

СТАТИСТИКА, ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ

СТАТИСТИКА, УЧЕТ И АУДИТ

STATISTICS, ACCOUNT AND AUDIT

ISSN 1563-2415

**Ежеквартальный научно-практический журнал
издается с 1999 года.**

№ 1 (80) 2021

**Учредитель
«Алматинская академия
экономики и статистики»**

Алматинская академия экономики и статистики

Главный редактор

Ержанов Абдулла Калиевич – д.э.н., профессор

Заместители гл. редактора:

*Корвяков В.А. – д.п.н., проф., ректор ААЭС
Сейтхамзина Г.Ж. – к.э.н., проф., проректор по науке
и инновациям ААЭС*

Члены редколлегии:

Амирханова Г.А. – доктор PhD, снс ИИВТ КН МОН РК, г.Нур-Султан, Казахстан

Дауренбеков А.К. – к.э.н., проф. ААЭС, г.Алматы, Казахстан

*Дырка Стефан – д.э.н., проф., Верхнесилезский экономический
Университет им. Войцеха Корфанти в Катовицах, Польша*

*Ержанов М.С. – д.э.н., проф., партнер «Grant Thornton», г.Алматы,
Казахстан*

*Ешпанова Д.Д. – к.э.н., доцент кафедры "Учет, аудит и статистика"
ААЭС, г.Алматы, Казахстан*

*Исраилов М.И. – д.э.н., проф., зав. кафедрой «Бухгалтерский учет,
анализ и аудит» Кыргызско-Российского славянского университета
им. Б. Ельцина, г.Бишкек, Кыргызстан*

*Мадьярова Г.А. - к.п.н., проф., зав.кафедрой "Информационные
системы и общеобразовательные дисциплины" ААЭС, г.Алматы,
Казахстан*

*Макыш С.Б. – д.э.н., проф., декан экономического факультета,
ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан, Казахстан*

*Мезенцева Т.М. – д.э.н., профессор департамента учета, анализа и
аудита финансового Университета при правительстве РФ,
г.Москва, Россия*

*Назарова В.Л. – д.э.н., проф., зав.кафедрой "Учет, аудит и статисти-
ка" ААЭС, г.Алматы, Казахстан*

*Садыков К.Р. - проф.института экономики и менеджмента КГУ
им.И.Арабаева, представитель Кыргызской Республики в межпра-
вительственной рабочей группе экспертов по международным
стандартам учета и отчетности (ISAR) при UNCTAD (ООН),
г.Бишкек, Кыргызстан*

*Сейдахметова Ф.С. – д.э.н., проф. кафедры "Учет, аудит и статисти-
ка" ААЭС, г.Алматы, Казахстан*

Таипов Т.А. – к.э.н., проф., ААЭС, г.Алматы, Казахстан

Тайгашинова К.Т. – д.э.н., проф., ААЭС, г.Алматы, Казахстан

Шокаманов Ю.К. – д.э.н., проф., г.Нур-Султан, Казахстан

Издательский центр
Учреждение «Алматинская
академия экономики и статистики»,
050035, г.Алматы, ул.Жандосова, 59,
Тел.(727) 309-58-20, 309-58-15, вн.138
E-mail: zhurnal.aesa.99@mail.ru,
aesa2005@mail.ru
Website: www.sua.aesa.kz,
www.aesa.kz

Подписано в печать: 19.03.2021 г.
Формат 70x108 1/16.
Бумага офсетная. Объем 15,6 п.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 39.

Отпечатано в типографии:
ТОО «Жания-Полиграф»
г.Алматы, Жандосова, 58

Регистрационное свидетельство
№ 9099-Ж от 25.03.2008 г.
выдано Министерством
культуры и информации
Республики Казахстан

Журнал включен в Российский
индекс научного цитирования
(РИНЦ) и размещается в научной
электронной библиотеке
(WWW.ELIBRARY.RU)
(Лицензионный договор
с ООО «НЭБ» № 133-03/2016
г. Москва 11 марта 2016 г.).

Комитетом информации и архивов Приказом Комитета по контролю
в сфере образования и науки МОН РК № 1027 от 17.10.2016 г.
журнал «Статистика, учет и аудит» включен в Перечень научных изданий,
рекомендуемых Комитетом для публикации основных результатов научной деятельности
по разделу «Экономика»

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИСТИКА

<i>М.У.Бейсенова, Б.А.Мархаева, Э.Е.Жусипова, М.Т.Кальменова</i> ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫ МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАРДЫҢ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ	5
<i>А.А.Жантаева, А.М.Даузова, Б.О.Туребекова</i> ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕНИЯ ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА В КАЗАХСТАНЕ НА ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ	10

УЧЕТ И АУДИТ

<i>Г.С.Бердибекова, З.М.Кененбаева, Ж.К.Туребаева</i> БАСҚАРУШЫЛЫҚ АУДИТ ЖҮЙЕСІНІҢ БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	16
<i>Р.Н.Нурғалиева, С.Т.Миржасқыпова, Ю.А.Верига, Е.В.Коба</i> РАСЧЕТЫ ВРЕМЕННЫХ РАЗНИЦ И УЧЕТ ОТСРОЧЕННОГО НАЛОГА	21
<i>Г.К.Нурғалиева, Л.А.Омарбакиев, У.К.Джакишева, А.К.Низамдинова, М.Б.Сейдуанов</i> ҚР МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ	26
<i>С.С.Сапарбаева, Ж.М.Жумағалиева, Б.О.Туребекова</i> ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ ҮЙЛЕСТІРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕСЕП ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	31
<i>К.Т.Тайғашинова, А.К.Ержанов</i> ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УЧЕТА ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ЗАТРАТ ПРОМЫШЛЕННО-ПРОПАРОЧНОЙ СТАНЦИИ	37

ЭКОНОМИКА

<i>К.Блеутаева, D.Babash, D.Digay, M.Alekbaeva</i> MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	44
<i>А.А.Үештайева, N.E. Dabyldaeva</i> CURRENT STATE OF THE WORLD OIL MARKET	48
<i>Г.Р.Коптайева, М. А. Канабекова, Ye. Zh. Yertayev, А. В. Оразбайева</i> DEVELOPMENT OF A MECHANISM FOR MANAGING THE INCOME OF FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC MODERNIZATION	53
<i>А.Ш.Купешев, D. А. Kulanova, J. Sh. Arapbayeva, А. S. Dildabekova</i> STATE OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT AND STATE COMMUNICATION MANAGEMENT OF TOURISM ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	58
<i>А. К. Купешева, G.U. Bekmanova, G. T. Tanabayeva, А. А. Turlybekova</i> MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE COMPANY'S PRODUCT POLICY	63
<i>S. Kuashbay, G. I. Abdikerimova, J. K. Turebayeva, D.P. Jazdykbayeva</i> UPDATING THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE REFORM	69
<i>MakishevaZh.A., Nurpeisova N.S., Kalieva E.V.</i> CONDUCT OF INTERNAL CONTROL AT THE ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	74
<i>А. Nurtayeva, B. Gussenov, M. Alekbaeva, А. Saparova</i> IMPROVING THE PROCESS OF COST OPTIMIZATION IN AGRICULTURAL COOPERATIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	78
<i>Ye.Saparov, G.Tuleshova, А.Saparova</i> METHODS OF RISK MINIMIZATION IN THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP	83

A.A. Sadykbekova, T.A. Aydarov, A.A. Meldebekova, A.R. Shalbayeva REGIONAL ECONOMIC SYSTEM AS AN INSTITUTION IN THE NATIONAL ECONOMY	87
E.G.Satybekova, G. E. Maulenkulova, I.I. Shevchenko, E.M.Aliyeva BUSINESS STRUCTURES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS A FACTOR OF INCREASING COMPETITIVENESS	92
F.Seidakhmetova FORMATION AND DEVELOPMENT ECONOMY OF THE UNITED ARAB EMIRATES	97
G.Sultanova, Zh.Subebayeva, S.Aitkulova, A.Kendjassarova STRUCTURAL MECHANISMS FOR IMPLEMENTING PROJECT MANAGEMENT IN GOVERNMENT BODIES	104
I.Y. Khan, A.B. Abylkasym, A.J. Kurmantayeva, A.R. Shalbayeva MUNICIPAL INFRASTRUCTURE PROJECT IN THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE IN KAZAKHSTAN	108
A.D.Umbitaliev, B.N.Sabenova, T.N.Mashirova AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX: ACTIVATION AND ASSESSMENT OF KAZAKHSTAN'S ADAPTABILITY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION	112
M.O.Ryspekova, A.B.Uchkampirova, A.A.Duisenbekova MODERN ASPECTS OF RURAL EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN	117
Е.А. Абенова, О.Ж. Устенова, Б.И. Ахтымбаева, М.Р. Смыкова МАРКЕТИНГОВОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ГОСТИНИЦ В КАЗАХСТАНЕ	122
А.Ж.Баймухаметова ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СРЕДА ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ	126
Е.С. Байтиленова, Г.С. Сугирова, А.К. Нұртаева, С.Е. Абдыкалык КӘСІПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ РӨЛІ	132
Э.С.Балапанова, Г.И. Абаева, Л.А.Байбулекова, Н.Б.Шиганбаева ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИЯТИЙ IT-СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	137
С.В.Беспалый, Л.И.Кашук, А.Р.Солтангазинов ПРОСТРАНСТВЕННАЯ МОБИЛЬНОСТЬ РАБОЧЕЙ СИЛЫ, ОРИЕНТИРОВАННАЯ НА ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	141
Б.Д.Бекназаров, А.Ю.Агабеков, С.М.Туралина, Н.С.Жармаханбетов COVID -19-ҒА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫҢ ӨСУІ ЖАҒДАЙЫНДА ҚР ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСТАРЫН ТАЛДАУ	147
Р.Ж.Калгулова, Ш.Т.Алмагамбетова, В.Н.Боброва ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО БИЗНЕСА	154
К.А. Кененова АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В СИСТЕМЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	159
А.Р.Кереева, Г.Б. Коньсбаева ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАНТ ЖӘНЕ ҚАНТ ҚЫЗЫЛШАСЫ НАРЫҒЫНДА ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ	165
Р.Е. Джанишанло, О.Ю.Козум ОЦЕНКА СТОИМОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕННЫХ ЗАТРАТ	170
С.А.Нахипбекова, Н.Т.Батырова, Г.Р.Момбекова, Г.Ж.Байбосынова ҚАЗАҚСТАНДА ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНІҢ САПАСЫН АРТТЫРУДА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІПТІК ҚАНАҒАТТАНУ ДЕҢГЕЙІН АНЫҚТАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ	176
Л.В.Олейник, Ш.И.Каркинбаева, К.Т.Ауезова ИННОВАЦИИ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	182
Р.У.Рахметова, М.А.Ежсебеков, А.А.Чейрханова АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫҢ ӘЛЕМДІК РЕСУРСЫҒА ӘЛЕУЕТІН ТАЛДАУ	187
С.Н.Суйеубаева, Э.С.Мадиярова, А.А.Апышева ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ	193

<i>У.А.Текенов, А.Н. Дауренбекова</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӨРІПТЕСТІКТІ ДАМУ ТEOPIЯCЫ МЕН ПРАКТИКАCЫ	200
<i>А.Б.Токбура, Г.К.Молдашев, У.А.Торекулова</i> ВНЕШНИЕ ПРИЧИНЫ НИЗКОЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ СМК БОЛЬШИНСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	206
<i>Ә.Е.Төлепов, А.Б.Тлесова</i> ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК-КОНСТРУКТОРЛЫҚ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ	210

ФИНАНСЫ

<i>N.E. Dabyltaeva, D.E. Galymzhan</i> PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE SECURITIES MARKET DEVELOPMENT: DOMESTIC AND INTERNATIONAL EXPERIENCE	216
<i>P.Садықова, К.Мадыханова, А.Якупова</i> ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ	221
<i>Н.К. Шайханова, К.Ж. Шолпанбаева, Л.И. Белоусова</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ	225

IT И ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

<i>Г.А.Мадьярова, К.Н.Байсалбаева, А.Ибрайымкызы</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ	230
<i>Б.Бөрібаев, А.Жумаханова, М.Сағынай, А.Ақылбек, Д.Рахман</i> «ПРОГРАММАЛАУҒА КІРІСПЕ» ПӘНІНЕН ОНЛАЙН КУРС ЖАСАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	234

СТАТИСТИКА

ХРҒТА 06.77.97
ӘОЖ 331.5-056.266

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.01>

ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫ МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАРДЫҢ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

**М.У.Бейсенова*¹, *Б.А. Мархаева*², *Э.Е. Жусипова*³, *М.Т.Кальменова*,⁴

¹ *Мирас Университеті, Шымкент, Қазақстан*

² *М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан*

³ *Мардан Сапарбаев Институты, Шымкент қ., Қазақстан*

⁴ *А.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті,
Шымкент, Қазақстан*

e-mail: madina.beisenova@mail.ru

Аңдатпа. Осы мақаланың мақсаты - Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) мен Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі адамдардың жағдайы туралы статистикалық деректерді талдау, адами капитал компоненттерінің құрамында мүгедектің еңбек әлеуетін қалыптастыру мен дамытуға әсер ететін факторларды анықтау болып табылады.

Мүгедектіктің бірінші тобы және мүгедектік деңгейі сияқты мүгедектікті сипаттайтын көрсеткіштер қаралды. Бұл ретте Қазақстанда еңбекке қабілетті халық арасында мүгедектікке әсер ететін индикаторлар анықталды, оларға әлеуметтік-экономикалық, медициналық-демографиялық және экологиялық факторлар, еңбекті қорғаудың төмен деңгейі, сондай-ақ медициналық қызметтердің төмен сапасы мен жоғары құны жатады.

ТМД елдерінде мүгедектіктің негізгі себептері көрсетілген: жалпы сипаттағы аурулар, қан айналымы органдарының ауруларынан мүгедектік, қатерлі ісіктер, психикалық бұзылулар, кәсіби аурулар мен өндірістегі жарақаттар.

Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмысқа орналасуына әсер ететін факторлар және осы үдерістегі мемлекет пен бизнестің рөлі келтірілген.

Түйін сөздер: мүгедектік, бастапқы мүгедектік, мүгедектік деңгейі, еңбек нарығы, жұмыспен қамту

Кіріспе. XX ғасырдағы ғылыми-гуманитарлық прогресс адам өмірінің бірегейлігі туралы түсінікті нығайтты. Алайда, қоғам мен мүгедектігі бар адамдар арасындағы қарым-қатынасты анықтамау және теріске шығару жалғасуда. Мүмкіндігі шектеулі жандардың (мүгедектер) кез-келген елдегі әлеуметтік жағдайы мемлекеттегі тұрғындардың жалпы өмір сүру деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық саясатының көрінісі болып табылады.

Сонымен бірге, Біріккен Ұлттар Ұйымының (ары қарай БҰҰ) мәліметтері бойынша, әлемде психикалық және физикалық бұзылулары бар шамамен 450 миллион адам бар. Бұл ғаламшар тұрғындарының 1/15 бөлігі. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) деректері әлемде мұндай тұрғындардың саны 13% жететіндігін көрсетеді [1].

2006 жылғы 13 желтоқсанда Нью-Йоркте Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы адам құқықтары туралы халықаралық келісім болып табылатын Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясын қабылдады.

Конвенция жиырма қатысушы мемлекет ратификациялағаннан кейін 2008 жылғы 3 мамырда күшіне енді. Бүгінгі таңда конвенцияға 150-ден астам ел мен аймақтық интеграциялық ұйымдар қол қойды, оның 130-дан астамы оны ратификациялады [2].

Зерттеу әдістері. Бұл мәселені зерттеу барысында жүйелік тәсілге негізделген экономикалық және статистикалық әдістер қолданылды. Талдау процесінде аналитикалық, статистикалық, абстрактылы-логикалық, салыстырмалық және топтастыру әдістері пайдаланған.

Нәтижелер және талқылау. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ары қарай ТМД) елдері бойынша статистика көрсеткендей, бүкіл әлемдегідей халық саны жыл сайын артып келеді.

ТМД-ның 10 мемлекеті БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясына қосылды, оның 8-і оны ратификациялады (Әзірбайжан - 28 маусым 2009 жылы., Армения - 22 қыркүйек 2010

жылы, Беларусь - 29 қараша 2016 жылы, Қазақстан - 21 сәуір 2015 жылы, Молдова - 21 қыркүйек 2010 жылы, Ресей - 25 қыркүйек 2012 жылы, Түрікменстан - 4 қыркүйек 2008 жылы.)

1 кестеге талдау көрсеткендей, мүгедектігі бар адамдардың үлесі Қытайға қарағанда Еуропа мен АҚШ-та айтарлықтай артық екенін көрсетеді. Финляндияда бұл көрсеткіш жалпы халықтың 32,2%, Ұлыбритания - 27,2%, Нидерланды - 25,4%, Швеция - 19,9%, АҚШ-та - 19% құрайды (1-кесте).

Кесте 1

Еуропа, АҚШ және Қытайдағы мүгедектердің үлесі (халықтың %) [3]

Елдер	Пайыз
Финляндия	32,2
Ұлыбритания	27,2
Нидерланды	25,4
Франция	24,6
Швеция	19,9
Ресей	9,3
Қытай	5
АҚШ	19

Берілген статистикалық мәліметтер негізінде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдеріндегі мүгедектердің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің жағдайы талданды [4,5,6]. 2018 жылдың басында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде 17 миллионға жуық мүгедек немесе жалпы халықтың 6% -ы тіркелген. Олардың 12% -ында I - топ, 47% -да II топ, 41% -да III топтағы мүгедектер болды. Мүмкіндігі шектеулі еркектер саны жалпы мүгедектер санының 8 миллионын немесе 45% құрады.

Мүмкіндігі шектеулі жандардың саны жыл сайын артып келеді. Соңғы 5 жылда олардың саны Әзірбайжанда 47,5%-ға, Арменияда - 37,7%, Беларусь республикасында - 30,3%, Қазақстанда - 9,4%, Қырғызстанда - 39,6%, Молдовада - 17,8% артты. ТМД тұрғындары арасында мүгедектіктің едәуір өсуі Ресейде байқалды - 67,3%.

Ресейдегі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы тұрғындары арасындағы мүгедектіктің ең жоғары деңгейі - 825 адам 10000 тұрғынға шаққанда. Бұл көрсеткіш бойынша екінші орында Армения, Әзірбайжан және Молдова – 645;640; және 595 адам сәйкесінше, ал Қазақстанда 10000 тұрғынға шаққандағы мүгедектік деңгейі 286 адамды құрайды.

ТМД елдерінде Мүгедектігі барлар арасында басым көпшілігі ер адамдар, Ресей мен Беларусьты қоспағанда, оларда 121 адам бар және әйелдерге қарағанда 36 адам еркектер сәйкесінше мүгедектігі бар.

Статистикаға сәйкес, 18 жастан асқан ересектер үшін мүгедектіктің негізгі себептері жалпы аурудың нәтижесінде танылады, дегенмен бұл көрсеткіш уақыт өте келе төмендейді.

Мүгедектік деңгейінің жоғарылауы келесі елдердегі жарақат пен кәсіптік аурумен байланысты. Әзірбайжан, Қырғызстан, Ресей мен Қырғызстанда бала кезінен мүгедектер саны өсуде.

2018 жылдың басында Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде 4,5 мыңға жуық дәрігері бар шамамен 2,5 мың медициналық-әлеуметтік сараптама бюросы жұмыс істеді.

Беларуссияда жалпы аурудың кесірінен мүгедек деп танылған мүгедектердің үлесі -71,8% құрайды. Жалпы ауруға шалдыққаннан болған мүгедектер саны Қырғызстаннан басқа барлық ТМД елдерінде байқалады. Сонымен бірге елдегі мүгедектердің жалпы санынан бала кезінен мүгедектердің көп бөлігі Өзбекстанда - 4,4% және Тәжікстанда - 2,6%.

Қазақстандағы еңбекке қабілетті тұрғындар арасындағы мүгедектіктің дамуына әлеуметтік-экономикалық, медициналық-демографиялық және экологиялық факторлар, еңбекті қорғаудың төмен деңгейі, сондай-ақ медициналық қызметтердің сапасы мен қымбаттығы әсер етеді [7].

Қазақстан Республикасындағы мүгедектіктің негізгі себебі жалпы ауру болып табылады, ал бастапқы мүгедектік құрылымында бірінші кезекте қан айналымы ауруларынан болатын мүгедектік - 18,6%; екінші жағынан - қатерлі ісіктерден - 14,1%; үшінші - психикалық бұзылулар - 12,1%; төртінші орында барлық жарақаттану түрлері - 11,9%. Кәсіптік аурулар және өндірістегі жарақат елдегі мүгедектіктің 1,3% құрайды.

Қазақстандағы мүгедектіктің екінші маңызды себебі - бала кезінен мүгедектік (жалпы мүгедектіктің 11,9%). Қазақстандағы мүгедектердің жалпы санының 13% -ы 16 жасқа дейінгі мүгедектігі бар балалар (49 мыңнан астам балалар немесе елдегі балалар мен жасөспірімдердің жалпы санының шамамен 1 %-ы). Балалардағы мүгедектіктің пайда болуын тудыратын факторлардың арасында

мыналарды бөлуге болады: биологиялық - ата-аналарда созылмалы, туа біткен және генетикалық аурулардың жоғары деңгейі, перинаталды кезең патологиясы; медициналық және ұйымдастырушылық - аурудың кеш анықталуы, аурудың анықталуынан мүгедектіктің анықталуы мен қалпына келтірудің басталуына дейінгі кезең; әлеуметтік-экологиялық - қоршаған ортаның тозуы, отбасылардың әлеуметтік қолайсыздығы.

Қазақстанда күрделі патологиялар мен ақаулардың өсуі, бала кезінен мүгедектік көрсеткіштерінің жоғарылауы, ең алдымен, елдегі экологиялық жағдайдың нашарлауымен, өндірістік қалдықтардың ана мен бала денсаулығына әсерімен, сондай-ақ медициналық бақылаудың қанағаттанарлықсыздығымен байланысты.

Қазақстандағы мүгедектік процесінің тағы бір факторы халықтың жалпы аурушандығының артуы болып табылады, бұл көбіне елдегі қолайсыз экологиялық жағдаймен байланысты. Мұндағы негізгі факторлар: судың, ауаның ластануы, шөлейттену. Қазақстанның көптеген аудандарында халық қауіпсіз ауыз суға қол жетімді емес. Ауыз сумен қамтамасыз етудің орташа республикалық көрсеткішінің жыл сайынғы төмендеуі 3-5% құрайды, бұл халықтың денсаулығына кері әсерін тигізеді. Ауаның ластануы халық санының өсуіне әсер ететін үлкен қауіп факторы болып табылады. Сонымен, мұнай өндірілетін аудандарда ілеспе газ жағылады, ал күкірт ашық ауада сақталады. Кейбір аудандарда қалдық қоймаларынан радиоактивті және уытты қалдықтардың шаңданысы байқалады. Арал аймағында улы тұздар теңіз түбінен ауаға көтеріліп, адамдар мен жануарлардың денсаулығына әсер етеді, сонымен қатар су мен топырақтың ластануын тудырады. Әскери полигондар мен ғарыштық технологиялардың ұшырылымдары Қазақстанның үлкен аумақтарына әсер етті. Қоршаған ортаның ластануы, ең алдымен, мүгедектігі бар халық санының өсуіне әкеледі.

Ал енді ТМД деңгейінде айтар болсақ, 18 жасқа дейінгі және одан жоғары жастағы алғашқы мүгедектік деңгейі 10 000 адамға шаққанда Беларусьта -72, Ресейде -57 адамды құрайды екен. Бұл көрсеткіш 2000 жылы 2018 жылының басына дейін кейбір елдерде бірқатар төмендеген, мәселен, Әзірбайжанда - 55 адамнан 32 адамға дейін, Тәжікстанда 12 адамнан 8 адамға тазайған.

ТМД елдеріндегі мүгедектіктің жасына байланысты талдауы көрсеткендей, мүгедектер - бұл негізінен 40-49 және 50 жастан асқан еңбекке қабілетті адамдар, Қырғызстан сияқты елдерде осы санаттағы ең көп адамдар - 90,24%, Ресей - 73,47%. (40-49 жас) және 99,18% (50 жастан жоғары), Молдова - 48,3% және 54,1%, сәйкесінше, Әзірбайжан - 43% (40-49 және 50 жастан асқан).

Статистикалық деректерді талдау ТМД елдеріндегі мүгедектердің ең көп үлесі 2-топтағы мүгедектер екенін және Әзірбайжан мен Өзбекстандағы әрбір 10000 адамға шаққанда 72-ден 76 адамға дейін екенін көрсетті. Алайда, Арменияда және Ресейде ең көп адамнан тұратын - 3 топ мүгедектер, олар сәйкесінше 20 және 25 адам.

Еңбек нарығында «экологиялық» топты құрайтын төмен жұмыс күші пайда болды. Ол денсаулығының нашарлығымен ғана емес, сонымен қатар жұмысқа деген төмен уәждемен, әлсіз психологиялық оңалумен де сипатталады [8].

Мүгедектердің еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі денсаулық сақтау саласында мүгедек азаматтарды жұмысқа орналастыру проблемаларын шешуді басымдыққа ие етеді. Сонымен қатар, жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі ер адамдарда байқалады. Яғни, Ресейде бұл көрсеткіш -20,6% (мүгедек ерлер арасында - 22,7%), ал Беларусьта - 5,6% (ерлерде - 16%).

«Мүгедектігі бар 18 және одан жоғары жастағы адамдардың өмір сүру сапасы туралы» гендерлік ерекшелігін ескере отырып, Қазақстандағы жұмыспен қамту: ұйымдарда (кәсіпорындарда) - 13,1%; жеке тұлғаларда -2,2%; шаруа немесе фермер қожалықтарында - 0,7%; жұмыс беруші болып табылатын - 0,5%; өзін-өзі жұмыспен қамту - 2,7%; отбасылық бизнестің көмек көрсететін (жалақы төленбейтін) қызметкеріне - 0,2%; кооператив мүшесі -0,1%; жеке құрам бойынша жұмыс - 3,1%; жұмыс істемейтін мүгедектердің саны - 77,4% [9].

Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін жұмыс табудағы кедергілердің негізгі себептері: бос жұмыс орындарының болмауы, біліктіліктің (білімнің) жетіспеушілігі, мүгедектікке байланысты қабылданбау, арнайы жабдықталған жұмыс орнының болмауы деп айтылған [10,11].

Қорытынды. Осылайша, әр елдегі мүгедек азаматтар мемлекет қамқорлығының объектісі болуы керек, ал әлеуметтік саясат олардың қызметінде бірінші орынға қойылуы керек. Мүгедектіктің зардаптарын жеңу, өмірлік функциялардың жоғалған бөліктерін қалпына келтіру, сонымен қатар әлеуметтік маңызды қасиеттер мүгедекке қоғамның толыққанды және тең құқықты мүшесі болуға, қоғамдық өмірге тікелей қатысуға мүмкіндік береді, оның сәтті қалпына келуіне және қоғамға кірігуіне ықпал етеді. Бұл процесте негізгі рөлді еңбек қызметі атқарады, ол мүгедектің өміріне оң әсер етеді. Жұмысқа қабылдау тұлғаның физикалық, жеке және кәсіби қалпына келуіне ықпал етеді. Мүмкіндігі шектеулі жандарды еңбек қызметіне тарту елдегі адами капиталды дамыту туралы айтуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Конвенция Международной организации труда № 159 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов (Женева, 20 июня 1983 г.), ст.1., 1с-3с.
2. Население, занятость и условия жизни в странах Содружества Независимых Государств // Статистический сборник. Межгосударственный статистический комитет СНГ/. – М.2019. –90с.-97с.
3. Обзор статистической практики стран СНГ и других стран мира по вопросам инвалидности. Статистический сборник // Межгосударственный статистический комитет Содружества Независимых Государств /. Москва, 2020.-11с.-20с.
4. Статистика о жизни людей с инвалидностью в странах Содружества независимых государств. Статистический сборник / Межгосударственный статистический комитет СНГ/. – М.2018.-10с.-38с.
5. Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2018 году // Статистический Сборник . Нұр-Сұлтан, 2019.-324с.– 52 с.
6. Старобина Е. М. Профессиональная ориентация лиц с учетом ограниченных возможностей здоровья/Москва: Форум: ИНФРА-М, 2013.–205- 225с.
7. Возможности и условия расширения занятости инвалидов//Человек и труд. - 2018. - № 9. – 13с.-16с.
8. Статистика уровня жизни. //Казахстан в 2019 году/Статистический ежегодник/Министерство национальной экономики республики Казахстан.Комитет по статистике.2019.-70с.-117с.
9. Неправительственные организации Казахстана: вчера, сегодня, завтра // Parliamentary Affairs. Алматы .2013. – №66 (2).– pp. 364-383
10. Saaltink, R., MacKinnon, G., Owen, F., Tardif-Williams, C. Protection, participation and protection through participation: young people with intellectual disabilities and decision making in the family context // Journal of Intellectual Disability Research. – 2012. – №56 (11). – pp. 1076-1086
11. McKenzie, A., Macleod, C.I. Rights discourses in relation to education of people with intellectual disability: towards an ethics of care that enables participation // Disability & Society. – 2012. –№27 (1). – pp. 15-29.

References

1. Konventsiya Mezhdunarodnoi organizatsii truda № 159 o professionalnoi reabilitatsii i zanyatosti invalidov (International Labor Organization Convention No. 159 on Vocational Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities), Zheneva, 20 iyunya 1983 g., st.1., pp.1-3.
2. Naselenie, zanyatost i usloviya zhizni v stranakh Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv (Population, employment and living conditions in the countries of the Commonwealth of Independent States), *Statisticheskii sbornik*, Mezghosudarstvennyi statisticheskii komitet SNG, M, 2019, pp.90-97.
3. Obzor statisticheskoi praktiki stran SNG i drugikh stran mira po voprosam invalidnosti (Review of statistical practice in the CIS countries and other countries of the world on disability issues), *Statisticheskii sbornik*, Mezghosudarstvennyi statisticheskii komitet Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv, Moskva, 2020, pp.11-20.
4. Statistika o zhizni lyudei s invalidnostyu v stranakh Sodruzhestva nezavisimyykh gosudarstv (Statistics on the life of people with disabilities in the countries of the Commonwealth of Independent States), *Statisticheskii sbornik*, Mezghosudarstvennyi statisticheskii komitet SNG, M, 2018, pp.10-38.
5. Zdorove naseleniya Respubliki Kazakhstan i deyatelnost organizatsii zdavookhraneniya v 2018 godu (Statistics on the life of people with disabilities in the countries of the Commonwealth of Independent States), *Statisticheskii sbornik*, -Nұr-Sұлтан, 2019, pp.324– 52.
6. Starobina E. M. Professionalnaya orientatsiya lits s uchetom ogranichennykh vozmozhnostei zdorovya (Professional orientation of persons taking into account disabilities), Moskva: Forum: INFRA-M, 2013, pp.205- 225.
7. Vozmozhnosti i usloviya rasshireniya zanyatosti invalidov (Opportunities and conditions for expanding employment of people with disabilities), *Chelovek i trud*, 2018, No9, pp.13-16.
8. Statistika urovnya zhizni (Living Standards Statistics), *Kazakhstan v 2019 godu*, Statisticheskii ezhegodnik, Ministerstvo natsionalnoi ekonomiki respubliki Kazakhstan. Komitet po statistike, 2019, pp.70.-117.
9. Nepravitelstvennye organizatsii Kazakhstana: vchera, segodnya, zavtra (Non-governmental organizations of Kazakhstan: yesterday, today, tomorrow), *Parliamentary Affairs*, Almaty, 2013, No 66 (2), pp. 364-383.
10. Saaltink, R., MacKinnon, G., Owen, F., Tardif-Williams, C. Protection, participation and protection through participation: young people with intellectual disabilities and decision making in the family context, *Journal of Intellectual Disability Research*, 2012, No 56 (11), pp. 1076-1086.
11. McKenzie, A., Macleod, C.I. Rights discourses in relation to education of people with intellectual disability: towards an ethics of care that enables participation, *Disability & Society*, 2012, No 27 (1), pp. 15-29.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПОЛОЖЕНИЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В СОДРУЖЕСТВЕ НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ И КАЗАХСТАНЕ

¹ М.У. Бейсенова, ^{*2} Б.А. Мархаева, ³ Э.Е. Жусипова, ⁴ М.Т. Кальменова

¹ Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

² Институт Мардана Сарпарбаева, Шымкент, Казахстан

³ ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

⁴ Университет Дружбы народов им. А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

e-mail: madina.beisenova@mail.ru

Резюме. Целью данной статьи является анализ статистических данных о положении людей с ограниченными возможностями в Содружестве Независимых Государств и Казахстане, выявление факторов, влияющих на формирование и развитие трудоспособности людей с ограниченными возможностями в компонентах человеческого капитала.

Были рассмотрены показатели, характеризующие инвалидность, такие как первая группа инвалидности и уровень инвалидности. В то же время были выявлены показатели, влияющие на инвалидность среди трудоспособного населения Казахстана, в том числе социально-экономические, медико-демографические и экологические факторы, низкий уровень охраны труда, а также низкое качество и высокая стоимость медицинских услуг.

Основными причинами инвалидности в странах СНГ являются: заболевания общего характера, инвалидность от болезней системы кровообращения, рак, психические расстройства, профессиональные заболевания и травмы на работе.

Приведены факторы, влияющие на занятость людей с ограниченными возможностями в Казахстане, а также роль государства и бизнеса в этом процессе.

Ключевые слова: инвалиды, первичная инвалидность, уровень инвалидности, рынок труда, занятость, трудоустройство.

SOCIO-ECONOMIC INDICATORS OF THE SITUATION OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES AND KAZAKHSTAN

M.U. Beisenova^{*1}, B.A. Markhayeva², E.Y. Zhussipova³, M.T. Kalmenova⁴

¹Miras University, Shymkent, Kazakhstan

² Mardan Saparbayev Institute, Shymkent, Kazakhstan

³ M.Auezov SKSU, Shymkent, Kazakhstan

⁴ Peoples' Friendship University A. Kuatbekova, Shymkent, Kazakhstan

Summary. The purpose of this article is to analyze statistical data on the situation of people with disabilities in the Commonwealth of Independent States and Kazakhstan, to identify factors affecting the formation and development of the ability to work of people with disabilities in the components of human capital.

Disability indicators, such as the first disability group and disability level, were examined. At the same time, indicators were identified that affect disability among the able-bodied population of Kazakhstan, including socio-economic, medical-demographic and environmental factors, a low level of labor protection, as well as low quality and high cost of medical services.

The main causes of disability in the CIS countries are: general diseases, disability from diseases of the circulatory system, cancer, mental disorders, occupational diseases and injuries at work.

The factors affecting the employment of people with disabilities in Kazakhstan, as well as the role of the state and business in this process are given.

Key words: people with disabilities, primary disability, level of disability, labor market, employment

МРНТИ 05.21.39
УДК314.012

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.02>

ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕНИЯ ПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА В КАЗАХСТАНЕ НА ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

* А.А.Жантаева¹, А.М.Даузова², Б.О.Туребекова³

^{1,2}Алматинская академия экономики и статистики, г. Алматы, Казахстан

³Казахский университет технологии и бизнеса, Нур-Султан, Казахстан

e-mail: aigul_0905@mail.ru

Аннотация. Проведенные реформы показали, что основные причины низкой покупательной способности трудовых пенсий по старости, зависят от демографических, социально-трудовых и других факторов, формирующихся вне пенсионной системы. В статье рассматривается, какого положительного эффекта для бюджета будет являться повышение пенсионного возраста женщин с 58 лет до 63 года. Сделан прогнозный расчет экономии для бюджета средней пенсии в разрезе возрастных групп женщин-пенсионеров с 2020 г. по 2027 г. Отличительной чертой предлагаемого исследования данного вопроса является то, что основные оценки строятся на прогнозе количества женщин - пенсионеров с разбивкой их по возрастным группам и в расчете предстоящего начисления солидарной пенсии и соответствующих выплат из фондов в среднем по возрастной группе.

Ключевые слова. пенсионный возраст, гендерный разрыв, продолжительность жизни, Индекс Джини, возрастная группа.

Введение. Демографические сдвиги в структуре населения, ведущие к увеличению доли пожилого населения, но и растущая зависимость пенсионной системы от бюджетных средств подтолкнули к пересмотру пенсионного законодательства. В результате был принят Закон РК, который повышает возраст выхода женщин на пенсию поэтапно, добавляя по 6 месяцев каждый год, с 58 до 63 лет с 2018 года [1]. Это мера посчиталась необходимой, по крайней мере, по двум очевидным причинам:

- во - первых, с повышением пенсионного возраста для женщин появится возможность работать дольше, увеличивая собственные накопления, от которых зависит размер пенсии в будущем.
- во-вторых, реформа даст возможность более эффективного расходования средств бюджета в долгосрочной перспективе.

Материалы и методы исследования. Анализ численности населения по возрастному составу показал, что средний возраст населения Казахстана за 2015 -2020 годы уменьшился с 31,6 до 29,3 лет. Если сравнить структуры возрастных групп за 2015 и 2020 годы, то можно заметить, Казахстан пока относится к странам стационарного или омолаживающегося типа развития, но при демографическом застое намечается переход от стационарного к регрессивному типу развития, (табл. 1).

Таблица 1. Структура возрастных групп населения РК

Возраст	2015		2020	
	Мужчина	Женщина	Мужчина	Женщина
0-14	2 252 262	2 378 138	2 087 950	1 999 057
15-49	4 565 530	4 457 355	6 561 616	6 904 490
65 и выше	767 198	420 938	479 531	921 155

Примечание: по данным Агентства РК по статистике

С 2015 года в Казахстане ожидается снижение доли трудоспособного населения и увеличение доли населения пенсионного возраста, что будет продолжаться вплоть до 2027 года.

С другой стороны, гендерный разрыв в возрасте выхода на пенсию оказывает существенное влияние на размер пенсионных выплат. Это обусловлено, во-первых, более низким уровнем заработной платы женщин. В настоящее время размер среднемесячной заработной платы женщин, по Казахстану в целом, составил от 66 до 68% среднемесячной заработной платы мужчин. Во-вторых, различиями в ожидаемой продолжительности жизни женщин и мужчин.

Результаты и обсуждения. Из рейтинга «Rating.kz» составленных 60 стран по продолжительности жизни после выхода на пенсию Казахстан занимает 53 место [2]. В таблице 2 представлена выборка 18 стран из этого списка для исследования. В выборку вошли страны, накопительные пенсионные системы, элементы которых были взяты за основу при разработке казахстанской системы, а также некоторые страны СНГ (табл. 2).

Таблица 2. Выборка стран по рейтингу продолжительность жизни на пенсии

Страна	Средняя пенсия (50% от размера зарплаты) в месяц	Возраст выхода на пенсию по старости		Ожидаемая продолжительность жизни		Продолжительность жизни на пенсии		Индекс Джини (%)
		муж	жен	муж	жен	муж	жен	
Чили	\$250	65	60	77	82	16,3	25,3	45,9
Швеция	\$2010	61	61	81	84	22,2	24,8	25,7
Великобритания	\$700	65	65	80	83	18,0	20,5	32,8
Франция	\$1180	62	62	80	86	21,8	25,9	29,9
Дания	\$2800	65	65	79	83	17,3	20,2	25,3
Италия	\$583	67	67	81	85	16,2	19,6	33,3
Польша	\$380	65	60	74	82	14,1	24,1	32,1
Германия	\$1200	65	65	79	83	16,8	20,3	29,0
Норвегия	\$1542	62	62	81	84	21,2	24,1	24,9
США	\$1164	66	66	76	81	15,8	18,7	37,8
Россия	\$285	61	56	66	77	15,1	25,8	43,9
Япония	\$717	62	62	81	87	21,7	26,9	29,9
Литва	\$298	64	63	70	80	13,1	20,4	34,2
Беларусь	\$175	62	57	69	79	13,9	25,3	25,2
Украина	\$142	60	60	68	77	16,2	21,2	26,3
Болгария	\$280	65	62	71	78	12,3	19,9	33,9
Казахстан	\$210	63	64	67	75	12,0	15,7	28,8
Латвия	\$353	64	64	70	80	13,3	19,1	36,3

Примечание – составлено по данным: [Индекс Джини](#) – Distribution of family income – Gini index, The World Factbook, CIA, updated on 2020

Как следует из таблицы 2, что максимальный возраст выхода на пенсию установлен в Японии, а также в Японии достигнута самая высокая продолжительность жизни (мужчин – 81 лет, женщин – 87 лет). Минимальный возраст выхода на пенсию сохранился в некоторых странах СНГ (Россия, Белоруссия). Минимальная продолжительность жизни, после выхода на пенсию, в странах Беларусь, Болгария, Литва, Казахстан, Латвия. После выхода на пенсию женщины в Казахстане продолжительность жизни равно 16 лет, а средняя продолжительность жизни, после выхода на пенсию равно 13 лет. Если рассмотрим медиальные значения выборок, то следует отметить, что возраст выхода на пенсию и для мужчин и для женщин в Казахстане, ниже срединных значений группы (для мужчин 63<65, для женщин 58<65). Ещё ниже медиального значения ожидаемая продолжительность жизни, у мужчин 67<76 (10 лет), особенно у женщин 75<80,5 (5,5 лет). Следовательно, среди данной выборки и выборки из 60 стран (13,8 лет) в Казахстане одна из самых низких продолжительность жизни, после выхода на пенсию. После 2018 года, в результате повышения пенсионного возраста для женщин, Казахстан в рейтинге стран по продолжительности жизни, после выхода на пенсию опустился ещё ниже.

Индекс Джини, приведенный в таблице 2, позволяет сравнить страны по показателю неравенства доходов. Чем выше индекс, тем сильнее расслоение общества, максимальное значение 100% означает абсолютное неравенство. Как следует из таблицы 2 наибольшее неравенство населения по доходам в Чили (45,9), наименьшее в Швеции (25,7), Дания (25,3), Норвегия (24,9). Из стран бывшего СССР этот индекс имеет наибольшее значение в России (43,9), в Казахстане он равен 28,8%, наименьшее значение он имел в Белоруссии. За период с 2015 по 2020 годы в Казахстане индекс значительно повысился: от значения 0,269 до 0,288. Такое значение индекса Джини означает более умеренного распределения доходов в РК и присутствие явной социальной напряженности.

Такое значение индекса Джини означает более умеренного распределения доходов в РК и присутствие явной социальной напряженности. Так как согласно программе Целей развития Тысячелетия значение индекса Джини подразделяется по следующим значениям:

- от 0,2 до 0,3 – предельное значение умеренного неравенства;
- от 0,3 до 0,4 – заметное неравенство;
- от 0,4 до 0,5 – значение значительного неравенства по доходам в обществе [3].

В связи с проведенным выше анализом при переходе к новому этапу пенсионной реформы необходимо стремиться не только к снятию нагрузки на бюджет, но и учитывать, как это повлияет на социальную составляющую.

Рассмотрим, более конкретно, влияние повышения пенсионного возраста женщин с 58 лет до 63 года, в течение 10 лет на государственный бюджет в долгосрочной перспективе (до 2027 г).

Статистические данные распределения количества женщин по возрастным группам, длиной по 5 лет. Информации по распределению внутри группы не имеется. Но в связи небольшого временного интервала группы, можно предположить, что распределение числа женщин по возрасту внутри группы равновероятны. Тогда, исходя из логичных рассуждений, при прогнозе на первый год 4/5 части количества женщин из базового года (это последний год, по которому имеются статистические данные) останется в этой возрастной категории, а 1/5 перейдет в следующую возрастную категорию. Затем в текущую возрастную группу перейдет 1/5 часть из предыдущей возрастной категории.

В следующем году из базового года останется 3/5, а 2/5 женщин базового года перейдет в последующую возрастную категорию и т.д. пока вся предыдущая группа не перейдет в текущую возрастную группу. Далее алгоритм расчета повторяется до 2027 года. По данному алгоритму составлена таблица прогнозного распределения количества женщин по возрастным группам. Из неё отобраны данные по состоявшимся пенсионерам, и о тех, кому предстоит выйти на пенсию к 2027 году (когда возрастной ценз выхода женщин на пенсию будет равен 63 годам) с учетом коэффициента смертности по каждой возрастной группе женщин (табл.3).

Таблица 3. Коэффициенты смертности женщин по возрастным группам

(в промилле)

Возраст	Всего	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85+
общий	8,94	16,17	23,3	33,06	49,81	76,31	122,57	203,96
женщины	7,71	9,78	14,81	22,68	37,63	63,85	113,03	205,37

Примечание – Составлено по источнику [3]

Полученная прогнозная динамика количества женщин по группам, пред пенсионного и пенсионного возраста представлена на рисунке 1.

Из диаграммы (рис.1) следует что, почти по всем возрастным группам наблюдается рост численности женщин, особенно по первым трем, причем наименьшие значения в каждой группе составляет число женщин, год рождения которых приходится на военные и первые послевоенные годы. Так как возрастной ценз выхода на пенсию до 2018 года равен 58 годам, то из группы 55-59 лет, только женщины, возраст которых попадает в интервал (58, 59) и (59, 60) относятся к пенсионерам, допустим, что это 2/5 числа женщин всей группы.

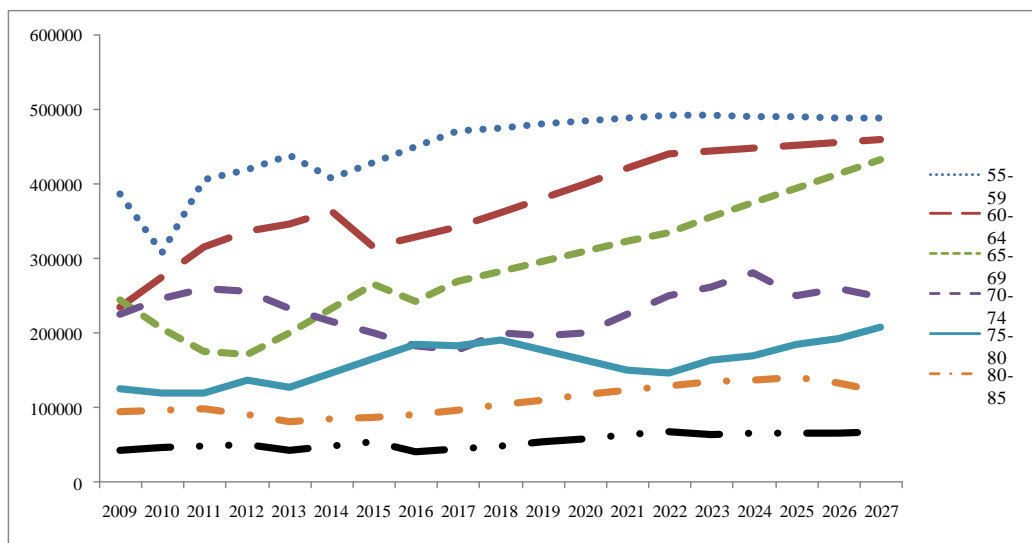

Рисунок 1 – Прогнозная динамика численности женщин в разрезе возрастных групп

Примечание – Построено по данным [3].

С учетом данного предположения было рассчитано прогнозное значение числа пенсионеров-женщин за каждый анализируемый год. Причем произведено два варианта расчета, исходя из пенсионного возраста - 58 лет до 2027 года и по новому возрастному цензу, начиная с 2018 г. Для более наглядного представления результатов построена диаграмма сравнения двух вариантов расчетов по старому возрастному цензу 58 лет и по новому - 63 года (рис. 2).

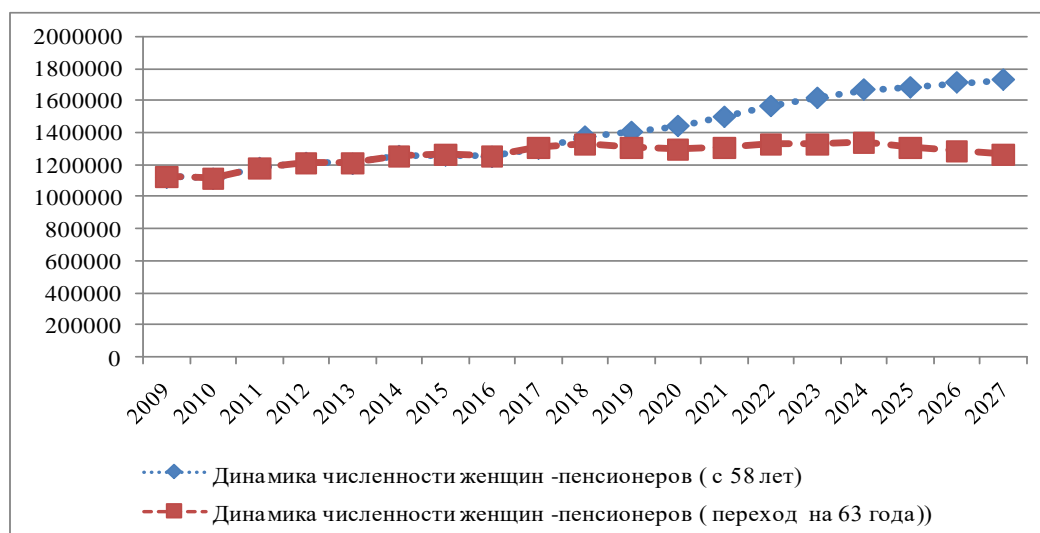

Рисунок 2 - Сравнение динамики числа женщин-пенсионеров
Примечание – Построено автором

Представленная диаграмма показывает, что число женщин - пенсионеров при возрастном цензе 58 лет имеет тенденцию роста, а при переходе на пенсионный возраст с 63 лет, число женщин – пенсионеров постепенно стабилизируется. Сокращение числа женщин пенсионного возраста, не выйдут на пенсию, в связи с переходом на новую систему, по годам приведено в таблице 4.

Таблица 4. Сокращение числа женщин- пенсионеров

Годы	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Число женщин	145049	195044	240780	285279	330548	376587	423396	470976
Примечание – Расчеты выполнены автором на основе данных [5]								

Представленные данные показывают, что в 2027 г. число женщин, не вышедших на пенсию, в связи изменением возрастного ценза составит около 500 тыс. человек.

Большинство авторов при расчете экономии для бюджета в связи с пенсионной реформой, исходя из средней пенсии в 2020 г., равной 42 319 тенге, и в последующие годы берут повышение средней пенсии на 6% - 7% ежегодно [4]. Однако, в реальности, солидарный компонент пенсии (без учета базовой) изменяется более медленным темпом. А в перспективе (с 2020 г.), эта составляющая пенсии даже будет сокращаться, в связи с тем, что при расчете солидарной пенсии стаж засчитывается только до 1998 г. (рис. 3).

С 1 июля 2018 года солидарная часть пенсий исчисляется с учетом совокупного трудового стажа до 1 января 1998 года и стаж участия в накопительной пенсионной системе с 1 января 1998 года. Для более точного прогноза расчеты средней пенсии были произведены в разрезе возрастных групп женщин-пенсионеров с 2020 г. по 2027 г.

Для расчета солидарной пенсии с учетом базового компонента разработан алгоритм в Excel, на основании которого результирующие показатели: «Назначенные пенсионные выплаты», и «Пенсионные выплаты, включая базовую пенсию, в тенге» рассчитываются автоматически, согласно Закону РК «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан». Рассмотрены два варианта расчетов, первый – выход на пенсию по старой схеме в 58 лет; второй – постепенный переход на пенсионный возраст 63 года.

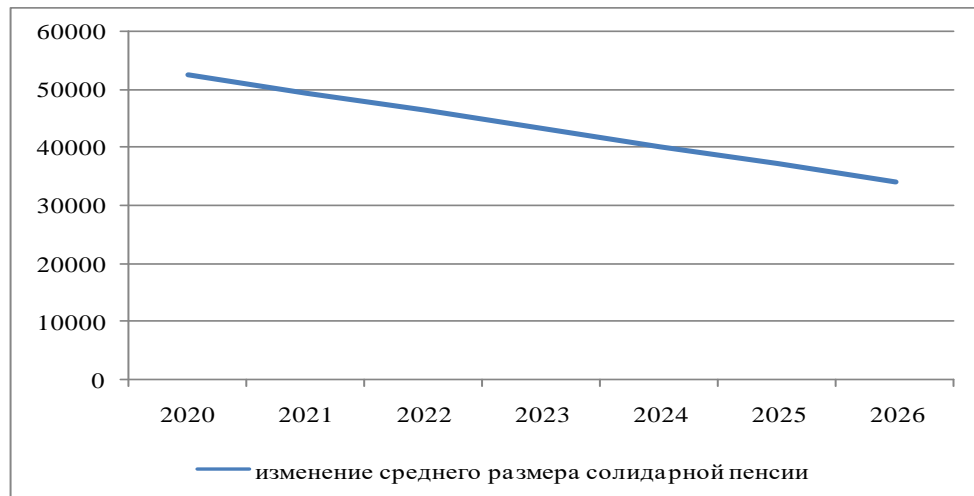

Рисунок 3 – прогноз снижения солидарной части пенсии (без учета базовой)

Примечание – Построено автором на основе данных [5]

На основании средней зарплаты, МРП, МЗП, базовой пенсии за исследуемые годы, рассчитаны средние значения пенсии по возрастным группам в момент выхода на пенсию, с учетом последующих ежегодных повышений согласно Закону о республиканском бюджете [6]. В результате экономия в первый год составит 3,5 млрд. тенге и достигнет 41 млрд. тенге в 2027 г., после чего стабилизируется. Всего, экономия за переходный период составит 207 млрд. тенге.

Заключение. Из проведенного анализа можно увидеть, что повышение пенсионного возраста женщин будет способствовать снижению гендерного неравенства в размерах устанавливаемых пенсий по возрасту. Но положительный эффект для бюджета будет кратковременным. В первое время дефицит будет уменьшаться, потому что на первых порах станет меньше пенсионеров, затем «отложенные» граждане начнут выходить на пенсию.

Расчет, проведенный нами, показал, что экономия бюджетных средств до 2027 года составит 207 млрд. тенге. Затем процесс стабилизируется, тем более, что возможность этой меры согласуется с наметившейся тенденцией роста продолжительности жизни населения, и как следствие, увеличением количества лет дожития нынешних пенсионеров.

Список использованной литературы:

- 1 Закон РК от 21.06.2013 № 105-V «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан».
- 2 ОО «Казпотребнадзор» <http://www.rating.kz/>
- 3 Кусаинова А. Е. Анализ дифференциации населения по уровню доходов// Экономика и статистика, №1 Агентство РК по статистике: Астана 2019 г.
- 4 Демографический ежегодник Казахстана. Агентство Республики Казахстан по статистике: Нур-Султан. 2019 г.
- 5 Сулейменов О. Пенсионный возраст: Повысить нельзя оставить//Электронный ресурс: <http://www.kursiv.kz/news/>
- 6 Закон РК О внесении изменений в Закон Республики Казахстан «О республиканском бюджете на 2019-2021 годы».

List of used literature:

- 1 Law of the Republic of Kazakhstan dated June 21, 2013 No. 105-V "On Pension Provision in the Republic of Kazakhstan".
- 2 PA "Kazpotrebnadzor" <http://www.rating.kz/>
- 3 Kusainova A.E. Analysis of population differentiation by income level // Economy and statistics, No. 1 Agency of the Republic of Kazakhstan on statistics: Astana 2019
- 4 Demographic Yearbook of Kazakhstan. Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics: Nur-Sultan. Dec 2019
- 5 Suleimenov O. Retirement age: It is impossible to leave it // Electronic resource: <http://www.kursiv.kz/news/>
- 6 Law of the Republic of Kazakhstan On Amendments to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Republican Budget for 2019-2021".

ҚАЗАҚСТАНДА ЗЕЙНЕТ ЖАСЫН ҰЛҒАЙТУДЫҢ БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУҒА ӘСЕРІ

*А.А.Жантаева¹, А.М.Даузова², Б.О.Туребекова³

^{1,2}Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан

³Қазақ технология және бизнес университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

e-mail: aigul_0905@mail.ru

Түйін. Зейнетақы жүйесіне жүргізілген реформалар, жасы бойынша алатын зейнетақыға қол жеткізу мүмкіндігінің төмендігі, зейнетақы жүйесінен тыс қалыптасатын демографиялық, әлеуметтік, еңбек және басқа факторларға тәуелді екенін көрсетті. Бұл тұрғыдан әйелдердің зейнетке шығу жасының 58-ден 63 жасқа дейін көтерілуі мемлекет бюджетіне қандай көлемде және қалай әсер ететіні есептелініп нақты сандық деректермен көрсетілген. 2020 жылдан бастап 2027 жылға дейінгі аралықта зейнеткерлікке шыққан әйелдердің жас топтары тұрғысынан орташа зейнетақы бюджеті бойынша жинақтаудың болжамдық есептеулері жасалды.

Түйінді сөздер: зейнеткерлік жас, гендерлік алашақтық, өмір сүру ұзақтығы, Джини индексі, жас тобы.

INFLUENCE OF INCREASING THE RETURN AGE IN KAZAKHSTAN ON EFFECTIVE USE OF BUDGETARY FUNDS

*A.A.Zhantaeva¹, A.M.Dauzova², B.O.Turebekova³

^{1,2}Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan

³Kazakh University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: aigul_0905@mail.ru

Summary. The reforms carried out have shown that the main reasons for the low purchasing power of old-age labor pensions depend on demographic, social, labor and other factors that are formed outside the pension system. The article examines what positive effect the retirement age of women will have on the budget from 58 to 63 years. A forecast calculation of the savings for the budget of the average pension was made in the context of the age groups of retired women from 2020 to 2027. A distinctive feature of the proposed study of this issue is that the main estimates are based on the forecast of the number of retired women, broken down by age group and in calculation of the forthcoming accrual of solidary pension and corresponding payments from funds on average for the age group.

Keywords: retirement age, gender gap, life expectancy, Gini index, age group.

УЧЕТ И АУДИТ

МРНТИ 06.81.85

УДК 330(075.8)

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.03>

БАСҚАРУШЫЛЫҚ АУДИТ ЖҮЙЕСІНІҢ БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Г.С.Бердибекова, З.М. Кененбаева, Ж.К. Туребаева*

«Мирас» университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: gulya241@mail.ru

Аңдатпа. *Басқару аудиті ұйымдар мен кәсіпорындар қызметінің аудит жүйесіндегі жаңа бағыт болып табылады, ол персоналды басқару жөніндегі басшылықтың қызметін бағалауға, еңбек ресурстарының сапасын арттыруға, өндірістегі еңбек жағдайларын оңтайландыруға және жақсартуға мүмкіндік береді. Сапалы аудит жүргізу үшін өндірісте персоналды басқару жүйесін сипаттайтын бағалау көрсеткіштерін қолдану қажет. Басқару жүйесінде әлеуметтік-экономикалық жүйелердің тиімді жұмыс істеу тиімділігінің әртүрлі стандарттарына сәйкес басқару қызметін тәуелсіз зерттеу және бағалау ретінде басқарушылық аудит ерекше орын алады. Басқарушылық аудитті жүргізу кезінде сараптамалық кеңес берудің стандартты әдістері пайдаланылады: анықтамалық және сараптамалық сұхбат, құжаттарды талдау, деректерді жинау, рәсімдерді формалды сипаттау, бизнес-үдерістер мен негізгі функцияларды үлгілеу және схемаларды құру.*

Кәсіпорындардың басқару аудитінің басты міндеті-бұл бизнестің өндірістік объектілерінің нақты қол жеткізілген және нормативтік нәтижелілігінің, тиімділігінің, әлеуметтік маңыздылығы мен іскерлік белсенділігінің (экономикалық даму деңгейінің) көрсеткіштерін жалпы осындай әрбір объектінің басқару командасының еңбек қызметінің жалпы нәтижесі ретінде, сондай-ақ кәсіпорынның басқару командасының әрбір мүшесінің, төменгі буын менеджерлерінен бастап команда басшыларына дейінгі еңбек белсенділігінің, бастамашылығының, интеллектуалдық және креативтілігінің айқындамасын айқындау және салыстыру.

Осы мақаланың мақсаты аудиторлардың практикалық қызметінде бар менеджмент жүйесінің көрсеткіштерін бағалау әдістерін зерделеу, зерделенген әдістер негізінде бағалаудың жаңа әдістері мен олардың тиімділігін анықтау болып табылады.

Түйінді сөздер: *басқарушылық аудит, басқарушылық қызметті бағалау, персоналды басқару, кадрлардың тұрақтамауы, еңбекті және өндірісті ұйымдастыру*

Негізгі нәтижелер. *Мақаланы жазу кезінде келесі негізгі нәтижелерге қол жеткізілді: басқару аудиті жүйесінің көрсеткіштерін бағалау әдістері анықталды; басқару аудитінің кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыру факторы ретіндегі рөлі анықталды; басқару аудиті жүйесінде бағалау көрсеткіштерін пайдалану арқылы персоналды басқару тиімділігін арттыру жолдары анықталды; басқару аудитінің кәсіпорынның менеджменті мен жұмыс істеу жүйесіндегі, оның үнемділігін, нәтижелілігін арттырудағы рөлі мен орны нақтыланды және қорытындылар жасалды.*

Кіріспе. *Қазіргі уақытта ұйымдастырылған даму жағдайында басқарудың тиімділігін арттыру үшін шетелдік және отандық практикада ұйымның жұмыс істеу тиімділігі тәуелді процестерді сауатты пайдалану өзекті болып отыр. Атап айтқанда, туындаған жағдайларды бақылау, талдау және бағалау, басқару шешімдерін оңтайландыру, синтездеу және қабылдау, болжау және оңтайлы жоспарлау процестері туралы сөз болып отыр. Бұл бірнеше ғылыми пәндердің: аудиттің, басқарудың, талдаудың, менеджменттің түйіскен жерінде пайда болған басқару аудиті сияқты ұғымды ұйымдастырудағы басқару процесі жүйесінде бөлуді көздейді.*

Басқарушылық аудиттің мәні экономикалық көрсеткіштер жүйесінде көрсетілген шаруашылық қызметінің нәтижелері, сондай-ақ оған қызмет көрсететін оқиғалар мен құбылыстардың экономикалық сипаттамалары болып табылады. Сондықтан басқару мен өндірісті ұйымдастырудың тиімділігін бағалау үшін басқару аудиті жүйесінде көрсеткіштерді қалыптастыру қажеттілігі пайда болды.

Әдістері. *Бұл мақаланы дайындау барысында талдау және синтез, ассоциативті ұқсастық сияқты ғылыми зерттеу әдістері қолданылды, өйткені қазақстандық практикадағы басқару аудитінің мәні салыстырмалы жаңа бағыт болып табылады, эмпирикалық зерттеулер әдісі, өйткені аудиттің зерттелетін бағыты кең әлемдік тәжірибеге ие, ал бағалау көрсеткіштерін әзірлеу және оларды қолдану даму және ғылыми талқылау сатысында. Сондай-ақ аудиторлардың практикалық жұмысында бар проблемаларды зерттеуге негізделген салыстыру, дедукция және бақылау әдістері қолданылды.*

Нәтижелер және талқылау. Кез келген ұйымның табысты қызметі, мемлекеттік кәсіпорын, мекеме немесе жеке коммерциялық фирма болсын, техникалық-экономикалық әлеуетті неғұрлым дәл бағалауға мүмкіндік беретін еңбек көрсеткіштерін талдаусыз ойластырылмайды; кәсіпорын персоналын неғұрлым тиімді пайдалану резервтерін анықтау, ұйымның жақсаруы, еңбек жағдайлары және оны төлеу; ұжымда әлеуметтік-еңбек қатынастарын қалпына келтіру жолдарын табу және т. б.

Біздің елде ұзақ уақыт кез келген ұйымды (кәсіпорынды, мекемені) басқару негізінен қойылған мақсаттарға жеткен кезде қаржылық және материалдық ресурстарды тиімді, ұтымды және экономикалық пайдалануға бағдарланды, ал кәсіпорынның жұмыс істеуін тиімді ұйымдастырудағы персоналдың рөлін түсіну айтарлықтай төмендегені байқалды. Әсіресе, бұл жалақы деңгейін айқын көрсетеді: оның ЖІӨ-дегі үлесі, ресми деректер бойынша, қазіргі уақытта 39 - 41% - ға жуықты құрайды, ал тиімді нарықтық экономикасы бар елдерде елдің ұлттық байлығына қосқан үлесін бағалаудағы жұмыс күшінің құны 50-ден 65% - ға дейін құрайды.

Мұндай жағдай экономиканың құлдырауына, негізгі қорлардың тозуына және басқа да "жаһандық" себептерге байланысты ғана емес, сондай-ақ ұйым басшыларының өз кәсіпорындарының қызметкерлеріне немқұрайлы қарамағандығына, олардың қызметкерлерге қандай да бір салымсыз, күзетуге, еңбекті ұйымдастыруға және т.б. үлкен табыс алуға тілек білдіруіне байланысты, сондай-ақ мемлекеттің осы мәселелерге немқұрайлы қарамағандығына байланысты қалыптасты.

«Басқару жүйесінде әлеуметтік - экономикалық жүйелердің (ӘЭЖ) тиімді жұмыс істеу тиімділігінің әртүрлі стандарттарына сәйкес басқару қызметін тәуелсіз зерттеу және бағалау ретінде басқару аудиті ерекше орын алады», - деп жазады Н. И. Бурых [1, 181-182 б.].

Айтылғанды ескере отырып, отандық кәсіпкерлер персонал — ұйымның басты құндылығы, бұл оны басқару процесін түсінудегі негізгі нәрсе екенін меңгеруі қажет. Алайда, жұмыс істейтін персоналды, ол еңбек ететін жағдайларды зерделеу кәсіпорын қызметін талдау кезінде басқа мәселелердің арасында әлсіз буын болып қала береді. Кәсіпорын қызметінің табыстылық индикаторлары әдетте қорытынды экономикалық өлшемдер, тұрақтылық және т. б. болып табылады. Бірақ фирманың қызметі табысты бола алмайтын бірқатар арнайы көрсеткіштер бар.

Бұл:

құрылымдық бөлімшелер мен жекелеген қызметкерлер қызметінің нәтижелілігі (тиімділігі); персоналдың өз жұмысына, осы кәсіпорындағы еңбек жағдайына, ұйымдастырылуына қанағаттануы;

кадрлардың тұрақтамауы;

еңбек тәртібін сақтау;

қатынастардың барлық деңгейлерінде қақтығыстардың болуы;

персоналдың ұйымдық өзгерістерге дайындығы;

ұйымда қалыптасқан әлеуметтік-психологиялық климаттың сипаты және ұйымдастыру мәдениетінің ерекшеліктері.

Халық шаруашылығын және оның салаларын басқару жүйелерін орталықсыздандырудың, ауырлық орталығын микродеңгейге, ұйым деңгейіне көшірудің объективті процестері қалыптасатын басқару жүйесінің барлық элементтерін оған шаруашылық жүргізу әдістерімен сәйкестікке келтіру қажеттігіне себепші болады.

Сондықтан ұйым қызметін бағалаудың жаңа нысандары мен әдістерін, оның ішінде еңбек қатынастары мен көрсеткіштерін талдаудың жаңа тәсілдерін жасау және сынақтан өткізу қажеттілігі туындайды, олардың нақты жай — күйін ғана емес, ең бастысы-кеңес беруді және ұсыныстар әзірлеуді қамтамасыз етеді.:

еңбек және өндірісті ұйымдастыру;

персоналды басқару;

еңбек саласындағы тәуелсіз сарапшылардың ұйымның әлеуметтік-еңбек және экономикалық қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталған практикалық көмек көрсету.

Барлық осы критерийлерді мұқият зерделемей, ұйымды тиімді басқару мүмкін емес, бұл ретте оның қызметінің сипатына, мөлшеріне, меншік нысанына, ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан. Сондықтан да мемлекеттік органдар әлеуметтік серіктестер — кәсіподақтар мен кәсіпкерлердің қатысуымен еңбек және еңбек қатынастары саласындағы ұйымдардың, кәсіпорындардың, фирмалардың қызметін басқару мен бақылаудың жаңа, қазіргі заманғы тәсілдерін әзірлеп, енгізу қажет.

Ұйымның қызметін сыртқы бағалау тәсілдерінің бірі, атап айтқанда, еңбек көрсеткіштерін талдау — аудиторлық қызметтің ерекше бағытын — еңбек саласының (персоналдың) аудитін құру. Қазіргі уақытта аудит негізінен ұйымның қаржылық қызметін бағалау үшін қолданылады. Еңбек қызметінің жекелеген салалары бойынша тексерулер — еңбекті нормалау, жұмыс орындарын

ұйымдастыру, еңбекті қорғау, персоналды басқару және т.б. бойынша — еңбек саласының жай-күйін барынша аз бақылауға мүмкіндік береді.

Американдық менеджмент басқару аудитін "клиентке оның қуаттары мен ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру және белгіленген мақсаттарға қол жеткізу үшін көмек көрсететін консультациялық қызметтердің түрі" ретінде анықтайды» [2, б 6].

Тәуелсіз аудиторлар орындайтын басқарушылық аудит оның қуатын, ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру және белгіленген мақсаттарға қол жеткізу үшін клиентке консультациялық қызмет түрлерінің бірі болып табылады. Басқару аудитіне жақын шаруашылық қызметінің аудиті, яғни белгілі бір мақсаттар үшін жүргізілетін ұйымның шаруашылық қызметін жүйелі талдау. Аудиттің бұл түрі кейде жұмыс тиімділігінің аудиті немесе әкімшілік басқару және ұйым деп аталады. Шаруашылық қызмет аудиті кезінде белгілі бір қызмет түрлерін объективті зерттеу және жан-жақты талдау болжанады [3].

Басқару аудитіне өте жақын шаруашылық қызметінің аудиті, яғни белгілі бір мақсаттар үшін жүргізілетін ұйымның шаруашылық қызметін жүйелі талдау.

Стратегиялық аудит - бұл корпорацияның жалпы перспективаларын қарастыратын және корпоративтік стратегиялық ахуалды кешенді бағалауды қамтамасыз ететін басқару аудитінің түрі.

Кәсіпорындардың басқару аудитінің өзекті міндеті кәсіпкерліктің өндірістік объектілерінің нәтижелілігін, тиімділігін, әлеуметтік маңызы мен іскерлік белсенділігін анықтау. Ол жалпы ұйымның басқару командасының еңбек қайтарымының жалпы нәтижесін және басқарудың төменгі буындарының басқарушыларынан бастап және кәсіпорынның жоғары басшыларымен аяқтай отырып, басқару командасының әрбір мүшесінің жеке-жеке шығармашылық жаңашылдығы, бастамашылдығы, интеллектуалдық, креативтілігі, дәрежесі көрсетеді [4, 7-12 б.].

Кәсіпорындарда тексерулер жүзеге асырылады (көбінесе жүзеге асырылмайды) немесе формальды түрде, әсіресе жеке фирмаларда жүргізіледі. Барлық тексерулер бір-бірінен тәуелсіз, ал олардың талдауы мен нәтижелері көп жағдайда өзара байланысты емес; персонал аудиті жүргізілмейді, сондықтан оларды жүргізудің тиімділігі, кәсіпорын қызметіне әсері туралы деректер жоқ. Құқықтық база әзірленбеген, осы салада аудиторлардың мамандарын даярлау жүргізілмеген, еңбек саласында аудит жүргізудің нақты әдістемесі жоқ, ал қандай да бір көрсеткішті немесе құбылысты басқалардан тыс талдау мен бағалау зерделенетін объект туралы бір жақты түсінік береді. Басқаша айтқанда, кез келген жеке көрсеткіштің деңгейі мен динамикасын барлық басқалардың деңгейі мен динамикасының өзгерістерімен тығыз байланыста бағалауға мүмкіндік беретін кешенді талдау қажет [5, 62-73 б.].

Басқару аудитін жүргізуді ұйымдастырудың қазіргі кезеңінде аудит әдістемесін ғана емес, сонымен қатар менеджмент пен персоналды басқару мәселелерін білетін, өндірістің әртүрлі салаларында еңбекті ұйымдастыру бойынша ерекшелікті білетін аудиторлардың кадрларын дайындау қажет. Бұл мәселелерді білу аудиторға осы ұйымның кадрлармен жұмыс жағдайын дұрыс және объективті бағалауға ғана емес, сонымен қатар кадр саясатын жетілдіру, менеджментті дұрыс ұйымдастыру, кадрларды орналастыру және осы ұйымды дамыту мақсатында мамандардың әлеуетін пайдалану жөнінде қажетті ұсыныстар беруге көмектеседі.

Ұйым-ұйымдық мүдделер призмасы арқылы топтық өзара іс-қимыл процесінде өзінің жеке мақсаттары мен міндеттерін іске асыратын адамдардың (ұйым персоналының) белгілі бір түрде құрылымдалған жиынтығы.

Күрделі, көпфункционалды, динамикалық жүйедегі адамның мінез-құлқы ерекше заңдарға бағынады. Оларды түсінбей тиімді басқару мүмкін емес.

Бұл жағдайда ұйым мүшелерінің жеке мүдделерін (қажеттіліктердің өзекті деңгейлерін және қызметтің уәждемелік құрылымын зерттеу арқылы) және ұйымдық мүдделерді (ұйым қызметінің мақсаттары мен міндеттеріне, миссияда қалыптасқан және көрсетілген) айқындау шешуші болып табылады. Олардың сәйкес келуі немесе айырмасы және ақырында барлық ұйымдық жүйенің тиімділігін немесе тиімсіздігін анықтайды.

Адамдардың қандай да бір тобын ұйым ретінде қарау кезінде ұйымдастыру механизмінің әлеуметтілігін ескеру қажет, бұл ұйымдық қызметтің бірқатар аспектілерін қарауға өз іздерін салады. Бар түрі:

- сыртқы орта (нақты социум және нақты нарықтың шарттары);
- ұйым (ұйымдастыру ортасы қоғамдық және жеке мүдделерді келісу тәсілі ретінде);
- адамдар (ұйым қызметкерлері).

Көрсетілген элементтердің өзара іс-қимылы бүкіл кәсіпорынның жұмысын ұйымдастыруға және сапасына әсер етеді, өйткені олардың арасындағы келісім пайда өсуінің оң серпініне алып келуі мүмкін.

Менеджментті дұрыс және оңтайлы қою мәселелерінде ұйым басшылығына басқарушылық аудит көмектеседі, ол соңғы уақытта жалпы практикалық аудит саласы ретінде қарастырылады және шет елдердің тәжірибесінде қолданыла бастады.

Персонал мен менеджмент мәселелеріне аудит жүргізетін жақсы дайындалған аудитор оны жүзеге асыру тәртібін, негізгі пайдаланылатын әдістер мен кезеңдерді білуі тиіс.

Басқару аудитінің әдіснамасы ұйымның қаншалықты тиімді жұмыс істейтінін анықтауға, оның барлық құрауыштарын талдау негізінде мұны бағалауға арналған.

Бүгінгі таңда Басқару аудиті басқару жүйесінің тиімділігін бағалаудың неғұрлым толық, динамикалық және икемді әдісі болып табылады. Ол келесі мақсаттарға жетуге бағытталған:

- фирма менеджментінің тиімділігін бағалау;
- фирма қызметінде "тар жерлерді" анықтау және ішкі бақылаудың алдын алатын және азайтатын тетіктерін анықтау (әзірлеу);
- менеджмент жүйесін жетілдіруге және дағдарысты жағдайлардың алдын алуға қатысты ұсыныстар енгізу;
- фирма қызметін трансформациялау нұсқалары бойынша ұсыныстарды (жобаларды) зерттеу және әзірлеу (қайта ұйымдастыру, қайта құрылымдау, реинжиниринг, қосылу, сіңіру, жою).

Басқару аудиті функционалдық қатынаста персоналдың өндірістік, маркетингтік және аудит жиынтығы болып табылады. Басқару аудиті бақылау элементтерімен ахуалдық шолу және талдау болып табылады. Талдау негізінде аудитор ұйым басшылығының персоналмен жұмыс істеуіне келесі көрсеткіштер мысалында баға бере алады (1-кесте).

Кесте 1. Ұйым басшылығының персоналмен жұмысының бағалау көрсеткіштері

Басқару аудитінің бағыттары	Персоналдың аудит объектілері	Аудиторлық бағалау (0-ден 10-ға дейін)
Кадрлық әлеуеттің аудиті	Кадрлық әлеуетті қалыптастыру және пайдалану	
Персоналды басқару жүйесі функцияларының аудиті	Ұйымның кадр саясатын қалыптастыру	
	Персоналды жоспарлау	
	Персоналды пайдалану	
	Қызметкерлерді таңдау және іріктеу	
	Персоналды іскерлік бағалау	
	Кәсіби бағдар және персоналды бейімдеу	
	Кадрлық резервпен жұмыс жасау	
	Қызметтік-кәсіби ілгерілету, персоналдың іскерлік мансабы	
	Персоналдың еңбек қызметін ұйымдастыру	
	Еңбекті ынталандыру	
	Еңбек ұжымдағы қарым-қатынас	
Персоналды басқару жүйесіндегі ұйымдастырушылық құрылым мен функционалдық еңбек бөлінісінің аудиті	Ұйымдастыру құрылымы	
	Персоналды басқару жүйесіндегі еңбектің функционалдық бөлінуі	
Персоналды басқару тиімділігінің аудиті	Персоналды басқару жүйесі	

Басқару аудитін жүргізу нәтижелері бойынша Компания қызметінің нәтижелерін барынша объективті бағалау мүмкіндігі ашылады. Дәл осы басқару аудиті компанияның жоғары басшылығы белгілеген тапсырмаларды орындауды қамтамасыз етудің пәрменді құралдарының бірі болып табылады.

Басқарушылық аудитті жүргізу қажеттілігі ұйымды басқарудың жалпы тиімділігін арттыру үшін оның нәтижелерінің маңыздылығына негізделген, өйткені басқарушылық аудит, ұйымның бұрынғы қызметін ғана қарайтын классикалық аудитке қарағанда, оның болашақ дамуына бағытталған. Бұдан басқа, ұйымның басқару құрылымының күрделілігі, басқарушылық шешімдерді есепке алу-талдамалық қамтамасыз етуге қойылатын талаптардың өсуі ұйымды басқару тиімділігін бағалау тұрғысынан аудит жүргізу тәсілдерін өзгерту қажеттілігін айқындайды.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу негізінде келесі қорытынды жасауға болады:

- бағалау көрсеткіштерін қалыптастыруға шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметіне тікелей немесе жанама қатысы бар тұлғалар әсер етеді. Бұл тұлғалар үшін кәсіпорын жұмысының табыстылық

индикаторлары, оған капиталмен қатысудың негізділігі және онымен контрагенттік қатынастарды орнатудың орындылығы ретінде пайда көрсеткіштерінің біркелкі емес мәні бар;

- бағалау көрсеткіштерінің басқарушылық аудиті кәсіпорын қызметінің тиімділігін сақтауға және арттыруға бағдарлануы тиіс;

- басқарушылық аудит ұйымның менеджменті мен жұмыс істеуін, сондай-ақ жұмыстың үнемділігі, тиімділігі мен нәтижелілігі контекстінде орындалуын бағалау ретінде айқындалуы мүмкін;

Басқару аудитінің әдіснамасы ұйымның қаншалықты тиімді жұмыс істейтінін анықтауға, оның барлық құрауыштарын талдау негізінде мұны бағалауға арналған. Басқару аудитін жүргізу кезінде ұйымды басқарудың барлық объектілері мен субъектілерінің байланыстары мен өзара іс-қимыл принциптеріне ерекше назар аударылады, сондықтан басқарушылық аудит шеңберінде кәсіпорында және оның құрылымдық бөлімшелерінде басқару есебін жүргізудің барлық аспектілері бағаланады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бурых Н.И. Управленческий аудит – как оценка системы управления компанией. Журнал Проблемы современной экономики. 2009 г., с. 181-182.

2. Робертсон Дж. Аудит. Пер. с англ., М., 1993 г., С. 6-8.

3. <https://www.ngpedia.ru/id123575p1.html>

4. Ревуцкий Л.Д. Управленческий аудит предприятий, основные задачи, сущность, процедуры, перспективы развития. Российское предпринимательство. 2005, том 6, № 8, С. 7-12.

5. Еременко Е.С., Лижчик Е.Н. Управленческий аудит и консалтинг. Вестник Сибирского университета потребительской кооперации, 2013. № 4, с. 62-73.

Әдебиет тізімі:

1. Burykh N. I. Upravlencheskij audit – kak ocenka sistemy upravleniya kompaniej. Zhurnal problemy sovremennoj ehkonomiki, 2009 g. pp.181-182.

2. Robertson Dzh. Audit per s angl, M., 1993, pp. 6-8.

3. <https://www.ngpedia.ru/id123575p1.html>

4. Revuckij L. D. Upravlencheskij audit predpriyatij, osnovnyye, zadachi, sushchnost, procedury, perspektivy razvitiya. Rossijskoe predprinimatelstvo. 2005- tom 6, No. 8, pp. 7-12.

5. Eremenko E. S., Lishchuk E. N. Upravlencheskij audit I konsalting . Vestnik sibirskogo-universiteta potrebitelskoj kooperacii . 2013, No. 4, pp. 62-73.

ФОРМИРОВАНИЕ ОЦЕНОЧНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО АУДИТА

Г. С. Бердибекова*, З.М.Кененбаева, Ж.К.Туребаева

Университет «Мирас», Шымкент, Казахстан

e-mail: gulya241@mail.ru

Резюме. Управленческий аудит является новым направлением в системе аудита деятельности организаций и предприятий, позволяющим оценить деятельность руководства по управлению персоналом, повысить качество трудовых ресурсов, оптимизировать и улучшить условия труда на производстве. Для проведения качественного аудита необходимо использовать оценочные показатели, характеризующие систему управления персоналом на производстве. Особое место в системе управления занимает управленческий аудит как самостоятельное исследование и оценка управленческой деятельности в соответствии с различными стандартами эффективного функционирования социально-экономических систем. При проведении управленческого аудита используются стандартные методы экспертного консультирования: справочное и экспертное интервью, анализ документов, сбор данных, формальное описание процедур, моделирование бизнес-процессов и основных функций и построение схем.

Целью настоящей статьи является изучение методов оценки показателей системы менеджмента, существующих в практической деятельности аудиторов, определение новых методов оценки и их эффективности на основе изученных методов.

Ключевые слова: управленческий аудит, оценка управленческой деятельности, управление персоналом, текучесть кадров, организации труда и производства

FORMATION OF EVALUATION INDICATORS OF THE MANAGEMENT AUDIT SYSTEM

G. Berdibekova*, Z. Kenenbayeva, Z. Turebayeva

Miras University, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: gulya241@mail.ru

Summary. Management audit is a new direction in the system of auditing the activities of organizations and enterprises, which allows you to evaluate the activities of the management of personnel management, improve the quality of labor resources, optimize and improve working conditions in the workplace. To conduct a quality audit, it is necessary to use evaluation indicators that characterize the personnel management system in production. A special place in the management system is occupied by management audit as an independent study and evaluation of management activities in accordance with various standards for the effective functioning of socio-economic systems. When conducting a management audit, standard methods of expert consulting are used: reference and expert interviews, document analysis, data collection, formal description of procedures, modeling of business processes and basic functions, and construction of schemes. The purpose of this article is to study the methods of evaluating the indicators of the management system that exist in the practice of auditors, to determine new methods of evaluation and their effectiveness based on the methods studied.

Keywords: management audit, evaluation of management activities, personnel management, staff turnover, labor and production organizations.

МРНТИ 06.35.31

УДК 657 (075.8)

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.04>

РАСЧЕТЫ ВРЕМЕННЫХ РАЗНИЦ И УЧЕТ ОТСРОЧЕННОГО НАЛОГА

Р.Н. Нурғалиева^{1*}, С.Т. Миржасқыпова², Ю.А. Верига³, Е.В. Коба⁴

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

²АССА-Нархоз, Алматы, Казахстан

^{3,4}Национальный университет «Полтавская политехника им. Юрия Кондратюка»

Полтава, Украина

e-mail: nrn51@mail.ru

Аннотация. В данной статье мы рассматриваем примеры расчетов ОНО, ОНА и отсроченного налога по балансовому методу. В условиях применения МСФО№12 влияние временных разниц рассчитывают, сравнивая два баланса: бухгалтерский и налоговый, отсюда он назван Балансовым методом расчета ОНО, ОНА и отложенного налога. Предлагаем определенную последовательность этих расчетов, порядок признания, образец расчета и порядок отражения в учете. Надеемся, что эти расчеты дополнят и обогатят налоговое планирование и последующий анализ показателей финансовой отчетности.

Учет отложенного (отсроченного) налога упрощается, когда хозяйственная операция регистрируется как для целей бухгалтерского учета, так и для целей налогообложения в одном отчетном периоде. Отложенные налоговые активы и обязательства должны оцениваться на основе ставок налога по налоговому законодательству РК на каждую отчетную дату. Компании могут проводить взаимозачет отложенных (отсроченных) налоговых активов и налоговых обязательств.

Ключевые слова: налоги, прибыль, временные разницы, налог на прибыль, отсроченный налог, расчеты.

Основные положения. В данной статье мы рассматриваем примеры расчетов ОНО, ОНА и отсроченного налога по балансовому методу, предлагаем определенную последовательность этих расчетов, порядок признания, отражения их в учете, при условии, что эти расчеты дополняют и обогащают налоговое планирование и последующий анализ показателей финансовой отчетности.

Введение. В предыдущих статьях нами было отмечено, что отсроченные (отложенные) налоги образуются в связи с возникновением временных разниц. Временные разницы в свою очередь это следствие различий методологии налогового и бухгалтерского учета. Соглашаясь с некоторыми обстоятельствами возникновения временных разниц, мы критически отнеслись к некоторой части временных разниц, которые законодательно не признаны, и носят эпизодический характер. Было рекомендовано при применении МСФО№12 «Налоги на прибыль» внимательно и осторожно применять некоторые термины, новые показатели, с тем, чтобы не нарушать законодательные документы Казахстана.

Материалы и методы. Авторы использовали методы критического анализа использованной литературы, сравнения, дедуктивного мышления и практического синтеза и др. Проанализированы применяемые на

практике расчеты временных разниц ТОО «РСЦ» и «НПО Сплав», к сожалению старые, 2008 и далее лет. Под видом коммерческой тайны более современные расчеты получить было затруднительно.

Результаты и обсуждения. Временные разницы – это разницы между балансовой стоимостью активов (обязательств) по балансу, прилагаемому в составе финансовой отчетности и их налоговой стоимостью по балансу, прилагаемому к Декларации по КПП. Поэтому в условиях применения МСФОН №12 влияние временных разниц рассчитывают, сравнивая два баланса: бухгалтерский и налоговый, отсюда он назван Балансовым методом, расчета ОНО, ОНА и отложенного налога. [1,2,3,4,5]

Отложенные налоговые активы и обязательства должны оцениваться на основе ставок налога по налоговому законодательству, действующих на конец отчетного периода. Компании могут проводить взаимозачет отложенных (отсроченных) налоговых активов и налоговых обязательств. Налогооблагаемые временные разницы, увеличивают размер отсроченного КПП, а вычитаемые временные разницы приводят к уменьшению подоходного налога, подлежащего уплате в бюджет в последующих отчетных периодах. Расчеты временных разниц и отложенных налогов осуществляются на каждую отчетную дату.

Временные разницы влияют на величину расходов по отложенному налогу. Расходы компании по уплате налога (РН) включают: расходы по текущему налогу (РТП) и расходы по отложенному налогу (РОН)

$$\text{Отсюда формула: } \text{РН} = \text{РТП} + \text{РОН} \quad (1)$$

Для учета расходов по КПП в Типовом плане счетов предназначен счет 7710 «Расходы по корпоративному подоходному налогу». В рабочем плане счетов компаний предлагаем открыть два субсчета РТП и РОН и закрепить в УНП.

В таблице №1 Расчет временных разниц на 31 декабря отчетного года ТОО приведен условный пример. Из таблицы 1 видно, что сумма отложенного налога составляет 303 445 тг. Если внимательно изучить таблицу эта сумма получилась простым арифметическим сравнением сумм положительных и отрицательных временных разниц, без четкого анализа природы их возникновения, без взаимозачетов и без их учетного отражения. Возможно, расчет сделан в отрыве от учетного процесса, просто для галочки, мол, смотрите, мы сделали расчет, а последствия в учете и расчетах по налогам никого не интересуют.

Таблица 1.
Расчет временных разниц условного ТОО на 31 декабря

Статья	На конец периода (тенге)				
	Согласно финансовой отчетности	Налоговая база	Временная разница	Ставка налога	Итого отложенного налога
1	11	12	13	14	15
АКТИВЫ					
Денежные средства	3 281 443	3 281 443	0	30%	0
Торговая дебиторская задолженность	75 788 649	76 928 564	-1139914	30%	-341 974
Дебиторская задолженность совместных организаций			0	30%	0
Прочая дебиторская задолженность	1 894 768	1 894 768	0	30%	0
Материалы	660 864	660 864	0	30%	0
Текущие налоговые активы	7 018,206	7 018 206	0	30%	0
Авансы выданные	116 972	116 972	0	30%	0
Расходы будущих периодов	80,327	80 327	0	30%	0
Основные средства	1,096,475	1 097 917	-1 442	30%	-433
Нематериальные активы	8 631 231	6 705 711	1 925 520	30%	577 656
ИТОГО АКТИВЫ	98 568 934	97 784 771	784 163		235 249
ОБЯЗАТЕЛЬСТВА					
Финансовые обязательства	12 177 096	12 177 096	0	30%	0
Обязательства по налогам	323 400	550 721	-227 321	30%	-68 196

Продолжение таблицы 1

1	11	12	13	14	15
Обязательства по другим обязательным и добровольным платежам	264 891	264 891	0	30%	0
Торговая кредиторская задолженность	63 436 894	63 436 894	0	30%	0
Задолж-ть по оплате труда	1 732 500	1 732 500	0	30%	0
Авансы полученные	11 741 743	11 741 743	0	30%	0
Прочая кредиторская задолженность	29 278	29 278	0	30%	0
ИТОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА	89 705 802	89 933 123	-227 321		-68 196
ВСЕГО СУММА ОТЛОЖЕННЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ					303 445
Примечание: условные данные ТОО					

Данная форма отчета присуща только ТОО, возможно, другие виды компаний расчеты делают иначе, по другим формам, главное чтобы они были закреплены в учетной политике компании. Тем более в последние годы, когда приостановлены многие проверки, такие расчеты, оторванные от бухгалтерского учета и отчетности, не влияют на бизнес, не интересны пользователям. Более свежие расчеты, к сожалению, получить сложно, под видом коммерческой тайны, все засекречено.

По результатам таких расчетов в бухгалтерском учете должны отражаться следующие корреспонденции счетов (таблица №2).

Таблица 2.

Корреспонденции счетов по учету операций отложенного налога

№	Содержание операций	Дебет	Кредит		
11	Признание отложенного налогового обязательства (или увеличение сальдо ОНО) по налогооблагаемым временным разницам	7710	4310		
22	Признание отложенного налогового актива (или увеличение сальдо ОНА) по вычитаемым временным разницам	2810	7710		
33	Признание отложенного налогового обязательства по временным разницам, связанным с капиталом (прочим совокупным доходом)	5520, 5530, 5540	4310		
44	Закрытие счета расходов по налогу на прибыль	7710	5610		
55	Взаимозачет ОНО и ОНА	4310	2810		
66	Превышение сальдо счета 4310 после взаимозачета остается на Кредите 4310 и переходит на следующий год				
77	Превышение сальдо счета 2810 после взаимозачета остается на Дебете счета 2810 и переходит на следующий год				
Примечание: составлено авторами.					

Признание и движение отложенных налоговых обязательств и активов, отражается на счетах 4310 «Отложенные налоговые обязательства по корпоративному подоходному налогу» или 2810 «Отложенные налоговые активы по корпоративному подоходному налогу» в корреспонденции со счетом 7710 «Расходы по корпоративному подоходному налогу». Если, временная разница возникла на счетах капитала, то признание отложенных налогов в финансовом учете затрагивает счета капитала, например, при отражении результатов переоценки основных средств и других активов.

При составлении расчета временных разниц и отложенных налогов на каждую отчетную дату предлагаем придерживаться следующей последовательности расчетных процедур:

- определить табличную форму расчета и закрепить в УНП;
- четко выделить балансовые статьи финансовой и налоговой отчетности, по которым возникают временные разницы;
- уточнить виды временных разниц (налогооблагаемые и вычитаемые);
- точно оценить налоговые базы активов и обязательств в соответствии с требованиями налогового законодательства;
- рассчитать временные разницы по каждой статье, путем вычитания налоговой базы активов и обязательств из их балансовой стоимости;
- рассчитать отложенные налоги и временные разницы. В отношении временных разниц: рассчитать ОНО (Отложенное налоговое обязательство = Налогооблагаемая временная разница x 20%) и рассчитать ОНА (Отложенный налоговый актив = Вычитаемая временная разница x 20%);
- сделать взаимозачет сумм ОНО и ОНА, определить чистое отложенное налоговое обязательство или чистый отложенный актив, (сложив все отложенные налоговые обязательства и вычитаемые налоговые активы). Если взаимозачет не уместен, их следует показать в отдельности.

Некоторые авторы [3,4,5] предлагают делать расчеты изменения отложенных налогов как разницы между остатками на начало и остатками на конец отчетного периода. Расчеты изменений между остатками нарушают не имеют логический смысл; поскольку, сопоставляя статьи баланса по каждой статье, разницы рассчитываются с учетом движения информации на соответствующих счетах за отчетный год. Поэтому следует составлять расчеты ОНО, ОНА и отложенного налога на конец каждого отчетного года. В этой связи рекомендуем следующую форму расчета (таблица №3). Данный образец расчета сохраняет рекомендуемую выше последовательность расчетных процедур. Размеры временных разниц и отсроченного (отложенного) налога, должны определяться, исходя из требований Учетной и налоговой политики предприятия, составленной на основе Закона о бухгалтерском учете и финансовой отчетности Казахстана а также Налогового кодекса РК.

Таблица 3.

Расчет временных разниц и отложенного налога на конец отчетного года (фрагмент).

ед.изм.

Статьи баланса	Согласно финансовой отчетности	Согласно налоговой отчетности	Временные разницы+,- (2-3)	ОНА	ОНО	Взаимозачет	ставка налога	Отложенный налог/ переплаченный налог
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Примечание: составлено авторами

Юридические лица налогоплательщики производят окончательный расчет, и уплачивают корпоративный подоходный налог по истечении 10 дней со дня представления годовой Декларации по КПП, но не позднее 10 апреля года, следующего, за отчетным, года. Доначисление суммы налога после проверки производится в пятидневный срок со дня получения уведомления о сумме доплаты. Поскольку налогооблагаемый доход и бухгалтерский доход различаются, то и окончательный финансовый результат по данным этих учетов будет различаться. Поэтому возможна ситуация: в финансовом учете предприятие имеет балансовую прибыль, а в налоговом учете - убыток или наоборот. При наличии убытка налоговое законодательство предусматривает порядок погашения убытков от предпринимательской деятельности на срок до 10 лет за счет прибыли будущих периодов.

Учет отложенного налога упрощается, когда хозяйственная операция регистрируется как для целей бухгалтерского учета, так и для целей налогообложения в одном отчетном периоде. Тем более, что налоговая отчетность сдается на 1 месяц раньше, чем финансовая отчетность. По закону о бухгалтерском учете и финансовой отчетности срок сдачи годовой отчетности завершается 30 апреля следующего за отчетным года, а срок сдачи налоговой декларации по КПП завершается 31 марта следующего за отчетным годом. Таким образом, у бухгалтерии есть время и возможность закрыть счета налогового учета и составить налоговую отчетность, со всеми приложениями заранее закрыв все учетные операции отчетного года.

Заключение. В данной статье для оценки вероятности получения налогооблагаемой прибыли, за счет которой можно будет реализовать неиспользованные налоговые убытки или кредиты, авторы рекомендуют компаниям анализировать выполнение ряда критериев признания ОНО и ОНА. Расчет временных разниц и отложенных налогов осуществляется на каждую отчетную дату. Компании могут проводить взаимозачет текущих налоговых активов и текущих налоговых обязательств. Налогооблагаемые временные разницы,

увеличивают размер отсроченного КПП, а вычитаемые временные разницы, приводят к уменьшению отсроченного подоходного налога, таким образом увеличивают, или уменьшает сумму КПП подлежащего уплате в бюджет, в последующих отчетных периодах. Авторы надеются, что эти расчеты дополняют и обогащают налоговое планирование и последующий анализ показателей финансовой отчетности.

Признание отложенных налоговых обязательств и активов, и их движение отражается на счетах 4310 «Отложенные налоговые обязательства по корпоративному подоходному налогу» или 2810 «Отложенные налоговые активы по корпоративному подоходному налогу» в корреспонденции со счетом 7710 «Расходы по корпоративному подоходному налогу» (смотрите таблицу №2).

При составлении расчета временных разниц и отложенных налогов на каждую отчетную дату предлагаем придерживаться последовательности вышеуказанных расчетных процедур. Если взаимозачет не уместен, их следует показать в отдельности. Форма рекомендуемого расчета приведена в таблице №3, как образец формы расчета.

Таким образом, проблемы расчетов временных разниц и отложенного налога нами рассмотрены в цикле статей из трех наименований. Избранные нами темы статей возможно спорные, но надеемся интересные.

Список литературы.

1. Нургалиева Р.Н. Финансовый учет-2.-Учебник МОН РК, 2012,-241с.
- 2.Нургалиева Р.Н. Налоговый учет: программа для ЭВМ - электронный учебник. Свидетельство о Государственной регистрации №2021 Министерство Юстиции РК, от 15 августа 2017г// www.minust.kz
3. Методические рекомендации по применению МСФОН №12 «Налоги на прибыль»//www/arip/kz.
- 4..Методика расчета отсроченного (отложенного) подоходного налога по МСФО №12 «Налоги на прибыль»//www/directconsult.kz/
5. Калденбергер А.(магистр учета и аудита) «Учет отложенных налогов» //www/online/zakon/kz/

Транслитерированный список литературы (References)

1. Nurgalieva R.N, Finansovyy uchets-2, Uchebnik MON RK, 2012, 241pp.
- 2.Nurgalieva R.N, Nalogovyy uchets, programma dlja JeVM , jelektronnyj uchebnik, Svidetel'stvo o Gosudarstvennoj registracii No.2021 Ministerstvo Justicii RK, ot 15 avgusta 2017, www,minust,kz.
3. Metodicheskie rekomendacii po primeneniju MSFONo.12 ,Nalogi na pribyl',www,arip,kz.
- 4..Metodika rascheta otsrochennogo (otlozhennogo) podohodnogo naloga po MSFO No.12 ,Nalogi na pribyl',www,directconsult,kz.
5. Kaldenberger A, magistr ucheta i audita, (Uchet otlozhennyh nalogov) ,www,online,zakon,kz.

УАҚЫТША АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРДЫ ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ КЕЙІНГЕ ҚАЛДЫРЫЛҒАН САЛЫҚТЫ ЕСЕПКЕ АЛУ

***Р.Н.Нургалиева¹, С.Т.Миржакыпова², Ю.А. Верига³, Е.В. Коба⁴**

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

²ASSA-Narhoz, Алматы, Қазақстан

^{3,4} «Юрий Кондратюк атындағы Полтава политехникасы» ұлттық университеті,
Полтава, Украина

e-mail: nrm51@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада біз баланс әдісі арқылы АТ, АТ және кейінге қалдырылған салықты есептеу мысалдарын қарастырамыз. ХҚЕС қолдану жағдайында уақытша айырмашылықтардың әсері екі бухгалтерлік балансты салыстыру жолымен есептеледі: бухгалтерлік есеп және салық, сондықтан оны баланс әдісі, АТ, АТ есептеу және кейінге қалдырылған салық деп атайды. Біз осы есептеулердің белгілі бір реттілігін, тану процедурасын, есептеу моделін және оларды бухгалтерлік есепте көрсету тәртібін ұсынамыз. Бұл есептеулер салықтық жоспарлауды және қаржылық есептіліктің кейінгі талдауын толықтырады және байытады деп үміттенеміз.

Уақытша айырмашылықтар мен кейінге қалдырылған салықтарды есептеуді жасау кезінде есеп айырысу процедураларының бірқатарын ұстануды ұсынамыз. Кейінге қалдырылған салық есебі бухгалтерлік есеп жүргізу үшін де, салық салу мақсаттары үшін де бір есепті кезең ішінде шаруашылық операциялары тіркелген кезде жеңілдетілген. Кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелері әрбір есепті күнге Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес салық ставкалары негізінде өлшенуі керек. Компаниялар ағымдағы салық активтері мен ағымдағы салық міндеттемелерін өтей алады.

Түйін сөздер: салықтар, пайда, уақытша айырмашылықтар, табыс салығы, кейінге қалдырылған салық, есептеулер.

CALCULATION OF TEMPORARY DIFFERENCES AND ACCOUNTING OF DEFERRED TAX

R.N. Nurgalieva^{1*}, S.T. Mirzhakypova², Yu.A. Veriga³, E.V. Koba⁴

¹Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, Kazakhstan

²ASSA-Narxoz, Almaty, Kazakhstan

^{3,4} National University "Poltava Polytechnic named after Yuri Kondratyuk", Poltava, Ukraine

e-mail: nrm51@mail.ru

Summary. We offer a certain sequence of these calculations, the recognition procedure, the calculation model and the procedure for reflecting them in the accounting. Under the conditions of application of IFRS No. 12, the effect of temporary differences is calculated by comparing two balance sheets: accounting and tax, hence it is called the Balance Sheet Method, the calculation of IT, IT and deferred tax. In this article, we consider examples of calculating IT, IT and deferred tax using the balance sheet method. We hope that these calculations complement and enrich tax planning and subsequent analysis of financial reporting indicators.

When preparing the calculation of temporary differences and deferred taxes, we suggest that you follow the sequence of a number of settlement procedures. Deferred tax accounting is simplified when a business transaction is recorded both for accounting purposes and for tax purposes in one reporting period. Deferred tax assets and liabilities should be measured based on tax rates under the tax laws of the Republic of Kazakhstan at each reporting date. Companies can offset current tax assets and current tax liabilities.

Key words: taxes, profit, temporary differences, income tax, deferred tax, calculations.

МРНТИ 06.35.31

УДК 336.14

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.34>

ҚР МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

*Г.К. Нурғалиева¹, Л. А. Омарбакиев², У.К. Дәжақишева³,

А. К. Низамдинова⁴, М.Б. Сейдуанов⁵

^{1,4,5}әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

²Туран Университеті, Алматы, Қазақстан

³Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан

email: zolota08@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі таңда, Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудит жүйесін трансформациялау және реформалау үдерісі жүруде. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданған уақыттан бері 5 жылдан аса уақыт өтсе де, бұл жүйенің толық қалыптасуы үшін ұзақ мерзім емес. Алайда, әлі де түйіні шешілмеген мәселелер баршылық. Осы айтылып кеткен мәселелердің көпшілігі белгілі және бірте-бірте шешілуде. Мақаланың негізгі түпкі мақсаты осы бағытта атқарылып жатқан іс-қимылдарды сынға алу емес, керісінше осы бағыттағы өзекті мәселелерді құрылымдап, реттеуге талпыныс жасау болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың негізгі қағидалары, түрлері, жүргізу әдістері, мәселелері және оны жетілдіру жолдары қарастырылған.

Мемлекеттік аудиттің басты мақсаты - бюджеттегі халықтың қаражаттарын, мемлекет пен квазимемлекеттік ұйымдардың активтерін басқару және оларды тиімді пайдалану деңгейін арттыру.

Мемлекеттік аудиттің және мемлекеттік қаржылық бақылаудың негізгі қағидалары: тәуелсіздік, объективтілік, кәсіби құзыреттілік, құпиялылық, ашықтық, жариялылық, аудит пен бақылау нәтижелерін өзара тану.

Түйін сөздер: Есеп комитеті, Мемлекеттік аудит, мемлекеттік қаржылық бақылау, тексеру комиссиялары, бюджет қаражаты, мемлекеттік органдар, квазимемлекеттік сектор, ішкі аудиторлық қызмет, ішкі қаржылық бақылау, мониторинг, ревизия.

Негізгі ережелер. Мемлекеттік аудиттің пайдасы экономикалық саясаттың дұрыс жүзеге асуы мен мемлекеттің, аудандардың, салалардың бюджет қаражатын тиімді басқару деп айтсақ болады. Қазақстандағы мемлекеттік аудит шетел тәжірибесіне сүйене отырып қаржылық есеп беру аудитін, сәйкестік аудитін және тиімділік аудитін қамтиды.

Мемлекеттік аудиттің басты мақсаты - бюджеттегі халықтың қаражаттарын, мемлекет пен квазимемлекеттік ұйымдардың активтерін басқару және оларды тиімді пайдалану деңгейін арттыру.

Мақаланың негізгі мақсаты осы бағытта атқарылып жатқан іс-қимылдарды сынға алу емес, керісінше осы бағыттағы өзекті мәселелерді құрылымдап, реттеуге талпыныс жасау болып табылады.

Кіріспе. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР-ның заңы 2015 жылы 12 қарашада күшіне енген болатын. [1] Әрине, мемлекеттік аудит жүйесін толыққанды құрылымдау үшін бұл аса көп уақыт емес. Әлі де шешілмеген көптеген мәселелер бар. Дегенмен, осы мәселелердің көпшілігі белгілі және бірте-бірте шешіліп келеді..

Баршамызға мәлім болғандай, мемлекеттік аудиттің басты мақсаты бюджеттегі халықтың қаражаттарын, мемлекет пен квазимемлекеттік ұйымдардың активтерін басқару және оларды тиімді пайдалану деңгейін ұлғайту болып табылады. [1] Бұл мақсатқа мемлекеттік басқару жүйесінің жеке элементтерін біртіндеп жетілдіру арқылы және де аудит объектілеріне (тексерілгелі отырған мекеме) бағытталған аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша мемлекеттік аудиторлардың берген ұсынымдарының орындалуы арқылы қол жеткізілетіні сөзсіз.

Мемлекеттік мекемелерді бақылауды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік органдар тарапынан жүргізіледі. [2]

Жалпы тарихқа шолу жасайтын болсақ, «Мемлекеттік аудит» – шараушылықты бақылау нысаны ретінде Англияда 13-14 ғ.ғ. пайда болды. 1324 жылы Эдуард II үш мемлекеттік аудиторларды тағайындаған болатын. Тағайындау туралы қаулыда мемлекеттік аудиторлар сұрау салуға, тыңдауға және Англиядағы барлық шоттарды тексеруге, шоттарды жүргізу бойынша кемшіліктерді анықтауға міндетті болды. [3]

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында авторлар ғылыми мақаланың мазмұнын ашу үшін жүйелі көзқарас, салыстырмалы теориялық және тәжірибелік талдау, топтастыру және бақылау сияқты әдістерін қолданды.

Талқылау мен нәтижелер.

Бүгінгі таңда, Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудит жүйесін реформалау және трансформациялау процесі жүргізілуде. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР-ның Заңы (бұдан әрі - Заң) қабылданған уақыттан бері 5 жылдан аса уақыт өтсе де, бұл жүйенің толық қалыптасуы үшін ұзақ мерзім емес. Жүрілген жолды бағалау және жауабы әлі шешілмеген мәселелерді жүйелеуге тырысу қызықты екені бәрімізге белгілі. Осы айтылып кеткен мәселелердің көпшілігі белгілі және бірқалыпты шешілуде.

Баршамызға мәлім болғандай, мемлекеттік аудиттің басты мақсаты бюджеттегі халықтың қаражаттарын, мемлекет пен квазимемлекеттік ұйымдардың активтерін басқару және оларды тиімді пайдалану деңгейін ұлғайту болып табылады. [1] Бұл мақсатқа мемлекеттік басқару жүйесінің жеке элементтерін біртіндеп жетілдіру арқылы және де аудит объектілеріне (тексерілгелі отырған мекеме) бағытталған аудиторлық іс-шаралардың қорытындысы бойынша мемлекеттік аудиторлардың берген ұсынымдарының орындалуы арқылы қол жеткізілетіні сөзсіз. Осы орайда, мемлекеттік аудит жүйесі біздің қоғамымызда ерекше рөл атқарады және де осы аталған рөл өзі аса тиімді болуы үшін қосымша талаптарды жүктейді. Қарапайым тілмен айтар болсақ, жетілдіру жолдарын басқа мекемелерге ұсынуға моральдық құқыққа ие болу үшін базалық компоненттерде өзіңіздің кемелділікке жетуіңіз керек.

Осы күні аудиторлар мемлекеттік басқарудың әртүрлі бағыттарына қатысты тиімділік аудитін жүргізіп отыр және де сол тексеріс нәтижесінде аудиттелген объектіге конструктивті ұсынымдар беруде. Егер олар өздерінің мемлекеттік аудит жүйесіне байланысты әділ және объективті тексеру жүргізе алуға мүмкіндіктері болғанда, олардың ұсынымдары жобамен қалай болушы еді? Осы қызықты сұрақты талқылап көрелік [4]

Ол үшін талдаудың келесідей классикалық моделі ұсынылады. Олар:

- жүйені мәнді компоненттерге бөлу;
- әр компоненттерінің даму прогресі мен мәселелерін бағалау;

Мемлекеттік аудит жүйесіне төмендегідей мәнді компоненттерді айтуға болады:

- Тұжырымдамалық негіздері;
- Кадрлық ресурстары;
- Әдістемелері;
- Ұйымдастыру бойынша аспектілері;

Тұжырымдамалық негіздерге келетін болсақ, олардың маңыздылығы жүйенің дамуына серпін мен бағыт беретіндігінде екеніне көз жеткіземіз. Осы тұста, әңгіме мемлекеттік басқару процесінде мемлекеттік аудит жүйесінің рөлін заңнамалық тұрғыдан нақты бекіту туралы болып отыр. Осы аталған аудиттің классикалық моделі ресурстарды басқарып жатқандар мен олардың шынайы иелерінің арасындағы мүдделер қақтығысынан туындап отыр.

Бұл классикалық модель мемлекеттік басқару жүйесінде қолданылады және көптеген елдерде енгізілген. Біріншіден, бұл тәсіл мемлекеттік аудит жүйесінің тексерілетін жүйеден тәуелсіздігін болжайды. Есеп комитеті басшылығының басты жетістіктерінің бірі, тексерілген жүйенің қарсылығына қарамастан, тек жоғарғы үкіметтік аудиторлық органның ғана емес, сонымен қатар сыртқы мемлекеттік аудиттің аумақтық органдарының қаржылық және ұйымдастырушылық тәуелсіздікке көшуіне жүйелі жұмыстар жүргізіліп жатыр. [4]

Екіншіден, бұл тәсіл мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйелерін нақты бөлуді көздейді. Қаржылық бақылау жүйесі мемлекеттік басқару жүйесінің (ішкі өзін-өзі бақылау) ажырамас бөлігі болып

табылады, ал мемлекеттік аудит жүйесі басқару жүйесінен тыс болуы керек және басқару процесіне сыртқы ықпал (ұсынымтар) арқылы әсер етуі керек.

Үшіншіден, мемлекеттік аудит жүйесін ресурстар иелерінің мүдделерінің өкілі ретінде орналастыру мемлекеттік аудит органдары қызметіндегі ашықтықты арттыру қажеттілігін ұсынады. Бұл бағытта әлі де көп жұмыс атқару керек. Заңнамаға және мемлекеттік аудиттің жалпы стандарттарына сәйкес жариялылық, ең алдымен, аудит нәтижелерін мемлекеттік аудит органдарының веб-сайттарында міндетті түрде жариялауды білдіреді. Шұғыл талдау көрсеткендей, тексеру комиссиялары мен ішкі аудит қызметтері бұл қағидатты көп жағдайда формалды түрде жүзеге асырады. [1]

ҚР қаржылық бақылау жүйесінің үш негізге топқа бөлінеді. Олар: мемлекеттік қаржылық бақылау, қоғамдық қаржылық бақылау және тәуелсіз қаржылық бақылау жүйелері. Мемлекеттік тарапынан қаржылық бақылауды мемлекеттік бақылау органдары іске асырады. Олар: Президент жанындағы Есеп Комитеті, ҚР Қаржы министрлігі, ҚР Ұлттық банкі және т.б. [5]

Кадрлық ресурстар (мемлекеттік аудиторлар) мемлекеттік аудит жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатындығы сөзсіз. Бұл, әсіресе, тиімділік аудитіне көшкен кезде байқалады. Сәйкестік аудитінің процесі техникалық жағынан онша күрделі емес. Оны жүзеге асыру үшін аудит объектісінің қызметінде алдымен бұзылуы мүмкін барлық маңызды құқықтық нормаларды анықтау және олардың сәйкестігін тексеру қажет. Сонымен бірге, аудитор үшін экономикалық шығындарға әкелетін нормалардың маңызы зор, және көбінесе аудиттің объектісіне қарамастан, бұл бірдей құқықтық нормалар болып табылады (бухгалтерлік есеп, мемлекеттік сатып алу және т.б.). Осылайша, сәйкестік аудиторы болу үшін жақсы заңгер болу жеткілікті. [4]

Қаржылық есептіліктің аудитіне келетін болсақ, мұнда басты рөлді, біздің ойымызша, әдістеме атқарады және оны дұрыс ұстанған кезде, сондай-ақ бухгалтерлік есепті білгенде қаржылық есептілік туралы дәйекті қорытынды жасауға болады. Яғни қаржылық есеп берудің аудиторы болу үшін жақсы бухгалтер болу жеткілікті.

Ал тиімділік аудиті - бұл басқа мәселе. Оның жұмысындағы мақсат кез келген саланың тиімділігін бағалау және осы қызметті тиімдірек ету үшін ұсынымдар беру. Бірақ бұл өте қиын, өйткені қысқа мерзім ішінде мемлекеттік аудитор тексерілген ауданды ұзақ уақыт жұмыс істегендерге қарағанда жақсы түсінуі керек. Механизмді жақсарту туралы оның құрылымын түсінбей, пайдалы нәрсе ұсыну мүмкін емес. Сондықтан да, тиімділік аудитін жүргізетін аудитор зерттеу тақырыбын жақсы білетін зерттеуші болуы керек.

Соңғы кездері тиімділік аудитін жүзеге асыруға қатысты ең дұрыс қадамдардың бірі салалық тәсілді енгізу болды. Оны енгізгенге дейін сол салада жаңа аудиторлық топтардың бірнеше рет қайта құрылуы «велосипедті ойлап табу» сияқты бар нәрсені қайта ойластыру қажеттілігіне алып келді. Салалық тәсіл аудиторлық бағыттар бойынша сабақтастықты, білімді және әдістемені қамтамасыз етеді. Салалық көзқараспен шешуді қажет ететін жалғыз мәселе - сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту мақсатында ротация жүйесін құру.

Біз атап өткендей, тиімділік аудиті мемлекеттік аудиторлардың біліктілік деңгейіне үлкен талаптар қояды, бірақ біліктіліктің осы деңгейін ұстап тұру және тиісті сыйақысыз жоғары білікті аудиторлық корпусы қалыптастыру мүмкін емес. Мемлекеттік аудиторларды мемлекеттік қызметшілердің жеке санатына бөлу Есеп комитеті басшылығының елеулі жетістігі болып табылады және болашақта мемлекеттік аудит жүйесін дамытуға үлкен серпіліс беруі мүмкін.

Жалақының өсуі жүйеден ағылып кетуді азайтады және жоғары білікті мамандардың келуін арттырады. Осы орайда, аудиторлардың үздіксіз кәсіби даму жүйесін қалыптастыру маңызды. Мысалы, бизнес-процестерді дұрыс ұйымдастыра отырып, адам факторы онша маңызды рөл ойнамайтын кез-келген стандартты мемлекеттік органды елестетіп көрейік. Функционалды міндеттерді игере отырып, мемлекеттік қызметші жұмыс машинасының құрамдас бөліктерінің біріне айналады және оның әрі қарайғы кәсіби дамуына қойылатын талаптар айтарлықтай төмендейді. Ал әр жаңа аудиторлық іс-әрекетте мемлекеттік аудитор үнемі кәсіби дамуды қажет ететін білім мен дағдылардың жаңа үйлесімін көрсетуі керек. Ол үшін аудитор үздіксіз квалификациясын көтеріп отыруға мәжбүр болады.

Бүгінгі күнге дейін мемлекеттік аудиторлардың біліктілігін арттырудың (дамытудың) тиімді жүйесі қалыптаспағанын мойындау керек. Оқыту негізінен қайта даярлау процесінде, сертификаттау пәндері шеңберінде жүзеге асырылады, ал сертификатталған аудиторлар үшін жүйелі, жүйелі өсуді қамтамасыз ететін курстар қарастырылмайды. Оның үстіне мемлекеттік аудиторлардың өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуы үшін ешқандай ынталандыру жасалынбаған. Мемлекеттік аудиторларды бағалаудың қолданыстағы жүйесі оларды аудиторлық іс-шаралардан кейін ғана қабылдайды және мемлекеттік аудитордың біліктілігін өзін-өзі жетілдіруі сияқты критерий оң бағаланбайды. Бағалауды жеке аудиторлық қызметтің нәтижелері бойынша ғана емес, сонымен қатар маңызды критерий ретінде біліктілікті арттыруды қамтамасыз ету қажет болатын мезгіл-мезгіл жүргізген жөн деп санаймыз. Бұл сізге оқу мотивациясы жүйесін құрудың алғашқы қадамын жасауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік аудит органдарын білікті кадрлармен қамтамасыз ету мемлекеттік аудиторларды сертифициаттау жүйесінің мақсаты болып табылады. Қазіргі уақытта сыртқы мемлекеттік аудит органдарында жұмыс істейтін сертифициаттау жүйесі бұл мәселені шешпейді және бірнеше себептерге байланысты.

Біріншісі - білімді растауға уәкілетті ұйымның құқықтық мәртебесі заңды түрде бекітілмеген. Екінші себеп - оқытуды ұйымдастыру, тестілеуді жобалау және тестілеуді ұйымдастыру бұрынғы ұйымдардың шеңберінде жүзеге асырылады. Бұл лекторлардың аудиторлыққа кандидаттарды оқыту үдерісі негізінде тест сұрақтарына дұрыс жауаптарды «жаттап» жатуына әкелетіні жасырын емес. Бұл жағдайда үміткерлердің оқу процесінде білімдерін жетілдіруге ынталары болмайды, ал оқыту ұйымдары, сәйкесінше, жүйелік деңгейде, оқу үдерісін үміткер осындай білімді алатындай етіп ұйымдастыруға ынталандырмайды. Тест сұрақтары бойынша ақпаратқа еркін қол жетімділік олардың білім деңгейінің нақты бағаланбауына алып келеді. Сайып келгенде, қажетті білімі мен дағдылары жоқ адамдардың сертифициаттар алу қаупі бар. Үшінші мәселе, Сертифициаттау ережелерінде қарастырылған пәндер тізімі мамандардың біліктілігіне мемлекеттік аудит жүйесінің негізгі қажеттіліктерін қамтымайды. Сертифициаттау ережелерінің 24-тармағына сәйкес бес пән бойынша емтихан тапсыру көзделген (ХҚЕС, ҚСҚЕХС, сәйкестік аудиті, қаржылық есептілік аудиті, тиімділік аудиті).

Бұл пәндер тізімі, бірқатар елеулі кемшіліктерге ие. Белгілі бір бағыттар қажетсіз егжей-тегжейлі болып саналады, ал білімі қажет барлық облыстар тізімде қарастырылмаған. Сонымен, оқыту процесінде бухгалтерлік есеп пәндері ХҚЕС пен ҚСҚЕХС-қа сәйкес бөлек қарастырылады және бөлек оқылады. ҚЕХС пен ҚСҚЕХС арасындағы айырмашылықтар, әдетте, шамалы және стандарттарды толық үйлестірудің әлемдік тенденциясы байқалады. Осы пәндердің 90% -дан астамы бірін-бірі қайталайды, бұл тындаушылар арасында түсініксіздік тудырып, біраз шатасуларға әкеледі. Бухгалтерлік пәндерді біріктіру әлдеқайда пайдалы болар еді, өйткені негізгі бөлімдер (активтер, материалдық емес активтер, тауарлы-материалдық құндылықтар, есеп айырысулар, ақша қаражаттары және т.б. есепке алу) бірдей. Бұл жаттығу сағаттарын едәуір қысқартады және бірдей нәтижемен ақшаны үнемдейді. Сондай-ақ тізімді «Қаржылық-экономикалық талдау» сияқты пәндермен толықтыруды қажет. Мемлекеттік аудитордың білімдері мен дағдылары кең болуы керек. Инвестициялық жобаларды талдау, қаржылық есептілікті талдау, макроэкономикалық талдау сияқты дағдылар қажет.

Сонымен, келесі пәндер тізімі оңтайлы болып табылады: [4]

- 1) бухгалтерлік есеп;
- 2) мемлекеттік аудит;
- 3) бюджет қаражатын және мемлекет активтерін басқару саласындағы заңнамалар;
- 4) қаржылық-экономикалық талдау.

Әдістемелер.

2018 жылы мемлекеттік аудиторлар әдістемелерінің қолданылуына және қажеттілігіне талдау жүргізілген болатын. Талдау қорытындысы көрсеткендей, мемлекеттік аудиторлар қаржылық бақылау және сыртқы мемлекеттік аудит ережесін басшылыққа алған. Дегенмен, тәжірибе жүзінде өздерінің жұмысында әдістемелік құжаттар мен процедуралық стандарттарды қолданбаған. Бұл деген әдістемені құру кезіндегі бірыңғай әдістің жоқ болуымен байланысты болды. Осы әдістемелерге деген сұранысты арттыру үшін оның іс жүзінде қолданылуына ыңғайлы жағдай жасау керек. Есеп комитетінде нормативті қаулылар арқылы бекітілген әдістемелік құжаттар (процедуралық стандарттар) «Әділет» ақпараттық құқықтық базасында орналастырылған. Ақпараттық құқықтық базаның қызметі құжаттардың өзекті редакциясын жариялау және соңғы өзгерістер мен толықтырулар енгізілген құжаттарын пайдаланушы тұлғаларға ұсыну болып табылады. [5]

Ұйымдастыру бойынша аспектілері. Бұл жағдайда ең бірінші мемлекеттік аудиторларын материалдық-техникалық жабдықталу бойынша мәселесін айту керек. Іс-тәжірибе көрсеткендей, аудиторлық іс-шараларды жүргізу кезінде қиындық алып келетін аудиторлық дәлелдемелерді іздеу емес, керісінше аудитор жақтан жасалатын шаралардың дұрыс екендігін дәлелдейтұғын леспе әрекеттер (тәуекелдерді анықтау, мәнділік деңгейін есептеу, таңдамалар жасау, экстраполяция және т.б.) болып табылады. Аты әлемге әйгілі аудиторлық компаниялардың (Ernst & Young, KPMG, Pricewaterhousecoopers, Deloitte) тәжірибесі көрсеткендей, аталған үдерістерді автоматоматтандыруға болады және автоматандыру аудиторлардың уақытын біршама үнемдеуге көмектеседі. Қазіргі кезде бірыңғай ақпараттық жүйе жылдам дамуда және оның мемлекеттік органдар ақпараттық базасымен біріктірілу әрекеттері іске асырылуда. Бұл өз кезегінде, жоғары деңгейдегі талдауға мен аудитқа үлкен мүмкіндік береді.

Тағы да бір айта кететін мәселе, ол аудиторлық процедураларды орындау кезіндегі қағазбастылығы. Алынған аудиторлық дәлелдердің бәрін көшіру, нөмірлеу, тігу, тасу, кеңсеге жіберу және архивке сақтауға өткізу сияқты әрекеттер көп уақытты талап етеді. Бұл деген, әрине, ресурстарды тиімді пайдалану кезінде қымбатқа түсетін процесс. [6]

Қазіргі XXI ғасыр ақпараттық технологиялардың дамыған шағы. Біздің пікіріміз бойынша, осы аталған қағазбастылықты ақпараттық технологиялардың көмегіменен едәуір жеңілдетіп тастауға болады. Атап айтсақ, портативті қол сканерлерін немесе жоғары сапалы смартфондар арқылы дәлелдерді суретке

түсіріп, аудиторлық дәлелдемелер үшін құжаттарды қағазға көшірудің орнын ауыстыру керек. Десе де, ең басты қиыншылықтардың бірі, сканерленген құжаттың шынайылығын растау болып тұр. Ол үшін мемлекеттік органның құжаттау кезінде (ЭЦП) электронды цифрлы қолдарды жиі қолданысқа енгізу қажет. Жалпы айтқанда, мемлекеттік аудит органдарының жеткілікті материалдық-техникалық жабдықталуы ашық мәселе болып қала бермек.

Келесі өзекті мәселелердің бірі, мемлекеттік аудит органдарының жұмысына қаржылық есептілік аудитін енгізу екендігі рас. 2020 жылдан бастап ҚР-ның «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» заңына сәйкес есеп комитеті республикалық бюджеттің шоғырландырылмалы қаржылық есебіне қорытынды беруі керек. Шетел тәжірибесі көрсетіп кеткендей, тиімділік аудитіне қарағанда қаржылық есептілік аудитіне көп көңіл бөлінеді екен. Дұрыс қаржылық есептілік аса маңызды ақпарат көзі болып табылады. [1]

Елімізде мемлекеттік саладағы қаржылық есептілікке мәнді рөл берілмейді. Қазіргі уақыттың ең маңызды мәселелерінің бірі стратегиялық шешімдердің мемлекет деңгейіндегі мүліктік жағдай туралы детальді ақпараттарынсыз қабылданып жатқандығы болып отыр. Мемлекеттің мүліктік жағдайы туралы құрылымды ақпараттары болып, шоғырландырылған қаржылық есептілік саналады. Сонымен қатар, экономика саласында стратегиялық шешім қабылдауда аталмыш есептілікті талдау (өтімділік, қаржылық тұрақтылық , тиімділік коэффициенттері) зор мәнге ие. Осы мәселелер, қоғамдық саланың Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына (ҚЕХС) толығымен ауыспағандығынан және де активтерді бағалау, қаржылық инвестициялар есебі сияқты мемлекеттік саладағы бухгалтерлік есепте жүйелі мәселелердің бар болуымен тікелей байланысты.

Республикалық бюджеттің шоғырландырылған қаржылық есептілігі бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің шоғырландырылған есептіліктерінен тұрады. Олар өз кезегінде жүздеген мекемелердің есептіліктерін қамтиды. Шоғырландырылған қаржылық есептіліктің дәйектілігіне көз жеткізу үшін жергілікті деңгейдегі мекемелердің аудитпен қамтамасыз етілуін қадағалау қажет.

Қорытынды. Бүгінгі күні Қазақстанда мемлекеттік аудит жүйесін түбегейлі реформалау және трансформациялау үдерісі жүргізілуде. Алдыңғы қатарлы халықаралық тәжірибеге сай келетін, мемлекеттік аудит жүйесін әзірлеу жөнінде іс-қимылдар жүргізілуде. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР-ның заңы қабылданған бастап, аз уақыт ішінде, мемлекеттік аудит саласында біршама маңызды трансформациялау процесстері өтті. Бұл процесстердің маңызды және позитивті жақтарына, реформалардың үздіксіздігі және осы реформаларда жаңа серпілістің пайда болғандығын айта кеткен жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1.«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ. (01.01.2020 ж. өзгерістермен)-<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
- 2.Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы N 234 Заңы. (01.01.2020 ж. өзгерістермен)- <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000234>
- 3.Ержанов М.С., Даулетбаков Г.Б., Байдиқов А.И. Аудит – 1. Учебное пособие.- Алматы: изд-во «Бастау», 2005. - С. 382
- 4.А.М. Кари Анализ проблемных аспектов в процессе формирования системы государственного аудита на современном этапе // Финансово-экономический журнал Государственный аудит.-2019.- №2. – С. 23-29.
5. Дюсембаев К.Ш. Теория аудита. Учебник. – Алматы: 2013. -С.861
- 6.Ә.М. Қари Қазақстанда мемлекеттік аудиттің тиімді ақпараттық жүйесін құрудың мәселелері мен келешегі // Финансово-экономический журнал Государственный аудит.-2016.-№3.-С. 46-49

Koldanylgan adebietter tizimi

- 1.«Memlekettik audit zhane karzhylyk bakylau turaly» Kazakstan Respublikasynyn Zany 2015 zhylygy 12 karashadagy № 392-V KRZ. (01.01.2020 zh. ozgeristermen) (Law of the Republic of
- 2.Kazakhstan On State Audit and Financial Control), <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
- 3.Buhgalterlik esep pen karzhylyk esepilik turaly Kazakstan Respublikasynyn 2007 zhylygy 28 akpandagy N 234 Zany, (01.01.2020 zh. ozgeristermen), (Law of the Republic of Kazakhstan on accounting and financial reporting)- <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000234>
- 4.Erzhonov M.S., Dauletbakov G.B., Bajdikov A.I. Audit-1 (Audit-1), Uchebnoe posobie, Almaty: izd-vo «Bastau», 2005, 382 p.
- 5.A.M. Kari Analiz problemnyh aspektov v processe formirovaniya sistemy gosudarstvennogo audita na sovremennom jetape (Analysis of problematic aspects in the process of forming the state audit system at the present stage), *Finansovo-jekonomicheskij zhurnal Gosudarstvennyj audit*, 2019, No.2, 23-29 pp.
- 6.Djusembaev K.Sh., Teorija audita (Audit theory). Uchebnyk. – Almaty: 2013, 861 p.
- 7.A.M. Kari Kazakstanda memlekettik auditin tiimdi akparattyk zhujesin kurudyn maseleleri men keleshegi (Problems and prospects of creating an effective public audit information system in Kazakhstan), *Finansovo-jekonomicheskij zhurnal Gosudarstvennyj audit*, 2016, No.3, 46-49 pp.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА РК

*Г.К. Нурғалиева¹, Л. А. Омарбакиев², У.К. Джақшиева³,
А. К. Низамдинова⁴, М.Б. Сейдуанов⁵

^{1,4,5}Казахский Национальный Университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан

² Университет Туран, Алматы, Казахстан

³ Казахский Национальный педагогический Университет им.Абая, Алматы, Казахстан

email: zolota08@mail.ru

Резюме. В статье рассмотрены принципы, компоненты и методы государственного аудита, государственного контроля в Республике Казахстан. В условиях глобализации потребность в различных государственных механизмах, государственном контроле над социально-экономическими системами в развитии экономики Республики Казахстан растет день ото дня. Преимущества государственного аудита - правильная реализация экономической политики и эффективное управление бюджетными средствами государства.

Основная цель статьи - не критика действий, предпринимаемых в сфере государственного аудита, а попытка структурировать и урегулировать актуальные вопросы в этой сфере.

Ключевые слова: Счетный комитет, государственный аудит, государственный финансовый контроль, ревизионные комиссии, бюджетные средства, государственные органы, квазигосударственный сектор, служба внутреннего аудита, внутренний финансовый контроль, мониторинг, ревизия.

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF STATE AUDIT IN KAZAKHSTAN

*G.K. Nurgaliyeva¹, L.A. Omarbakiyev², U.K. Dzjakysheva³,
A.K. Nizamdinova⁴, M.B. Seiduanov⁵

^{1,4,5} Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

² Turan University, Almaty, Kazakhstan,

³ Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan,

email: zolota08@mail.ru

Summary. The article discusses the principles, components and methods of government audit, government control in the Republic of Kazakhstan. In the context of globalization, the need for various state mechanisms, state control over socio-economic systems in the development of the economy of the Republic of Kazakhstan is growing day by day. The advantages of state audit are the correct implementation of economic policy and effective management of state budget funds.

The main purpose of the article is not to criticize the actions taken in this direction, but rather to try to structure and regulate the current issues in this area.

Key words: Accounts Committee, State Audit, State Financial Control, Audit Commissions, Budget Funds, Government Agencies, Quasi-Public Sector, Internal Audit Service, Internal Financial Control, Monitoring, Audit.

МРНТИ 06.35.31

УДК 657 (075.8)

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.05>

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ ҮЙЛЕСТІРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕСЕП ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

С.С.Сапарбаева^{1*}, Ж.М. Жумағалиева², Б.О. Туребекова³

^{1,2}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³Қазақ технология және бизнес университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

e-mail: saulet71@mail.ru

Түйін. Мақалада қаржылық есептілік халықаралық стандарттарының есеп жүйесін стандарттандырау және үйлестіру маңызды элементі ретінде орны мен маңызы қарастырылады. Үйлестіру әр елдің бухгалтерлік есеп стандарттарының қозғамдастыққа мүше елдердегі ұқсас стандарттарға сәйкес келуін, яғни бір-біріне қатысты «үйлесімділікті» білдіреді. Бухгалтерлік есеп процедураларын стандарттау деп кез-келген елде қолданатын стандарттардың бірыңғай жасынтығын жасау танылады, оның нәтижесінде ұлттық стандарттарды құрудың қажеті жойылады.

Зерттеу барысында заманауи ұйымдардағы есеп қызметін стандарттау жолымен қаржылық есептілікті үйлестірудің қазіргі жай-күйі, қорытындылары мен перспективалары танылды; отандық ұйымдардың қазіргі кезеңдегі қаржылық есептілігін үйлестірудің проблемалары мен оларды шешу жолдары анықталды.

Зерттеудің нәтижесінде алынған қорытындылар отандық кәсіпорындардағы қаржылық есептілікті үйлестіру кезінде туындайтын мәселелерді анықтап, оларды шешу тәжірибесінде қолданылуы мүмкін

Түйінді сөздер: қаржылық есептілік, үйлестіру, стандарттау, халықаралық қаржылық есептілік стандарттары, халықаралық қатынастар, бухгалтерлік есеп.

Негізгі ережелер. Қазіргі әлемдік экономиканың ең маңызды сипаттамасы интеграциялық процестердің дамуы болып табылады. Шаруашылық жүргізуші субъектілер мен мемлекеттер арасындағы бәсекелестіктің күшеюі, бәсекелестіктің жаңа бағыттарының пайда болуы нәтижесінде жекелеген экономикалық субъектілерге немесе мемлекеттерге әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында өз ұстанымдарын сақтау қиынға соғады. Бұл жекелеген мемлекеттердің материалдық, өндірістік, қаржылық, еңбек, инновациялық ресурстарының ынтымақтастығы мен интеграциясы қажеттілігін түсіндіреді. Әлемдік қоғамдастық қағидаттарды, ережелер мен бухгалтерлік есеп стандарттарын жақындастыру үшін белсенді қадамдар жасауда. Сонымен, 22-ші сессия шеңберінде халықаралық капитал нарықтарының өзара тәуелділігін мойындай отырып, ISAR (бухгалтерлік есеп пен есептіліктің халықаралық стандарттары) халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын әлемдік экономиканың тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ете алатын 12 жаһандық стандарттардың бірі ретінде анықтады.

ЕАЭО мүше мемлекеттерінің құқықтық өрісінің ерекшелігі олардың ұлттық есеп жүйелеріндегі айырмашылықтарды анықтайды

Кіріспе. Зерттеудің негізгі мақсаты есеп қызметін стандарттау жолымен қаржылық есептілікті үйлестірудің қазіргі жай-күйін, қорытындылары мен перспективаларын тану болып табылады.

Қазіргі әлемдік экономикада бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің бірыңғай стандарттарын енгізу мәселесі өзекті болып қала береді. Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің халықаралық әмбебап стандарттары әлемдік аренада шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында берік кедергісіз қатынастар орнатуға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда үйлестіру экономикалық шешімдерді қабылдауға қатысатын ақпарат пайдаланушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажет. Бұл тұрғыда қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының қазіргі таңда рөлі мен маңыздылығы жоғары, сонымен қатар бухгалтерлік есеп жүйесін стандарттау мен үйлестірудің маңызды элементі болып табылады.

Мәселенің қойылымы. Үйлестіру немесе гармонизациялау әрбір елдің есепке алу стандарттарының қоғамдастыққа мүше елдердегі ұқсас стандарттарға қарама-қайшы еместігін, яғни бір-біріне салыстырмалы «үйлесімін» болжайды. Есепке алу процедураларын стандарттау дегеніміз – кез-келген елде қолданылатын стандарттардың бірыңғай жиынтығын әзірлеу, оның нәтижесінде ұлттық стандарттарды құрудың қажеттілігі жойылады. Халықаралық қатынастар деңгейіне әлдеқашан өткен ұйымдар арасындағы экономикалық байланыстардың өсуі түрлі пайдаланушылардың қаржылық есептілік көрсеткіштерін дұрыс түсіну қажеттілігін шиеленістірді және оны үйлестіру проблемасы бірінші кезекке қойылды. Бұл мәселені шешу үшін халықаралық қауымдастық есеп жүргізу мен есептілікті қалыптастыру қағидаттары мен ережелерін жақындастыру үшін белсенді шаралар қабылдануда. Осы мақсатта кейбір елдер топтары үшін міндетті болып табылатын бухгалтерлік есептің аймақтық стандарттары жасалып, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары (ҚЕХС) құрылды.

Халықаралық қаржы есептілігінің стандарттары (ХҚЕС) – бұл халықаралық қаржы есебі стандарттары жөніндегі Комитет (ХҚЕСК) қабылдаған Стандарттар мен Түсіндірмелер.

ХҚЕС басты мақсаты – егер мыналар анықталып, қол жеткізілсе, қаржылық есеп беруді ұсыну:

- міндеттер, оларды шешу үшін қаржылық ақпарат талап етіледі;
- ақпараттық жүйе құру принциптері;
- осы ақпараттың сапалық сипаттамалары;
- қаржылық есеп беру элементтері [1].

Қаржылық есеп берудің негізгі мақсаты қызығушылығы бар тұлғаларға қаржылық жағдай, субъектінің қызмет нәтижелері мен қаржылық жағдайындағы өзгерістер жайлы ақпарат ұсыну болып табылады. Дегенмен, қаржылық есеп беру тиімді экономикалық шешім қабылдау үшін пайдаланушыға қажетті барлық ақпаратты енгізе алмайды, себебі есеп негізінде өткен оқиғаларды ғана бейнелейді.

Алайда қаржылық есеп беруде сонымен келесі көрсетілгендерге пайдалы ақпаратты жинақтайды:

- кредиттерді ұсыну жөніндегі инвестициялық шешімдерді қабылдауға;
- субъектінің алдағы ақшалай түсімін бағалауға (ақша қаражаттары мен оның баламаларының «овердрафт») қанағаттандыру үшін арналған қаражатты клиенттің шоты бойынша есептен қарау);
- субъектінің ресурстары мен міндеттемелерін қарауындағы ресурстармен байланысты бағалауға;
- басшы органдардың жұмысын бағалауға [2].

Зерттеу әдісі. Мақала жазу барысында жалпы ғылыми зерттеу әдістері, оның ішінде: салыстырмалы, логикалық және статистикалық талдау, сондай-ақ дедукция мен болжау тәсілдері қолданылды.

Талқылаулар мен нәтижелер. Қаржы есептілігі ұйымның қаржы жағдайын, оның қызметінің қаржылық нәтижелерін және ақша қаражаттарының қозғалысын айқын көрсетуі тиіс. Айқын есептілік бекітілген «Концепцияда» активтер, міндеттемелер, кірістер мен шығыстарға берілген анықтамалар мен оларды тану критерийлеріне сай бизнестік операциялардың нәтижелері, басқада жағдаяттар мен жағдайлар жөнінде шынайы есептілікті талап етеді. Халықаралық қаржы есептілігі стандарттарын (IFRS) қажет болған жағдайда – ақпаратты қосымша ашып көрсету арқылы қолдану айқын есеп беру міндетін шешетін қаржы есептілігін қалыптастыруға әкеледі деп көзделеді.

Іс жүзінде кез келген жағдайларда қолданылып жүрген Халықаралық қаржы есептілігі стандарттарына сәйкестік әділ ұсынуға жеткізеді. Әділ ұсыну сондай-ақ ұйымнан мыналарды талап етеді:

а) 8 «Есеп саясаты, бухгалтерлік есеп бағалауларындағы өзгерістер және қателіктер» (IAS) ХҚЕС-ында сәйкес есеп саясатын таңдау және қолдану. 8 ХҚЕС-ында ХҚЕС жоқ болған жағдайда басқару барсысы тиісті бапқа мақсатты түрде 8 ХҚЕС-ында берілген құзыреттілік иерархиясының басшылығын қарастырады.

б) ақпаратта есеп саясатымен қоса алғанда мәнді, сенімді, салыстырмалы және түсінікті түрде ақпарат беріледі.

с) Халықаралық қаржы есептілігі стандарттарының тиісті талаптарын сақтау нақты операциялардың, басқа оқиғалар мен жағдайлардың ұйымның қаржы жағдайы мен қызмет нәтижелеріне ықпалын пайдаланушылардың түсіне алуы үшін жеткіліксіз болған жағдайларда ақпараттың қосымша ашып көрсетілуін қамтамасыз ету [3].

Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары жөніндегі кеңес нормативтік актілерді, бухгалтерлік есеп стандарттарын және қаржылық есептілікті дайындау мен ұсынуға қатысты рәсімдерді үйлестіруге ұмтыла отырып, осы алшақтықтардың ауқымын қысқартуға ниетті болды. Кеңес одан әрі үйлестіруге экономикалық шешімдер қабылдау кезінде пайдалы ақпарат беру мақсатында дайындалатын қаржылық есептілікке назар аудару арқылы ең жақсы түрде қол жеткізуге болады деп есептеді.

Осы мақсатта ХҚЕС жөніндегі кеңес «Тұжырымдамалық негіздерді» 2010 жылдың қыркүйегінде шығарды. Олар «Қаржылық есептілікті дайындау және ұсыну тұжырымдамасын» алмастырды.

Тұжырымдамалық негіздердің мақсаты келесідей болып белгіленді:

а) жаңа ҚЕХС әзірлеу және қолданыстағы ҚЕХС қайта қарау кезінде кеңеске жәрдемдесу;

б) кеңеске ХҚЕС жол беретін есепке алудың баламалы тәртібі жағдайларын азайту үшін негіз құру жолымен қаржылық есептілікті ұсынуға қатысты нормативтік актілерді, қаржылық есеп стандарттарын және рәсімдерді үйлестіруді ілгерілетуге жәрдемдесу;

с) қаржылық есептілік стандарттарын әзірлейтін ұлттық органдарға қаржылық есептіліктің ұлттық стандарттарын әзірлеуге жәрдемдесу;

д) қаржылық есептілікті жасаушыларға ХҚЕС-ті қолдануда және нақты ХҚЕС-тің мәні болмаған мәселелерді қарастыруда жәрдемдесу;

е) қаржылық есептілік ХҚЕС-ке сәйкес келе ме, жоқ па деген пікірді қалыптастыруда аудиторларға жәрдемдесу;

ф) қаржылық есептілікті пайдаланушыларға ХҚЕС-ке сәйкес жасалған қаржылық есептіліктегі ақпаратты түсіндіруде жәрдемдесу [4].

Алайда осы тұжырымдамалық негіздер ҚЕХС құрамындағы құжат болып табымайды және нәтижесінде ақпаратты бағалаудың немесе ашудың нақты мәселелері бойынша нормаларды белгілемейді.

Ұйымдардың қаржылық есептілік көрсеткіштерін үйлестіру көздерін қарастыру кезінде бухгалтерлік есептің ұлттық және халықаралық жүйелерін дамытудың қазіргі заманғы ерекшеліктерін ескеретін, барлық ықтимал пайдаланушылардың қаржылық есептілік көрсеткіштерін барабар түсінуін қамтамасыз етуге бағытталған түрлі елдердегі қолданыстағы есептіліктерге назар аудару қажет.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, есеп қызметін стандарттау жолымен қаржылық есептілікті үйлестірудің қазіргі жай-күйін, қорытындылары мен перспективаларын тану; қаржылық есептілікті үйлестіруге қол жеткізу тәсілі ретінде трансформацияның теориялық негіздерін ашу; отандық ұйымдардың қазіргі кезеңдегі қаржылық есептілігін үйлестірудің проблемаларын және оларды шешу жолдарын тану қажет.

Профессор М. И. Кутердің пікірінше, кең мағынада «экономикалық үдерістерді, қатынастарды, тауарларды, салықтарды үйлестіру деп өзара келісуді, жүйеге мәліметтерді, біріздендіруді, үйлестіруді, ретке келтіруді, өзара сәйкестікті қамтамасыз етуді түсіну қажет» [5, 534 б.].

Негізгі сипаттамалары ретінде біз автордың пікірімен ортақтасамыз. Үйлестіру идеясы әрбір ел бухгалтерлік есепке алуды ұйымдастырудың жеке моделін және оны реттеуші стандарттар жүйесін еркін құра алатындығында жатыр. Бұл стандарттардың Еуропалық Одақ (ЕО) елдеріндегі ұқсас стандарттарға қайшы келмеуі, яғни олармен салыстырмалы өзара үйлесімде болуы қажетті шарт болып табылады.

Үйлестіру идеясы мемлекетте халықаралық есептілік стандарттарына қайшы келмейтін есепке алуды ұйымдастырудың бірыңғай ішкі моделін құру болып табылады.

Осы мақаланың аясында біз қаржылық есептілікті үйлестіру мәселелерін толығырақ қарастырамыз.

Бүгінгі таңда қаржылық есептілікті үйлестірудің екі деңгейі белгілі – жергілікті және халықаралық.

Халықаралық деңгейде қаржылық есептілікті үйлестіру жекелеген елдің қаржылық есептілігі ҚЕХС талаптарына сәйкес келуі тиіс дегенді білдіреді. Халықаралық деңгейде қаржылық есептілікті үйлестіру ұзақ және уақытты қажет ететін процесс болып табылады. Жергілікті деңгейде қаржылық есептілікті үйлестіру континенттік топқа кіретін жеке елдегі қаржылық есептілік қандай да бір континент елдерінің есепке алу стандарттарының талаптарына сәйкес келуі керек деп болжайды. Мысалы, Еуропалық қоғамдастық елдерінің есеп және аудит жөніндегі өз директивалары, қаржылық есептілікті үйлестіру жөніндегі өз талаптары, трансұлттық ұйымдардың есептерін үйлестіру бойынша жинақталған тәжірибесі бар.

Қаржылық есептілікті үйлестіру әдістері елеулі және формальды болуы мүмкін. Есептілікті үйлестірудің елеулі тәсілдері деп есепке алудың ішкі және халықаралық стандарттарын (есепке алу мен есептілік қағидаттарын, ұғымдарын, әдістерін, рәсімдерін) жақындастыруды және осы негізде үйлестірілген қаржылық есептілікті жасауды түсіну керек. Қаржылық есептілікті үйлестірудің формальды әдісі деп басқа елдің немесе елдер тобының есепке алу қағидаттары мен стандарттарының жұмыс істеуі жағдайында жеке елдің қаржылық есептілігін аударудың механикалық әдістерін түсіну керек [6].

Стандарттау идеясы Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары жөніндегі комитет (ХҚЕСК) жүзеге асыратын бухгалтерлік есепті үйлестіру аясында жүзеге асырылады. Комитет бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын (ҚЕХС) әзірлейді және жариялайды. Бұл тәсілдің мәні кез-келген елдегі белгілі бір жағдайға қолданылатын стандарттардың бірыңғай жиынтығын жасау болып табылады, оның нәтижесінде ұлттық стандарттарды құру қажеттілігі жоғалады. Бірыңғай стандарттар заңмен емес, ерікті келісіммен қабылданады.

Бухгалтерлік есептің түрлі жүйелерін үйлестіру идеясы ЕО шеңберінде іске асырылады. Бұл идеяның мәні мынада: есепке алуды ұйымдастыру мен оны реттеуші стандарттар жүйесінің жеке моделі әрбір елде өмір сүре алады. Бұл стандарттардың ЕО-қа мүше елдерде ұқсас стандарттарға қайшы келмеуі, яғни салыстырмалы өзара үйлесімде болуы шарт болып саналады. ЕО елдерінде есепті дамыту тұжырымдамасын қалыптастыру үшін бухгалтерлік есеп мәселелерін зерттейтін зерттеу тобы құрылды. Топтың қызметі кәсіпорындар туралы заңның ұлттық нұсқаларын үйлестіру бағдарламасының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыстың нәтижелері бухгалтерлік есеп тұрғысынан ЕО-қа мүше әр елдің ұлттық заңнамасына енгізілген нормативтік құжаттарда жарияланған [7].

Профессор М.И. Куттер қаржылық есептілікті үйлестірудің елеулі және ресми тәсілдерін қарастырады. Қаржылық есептілікті үйлестірудің елеулі тәсілі бойынша есепке алудың ұлттық және халықаралық стандарттарын жақындастыру түсініледі, олар барлық мүмкін ұғымдарды, принциптерді, әдістерді, есепке алу және есептілік рәсімдерін және т.б. қамтиды. Содан кейін, осы негізде үйлестірілген қаржылық есептілік дайындалады.

Қаржылық есептілікті үйлестірудің ресми тәсілі ретінде басқа елдің немесе елдер тобының есеп қағидаттары мен стандарттарының қызмет етуі жағдайында жеке алынған елдің қаржылық есептілігін аударудың механикалық тәсілдерін түсіну керек [8].

Профессор М.И. Куттер бөліп көрсеткен қаржылық есептілікті үйлестіру тәсілдері мен түрлері төмендегі 1-суретте көрсетілген.

Жоғарыда көрсетілген үйлестіру тәсілдеріне қарап, қаржылық есептілікті елеулі және формальды үйлестіру бір-бірін өзара толықтыра отырып дами береді деп болжауға болады.

Зерттеу қаржылық есептілікті үйлестіру стратегиясын әзірлеудің бірқатар негізгі ережелерін тұжырымдауға мүмкіндік берді. Үйлестіру кезінде кейде айтарлықтай ерекшеленетін сипаттамалары бар ақпаратты (мысалы, өлшем бірліктері) біріктіру қажеттілігіне сүйене отырып, ең алдымен осындай қиын шоғырланудың негізіне алынуы мүмкін принциптерді анықтау қажет. Үйлестірудің мүмкін принциптерінің келесі тізімі қысқаша түсіндірмелерімен ұсынылды:

1. Өзектілігі/уақыттылығы – компанияның қазіргі және болжамды экономикалық тәуекелдерге уақтылы жауап беруін, сондай-ақ олардың кәсіпорынның әртүрлі аспектілеріне, оның ішінде қаржылық көрсеткіштерге, келісімшарттардың талаптарына және т. б. әсерін талап ететін соңғы оқиғалар аясында маңызды, салдарлар, тәуекелдер тұрғысынан көрсету.

2. Көп сатылы егжей-тегжейлі ақпарат – пайдаланушыға сілтемелер бойынша еркін өту мүмкіндігін ұсыну, оны қызықтыратын мәселе бойынша егжей-тегжейлі, логикалық қайшы емес, бірін-бірі толықтыратын, тиісті ақпарат алу мүмкіндігін ұсыну.

3. Стратегиялық фокус және болашаққа бағдар – экономикалық тәуекелдердің компанияның стратегиялық дамуына әсерін талдау және олар пайда болған жағдайда ұзақ мерзімді іс-әрекет жоспары.

Сурет-1. Қаржылық есептілікті үйлестіру түрлерін жіктеу
Ескерту – [5] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

4. Сценарийлік талдау – бірнеше ситуациялық нұсқаларды қарастыру, кем дегенде төртеу: оптимистік, ең ықтимал, пессимистік және ең сыни. Бұл жағдайда экономикалық тәуекелдерге байланысты ең мүмкін емес (парадоксальды) нұсқа ешқашан алынып тасталмайды.

5. Ақпаратты көрсету сапасын жақсарту және деректерді түрлендіру әдістері – жетілдірілген технологиялар арқылы үйлестірудің жаңа нұсқаларын іздеу.

Сондай-ақ, есеп беруді ҚЕХС-мен сәйкестігін тексеретін тәуелсіз реттеуші органды қалыптастыру қазіргі уақытта үйлесімділікті дамытудың бір жолы болып табылады. Халықаралық стандарттарға сәйкес келетін есеп саясатын құру мәселелерінде мамандарды неғұрлым егжей-тегжейлі теориялық білімдермен қатар практикалық дағдылармен оқытуға да баса назар аудару қажет.

Қорытынды. Қазіргі таңда қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарға сәйкестігін тексеретін сыртқы органның болмауы туындайтын сәйкессіздіктерге ешқандай жауапкершіліктің болмауына әкеліп соғады. Мұндай органның жоқтығы ұлттық экономиканың іргетасына нұқсан келтіруі мүмкін. Елдің инвестициялық тартымдылығының өсу қарқыны және тұтастай алғанда дұрыс жұмыс істейтін нарықтық экономиканың дамуы баяулауы мүмкін. Елге инвестициялар ағынын ынталандыру жүйелі түрде ҚЕХС сәйкес қаржылық ақпаратты көрсету арқылы жүзеге асырылады, осылайша халықаралық инвесторларды тартып, нарықтық экономикада ондаған жылдар бойы қарқынды жұмыс істейтін елдер деңгейіне жетуге болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. IAS 1 «Presentation of Financial Statements». [Электронды ресурсы] // IFRS [web-сайт]. – URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/> (қарау уақыты 10.09.2020)

2. Алисенов А. С. Международные стандарты финансовой отчетности : учебник и практикум для бакалавриата и специалитета / А. С. Алисенов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2019. — 404 с.

3. IAS 8 «Accounting policies, changes in accounting estimates and errors». [Электронды ресурс] // IFRS [web-сайт]. – URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-8-accounting-policieschanges-in-accounting-estimates-and-errors/> (қарау уақыты: 10.09.2020).

4. «Концептуальные основы финансовой отчетности». [Электронды ресурс]. // «Параграф» ақпараттық жүйесі – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31504194#pos=5;-106 (қарау уақыты 11.09.2020)

5. Кутер М.И. Теория бухгалтерского учета: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 640 с.

6. Мошкалова Б.К., Аскарлов Д.С. Этапы реформирования бухгалтерского учета в Республике Казахстан // Многогранность оценки бизнеса: проблемы и перспективы в условиях формирования наукоемкой экономики. – 2014. – Алматы. Экономика

7. Колесник Н.Ф., Байбикова Д.К. Совершенствование нормативной базы бухгалтерского учета и отчетности в России // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. №5-2. С.68-70.

8. Кутер М.И. Бухгалтерская (финансовая) отчетность: Учебное пособие / М. И. Кутер, И. Н. Уланова. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 232 с.

REFERENCES

1. IAS 1 “Presentation of Financial Statements”, available at: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/> (accessed: September 10, 2020).

2. Alisenov A. S. Mezhdunarodny'e standarty` finansovoj otchetnosti: uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i specialiteta / A. S. Alisenov. — 2-е изд., перераб. i dop. — М. : Izdatel'stvo Yurajt, 2019. — 404 s. (in Russian)

3. IAS 8 “Accounting policies, changes in accounting estimates and errors”, available at: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-8-accounting-policies-changes-in-accounting-estimates-and-errors/> (accessed: September 10, 2020).

4. «Konceptual'ny'e osnovy` finansovoj otchetnosti». available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31504194#pos=5;-106 (accessed: September 11, 2020) (in Russian).

5. Kuter M.I. Teoriya buhgalterskogo ucheta: uchebnik [Theory of accounting: textbook]. (2 izd., pererab. i dop. –Finansy i statistika, Moscow, 2002, 640 p. (in Russian)

6. Moshkalova B.K., Askarov D.S. E'tapy` reformirovaniya buhgalterskogo ucheta v Respublike Kazaxstan // Mnogogrannost` ocenki biznesa: problemy` i perspektivy` v usloviyax formirovaniya naukoemkoj e`konomiki. – 2014. – Almaty`. E`konomika

7. Kolesnik N.F., Bajbikova D.K. Sovershenstvovanie normativnoj bazy buhgalterskogo ucheta i otchetnosti v Rossii [Improving the regulatory framework for accounting and reporting in Russia] // Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk [Actual problems of Humanities and natural Sciences]. №5-2. 68-70 (2016) (in Russian).

8. Kuter M.I. Buhgalterskaja (finansovaja) otchetnost': uchebnoe posobie [Accounting (financial) reporting: textbook] / M. I. Kuter, I. N. Ulanova. (Finansy i statistika, Moscow, 2006, 232 p.) (in Russian).

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ ГАРМОНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

С.С. Сапарбаева^{1}, Ж.М. Жумағалиева², Б.О. Туребекова³*

¹²*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

³*Казахский университет технологии и бизнеса, Нур-Султан, Казахстан
e-mail: saulet71@mail.ru*

Резюме. В данной статье рассмотрены роль и значение международных стандартов финансовой отчетности как важнейшего элемента стандартизации и гармонизации системы бухгалтерского учета. Гармонизация предполагает непротиворечивость стандартов учета каждой страны аналогичным стандартам в странах-членах сообщества, то есть относителю «гармонию» друг другу. Под стандартизацией учетных процедур понимается разработка унифицированного набора стандартов, применимых в любой стране, в результате чего отпадает необходимость создания национальных стандартов.

Ключевые слова: финансовая отчетность, гармонизация, стандартизация, международные стандарты финансовой отчетности, международные отношения, бухгалтерский учет.

FEATURES OF DEVELOPMENT OF NATIONAL AND INTERNATIONAL ACCOUNTING SYSTEMS IN THE CONTEXT OF HARMONIZATION OF ECONOMIC PROCESSES

S.S. Saparbayeva^{1*}, Zh.M. Zhumagaliyeva², B.O. Turebekova³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

³Kazakh University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: saulet71@mail.ru

Summary. This article considers the role and significance of international financial reporting standards as an essential element of standardization and harmonization of the accounting system. Harmonization implies that the accounting standards of each country are consistent with those of the member States of the community, i.e. they are relatively “in harmony” with each other. Standardization of accounting procedures refers to the development of a unified set of standards applicable in any country, which eliminates the need to create national standards.

Key words. Financial reporting, harmonization, standardization, international financial reporting standards, international relations, accounting.

МРНТИ 06.35.31

УДК 657.1:338.46

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.06>

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УЧЕТА ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ ЗАТРАТ ПРОМЫВочно-ПРОПАРочной СТАнЦИИ

К.Т. Тайгашинова*, А.К.Ержанов

Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан

e-mail: tk44@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются современные организационные и практические аспекты управленческого учета эксплуатационных затрат на практике функционирования промывочно-пропарочной станции в условиях конкурентного преимущества. На практической деятельности промывочно-пропарочных станций (ППС) «Акжайык» авторами на базе изучения всей цепочки технологического процесса промывки и пропарки транспортных средств по перевозке грузов показана актуальность разработки методических и практических рекомендаций по совершенствованию учетной процедуры эксплуатационных затрат и представления внутренней отчетности для принятия оптимальных и эффективных управленческих решений. Авторами рекомендована внутренняя форма отчетности о результатах деятельности промывочно-пропарочного цеха за смену по месяцам, которая позволяет своевременно и оперативно отслеживать эффективность затрат по технологическим процессам и принять правильных управленческих решений. Также предложена авторами методика определения процента отчислений на покрытие заготовительно-складских расходов на аналогичных станциях железнодорожного транспорта.

Ключевые слова: управленческий учет, эксплуатационные затраты, промывочно-пропарочная станция, отчетность, заготовительно-складские расходы, материальные запасы.

Основные положения. Проблемы совершенствования управленческого учета логистических издержек, в том числе эксплуатационных затрат, до сих пор является актуальной, так как от правильной и системной организации внутреннего учета указанных затрат в большей степени зависит экономический успех компаний в конкурентной среде оказания сервиса логистических услуг.

Введение. Стратегия развития рынка в современных условиях влияет на развитие топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан, оказывает содействию переработки нефти. В связи с тем, что большая часть нефтедобывающей промышленности сконцентрирована в трех регионах республики, одним из которых является Атырауская область, занимающая ведущее место по нефтяным запасам, примерно 1/3 территории страны, и являющаяся старейшим нефтедобывающим регионом, то именно там находится структурное подразделение железнодорожного транспорта, занимающееся промывкой и пропаркой цистерн под налив нефтепродуктов.

В связи с увеличением объемов производства нефтепродуктов и налива нефти в настоящее время большое значение приобретает качественная и своевременная подготовка вагон-цистерн к наливу нефтепродуктов на промывочно-пропарочных подразделениях. Опыт передовых Промывочно-пропарочных станций (ППС) как одной из отраслей железнодорожного транспорта показывает, что правильная организация и высокое качество технического обслуживания вагонов позволяет обеспечить высокую надежность и бесперебойную работу их в эксплуатации. Основным показателем работы промывочно-пропарочных станций (ППС)

является подготовка вагонов-цистерн под налив нефтепродуктов для доставки на нефтеперерабатывающие заводы нашей Республики. На Промывочно-пропарочную станцию (ППС) поступают в основном цистерны из-под мазута, нефти, нефтебитума, дизельного топлива и других вязких нефтепродуктов.

Технологический процесс промывки и пропарки цистерн под налив предусматривает наиболее эффективное использование технических средств, применяемых при подготовке вагон-цистерн для перевозки нефтепродуктов и дальнейшее их совершенствование, а также повышение производительности и улучшение условий труда, повышение качества выполняемых работ. За основу технологического процесса обработки цистерн положена следующая последовательность операций: отдельный слив остатков нефтепродуктов и промывочной воды; подготовка горячей воды, откачка нефтепродуктов из промежуточных резервуаров; управление работой всего оборудования и контроль над ним [1]. Все это наглядно демонстрирует то, что эффективность функционирования подобных производственных структур в условиях жесткой конкуренции в большей степени зависит от четкой налаженной системы внутреннего учета и отчетности для принятия оперативных рациональных управленческих решений.

Методы исследования. Методологической основой исследования служат труды отечественных и зарубежных ученых, практиков в области управленческого учета, анализа и аудита деятельности аналогичных сфер экономики. Используются методы индукции, дедукции, анализа и синтеза, оценки, сравнения, диалектические взгляды и подходы в логическом построении научных и практических выводов в постановке проблем и их решений.

Результаты и обсуждения. Промывочно-пропарочная станция «Акжайык» специализирована для массовой комплексной подготовки цистерн к наливу нефтепродуктов ТОО «АНЗП». При подготовке цистерн осуществляется ряд основных работ:

- удаление остатков перевозимых нефтепродуктов;
- просушка котла цистерн;
- слив остатка нефтепродуктов;
- пропарка котла цистерны;
- протирка котла цистерны осветительным керосином или топливом ТС-1 [1].

Организация учета эксплуатационных затрат и калькулирование себестоимости выполняемых вышеперечисленных работ производится производственной бухгалтерией, работа которой является комплексным процессом, охватывающим «нормирование и планирование, учет и анализ затрат на производство, контроль за ее формированием» как предлагает А.Д.Шеремет [2, с. 3].

Необходимо отметить, что Промывочно-пропарочные станции (ППС) до сих пор используют легко воспламеняющиеся средства – керосин, ацетон, топливо ТС-1 и т.д. Более того, эти моющие средства экологически вредные, низкоэффективные, дорогостоящие. Хотя уже сейчас появилась новинка «О-БИС» – моющее техническое средство, которое стало альтернативой моющих технологий. «Основой этих технологий является использование уникальных качеств самоочищающегося технического моющего средства (СТМС) нового поколения «О-БИС» (отмыватель – безотходный, ингибирующий, самоочищающийся)» [3, с.43]. Помимо технических преимуществ, таких как «почти двойное снижение температуры обработки поверхностей, замкнутая система промышленного водоиспользования, многократное снижение потребления воды, бессточность технологического процесса, наличие свойств самоочистки, многократное снижение потребления моющего средства ...» [3, с.45], самоочищающееся ТМС «О-БИС» разрешает проблему загрязнения окружающей среды.

Отсутствие строгой специализации цистерн на перевозках гудрона и нефтебитума привело к резкому ухудшению коммерческого состояния цистерн. Поэтому Госкомнефтепродуктом и Госстандартом разрешено в исключительных случаях после соответствующей обработки использовать под налив дизельного топлива цистерны из-под топочного мазута. Таким образом, время, затраченное на обработку цистерн из-под темных нефтепродуктов под налив светлых нефтепродуктов, увеличилось.

Качество очистки котлов при подготовке цистерн к наливу нефтегрузов регламентируется ГОСТ 1510-84, при этом исходят из рода и количества остатка нефтегруза, перевозившегося ранее в цистерне и рода наливаемого нефтепродукта. Карты технологических процессов очистки цистерн составлены на основании технологии, разработанной ЦНИИ МПС и опыта работы ряда промывочно-пропарочных станций и пунктов.

Оборудование и устройства механизма, инструменты и приспособления, применяемые на ППС, должны обеспечивать выполнение операций по обработке цистерн с минимальными затратами средств, выполнение технических требований по качеству очистки цистерн к наливу, улучшение условий труда работников ППС, а также рост производительности труда. Способы очистки, указанные в технологических картах рассчитаны на условия обеспечения сохранения качества наливаемого нефтепродукта и недопущения его ухудшения при смешивании с остатками ранее перевозимых грузов. Наряду с обеспечением сохранности качества наливаемых грузов при решении вопроса о порядке использования цистерн и характере их очистки перед наливом во всех случаях следует учитывать необходимость всемерного снижения расходов на очистку

цистерн. При этом должны быть приняты во внимание не только местные интересы, но и общие, т.е. выполнение заданий по наливу при наименьших затратах на подготовку цистерн в масштабах всех дорог.

В связи с чем необходимо совершенствование технологических процессов промывки и пропарки цистерн, нужна реконструкция транспортно-складского хозяйства путем создания комплексных складских корпусов с применением поддонов, штабелеров, оборотной тары, использование средств непрерывного транспорта, которое будет способствовать повышению уровня механизации разгрузочных, транспортных и складских работ, следовательно, возрастет производительность труда, снизится доля транспортно-складских расходов в себестоимости продукции.

Очевидно, что компании нужны запасы для того, чтобы выполнять заказы своих клиентов в нужном количестве и в установленные сроки. Поэтому чтобы компания ритмично работало и успешно выполняло план, необходимо вовремя и в достаточном количестве обеспечивать материалами, топливом, электроэнергией и другими производственными запасами. Однако запасы требуют расходов на их содержание, пока они не будут реализованы. На величину себестоимости продукции влияет своевременное материально-техническое снабжение, которое, в свою очередь, влияет на уменьшение транспортно-заготовительных затрат (ТЗЗ) в результате улучшения доставки материалов и сокращению заготовительно-складских расходов. Следует отметить, что напрашивается сама по себе то, что необходимо активизировать работу в области развития логистического менеджмента.

На практике компаний железнодорожного транспорта в счете, предъявляемом компании-заказчику или компании-получателю, указываются обязательные элементы стоимости товаров:

- стоимость товарно-материальных ценностей по цене реализации;
- отчисления на покрытие заготовительно-складских расходов;
- в отдельных случаях предприятию-заказчику могут предъявляться и другие расходы, связанные с реализацией.

Обосновывают это тем, что указанные затраты относятся не к производственной, а заготовительно-снабженческой деятельности компании. Для того, чтобы покрыть расходы складов и баз системы «Желдорснаб», доля этих расходов включается в счет за отпущенные товарно-материальные ценности, как «отчисления на покрытие заготовительно-складских расходов (ЗСР)». Расходы по хранению, переработке, реализации товарно-материальных ценностей учитывается на счете «Расходы по реализации» по статьям и элементам затрат. Размер отчислений на покрытие заготовительно-складских расходов следует определять в процентном отношении «Расходов по реализации» к себестоимости реализованных товарно-материальных ценностей, т.е.:

$$\frac{\text{Счет7050x100}}{\text{Счет7255}} = \% \text{ отчислений на покрытие ЗСР}$$

Таким образом, при предъявлении счета за отпущенные товарно-материальные ценности их стоимость умножается на установленный процент отчислений на покрытие заготовительно-складских расходов и предъявляется предприятию-заказчику. Что вполне неприемлемо в условиях рынка. Согласимся с тем, что заготовительные расходы относятся на счет «Расходы по реализации». Так как работники отделов снабжения предприятия занимаются вопросами обеспечения производственного процесса материалами, а также определением норм запасов ценностей, контролем за использованием предметов труда в процессе производства продукции и другими важными функциями, присущими аппарату заготовок предприятия. Неприемлемо, на наш взгляд, относить расходы по содержанию складских баз и хранению материалов на складах на удорожание стоимости материальных ценностей. Складские расходы должны планироваться и учитываться отдельно от затрат по заготовке и доставке материальных ценностей, включающих такие затраты, как оплата тарифа за перевозку грузов и затрат по доставке и разгрузке материалов на складах структурных подразделений. Известно, что себестоимость материальных ценностей складывается из затрат на оплату их стоимости компаниям-поставщикам и затрат по заготовке и доставке этих материалов на склады компании-покупателя. Время хранения материалов на складах определяется условиями производства, а не заготовок, и потому расходы на хранение целесообразно относить на управленческую административно-хозяйственную деятельность компании. В условиях рыночных отношений «Желдорснаб» должен сам находить ресурсы на содержание своих складов и баз. Профессорами К.Т. Тайгашиновой и Ержановым А.К. приводится принцип расчета процента затрат по созданию запасов, который вполне приемлем для компаний железнодорожного транспорта [4].

Согласно Номенклатуре расходов железных дорог для учета эксплуатационных затрат на промывку и пропарку цистерн под налив на станциях предусмотрена статья 157 «Подготовка цистерн под налив», которая рассматривается в разрезе следующих элементов затрат:

- Материальные затраты: материалы на промывку, пропарку и протирку; топливо для прогрева воды, на промывку вагонов, топливо для пропарочных станций; электроэнергия.
- Затраты на оплату труда: рабочих, занятых промывкой и пропаркой вагонов, промывщиков-пропарщиков вагонов и других рабочих, занятых промывкой и пропаркой вагонов (и цистерн).
- Отчисления на социальный налог, социальное страхование.

- Прочие расходы, оплата счетов за воду, за работу паровозов на пропарке цистерн [5].

При обобщении показателей эксплуатационных затрат в финансовой отчетности нужно учитывать степень контролируемости затрат данным структурным подразделением. Составление отчетности по контролируемым затратам и последующее ее формирование по времени и иерархическим ступеням управления разрешает проверять уровень и делать свод затрат.

Наибольшую долю в себестоимости промывки и пропарки цистерн составляют материальные затраты. Поэтому одним из условий повышения эффективности подготовки цистерн под налив нефти является рациональное использование материальных ресурсов, снижение материалоемкости продукции. Производственные запасы, поступающие в компанию, отпускаются на ремонт в связи с нормативной потребностью в ремонтные цеха. Первичные данные по движению материальных ценностей отражаются в сводном оперативном документе – отчете о движении материалов. Этот отчет составляется ежемесячно, и в нем отражаются показатели: номенклатурный номер, наименование материалов, сорт, размер, цена за единицу, остаток запасов на начало месяца, количество, сумма; полученный материал, количество, сумма; израсходованный материал, количество, сумма; остаток материала на конец месяца, количество, сумма. В зависимости от вида работ цеха потребляют разнообразные материалы. Отчет составляется в конце месяца материально-ответственным лицом и утверждается начальником депо.

Для обобщения информации в целом по цеху за месяц составляется производственный отчет в разрезе статей затрат.

Второй раздел «Виды работ по подготовке вагон-цистерн и движение материалов» вполне точно и полно отражает содержание показателей раздела. Однако стандартная форма отчета располагает данными о расходе материалов в целом за месяц по цеху без выделения направлений расходов в разрезе видов работ. В результате этого выявленные в целом отклонения от норм распределяются между отдельными видами работ косвенным путем, что присуще котловому методу учета затрат на производство.

В форме отчета рационально предусмотреть возможность отражения расхода по видам работ, по видам неисправности, что безусловно повысит трудовые затраты по заполнению отчета, но и обеспечит более достоверное исчисление прямых затрат в себестоимости работ.

Затраты по материалам распределяются между отдельными видами работ, неисправностям по прямому методу лишь в том случае, если один вид запасов расходуется на один вид выполняемых работ, например, только дегазация цистерн для подачи в ремонт, или только обдувка и обсушка внутренних частей котла, только пропарка котла цистерн и т.д. При выполнении разного типа работ из однородного материала материальные затраты распределяются пропорционально технологическим нормативам расхода материалов, без внесения в них корректировок.

Важным недостатком действующей формы отчета о движении материалов является то, что в ней не предусмотрено отражение затрат по видам работ в разрезе норм и отклонений от норм материалов, производственных запасов. В виду этого не представляется возможным определение фактического расхода материальных затрат и отклонений от норм по видам работ, или по видам устранения неисправности. В связи с этим следует согласиться с предложением В.П.Суйц о том, что «Существенным и эффективным направлением в использовании данных об отклонениях в планировании является статистическая обработка и группировка отклонений по причинам и виновникам, которые позволяют выявить наиболее часто повторяющиеся причины возникновения отклонений; выявить основную группу виновников в нарушении хода производства» [6, с. 82].

Обобщенный учет и последующее распределение фактически израсходованных материальных ценностей по видам работ или ремонта в отчете приводит к тому, что отклонения от норм относятся на все виды работ или ремонта. В этом случае наблюдается так называемый котловой учет, где выявленные отклонения как положительные, так и отрицательные, в результате чего конечная цель по локализации затрат на конкретный вид работ или ремонта не достигается.

В целях дальнейшего совершенствования внутренней отчетности как информационной базы для принятия оперативных управленческих решений необходимо преобразовать месячный производственный отчет в сменный, где нормативный расход и отклонения по материальным и трудовым затратам необходимо отражать по каждому виду работ. Для этого в промыочно-пропарочной станции необходимо усовершенствовать форму месячного производственного отчета на сменный, предусмотрев отражение нормативного расхода материальных ценностей на отпуск каждого вида запасов, отклонения по материальным затратам на основании сигнальных документов, объем выполненных работ.

Предлагается преобразовать действующую форму отчета за месяц на форму сменного, оперативного отчета, которая состоит из 5 разделов: «Производственные показатели», «Виды работ по подготовке вагон-цистерн и движение материалов», «Расчет трудозатрат», «Объем выполненных работ по промывке и пропарке вагон/цистерн», «Общая стоимость ремонта по элементам затрат».

Сменный отчет составляется по данным технологического журнала, первичных документов на получение запасов, табелей учета рабочего времени, актов о браке, актов о готовности цистерны. Для свода информации в целом по цеху за месяц составляется предлагаемая форма внутреннего отчет затрат (за смену) в разрезе статей. Таким образом, обеспечивается слежение за несоответствием показателей сменного и месячного отчета.

Это позволит проанализировать отклонения от норм и их влияние на другие статьи затрат, анализировать выполнение задания по объему работ, по качеству и видам работ, определять результат деятельности бригады за смену и производить расчеты влияния уровня эффективности использования материальных и трудовых затрат на конечный результат, анализировать зависимость между прибылью и себестоимостью выполненных работ в разрезе отдельных его видов, что очень важно для установления оптимального объема производства и уровня внутренних цен, анализировать показатели использования отдельных видов ресурсов, их влияние на конечные результаты, т.е. производительность, материалоемкость, обобщать информацию о деятельности смены по цеху, а также результатов деятельности цехов в целом по подразделению. При этом отпадает необходимость в составлении месячного, квартального, годового производственного отчета, поскольку имеющаяся информация позволяет обобщать результаты деятельности на любой момент времени.

Исходя из вышеизложенного, рациональнее использовать следующую форму сменного производственного отчета для промывочно-пропарочной станции «Акжайык» можно использовать и другими ППС.

Обобщающие отчеты о результатах деятельности размещаются по иерархическим уровням: первый уровень – результаты деятельности бригады (за смену), второй уровень - результаты деятельности цеха, третий уровень – результаты деятельности цехов в целом по подразделению. Предлагаемая форма сменного производственного отчета является отчетом первого уровня, т.е. бригады. На втором уровне эти показатели обобщаются по цеху и составляется производственный отчет цеха в разрезе контролируемых затрат и показателей цеха. При этом цеховой отчет составляется без детализации информации по сменам, т.к. в этом нет необходимости, аналитические данные при необходимости берутся из сменных отчетов. На третьем уровне обобщаются показатели деятельности цехов в целом по подразделению.

Следовательно, для осуществления более эффективного руководства управляющим центром ответственности требуется обобщающий отчет второго уровня, представляющий подробную информацию об отклонениях фактически произведенных работ цеха в сравнении с плановыми в разрезе горячей и холодной обработки цистерн из-под темного под темный нефтепродукт, из-под темного под светлый нефтепродукт, из-под светлого под светлый нефтепродукт. Данный отчет отражает отклонения фактических эксплуатационных затрат по видам обработки цистерн с нормативными эксплуатационными затратами и составляется в виде, обеспечивающем подготовку управленческого решения без дополнительной аналитической обработки, а также показывает результат деятельности в количественных и качественных показателях (ввиду не соразмерности формы отчета для данной статьи авторами она не приведена, изложена ее структурные элементы - *авт.*).

Отчет о результатах деятельности пропарочного цеха составляется на основании внутренних отчетов об исполнении плановых показателей подготовки цистерн под налив и затратам за смену и передается для обработки в производственную бухгалтерию в целях ведения управленческого учета.

По статье «Плановая подготовка цистерн под налив» отражается объем планируемого выпуска цистерн под налив в разрезе вагон/цистерн, подлежащих горячей и холодной обработке из-под темного под темный нефтепродукт, из-под темного под светлый нефтепродукт, из-под светлого под светлый нефтепродукт.

По статье «Фактический выпуск готовых цистерн» отражено фактическое количество обработанных вагон/цистерн, подготовленных под налив нефти и нефтепродуктов по видам обработок в разрезе цистерн из-под светлых и темных видов нефтепродуктов.

Количественное отклонение по объему фактически выпущенных и планированных цистерн отражено по строке «Отклонения по количеству».

По строке «Нормативная себестоимость фактически сданных цистерн» может быть отражена сумма прямых нормативных затрат по видам обработки, учитывая разграничения подготовки цистерн из-под темного под темный нефтепродукт, из-под темного под светлый нефтепродукт, из-под светлого под светлый нефтепродукт.

В результате сравнения фактически выполненных работ по нормативной себестоимости с ее производственной себестоимостью определяется отклонение по строке «Отклонения по затратам».

Графа «Стоимость фактически подготовленных под налив вагон/цистерн по фактическим ценам» показывает общую сумму эксплуатационных затрат на фактический объем работ при подготовке цистерн под налив нефти и нефтепродуктов в разрезе обработок.

Отчет по предложенной форме дает менеджеру звена наглядный вид результатов деятельности структурного подразделения за отчетный период, где представлена картина расхождений между количественными и качественными показателями, их взаимосвязь и позволяет выявлять причины отклонений. Наря-

ду с корректировкой нормативных затрат и фактической производственной себестоимости определяются отклонения по эксплуатационным затратам.

Данные цеховых отчетов могут обобщаться на уровне организации. Однако, в этом случае, в отчет о результатах деятельности организации необходимо ввести раздел, в котором отражаются результаты деятельности подсобно-вспомогательных цехов, а также раздел с показателями деятельности функциональных служб.

Заключение. Обобщенный учет и последующее распределение фактически израсходованных материальных ценностей по видам работ или ремонта в отчете приводит к тому, что отклонения от норм относятся на все виды работ или ремонта. В этом случае наблюдается так называемый котловой учет, где выявленные отклонения как положительные, так и отрицательные, в результате чего конечная цель по локализации затрат на конкретный вид работ или ремонта не достигается.

В целях дальнейшего совершенствования внутренней отчетности как информационной базы для принятия оперативных управленческих решений необходимо преобразовать месячный производственный отчет в сменный, где нормативный расход и отклонения по материальным и трудовым затратам необходимо отражать по каждому виду работ. Для этого в промывочно-пропарочной станции необходимо усовершенствовать форму месячного производственного отчета на сменный, предусмотрев отражение нормативного расхода материальных ценностей на отпуск каждого вида запасов, отклонения по материальным затратам на основании сигнальных документов, объем выполненных работ.

Использование предложенной формы сменного производственного отчета можно рекомендовать и для других промывочно-пропарочной станции.

Таким образом, можно сказать, что внутренняя оперативная отчетность, отражающая эксплуатационные затраты деятельности структурного подразделения железнодорожного транспорта, позволяет оперативно проводить подготовку и анализ данных, необходимых логистическому менеджменту, представлять их в детализированной, упрощенной и наглядной форме, что дает руководству возможности принять правильное и своевременное решение.

Список литературы

1. Технологический процесс промывочно-пропарочной станции Акжайык. (Согласовано главным ревизором по безопасности движения поездов ДН-11 и утверждено директором Актыубинского отделения перевозок), Акжайык, 2003 г.

2. Методика учета и анализа себестоимости продукции. / Под редакцией А.Д. Шеремета. – Москва: Финансы и статистика, 1987. – 192 с.

3. Мацькявичус И.С. Калькулирование себестоимости продукции. – Москва: Финансы и статистика, 1974. – 212 с.

4. Ержанов А.К., Тайгашинова К.Т. Управление запасами: затраты создания и расходы содержания запасов Учебное пособие//ЕС, Рига: LAP Lambert Academic Publishing, 2019. - 140с.

5. Номенклатура расходов по основной деятельности железнодорожного транспорта Республики Казахстан.–Астана, 2000.– Ч. I, II.

6. Суйц В.П. Внутрипроизводственный контроль. – Москва: Финансы и статистика, 1987. – 125 с.

Spisok literatury

1. Tekhnologicheskii protsess promyvochno-proparochnoi stantsii Akzhaiyk. (Soglasovano glavnym revizorom po bezopasnosti dvizheniya poezdov DN-11 i utverzhdeno direktorom Aktyubinskogo otdeleniya perevozok), Akzhaiyk, 2003 g.

2. Metodika ucheta i analiza sebestoimosti produktsii. / Pod redaktsiei A.D. Sheremeta. – Moskva: Finansy i statistika, 1987. – 192 s.

3. Matskyavichus I.S. Kalkulirovanie sebestoimosti produktsii. – Moskva: Finansy i statistika, 1974. – 212 s.

4. Erzhanov A.K., Taigashinova K.T. Upravlenie zapasami: zatraty sozdaniya i raskhody sodержaniya zapasov Uchebnoe posobie//ES, Riga: LAP Lambert Academic Publishing, 2019. - 140s.

5. Nomenklatura raskhodov po osnovnoi deyatelnosti zheleznodorozhnogo transporta Respubliki Kazakhstan. – Astana, 2000. – Ch. I, II.

6. Suits V.P. Vnutriproduzvodstvennyi kontrol. – Moskva: Finansy i statistika, 1987. – 125 s.

ЖУУ-БУЛАУ СТАНЦИЯСЫНЫҢ ПАЙДАЛАНУ ШЫҒЫНДАРЫН ЕСЕПКЕ АЛУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

*К.Т.Тайгашинова**, *А.К.Ержанов*

Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан

e-mail: tkt44@mail.ru

Түйін. Мақалада бәсекелестік артықшылық жағдайында жуу-булау станциясының жұмыс істеу практикасында пайдалану шығындарын басқарушылық есепке алудың қазіргі заманғы ұйымдастырушылық практикалық аспектілері қаралды. «Ақжайық» ЖБС-ның практикалық қызметінде авторлар жүктерді тасымалдау бойынша көлік құралдарын жуу және булау технологиялық процесінің барлық тізбегін зерделеу негізінде пайдалану шығындарын есепке алу рәсімін жетілдіру бойынша әдістемелік және практикалық ұсынымдарды әзірлеу мен оңтайлы және тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін ішкі есептілікті ұсыну өзектілігін көрсетті. Авторлар жуу-булау цехы қызметінің нәтижелері туралы ішкі есептіліктің нұсқасын ұсынды, ол технологиялық процестер бойынша шығындардың тиімділігін уақтылы, жедел бақылауға және дұрыс басқарушылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, авторлар теміржол көлігінің ұқсас станцияларында дайындау-қойма шығындарын жабуға аударымдар пайызын анықтау әдістемесін ұсынды.

Түйінді сөздер: басқару есебі, пайдалану шығындары, жуу-булау станциясы, есептілік, дайындау-қойма шығыстары, материалдық қорлар.

ORGANIZATIONAL AND PRACTICAL ASPECTS OF OPERATING COST ACCOUNTING OF WASHING AND STEAMING STATION

*К.Т.Тагашинова**, *А.К.Ержанов*

Almaty Academy of Economics and statistics, Almaty, Kazakhstan

e-mail: tkt44@mail.ru

Summary. The article discusses the current organizational and practical aspects of management accounting of operating costs in the practice of operating a washing and steaming station in conditions of competitive advantage. The practical activities of Akzhayyk W&SS based on the study of the entire process chain of flushing and steaming of vehicles for the transportation of goods show the relevance of developing methodological and practical recommendations for improving the accounting procedure for operating costs and submitting internal reporting for making optimal and effective management decisions. The authors recommended an internal form of reporting on the results of the operation of the washing and steaming shop per shift by month, which allows you to monitor the cost effectiveness of technological processes in a timely and prompt manner and make the right management decisions. The authors also proposed a methodology for determining the percentage of deductions for covering procurement and storage costs at similar railway stations.

Keywords: management accounting, operating costs, washing and steaming station, reporting, procurement and storage expenses, material reserves.

ЭКОНОМИКА

МРНТИ 06.51.51

УДК 339

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.07>

MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

**K. Bleutaeva, D. Babash, D. Digay, M. Alekbaeva*

«Zhetysu University n.a. I. Zhansugurov» NP JSC, Taldykorgan, Kazakhstan

**e-mail: king_bara@mail.ru*

Summary. *Inclusion in global economic processes has now become a necessary condition for ensuring national development for every country that strives for the efficiency and competitiveness of its economy. Isolation from global processes inevitably leads to lagging behind and pushing the country into the outsiders of the world economy. The article considers the economic background of historical and geographical description of the world; historical facts of the Great Silk Road; describes main problems of the formation and development of the Great Silk Road at the present stage; considers the directions of the Impact of the Great Silk Road on the economy of the participating countries; proposes main ways to eliminate the problems of the development of modern directions of the Great Silk Road.*

Key words: *economy, region, politics, trade, management, development, globalization.*

The globalization of the economy has become integral to the modern world, in which national economic systems, intertwining more and more, become an integral part of the world economy. Globalization is a rather controversial, ambiguously perceived phenomenon, so its research is conducted from various scientific positions that justify different areas of community life. We are most interested in those aspects of it that can have an impact on the processes of foreign economic activity of the state. These include, first of all, the deepening of the process of internationalization of capital, production and exchange of goods; the globalization of productive forces and production infrastructure; the increase in the scale of international labor migration; the increase in the scale of the impact of production and consumption processes on the environment.

Main provisions of the article.

The main factors of modern international economic relations that affect the level of involvement of the national economy and its development in them are identified.

The features of foreign economic activity in the context of globalization are revealed on the basis of studies of objective patterns of development of integration processes.

The main directions of expansion and deepening of bilateral economic relations of Kazakhstan with a number of strategic partners and neighboring countries, contributing to the improvement of foreign trade in general, have been developed.

The approaches to the implementation of regional integration cooperation of Kazakhstan within the framework of the Central Asian region, the Eurasian Economic Community, ensuring the strategic interests of our country in the process of foreign economic activity, are proposed.

Measures are proposed to protect against the negative external economic impacts of global crises and to overcome their consequences for joint implementation within the framework of regional integration structures.

The necessity of a radical strengthening of the role of the state in the organization and management of foreign trade activities, including the creation of a more sophisticated foreign policy of the state, which is the ideological basis of FEA (foreign economic activity) and ensuring the optimum entry of our country into the world economic system.

Introduction. In the history of human civilisation there are many examples of long-term mutually beneficial cultural and economic cooperation between countries and peoples with different political, religious and ethnic traditions. For example, there was a legendary way "from the Varangians to the Greeks", which operated for a long time between Russia and the Scandinavian countries (Sweden, Norway, Denmark). Salt trade route was known in history, which passed through the African continent, passing mainly through the Sahara Desert. But the most significant, widely known in the world was the GREAT SILK ROAD (GSR), stretching from the shores of the Atlantic Ocean to the shores of the Pacific, crossing the entire Asian continent and connecting the Mediterranean countries with the Far East in ancient times and the early middle ages. It was not just a road or even a system of roads from the ocean to the ocean, it was a complex cultural and economic bridge between East and West, connecting people in their quest for peace and cooperation [1].

Methodology. In the course of the research general methods were used: methods of analysis of historical facts: horizontal, vertical, ratio, comparison and others.

General scientific and special research methods were used to foreign economic activity as a method of eliminating free trade in Europe and Asia:

- study of essays and literature;
- study of the legal framework;
- analytical method;
- economic and historical realities.

Results. "Geopolitics of the New Silk Road" defines priorities in the modern transport system on the new Silk Road of China, Iran, Turkey, India, Pakistan, and Afghanistan.

The Europe-Asia transport corridor, which is the Silk Road, has once again been laid in the middle of the vast Eurasian continent. None of the countries gravitating to it was not bypassed [2].

This project is especially relevant for the countries of Central Asia, which previously had outlets only in the Northern direction, and now have transport access to world markets in the Southern, Eastern and Western directions [3].

As part of this policy, Chinese Railways have connected with Kazakhstan, Turkmenistan and Iran. In the future, the Central highways of China, Central Asia, the South Caucasus, Iran and Turkey should become a single transport system.

For several years, the Beijing — Almaty — Tashkent — Tehran — Istanbul cross-railway has been operating and further to Europe. This TRANS-Asian road runs parallel to the TRANS-Siberian railway, but two thousand kilometres to the South [4].

The second birth of the Great Silk Road is of great importance for Kazakhstan, whose geopolitical position for thousands of years made the country a "Golden Section of the Great Silk Road". The opening of routes to overseas ports creates favourable conditions for strengthening traditional ties not only with neighbouring Central Asian countries and Russia, but also with the countries of the South Caucasus, Turkey, China, Korea, Iran and Pakistan. The completion of the transport corridor "Western Europe – Western China" will increase the international status of Kazakhstan as a transit country. The developed system of pipelines allows not only to export natural gas to neighbouring countries, but also to provide gas pipelines for gas supply to Russia and other countries. All this makes it possible to attract significant in size and quickly payback foreign investments to the countries of Central Asia [5].

The total length of the international corridor "Western Europe - Western China" from the port of Lian Yun-gan in China to St. Petersburg in Russia is more than 8.4 thousand km, of which 2 787 km is in Kazakhstan, of which 2452 km is subject to reconstruction (from Khorgos on the border with China, to Martuk on the border with the Russian Federation with access to Orenburg). This corridor also provides access to Uzbekistan and Kyrgyzstan.

Construction of the highway on the territory of the Republic of Kazakhstan is financed by loans from international financial institutions with co-financing from the National budget. Today opened to traffic from the GR of the Russian Federation to Almaty region through the cities of Aktobe, Kyzylorda, Shymkent, Taraz with the length of 2 028 km and Full completion is planned in 2019.

On April 16, 2009, a Memorandum was signed in Beijing with the Chinese party on the establishment of the Western Europe - Western China corridor. Currently, within the framework of the Memorandum, the Chinese party has fully completed the project on its territory with a length of 3,425 km [6].

As part of the development of this corridor, a Memorandum was signed in September 22, 2008 in Aktobe between the Ministry of transport and communications of Kazakhstan and the Ministry of transport of the Russian Federation on cooperation and development of this route.

In March 2013, the route of the corridor on the territory of Russia "St. Petersburg-Moscow - Vladimir - Kazan – Bavly – Orenburg – the border of the Republic of Kazakhstan" was completed with a length of 2493 km.

According to the Russian side, since 2012, reconstruction and repair works have been carried out on the sites:

- St. Petersburg-Moscow, with a length of 724 km, with completion in 2019, and on separate sections between Moscow and Kazan and Shali-Bavly.

The implementation of this route is of great importance not only for Kazakhstan, but also for all participating countries, in increasing the transit potential.

Economic studies have shown that the project will bring the following benefits for Kazakhstan:

- savings from reducing RTN (road transport network) costs - \$ 63 million, annually;
- savings from reduced travel time of \$ 226 million, annually;
- benefits of reducing the accident - \$ 332 thousand, annually;
- increase in foreign trade until 2020, expressed in the expansion of exports and imports by 32% and 33%, respectively.

According to the studies carried out in the framework of the feasibility study of this project, it is expected that by the end of the implementation the total cargo traffic will increase by 2.5 times and will be about 33 million tons per year [7].

According to Reuters, "China's Leadership has pledged massive funding in support of the New Silk Road, including an additional 100 billion yuan (14.5 billion dollars) to the existing Silk Road Fund, 380 billion loans and 60 billion yuan to help the development of countries and international institutions in the countries on the New Silk Road.

And in addition, it promised to stimulate financial institutions to increase the financing of foreign business by 300 billion yuan".

Kazakhstan projects of building modern Silk Road

On the branches of the Kazakhstan section of the Silk Road the most promising projects are:

- creation of the international tourist center on the coast of the Kapshagai sea "Zhana-Ile" in Almaty region;
- development of tourist infrastructure "Ancient Otrar" and "Ancient Turkestan" in South Kazakhstan region;
- construction of the international tourist center "Burabay" in Akmola region, where a free economic zone has already been created;
- construction of the city of the new Millennium "Aktau city" on the Western branch of the Kazakhstan section of the silk road in the Mangystau region [8].

In addition, it is planned to create an international tourist center "Kenderli" on the coast of the Caspian Sea. Kazakhstan is actively involved and is the initiator of a number of activities on the Silk Road.

In the period from 2nd to 4th of September 2008, the III Forum of Mayors "Silk Road" was held in Almaty on the New Silk Road theme: "From the great tradition to modern standards of tourism and cooperation", which was attended by mayors, representatives of government agencies and business communities from 27 countries, as well as heads of international organizations. The purpose of the Forum was to further develop integration between cities, promote innovative ways of financing tourism along the Silk Road, improve mutual understanding between people and harmonious development of the region. One of the important issues of discussion was the problem of barriers to the development of regional tourism.

Thus, it is necessary to develop the potential of Silk Road products, which includes:

- creation and development of joint tourism products involving visits to several countries/places;
- development of arts and crafts in order to preserve the rich cultural heritage of the Silk Road;
- development, implementation and promotion of joint strategies, programs and marketing;
- formation and improvement of the tourist image of the countries of the Central Asian region and the CIS in the framework of tourism on the Silk Road.

Conclusions. At the threshold of the third Millennium, humanity was faced with the need to seek new ways of cooperation, or to restore forgotten, buried in the Sands of Time. Comprehensive study and restoration of the Great Silk Road as a "Path of Dialogue" is fully consistent with this need.

The GREAT SILK ROAD for many centuries served as a rapprochement of different peoples, exchange of ideas and knowledge, mutual enrichment of languages and cultures (Fig.1). Of course, in those days there were political conflicts, wars broke out, but the Silk Road has always been revived. A relentless desire for communication, reasonable gain and greater well-being constantly prevailed over political and religious confrontation.

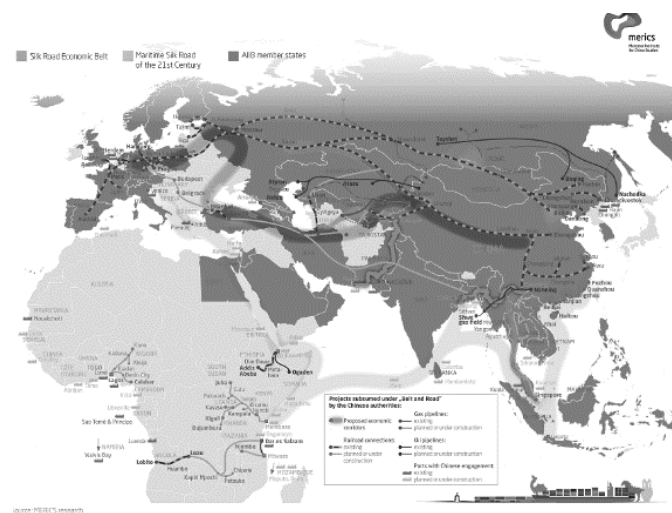

Figure 1- Map of modern Silk Road.

Note: source MERICS research <https://chinabystander.files.wordpress.com>

Therefore, it is necessary to use such a convincing example when creating a model of future relations between peoples and cooperation. The history of the GREAT SILK ROAD is a history of broad cultural interaction and exchange between the peoples of the East and the West. It proves that only close cooperation and mutual enrichment of cultures are the basis of peace and progress for all mankind.

The question arises: why was all this necessary? What influenced the development of trade routes? There was an economic need for each region in trade: India wanted for lapis lazuli, China for jade, people of Central Asia for Chinese silk, etc. As a result of economic cooperation of peoples and regions, the formation of historical and geographical description of the world began, through the merger of ethnic masses and their cultural interaction. After all, it takes decades to give a historical description of at least one ethnic group. However, history gives us examples of research regions by individuals, scientists for short periods of time. Is it possible? What is the primary economic component or historical description? In short, there is a growing confidence that the revival of the Great Silk Road is not only an idea, but an international program that will soon be implemented. The roads along which caravans went a thousand years ago, on the threshold of the XXI century again attract the attention of mankind. The world community once again feels the need for these ancient roads. The need, in turn, gives impetus to development. The revival of the Great Silk Road will certainly give an opportunity to raise the economy of the region to a new level, to increase the welfare of the peoples, to use the fruits of progress.

References:

- 1 Станкевич-Мроз Анна, Передерий Виктор и др. Внешнеэкономическая деятельность предприятий. Учебник. © Copyright Лодзинского технологического университета. – 2018. С. 145- 149. ISBN 978-83-7283-939-8.
- 2 Литвин А., Петраску С. Внешнеэкономическая деятельность - важный фактор устойчивого развития Республики Молдова. Серия научных трудов "Менеджмент, экономический инжиниринг в сельском хозяйстве и развитии сельских территорий". – 2014. -Том 14. - №3. – С. 51 – 56. ISSN 2285-3952.
- 3 Gussenov B.Sh., Korabaeva N. B., Zhunusova G. A., Tolamisova A.G., Aitkulova S. N. The development of foreign trade in the era of globalization. *Espacios*. – 2018. - Vol. 39 (Number 47). -pp. 22 - 24. <http://www.revistaespacios.com/a18v39n47/18394722.html>
- 4 Dana, L-P. When Economies Change Hands: A Survey of Entrepreneurship in the Emerging Markets of Europe from the Balkans to the Baltic States, New York & Oxford: Routledge, ©2010 by Routledge. Hard Cover ISBN 0-7890-1646-X, Soft Cover ISBN 0-7890-1647-8.
- 5 Dyrka Stefan, Gussenov B. Sh. The main aspects of the development of foreign economic activity in the era of globalization. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2018. - Volume 6. - Number 376. -pp. 234 – 238. <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.50>. <http://orcid.org/0000-0003-0275-8029>.
- 6 Ilimzhanova Z. A., Tuleshova, G.B. Burnasheva, V.R., Gussenov, B. Sh. Formatting of public services in the framework of fulfilment of tax obligations. *Espacios*. – 2019. -Vol. 40. -Number 32. -pp. 5-9. <http://www.revistaespacios.com/a19v40n32/19403205.html>
- 7 Интернет-ресурс "Западная Европа-Западный Китай" - новый путь в Европу. -2016. <http://www.europe-china.kz/construction-work-progress>. (Дата обращения: 1 февраля 2020 года).
- 8 Шелковый путь-Казахстан: возрождение истории, развитие туризма. *Казахстанская правда*. -2017. – № 267. -С. 5-6.

List of references(транслитерация):

- 1 Stankevich-Mroz Anna, Perederii Viktor i dr. Vneshneekonomicheskaya deyatelnost predpriyatii (Foreign economic activity of enterprises). *Uchebnik*. © Copyright Lodzinskogo tekhnologicheskogo universiteta, 2018, pp. 145- 149, ISBN 978-83-7283-939-8.
- 2 Litvin A., Petrasku S. Vneshneekonomicheskaya deyatelnost - vazhnyi faktor ustoichivogo razvitiya Respubliki Moldova (Foreign economic activity is an important factor in the sustainable development of the Republic of Moldova). *Seriya nauchnykh trudov "Menedzhment, ekonomicheskii inzhiniring v selskom khozyaistve i razvitiu selskikh territorii"*, 2014, Tom 14. No.3, pp. 51 – 56, ISSN 2285-3952.
- 3 Gussenov B.Sh., Korabaeva N. B., Zhunusova G. A., Tolamisova A.G., Aitkulova S. N. The development of foreign trade in the era of globalization. *Espacios*, 2018, Vol. 39, No.47, pp. 22 – 24. <http://www.revistaespacios.com/a18v39n47/18394722.html>
- 4 Dana, L-P. When Economies Change Hands: A Survey of Entrepreneurship in the Emerging Markets of Europe from the Balkans to the Baltic States, New York & Oxford: Routledge, ©2010 by Routledge. Hard Cover ISBN 0-7890-1646-X, Soft Cover ISBN 0-7890-1647-8.
- 5 Dyrka Stefan, Gussenov B. Sh. The main aspects of the development of foreign economic activity in the era of globalization. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2018, Volume 6, No. 376, pp. 234 – 238. <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.50>. <http://orcid.org/0000-0003-0275-8029>.
- 6 Ilimzhanova Z. A., Tuleshova, G.B. Burnasheva, V.R., Gussenov, B. Sh. Formatting of public services in the framework of fulfilment of tax obligations. *Espacios*, 2019, Vol. 40, No. 32, pp. 5-9. <http://www.revistaespacios.com/a19v40n32/19403205.html>
- 7 Internet-resurs "Zapadnaya Evropa-Zapadni Kitai" - novyi put v Evropu ("Western Europe-Western China" - a new way to Europe), 2016, <http://www.europe-china.kz/construction-work-progress>. (Data obrashcheniya: 1 fevralya 2020 goda).
- 8 Shelkovyi put-Kazakhstan: vrozozhdenie istorii, razvitie turizma (Silk Road-Kazakhstan: revival of history, development of tourism), *Kazakhstanskaya Pravda*, 2017, No.267, pp. 5-6.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

**К. Блеутаева, Д. Бабаи, Д. Дигай, М. Алекбаева*

«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған, Қазақстан

e-mail: king_bara@mail.ru

Түйін. Жаһандық экономикалық процестерге қосылу бүгінде өз экономикасының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігіне ұмтылатын әрбір ел үшін ұлттық дамуды қамтамасыз етудің қажетті шарты болды. Жаһандық процестерден оқшаулану сөзсіз артта қалуға және елді әлемдік экономиканың аутсайдерлеріне итермелеуге әкеледі. Қазақстан Халықаралық экономикалық қатынастардың (ХЭА) толық құқықты субъектісіне айналып, көптеген дамыған және дамушы елдермен экономикалық байланыстар орнатты, әріптес елдердің шеңберін кеңейтті. Олармен сауда-экономикалық байланыстар тереңдеп, әлемдік нарыққа интеграциялану жағына қарай жылжуда. Мақалада әлемнің тарихи-географиялық сипаттамасының экономикалық алғышарттары; Ұлы Жібек жолының тарихи фактілері қарастырылады; Ұлы Жібек жолының қазіргі кезеңдегі қалыптасуы мен дамуының негізгі проблемалары сипатталады; Ұлы Жібек жолының қатысушы елдердің экономикасына әсер ету бағыттары қарастырылады; Ұлы Жібек жолының қазіргі заманғы бағыттарын дамыту проблемаларын жоюдың негізгі жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: экономика, аймақ, саясат, сауда, менеджмент, даму, жаһандану.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

**К. Блеутаева, Д. Бабаи, Д. Дигай, М. Алекбаева*

НАО «Жетісу университеті им. И. Жансүгірова», Талдықорған, Қазақстан

e-mail: king_bara@mail.ru

Резюме. Включение в глобальные экономические процессы сегодня стало необходимым условием обеспечения национального развития для каждой страны, стремящейся к эффективности и конкурентоспособности своей экономики. Изоляция от глобальных процессов неизбежно ведет к отставанию и вытеснению страны в аутсайдеры мировой экономики. Казахстан, став полноправным субъектом международных экономических отношений (МЭА), наладил экономические связи со многими развитыми и развивающимися странами, расширил круг стран-партнеров. Происходит углубление торгово-экономических связей с ними, движение в сторону интеграции в мировой рынок. В статье рассматриваются экономические предпосылки историко-географического описания мира; исторические факты Великого Шелкового пути; описываются основные проблемы становления и развития Великого Шелкового пути на современном этапе; рассматриваются направления влияния Великого Шелкового пути на экономику стран-участниц; предлагаются основные пути устранения проблем развития современных направлений Великого шелкового пути.

Ключевые слова: экономика, регион, политика, торговля, менеджмент, развитие, глобализация.

IRSTI 06.51.21
UDC 336.767.1

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.08>

CURRENT STATE OF THE WORLD OIL MARKET

**A.A. Yeshtayeva, N.E. Dabyltaeva*

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: eshtaeva1998@mail.ru

Annotation. This paper discusses issues related to the current state of the world oil market. The system of indicators of the development of the world oil market has been determined. Analyzed the current state of the world oil market and changes in it that followed due to the outbreak of coronavirus and the rupture of the OPEC + deal. The modern world market for oil and oil products is one of the key markets in the world economy, which explains the importance of its research in the context of analyzing industry markets. The basic forecast of the development of the world oil market for 2020 is considered. The reasons for the change in the forecast of the oil market development for 2020 are revealed.

Key words: world oil market; indicators of the development of the world oil market; OPEC +; price war; pandemic coronavirus COVID-19; trade relations.

Introduction. The world oil market is in the focus of attention of the international economic community, since it remains a key source of energy carriers, which strongly influences the dynamics of development of other ener-

gy markets. Often, considering the problems of the development of a particular industry, we often pay attention to the events taking place today and ignore those that have been happening continuously for a long time.

Currently, the world oil market, like the entire world economy, is experiencing a huge recession. Oil producing companies are forced to change their development strategy, to reduce production costs in order to minimize losses.

As a result of the total spread of the COVID-19 pandemic, many large oil importing countries are forced to reduce imports of raw materials due to the shutdown of their production. There is an oversupply in the market and, as a result, the oil price falls. In this regard, the study of the current state of the world oil market is relevant.

Materials and methods. During the writing of the article used such theoretical research methods as analysis and synthesis. The work is based on an integrated approach as a fundamental condition for the successful analysis of such a complex and multifaceted phenomenon as the world oil market. The basis for the development of theoretical and methodological approaches was the fundamental work of Soviet, Russian and foreign scientists on commodity markets, international trade, globalization of the world economy.

Results and discussion. The world oil market, like any other market, is characterized by certain features, among which the most important ones, namely: a large number of factors and trends affecting the development of the world oil market, the existence of large companies, on whose policy the state of the world oil market. The world oil market often encounters some difficulties, the untimely resolution of which has a large-scale impact on the economies of many countries and the world economy as a whole. To solve these problems, it is necessary to create certain organizational and economic conditions in the oil industry, which will make the world oil market more perfect.

In order to reliably assess the current state of the world oil market, it is worth referring to the system of its statistical indicators. This system is formed in accordance with the principles of timeliness, reliability, relevance and international comparability of data. The formation of a statistical information base allows you to determine the main trends in the development of the world oil market, and also allows you to get more detailed information about the current state of the market. Table 1 shows the foundations of this base, which are a system of indicators of the development of the world oil market.

*Table 1.
Indicators of the development of the world oil market**

World oil market development indicators	Indicators
Indicators of production and resource potential	Production volume and growth; The volume and growth of reserves; The volume and growth of forecast resources; Drilling volume; Seismic survey volume; Oil well performance indicators
Transportation indicators	Capacity of trunk pipelines for oil supplies; Load factor of oil pipelines; Coefficient of utilization of oil product lines
Oil refining indicators	Oil refining depth; Refining volume; Share of light oil products yield; Quality indicators of petroleum products
Environmental safety indicators	Associated gas utilization factor; Emissions of pollutants
Subsoil use efficiency indicators	Oil recovery factor; Increase in the number of identified promising areas for setting up prospecting works; Increase in geological knowledge of the territory and the continental shelf; The level of compensation for the extraction of the main types of minerals with an increase in reserves; The number of exploration and production wells for oil production; Cost of production of own petroleum products
Indicators of prices and pricing	Prices for various grades of oil; Oil futures prices; Customs duties on the export of oil and oil products; The cost of petroleum products in various markets (small wholesale, wholesale, retail); Cost of production and supply of oil to the domestic and foreign markets
Use rates (distributions)	The volume of exports of oil and oil products; Import volume of oil and oil products; Domestic oil consumption; Average per capita consumption of petroleum products; Oil loss
Indicators of economic and budgetary efficiency of the industry	Investment in the development of the complex; Production volume per year per person employed in the industry; Specific consumption of oil and oil products per unit of GDP (oil intensity of GDP); Specific oil consumption for power generation; The share of refined products in the total value of the fuel and energy complex exports; The amount of tax revenues to the country's budget system; Share of budget expenditures on industry development
*Note: compiled by the author on the basis of literature [1]	

It should be noted that the world oil market in this case is viewed in a broad interpretation, and not only as a description of narrowly market processes. The proposed system includes blocks of indicators characterizing production and resource potential, transportation and processing of petroleum products, efficiency of subsoil use and environmental safety, prices and pricing, export-import operations in the oil market, economic and budgetary efficiency of production and marketing of oil resources. can be used in the practical activities of government authorities, oil companies, stock and commodity exchanges, as well as other organizations that need a reliable assessment of the situation in the global oil market. In 2020, the oil market enters against the background of moderate optimism: in the US trade relations and China are showing shifts, OPEC increased the volume of production cuts for the first quarter of 2020, the rate of production growth in the United States is slowing down following a decrease in drilling activity.

After long months of confrontation in December 2019, the first significant shift was recorded for the first time - representatives of China and the United States approved the parameters of the first part of the trade agreement, which, among other things, cancels the increase in some American duties on Chinese imports and obliges China to increase purchases of agricultural products from the States. The official signing is scheduled for February 2020. The event marks a significant step towards ending the trade war. For the first time in a year and a half, the countries reached an agreement to ease mutual pressure. Reducing tensions in the global financial markets will help to increase capital investment, develop trade relations, economic growth and, as a consequence, stronger demand for oil. Already in November – December 2019, signals of resumption of business activity began to appear - the dynamics of production and sales in China improved, macroeconomic indicators in Europe stabilized [2].

In 2020, negotiations are expected on the second and third parts of the trade agreement. Despite the existing progress, the upcoming negotiations include the most sensitive moments for the Powers, which will be difficult to agree. In addition, in the fall of 2020, the next presidential elections will be held in the USA, which may affect the course of negotiations. The growth of production in the USA and the prospects for its slowdown. The shale revolution in the United States continues, which has made the country one of the largest oil-producing powers in the world. According to preliminary estimates, the average volume of American crude oil production in 2020 will reach a record 12.3 million bpd, while at the beginning of the year, a historic high was recorded at 12.9 million bpd. As a result, there is an active growth in exports, which strengthens the position of the United States in international markets, but already now the United States has to listen to OPEC's opinion on its recommendations, and gradually reduce the volume of shale oil production. This is due to the fact that the amount of raw materials that the United States produces will certainly lead to an oversupply in the world oil market, and as a result, the price of not oil is falling. For the OPEC countries, this is not profitable, their task is to balance the market and maintain a relatively high level of prices. The cartel currently has the ability to influence the price of oil much more strongly than the United States, so the United States has to make compromises and avoid a situation like with China.

OPEC alliance and production cut deal. In July 2019, the OPEC countries participating in the production cut-off signed a voluntary open-ended cooperation charter, which formalizes and reinforces the participants' intention to regularly monitor and balance the oil market. The new association was called the "OPEC alliance" [3]. It should be noted that this charter is legally non-binding and reflects only the voluntary consent of the parties to its terms. At the same time, the very fact of the creation of such a document became another evidence that the OPEC deal is for a long time. Consequently, with any serious drop in oil prices, the alliance countries will cut production to stabilize prices [4].

The instability of production and exports from these countries carries both positive and negative risks. Falling oil revenues have fueled domestic political tensions that could lead to domestic turmoil and a deeper decline in production and exports. It is difficult to predict the US position ahead of the presidential elections at this time. Perhaps Donald Trump will focus on domestic issues in order to raise his vote among voters. If another candidate wins the election, the US position on the sanctioned states may soften. This could contribute to a partial recovery of the oil industries in Venezuela and Iran. Brazil also has an increasing influence on the world oil market every month. The country ranks 9th in the world in terms of production. As of October 2019, oil production was 2.96 million bpd. The potential for this country's influence on the oil market lies in the huge amount of pre-salt oil located in Brazil. Explored reserves contain up to 15 billion barrels of oil, which is twice as large as Norway's. The development of subsea fields, according to experts, can allow Brazil to increase production to 7 million b / d by 2030 and become the fourth largest oil producer in the world. The baseline forecast for the market for 2020 can be presented as follows: the United States and China will continue to conduct trade negotiations, trying to avoid new protectionist measures as much as possible, because for Trump this is fraught with a negative reaction on the stock markets and lower ratings among voters, and for China - direct complications for exporters; and a slowdown in economic growth. It will not be easy to come to an agreement, and it is highly likely that a full-fledged trade deal can be concluded no earlier than the fourth quarter.

OPEC at its next meeting in March will agree to extend the deal on the same terms. It is unlikely that oil-exporting countries will be able to significantly increase production without negatively affecting prices. More significant easing is possible only with the appearance of strong positive drivers capable of raising prices above \$ 75 per barrel of Brent [5]. However, due to recent events, the forecast for 2020 did not come true. At the moment, the demand

for oil is weakened due to the outbreak of the coronavirus and the rupture of the OPEC + deal, and it should be noted that many world oil companies have to revise their strategy of their activities. Table 2 summarizes these new business strategies for companies.

*Table 2.
Business strategy of the company due to the outbreak of coronavirus and the rupture of the OPEC + deal**

Oil company	Company strategy
Royal Dutch Shell	The company plans to save \$ 8-9 billion. Shell CEO Ben van Beurden said the measures are necessary to strengthen the company's "financial strength and resilience" during these difficult times. Shell intends to cut operating expenses by \$ 3-4 billion over the year compared to the level of 2019, as well as by \$ 5 billion, to reduce the share buyback program launched in 2018 - from the initial target of \$ 25 billion to 20 billion dollars [6].
British Petroleum	For the time being he refrains from any drastic actions and does not change his development strategy. Brian Gilverly, the financial head of BP, says that now everyone is waiting for what action OPEC will take to restore the balance in the oil market [7].
ExxonMobil	It plans to significantly reduce the amount of funds allocated for the acquisition of new assets and the modernization of existing ones. The company also opened trading for its assets in Equatorial Guinea and Norway [8].
Rosneft	According to Chief Executive Officer Igor Sechin: "For the Russian oil industry, in general, there are no big problems. Russia has one of the best resource bases in the world. Rosneft can operate for 22 years even if it abandons exploration projects without reducing production volumes. We will, of course, replenish the resource base, but this is a huge potential that does not depend on the state of the market. Our operating costs are roughly on the same level as Saudi Aramco: we have \$ 3.1, they have \$ 2.8 per barrel. And we do not dump, that is, our efficiency can be even higher "[9].
*Note: compiled by the author on the basis of literature [6], [7], [8], [9]	

There are a number of lesser known, but equally important oil and gas companies that have been affected by the modern changes, as follows:

1. Continental Resources - the US shale oil production champion. Now the share of the "champion" is given less than \$ 8 in comparison with \$ 34.30 at the end of 2019 [10].

2. Apache Corp –Apache has cut this year's budget by 37%. Moreover, the company intends to completely stop drilling at Permian, the most promising shale structure in the United States, where more than a third of all US oil is produced. All drilling rigs at Permian will be decommissioned. The company announced a 10-fold reduction in its dividends [11].

3. Devon Energy, one of the leading independent oil and gas producers in North America, will cut its costs by 30%. According to the company's management, 40% of production is hedged, which partially compensates for the loss from low oil prices [12].

Despite the current state of affairs in the world oil market, experts predict not a long continuation of the war. According to experts, Saudi Arabia will inevitably collapse if its aggressive policy continues. This is due to the fact that the cost of producing one barrel of oil in Russia is about the same as in Saudi Arabia - about 3.2 US dollars, and the size of its reserves is much larger. According to the statement of the chief financial officer of Rosneft - Igor Sechin, Russia, even with the final price of \$ 20 per barrel, may not reduce its costs and continue to produce oil in the same volumes for 20 years, and Saudi Arabia simply does not have such a margin of safety. Bloomberg columnist David Fickling concludes that the kingdom, given the current state of affairs and the oil price of \$ 20 per barrel, is facing a serious balance of payments crisis for several months and a rejection of the fixed dollar exchange rate that has supported global oil trade for a whole lifetime. Accordingly, with an oil price of \$ 20 per barrel, Saudi Arabia's international reserves will be consumed even faster, and the kingdom's financial collapse will come much earlier than 2024. Therefore, it is hoped that Russia and Saudi Arabia will reach new agreements, and together they can stabilize the situation.

Conclusion. As a result of the research, the situation with COVID-19 around the world is deteriorating every day, and further cooperation between Russia and OPEC + is under a big question, therefore it is not possible to accurately predict the further development of the situation. As a result of the further spread of COVID-19 and the rupture of Russia's deal with OPEC +, the oil market will face a "dead season" that will affect a host of production projects that were launched in the past decade on expectations of high oil prices. A lot of projects for the production of off-shore, deep-sea, heavy oil were on the verge of profitability even then, and now they often will not even recoup operat-

ing costs. As a result, the next six months are likely to be very rich in news from the oil and gas sector. And the news is most likely extremely sad. The spread of the COVID-19 pandemic will be stopped, Russia and OPEC + will conclude a new deal and continue cooperation, oil prices will return to their previous values and companies affected by their fall will be able to return to their previous scale of activity.

Summarizing the above, we can conclude that in the first three months of 2020, the world economy and all accompanying markets, including the oil market, have undergone dramatic changes. Many oil and gas companies are forced to cut their costs, close down the points of their production, revise the structure of their exports, and completely change their strategy for further development.

References:

1. World market of petroleum products, [Electronic resource] URL: <https://neftok.ru/transportirovka/birzha-nefteproduktov.html> (date accessed: 12.01.2020)
2. How OPEC affects the cost of oil, ihodl, [Electronic resource] URL: <https://ru.ihodl.com/investment/2016-11-25/kak-opek-vliyaet-na-stoimost-nefti/> (date accessed: 14.01.2020)
3. Yergin D. G. in search of energy. Resource wars, new technologies and the future of energy, D. g Yergin, Moscow: Alpina publisher, 2019, 720 pp.
4. Andreyasyan R. N., R. N. Andreyasyan Oil and Arab countries, Moscow: Eksmo, 2018, 246 pp.
5. The World oil market is waiting for overproduction, Vedomosti, [Electronic resource] URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2019/07/12/806451-mea-nefti> (date accessed: 11.01.2020).
6. Shell announced \$9 billion in cost cuts due to coronavirus and falling oil prices, Kommersant, [Electronic resource] URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4299995> (date accessed: 25.03.2020).
7. BP calculated that the coronavirus has already reduced the growth of demand for oil by a third, Finance, [Electronic resource] URL: <https://finance.rambler.ru/realty/43619737-v-bp-podschitali-chto-koronavirus-uzhe-na-tret-snizil-rost-sprosa-na-neft/> (date accessed: 30.03.2020).
8. ExxonMobil reduces capital and operating expenses due to coronavirus, Capital, [Electronic resource] URL: <https://oilcapital.ru/news/companies/17-03-2020/exxonmobil-iz-za-koronavirusa-snizhaet-kapitalnye-i-operatsionnye-rashody> (date accessed: 30.03.2020).
9. Sechin called a condition for the growth of oil prices to \$60 per barrel by the end of the year, [Electronic resource] URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2020/03/21/825839-60-za-barrel> (date accessed: 30.03.2020).
10. Low oil prices undermine US energy dominance, Prime. Economic information Agency, [Electronic resource] URL: <https://1prime.ru/energy/20200316/831081719.html> (date accessed: 21.03.2020).
11. No longer at the helm: low oil prices hinder US energy dominance, Baltnews, [Electronic resource] URL: https://baltnews.ee/nord_stream/20200316/1018410394/Bolshe-ne-u-rulya-nizkie-tseny-na-neft-meshayut-energeticheskomu-dominirovaniyu-SShA.html (date accessed: 21.03.2020).
12. Pipeline Operators in the US ask suppliers to reduce production, Neftegaz.ru, [Electronic resource] URL: <https://neftegaz.ru/news/dobycha/539029-operatory-nefteprovodov-v-ssha-prosyat-postavshchikov-sokratit-dobychu/> (date accessed: 30.03.2020).

ӘЛЕМДІК МҰНАЙ НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

**А.А.Ештаева, Н.Е. Дабылтаева*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: eshtaeva1998@mail.ru

Түйін. *Адамзат дамуының қазіргі кезеңінде әлемдік мұнай нарығы халықаралық экономикалық қауымдастықтың назарында, өйткені ол энергия тасымалдаушылардың негізгі көзі болып қала береді, бұл басқа энергетикалық нарықтардың даму динамикасына қатты әсер етеді. Қазіргі уақытта бүкіл әлем экономикасы сияқты әлемдік мұнай нарығы үлкен рецессияны бастан кешуде. Мұнай өндіруші компаниялар шығындарды азайту үшін өндіріс және даму стратегиясын өзгертуге мәжбүр.*

COVID-19 пандемиясының жалты таралуы нәтижесінде көптеген ірі мұнай импорттаушы елдер ишкізаттың өндірісін тоқтатуға байланысты импортты азайтуға мәжбүр. Нарықта артық ұсыныс бар, нәтижесінде мұнай бағасы төмендейді. Осыған байланысты әлемдік мұнай нарығының қазіргі жағдайын зерттеу өзекті болып табылады.

Түйін сөздер: *әлемдік мұнай нарығы; әлемдік мұнай нарығының даму көрсеткіштері; ОПЕК +; баға соғысы; пандемиялық коронавирус COVID-19; сауда қатынастары.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МИРОВОГО РЫНКА НЕФТИ

*А.А.Ештаева, Н.Е. Дабылтаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: eshtaeva1998@mail.ru

Резюме. Мировой рынок нефти находится в центре внимания международного экономического сообщества, поскольку остается основным источником энергии, оказывающим существенное влияние на динамику развития других энергетических рынков. В настоящее время мировой рынок нефти, как и мировая экономика, переживает серьезную рецессию. Нефтяные компании вынуждены менять стратегии добычи и разработки, чтобы снизить затраты.

В результате общего распространения пандемии COVID-19 многие крупные страны-импортеры нефти вынуждены сокращать импорт из-за прекращения добычи нефти. На рынке наблюдается избыток предложения, что приводит к снижению цен на нефть. В этой связи актуальным является исследование текущего состояния мирового рынка нефти.

Ключевые слова: мировой рынок нефти; индикаторы развития мирового нефтяного рынка; ОПЕК+; война цен; пандемический коронавирус COVID-19; торговые отношения.

IRSTI 06.73.02

UDC 33.334

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.09>

DEVELOPMENT OF A MECHANISM FOR MANAGING THE INCOME OF FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC MODERNIZATION

G. P. Koptayeva^{*1}, M. A. Kanabekova², Ye. Zh. Yertayev³, A. B. Orazbayeva⁴

¹Miras University, Shymkent, Kazakhstan

²KazNPU named after Abay, Almaty city, Kazakhstan

^{3,4}Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: akmira777@mail.ru

Summary. The research is caused, firstly, by the need to specify the definition of financial and credit institutions as subjects of the banking sector of Kazakhstan, analyze and evaluate existing approaches to managing their stability in the strategic aspect and identify factors (possible threats and dangers) that lead to loss of financial stability, and, secondly, by the need to develop a mechanism for managing the financial profitability of financial and credit institutions, ensuring their stable position both in the short and long term.

To improve the quality of financial management and ensure the profitability of financial and credit institutions, it is necessary to justify and develop a strategy for managing their financial stability. At the same time, it should be borne in mind that even with high efficiency and profitability, insufficient attention to the issues of ensuring the stability and economic security of financial and credit institutions can lead to financial difficulties for them.

Taking into account the problems discussed above, the relevance of issues related to improving the stability mechanism of financial and credit institutions has significantly increased, as has the need to find a new methodological apparatus aimed at adapting and studying foreign experience and its practical implementation in the domestic banking system.

Keywords: banking system, financial stability, profitability, security of financial and credit institutions

Basic provisions. On the basis of the analysis and evaluation, the directions of improving the system in the context of economic modernization of Kazakhstan in the context of globalization are formulated; a mechanism for improving the system in the context of economic modernization of Kazakhstan in the context of globalization is developed.

Introduction. One of the most important problems of Kazakhstan's economy at present is overcoming the insolvency of financial and credit institutions and ensuring their financial stability.

The concept of financial and credit institutions has not yet been widely used in the banking environment, however, its definitions go beyond the classification proposed in the Law «On banks and banking activities». In this regard, the study of the main parameters and characteristics of financial and credit institutions seems to us an urgent and necessary stage in the development of a mechanism for their stability.

The efficiency of financial and credit institutions is largely determined by the financial capabilities and rational management of their financial resources [1]. The low level of this management in financial and credit institutions leads to the emergence of crisis phenomena, deterioration of the financial condition, i.e. to the loss of their financial stability [2,3].

To improve the quality of financial management and ensure the sustainable development of financial and credit institutions, it is necessary to justify and develop a strategy for managing their financial stability [4]. At the same time, it should be borne in mind that even with high efficiency and profitability, insufficient attention to the issues of ensuring the stability and economic security of financial and credit institutions can lead to financial difficulties for them.

It should be noted that most of the commercial banks operating today are classified as small and medium-sized [5].

Banks belonging to large ones are mainly banks created on the basis of transformed branches, former state-owned specialized banks. Large banks created by enterprises without the participation of state banking services are relatively few. At the same time, it should be noted that the assessment of the reliability of small and medium-sized banks is usually significantly underestimated, and this is primarily due to the lack of support from the shareholder, the state authorities, etc.

Materials and methods. The methodological basis of the research is the works of foreign and domestic scientists devoted to the problem of stability of financial and credit institutions; data from research centers; materials of scientific conferences on the problem under study.

Results and discussion. In the context of economic modernization, profit is of great value. The desire to get it is aimed at increasing the volume of production required by the consumer, reducing production costs. In a highly competitive environment, not only business goals are achieved, but also social needs are met.

Profit for an entrepreneur is a sign in which it is possible to achieve the maximum increase in value that encourages investment in these industries. Expenses also play a role. They reflect errors and errors in the direction of funds, organization of production, sales of products and services.

A large role is assigned to managing the process of profit formation when determining reserves for improving the efficiency and profitability of the Bank's activities [8,9]. This contributes to the economical use of resources, the introduction of scientific labor organization, new equipment and production technology, the prevention of unnecessary costs, and so on.

The importance of improving the mechanism for making a profit increases every year. This is due to various conditions: the need to constantly improve production efficiency due to the shortage and increase in the cost of raw materials, increasing the knowledge and capital intensity of production, the transition to market relations, and increased competition.

One of the problems of generating and accruing profit is the issue of determining the financial result of the Bank's activities [10,11]. This is one of the fundamental and particularly complex problems facing economic science.

The financial result of the Bank's (enterprise's) activity in any legal form is presented as a profit or loss. The high role of profit in the development of the Bank (enterprise) and ensuring the interests of its owners and staff determines the need for its effective and continuous management. Profit management is the process of developing and making management decisions on all major aspects of its formation, distribution and use in the enterprise.

Competent, effective management of profit formation involves the creation of appropriate organizational and methodological systems in the Bank (enterprise) to ensure this management, knowledge of the main mechanisms of profit formation, and the use of modern methods of its analysis and planning.

Analysis of existing foreign and domestic scientific literature the concepts that reflect the functional purpose of the commercial Bank, has led to the conclusion that the development of the microeconomic theory of banking will be conducted in three main areas: The Bank is considered in the context of performing the functions of a financial intermediary, in the framework of the theory of the banking firm, as well as in terms of a triple transformation of a Bank – capital, conditions and risks.

A reasoned consideration of strategic purpose as a bridge between development strategy of the credit institution and the choice of performance criteria is possible to recognize the oversimplification of the definition of objectives in the form of profit maximization, therefore you can't use profitability as a full-fledged universal criterion of effectiveness of the Bank's activities as a socio-economic system.

The place and role of performance analysis in the management system of a commercial Bank is determined by one of the main management principles – objectivity and scientific validity of decisions-and is practically implemented by assessing the impact of various external and internal factors on the overall results of the Bank's activities.

A brand-oriented marketing strategy does not contradict the concept of a marketing complex. Kotler's «4P», but complements it in terms of including important components of modern banking in the marketing competence, such as consumers, products, processes and personnel (they can be conditionally designated as «4P», similar to elements of the concept of F. Kotler) (figure 1).

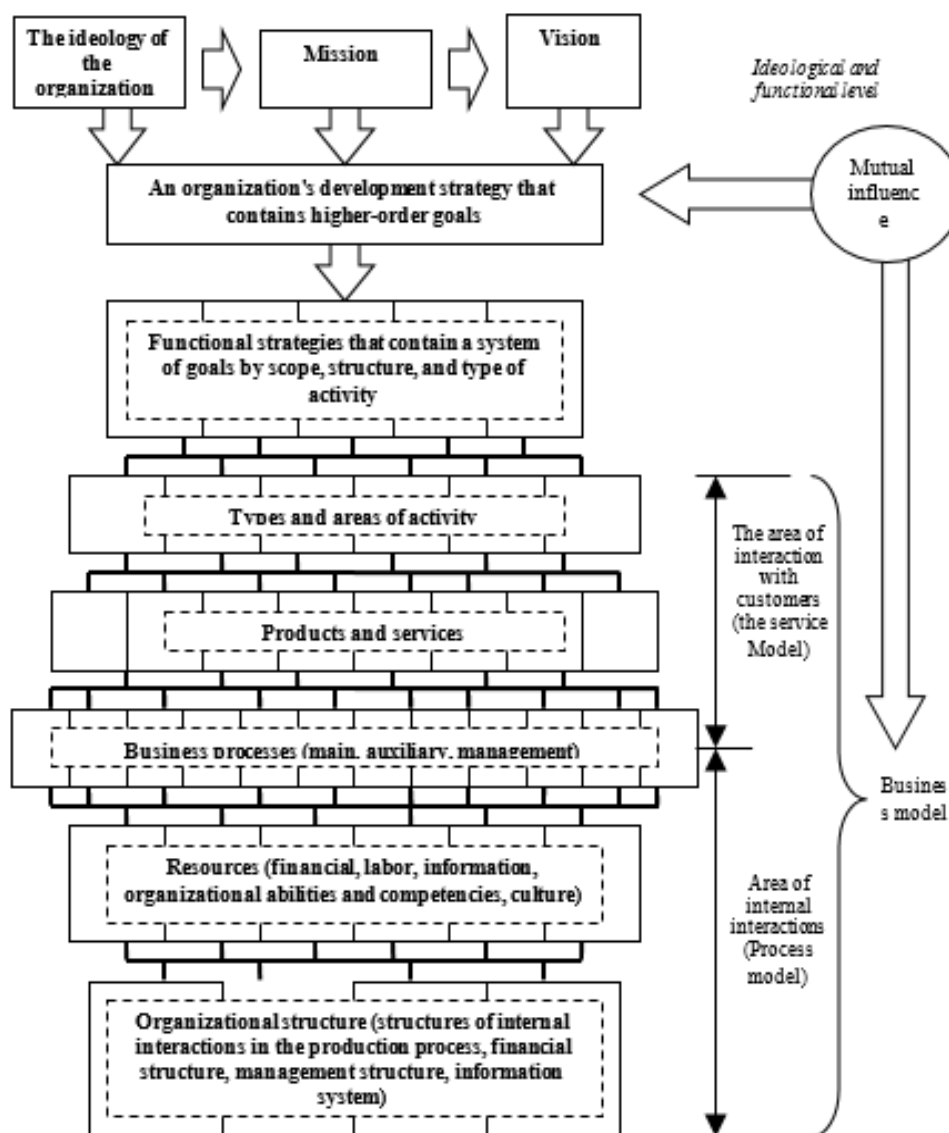

Figure 1. The mechanism of the relationship between development strategy and business model financial institutions

Based on Brand-oriented strategy has a long-term program of the development Bank, aimed not only at making profit, but also to increase business value through intangible assets such as brand and satisfaction and loyalty of customers. I think that in this approach, domestic commercial banks can combine important components of effective activity, such as development strategy, brand management and business model implementation. The integration of Brand-oriented banking elements is presented in their interrelation and interaction

A commercial Bank with a brand-oriented development strategy is an open, complex, multi-level system due to the development of the Bank as a fractal business system that has the properties of flexibility and flexibility in an uncertain socio-economic reality and operates on the border of stability and chaos, to a certain extent preserving its hierarchy and internal regime. The Bank's characteristics as a fractal system are identical: self-organization, self-organization, self-organization, target orientation, dynamics, as well as the ability of all departments and employees to think and serve entrepreneurs.

In the brand-oriented model of banking business, taking into account the need to position the Bank as a socially responsible and significant institution and develop new approaches to achieving customer loyalty, the interpretation of the concept of «client» has been expanded, which makes it possible to include the entire value chain in the form of a banking product or service in the sphere of influence of the Bank's brand.

In addition, brand development strategy requires an understanding of the fundamentals and driving forces of organizational development, which differ from the traditional principles of the classical theory of strategic management.

The practical implementation of this approach is related not only to the Bank's marketing policy, but also, above all, to the formation and management of the Bank's brand in the modern sense of the term. Effective brand positioning contributes to the creation of additional intangible value for the consumer of the banking product and the formation of the client's commitment to the credit institution.

Brand-based on the concept of customer relationship management and based on a corporate strategy based on the principle of working with target groups of customers who make up their business policy, allows you to use the Bank's brand as a tool that can improve the effectiveness of all functional strategies of the Bank, including marketing strategies.

The formation of Kazakhstan's methodology for evaluating Bank brands should take into account foreign experience. At the same time, there are problems in reflecting the methods of brand evaluation in the International standards of evaluation (IAS). The IAS provides methods that can be used for intangible assets in General, without specifying methods related to the brand.

The valuation standards also describe only General approaches to valuation, without highlighting the methods applicable to intangible assets. This leads to several problems at once.

First, there are various methods used by individuals and legal entities when evaluating Bank brands. Often they are not comparable to each other.

Secondly, the methods used by foreign companies are not disclosed, which leads to the possibility of falsification of evaluation results and conflicts among the evaluation companies.

Third, the existence of different methods causes inconsistencies in the evaluation results obtained by different companies. At the same time, you should take into account the transition of marketing companies to the sphere of evaluating Bank brands (BBDO, Brand Rating, Interbrand, FutureBrand).

This transition, in turn, leads to the emergence of new methods for evaluating the brand value of a commercial Bank based on qualitative analysis, which is often subjective.

In practice, the assessment of a Bank's brand is mainly used for accounting purposes (formation of accounting reports and marketing budget, tax planning) and for transactions (mergers and acquisitions, bankruptcy and division of property between owners).

However, as a rule, the rating is not used in brand management. This is especially true for the Kazakh banking sector, while the practice of managing commercial banks' brands has become widespread abroad.

Meanwhile, the assessment of the Bank's brand value is necessary as one of the management tools that is required when determining the level of success of the brand strategy and the results of marketing services. However, the effectiveness of the Bank brand assessment depends on the chosen method in the context of various approaches used in practice (see figure).

In this case, it is necessary to determine the most appropriate method for evaluating the value of a Bank brand, taking into account its specific features. Thus, methods within the cost approach are not acceptable for evaluating a Bank's brand. They do not allow you to take into account the effect of managing a Bank's brand. At the same time, it is difficult to assess all the expenses incurred for the formation and development of the Bank's brand.

Methods of the comparative approach, in turn, are ineffective, due to the lack of transactions with brands of commercial banks in the Kazakhstan market. In the author's opinion, the most acceptable methods of evaluating a banking brand are the methods of the revenue approach. Among them, it is the method of analyzing the strength of the brand and demand factors that allows you to most fully reflect the features of the banking brand.

The essence of the method is to determine the brand index by ranking the factors of demand for Bank services and taking into account the degree of influence of the brand on these factors, which is then applied to various databases (revenue, profit, cash flows, etc.) to allocate the value attributable to the Bank brand, and discounted.

To a certain extent, this method is used by consulting agencies when evaluating various companies, but in such cases, standard brand value factors are analyzed without taking into account specific features. This circumstance is of particular importance when evaluating a Bank brand, which does not allow us to reflect its real value.

Thus, the presence of a successful brand in a commercial Bank allows you to:

- expand and improve the structure of its customer base;
- strengthen the Bank's customer loyalty;
- attract financial resources at a relatively low price;
- reduce the cost of promoting banking products and services on the market;
- attract and retain highly qualified personnel.

However, the formation and development of a banking brand requires careful attention to the calculation of its value. In turn, a correct brand assessment helps to determine its contribution to the growth of competitiveness of a commercial Bank as a whole.

References

1. Hagen E. On the Theory of Social Change. Homewood, *Dorsey Press*, 2011
2. Gref G., Iudaeva K. Rossiiskaia bankovskaia sistema v usloviakh globalnogo krizisa (The Russian banking system in the context of the global crisis), *Voprosy ekonomiki*, 2019, No 7, pp. 14.
3. Huntington S.P. The change to change: modernization, development and politics, Black, Cyril E. (ed.). *Comparative Modernization*. New York, Free Press, 2012. pp. 36
4. Abdul, H. and O. Edino (2014), «Individual versus Organisational Capacity Building», *International Journal of Capacity Building in Education and Management (IJCBE)*, No 2/2
5. Risk-menedzhment v kreditnoi organizatsii: metodologiya, praktika, reglamentirovanie: Metodicheskoe posobie. Kn. 2 / Iudakov Iu.N., Tysiachnikova H.A., Ermakov C. JL, Kashanova O.Iu., Furzikova M.B. M., Izdatelskii dom «Reglament», 2018, pp. 564
6. Fitch Ratings (2018) «Fitch Changes Outlooks to Negative for 12 Russian Banks on Sovereign Outlook Change», *Press Release*, 10 November (www.fitchratings.com accessed 29 No 2018)
7. Strategicheskoe upravlenie v zarubezhnykh finansovykh institutakh razvitiya (strategic management in international financial and development institutions), pod red. V. D. Andrianova, M., *Izdatel'stvo «Konsaltbankir»*, 2012, pp. 272
8. Nechiporenko O.V., Nysanbaev A.N. Rossiya i Kazahstan v XXI veke: opyt modernizatsionnykh reform (Russia and Kazakhstan in the XXI Century: experience of modernization reforms), V kn. Arshabekov N. R. *Filosofiya social'nykh izmenenij*. Karagandy, Bolashak-Baspa, 2017, pp. 405
9. IMF Annual Report 2019, *International Monetary Fund 700 19th Street NW Washington, DC 20431 USA*, 2020
10. Durkheim E. Selected Writings, Ed. A. Giddens. *Cambridge: Cambridge University Press*, 2012. pp. 422
11. Tipps D.C Modernization theory and the comparative study of Societies: a critical perspective, Black, Cyril E. (ed.). *Comparative Modernization*. New York: *Free Press*, 2013. pp. 74

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАРЖЫ-КРЕДИТ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ КІРІСТЕРІН БАСҚАРУ ЖӨНІНДЕГІ ТЕТІКТІ ӨЗІРЛЕУ

Г.П. Коптаева¹, М.А. Канабекова², Е.Ж. Ертаев, А.Б.³, Оразбаева⁴

¹Мирас университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы, Қазақстан

^{3,4}Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

e-mail: aktira777@mail.ru

Түйін. Зерттеу, біріншіден, Қазақстанның банк саласының субъектілері ретінде қаржы-кредит мекемелерін айқындауды нақтылау, стратегиялық аспектіде олардың орнықтылығын басқарудың қазіргі тәсілдерін талдау және бағалау және қаржылық орнықтылықтың жосалуына әкелетін факторларды (ықтимал қауіптер мен қауіптерді) анықтау қажеттілігімен, екіншіден, қаржы-кредит мекемелерінің қысқа мерзімді, сондай-ақ ұзақ мерзімді кезеңде де олардың орнықты орналасуын қамтамасыз ететін қаржылық кірістілігін басқару тетігін әзірлеу қажеттілігімен шартталған.

Зерттеудің бірегейлігі. Қаржыны басқару сапасын арттыру және қаржы-несие мекемелерінің кірістілігін қамтамасыз ету үшін олардың қаржылық тұрақтылығын басқару стратегиясын негіздеу және әзірлеу қажет. Жоғары тиімділік пен кірістілік жағдайында да қаржы-несие мекемелерінің тұрақтылығы мен экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелеріне жеткіліксіз назар аудару олардың қаржылық қиындықтарына әкелуі мүмкін екенін есте ұстаған жөн.

Зерттеу нәтижелері. Жоғарыда қарастырылған проблемаларды ескере отырып, қаржы-несие мекемелерінің тұрақтылық тетігін жетілдірумен байланысты мәселелердің өзектілігі едәуір өсті, өйткені шетелдік тәжірибені бейімдеуге және зерттеуге және оны отандық банк жүйесіне іс жүзінде енгізуге бағытталған жаңа әдістемелік аппаратты іздеу қажеттілігі артты.

Кілт сөздер: банк жүйесі, қаржылық тұрақтылық, кірістілік, қаржы-несие мекемелерінің қауіпсіздігі

РАЗРАБОТКА МЕХАНИЗМА ПО УПРАВЛЕНИЮ ДОХОДАМИ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ

Г.П. Коптаева¹, М.А. Канабекова², Е.Ж. Ертаев³, А.Б. Оразбаева⁴

¹Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

²КазНПУ имени Абая, город Алматы, Казахстан

^{3,4}Шымкентский университет, город Шымкент, Казахстан

e-mail: akmira777@mail.ru

Аннотация. Исследование обусловлено, во-первых, необходимостью конкретизации определения финансово-кредитных учреждений как субъектов банковской сферы Казахстана, анализа и оценки существующих подходов к управлению их устойчивостью в стратегическом аспекте и выявлению факторов (возможных угроз и опасностей), приводящих к потере финансовой устойчивости, и, во-вторых, необходимостью разработки механизма управления финансовой доходностью финансово-кредитных учреждений, обеспечивающего их устойчивое положение как в краткосрочном, так и в долгосрочном периоде.

Оригинальность исследования. Для повышения качества управления финансами и обеспечения доходности финансово-кредитных учреждений необходимо обоснование и разработка стратегии управления их финансовой устойчивостью. При этом следует учитывать, что даже при высокой эффективности и доходности недостаточное внимание к вопросам обеспечения устойчивости и экономической безопасности финансово-кредитных учреждений может привести к возникновению у них финансовых затруднений.

Результаты исследования. С учетом рассмотренных выше проблем актуальность вопросов, связанных с совершенствованием механизма устойчивости финансово-кредитных учреждений, значительно возросла, как возросла и потребность поиска нового методологического аппарата, направленного на адаптацию и изучение зарубежного опыта и практического внедрения его в отечественную банковскую систему.

Ключевые слова: банковская система, финансовая устойчивость, доходность, безопасность финансово-кредитных учреждений.

IRSTI 06.71.57

UDC 330.34

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.10>

STATE OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT AND STATE COMMUNICATION MANAGEMENT OF TOURISM ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.Sh. Kupeshev*¹, D. A. Kulanova², J. Sh. Arapbayeva³, A. S. Dildabekova⁴

¹Miras University, Shymkent, Kazakhstan

^{2,3}Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

⁴Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov

e-mail: alm.333.kup@inbox.ru

Annotation. The article analyzes approaches to assessing the sustainability of tourism development in the region. The current level of tourism development requires paying attention to the rational use of existing resources in the regions. As practice shows, tourism contributes to the formation of favorable economic conditions, but it also has negative consequences, since an increase in the tourist flow leads to environmental pollution, damages tourist display objects, and provokes social problems. Sustainability in tourism implies a positive balance of environmental, socio-cultural and economic resources in the region.

Originality of the research. The scientific novelty consists in the development of methodological recommendations and practical proposals for improving the process of communication management.

Research result. The data obtained allow us to state the need to develop a unified approach to assessing the sustainable development of tourism, which should contain General principles that are characteristic of any branch of the national economy, and specific to individual and related industries. This approach is initiated by the scientific community, and the tasks of monitoring and implementing sustainable development should be solved by state and regional authorities.

Key words: tourism, sustainable tourism development, principles of sustainable development, tourism resources, actual sustainable income, multi-criteria approach, resource potential, throughput potential.

Basic provisions. The main trends and problems of the development of the national and regional tourism industry in the Republic of Kazakhstan are identified and classified; the dissertations of fundamental research and applied works of leading domestic and foreign scientists and authors on the problems of tourism industry management

are used as a theoretical and methodological basis; the research is based on a systematic approach to the study of tourism industry management, using methods of economic analysis, systematization.

Introduction. Our structural and content analysis of many explanations of the concept of «methodology» revealed eleven common features. A comparative analysis of these features with the concepts of «tourism», «tourist activity», «tourist business» revealed the features of the methodology that is the philosophical basis for studying the theory and practice of tourism development and state management of tourist activities. Here, first of all, the following features of the concept of «methodology» are highlighted: methods of organizing and constructing theoretical and practical human activities, normative and rational construction of standard programs of human activity, dynamics of formation of new cognitive attitudes; consideration of schemes of people's activities for modernization and renewal of public life, development and reconstruction of schemes of people's activities integrated into everyday practice, analysis of everyday human behavior, understanding of modern human culture.

The structure and content of all the above-mentioned philosophical teachings are closest to the philosophical concept of dialectics-development, which is perceived in the Logical and conceptual dimension and is presented as a theory and method in the historical and philosophical traditions [1]. Dialectical laws of unity and struggle of contradictions and natural connections of the development of being and knowledge allow us (based on their methodological basis) to solve the main contradictions of the tourist activity of mankind [2,3]. This contradiction has never been considered by philosophers of far and near abroad as the philosophical basis of tourism. To work out the meaning of this contradiction, it is necessary to analyze organized travel and the historical roots of human tourism activities.

The methodological justification of the study of tourism activities should certainly contain a philosophical analysis of the main social functions of tourism. As a global phenomenon. These functions are considered as several: cognitive, social and communicative, aesthetic, emotional and psychological, sports and recreation, creative and pilgrimage.

Materials and methods. The methodological basis of the study was a systematic approach to the study of tourism industry management, using methods of economic analysis, systematization, classification, and economic and mathematical modeling.

Results and discussion. In accordance with the objectives of the research, it is necessary to provide for cognitive and sports activities. At the same time, based on the initial reasons, it is considered recognized, first of all, the main social function of chaotic, and then organized travel. The technology of human recognition during a tourist trip has its own characteristics. Modern medical research has shown that 80% of all information is perceived by a person through visual receptors. Philosophers write about the high efficiency of visual thinking. Visual thinking performs an epistemological and methodological function, increases the degree of objectivity of the educational content, and establishes the reliability of knowledge before testing it in practice. The second most important function of tourism is sports and recreation. Therefore, we have analyzed the available methodological approaches to the organization of modern domestic research on human health at the philosophical level.

Life expectancy and active working capacity in the Republic of Kazakhstan is determined by the support of a half-century lifestyle. However, at present, the majority of Kazakhstani schoolchildren have serious health problems and low academic performance, as they have a strong attachment to Smoking and alcohol consumption. Students visit their health with computer games, excessive (often nocturnal) Internet browsing, limitless night discos, night clubs, etc.

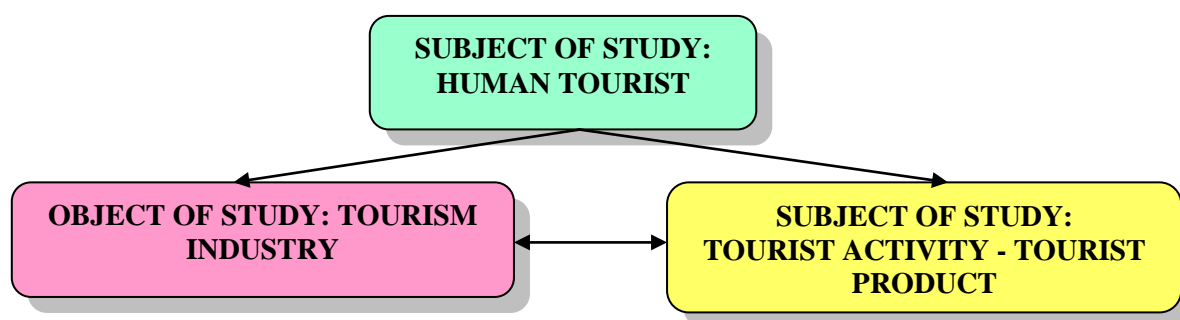

Figure 1. Hierarchy of concepts in tourism theory

All of the above reduces the mental abilities and physical performance of students, and the lack of sports and physical activity leads to the appearance of excess weight and an increase in cardiovascular diseases. Insufficient level of information growth in school during the provided lesson causes students and young people not only the ability to work, but also not only physical, but also social discomfort. The mass media have created social conditions for the formation of a negative lifestyle among schoolchildren and adults, and they often do not know about healthy and interesting types of recreation, including through active tourism.

The «Human development reports «compiled by the UN development program note that human health and life expectancy depend on maintaining a healthy lifestyle by 51.2%, biological data-by 20.4%, including heredity, environmental conditions-by 19.9% and the level of health development-by 8.5% [4].

Recommend that travel companies develop a place for Cycling (mountain Biking), mountain peaks climbing (mountaineering), trekking (mountain, Hiking), horse riding on purpose, water tourism (rafting, rowing and sailing boats), diving [5]. Introduction to the state standard of higher education in the specialty «Tourism» as a specialization of training managers for active types of tourism (listed). Training programs for managers, instructors and trainers the main goal of their work should be to ensure a qualitative improvement in the health of students and prolong the active longevity of citizens of Kazakhstan.

Table 1

Preventive value of different types of tourism and active recreation in strengthening the body (on a three-point scale)

Types of active tourism	Preventive value (in general)	Functional systems that need to be strengthened					
		nervous	cardiovascular system	breaths	muscular	endocrine	thermoregulation
Water tourism (rowing)	18	3	3	3	3	3	3
Mountain tourism	17	3	3	3	2	3	3
Ski tourism	17	3	3	2	3	3	3
Cycle tourism	14	3	3	2	2	2	2
Equestrian tourism	11	3	1	1	2	2	2
Luge tourism	9	2	1	1	1	2	2
Transport tourism (Moto, auto)	5	2	1	0	0	1	1

Note-Compiled on the basis of statistical data Of the Agency for statistics of the Republic of Kazakhstan

To create a favorable tourist image of Kazakhstan and the conditions for the rapid development of tourist-recreational system should adopt a consistent tourism policy based on incentive mechanisms and regulation of tourism activities, investment prospects, environmental and innovative requirements. At the same time, we see a modern mechanism for implementing the state policy on sustainable tourism development in the country.

With the entry of domestic tourism to the world market and further improvement of tourism legislation, it was necessary to take into account and comply with the recommendations, international norms and rules approved and adopted by the world tourism community [6].

A structural and substantive analysis of the available information on strategic and current planning for the sustainable development of the global tourism industry allowed us to conclude that we can, first of all, use our experience in practice. In strategic planning, this is the experience of the world tourism organization on the principle of «General (experience of the whole world) individual (use in a particular country) ». An example of this is the work of the XVIII UNWTO General Assembly [7].

Basic training of specialists in the tourism industry in the Republic of Kazakhstan as of the end of 2019 is characterized by the following indicators. By the specified period, the number of higher education institutions was 47 (in 2016 - 40, in 2010-38, in 2017 - 28, in 2018 - 38 universities). Of these, 17 universities belong to the state form of ownership, and 30 universities belong to the private form. Dynamics of the quality of private universities that train tourism personnel in 2015-2018, respectively.

The main problems of training of tourism personnel today are:

- a) excessive academic profile in higher education, the apparent lack of practical skills among students;
- b) lack of scientifically well-founded system of professional education of students, which in practice of work of educational institutions at best replaced with civic education;
- c) the content of state education standards (SES) does not meet the requirements of the labour market in the sphere of tourism and service;
- d) there is a lack of up-to-date educational tools that meet business requirements (textbooks, manuals and electronic materials in the state language; equipment, tourist equipment, etc.);
- e) the degree of development of the tourist market does not correspond to the educational training programs and the quality of training, which is one of the main reasons for the lack of demand for a significant part of University and secondary school graduates who received diplomas in the specialty «tourism» and «Service».

Table 2.
Training of specialists with secondary professional education for the tourism sector

Quantitative. characteristics of secondary school graduates	Number of specialists by year				
	2014/15	2015/16	2016 /17	2017/18	2018/19
Total number of specialists released	142	105	226	266	370
Including women, total	113	92	180	216	267
Including secondary schools, state forms of ownership	88	32	118	125	149
Including women	62	25	96	98	119
Including colleges, private. form of ownership	54	73	108	141	221
Including women	51	67	84	118	157

Note-Compiled on the basis of statistical data Of the Agency for statistics of the Republic of Kazakhstan

Currently, private tourism enterprises account for more than 99% of the total number in the country. The state has little involvement in the labor market in tourism. UNT in the specialty «Tourism» to a small extent depends on the requirements of the labor market. Therefore, for 100% employment of graduates, it is necessary to carefully and systematically study the requirements of employers for tourism managers, and make these requirements for the content of the educational process at the University. The predicted result of this part of the study is 100% employment of graduates of faculties (divisions) of tourism of the University in the specialty. Systematic study of the labor market in the tourism industry of the region for the distribution of University graduates in the specialty «Tourism». Sources of initial information for research:

1) media reports with ads from recruitment agencies and firms. This information is published in the following publications: «vacancy», «employment and training», «urgent need», «today's job», etc.- 10 Newspapers and magazines in total.

Employment agencies («Hermes»), «Asia recruiting», «realpartner», «Kvartal», «Altyn Alem», «Contact», «Akniet», «real Express», «Afalina», etc.);

2) publications on the theory and practice of specialists in the structure and activities of the tourist business of a travel Agency, and, consequently, on the activities of managers.

The research conducted in the period from 2013 to 2019 revealed that in the modern labor market in the field of tourism (in the largest megacity of Kazakhstan - Almaty), the most popular (at the management level) positions are such as business guide of a travel company, Manager-translator of a travel company, guide-translator-guide, tourism Manager, head of a tourist group, Manager for booking and selling air tickets, operator for booking and selling air tickets, Manager - consultant for selling sportswear and shoes, office Manager of a travel company. In total, 10 managerial positions in the tourism sector are most in demand in the labor market. The deficit index of any position in the tourism sector is determined by the following indicators: a) duplication of recruitment agencies in the media for the study period (calendar year); b) the amount of wages; c) the number and complexity of employers' requirements for this position.

Thus, all other requirements of employers, except for an individual computer and knowledge of a foreign (English) language, relate to psychophysical properties. This once again emphasizes the need to test applicants entering higher education at the faculty (Department) of tourism for psychophysical properties.

The main segments of the strategy, training of tourism personnel:

1. systematic study of the labor market in the field of tourism and service by all interested organizations on the basis Of the research Institute of tourism of the Kazakh Academy of sports and tourism allowed us to obtain the following results: a) the actual needs of tourism and service enterprises in specialists with primary, secondary and higher professional education, for specific positions; b) compliance of the nomenclature of professions (positions) included in the classifier with the position in demand in the tourist market; c) compliance of the nomenclature of professions (positions) included in the classifier; d) Development of a List of «standard (basic) requirements of employers» for specific positions of modern specialists in the field of tourism and services.

2. development of state standards of primary, secondary and higher professional education based on the principles of continuity (each of three generations) in the specialties «tourism», «social and cultural service», «hotel business» and its continuity, elimination of duplication in the content of the educational process; determination of optimal terms of training for each professional and educational level.

3. development of the state standard of higher education for each of the specified specialties in such a way that the content of primary and secondary vocational education is included in the first stage of higher education. And applicants who received significant knowledge of primary and secondary vocational education, entered a specialized

higher education institution and had a reduced period of study. If you work in the specialty for at least two years after receiving primary or secondary vocational education.

Training of tourism personnel in the master's and doctoral programs is carried out without reducing the terms:
a) industrial master's degree - 1 year; b) scientific and pedagogical-2 years; c) doctoral studies - 2 years.

Established rule:

a) in the structure of the profile Academy, have at least two research institutes working on tourism and service issues;

b) in universities with specialized specialties - one research Institute with the corresponding profile of activity.

All educational institutions of primary, secondary and higher professional and tourist education must have state licenses for activities in the field of education, not regional ones.

Introduce professional aptitude tests for applicants entering universities for tourism and service specialties, in addition to UNT indicators, as a set of psychophysiological qualities of a person necessary to achieve socially acceptable performance in the field of tourism and service.

In the state educational institutions of tourism and service specialties, increase the study time for introductory, production and pre-graduate practice, since the development of human resources in the world tourism industry is more often carried out in practice during the main professional activity.

To develop a scientifically based system of professional education of future specialists with the following qualities that are in demand in the labor market for tourism and service: energy, sociability, organization and readiness to show high organizational skills, sociability, responsibility, accuracy, efficiency, punctuality, friendliness, discipline, initiative, possession of analytical skills, ability to work in a team, ability to persuade and negotiate.

References

1. Geografiya mirovoj informacionnoj industrii – Obshchaya karakteristika (Geography of the global information industry-general characteristics) [*Elektronnyj resurs*], *Geografiya*, [sajt]. [2010]. URL: <http://geographyofrussia.ru/geografiya-mirovoj-informacionnoj-industrii-obshhaya-xarakteristika/> (data obrashcheniya, 27.11.2012).

2. Informacionnye processy v social'no-kul'turnom servise i turizme (Information processes in social and cultural services and tourism) [*Elektronnyj resurs*], *gendocs.ru*, [sajt], [2011], URL: <http://gendocs.ru/page=16> (data obrashcheniya, 27.11.2012).

3. Klassifikaciya informacionnyh tekhnologij v turizme (Classification of information technologies in tourism) [*Elektronnyj resurs*], *NPARK*, [sajt], [2012], URL: <http://www.npark.ru/klassifikaciya-informacionnyh-tekhnologij-v-turizme-page1.html> (data obrashcheniya, 27.11.2012).

4. Panchuk, E. I. Osnovy turizma i industrii gostepriimstva (Fundamentals of tourism and the hospitality industry), *programma bakalvriata dlya abiturientov, postupayushchih po napravleniyu podgotovki 100400 Turizm*, E. I. Panchuk, Vologda, Vologodskij institut biznesa, 2010, pp. 43.

5. Predostavlenie informacionnyh uslug (Provision of information services) [*Elektronnyj resurs*], *Industriya turizma: [sajt]*, [2019], URL: http://popturizm.ru/Turoperator_i_turagent-Predostavlenie_informacionnyh_uslug.html (data obrashcheniya, 27.11.2012).

6. Rodigin, L. A. Informacionnye tekhnologii v gostinichnom i turistskom biznese (Information technologies in the hotel and tourism business), L. A. Rodigin, M., *RMAT*, 2010, pp. 33.

7. Sredstva obespecheniya avtomatizirovannyh informacionnyh sistem i ih tekhnologij (Software for automated information systems and their technologies) [*Elektronnyj resurs*], *Finnam*, [sajt]. [2015-2017], URL: <http://www.finam.ru/dictionary/wordf02B55/default.asp?n=27> (data obrashcheniya, 29.11.2019).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИЗМНІҢ ЖӘНЕ ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК КОММУНИКАТИВТІК БАСҚАРУДЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ

А.Ш. Кунешев¹, Д.А.Қуланова², Ж.Ш. Арапбаева³, А.С. Дильдабекова⁴

¹Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан

^{2,3}Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

⁴Академик А. Қуатбеков атындағы Халықтар Достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: alm.333.kup@inbox.ru

Түйін. Зерттеу мақсаты. Мақала аймақтағы туризмнің тұрақты дамуын бағалау тәсілдерін талдауға арналған. Туризмді дамытудың қазіргі деңгейі өңірлердегі қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалануға назар аударуды талап етеді. Тәжірибе көрсеткендей, туризм қолайлы экономикалық жағдайлардың қалыптасуына ықпал етеді, бірақ оның жағымсыз салдары бар, өйткені туристік ағынның ұлғаюы қоршаған ортаның ластануына әкеледі, туристік шоу объектілеріне зиян келтіреді және әлеуметтік проблемалар туғызады. Туризмдегі тұрақтылық аймақтағы экологиялық, әлеуметтік-мәдени және экономикалық ресурстардың оң тепе-теңдігін білдіреді

Зерттеудің бірегейлігі. Ғылыми жаңалық коммуникативтік басқару процесін жетілдіру бойынша әдістемелік ұсынымдар мен практикалық ұсыныстарды әзірлеуден тұрады.

Зерттеу нәтижелері. Алынған мәліметтер ұлттық экономиканың кез-келген саласына тән және жеке және байланысты салаларға тән жалпы қағидаттарды қамтуы керек туризмнің тұрақты дамуын бағалаудың бірыңғай тәсілін жасау қажеттілігін көрсетуге мүмкіндік береді. Осындай тәсілді тұжырымдаудың бастамашылары ғылыми қоғамдастық болып табылады, ал орнықты дамуды бақылау мен іске асыру міндеттерін мемлекеттік және өңірлік билік орындары шешуге тиіс.

Түйін сөздер: туризм, туризмнің тұрақты дамуы, тұрақты даму принциптері, туристік ресурстар, нақты тұрақты табыс, көп өлшемді тәсіл, ресурстық әлеует, өткізу әлеуеті.

СОСТОЯНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ГОСУДАРСТВЕННОГО КОММУНИКАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Ш. Купешев¹, Д.А.Куланова², Ж.Ш. Арапбаева³, А.С. Дильдабекова⁴

¹Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

^{2,3}Шымкентский университет, город Шымкент, Казахстан

⁴Университет Дружбы народов имени академика А.Кутуббекова, Шымкент, Казахстан

e-mail: alm.333.kup@inbox.ru

Резюме. *Статья посвящена анализу подходов к оценке устойчивости развития туризма в регионе. Современный уровень развития туризма требует обратить внимание на рациональное использование существующих ресурсов в регионах. Как показывает практика, туризм содействует формированию благоприятных экономических условий, однако имеет и негативные последствия, так как увеличение туристского потока ведет к загрязнению окружающей среды, наносит ущерб объектам туристского показа, провоцирует социальные проблемы. Устойчивость в туризме подразумевает положительный баланс экологических, социально-культурных и экономических ресурсов в регионе.*

Оригинальность исследования. Научная новизна заключается в разработке методических рекомендаций и практических предложений по совершенствованию процесса коммуникативного управления.

Результаты исследования. Полученные данные позволяют констатировать необходимость выработки единого подхода к оценке устойчивого развития туризма, который должен содержать общие принципы, характерные для любой отрасли народного хозяйства, и специфические для отдельных и смежных отраслей. Инициаторами выработки подобного подхода является научное сообщество, а задачи контроля и реализации устойчивого развития должны решаться государственными и региональными властями.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие туризма, принципы устойчивого развития, туристские ресурсы, фактический устойчивый доход, многокритериальный подход, ресурсный потенциал, пропускной потенциал.

IRSTI 06.71.15

UDC 334.8

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.11>

MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE COMPANY'S PRODUCT POLICY

*A. K. Kupesheva*¹, G. U. Bekmanova², G. T. Tanabayeva³, A. A. Turlybekova⁴*

¹Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan

²NJC South Kazakhstan state university named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

³Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

⁴South Kazakhstan government pedagogical university, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: kup_aigul@mail.ru

Annotation. *Search for the most advanced schemes and models of the Corporation's product policy, selection of tools and mechanisms for their adaptation to the conditions of a particular market. The importance of justifying marketing decisions for the development of such a policy is of increased interest to researchers in this issue.*

Originality of the research. Scientific novelty consists in the development of methodological recommendations and practical proposals for improving the product policy at the enterprise.

Research result. The conceptual framework of market research studies and the role of product policy in the marketing development Corporation; the specificity of marketing researches for specific food market; conducted market analysis of market conditions and formulates the algorithm of development of commercial policy on the selected

segment; modeled the mechanism of implementation of managerial decisions of the Corporation in the sphere of commercial policy in its implementation.

Key words: *marketing, product policy, implementation, implementation mechanism, market.*

Basic provisions. The analysis of individual elements of product policy of the company and the principles of systematization of data for subsequent forecasting of economic processes in the enterprise, this practical recommendations for the use of the stored information; defines the tasks of economic analysis and economic diagnostics in conditions of uncertainty of many economic processes, which are the logical conclusion of the development of commercial policy, i.e., to assess its impact on the overall performance of the enterprise.

Introduction. The main goal of commercial activity-making a profit by meeting customer demand-requires attention and an adequate response to changes in the market. The selection and sale of products is necessary to ensure the highest possible level of profitability; minimize trade risks; stability of the trading enterprise in the market and strengthen confidence in it from other market participants. Effective commercial activity ensures a stable financial condition of the enterprise and its competitiveness.

To ensure the competitive advantages of products and services, it is necessary to develop and implement various business and marketing solutions. Such decisions in marketing usually relate to four areas: product, price, distribution, sales, and communication policy.

The ability of a company to focus on the main positions of its product range can be an important factor in achieving a competitive advantage in the market. The role of management is to skillfully coordinate the financial management of the enterprise with its product policy, which ensures the growth of turnover and profit.

The carefully developed product policy of the company focuses on the direction in which the company should go, which in turn will allow the company's employees to focus their work on effective areas. Choosing the right product policy ensures that profitable opportunities are not allowed. The scale of the enterprise should be as wide as possible.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis of the research is the works of domestic and foreign scientists in the field of theory and practice of evaluating and determining product policy strategies, as well as legislative acts, Decrees of the President of the Republic of Kazakhstan, government Resolutions on the product policy of enterprises, etc.

Results and discussion. Creation, development and effective sale of goods are the main components of the company's product policy, which, in turn, determine its content. Therefore, the result of the implementation of the company's product policy should be the development and formation of an optimal product range, the production of which would provide profit to the manufacturer and meet the needs of consumers. In accordance with this goal, the development of an effective product policy by manufacturers requires solving the following tasks:

- development of a strategy for the company's behavior in the market;
- selection and optimization of the product range;
- development of measures to improve the competitiveness of the product range;
- determining the rate of product renewal for the whole enterprise and for individual types of products, taking into account the product life cycle (PLC);
- determining the time of entering the market with new products and removing old ones (innovation policy of the enterprise);
- determining the time of modification and modernization of goods;
- analysis and forecasting of prospects of the product portfolio;
- assessment of the reality and prospects of the manufacturer's position in the market.

Systematization and analysis of information on the development of product strategies of the enterprise allowed us to create an algorithm for implementing the company's product strategy in the framework of product policy formation, which is shown in figure 1.

At the initial stage, the company's activities are analyzed based on the results of marketing research.

Modern analysis should begin with the study and analysis of the product and market. To develop and implement an effective product policy, all product characteristics are also analyzed: reliability, usability, functionality, durability, ease of maintenance, aesthetics, guarantees, instructions, packaging, etc.

Another important point is the focus on a segmented group of consumers. Without a clear focus on a narrow, pre-identified target group of potential consumers, there can be no success in a market economy.

This will become relevant for our enterprises as soon as the market receives a sufficiently clear impulse to self-organization and stability. Product policy occupies one of the key places in the company's strategy and studies measures to improve the competitiveness of products, primarily their quality characteristics that meet the needs of end users, create new products, optimize the range, lengthen the life cycle.

Consumer evaluations are of strategic importance at all stages, from conceptualizing a new product and testing it, to positioning it, designing it, manufacturing it, setting the price level, advertising it, marketing it, financing it, and maintaining it.

Therefore, the product policy includes conducting systematic research at all these stages, and their object is not the product itself, in isolation from specific markets and specific consumers, but the consumer with his requests in relation to this product, his response to various activities at each stage of product promotion from the manufacturer to the consumer.

The company, implementing its product policy, aims to produce such products that will be a priority when choosing a consumer in the market and will have high competitiveness and high quality. The consumer effect depends not only on the main, but also on additional properties of products.

The main properties of a product are determined by the purpose for which it was created, and additional properties are determined by the consumer's attitude to the product. The functionality of the product is determined by its technical and technological characteristics (reliability of operation, durability, availability of repairs), and also implies ease of use, high aesthetic level.

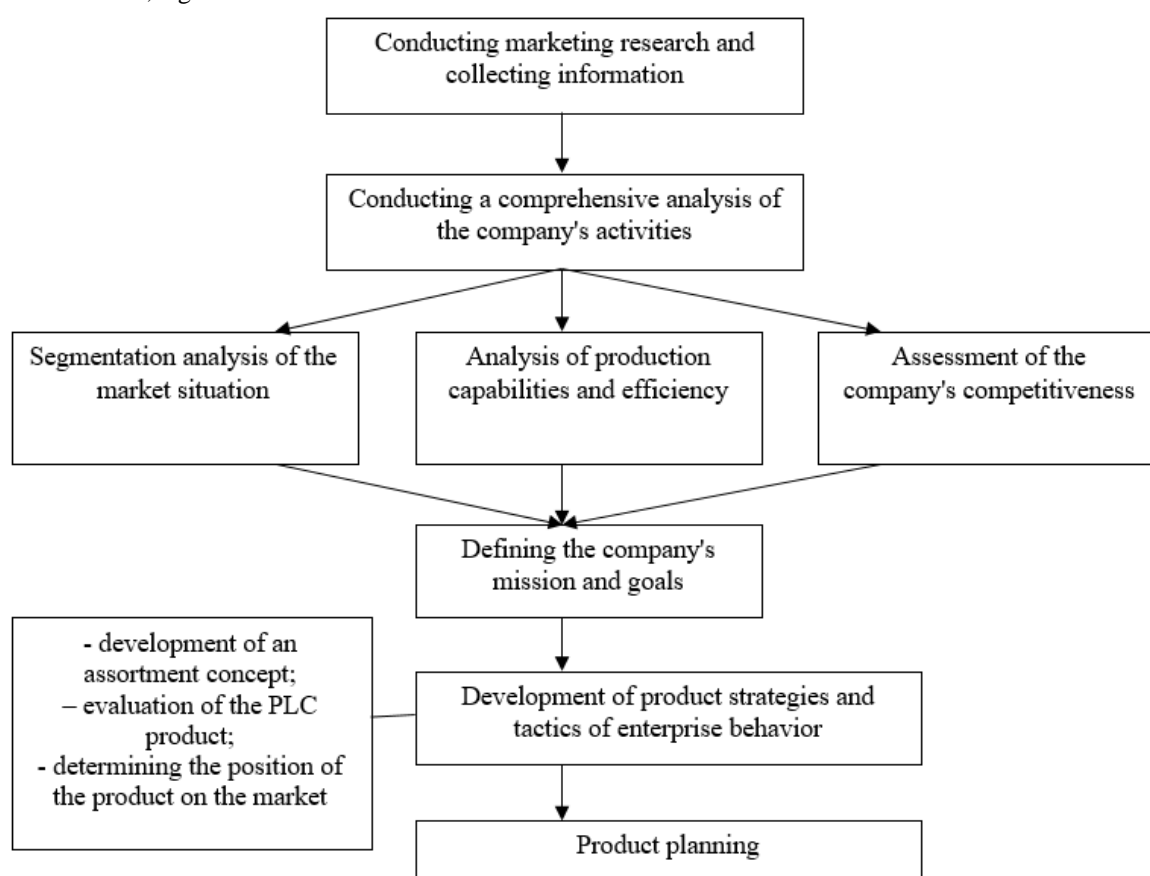

Figure 1. Algorithm for implementing the company's product strategy

In General, the formation of an assortment is a problem of specific goods, their individual series, determining the relationship between «old» and «new» goods, commodity units and serial production, «knowledge-intensive» and «ordinary» goods, embodied goods and / or licenses and «know-how» [1,2].

Therefore, before proceeding directly to the formation of the product range, it is necessary to develop an assortment concept. It should be aimed at building an optimal assortment structure and product offer, while taking as a basis the consumer requirements of certain groups, the need to ensure the most efficient use of the main types of resources by the enterprise in order to produce products with low costs.

The criteria of optimality are the requirements of consumers to the range and quality of goods, resource opportunities, social attitudes, which are determined in the course of forecasting the structure of the assortment.

But the main thing in the forecast should not be detailing the range by consumer properties, but the optimal variety of the range for certain characteristics with calculations for specific groups (segments) of consumers. Therefore, only the trend of product range development should be predicted [3,4,5].

The assortment concept should reflect the following points:

- characteristics of current and future needs of customers, analysis of how to use these products and features of consumer behavior in the relevant target markets;
- evaluation of existing competitors' products and analysis of the competitiveness of products produced by the enterprise;
- analysis of production opportunities for new or improved products, taking into account the issues of prices, cost and profitability;
- solution of questions: what products should be included in the assortment; what should be the width and depth of the assortment; how and in what direction will the assortment change over time; what batches should be produced;
- basic recommendations regarding quality, style, price, name, packaging, service, etc.;
- recommendations regarding the creation of new products, production technology, storage, transportation, sales methods and promotion;
- list of marketing research necessary for successful assortment management and methods of their implementation - methods of assortment management and control.

The assortment concept is one of the most important decisions in terms of marketing, which must be taken very seriously, since in the future correcting errors will cost the company dearly. There are four main alternatives to a product strategy:

- undifferentiated marketing;
- concentrated marketing;
- segmentation (positioning) of the product;
- product differentiation.

Undifferentiated marketing involves the production of a standardized homogeneous product range that is sold in the same way in all markets.

Concentrated marketing is the production of standardized products, but only for one market segment. Product segmentation involves the production of various product lines that have a multidirectional nature, that is, each product is aimed at meeting the individual needs of the corresponding market segment with its own market conditions.

Product differentiation involves the production of basically one product for all markets, but with minor changes, including in the organization of sales. The choice of the preferred alternative is based on an analysis of the interaction of market opportunities, the company's tasks and its resources.

Nevertheless, the main reference point in the formation of a product strategy is (for all the importance of other categories) to achieve a competitive advantage of the enterprise in the long term.

Selecting a particular alternative product strategy, the firm should "fill" the content for the relevant product or product range, that is, the group of products, closely related to at least one of the signs: joint application, common segment, common distribution channel, similar price range [6].

The product range is a dynamic set of nomenclature items (models, brands) of products that are in potential demand in the market and ensure the survival of the enterprise in the long term. From the point of view of product preferences, it is important that over a long period provides an excess of profit over financial needs in order to maintain the competitiveness of the company.

An important role in evaluating the company's product strategy is assigned to the product rating. The product rating refers to the place occupied by a particular nomenclature position in the ranked row of all positions in the product range [7].

In strategic terms, the company's product policy should be based on the concept of PLC, that is, on the fact that each product has a certain period of market stability, characterized by the volume of its sales over time.

The transition from one stage of PLC to another is smooth, so the marketing service should carefully monitor changes in product sales volumes in order to timely grasp the boundaries of stages and, accordingly, make recommendations to the company's management for making changes to the product policy of redistributing marketing resources and efforts. An important element of the product policy is the timely introduction of changes to the product that increase its consumer value or expand the circle of its possible buyers (modernization or modification of the product).

Another strategic approach to product policy, aimed at maintaining or even increasing market share, is to create and introduce new products to the market to replace those that have exhausted their life cycle without significant changes in the technological processes characteristic of this enterprise.

This policy is designed for a certain segment of the market, which has formed a circle of buyers who have gained confidence in the company's brand and the company as a whole.

Since market (final) success is now the main criterion for evaluating the activities of enterprises, and their market opportunities are predetermined by a properly developed and consistently implemented product policy, it is on the basis of studying the market and its development prospects that the enterprise receives initial information for solving issues related to the formation, planning of the assortment and its improvement.

Each product offered on the market has its own specific life cycle, or the period during which it finds its customers. Distinguish between the stages of the product's life cycle (its sale on the market).

Each stage has its own tactics and strategy. Depending on the stage of the life cycle, market participants receive different profits. The life cycle period depends on many factors.

This is due to the large size and weight of the products. This specificity should be taken into account when making decisions in the field of packaging development for specific types of goods. In most cases, packaging is an important tool for advertising, generating demand and stimulating it [8].

In modern marketing, special attention is paid also product brand refers to name, sign or a combination of both, allowing customers to identify and distinguish the goods of one seller from goods of competitors [9].

According to D. I. Kostyukhin, a service is (a set of services related to the sale and use of machinery, equipment and other industrial products and ensuring their constant readiness for highly efficient operation».

The demand for services generated by the demand for the product, and good service – demand for serviced products. The high competitiveness of a product is largely determined by high-quality service. A good service can be an important source of revenue.

In world practice, it is believed that investments in service bring twice as much profit as investments in the production of this equipment, since prices for spare parts and components can be set much higher than these components cost as part of the product itself. The budget of the company's product policy is based on the costs of all activities and actions related to the formation of the product policy, the creation of new products and their introduction into the life cycle.

Almost all the leading specialists and management of the company participate in the budget discussion, since the development and production of new products affect all the main divisions of the company.

The objects of control are: the range of products; the quality of goods and services; the cost of creating new products; activities carried out within the framework of the product policy, and their effectiveness; methods and results of marketing research. Preparation of the control plan is carried out in the following stages:

- 1) determine the areas of control of the company's product policy;
- 2) the objects and parameters that need to be monitored are listed in detail, and control maps are drawn up;
- 3) responsible persons exercising control are selected and their powers are determined;
- 4) determine the timing, frequency of control and form of presentation of control results.

A well-thought-out product policy not only allows you to optimize the process of updating the range, but also serves as a guide for the company's management of the General direction of actions, allowing you to adjust the current situation.

The absence of a General, strategic course of action of the enterprise, without which there is no long-term product policy, is fraught with incorrect decisions, dispersion of forces and resources, refusal to launch products into production at a time when everything is ready for their serial or mass production. Naturally, this type of error is costly for manufacturers. However, the product policy is not only the purposeful formation of the product range and its management, but also the consideration of internal and external factors affecting the product, its creation, production, promotion and sale, legal support for such activities, pricing as a means of achieving strategic goals of the product policy, etc.

Thus, in the context of the need to attract more and more resources to solve production, sales and other tasks, as well as the uncertainty of the final commercial results, a thorough study of the entire range of issues included in the product policy is required.

References

1. SHCHerbakov, V.V. Obscheteoreticheskie i prikladnye aspekty realizacii principa klientorientirovannosti biznesa v marketingovoj logistike (General theoretical and practical aspects of the implementation of the principle of customer-oriented business in marketing logistics), V.V. SHCHerbakov, A.YU. Dandina. Vestnik YUURGU. Seriya «*Ekonomika i menedzhment*», 2014, T. 8, No. 3, pp. 181–186.

2. Kristofer, M. Marketingovaya logistika (Marketing logistics). per. s angl, M. Kristofer, H. Pek., M., Izdat. dom «*Tekhnologii*», 2015, pp. 210.

3. Arhipov, A.E. Logisticheskoe upravlenie kak instrument modernizacii otechestvennogo rynka uslug (Logistics management as a tool for modernizing the domestic service market), A.E. Arhipov, L.B. Nyurnberg, *Nauka i praktika*, 2013, No. 3 (11), pp. 39–44.

4. Germanchuk, A.N. Upravlenie cep'yu sprosa v marketingovoj logistike (Demand chain management in marketing logistics), A.N. Germanchuk, *Strategiya predpriyatiya v kontekste povysheniya ego konkurentosposobnosti*, 2016, T. 2, No. 5 (5), pp. 176–178.

5. Lebedeva, A.V. Marketingovaya logistika (Marketing logistics), A.V. Lebedeva, *Vestnik molodyh uchenyh Samarskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*, 2015, No. 2 (32), pp. 207–211.

6. Sin'ko, A.V. Virusy v logistike, ili kak vystroit' effektivnyuyu logisticheskuyu podderzhku (Marketing logistics or how to build logistics support), A.V. Sin'ko, *Rossiiskij ekonomicheskij internet-zhurnal*, 2013, No. 4, pp. 55.

16. Aleshina O.G., Veremeenko O.S., Nechushkina E.A. LOGISTIKA I MARKETING: PROBLEMY PRAKTICHESKOGO VZAIMODEJSTVIYA (Logistics and marketing: problems of practical interaction), *Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava*, 2019, No. 2-2, pp. 220-227

7. Kandrashina E.A. Vzaimodejstvie marketinga i logistiki v processno-orientirovannom upravlenii (Interaction of marketing and logistics in process-oriented management), *Rossijskoe predprinimatel'stvo*, 2015, T. 6, No. 4, pp. 55-58.

8. Nikolajchuk V. Vzaimosvyaz' i razlichiya logistiki i marketinga (The relationship and differences between logistics and marketing), *Ekonomika Ukrainy*, 2010, No. 4, pp. 89-91.

9. Guberniev V. Marketing ili logistika – chto effektivnee (Marketing or logistics - which is more effective), *SHkola zhizni*, 2014, URL: <https://shkolazhizni.ru/job/articles/69483/> (data obrashcheniya: 24.11.2018).

КӘСПОРЫННЫҢ ТАУАР САЯСАТЫН ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІГІ

А.К. Купешева¹, Г.У. Бекманова², Г.Т. Танабаева³, А.А. Турлыбекова⁴

¹Академик Ә. Әуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан

²КАҚ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

³Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

⁴ОКМПУ, Шымкент, Қазақстан

e-mail: kup_aigul@mail.ru

Түйін. Зерттеу мақсаты. Корпорацияның тауар саясатының ең озық схемалары мен модельдерін іздеу, оларды белгілі бір нарық жағдайларына бейімдеу құралдары мен тетіктерін таңдау. Мұндай саясатты жасау үшін маркетингтік шешімдерді негіздеудің маңыздылығы зерттеушілердің осы мәселеге деген қызығушылығын арттырады.

Зерттеу нәтижелері. Нарықтық конъюнктураны зерттеудің тұжырымдамалық негіздері және корпорацияның маркетингтік әзірлемелері жүйесіндегі тауар саясатының рөлі; азық-түлік тауарларының нақты нарығындағы маркетингтік зерттеулердің ерекшелігі анықталды; нарық жағдайына конъюнктуралық талдау жүргізілді және таңдалған сегментте тауар саясатын әзірлеу алгоритмі қалыптастырылды; оны іске асыру кезінде тауар саясаты саласындағы корпорацияның басқару шешімдерін іске асыру тетігі модельденді.

Түйін сөздер: маркетинг, тауар саясаты, сату, сату механизмі, нарық.

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ТОВАРНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

А.К. Купешева¹, Г.У. Бекманова², Г.Т. Танабаева³, А.А. Турлыбекова⁴

¹Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан

²НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

³Шымкентский университет, город Шымкент, Казахстан

⁴ЮКГПУ, город Шымкент, Казахстан

e-mail: kup_aigul@mail.ru

Резюме. Цель исследования. Поиск наиболее продвинутых схем и моделей товарной политики корпорации, выбора инструментов и механизмов их адаптации к условиям конкретного рынка. Значимость обоснования маркетинговых решений для разработки такой политики вызывает повышенный интерес исследователей к этой проблематике.

Результаты исследования. Концептуальные основы исследований рыночной конъюнктуры и роль товарной политики в системе маркетинговых разработок корпорации; выявлена специфика маркетинговых исследований на конкретном рынке продовольственных товаров; проведен конъюнктурный анализ состояния рынка и сформулирован алгоритм разработки товарной политики на избранном сегменте; смоделирован механизм реализации управленческих решений корпорации в сфере товарной политики при ее реализации.

Ключевые слова: маркетинг, товарная политика, реализация, механизм реализации, рынок.

UPDATING THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE REFORM

S. Kuashbay*¹, G. I. Abdikerimova², J. K. Turebayeva³, D.P. Jazykbayeva⁴

^{1,2,3}Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

⁴Mardan Saparbayev Institute, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: turebaevaz@mail.ru

Summary. The research is devoted to the issues of active development of the agro-industrial complex in Kazakhstan within the framework of modern reform.

Originality of the research. The updated structure of the resource management system of the agro-industrial complex of Kazakhstan is proposed, the subsystems and blocks included in it, their content and measures for formation are defined.

Research result. The prospects for the development of the agro-industrial complex and methods for achieving the goals of the government of Kazakhstan are presented. Effective work of the agro-industrial sector of the economy of Kazakhstan is possible only with active state support at the national and regional levels.

Keywords: agro-industrial complex, economic actualization, efficiency, competitiveness.

Basic provisions. The features of the formation of the system of state regulation of Kazakhstan's agriculture in the market conditions determined by the imperatives of the state agrarian policy (ensuring socially fair agricultural relations, preserving the national natural wealth and food security of the country), the specifics of natural, human and material resources and the inability of most agricultural enterprises to self-regulate and expand reproduction are determined.

Introduction. Improvement of the system of state regulation and support of agriculture now has to be carried out in the new macroeconomic conditions. They clearly show that expressions such as «agriculture is the engine of the entire economy» or «the agricultural sector is the driver of growth in modern conditions» are incorrect. It is quite obvious that the current locomotive of the economy of the Republic of Kazakhstan is still the fuel and energy complex.

The price of oil and gas and revenues from their sale significantly affect the dynamics of the gross domestic product, the state of the budget, and changes in household incomes.

And agriculture, its condition and growth opportunities depend on the overall macroeconomic situation.

The agricultural sector in favorable natural and climatic conditions years is actually not a driver of growth, but a «damper», «shock absorber» of the economy in a recession. Under adverse weather conditions, the agricultural sector even worsens the situation [1].

In addition, the situation is aggravated by the fact that in fact the lion's share of support falls on the Federal budget, since the regions have a very tense budget situation. Therefore, we have to choose the areas of support among all areas.

Economic resources are diverted to many other areas (re-equipping the army, fighting terrorism). These are prerequisites and conditions that should be taken into account when considering issues of support for the agricultural sector of the economy.

Materials and methods. One of the most important sectors of the economy of any country is the agro-industrial complex, which produces the necessary food for society. Effective development of the agro-industrial sector largely determines the level of food security of the state, the state of the entire potential of the national economy, as well as the social and economic situation in the country as a whole.

The methodological basis of the research is based on General scientific methods of cognition-deduction and induction, analysis and synthesis, content-media analysis, sociography, system and comparative-historical methods that allow us to identify the Genesis, sequence and functioning of the stages of digitalization in the agricultural sector.

Results and discussion. Kazakhstan is an agro-industrial country where agriculture is the sphere of life of the main part of the population. Today, forty-three percent of the population lives in rural areas, and the level of development of agricultural production largely determines the standard of living not only for those who work here, but also for those who are more or less connected with this market. The level of development of agricultural production is closely linked to the welfare of the majority of Kazakhstanians.

Kazakhstan is the largest grain power in the world. In grain-growing areas, mainly strong and hard wheat varieties with a high content of gluten are cultivated, this is the kind of wheat that is in great demand on the world market [2].

Grain crops, in General, cover an area of eighteen million hectares, of which twelve million hectares are reserved for wheat, the gross yield of which is 600,000 tons.

The experience gained in growing grain maize provides a harvest of eighty centners per hectare. Rice, buckwheat, rapeseed, soy, oats, cotton, sugar beet, and many vegetables and fruits are also cultivated in Kazakhstan [3].

The traditional branch of agriculture in the Republic of Kazakhstan is animal husbandry, which provides the population with food, and light industry-with raw materials. Every year, Kazakhstan produces up to 750,000 tons of meat, more than four and a half million tons of milk, about two and a half billion eggs, and 30,000 tons of wool.

In Northern regions dominated by pig and dairy cattle in the South and beef cattle breeding, sheep breeding, horse breeding and camel breeding in the Western and Eastern cattle breeding and horse breeding.

Poultry farming is distributed almost evenly across all regions.

For desert and semi-desert areas, the main types of agricultural production are sheep, horse and camel breeding. Sheep breeding develops mainly in four directions: fine-wool, semi-fine-wool, meat-cutting and smushkovoe.

Horse breeding in the Republic of Kazakhstan, which has large areas of natural pastures, is also traditional, since horses are not only a means of transportation, but also a source of food - meat and koumiss [4].

The main camel population is located in Atyrau, Mangistau, Kyzylorda and Turkestan regions.

In the East Kazakhstan region, four farms are engaged in maral breeding. They produce about eight tons of dry antlers annually. In addition, marals provide excellent leather raw materials used for the production of suede.

The products of both livestock and crop production are produced at state, cooperative and joint-stock agricultural enterprises, in peasant and farm farms, as well as in private subsidiary farms.

In accordance with the strategy «Kazakhstan 2050» in the agro-industrial complex, the main directions in the industry are to improve the country's food security, form an agricultural business, increase the competitiveness of domestic products and increase sales volumes, both in the domestic and foreign markets, reduce the level of food imports, and introduce an effective system of state support for agricultural production.

In order to increase productivity in agriculture, to use export potential of the agricultural sector the government of Kazakhstan set the goal of introducing modern technology through foreign investment, provide incentives to investors in the form of a guarantee of return on investment, exemption from certain types of taxes, co-financing. Kazakhstan is introducing insurance forms to support agricultural producers in the event of adverse weather conditions [5].

The next largest producers are individual entrepreneurs and farmers / farmers who cultivate about 30% of the agricultural land. Farms can be large, medium, or small. As a rule, larger farms are more common in the Northern regions, which may have land plots of more than 5,000 hectares. Medium-sized and small-scale farms are mainly concentrated in the southern regions, where grain, fodder and technical crops, vegetable melons, fruit and berry crops and others are cultivated on irrigated lands. In the southern regions the size of farms can vary from 3 to 500 ha and above.

Personal-subsidary farms, in fact, are represented by families living in rural areas, in a personal farmstead that has an average of 1 to 3 cows, sheep and goats, poultry, a small vegetable garden, the area of which can vary from a few acres to 0.25-1 ha. Despite the small scale, LPH currently produces up to 70% of all livestock products in the country.

In his Message to the people of Kazakhstan, the Head of state K. Tokayev noted that the overall goal in the development of agriculture is to increase labor productivity and exports by 2.5 times. Kazakhstan has a great agricultural potential, which makes it possible to make a real breakthrough in agriculture in the next five years. To do this, first of all, it is necessary to establish work on attracting investment in the agro-industrial complex. The government continues to work on developing clear short-and medium-term priorities for agricultural policy and other support tools.

One of the important issues for the further development of agriculture is the export of agricultural products, which has a huge potential. In total, out of 500 billion tenge planned for export support, 100 billion tenge is provided for agricultural exports. Now more than 60% of exports of agricultural products are raw materials.

The efficient use of land is also an important issue. An inventory of agricultural land conducted by the Ministry of agriculture revealed 16.5 million hectares of unused land. The government is working to audit all agricultural land and digitize the land cadastre information system. Exports of agricultural products in 2019 increased by 6.4% in 2019, exports of agricultural products amounted to 12.41 million tons worth \$3.29 billion, which is \$198 million or 6.4% more than in 2018. At the same time, the share of exports of processed products from the total volume of exports of agricultural products in 2018 was 33.65%. The planned indicators of the state program for the development of the agro-industrial complex for the export of agricultural products were exceeded by 24.1%. Last year, 551 types of agricultural products were exported to 72 countries.

It should be noted that more than 50.2% of the export product range is accounted for processed agricultural products.

The expansion of the list of exports of processed products is the result of the policy of diversification of agricultural production and development of processing. The plan to attract investment in the agro-industrial complex for 2020 is 559 billion tenge with the implementation of 94 investment projects. Including 16 projects with foreign participation, which are currently under development and implementation in the amount of \$837 million.

Promising investment projects include the construction of a meat processing plant with the participation of a large American multinational company in the field of meat processing «Tyson Foods Inc.» and the construction of a

plant for the production of modern irrigation systems «Valmont Industries» (USA) [6]. Agreements were signed on both projects at the level of the government of the Republic of Kazakhstan [7].

Last year was an extreme year for some regions of our country. The established abnormal heat in July and August was replaced by prolonged rains, which eventually affected both the volume of the harvest and its quality.

In General, most major agricultural crops show moderate growth in production and yield.

In 2020, it is planned to place agricultural crops on an area of 22.5 million hectares, which is more than the level of 2019 by 240 thousand hectares. The area of oilseeds, fodder, vegetable and melon crops and potatoes will be increased. Last year, the area under buckwheat was reduced by 29.4 thousand compared to 2018.

A sharp reduction was observed in East Kazakhstan (by 11.7 thousand hectares), Pavlodar (by 9.2 thousand hectares), Kostanay (by 7 thousand hectares) regions. This played on the cost of buckwheat, for which there was an increase in prices in all regions. In this regard, in 2020, the area of this cereal crop will be increased due to its social significance.

There is an acute issue with the use of fertilizers. It is necessary to have an agrochemical cartogram, and it is necessary to step up work on conducting agrochemical analyses of soils.

It is planned to build new agrochemical laboratories, so laboratories equipped with modern automated equipment have already been launched in Kostanay and Petropavlovsk.

Also, one of the most pressing problems is the fight not only against infestation of fields, but also pests and diseases. Timely detection of distribution centers and chemical treatments will prevent significant losses of the crop and its quality. Every year, huge budget funds are allocated to fight them, and the effect is minimal.

The variety of soil-climatic, socio-economic conditions, historically developed location and specialization of agricultural production by natural and economic zones cause a significant differentiation of the levels of development of the agro-industrial complex of Kazakhstan's regions and require taking into account their features when developing a strategy for the development of this important sector of the country's economy.

At the same time, the strategy for the development of the regional agro-industrial complex should first of all be focused on more fully satisfying the effective demand for products of the agricultural sector of the economy through the rational use of production potential, which largely ensures the sustainability of agricultural production and food supply to the region with agricultural products, raw materials and food.

Analysis of competitive advantages of agricultural enterprises gives grounds to assert that, because of the different kinds of objective reasons they have traditionally been in a disadvantageous economic conditions:

- a significant part of agricultural products is perishable;
- the increase in prices for manufactured products is largely limited by its effective demand;
- the product range is monotonous, which increases competition within the industry;
- Strategic development of the crop production industry should include: preservation and reproduction of soil fertility as the main means of production and national heritage of each region; increasing crop yields (area, seeds, fertilizers, etc.);
- increasing the technical and technological level of development of the agro-industrial complex in each region.

The strategic development of the livestock industry should be based on: the development of livestock industries through the reconstruction of existing and the creation of new types of complexes that provide a closed mode of operation; priority development of dairy and meat cattle breeding.

The main measures for improving and modernizing the agro-industrial complex include: for modernization, which requires large expenditures, it is necessary to attract both public and private funds; the main source of funding can be a state program; the introduction of innovations should be carried out in stages, that is, increasing production capacity, reducing the cost of production, saving material costs of production gradually, as preparatory work is underway to introduce innovations; organization of the innovation implementation process.

Kazakhstan's economy is currently going through a difficult stage of its development.

A distinctive feature of the modern period of development of the agro-industrial complex is the fact that agricultural transformations are carried out mainly in the regions. Commercial products are produced here, and direct economic relations between agricultural producers are carried out. Regions enter into economic relations not only with each other, but also with foreign countries.

For the normal development of entrepreneurship in rural areas and the effective development of the food market, a special economic mechanism is needed that regulates the development of agricultural production in the region, is able to withstand the impact of negative factors, and is sensitive to the changing market situation. At the same time, the economic mechanism of managing the agro-industrial complex of regions should be built in full accordance with the macroeconomic economic mechanism, but its elements can be supplemented and detailed depending on the territorial, demographic and socio-economic specifics of the region. This is especially important for enterprises where the regional factor is essential.

The introduction of an effective economic management mechanism is a crucial factor in bringing the agro-industrial complex out of crisis. The ongoing agrarian reform should include the formation and development of both theoretical and practical approaches to improving the agro-industrial complex.

The economic mechanism of management is a part of the economic mechanism, which acts as a way of functioning of the economy as a whole. The economic mechanism of management is more concerned with the functioning of enterprises directly and includes such elements as: planning, financing, commercial economic calculation, pricing, incentive system, analysis, control and accounting system, etc.

By making maximum use of the bio-potential of soil, plants, and animals, organic agriculture can minimize environmental, social, and economic risks, as well as provide opportunities for rural residents to increase their income and improve their quality of life.

The production of eco-products for Kazakhstan farmers is promising, but not yet developed enough, which opens up new opportunities for them. This is an innovative direction and one of its tasks is to preserve local traditions and culture, as well as use the positive experience of farming inherited from older generations.

Production and sale of organic agricultural products is an objective national competitive advantage of the agro-industrial complex of Kazakhstan.

The law «On organic production» provides for the rejection of pesticides, synthetic fertilizers, growth regulators, artificial food additives and prohibits using GMO.

Obtaining organic products is accompanied by maintaining and improving the health of the soil and natural ecosystems, minimizes the threats associated with the instability of development, and creates conditions for the health and well-being of the population.

The total volume of guaranteed water resources is 23.2 cubic meters per year, with the exception of those necessary for use for environmental purposes, ensuring mandatory flow to neighboring States.

In case of unfavorable climatic and transboundary hydrological situations in the future it is projected to reduce surface runoff in Kazakhstan by 11.4 cubic meters per year by 2040.

The projected decrease in water inflow through transboundary rivers by 2040 is observed in two scenarios: the first – neighboring countries fully choose their limit according to agreements or with equal division of water resources; the second – current trends in increasing water intake by neighboring countries persist, exceeding the established quota.

In Kazakhstan, there are 643 hydraulic structures that have different departmental affiliation and form of ownership.

Due to long-term operation and insufficient volumes of repair and restoration work, the main structures of structures are destroyed, reservoirs are silted up, and a high probability of man-made emergencies is created, especially during spring floods and floods.

The Republic has created the basis for the development of the water industry in the conditions of market relations with the separation of managerial and economic functions, and introduced the basin principle of water resources management.

In normal climatic years, water bodies do not cause any special problems for the population and the country's economy. In extreme or close years, due to the conditions of water flow formation, even watercourses that completely dry up in summer carry the threat of emergency situations.

Floods caused by spring or spring-summer floods are observed on rivers in almost all regions of Kazakhstan. The probability of such situations occurs on the rivers of southern Kazakhstan in February-June, South-Eastern and Eastern Kazakhstan on mountain rivers – in March-July, on lowland rivers - in March-June.

The low-water cycle of water availability also causes significant damage to the country's economy, especially agriculture. In recent years, major water management projects have been implemented to prevent emergencies related to the harmful effects of water, such as the construction of the Koksaray counter-regulator on the Syr Darya river, regulation of the Syr Darya riverbed and the Northern part of the Aral Sea.

References

1. Rekomendatsii «O soglasovannykh deistviiakh gosudarstv – chlenov Evraziiskogo ekonomicheskogo soiuz a v oblasti razvitiia ekonomicheskogo potentsiala selskokhoziaistvennoi produktsii i prodovolstviia» (On the coordinated actions of the Member States of the Eurasian Economic Union in the field of development of the economic potential of agricultural products and food). *Evraziiskaia ekonomicheskaiia komissiiia*. M., 2016 g, 13 dekabria, No.30.
2. Gospodarev, A.N. Napravleniia povysheniia konkurentosposobnosti agropromyshlennogo kompleksa gosudarstv Evraziiskogo ekonomicheskogo soiuz a (Directions for improving the competitiveness of the agro-industrial complex of the states of the Eurasian Economic Union), *Aktualnye problemy menedzhmenta i ekonomiki v Rossii i za rubezhom*: sb. nauch. trudov po itogam mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Novosibirsk, 2016., pp. 120-122
3. S.T. Zhumasheva, Қазақстандағы агроөнеркәсіптік өндірісін дамытуға арналған арнайы экономикалық аймақтар (Special economic zones for the development of agro-industrial production in Kazakhstan), S.T.Zhumasheva, B.Sh.Syzdykov, A.S.Abilkasym, *Agrarлық naryқ problemalary*, 2019, No. 4, pp. 68–76.

4. A.Zh. Nukesheva, Sotsialnaia infrastruktura selskikh territorii: sostoianie i problem (Social infrastructure of rural areas: state and problems), A.Zh. Nukesheva, Sh.I. Kosymbaeva, S.R. Abdieva, *Problemy agrorynka*, 2019, No.1, pp. 34-42.

5. G.P. Koptaeva, G.G.Shinet, G.N.Agabekova Agricultural economy: development of crop production and its competitiveness, *News of the national academy of sciences of the republic of Kazakhstan series of social and human sciences* ISSN 2224-5294. 170 Volume 5, No. 327 (2019), pp.91 – 102. <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294>

6. V.N. Seitova, A.N. Isahmetova, A.B. Makhatova, R.Giese The status and the ways of rational use of production capacity of agricultural processing enterprises in the turkestan region, *News of the national academy of sciences of the republic of Kazakhstan series of social and human sciences* ISSN 2224-5294, Volume 6, No. 328 (2019), pp.5 – 10. <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.201>

7. Sakhanova G.B. Prodovolstvennaia bezopasnost Kazakhstana. *Vestnik universiteta Turan*, 2019 g., No.1, pp. 47-53

РЕФОРМА КОНТЕКСТІНДЕ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕН ЖҮЙЕСІН ӨЗЕКТЕНДІРУ

С. Қуашбай¹, Г.И. Абдикеримова², Ж.К. Түребаева³, Д.П. Жаздықбаева⁴

^{1,2,3}Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

⁴Мардан Сапарбаев институты, Шымкент қаласы, Қазақстан

e-mail: turebaevaz@mail.ru

Түйін. Қазіргі заманғы реформа шеңберінде Қазақстанды, агроөнеркәсіптік кешенді белсенді дамыту мәселелеріне арналған зерттеме.

Зерттеудің бірегейлігі. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің ресурстарын басқару жүйесінің өзектілендірілген құрылымы ұсынылды, оған кіретін кіші жүйелер мен блоктар, олардың мазмұны және оларды қалыптастыру жөніндегі шаралар айқындалды.

Зерттеу нәтижелері. Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту перспективалары және Қазақстан Үкіметінің қойылған мақсаттарына қол жеткізу әдістері ұсынылған. Қазақстан экономикасының агроөнеркәсіптік секторының тиімді жұмысы республикалық және өңірлік деңгейлерде белсенді мемлекеттік қолдау кезінде ғана мүмкін болады.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, экономикалық өзектендіру, тиімділік, бәсекеге қабілеттілік.

АКТУАЛИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА В КОНТЕКСТЕ РЕФОРМЫ

С. Қуашбай¹, Г.И. Абдикеримова², Ж.К. Түребаева³, Д.П. Жаздықбаева⁴

^{1,2,3}Шымкентский университет, город Шымкент, Казахстан

⁴Институт Мардана Сапарбаева, город Шымкент, Казахстан

e-mail: turebaevaz@mail.ru

Аннотация. Исследование посвящено вопросам активного развития агропромышленного комплекса, Казахстана, в рамках современной реформы.

Оригинальность исследования. Предложена актуализированная структура системы управления ресурсами агропромышленного комплекса Казахстана, определены входящие в нее подсистемы и блоки, их содержание и меры по формированию.

Результаты исследования. Представлены перспективы развития агропромышленного комплекса и методы достижения поставленных целей правительства Казахстана. Эффективная работа агропромышленного сектора экономики Казахстана возможна только при активной государственной поддержке на республиканском и на региональном уровнях.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, экономическая актуализация, эффективность, конкурентоспособность.

МРПТИ 06.73.35.
UDC (УДК) 658.513

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.13>

CONDUCT OF INTERNAL CONTROL AT THE ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Makisheva Zh.A. , Nurpeisova N.S., Kalieva E.V.*
Almaty Technological University, Almaty city, Kazakhstan
e-mail: makisheva_zh@mail.ru

Annotation In the article, the authors reveal the role of internal control in improving the efficiency of enterprises, and also substantiates the need to create a national regulatory framework for internal control in accordance with international professional standards. It is emphasized that their implementation will create conditions for improving the activities of internal control and countering risks, developing popular recommendations for the modernization of enterprises' activities, which will ultimately lead to the development of the country's economy. This article discusses the role of internal control in improving the efficiency of an enterprise, also gives a definition of internal control, and sets its objectives. In addition, the article explains the need to implement national professional standards of internal control. An important condition for the effectiveness of the internal control system is the competence and professionalism of its employees, when no employee can commit a significant mistake or unauthorized action without timely detection, which requires further training and skills. employees.

Key words: internal control, system, standards, international professional standards, legal framework, modernization.

Key provisions: The need to create a national regulatory framework for internal control in accordance with international professional standards has been substantiated. Recommendations were developed for the implementation of national professional standards of internal control for the modernization of enterprises.

Introduction. First of all, the management system must promptly develop a number of recommendations to neutralize inefficient operations and carry out work to develop new solutions, then use one of the proposed recommendations to improve business processes that allow solving or overcoming a problem that arose during the management process.

At the same time, in order to prevent negative manifestations from the implementation of business processes, one of the main tasks of any business entity is the timely determination and formation of a detailed list of external and internal risks that affect the efficiency of its activities.

At the same time, an independent subsystem is required in the subject's general management system that is able to assess external and internal risks, respond promptly to their manifestation, anticipate their future occurrence, and, which is especially important, contribute to the creation of a transparent asset management system.

We believe that this subsystem should be control, which is characterized not only by constantly maintained professionalism, but also by a certain set of effective tools that allow one to study a particular problematic situation, develop appropriate effective management recommendations and, in certain cases, predict early manifestations of problems.

To maintain this point of view, it is necessary to rely on the research carried out in this area, the basis of which should serve as theoretical developments and practical activities of control. Internal control is an important management tool for an individual business entity or company to monitor the effectiveness and reliability of corporate governance and risk management systems, as well as to analyze and evaluate the degree to which the company has achieved its goals and objectives [1].

Methodology. Many methods of control methods deserve to be applied in modern conditions. The new economic environment has created an incentive to develop internal control problems in commercial organizations. The foregoing determines the relevance of the study of the methodology, methodology and organization of internal control as one of the main directions for improving corporate governance based on the study of the theory and generalization of the practice of its organization at domestic and foreign enterprises.

In the domestic literature and economic practice of the period of the planned economy, control issues, including internal control, have been extensively developed. The most interesting studies are the works of V.V. Burtsev, S. Brega, O. N. Volkova, N. G. Danilochkina, M. V. Melnik, O. Nikolaeva, V.V. Skobar, J.I.B. Sotnikov, V.P. Suits, A.D. Sheremeta, H.I. Folmuth, P. Croat. They developed a qualitatively new type of internal control - internal audit, its interaction with other types of internal control, as well as the methodological apparatus of internal control, taking into account the specifics of pi, exact economics. However, the principle of approach to the internal control of the economic activities of organizations remained the same as that developed in a planned economy.

Results and discussion. Internal control is a safety cushion for carrying out the effective activity of the subject, and also prevents the commission of low-quality and / or illegal, fraudulent operational actions. To implement effective internal control, the leadership of a particular subject at the initial stage needs to carry out analytical work to

create an internal control system, providing for its integration into all business processes. The substantiation of theoretical provisions was carried out on the basis of the application of such general scientific methods and techniques as systemic and integrated approaches, the method of comparative analysis and synthesis, etc.

An analysis of the world experience in creating individual organizations showed that the idea of building internal control systems for the global business community is not new, since the main approaches to building them were developed more than 20 years ago by the Committee of the Sponsoring Organization of the Treadway Commission (COSO), which is a voluntary private organization, created in the USA, designed to develop appropriate recommendations for corporate leadership on the most important aspects of organizational management, business ethics, financial reporting, internal control, company risk management and anti-fraud. COSO has developed a general model of internal control, in comparison with which companies and organizations can evaluate their own management systems [1].

At the same time, only recently, more attention has been paid to the internal control system in connection with the adoption of the Sarbanes-Oxley law in the USA, which regulates the basic requirements for internal control. Section 404 of the Sarbanes-Oxley Act, "Management and Evaluation of Internal Control", contains a requirement for an audit and management report on the level of functioning of the internal control system. In accordance with these requirements, the management of the companies is obliged to analyze the functioning of the internal control system and document the results obtained from the analysis in the form of an appendix to the financial statements, in which it is necessary to reflect all significant shortcomings of the internal control system with the proposed measures to eliminate them. Then this analysis should be checked by internal and external auditors and the results of the audit together with the annual financial statements should be published. At the same time, the first leaders of the company bear personal responsibility, up to criminal responsibility, for the effectiveness of the internal control system and the reliability of financial statements. For example, if it turns out that the reporting of a certain US company was deliberately distorted, then its head faces a fine of up to 5 million US dollars or a significant prison term [1].

According to the COSO definition, "an internal control system is a process carried out by the board of directors, management and other personnel of a company and / or organization aimed at providing a reasonable guarantee of achieving goals in the following categories: performance, financial statements, compliance with relevant laws and regulations" [2].

Moreover, the internal control system consists of five interconnected components: control environment, identification (identification) of risks, control procedures, information and communication, and monitoring. Each of these components relates to all categories of business goals (strategic, operational, reporting and compliance with legal requirements). After analyzing and summarizing the above components and tasks of internal control, we can give the following definition of the internal control system: "the internal control system is a whole set of interrelated control measures at all levels of management and areas of the company or individual organization aimed at achieving the goals and objectives, maintaining high quality and legal implementation of their functions."

Despite the objective need to create an internal control system, the top officials of some companies in one case do not realize the need for the company to have an internal control system, in the other case they refuse to carry out these complex and costly measures for its implementation. This is because the effect of the implementation of internal control procedures cannot always be obtained instantly and is not always amenable to quantitative and qualitative assessment. The approach to building an internal control system should be based on world standards and meet the requirements of international and national legislation. Moreover, the need to create this system is caused not only by overcoming the negative consequences in the subject's activities from operations illegally and ineffectively performed by the subject, but it is also of a precautionary nature to prevent risks.

The creation of an effective system of internal control is especially important for entities seeking to attract significant amounts of investment. Such organizations need to show that they have organized effective control over the activity as a whole and the implementation of certain operations.

For example, in the Republic of Kazakhstan in the recent past, the National Welfare Fund was created, which plays an important role in attracting investments to the country, creating conditions for investment activity of organizations belonging to the Fund's group, and improving the investment climate in the Republic of Kazakhstan, taking into account the main directions of state policy.

To implement the tasks assigned to the Fund in these areas of activity, its management constantly pays special attention to the creation of an internal control system not only in the Fund itself, but also in subsidiaries. And such examples are not few [3].

In this connection, there is no doubt that the internal control system is necessary not only for organizations included in the Company (Group) with centralized management, but also for an independent legal entity. Since internal control is a process that is constantly carried out by the governing bodies, structural divisions, employees of the organization in the performance of their duties in the quality management of risks, assets and liabilities for the effectiveness and profitability of the organization, including ensuring the safety of assets.

It should be noted that the internal control system must be implemented in all structural divisions and subordinate organizations of the company, without exception. Of course, this will require large costs, a significant part of

which may not initially pay off. In this case, it is necessary to carry out work to attract specialists with experience and knowledge of business processes exposed to various risks, who will be able to calculate the costs and benefits of this project. At the same time, the company management should know, and the specialist involved should take into account the consequences of the lack of an internal control system, which are as follows:

- adoption of suboptimal decisions that negatively affect the business of the company;
- high risk of loss of assets;
- difficulty in attracting capital / investment;
- increased risk of misstatement in the financial statements;
- increased risk of fraud;
- unfavorable image of the company.

It should be noted that the created internal control system should allow the organization, company and their employees to continuously identify and assess risks that can adversely affect the achievement of goals and inhibit the solution of tasks.

Undoubtedly, for each company when creating an internal control system, the starting point is the description of business processes in the form of creating provisions, procedures and instructions that determine the procedure for implementing business processes. Moreover, each employee should have an established circle of powers and responsibility for exercising internal control in his activities. An important condition for the effectiveness of the internal control system is the competence and professionalism of its staff, when no employee can make a significant mistake or unauthorized action without it being discovered in a timely manner, which requires further training and skills of employees. Only after carrying out this work, the company can begin to identify risks.

It is important to correctly formulate the control environment of the subject or company, providing for high moral values, honesty, adherence to ethical principles, principles of professional ethics and corporate governance, effective management methods, which, together with legislatively established duties and responsibilities of management and employees, should ensure adequate internal control. Moreover, management bodies are responsible for maintaining an adequate and effective system of internal control, as well as for monitoring the effectiveness of the internal control system. At the same time, it must be emphasized that the effective operation of the internal control system will largely depend on the unit testing the control procedures created by the company.

As a rule, these tasks are assigned to the internal control system. In order for the test results to be objective, this unit must be directly subordinate to either the Board of Directors of the company or the Board of Trustees, or the first head of the entity, that is, its decisions should not be influenced by individual top managers of the company.

- Returning to the internal control system, it should be noted that it is an integral part of the organization's risk management process. Moreover, the subject's risk management is a more extensive process than internal control; it includes and develops an internal control system, transforming it into a more effective form, more focused on identifying and eliminating risks.

- Risk management can be described as the participation of company management in the processes of diagnosis and risk identification, in the selection of corrective, preventive measures, monitoring, control, analysis of the effectiveness of risk management.

- The components of risk management include: the internal environment; goal setting; event definition; identification and identification of risks; risk response; means of control; information and communication; monitoring.

- The internal control system should evaluate the effectiveness and contribute to the improvement of risk management processes. Moreover, the determination of the effectiveness of risk management processes is based on the assessment results of the following categories:

- the goals of the organization are consistent with its mission;
- significant risks are identified and analyzed;
- such measures of response to risks are selected that allow to keep risks within the organization's risk appetite;
- information related to risks is timely recorded and transmitted within the organization, which enables the staff, executive management and the Supervisory Board (Board of Directors, Board of Trustees, etc.) to fulfill their duties.

To justify the risk management assessment, internal control may collect information in several tasks.

A comprehensive analysis of such tasks gives an idea of the nature and effectiveness of risk management processes. Risk management processes are monitored as part of ongoing activities and / or through special assessments or both.

Risk assessment should be carried out in certain areas of the company's activities, as well as in general for the consolidated (main and auxiliary) activities of the company, taking into account all organizations that are subsidiaries or dependent companies.

Thus, the internal control should assess the risks associated with corporate governance, the operating activities of the organization and its information systems, in part:

- taking by the management of the company the necessary and sufficient actions to identify, measure, monitor and control risks;
- the existence of an effective control system, the implementation of decisions;

- the reliability and integrity of information on financial and economic activities;
- the effectiveness and efficiency of activities and programs;
- safety of assets;
- bringing new operations in line with the approved respective strategies and procedures for their implementation;
- Compliance with the requirements of laws, regulations, procedures and contractual obligations.

Much attention should be given to internal control in assessing the potential for fraud and how the organization manages the risk of fraud. Also, during the implementation of consulting assistance, specialists should take into account risks in accordance with the objectives of the issue, as well as be prepared for the presence of other significant risks.

Helping management to organize or improve risk management processes, employees of the internal control system should refrain from directly participating in the functions of internal control and risk management, which is the responsibility of executive management. The priorities of the internal control system in carrying out its activities are the following competencies: assessment of the effectiveness of the functioning of internal control and risk management systems, as well as proposals for optimizing these systems.

The appraisal measures professionally conducted by the internal control system and the developed high-quality and demanded recommendations on their results will allow the company management to provide:

- 1) improvement of the organizational structure of risk management;
- 2) the complexity and efficiency of managing all types of risks;
- 3) optimization of the decision-making system based on the ability to monitor risk in real time;
- 4) accurate and timely accounting of all risk factors specific to the company's business processes;
- 5) a clear and timely measurement of all risks (analysis, assessment);
- 6) conducting a quantitative, qualitative and cost risk assessment;
- 7) increasing the image of the reputation and attractiveness of the company;
- 8) increasing the level of protection of the interests of investors and company management, etc. [4].

Today, an effective internal control system with risk management functions, an integrated risk management system, coupled with professional internal control, are becoming an instrument of the company's effective activity, and also allow it to successfully develop and compete in the market.

Having analyzed the regulatory framework governing the implementation of measures by internal control systems of a number of Kazakhstani business entities, it was revealed that some of them use various internal regulatory documents governing internal control. At the same time, some of these internal regulatory documents contain the stages of internal control, consisting of planning, internal control, reporting, monitoring, working documentation, others - except the stages of internal control, contain an assessment of the performance of employees of the internal control service, etc.. Whereas further improvement of internal control requires the development of regulatory acts of a new format related to the harmonization of regulatory acts existing in foreign countries.

In this regard, there is an objective need for the creation of common professional standards of internal control based on international professional standards of internal control, which will allow bringing internal control to a new level of work in countering risks, assessing financial stability, and developing demanded recommendations for the modernization of enterprises in Kazakhstan, which ultimately entail the development of the country's economy.

Conclusions. Based on the study, it can be concluded that for the effective operation of the management system, a subsystem such as an internal control system is necessary. Thanks to the internal control system, it is guaranteed that goals are achieved in such categories as: performance, financial statements, compliance with relevant laws and regulations. However, it should be noted that the heads of organizations do not pay due attention to the development of an effective internal control system, since the creation of this system does not immediately bring results. Also, there are no uniform national standards of internal control, as a result of which different organizations use different regulatory acts. Solving these problems arising in the development of internal control will help organizations take work on countering risks and assessing financial stability to a new level.

References:

- 1 Dmitrienko I.H. Methods of examination and audit diagnostics of the financial condition of a joint venture // Accounting. 1993, no. 9, p. 17-20.
- 2 Daderkina E.N. Cost accounting and cost calculation in telecommunication companies // Accounting. 2000. - No. 20 - pp. 32-35.
- 3 LeimapYa.A. Management by results: Per. from Finnish. -M.: Publishing group "Progress", 1993.- 320 p.
- 4 Glushkov E.I. Management accounting at a modern enterprise. - M.: "KnoRus"; Novosibirsk: "Ecor-kniga", 2004, - 160s.
- 5 Strategic development plan 2050. <https://strategy2050.kz/ru/news/52799/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ІШКІ БАҚЫЛАУ ЖҮРГІЗУ

Макишева Ж.А.*, Нурпеисова Н.С., Калиева Е.В.

Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: makisheva_zh@mail.ru

Түйін. Мақалада авторлар кәсіпорындардың тиімділігін арттырудағы ішкі бақылаудың рөлін ашып көрсетеді, сонымен бірге халықаралық кәсіби стандарттарға сәйкес ішкі бақылаудың ұлттық нормативтік базасын құру қажеттілігін негіздейді. Оларды жүзеге асыру ішкі бақылау қызметін жақсартуға және тәуекелдерге қарсы тұруға, кәсіпорындардың қызметін модернизациялау бойынша танымал ұсыныстарды әзірлеуге жағдай туғызады, бұл ел экономикасының дамуына әкеледі деп атап көрсетілген. Бұл мақалада кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттырудағы ішкі бақылаудың рөлі талқыланады, сонымен қатар ішкі бақылауға анықтама беріледі және оның міндеттері қойылған. Сонымен қатар, мақалада ішкі бақылаудың ұлттық кәсіби стандарттарын енгізу қажеттілігі түсіндіріледі. Ішкі бақылау жүйесі тиімділігінің маңызды шарты - оның қызметкерлерінің құзыреттілігі мен кәсібилігі, бұл кезде бірде-бір қызметкер елеулі қателік жібере алмаса немесе рұқсат етілмеген іс-әрекетті уақытылы анықтамай жасай алмаса, бұл қосымша дайындық пен біліктілікті қажет етеді. қызметкерлер.

Түйіндісөздер: ішкі бақылау, жүйе, стандарттар, халықаралық кәсіби стандарттар, заңнамалық база, модернизация.

ПРОВЕДЕНИЕ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РК

Макишева Ж.А.*, Нурпеисова Н.С., Калиева Е.В.

Алматинский технологический Университет, г.Алматы, Казахстан

e-mail: makisheva_zh@mail.ru

Резюме. В статье авторы раскрывают роль внутреннего контроля в повышении эффективности деятельности предприятий, а так же обосновывает необходимость создания национальной нормативно-правовой базы внутреннего контроля в соответствии с международными профессиональными стандартами. Подчеркивается, что их внедрение создаст условия для совершенствования деятельности внутреннего контроля и противодействия рискам, выработки востребованных рекомендаций для модернизации деятельности предприятий, что в итоге повлечет за собой развитие экономики страны. В данной статье рассматривается роль внутреннего контроля в повышении эффективности деятельности предприятия, также дается определение внутреннему контролю, устанавливаются его задачи. Кроме того, в статье объясняется необходимость внедрения национальных профессиональных стандартов внутреннего контроля. Важным условием эффективности системы внутреннего контроля является компетентность и профессионализм ее сотрудников, когда ни один сотрудник не может совершить существенную ошибку или несанкционированное действие без своевременного обнаружения его, что требует дальнейшего обучения и навыков сотрудников.

Ключевые слова: внутренний контроль, система, стандарты, международные профессиональные стандарты, нормативно-правовая база, модернизация.

МРНТИ 68.47.75

УДК 631.1

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.14>

IMPROVING THE PROCESS OF COST OPTIMIZATION IN AGRICULTURAL COOPERATIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A. Nurtayeva, *B. Gussenov, M. Alekbaeva, A. Saparova

«Zhetysu University n.a. I. Zhansugurov» NP JSC

Taldykorgan, Kazakhstan

e-mail: king_bara@mail.ru

Summary. The international advanced method of cost accounting used in the main branches of agriculture is based on the generalization of costs for technological processes related to the stages of work provided for by the production technology in crop and livestock production, and can be described as a process-by-process approach. The article considers that the successful solution of the problem of increasing the efficiency of cooperation, the organization of procurement and supply and marketing structures of the agro-industrial complex and the improvement of accounting in them is the most important factor in the stabilization and development of the economy in the new economic conditions. The article discusses the main directions of development of agricultural cooperatives. The process of cost optimization at agricultural enterprises of the Republic of Kazakhstan is considered. The main ways to improve the management system of the cost optimization process in agricultural cooperatives of the Republic of Kazakhstan are outlined.

Key words: management of agriculture, the process of optimization of costs, agricultural cooperative management of the economy, economy, agriculture.

The main socio-economic task of agricultural cooperation is to create an organizational and legal system for protecting the interests of small and medium-sized agricultural producers in the conditions of market relations by creating self-governing forms of management on a democratic basis. The entry into force in the Republic of Kazakhstan of the new law "On Agricultural Cooperatives" and its accompanying documents will have a direct impact on the successful solution of the problem of improving the efficiency of cooperative processes in the agro-industrial complex.

Main provisions of the article. The cooperatives had the status of a non-profit organization, which excluded the possibility of profit distribution.

Excessive regulatory regulation of cooperative processes (5 officially valid laws) and excessive legal interference in the internal environment of a cooperative organization.

Insufficient measures of state support in the form of a special tax regime and preferential lending for agricultural cooperative formations.

Lack of trust in the management of cooperative structures, lack of transparency in the financial and economic activities of cooperatives.

The inability of legal entities to participate in production cooperatives.

Introduction. At the end of October 2015, the First President of Kazakhstan, Elbasy N. Nazarbayev signed the Law "on amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on agricultural cooperatives", aimed at bringing the legislative acts in line with the new Law "on agricultural cooperatives".

The new law defines all types of agricultural cooperatives as commercial legal entities in the organizational and legal form of a production cooperative established on the basis of a voluntary Association of individuals and (or) legal entities to meet the needs of its participants. A mandatory annual internal audit for the agricultural cooperative is introduced, for which each cooperative will be obliged to join the audit Union of agricultural cooperatives.

This rule is aimed at increasing the transparency of cooperatives for its members, increasing the confidence of agricultural producers to the cooperatives. At the same time, at the initial stage, the cost of internal audit up to 50% will be subsidized by the budget. The audit Union of cooperatives will be a legal entity in the form of a non-profit organization established as an Association of agricultural cooperatives in order to protect the rights and interests of members of the Union, coordinate the activities of its members [1].

In view of the participation of legal entities in the agricultural cooperative, it is proposed to abolish personal labour participation for members of the agricultural cooperative and the consequences arising from this rule.

Since the agricultural cooperative will be a commercial organization, respectively, the profit of the cooperative will be distributed among its members in proportion to their share in the authorized capital or participation in the economic activities of the cooperative.

In order to strengthen cooperative principles, the principle of "one participant, one vote" is intended to be maintained. This principle encourages the development of a democratic framework for the management of the cooperative. It is also assumed that agricultural cooperatives will have the right to provide services to its members at cost [2].

Methodology. In the process of the study, General research methods were used: methods of analysis of financial statements: horizontal, vertical, ratio, comparison, and others. To study the development of agro-industrial complex management system in the context of cost optimization process management were used the following methods:

- review of the legal and regulatory framework;
- analytical method;
- study of foreign experience;
- possibility of using public-private partnership instruments;
- collection and processing of statistical data;
- economic and mathematical calculations.

Results. As a result of the audit of the organization of agricultural cooperatives in Kazakhstan, the presidential Administration identified a number of systemic problems that hinder the effective development of agricultural cooperation. This is a large share of inactive – 18%, and formally established cooperatives-42%. Problems with the processing and marketing of products produced by members of cooperatives. Insufficient measures to stimulate the development of cooperatives. Lack of agricultural land. As well as the discrepancy between the data of akimats (regional executive authority in Kazakhstan) statistical [3].

At the end of 2019, the holding "KazAgro" financed: 11 agricultural cooperatives in crop production, and 304 agricultural cooperatives in animal husbandry, totaling 20.2 billion tenge (national currency of the Republic of Kazakhstan), which is only 11% of their total [4].

National managing holding "KazAgro" unites 7 subsidiaries: JSC "agrarian credit Corporation" JSC "KazAgroFinance", JSC "Fund for financial support of agriculture" JSC "Kazagroproduct", JSC "NC "food contract Corpora-

tion" JSC, "KazAgroMarketing" JSC, the Company in 2016 received the largest loss of 97.2 billion tenge for 10 years of its existence.

In General, the accumulated loss of the holding JSC "KazAgro" amounted to January 1, 2018 78.9 billion tenge, and on June 30, 2018 - 141.9 billion tenge. Based on these objective reasons, many newly created agricultural cooperatives did not have enough funds in 2018. A similar situation is repeated in 2019.

In the Almaty region for the 1st half of 2019, the dynamics of growth in all major indicators, both in agriculture and in industry, remained unchanged and reached 5.3%. Of the 14 multinational companies operating in the country, 9 are located in the Almaty region [5].

Meat-processing complex "Empire Food" and a plant for the production of food "MarevenFood" it is planned to introduce in the second half. Among the most important achievements of the economy and the increase in the share of small and medium-sized businesses from 39% to 50%.

But at the same time, exports of meat, meat and dairy products are reduced. Thus, in the region over the past six months not sold a single pound of meat at the plan of 2 thousand tons. Of the 15 modern feedlots, only 8 were built, instead of 21 dairy farms, only 4 for 340 cattle. They did not build feedlots in Aksu, Eskeldinsky, Karatal, Panfilov and Zhambyl districts [6].

Another inconsistency our lawmakers have provided in the law on registration of legal entities. In Accordance with article 11 clause 4. Law of the Republic of Kazakhstan dated April 17, 1995 № 2198 "on state registration of legal entities and registration of branches and representative offices" (with amendments and additions as of December 25, 2017). the head of the legal entity, the founder or the head of the legal entity who created the legal entity are debtors under the executive document, they are not subject to state registration [7]. If the audit Union includes 11 APCs (agricultural production cooperative) in each, of which 20 founders, then all 220 founders on the day of registration should not have a single debtor on the writ of execution, which is quite problematic.

To overcome this barrier, for the first time organized in the Republic "Audit union of agricultural cooperatives of Taldykorgan region" in Almaty region registered on July 4, 2019, it took - 6 months, from December 2018 to June 2019 [8].

The creation of a unified system of agricultural cooperation, their association in unions (associations) of cooperatives at different levels of management is one of the main directions of the Strategy of development of agricultural cooperatives in rural areas, which is a set of cooperatives of different types and levels, in organizational, legal and functional relations, united at the state, regional and district levels (Fig.1).

In general, the level of milk and meat processing remains low. From 10 thousand personal subsidiary farms in the cooperatives included only 3.4%. Since the beginning of the year, no cooperatives have been established in the Balkhash, Karatal, Kerbulak, Koksau and Uyghur regions. In the Uyghur district of the established in 2018 43 agricultural cooperatives in 2019 remained-7. This is due to the fact that, in the composition of the members of agricultural cooperatives in the area of 80-90% oralmans (ethnic Kazakhs-repatriates moving to Kazakhstan from neighboring countries) and because of their dissatisfaction with the requirement to address land and financial issues for two years, they were eliminated in 2019 [8].

It is recommended to gradually form a multi-level system of agricultural cooperatives, acting in conjunction with the state (local) bodies through the formation of the coordination Council and working groups of consultants on the organization of forms of agricultural cooperation at the district level, as well as their interaction with financial, public and other organizations.

Conclusions. Thus, it is proposed to conduct three measurable key indicators with an annual growth of not less than 10%:

- the growth of productivity of members of cooperatives;
- the growth of revenue from the sale of products (including exports) and the provision of services;
- the growth of investment in fixed assets of agricultural cooperatives.

Due to the fact that at present many agricultural cooperatives are faced with the problems of marketing of products, lack of specific knowledge in the field of technology and safety of products, as well as the lack of basic and working capital, it is proposed to apply the model of creating an anchor agricultural cooperation with the Association of both large and small agribusiness entities using elements of horizontal and vertical cooperation. To serve the activities of cooperatives, a special Internet portal will be created, where each cooperative will have to register. The site will provide an opportunity to automate the collection of information and monitoring of data cooperatives, evaluation of results, will keep records of jobs and productivity of each participant. Digital literacy training for cooperative members will also be organized here. The establishment of a rating between cooperatives and participants will contribute to the growth of their competitiveness. The information system will become an instrument of motivation, analysis, training, management and evaluation of performance for the participants of agricultural production cooperatives (APC).

In the organization of agricultural production cooperatives (apc) in the agro-industrial complex, it is important to prepare consolidated financial statements, joint activities with the preparation of an independent audit report.

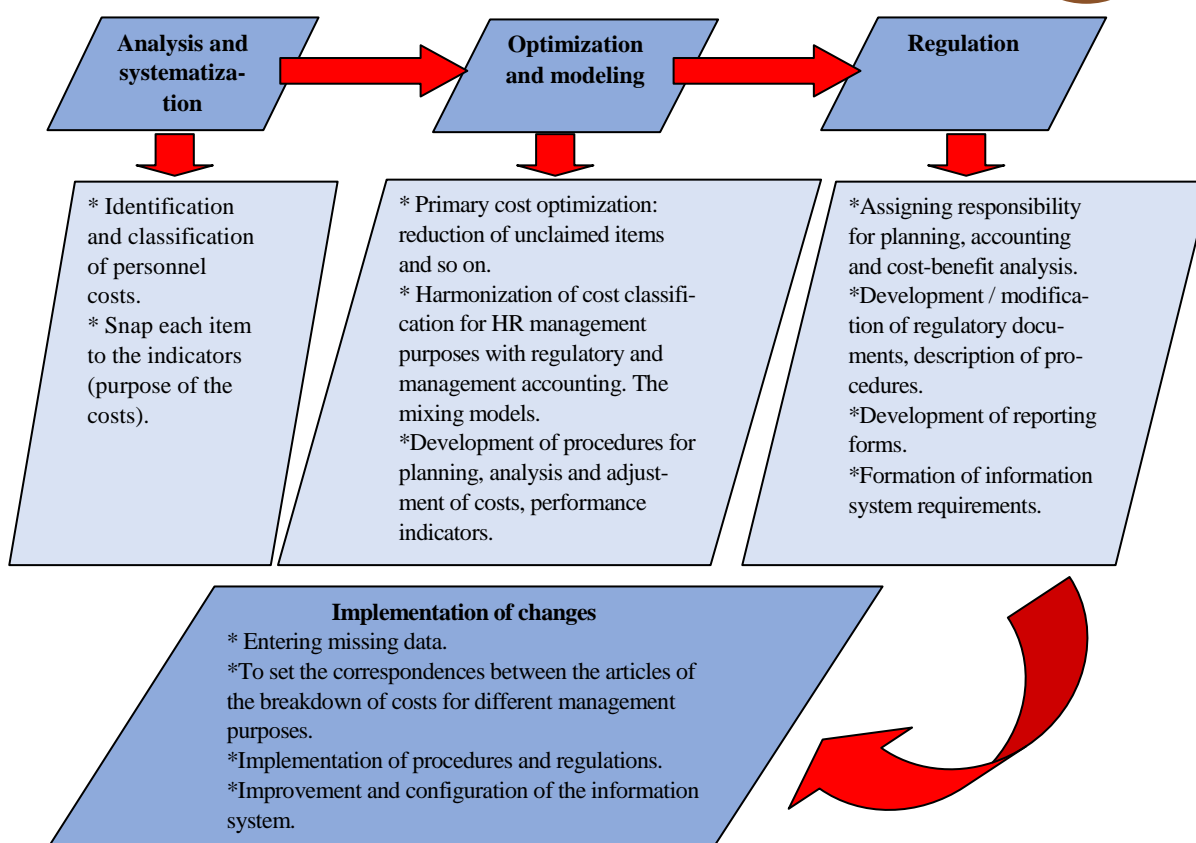

Figure 1 - Management of the process of cost optimization in agricultural cooperatives of the Republic of Kazakhstan.
Note: compiled by the authors on the basis of the studied material.

It is also important to conduct a mandatory annual audit of the financial statements of joint ventures. This necessitates the introduction of appropriate amendments and additions to the legislative acts of the Republic of Kazakhstan on audit, in particular, the annual mandatory audit in the joint ventures of the agro-industrial complex. All this will help to structure the main cost items of agricultural cooperatives and improve the management system of the process of cost optimization in them.

List of references:

- 1 Дитрих Б. (2004). Тенденции развития производства, переработки и сбыта сельскохозяйственной продукции. Алматы. С. 11-13.
- 2 Искаков А.Ж. (2010). Агро промышленность в Казахстане: вчера и сегодня. Вестник казначейства. №4. С. 22 - 24.
- 3 Kantureev, M.T., Sharipov, A.K., Nurtayeva, A.K. (2018). New approaches to risk management in the enterprise. Espacios. Vol. 39 (Number 18). Page 17 - 21.
- 4 Barkhudar Sh. Gussenov, N. B. Korabaeva, G. A. Zhunusova, A.G. Tolamisova, S. N. Aitkulova. (2018). The development of foreign trade in the era of globalization. Espacios. Vol. 39 (Number 47). Page 22 - 26. <http://www.revistaespacios.com/a18v39n47/18394722.html>
- 5 Bekezhanov, D., Yerkinbayeva, L. (2017). Legal regulation of municipal solid waste treatment in the transition of developing countries to 'green economy'. Journal of Advanced Research in Law and Economics. Volume VIII, Issue 3(25). Page 754 - 759.
- 6 Baitarakova B. D., Turysbekova R. K., Gajiyev F.A., Subebaeva Zh.K., Syrlybaeva M.T., Gussenov B.Sh. (2018). Using the principles of project financing as an effective instrument of management of transport infrastructure (Using elements of public - private partnerships). Espacios. Vol. 39 (Number 19). Page 42 - 46.
- 7 Gussenov B.Sh. (2017). Regional aspects of implementation of foreign economic activities of Almaty region. Scientific achievements and discoveries of modern youth, collection of articles of the winners of the International scientific and practical conference: in 2 parts. P. 551-553.
- 8 Dyrka Stefan, Gussenov B. Sh. The main aspects of the development of foreign economic activity in the era of globalization. Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2018. - Volume 6. - Number 376. -pp. 234 – 238. <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.50>. <http://orcid.org/0000-0003-0275-8029>.

List of references(транслитерация):

- 1 Ditrh B. Tendencii razvitiya proizvodstva, pererabotki i sbyta sel'skohozyajstvennoj produkcii (Trends in the development of production, processing and marketing of agricultural products), Almaty, 2004, pp. 11-13.
- 2 Iskakov A.Zh. Agro promyshlennost' v Kazahstane: vchera i segodnya (Agro-industry in Kazakhstan: yesterday and today.). *Vestnik kaznachejstva*, 2010, No. 4, pp. 22 - 24.
- 3 Kantureev, M.T., Sharipov, A.K., Nurtayeva, A.K. New approaches to risk management in the enterprise, *Espacios*, 2018, Vol. 39, No. 18, pp. 17 - 21.
- 4 Barkhudar Sh. Gussenov, N. B. Korabaeva, G. A. Zhunusova, A.G. Tolamisova, S. N. Aitkulova. The development of foreign trade in the era of globalization, *Espacios*, 2018, Vol. 39, No. 47, pp. 22 - 26. <http://www.revistaespacios.com/a18v39n47/18394722.html>
- 5 Bekezhanov, D., Yerkinbayeva, L. Legal regulation of municipal solid waste treatment in the transition of developing countries to 'green economy', *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 2017, Volume VIII, Issue 3(25), pp. 754 - 759.
- 6 Baitarakova B. D., Turysbekova R. K., Gajiyev F.A., Subebaeva Zh.K., Syrlybaeva M.T., Gussenov B.Sh. Using the principles of project financing as an effective instrument of management of transport infrastructure (Using elements of public - private partnerships), *Espacios*, 2018, Vol. 39, No. 19, pp.42 - 46.
- 7 Gussenov B.Sh. (2017). Regional aspects of implementation of foreign economic activities of Almaty region. Scientific achievements and discoveries of modern youth, collection of articles of the winners of the International scientific and practical conference: in 2 parts. P. 551-553.
- 8 Dyrka Stefan, Gussenov B. Sh. The main aspects of the development of foreign economic activity in the era of globalization. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2018, Volume 6, No. 376, pp. 234 – 238, <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.50>. <http://orcid.org/0000-0003-0275-8029>.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІНДЕГІ ШЫҒЫНДАРДЫ ОҢТАЙЛАНДЫРУ ПРОЦЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

*А. Нуртаева, *Б.Гусенов, М. Алекбаева, А.Сапарова*

*«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған, Қазақстан
e-mail:king_bara@mail.ru*

Түйін. Ауыл шаруашылығының негізгі салаларында қолданылатын шығындарды есепке алудың халықаралық озық әдісі өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығындағы өндіріс технологиясында көзделген жұмыс кезеңдерімен байланысты технологиялық процестер бойынша шығындарды жинақтауға негізделген және оны процестік тәсіл ретінде сипаттауға болады. Мақалада кооперацияның тиімділігін арттыру, агроөнеркәсіптік кешеннің сатып алу және жабдықтау сату құрылымдарын ұйымдастыру және олардағы бухгалтерлік есепті жетілдіру экономиканың жаңа жағдайында экономиканы тұрақтандыру мен дамытудың маңызды факторы болып табылатындығы қарастырылады. Мақалада ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытудың негізгі бағыттары қарастырылады. Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы кәсіпорындағы шығындарды оңтайландыру процесі қаралды. Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі шығындарды оңтайландыру процесін басқару жүйесін жетілдірудің негізгі жолдары белгіленген.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығын басқару, шығындарды оңтайландыру процесі, ауылшаруашылық кооперативі, экономиканы басқару, экономика, ауыл шаруашылығы.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА ОПТИМИЗАЦИИ ЗАТРАТ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

*А. Нуртаева, *Б. Гусенов, М. Алекбаева, А. Сапарова*

*НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдықорған, Казахстан
e-mail:king_bara@mail.ru*

Резюме. Международный передовой метод учета затрат, применяемый в основных отраслях сельского хозяйства, основан на обобщении затрат по технологическим процессам, связанным с этапами работ, предусмотренными технологией производства в растениеводстве и животноводстве, и может быть охарактеризован как процессный подход. В статье рассмотрено то, что успешное решение проблемы повышения эффективности кооперирования, организации заготовительных и снабженческо-сбытовых структур агропромышленного комплекса и совершенствование в них учета выступает важнейшим фактором стабилизации и развития экономики в новых условиях хозяйствования. В статье рассматриваются основные направления развития сельскохозяйственных кооперативов. Рассмотрен процесс оптимизации затрат на сельскохозяйственных предприятиях Республики Казахстан. Намечены основные пути совершенствования системы управления процессом оптимизации затрат в сельскохозяйственных кооперативах Республики Казахстан.

Ключевые слова: управление сельским хозяйством, процесс оптимизации затрат, сельскохозяйственный кооператив, управление экономикой, хозяйство, сельское хозяйство.

METHODS OF RISK MINIMIZATION IN THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP

**Ye. Saparov, G. Tuleshova, A. Saparova*

«Zhetysu University n.a. I. Zhansugurov» NP JSC. Taldykorgan, Kazakhstan

e-mail:king_bara@mail.ru

Annotation. *In the conditions of modern market relations, the activity of any industrial enterprise is impossible without risks. It is almost impossible to avoid risk in production activities, so the main task is to assess the possible risk and develop measures to prevent it. Agro-industrial production is most affected by factors that lead to risks. Agro-industrial production is the basis of the country's life, and is a producer and supplier of vital products. This article examines the impact of risks on the results of agricultural production, identifies the stages of risk management, as well as various approaches to risk classification, analyzes the main causes and consequences of risks in agricultural enterprises.*

Key words: *risk, risk management, agro-industrial complex (AIC), market economy, agro-industrial production.*

Statement of the problem in general form and its connection with important scientific and practical tasks. Agricultural production is one of the riskiest types of business activity. This is determined by an innumerable number of factors, including: the dependence of production on natural and climatic conditions and weather; seasonality of production and a long period of capital turnover; difficulties in changing the range of activities, the introduction of new equipment and technologies. Therefore, in the process of finding ways to overcome the existing risks in the agricultural business and achieve sustainable development by agricultural enterprises, first of all, the agricultural producer must determine the risks that most affect the effectiveness of its activities and what tools can be used to minimize this impact in order to achieve sustainable development.

Main provisions of the article.

Tools that agricultural producers can use: the use of effective technologies, rational use of mineral fertilizers and means of plant protection, grounded for equipment, diversification of production, training of highly qualified specialists, the creation of marketing schemes, vertically oriented enterprises. However, an economic entity can use these instruments if its financial condition is stable and there is free access to credit resources.

Tools for attracting and using which the agricultural producer should turn to the private sector (bank, insurance company, credit union, leasing company).

Macroeconomic methods based on the government's regulatory policy in the agricultural market and state programs to support this sector of the economy.

In the process of strategic planning, research and risk management in agricultural production, it is advisable to use the method of SWOT analysis, the main advantage of which is the possibility of simultaneous research of the external and internal environment of the object.

One of the defining problems in agriculture remains the lack of complete and comprehensive economic information on each of these tools. For this reason, the application of simple methods of economic analysis seems impossible, especially from a practical point of view. The use of SWOT analysis techniques in the study of tools to minimize the impact of agricultural risks opens up prospects, first, for the effective use of their strengths in achieving sustainable agricultural development; secondly, to identify additional opportunities for a positive impact on the environment and to minimize the impact of possible risks.

Introduction. The agro-industrial complex of Kazakhstan is a vivid example of clustering the economy. To understand the risks that farmers in Kazakhstan may face, it is necessary to define the main criteria for clustering agriculture. Analysis of the global economic practice shows that the most cost-effective, competitive and promising direction of development of business is industrial cooperation, which involves small, medium and large businesses, which ultimately leads to the establishment of industrial units called clusters [1].

M. Porter identifies the most important features of the category: "a cluster is a group of geographically neighbouring interconnected companies and related organizations operating in a certain area, characterized by common activities and complementary to each other." These enterprises form the production chain for specific product (Table.1).

M. Porter argues that clusters can influence competition in 3 ways:

- they can increase the performance of the companies in the cluster;
- they can stimulate innovations [2];
- they can stimulate the development of new business areas.

To formulate a more precise definition of the concept of "agricultural risk", it is necessary to consider the positions of some authors on this issue.

Table 1
Influence of clusters on competitiveness (M. Porter).

The direction of the impact of clusters on competitiveness		
Increased productivity of firms and industries	Create opportunities for innovation and industrial growth	Promoting and facilitating the formation of a new business that supports innovation and expansion of the cluster
1. Competition creates more efficient specialization within a cluster	1. The creation of channels for effective cooperation of potentially new resources for innovation	1. The best competence in handling venture capital and the development of fast-growing companies
2. The emergence of more demanding consumers. A higher level of specialization in the production process creates opportunities to take advantage of economies of scale, for example, joint purchase of raw materials, or conducting joint marketing research	2. Early detection and forecasting technology trends	2. Communication and links within the cluster contribute to the emergence of complementary skills, technologies and subsidies. The ability of companies to attract complementary skills allows you to participate in larger transactions in which individual companies are not competitive
3. Access to technology, suppliers, skilled labour, information, business services etc.	3. A favorable environment for the emergence of combinations of previously existing qualifications (abilities)	3. Support the emergence of new participants
4. A high level of expertise to help improve supply chain and also contributes to the process of cooperation and learning (improvement) in the cluster	4. Favorable conditions for risk allocation	4. Strengthening social and other informal links, leading to new ideas and business
5. Clustered development can improve the infrastructure of professional, financial, and other services	5. Improved information flows within the cluster	

Note: compiled by the authors.

Thus, under the agricultural risk O. N. Ostapenko understands "the negative deviation of actual result from planned activities (loss) due to the impact of negative factors of the climatic, financial and political - legal nature in the agricultural sphere" [3].

Yarovaya T. Yu. believes that " risk should be interpreted as a decrease or loss of income by a business entity due to the occurrence of adverse events that are probabilistic in nature." At the same time, the author does not single out the concept of agricultural risk separately.

In our opinion, agricultural risk should be understood as a danger, the probability of causing damage to agricultural producers by disrupting the functioning of the production process due to the influence of external and internal factors [4].

Thus, the concept of "agricultural risk" and "risk in agriculture" should be separated. So, if agricultural risk is understood as a risk associated with the influence of natural and climatic factors, i.e. one of the types of production risk, then the concept of "risks in agriculture" means various types of production risks, price and market risks, business and financial risks, etc.

Methodology. In the process of the study were used General methods of research: methods of analysis of financial statements: horizontal, vertical, ratio, comparison, and other.

To explore the agriculture environment and crisis management in Kazakhstan were used General scientific and special research methods:

- review of the regulatory framework;
- analytical method;
- economic-mathematical calculations.

The theoretical basis of the work is the fundamental works of domestic and foreign scientists in the field of economic theory, market relations and enterprise Economics. The study studied theories, concepts and approaches to the management of complex economic systems of agribusiness entities. The study is based on the economic laws and

laws of the process of interaction of production systems. The study is based on the system analysis and synthesis of the processes of interaction of production processes in complex economic systems in an unstable environment. The paper investigates the materials of legislative, regulatory, instructive and methodological nature in the field of state regulation of economic and legislative relations of economic entities. As an empirical base we used statistical data obtained from official sources, published in domestic and foreign literature, information of operational and statistical reporting of economic entities.

Results. The method of minimizing risks in the agricultural sector includes: diversification of agricultural systems, its task is to determine the most profitable combinations of various types of activities; insurance of risks in the field of agriculture; forward contracts, which involve payment of goods at a price that is agreed in advance, i.e. before the delivery or production of goods. These measures cannot completely eliminate the risk in the activities of enterprises, but they can reduce the existing risks [5]. Currently, in many countries, risk management and problems in this area are brought to the state level. Summing up, it should be noted that agro-industrial production is the most unstable and unattractive industry for potential investors. Timely identification of risks, their analysis and competent management will allow agricultural enterprises to make the right management decision in time and avoid negative consequences [6].

Methods for reducing risks in the agricultural sector at the macro level include: insurance, whose main objective is to compensate producers of property losses of crops, caused by the influence of climatic risks and improve the financial situation of farmers and provide better access to credit; limitation – setting a limit, i.e. the limit of the amounts of costs, sales, credit, etc.; hedging is to avoid price and inflation risks in the implementation of enterprise transactions on the commodity or stock exchanges.

The main methods of reducing the risks of the agricultural sector at the micro level are: increasing the level of capitalization, reducing weather risks, diversification and specialization [7].

Thus, economic methods of risk management have significant limitations in the formation and implementation of the development strategy of the agribusiness organization. They should be supplemented by organizational and socio-psychological methods of risk management.

Organizational risk management methods are based on the use of organizational measures (administrative and logistics solutions) to ensure risk reduction.

Organizational risk management methods include the following types:

- 1) organizational and stabilizing, which are aimed at coordinating risk management activities. They include:
 - distribution of risk management functions among the structural divisions of the agricultural enterprise, as well as the formation of structural divisions for risk analysis and management;
 - setting standards, standards and limits that ensure risk reduction in the process of agricultural enterprise development;
 - formation of a subsystem of information support for decision-making on risk management when planning the development of an agricultural enterprise;
 - determination of control procedures for management decisions made in the process of agricultural enterprise development;

2) distributive - aimed at prompt adoption of corrective decisions in the process of risk management during planning. Economics and management of agricultural enterprise development in order to improve its efficiency, fill in the shortcomings of strategic risk management measures [8];

3) disciplinary-aimed at reducing the risks in planning the development of an agricultural enterprise associated with limiting the freedom of choice of actions in the implementation of the strategy.

Socio-psychological methods of risk management are focused on a group of people involved in the process of forming and implementing the development strategy of an agribusiness enterprise, which has a certain freedom of choice, which is both an additional risk factor (due to the uncertainty of the results of decision-making), and a factor in reducing the possibility and severity of the consequences of risks by involving individual knowledge in the risk management process [9].

The effective use of socio-psychological methods of risk management largely depends on the conditions of their use: management style, competence of managers of the agro-industrial complex, etc.

Thus, the effective use of risk reduction methods in agro-industrial production will increase the efficiency of the agro-industrial complex.

Conclusions. Risk should be interpreted as a decrease or loss of income by a business entity due to the occurrence of adverse events that are probabilistic in nature.

According to research, the risks of the agricultural sector are closely interrelated, and therefore it is quite difficult to distinguish between their types. All of the above types of risks affect the company's profit and constitute income risk. Thus, there is no doubt that under conditions of incomplete market openness, price risk and yield risk are in the position of substitution. In other words, one of the risks is partially compensated at the expense of the other. When the market is more open, the degree of substitution decreases. There is also a close relationship between institutional

and financial risks. This is due to the fact that with the low capitalization of the agricultural sector, there is practically no collateral for a loan. This increases the risk of lending, prompting lenders to raise interest rates.

Risk management uses methods of preserving risk and compensating for damage, reducing and eliminating risk, transferring responsibility for risk through insurance, financial guarantees and guarantees, making provisions on risk in contracts and contracts, etc.

Thus, having analyzed the concept and main types of risks in agriculture, it is worth noting that, like subjects of other industries, agricultural producers are subject to various types of production and market risks. At the moment, not only agricultural producers, but also the state should have a direct impact on reducing the level of agricultural risks, which will be an effective step in attracting private investment in the industry.

List of references:

- 1 Кодекс Республики Казахстан о налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) от 1 января 2018 года № 209 – II с изменениями от 18 марта 2018 года № 537, № 107 – III.
- 2 Кожухарь В. М. Практикум по экономической оценке инвестиций: учебное пособие. Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко". - 2015. – с. 146-148.
- 3 Стоянова Е. С. Финансовый менеджмент. Учебник для вузов, Издательство «Видение». – 2017. – с. 421-425.
- 4 Bota D. Baitarakova, Rayhan K. Turysbekova, Farrukh A. Gajiyev, Zhuldyz K. Subebaeva, Makpal T. Syrlybaeva, Barkhudar Sh. Gussenov. (2018). Using the principles of project financing as an effective instrument of management of transport infrastructure (Using elements of public - private partnerships). *Espacios*. Vol. 39 (Number 19). Page 42 - 46.
- 5 Осмоловский В., Кравченко Л. И., Русак Н. А. и др. Теория анализа хозяйственной деятельности, учебник. Новое издание. - 2016. – с. 149-156.
- 6 Статистика за 2008-2020 годы (по периодам). Комитет по статистике <http://www.stat.gov.kz/> 2020.
- 7 Багиева М. Н. Концептуальные основы анализа и оценки рисков предприятия: Учебное пособие по курсу "Управление рисками", М-во образования РФ, Санкт-Петербург. Университет экономики и финансов. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. государственного экономико-финансового университета. – 2013. – с. 48-51.
- 8 Большов В. А. Управление рисками: учебное пособие Министерство образования Российской Федерации, Казань. финансово-Экономический. - 2012. – с.89-110.
- 9 Gussenov B.Sh. (2017). Regional aspects of implementation of foreign economic activities of Almaty region. Scientific achievements and discoveries of modern youth, collection of articles of the winners of the International scientific and practical conference: in 2 parts. P. 551-553.

List of references(транслитерация):

- 1 Kodeks Respubliki Kazakhstan o nalogakh i drugikh obyazatelnykh platezhakh v byudzheth (Code of the Republic of Kazakhstan on Taxes and Other Mandatory payments to the Budget) ot 1 yanvarya 2018 goda No. 209 – II s izmeneniyami ot 18 marta 2018 goda No. 537, No. 107 – III.
- 2 Kozhukhar V. M. Praktikum po ekonomicheskoi otsenke investitsii (Workshop on the economic assessment of investments): uchebnoe posobie. *Izdatelsko-torgovaya korporatsiya "Dashkov i Ko"*, 2015, pp. 146 -148.
- 3 Stoyanova E. S. Finansovyi menedzhment (Financial management), uchebnik dlya vuzov, *Izdatelstvo «Videnie»*, 2017, pp. 421-425.
- 4 Baitarakova B. D., Turysbekova R. K., Gajiyev F.A., Subebaeva Zh.K., Syrlybaeva M.T., Gussenov B.Sh.. Using the principles of project financing as an effective instrument of management of transport infrastructure (Using elements of public - private partnerships), *Espacios*, 2018, Vol. 39 (No. 19), pp.42 - 46.
- 5 Osmolovskii V., Kravchenko L. I., Rusak N. A. i dr. Teoriya analiza khozyaistvennoi deyatelnosti (The theory of analysis of economic activity), uchebnik, *Novoe izdanie*, 2016, pp. 149-156.
- 6 Statistika za 2008-2020 gody (po periodam). Komitet po statistike <http://www.stat.gov.kz/2020>.
- 7 Bagieva M. N. Kontseptualnye osnovy analiza i otsenki riskov predpriyatiya (Conceptual framework for enterprise risk analysis and assessment): Uchebnoe posobie po kursu "Upravlenie riskami", M-vo obrazovaniya RF, Sankt-Peterburg. Universitet ekonomiki i finansov, *Izd-vo S.-Peterb. gosudarstvennogo ekonomiko-finansovogo universiteta*. 2013, pp. 48-51.
- 8 Bolshov V. A. Upravlenie riskami (Risk management): uchebnoe posobie Ministerstvo obrazovaniya Rossiiskoi Federatsii, Kazan, *Finansovo-ekonomicheskii*, 2012, pp.89-110.
- 9 Gussenov B.Sh. (2017). Regional aspects of implementation of foreign economic activities of Almaty region. Scientific achievements and discoveries of modern youth, collection of articles of the winners of the International scientific and practical conference: in 2 parts. P. 551-553.

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУДАҒЫ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ АЗАЙТУ ӘДІСТЕРІ

**Е. Сапаров, Г. Тулешова, А. Сапарова*

«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған, Қазақстан

e-mail: king_bara@mail.ru

Түйін. Қазіргі нарықтық қатынастар жағдайында кез-келген өндірістік кәсіпорындардың қызметі тәуекелсіз мүмкін емес. Өндірістік қызметте қауіп-қатерді болдырмау іс жүзінде мүмкін емес, сондықтан негізгі міндет ықтимал қауіпті бағалау және оның алдын-алу шараларын әзірлеу болып табылады. Агроөнеркәсіптік өндіріс тәуекелдердің пайда болуына әкелетін факторлардың әсеріне көбірек ұшырайды. Агроөнеркәсіптік өндіріс ел өмірінің негізін құрайды және өмірлік маңызды өнімдерді өндіруші және жеткізуші болып табылады. Бұл мақалада тәуекелдердің ауыл шаруашылығы өндірісінің нәтижелеріне әсері қарастырылған, тәуекелдерді басқару кезеңдері, сондай-ақ тәуекелдерді жіктеудің әртүрлі тәсілдері көрсетілген, АӨК кәсіпорындарында тәуекелдердің пайда болуының негізгі себептері мен салдары талданған.

Түйін сөздер: тәуекел, тәуекелдерді басқару, Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК), нарықтық экономика, агроөнеркәсіптік өндіріс.

МЕТОДЫ МИНИМИЗАЦИИ РИСКОВ В РАЗВИТИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

**Е. Сапаров, Г. Тулешова, А. Сапарова*

НАО «Жетісуский университет им.И. Жансүгулова», Талдықорған, Казахстан

**e-mail: king_bara@mail.ru*

Резюме. В условиях современных рыночных отношений, деятельность любого производственного предприятий невозможна без рисков. Избежать риска в производственной деятельности практически невозможно, поэтому основной задачей является оценка возможного риска и разработка мероприятий по его предотвращению. Агропромышленное производство наиболее подвержено влиянию факторов, приводящих к возникновению рисков. Агропромышленное производство представляет собой основу жизнедеятельности страны, и является производителем и поставщиком жизненно необходимой продукции. В данной статье рассмотрено влияние рисков на результаты сельскохозяйственного производства, обозначены этапы управления рисками, а также различные подходы к классификации рисков, проанализированы основные причины и последствия возникновения рисков на предприятиях АПК.

Ключевые слова: риск, управление рисками, агропромышленный комплекс (АПК), рыночная экономика, агропромышленное производство.

IRSTI 06.39.31

UDC 332.02

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.16>

REGIONAL ECONOMIC SYSTEM AS AN INSTITUTION IN THE NATIONAL ECONOMY

A. A. Sadykbekova^{*1}, T. A. Aydarov², A. A. Meldebekova³, A. R. Shalbayeva⁴

^{1,4}Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

²NJC South Kazakhstan state university named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

³KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan

e-mail: saijarkyn@mail.ru

Annotation. The study is devoted to the issues of the regional system, the effective and sustainable development of which is of particular importance in the vast space of the national economy of Kazakhstan.

Originality of the research. When considering the transformation of economic systems, due attention is not always paid to the interconnection and complementarity of the processes of forming economic relations and developing institutions. Institutional, socio-cultural, and post-industrial characteristics are very difficult to penetrate into the existing overly economized models of economic transformation. The issues of adaptation of economic development trends in highly developed countries to the national, socio-cultural conditions of post-socialist States undergoing a systemic transformation are relatively poorly developed.

The results of the research consist in a conceptual analysis and theoretical definition of the transformation of economic systems in the context of globalization processes, taking into account current trends in the development of the national economy.

Keywords: regional economy, regional system, system quality, globalization, development processes.

Basic provisions. A generic basis for the study of the diversity of complex spatial institutional and economic entities that are formed at the meso-level is identified - the concept of a territorial economic system. It is established that ensuring the competitiveness and investment attractiveness of the territorial economic system in the context of global integration and the formation of the "new economy" is constrained by the uncertainty of its status in the institutional field of modern Kazakhstan, as well as the asymmetry of its participation in the formation and implementation of spatial socio-economic policy.

Introduction. The development of a region, like any socio-economic system, directly or indirectly depends on the influence of numerous and quite specific external and internal climatic, economic, social, ethnodemographic, environmental, socio-political, organizational, managerial and other factors and conditions.

These factors, interacting with each other, together form a «driving force», form a kind of mechanism under the influence of which the functioning and development of the region takes place [1].

Therefore, the adoption and implementation by the Russian society of a new model of economic, socio-political and national-state development could not but affect the modern development of the regions.

The national economy as a unity of functional and territorial integration requires studying the relations that turn individual regions into economic systems within the single economic space.

The key to considering the economic processes taking place in the region is to study the relationship between the national and regional economies [2].

It seems that in this issue it is necessary to proceed from the fact that the regional and national economy are related as a part and a whole. According to materialistic dialectics, neither the part nor the whole can be considered without each other.

A part outside the whole is no longer a part, but a different object, since in the whole system the parts Express the nature of the whole and at the same time acquire specific properties for it. At the same time, a whole without parts is also unthinkable, because it is absolutely simple, devoid of structure and indivisible, it cannot have any properties and interact with other objects.

Materials and methods. The methodological and theoretical basis of the research is based on the fundamental concepts and provisions presented in classical and modern works of domestic and foreign scientists, program and forecast developments of state authorities, academies of Sciences, policy and regulatory documents.

Results and discussion. The regional economy, being a part of the national economic complex of the country, reflects the nature of the whole, determined by the system of production relations. This shows the subordination of the region in relation to the economy of the whole country, since any element of the system cannot exist outside the whole, without those connections that turn it into a link in the economic system.

The objective necessity of subordinating individual parts to the interests of the development of the whole was noted by Karl Marx when he wrote that in any limited system, each economic relationship presupposes another [3]. «This organic system itself, as a whole, has its own prerequisites, and its development in the direction of integrity consists in subjugating all elements of society or creating from it still missing organs» the Functioning of the national economy generates the General conditions and background of economic activity of economic entities [4,5].

In addition, the state of the national economy determines the coordinates of the macroeconomic environment (economic growth, inflation, the value of unemployment, interest rates), which have a major impact on the situation in individual regions of the country.

However, the regional economy is a relatively independent part of the economic system, which determines the relative isolation of territorial production processes and the specific features of their course.

Thus, each individual region represents a unity of common and special features, has sides that indicate its similarity with other regions, and has features that distinguish it from them. The commonality of national and regional economies can be traced by using reproductive, functional and dynamic methods when considering macroeconomic and regional development.

First of all, both the national economy of the country and the regions are characterized by a certain degree of completeness of the reproduction process [6].

According to Marx, «Every social process of production, considered in a constant connection and in a continuous stream of its renewal, is at the same time a process of reproduction». Social reproduction as necessary stages involve the production, distribution, exchange and consumption of material goods, which are always geographically isolated, carried out within a certain space.

There are a number of developments on revenue issues in the regional system. Regional income can be determined depending on the degree of development of some basic industry of the region, which is partially or completely export or, depending on the industry that displaces (replaces) imports. The most significant drawback of the basic industry analysis is that it seems to be isolated from the district itself.

The theory of poles and centers of growth occupies a leading position among modern theories in terms of its prevalence and attempts at concrete practical application. Its founders are the French Economist F. Perrou [7], as well as his student J. Boudville [8], who can rightly be considered a co-author of this theory.

F. Perrou shared and largely used J. Schumpeter's ideas about the diffusion of innovations. He believed that the process of spreading innovations among entrepreneurs determines economic progress. The innovations form of concentration, grouped around the leading in the industry. In the theory under consideration, the economic space appears as a kind of force field, the intensity of which is uneven and in which certain centripetal forces act, directed to certain centers, poles or foci, and the forces emanating from them are centrifugal. Each focus has its own force field, which is placed in the system of other focuses. Functional growth poles are associated with these foci.

J. Budville considers homogeneous, polarized, and «planned» spaces, as well as similar types of districts [9]. He prepared the geographical ground for the functional concept and United space and function by a common property – polarity. It follows from this that not every regional center or node is a pole of growth, but only one in which propulsive leading industries are represented, which is capable of independent development for a long time, controls its environment and informs it of development impulses. J. Himself. Budville wrote: «The regional growth pole is a set of developing and expanding industries located in an urbanized zone and capable of causing further development of economic activity in the entire zone of its influence» [10].

Currently, two terms are widely used: the growth pole and the growth center. This differentiates the functional and geographical parts. The growth pole refers to a set of industries, and the growth center refers to the geographical interpretation of the pole, i.e. a specific center, city. Proponent of the ideas of F. Peru, Spanish scientist H. R. Lasuen, offers the following statements about the poles of growth:

1) the growth pole is a regional (rather than national) node of enterprises (rather than industries) associated with the export sector of the region's economy (rather than the leading industry), located in one or more geographical concentrations of the region;

2) the system of growth poles and each of them separately grow due to impulses generated by national demand, transmitted through the export sector of the region and perceived in the process of competition between the poles;

3) growth momentum is transmitted to peripheral secondary industries through market links (rather than supply and consumption links) between enterprises, and to the geographical periphery in the same way, but taking into «account location factors».

The concept of poles of growth has found a certain response in the works of some scientists of former socialist countries (L. Kesegi-Hungary, V. Kavalets-Poland, K. Mikhailovich-Yugoslavia). In these works, however, the influence of the Soviet economic school, in particular the concept of industrial complexes, is clearly traced. Therefore, they focus on integrated development, in addition, significant differences from the works of Western scientists occur due to a fundamental difference in the research base and goal setting, determined by differences in social systems.

P. Potier's theory of development axes is closely related to the theory of growth poles. Its Central point is the provision that development is transmitted along the main transport channels that connect the most important industrial centers. To some extent, the work of p. Potier, based on the analysis of actual material, reflects the transport principle of V. Kristaller. The theory of axes helps to link the influence of the transport network with the theories of urban hierarchy and growth centers.

The main advantage of the theory of poles and centers of growth is that it has made a significant step towards creating a comprehensive direction in regional science (i.e., the synthesis of the theory of placement and regional research itself). It uses a systematic method of analysis (along with traditional methods of placement theory), tries to solve the problem of the relationship between efficiency and alignment, between national goals and the tasks of regional development itself. However, it has some disadvantages: there is no single approach to the question of optimum population in the growth centres: depending on the techniques used by researchers, it varies very much; unclear question with the hierarchy of growth centres, including functional; there is no clear mechanism that determines the priority of investment and funds for development of an area.

National and regional economies are distinguished by a single system of reproduction cycles, which include the reproduction of labor, financial and credit resources, finished goods, production and social services, etc.

Within the region, a relatively complete cycle of reproduction is carried out, which creates conditions for the integrated development of the territory. In General terms, the process of regional reproduction can be described as follows. Each region has its own industry structure, which is formed and developed based on the existing economic potential (competitive advantages). As a rule, this is a relatively narrow specialization that does not fully meet the needs of the region's population in a variety of products and services of its own production.

This specialization provides a certain level of socio-economic development of the region, determines its place in the «national economy» system.

In the context of the intensification of the development of the national economy of Russia, the need for further improvement of the structural organization of the economic space of the country increases. There has been a rethinking of a number of principles of federalism, science and practice of States the basic notion of territorial economic systems, new structural formations with the participation of regions (macro-regional forms), the internal structure of regions are formed and are applying for the special status of subregional education.

Each new sub-regional entity that appears in the internal environment of the region is justified to the extent that it makes a significant contribution to improving the efficiency and sustainability of the territory's development, as well as to increasing its investment attractiveness and competitiveness. In the conditions of deep differentiation of resource provision and territorial economic polarization in the economic space of Russia, there is a variety of options for sub-regional economic entities.

Due to the growing competition and the need to ensure the competitiveness of the regional form of the territorial economic system, the importance of strategic support for the development of sub-regional entities is increasing.

From the variety of objectively existing strategies and instruments of territorial development, it is necessary to choose strategic vendors that correspond to available resources, infrastructure, functioning capital, the territorial economic system and ensure its rapid development in line with the evolutionary process of the national economy.

When forming and organizing sub-regional economic entities, it is necessary to use the potential of evolution that already existing clusters and special economic zones (SEZs) have, focusing on the search for qualitatively new opportunities to intensify the development of the territorial economic system, as well as moving towards a systematic quality of interaction between the elements of these structural entities.

The formation and development of sub-regional economic systems takes place in the context of the interaction of two oppositely oriented and mutually complementary processes-differentiation and integration of economic relations.

On the one hand, the emergence of sub-regional systems means a deeper differentiation of the internal environment of the territorial economic system at the regional level.

On the other hand, it creates new opportunities for integration interaction at various levels of the organization of economic relations in order to increase the efficiency of the reproduction process.

In the course of the regional economic cycle, injections occur, which represent the flow of funds directed to the purchase of the gross regional product (investment expenses of firms operating in the region; expenses of regional authorities related to the purchase of regional goods and services; cash receipts from exports and sales of products outside the region).

Injections increase aggregate demand in the region, ensuring the implementation of the created gross regional product, and, consequently, improve the economic situation in the region: stimulate production, reduce unemployment, and promote economic growth.

In General, the analysis of the regional economic cycle makes it possible to determine the elements of self-regulation and self-development of the regional economy, as well as to identify the tools of state influence on the regional economy.

The regional economy, being a relatively separate part of the national economy, is characterized by significant specifics of economic processes. Since they represent a link in the territorial division of labor and are an element of inter-regional relations, they are a more open system than the national economy.

The more a region is involved in the territorial division of labor, the more open its economy is, and this leads to regional peculiarities. First of all, it is quite natural that there are significant discrepancies between seizures and injections in the economic turnover of products and incomes at the regional level.

Further, there is a discrepancy between the gross regional product produced in the region and the cost of resources spent on its production.

In addition, the region is characterized by intersectoral imbalances, due to the region's specialization in the production of certain types of products.

Thus, the analysis allows us to conclude that the regional economy is part of the national economic complex, so the socio-economic nature of the national and regional economies is the same. It manifests itself in the homogeneity and generality of economic processes occurring on the territory of the country and its regions. This commonality lies in the fact that the regional economy has: a relatively identical structure with the national economy; typical factors affecting individual sectors of the economy; identical mechanism of interaction between different sectors of the national and regional economy.

Application to the study of regional economic system that development is a trajectory of the circuit functioning of capital, the shift of the equilibrium state, the transition of the economy to a qualitatively new center of gravity and adapt the whole economy to changing centers of equilibrium, allows to distinguish between extensive and intensive ways of development.

Extensive development is based on a qualitatively unchanged base-technologies, forms of organization, the human factor, that is, the economic system moves «in breadth». Intensive development changes the very basis of growth, updating technologies, forms of organization of the economic process and the human factor, that is, the economic system moves «deep». At the same time, the shift of the center of gravity towards the intensive type of development means intensification.

In an economy that has a huge amount of space, its rational structuring becomes the main resource for intensification. Therefore, the priority direction for the intensification of regional economic systems in modern Russia is to create effective and institutionalized localizations of resources, factors of production and the corresponding infrastructure in their internal environment.

References

1. Leksin V.N, Shvecov A.N. Gosudarstvo i regiony: Teoriya i praktika gosudarstvennogo regulirovaniya territorial'nogo razvitiya (State and regions: Theory and practice of state regulation of territorial development). M., URSS, 2015.
2. A. Abdimomynova, A. Temirova, S. Yussupova, G. Talapbaeva «Evaluation and trends of regional differences in Kazakhstan», *News of the national academy of sciences of the republic of Kazakhstan series of social and human sciences* ISSN 2224-5294, Volume 3, No. 325 (2019)
3. Kassymova, G. K., Arpentieva, M. R., Kosherbayeva, A. N., Triyono, M. B., Sangilbayev S. O., Kenzhaliyev B. K. (2019). Science, education & cognitive competence based on e-learning. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2019, (1), pp. 269–278.
4. Steiner M. Old industrial areas and transformation processes in west and east — lessons for regional policy, *Available at*, <http://regionalstudies-assoc.ac.uk/events/abstract.htm> (date of access: 07.11.2013).
5. Pessoa, Argentino (2012): Regional cluster policy: The Asian model vs. the OECD approach. *Available at*: <http://mpr.ub.unimuenchen.de/42024/> (date of access: 11.04.2013)
6. Areal, Francisco J. and Balcombe, Kelvin and Tiffin, R. (2010), Integrating spatial dependence into stochastic frontier analysis, *Available at*, <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/24961/> (date of access, 11.04.2013).
7. Rýbvalter D. A. Polýsa konkýrentosposobnosti. Ýpravlenie naýchno-innovatsionnym kompleksom po-frantsýzskí (The politics of competitiveness. Management of the scientific and innovative complex in French) [*Elektronnyy resýrs*], URL: http://www.ng.ru/science/2009-12-02/11_france.html (data obraeniya, 18.04.2014)
8. <https://www.zakon.kz/>
9. Polynev A. O. Mejrionalnaia ekonomicheskaiia differentsiatsiia metodologii analiza i gosýdarstvennogo regýlirovaniia (Interregional economic differentiation of the methodology of analysis and state regulation), M., *Editorial ÝRSS*, 2016
10. Porfirev B. N., Terentev N. E. Problemy ýstoichivogo razvitiia ekonomiki v mirovom i regionalnom izmerenii, *Ýpravlenie riskom*, 2016, No. 1

ӨНІРЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА КЕҢІСТІГІНДЕГІ ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ

А.А. Садықбекова¹, Т.А. Айдаров², А.А. Мелдебекова³, А.Р. Шалбаева⁴

^{1,4}*Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан*

²*КАҚ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан*

³*Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан*

e-mail: saijarkyn@mail.ru

Түйін. Қазақстанның ұлттық экономикасының үлкен кеңістігінде тиімді және тұрақты дамуы ерекше мәнге ие аймақ жүйесінің мәселелеріне арналған зерттеме.

Зерттеудің бірегейлігі. Экономикалық жүйелерді трансформациялауды қарастыру кезінде экономикалық қатынастарды қалыптастыру және институттарды дамыту процестерінің өзара байланысы мен толықтырылуына әрдайым тиісті көңіл бөлінбейді. Институционалды, әлеуметтік-мәдени, постиндустриалды сипаттамалары экономикалық трансформацияның қалыптасқан қажетсіз экономикалық модельдеріне үлкен қиындықпен енеді. Жоғары дамыған елдердің экономикалық даму үрдістерін жүйелі трансформациядан өтіп жатқан постсоциалистік мемлекеттердің ұлттық, әлеуметтік-мәдени жағдайларына бейімдеу мәселелері салыстырмалы түрде нашар дамыған.

Зерттеу нәтижелері ұлттық экономиканың қазіргі даму тенденцияларын ескере отырып, жаһандану процестері жағдайында экономикалық жүйелердің өзгеруін тұжырымдамалық талдау және теориялық анықтаудан тұрады.

Түйін сөздер: өңірлік экономика, өңірлік жүйе, жүйелік сапа, жаһандану, даму процестері.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА КАК ИНСТИТУТ В ПРОСТРАНСТВЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

А.А. Садыкбекова¹, Т.А. Айдаров², А.А. Мелдебекова³, А.Р. Шалбаева⁴

^{1,4}Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан

²НАО Южно-Казахстанский университет им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

³КазНПУ имени Абая, город Алматы, Казахстан

e-mail: sajarkyn@mail.ru

Резюме. Исследование посвящено вопросам системы региона, эффективное и устойчивое развитие которой имеет особое значение в огромном пространстве национальной экономики Казахстана.

Оригинальность исследования. При рассмотрении трансформации экономических систем не всегда уделяется должное внимание взаимосвязи и взаимодополнению процессов формирования экономических отношений и развития институтов. С большим трудом проникают в сложившиеся излишне экономизированные модели трансформации экономики институциональные, социокультурные, постиндустриальные характеристики. Относительно слабо разработаны вопросы адаптации тенденций экономического развития высокоразвитых стран к национальным, социокультурным условиям постсоциалистических государств, переживающих системную трансформацию.

Результаты исследования заключаются в концептуальном анализе и теоретическом определении трансформации экономических систем в контексте глобализационных процессов, с учетом современных тенденций развития национальной экономики.

Ключевые слова: региональная экономика, региональная система, системное качество, глобализация, процессы развития.

IRSTI 06.71.07

UDC 338.012

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.17>

BUSINESS STRUCTURES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS A FACTOR OF INCREASING COMPETITIVENESS

E. G. Satybekova*¹, G. E. Maulenkulova², I.I. Shevchenko³, E.M. Aliyeva⁴

¹International humanitarian and technical University, Shymkent, Kazakhstan

^{2,3,4}NJC South Kazakhstan state university named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: ualina525@gmail.com

Annotation. The purpose of the research is to develop theoretical, scientific, methodological and practical provisions for the formation of a production management system of innovative potential based on increasing the competitiveness of the agricultural industry, aimed at ensuring food security in Kazakhstan.

Originality of the research. The article shows that the innovative type of economic development requires the development of a competitive innovative potential product, the implementation of the principles of continuous improvement, the search and use of production organization for its effective production. The necessity of forming mechanisms for identifying and using organizational reserves to increase the efficiency of production of innovative potential products is also determined. This opened up the possibility of creating and developing conditions conducive to the mobilization of domestic reserves.

Research result. Despite the solution of many theoretical and applied problems reflected in the works of these authors, a General approach to the classification of organizational reserves for improving the efficiency of production of scientific-intensive products is not currently formed, and the issues of forming a mezzanine for identifying and using, and evaluating the level of production efficiency require further improvement.

Key words: sustainable development, competitiveness, agro-industrial complex, entrepreneurship, development mechanism, efficiency.

Basic provisions. On the basis of generalization of theoretical approaches to the study of entrepreneurship and the characteristics of activities on the market the notion of "enterprise structure" and defined organizational, functional, economic, and social principles to ensure the competitiveness of business structures; developed recommendations for improving the mechanism of competitiveness, including analysis of competitive position, the formation and implementation of competitive advantages that contribute to effective management of the enterprise.

Introduction. In the areas of regulation of agricultural development, ensuring structural shifts, we can distinguish several important areas of regulation. First, it is necessary to significantly improve the mobility of the main factors of production. Labor on agricultural land, capital, immobility of land itself are important obstacles, such as the

rational placement of reserves, to increase the rural economy, as well as the timely supervision of market forces in changes in the impact of economic efficiency.

In this regard, another criterion for the classification of state regulatory measures is the step of influence on production and trade [1,2]. The same criteria are registered in the liberalization trade and the World Trade Organization (WTO) agricultural agreement, which was used in Uruguay. There is no influence or influence in the production of minimal stepene and trade under the name of the «green box». The criterion for this green box is specified in the 2nd determinant in the agricultural agreement. This has an immutable meaning, such measures are not subject to transfer from consumers, there is no price quality in maintaining production, and there is no attachment to the type or volume of products, domestic or world prices, factors of production. Specific criteria for special measures are set and must be observed.

Materials and methods. The trend of transition to an innovative way of development and the formation of a national innovation system is currently an important direction in economic science. This makes it especially important to theoretically understand the essence of the entrepreneurial process in the agro-industrial complex and ways to improve the effectiveness of state regulation of innovation activities.

Thus, the development of a mechanism for activating innovation activities within the framework of the state regulation system is one of the most acute socio-economic problems. The obvious relevance, great practical significance and lack of development of the indicated problem led to the choice of the topic of the dissertation research, its goals and objectives.

Results and discussion. For the further development of the agricultural economy of the Turkestan region, large amounts of domestic and foreign investment should be received in various entrepreneurial projects. From our point of view, investments are investments or goods in various forms and are directed to production services in order to increase capital or value added.

In the economic literature, public, private, mixed and foreign investments are distinguished. However, the desire for domestic investment is less expressed. If we are talking about attracting investments, first of all, the formation of a favorable external environment for foreign investment is taken into account [3].

The reasons for attracting foreign investment are: the creation of new jobs, the development of new technologies, know-how and methods of organizing production management and innovative processes, due to the improvement of the country's balance of payments, stabilization of the macroeconomics.

Innovation management (innovation) is related to investment processes. The better the management and news structure, the more attractive the project will be for potential investors.

Foreign investments loans received from an international financial organization also consist of loans, grants, and material assistance received from other countries from interstate agreements. Domestic investments consist of state funds, i.e. related state funds attracted from other funds (loans, financial assistance, temporary assistance, etc.).

Japan is one of the developed countries, which limits the inflow of direct and indirect investment and creates conditions for attracting domestic investment in the first place for the creation of new scientific technologies, know-how and qualitatively new industries on a large scale. Japan, in turn, has severely restricted purchases of foreign licenses in order to create a technically advanced export base. The volume of foreign investment in the percentage of Foreign and domestic investments in Japan is still relatively small. In this regard, due to the inflow of investments in new multi-science technologies in the Republic of Kazakhstan, it is important to equip it at the expense of internal and external investments.

World practice has shown that foreign direct investment in comparison with other types of economic assistance differs in its advantages. Another example is Argentina, which has an open economic policy, which led to the pre-revolutionary conditions and economic crisis of the International Monetary Fund in order to attract and maintain transparency in foreign investment.

According to world experience, a well - thought-out and effective policy in attracting foreign capital is a mechanism for ensuring sustainable economic growth of the country. If this not only ensures the growth of manufacturing industries, but also includes investment, processing and science-based industries, then the attracted investments are suitable for the benefit of the country. At the same time, to give an example, according to the experience of Saudi Arabia, recognized as the richest country in the world, attracting only foreign investment is not recognized enough, which stops the development of the level of processing with the sale of raw materials.

As a result of this policy, Saudi Arabia's internal state revenue amounted to 3 300 billion. more than\$.

The state should implement its own regulatory and management functions for investment in the following areas [4]:

- and production of damytu gayzette;
- Basta ndrt economicaly basundi sallerin stamatakis etu ushin of ginatta theatr;
- caspicara new intraindividually [5].

Asilisa aulabaari.NDRs Salalah Sal clearly W and fat shlc bcachevalid alexelie bolady.

Sally bsece halyard Yenbek BLS nteresti liptastic Dniestr aready eldard gagyiy men mamajanyan anytime

Fat shlc brecelets-tauar ndroid bir saladie nm ushin timd Charter men towerlane tcaudiag brecelets pharmacy. Clearly b bsece rtrl salladay tauar ndrude arcandyalagireeio.

Agronomists keshen nm ndrue arcandyalagireeio.

- agronomist keshen nm ndrue arcandyalagireeio Sabater synalar:

- agronomist keshen nm ndrue arcandyalagireeio basist tartarini jelks esapce Alu;

- brecelets Narita ortony and bseklecki golyy;

- respublikasy agroin Tilletia [6];

- nm NDRs ushin and nageshwaran larinna jelks Sana'a;

- Exporta aralen nm alway tauar ndrue toward aludy jelks intalnirile sebebinin seen meseleler they basalar.

The methodology for assessing the competitiveness of agricultural products is implemented through the following specific chain.

1. Market Analysis (Study of the market, the needs of potential buyers, the forecast of the demand of the population, the consideration of possible competitors, including foreign suppliers) with the aim of justifying the basis for comparing the requirements of products in their selection, of course, the competitiveness of products. The possibility of selling in a given market can only be determined by comparing commodity producers with each other [7].

2. Determination of the list of parameters based on comparison and Evaluation (Technical, Economic, as well as regulatory), their quantitative expression and determination of weighting.

3. Calculation of empty indexes for each parameter individually (natural, points, percentages, shares, weights, etc.) or taking into account selected indicators.

4. Calculation of the integral indicator of product competitiveness.

5. Election of very serious factors and measures to increase the competitiveness of agricultural products for their implementation.

When determining the competitive parameters of goods, it is necessary to determine the part that the consumer characterizes the properties of the product, and the next part to take into account the economic situation. They can be both standard (hard) and free (soft) parameters.

The issues of competition of the agro-industrial complex in the Republic will be even more acute, so the level of constructive decisions required by the state to justify an effective domestic and foreign policy in specific regions should be determined.

- The competitiveness of the national agro-industrial complex is determined by the following main factors;

- new technologies and investments based on the level of science;

- the level of investment based on «human capital»;

- the level of favorable economic conditions for innovation;

- liberalization of foreign economic relations;

- formation of an open economy based on the rules of international trade;

- high quality of products in accordance with the relevant international certification,

- economic freedom of the economy;

- state guarantees for the protection of property and capital funds of agricultural enterprises.

New intensive and high technologies play an important role in the growth of production efficiency and the formation of product competitiveness, which means that almost 80% of quality and competitiveness are created in the production sector, that is, at the stage of technological formation of product properties, and accordingly, as a result, the norm of consumer prices is formed. 20% of the quality is formed in the production, packaging and storage processes of agricultural products, etc.

The level of competitiveness of the agro-industrial complex is determined by the degree of food freedom; the balance of domestic food supply and demand in the market; investment and rapid technological processing; improving the quality of agricultural products; increasing the standard of living and social stability of the population.

To realize the existing potential in the agricultural sector of the Republic, it is necessary to concentrate the work of three main levels of economic management - macro - (state), meso - (regional and sectoral), micro-level (enterprises) on the basis of solutions of a single program to improve the competitiveness of the agro-industrial complex.

Improving the competitiveness of agricultural products for Kazakhstan is determined based on two main positions. First, the issue of increasing production from local raw materials to the export of products (according to the program developed in the Republic) is raised. Secondly, it is necessary to ensure the demand for the development of own production, which can compete in the domestic market of products, by replacing imports. In this regard, it is time to develop an organizational and economic mechanism that ensures the competitiveness of agricultural enterprises (figure 1).

Increasing the competitiveness of products depends on the following conditions:

- coordination of increasing competitiveness with the goals of macroeconomic policy of the state;

- focus on specific solutions and targeted improvement of agricultural policy on the competitiveness of products in the interconnection of food markets with targeted improvement of economic indicators for the development of agro-industrial complexes.

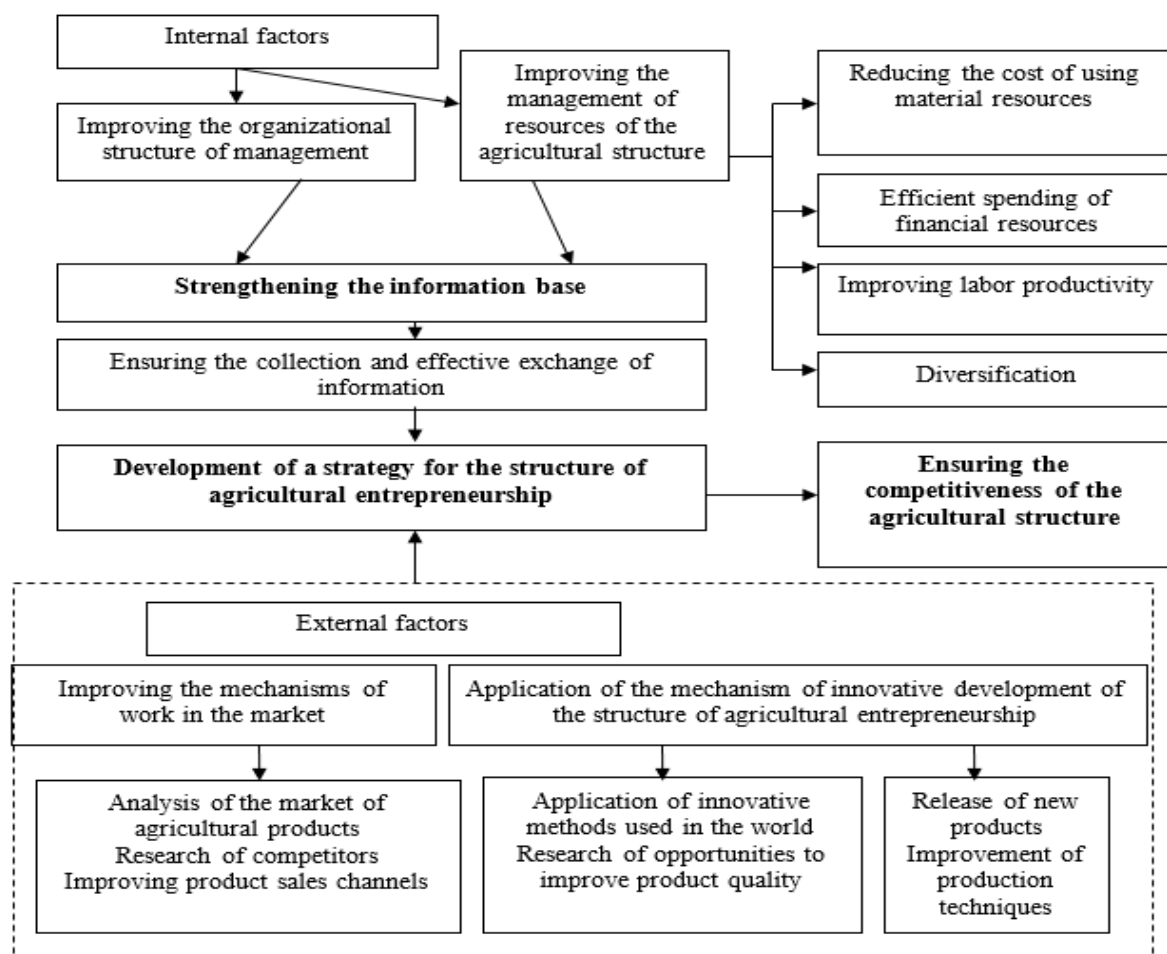

Figure 1 - Organizational and economic mechanism that ensures the competitiveness of agricultural enterprises

- search for internal reserves of commodity producers to reduce production costs;
- the field of marketing and activity of marketing research, marketing and marketing of agricultural products in the new market.

The development or progress of production of work is inextricably linked with the search for opportunities to increase labor productivity by reducing labor retention, creating conditions for optimal transmission of each resource used in the production process. Therefore, production work (creativity) can be characterized as increasing its productivity, as well as creating conditions for the maximum transmission of all factors used in production, while minimizing seizures. The productivity of production work is realized through the stages of technological implementation.

The main role in the development of production work is played by the production technological process. It is divided into rigid and flexible. A special characteristic of the rigid production technological process is the use of technological production devices focused on serial production as much as possible. Rigid technological processes are aimed at stable production of large volumes of products in the absence of systematic changes in the design of the manufactured product.

A special characteristic of the process of rigid production technologies is the use of technological production devices focused as much as possible on mass production. Rigid technological processes are aimed at stable production of large volumes of products in the absence of systematic changes in the design of the manufactured product.

The situation presented by us identifies 6 (six) interrelated issues in achieving this goal:

1. Achieving the level of diversity of activities of horizontally integrated and indirectly diversified organizations in the agro-industrial complex, ensuring the achievement of the goals of their formation and the formation of their competitive advantages.

2. Distribution of the placement of production funds of organizations (primarily capital) determined between sales markets and economic activities in order to maximize the efficiency of their use.

3. Optimization of complex stages of sales and retraining of finished products, the possibility of horizontal integration of the production stage and the formation of resource transfer and the relationship of levels of production and specialization, integration and combination of implemented economic activities.

4. Obtaining synergistic effects of interaction between types of economic activity through indirect (mixed) and direct (extended) integration and its other stages (stages).

5. Develop and implement a joint strategy of the organization that ensures the achievement of the goals of its activities.

6. Changes in the institutional (ownership) and structural (structure of the source of capital, organizational structure of management) of the organization's activities, which, in turn, stimulate the achievement of a comprehensive strategy for its diversification and integration in the conditions of the external environment and the distribution of its capabilities.

From our side, the institutional and structural conditions of the organization as a factor of diversification and integration of the effectiveness of their activities, forms of economic activity of the organization, methods of creating added value, are determined in accordance with the actual internal and external conditions of formation, by targeted regulation of the diversity of activities of horizontally integrated and indirectly diversified organizations in the agro-industrial complex.

References

1. Badalov L.M., Sedova N.V. Innovatsii v realizatsii integratsionnykh protsessov v agropromyshlennom komplekse Rossiiskoi ekonomiki (Innovations in the implementation of integration processes in the agro-industrial complex of the Russian Economy), *Kachestvo, innovatsii, obrazovanie*, 2016, No. 1, 0,75 p.l. (v tom chisle lichno avtora - 0,3 p.l.)

2. Sedova N.V. O stimyirovani malyh form hoziaistvovaniia APK v ramkah natsionalnogo proekta (On the promotion of small-scale agriculture in the framework of the national project), *Sovremennye aspekty ekonomiki / Pod nauchnoi redaktsiei d.e.n., prof. L.B. Sýlpovara, GOÝ VPO «MGÝS», M, 2015, 0,3 p.l.*

3. Jelezko B.A., Ermakova T.A., Volodko L.P. Reinjirning biznes-protsessov (Business process reengineering), *Ýcheb. Posobie*, B.A. Jelezko, T.A. Ermakova, L.P. Volodko, Pod red. B.A. Jelezko. Mn., Knjiny dom, Misanta, 2016

4. V SSHA agroholdingi vne zakona. Po krainei mere v neskolkix krýpnyh shtatah (In the United States, agricultural holdings are illegal. At least in a few major states), *Krestianskie vedomosti*, 2010, No. 50

5. Ýshachev I. Vnýtrihoziaistvennye ekonomicheskie otnosheniia v selskohoziastvennyh predpriatiiah (Intra-farm economic relations in agricultural enterprises), *APK: ekonomika i úpravlenie*, 2014, No. 5

6. Allan W. Gtay, 2012, Farm Bill, Impacts on Decisions at the Farm, *Purdue University Cooperative Extension Service*, May 2012, No. 342.

7. R.Zh. Kalgulova, K.M. Zhumaxanova, Z.K. Yessymkhanova (2020) The economic essence of the innovative potential of small and medium-sized enterprises, *News of the national academy of sciences of the republic of kazakhstan series of social and human sciences*, 11 Volume 1, No. 329 (2020)

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМДАР БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Э.Г. Сатыбекова¹, Г. Е. Мауленкулова², И.И. Шевченко³, Э.М. Алиева⁴

¹Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті, Шымкент, Қазақстан

^{2,3,4}КАҚ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: ualina525@gmail.com

Түйін. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған аграрлық саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізінде инновациялық әлеуетті өндіруді басқару жүйесін қалыптастыру бойынша теориялық, ғылыми-әдістемелік және практикалық ережелерді дамыту болып табылады.

Зерттеудің бірегейлігі. Дамудың инновациялық жолына көшу үрдісі және ұлттық инновациялық жүйені қалыптастыру бүгінгі күні экономикалық ғылымдағы өзекті бағыт болып табылады. Бұл агроөнеркәсіптік кешендегі кәсіпкерлік процестің мәнін теориялық түсінуді, инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің тиімділігін арттыру жолдарын ерекше маңызды етеді.

Зерттеу нәтижелері. Аталған авторлардың еңбектерінде көрініс тапқан көптеген теориялық және қолданбалы міндеттердің шешілуіне қарамастан, қазіргі уақытта ғылыми өнімді өндірудің тиімділігін арттырудың ұйымдастырушылық резервтерін жіктенуе жалты көзқарас қалыптаспаған, мезанінді анықтау және пайдалану, өндіріс тиімділігінің деңгейін бағалау мәселелері одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Кілт сөздер: тұрақты даму, бәсекеге қабілеттілік, агроөнеркәсіптік кешен, кәсіпкерлік, даму тетігі, тиімділік.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЕ СТРУКТУРЫ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Э.Г. Сатыбекова¹, Г. Е. Мауленкулова², И.И. Шевченко³, Э.М. Алиева⁴

¹Международный гуманитарно-технический университет, Шымкент, Казахстан

^{2,3,4} НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

e-mail: ualina525@gmail.com

Резюме. Целью исследования является развитие теоретических, научно-методических и практических положений по формированию системы управления производством инновационного потенциала на основе повышения конкурентоспособности аграрной отрасли, направленной на обеспечение продовольственной безопасности Казахстана.

Оригинальность исследования. В статье показано, что инновационный тип развития экономики требует разработки конкурентоспособного инновационного потенциального продукта, реализации принципов непрерывного совершенствования, поиска и использования организации производства для его эффективного производства. Также определена необходимость формирования механизмов выявления и использования организационных резервов повышения эффективности производства инновационной потенциальной продукции. Тем самым была открыта возможность формирования и развития условий, способствующих мобилизации внутрипроизводственных резервов.

Результаты исследования. Несмотря на решение многих теоретических и прикладных задач, нашедших отражение в трудах упомянутых авторов, в настоящее время не сформирован общий подход к классификации организационных резервов повышения эффективности производства научно-емкой продукции, требуют дальнейшего совершенствования вопросы формирования антресоли выявления и использования, оценки уровня эффективности производства.

Ключевые слова: устойчивое развитие, конкурентоспособность, агропромышленный комплекс, предпринимательство, механизм развития, эффективность.

IRSTI(MPHTI) 06.09.91

UDC(УДК) 330

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.18>

FORMATION AND DEVELOPMENT ECONOMY OF THE UNITED ARAB EMIRATES

F. Seidakhmetova

Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan.

e-mail: favziy@inbox.ru

Abstract. The article discusses the features of the formation and development of the economy of the United Arab Emirates.. The authors describe in detail the stages of the historical development of the UAE, as well as the legal aspects developed by the government of the UAE in modern conditions

Key words: economic system, modern economy,, development indicators, legislative features, business.

Main body. The UAE is a rapidly developing country with one of the highest living standards in the world. The introduction describes the history of the development of this state, whose inhabitants led a nomadic lifestyle and for many years the country was a colony. The following is a description of the current development of this country.

The Emirates is the largest center of financial and business activity and actively attracts foreign investment to the country. These changes were made possible by the right management policy. In the main part, the authors reveal the distinctive features of this country.

It is emphasized that the development is based on the study of positive international experience in order to apply the achievements in the conditions of further development. Legislation in the UAE is based on Sharia law, which is reflected in some rules of interaction with banks, in particular, it concerns loans and loans, inheritance of property, there is no concept of nominal ownership.

The dates of the Emirates ' accession to international organizations are also described. The UAE is not a member of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), but has signed the convention on the automatic exchange of tax information.

Introduction. The formation of the legislation and its features. The history of the formation and development of the UAE attracts the attention of many researchers. This country is one of the fastest growing and most prosperous in the world economy. The most important sector of the economy at the initial stage of development was oil, which in recent years has gradually diversified in accordance with the legislation of the UAE. This country has its own unique national characteristics and history of development.

Research Methods. Methods of studying the historical development of the UAE economic system are a synthesis of scientific works of authors dealing with this problem, legislative and legal documents of the Emirates. During the work on the article, the author used statistical data, scientific and theoretical materials, as well as Internet resources devoted to the study of the economic development of the United Arab Emirates in all periods of its history, including the current state.

Results and Discussion. The UAE is one of the fastest growing countries in the world and is the largest center of financial and business activity, consisting of seven emirates (Arabic: إمارات [imarat], unit of إمارة [imara]). Each emirate is an absolute monarchy: Abu Dhabi, Ajman, Dubai, Ras Al Khaimah, Umm al Qaywain, Fujairah and Sharjah.

The history of the UAE is described in many sources of information [1 -4]. In the early 1920s, the richest oil reserves were discovered in the Persian Gulf. In the same years, the struggle for independence unfolded, which reached a special scale in Sharjah and RAS al-Khaimah. In 1922, the British established control over the right of the sheikhs to grant oil exploration and production concessions. With the start of oil production in the 1950s, the region began to attract foreign investment. The income from the oil trade has significantly raised the standard of living of the local population.

In 1964, the League of Arab States opposed Britain, declaring the right of the Arab peoples to full independence. In 1968, the British Government announced its intention to withdraw British troops from areas east of the Suez Canal, including the Persian Gulf States, by the end of 1971. An agreement was signed on the formation of the Federation of Arab Principalities of the Persian Gulf.

On July 18, 1971, the rulers of six of the seven emirates that made up the Treaty States (except for Ras Al-Khaimah) decided to form a union. On December 2, 1971, six of the seven emirates of the Treaty of Oman announced the creation of a federation called United Arab Emirates. The seventh emirate, Ras al Khaimah, joined in 1972.

United Arab Emirates (Arabic: دولة الإمارات العربية المتحدة [Al-Imarat al-Arabiya al-Muttahida], English: United Arab Emirates), abbr. United Arab Emirates (abbreviated as the United Arab Emirates or simply the Emirates) - a federal state in the Middle East.

The history of the area dates back to 6000 BC. Table 1 provides information about life in ancient times and the events that occurred on this land that affected the sovereignty and freedom of its people and led them to the formation of the UAE[5].

*Table 1
History of the formation and development of the UAE*

№	Period	Events that occurred
1	6000 - 3500 BC Paleolithic era	During this period, the Bedouin communities lived off fishing and collecting plants. This era was characterized by the appearance of pottery, evidence of which has been found in Sharjah, Umm al-Quwain, Ras al-Khaimah, and Abu Dhabi.
2	3200-1300 years. BC Bronze Age	This stage is divided into three periods: 1) the period of Jebel Hafita, 2) the period of Umm al-Nar, 3) the period of Wadi Suk
3	300-300 years. BC Iron Age	Archaeological finds indicate that during this period, the falaj irrigation systems were first used to extract underground water in arid climates. Also, after the opening of Mecca, the Messengers of the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allaah be upon him) spread Islam, and a new era has begun in the UAE since 630.
4	1498 AD - 1650 AD. Portuguese Era	In 1498, for the first time, the Portuguese, led by Vasco de Gamma, arrived in the Arabian Peninsula and the Persian Gulf. By 1515, as a result of the fighting, they had settled on the shores of the Indian Ocean and the Gulf of Oman, and by 1560 they had established a semi-monopoly on the pepper and spice trade, becoming intermediaries in trade between the ports of the Indian Ocean. During this period, the Dutch entered into a silk trade agreement with Shah Abbas I, through which they made a huge profit. By the 17th century, the Dutch had become the dominant naval power in the Indian Ocean and the Persian Gulf.
5	1720 AD - 1968 British Era	By the 1720s, British trade had spread to the Gulf, resulting in the British asserting their naval power. In 1892, they concluded exclusive agreements with Treaty States, according to which the British are obliged to protect the Emirates from foreign aggression. In early 1968, the British announced their intention to withdraw from the Persian Gulf by the end of 1971

A provisional Constitution was adopted, which remained in force until 20 May 1996, when it was declared permanent. The capital of the country was the city of Abu Dhabi. Abu Dhabi is translated from Arabic as "father of the gazelle" (abu — "father", "zabi" — "gazelle"). It is believed that this name appeared because of the abundance of ga-

zelles in the area and a folk tale involving Shahbut ibn Diyab Al Nahyan. The first president was Sheikh Zayed, who was an outstanding leader of the UAE and was re-elected five times. After the death of Sheikh Zayed, Sheikh Khalifa Al-Nahyan (his son, the new ruler of Abu Dhabi) became president.

On May 19, 1973, the UAE's own currency, the UAE dirham, was put into circulation. The official language in the UAE is Arabic, and the UAE has been a member of many international organizations since its establishment (table 2)

Table 2
UAE membership in international organizations

No.	Name of the organization	Year of entry
1	The United Nations (UN)	1971
2	The international organization "the League of Arab States» Organization of Islamic Cooperation (until 2011, the name " Organization of the Islamic Conference»)	1971
3	International Monetary Fund	1972
4	International Bank of Reconstruction and Development, IBRD	1972
5	Cooperation Council for the Arab States of the Persian Gulf	1972
6	Cooperation Council for the Arab States of the Persian Gulf	1981
7	The Organization of the Petroleum Exporting Countries; OPEC	1967
8	World Trade Organization, WTO	1996

According to the Constitution, the Supreme authority of the federation is the Supreme Federal Council, consisting of the rulers of the emirates. From among their members, they elect a President for 5 years.

The UAE's legal system has its origins in Islamic civilization and is based on Sharia law. The highest authorities are the Supreme Council, the Presidential Council, the Council of Ministers, and the Federal National Consultative Assembly. Nevertheless, the legal system of the UAE is mixed, i.e. each emirate has its own legislative system, different from the federal one (each emirate has its own legislation).

The Prime Minister, appointed by the Head of State, forms the Government and submits its composition to the President for approval. The Council of Ministers directly directs the implementation of domestic and foreign policy under the control of the President and the Supreme Federal Council.

Government, the main one. member of the legislative council. It develops draft laws, which, after consultation with the Federal National Council, it sends to the President for approval.

Local citizens of the UAE "Emiratis" in their country - about 1 million 84 thousand people, and the indigenous population is only 11 percent. UAE rely on the attraction of foreign labor force for the development of its economy. The total population of the United Arab Emirates (UAE) for 2020 is 9 541 615 people. (table 3) [6].

Table 3
Major cities of the UAE by population

No.	The name the city	the Population, people
1	Dubai	2 262 000
2	Abu Dhabi	1 463 491
3	Sharjah	656 941
4	Ajman	260 492
5	Ras Al Khaimah	191 753
6	El Fujairah	118 933

The official UAE National Bureau of Statistics does not publish demographic data of the local population broken down by nationality. The regional business portal bqdoha conducted research on the nationalities of "expats" permanently residing in the Emirates. Therefore, all the figures presented in Table 3 of the bqdoha study were obtained on the basis of data from foreign embassies accredited in the UAE.

So, in the first place are the citizens of India, their number is 2 million 600 thousand people. This is 27.15 percent of the total population of the Arab country.

In the second place - Pakistan, whose citizens number about 1 million 200 thousand people (12.53 percent).

An indicator of the high efficiency of the UAE economy is that this Arab state ranks 6th in the world in terms of the number of millionaires among the population. In total, 53.8 thousand dollar millionaires live in the country, of which 778 have a fortune of more than \$ 30 million.

The UAE economy is based on the production and export of gas and oil. Prior to the discovery of oil in the 1950s, the region's economy was mainly driven by nomadic agriculture, date palm cultivation, fishing, pearl mining, and seafaring. Thanks to its oil reserves and successful investments in industry and other sectors of the economy, the Emirates managed to achieve economic stability in a short time and become one of the most developed countries in the world.

The UAE occupies a strategic position between Asia, Europe and Africa. Thousands of Chinese businesses use Dubai as a hub for trade in Africa. Indian traders use the emirate to access the world. Latin Americans see this country as a launching pad for entering South Asia. Westerners use Dubai as the center of the Middle East.

Stable economic growth and the presence of Free Economic Zones (FEZs) make this country particularly attractive for foreign businessmen and investors.. There are about 45 free zones in the UAE. According to a Gulf News report , free zones accounted for 33% of the UAE's non-oil trade in 2014.

According to the forecasts of the International Monetary Fund, positive growth dynamics the largest contribution to the economic development of the UAE is made by the "oil" emirate of Abu Dhabi – 65%. Dubai is in second place. The main factor contributing to the growth of Dubai's GDP is the intensive development of the real estate, trade and tourism sectors. It is also worth noting that the economy of this Emirate generates almost 25% of the GDP of the entire country.

GDP (gross domestic product, which reflects the market value of all services and products produced in the UAE during the year and intended for domestic consumption, accumulation and export) has grown more than 190 times since 1971 (from 6.5 billion dirhams to 1.2 trillion. the dirham). Over the past three decades, its GDP has increased almost 11 times, bringing the UAE closer to the level of developed countries. Currently, almost 60% of the UAE's GDP is made up of income from foreign investment.

In terms of GDP per capita, the UAE ranks 7th in the world, behind Qatar, Luxembourg, Singapore, Norway, Brunei and the United States. Thanks to the skillful investment of funds received from the sale of oil, the tourism sector, industry, agriculture and the creation of free economic zones, the Emirates managed to achieve economic prosperity and stability in the shortest possible time.

An important task that the UAE government sets itself is to overcome oil dependence. The strategic plans for the next few years include further diversification of the economy through the development of tourism, the financial sector and other services, as well as through further development of infrastructure.

Shipbuilding, the production of building materials and aluminum, the textile industry, tourism and trade also make a significant contribution to the economic development of the state. In addition, the UAE economy is developed by traditional industries, such as crafts and oasis farming. The main agricultural products grown in the UAE are watermelons, dates and vegetables.

In recent years, the UAE has seen the growth of various sectors of the economy, namely, manufacturing, logistics, agriculture, construction, tourism, trade, etc. Aluminum production and cement production also make a significant contribution to the high standard of living and economic development of the country. According to the latest data, industry accounts for 39% of the UAE's GDP, the service sector-almost 30%, a significant part of GDP is also made up of government fees. Transport and passenger logistics play a very important role.

As a result, the UAE economy has shown high growth rates in recent years, which is positively considered by business as an object for investment.

According to the 2018 economic report published by the UAE Ministry of Economy, the estimated GDP for 2017 grew by 0.8% in real (constant) prices, amounting to 1422.2 billion dirhams at the state level, compared to 1411.1 billion dirhams at the end of the period. two thousand sixteen.

«The oil market is undergoing fundamental changes. New technologies are increasing the supply of oil from old and new sources, while growing concerns about the environment are seeing a gradual shift away from oil. This is an important issue for oil-exporting countries, including the Gulf Cooperation Council (GCC) countries, which account for a fifth of global oil production. The GCC countries have recognized the need to reduce their dependence on oil and are implementing reforms aimed at diversifying their economies, as well as fiscal and external revenues» [7].:

The following table shows the contribution of economic sectors to GDP for 2017 in real prices in 2010 (table 4)

On the level of economic diversification and the relative importance of economic activities in the GDP, preliminary estimates indicate that the GDP estimates at current prices of the non-oil sectors amounted to about AED 1092 billion, a growth rate of 3.2% (at current prices) and at a rate of 2.5% at real (constant) prices by the end of 2017 compared to its value by the end of 2016.

The main goal of local authorities is to create their own highly developed and diversified economy. To address these challenges, a number of laws have been adopted that provide a favorable environment for investment and doing business in the UAE Regarding the level of economic diversification and the relative importance of economic activity in GDP, preliminary estimates show that the GDP estimates in current prices of the non-oil sectors amounted to about 1092 billion.

Table 4
Economic sector development in 2017

Economic sector	Sector contribution to the GDP for 2017 (in per cent)
(Extractive Industries (including Crude Oil and Natural Gas	29.50%
Wholesale and Retail Trade; Repair of Motor Vehicles and Motorcycles	11.70%
Financial and Insurance Activities	8.60%
Construction and Building	8.40%
Transformative Industries	8.30%
Public Administration and Defense; Compulsory Social Security	5.80%
Real Estate Activities	5.70%
Transport and Storage	5.40%
Electricity, Gas and Water	3.20%
Information and Communications	2.90%
Professional, Scientific and Technical Activities	2.60%
Accommodation and Food Services Activities	2.20%
Administrative and Support Services Activities	1.90%
Other sectors	3.90%

UAE dirhams, a growth rate of 3.2% (in current prices).) and at a rate of 2.5% in real (constant) prices by the end of 2017 compared to its value at the end of 2016. The strategic location, strong financial reserves, a large sovereign wealth fund, promising investor countries, constant government spending, progressive economic diversification policies, free zones, and increased foreign direct investment contribute to the UAE's sustainable economy.

In September 2017, the UAE government released The UAE Strategy for the Fourth Industrial Revolution (4IR) (PDF, 25 MB) during the annual government meetings. This Strategy aims to strengthen the UAE's position as a global center of the fourth industrial revolution and increase its contribution to the national economy by promoting innovation and future technologies.

The government is focusing on turning the UAE into an economic, tourist and commercial capital for more than two billion people. For this purpose, the Government has established 12 key performance indicators (KPIs):

- * Real GDP growth excluding oil;
- * Gross national income (GNI) per capita;
- * Net foreign direct investment inflows as a percentage of GDP;
- Global Competitiveness Index;
- * Share of UAE citizens in the labor force;
- Ease of Doing Business Index;
- * The level of emiratization in the private sector;
- * Contribution of SMEs outside of oil GDP;
- * Global Enterprise and Development Index (GEDI);
- * Global Innovation Index;
- * The share of "knowledge workers" in the labor force;
- * Research and development costs as a percentage of GDP.

The UAE occupies a strategic position between Asia, Europe and Africa. Thousands of Chinese businesses use Dubai as a hub for trade in Africa. Indian traders use the emirate to access the world. Latin Americans see this country as a launching pad for entering South Asia. .

The following table 6 shows the budget figures allocated in 2018 for expenditures in key sectors (health, education, social protection, environment, justice, employment, and finance).

The Sustainable Development Goals (SDGs), also known as the Global Goals, are a set of 17 goals aimed at improving the living conditions for all.

1. No poverty; 2. Zero hunger; 3. Good health and well-being; 4. Quality education; 5. Gender equality; 6. Clean water and sanitation; 7. Affordable and clean energy; 8. Decent work and economic growth; 9. Industry, innovation and infrastructure; 10. Reducing inequality; 11. Sustainable cities and communities; 12. Responsible consumption and production; 13. Climate action; 14. Life under water; 15. Life on land; 16. Peace, justice and strong institutions; 17. Partnership to achieve goals.

An important advantage is that the UAE can be considered a very safe state. The number of crimes committed here is extremely low (as in the country as a whole). Strong growth in GDP and other macroeconomic indicators, combined with political stability and the absence of bureaucracy, makes the UAE an attractive state for investment

Table 5
Modern economy of the UAE

N	Type of economy	Brief description
1	Circular economy	In January 2021, the UAE Cabinet approved the creation of the UAE Circular Economy Council, chaired by the Minister of Climate Change and Environment, whose members represent federal and local governments, as well as the private sector
2	Economic diversification	The policy of economic diversification has led to the development of important sectors of the economy such as tourism, air transport, trade, financial services, manufacturing and alternative energy. The UAE has made progress in ending its economic dependence on oil and hydrocarbons.
3	Islamic Economy	According to the third edition of the Global Islamic Economy Indicator (GIEI), for 73 countries, the development of the UAE's Islamic economic sector is associated with an increase in the global Muslim population (approximately 1.6 billion people). This contributed to the fact that the UAE took the second place after Malaysia and took the first position in 5 sectors of the economy (Dubai Center for the Development of the Islamic Economy)
4	Green Economy for Sustainable Development	Since January 2012, the Green Economy Initiative has been launched under the slogan "Green Economy for Sustainable Development" (authored by Sheikh Mohammed). Through this initiative, the UAE aims to become a Hub for the export and re-export of eco-friendly products and technologies, and to preserve its environment for future generations. This initiative includes a range of programs and strategies in the areas of energy, agriculture, investment and sustainable transport, in addition to new environmental and construction strategies.
5	Digital Economy	The entire UAE economy is embedded in a "digital economy" based on hyper-connectivity, connecting the growing interconnectedness of people, organizations, and machines, through the Internet, mobile technology, and the Internet of Things (IoT). Economic activity is the result of billions of daily online connections between people, businesses, devices, data, and processes. The share of the UAE's digital economy in GDP is 4.3 percent, and this figure is expected to increase significantly in the coming period. 40% of the UAE population uses government digital services more than once a week
6	Blockchain	The UAE has adopted the Emirates Blockchain 2021 and Dubai Blockchain Strategy, which aims to capitalize on blockchain technology to transform 50% of government transactions into a blockchain platform by 2021. The strategy will use three strategic elements: government effectiveness, industry creation, and international leadership. The UAE also established a 46-member global blockchain council to explore, discuss current and future applications, and organize transactions through the blockchain platform. Read about Blockchain in the UAE government

Thus, the United Arab Emirates is a country where there is economic and political stability, which contributes to the opening of great opportunities and prospects for business development.

Conclusion. Thus, with the development of the economy and the introduction of new technologies, the attractiveness of the UAE in the international space is expanding. Strong growth in GDP and other macroeconomic indicators, combined with political stability and the absence of bureaucracy, makes the UAE an attractive state for investment

1. The UAE ranked first among the countries most attractive for foreign direct investment in the Middle East and Africa region. According to the 2018 economic report released by the UAE Ministry of Economy, during 2017, the UAE attracted about \$ 10.4 billion in foreign direct investment with an average growth rate of 1.6 percent between 2012 and 2017. As a result, in terms of total production, the Emirates' processing industry currently ranks second in the region, behind only Saudi Arabia, which has a population about five times larger than the UAE.

2. The UAE Government has for many years implemented a systematic policy of supporting various sectors of the economy, such as the processing industry, the fuel and energy industry (including nuclear and alternative energy), real estate construction, medical tourism and pharmaceutical business, agricultural and food industry, civil aviation, metallurgy, tourism, aerospace structures, etc. The funds received from the sale of oil and gas abroad are regularly invested in these industries, which, in particular, allowed the UAE government to build more than seven hundred different enterprises of the oil and gas, food, ship repair, chemical and metallurgical industries, cement and aluminum plants, and food processing enterprises.

3. Two federal subjects are responsible for the development of personnel and labor legislation at the federal level. The Ministry of Human Resources and Emiratization (MoHRE) regulates jobs and employment in the private sector, while the Federal Office of Human Resources Management (FAHR) regulates employment in federal government agencies.

4. Investments in trade and production of goods and services, the opening of medical centers (dental and cosmetic surgical centers) bring a certain profit to investors. For several decades, the government of this country has managed to create a modern health care system with hundreds of hospitals and pharmacies, with expensive equipment and specialists educated in Western countries..

An important advantage is that the UAE can be considered a very safe state. The number of crimes committed here is extremely low (as in the country as a whole). Thus, the United Arab Emirates is a country where there is economic and political stability, which contributes to the opening of great opportunities and prospects for business development.

List of sources used:

1. Egorin A. Z., Isaev V. A. United Arab Emirates. Moscow, 2012 [in Russian].
2. Isaev V. A., Ozoling V. V. Qatar. United Arab Emirates, Moscow, 2010 [in Russian].
3. Yacoub Youssef Abdallah. United Arab Emirates, Moscow, 2009 [in Russian].
4. Jean-Francois Che. New oases-Emirates: Current situation // GEO. - 2011. - No. 3-p. 146-156 [in Russian].
5. Official website of the UAE. Access mode (www.government.ae)
6. UAE. Oil Paradise: Economy // News. - 2010. - February 12-p. 4-5.
7. Official website of the IMF. Access mode (www.imf.org)

Список использованных источников:

1. Егорин А. З., Исаев В. А. Объединенные Арабские Эмираты. Москва, 2012.
2. Исаев В. А., Озолинг В. В. Катар. Объединенные Арабские Эмираты, Москва, 2010.
3. Якуб Юсеф Абдалла. Объединенные Арабские Эмираты, Москва, 2009.
4. Жан-Франсуа Че. Новые оазисы-Эмираты: текущая ситуация // ГЕО. - 2011. - № 3-с. 146-156.
5. Официальный сайт ОАЭ. Режим доступа(www.government.ae)
6. ОАЭ. Нефтяной рай: Экономика // Известия. - 2010. - 12 февраля-с. 4-5.
7. Официальный сайт МВФ. Режим доступа(www.imf.org)

БІРІККЕН АРАБ ӘМІРЛІКТЕРІ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Ф. Сейдахметова

Алматы Экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан.

e-mail: favziy@inbox.ru

Түйін. Мақалада Біріккен Араб Әмірліктері экономикасы қалыптасуы мен дамуының ерекшеліктері қарастырылған. Біздің дәуірімізге дейінгі елдің қалыптасу тарихы көрсетілген. Авторлар БАӘ-нің қазіргі экономикасының даму кезеңдерін егжей-тегжейлі сипаттап, реттеу әдістерін, соның ішінде БАӘ Үкіметі әзірлеген құқықтық аспектілерді және оның халықаралық қоғамдық ұйымға кіруін қарастырған. Сондай-ақ, БАӘ-нің ресми дереккөздерінен алынған ақпаратқа негізделген экономикалық белсенділіктің негізгі көрсеткіштері атап өтілді.

Түйінді сөздер: экономикалық жүйе, заманауи экономика, даму көрсеткіштері, заңнамалық ерекшеліктер, бизнес.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ОБЪЕДИНЕННЫХ АРАБСКИХ ЭМИРАТОВ

Ф. Сейдахметова

Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан

e-mail: favziy@inbox.ru

Резюме. В статье рассматриваются особенности становления и развития экономики Объединенных Арабских Эмиратов.. Авторы подробно описывают этапы исторического развития ОАЭ, а также правовые аспекты, разрабатываемые правительством ОАЭ в современных условиях. Также выделены показатели экономической активности, основанные на информации из официальных источников ОАЭ.

Ключевые слова: экономическая система, современная экономика, показатели развития, законодательные особенности, бизнес.

МРПТИ 68.47.75
УДК 351

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.19>

STRUCTURAL MECHANISMS FOR IMPLEMENTING PROJECT MANAGEMENT IN GOVERNMENT BODIES

*G. Sultanova, Zh. Subebayeva, S. Aitkulova, A. Kendjassarova

«Zhetysu University n.a. I. Zhansugurov» NP JSC, Taldykorgan, Kazakhstan

e-mail: king_bara@mail.ru

Annotation. The article considers that the theory and methodology of project management and project management are currently the basis of public administration in all developed countries. Within this area, national and international standards have been approved, and the relevant legislative framework has been formed. In Kazakhstan, the project management paradigm is also adopted at the state level. An example of this is the adoption of priority national projects — "Affordable and comfortable housing", "Health", "Quality education", "development of the agro-industrial complex", which "permeate" all levels of government. In other words, the field of management, called "Project Management" and "Project management", in the context of the transition to an innovative development model, becomes the subject of close attention of Kazakhstan scientists, specialists and managers of both commercial organizations and Executive authorities at all levels of government. The reason for this is the global recognition of project management as a modern philosophy of effective and efficient management.

Key words: public administration, project management, administrative reform, management, state.

Currently, the theory and methodology of project management and project management are the basis of state and municipal management in all developed countries. Within the framework of this direction, national and international standards have been approved, and the relevant legislative framework has been formed. In the Republic of Kazakhstan, the project management paradigm is also adopted at the state level. An example of this is the adoption of priority national projects — "Affordable and comfortable housing", "Health", "Quality education", "Development of the agro-industrial complex", which "permeate" all levels of state and local government.

Main provisions of the article.

Restriction of state intervention in the economic activities of business entities, including the termination of excessive state regulation.

Elimination of duplication of functions and powers of executive authorities.

Development of a system of self-regulating organizations in the field of economics.

Organizational division of functions of regulation of economic activity, supervision and control, management of state property and provision of services by state organizations to citizens and legal entities.

Completion of the process of delineation of powers between the executive authorities and the authorities in the regions, optimization of the activities of the territorial executive authorities.

Introduction. Project management covers those areas of public, state and industrial activity in which the creation of a product or service is implemented as a unique set of interrelated targeted activities with certain requirements for the timing, budget and quality of the expected result. Rapidly developing over several decades, project management today is a synthetic discipline that combines methods, tools, and best practices from several different fields of Economics and management. At the same time, it has its own methodologies, tools, and standards. It should be noted that in the Russian literature, the term "project management" is often mistakenly identified with the term "project management". The main difference between these concepts is in the object of management: the object of project management is organizations that have switched to the ideology of project management in General, and the object of project management is specific projects (programs) [1].

A peculiar indicator of the recognition of the effectiveness of the use of project management methods was adopted as the first main direction for fulfilling the requirements of the reform within the framework Of the concept of administrative reform in Kazakhstan until 2025 "implementation of methods and procedures for results-based management and project management in the Government of the Republic, Executive authorities, Executive authorities of regions and regions and organizations subordinate to state bodies". In addition, the reform of public administration itself is a complex project, decomposed into a number of smaller projects, which is noted in the text of the concept itself [2].

In fact, the administrative reform involves a set of measures in the following priority areas:

- limiting state interference in the economic activities of business entities, including the termination of excessive state regulation;
- elimination of duplication of functions and powers of Executive authorities;
- development of a system of self-regulating organizations in the field of Economics;

- organizational division of functions of regulation of economic activity, supervision and control, management of state property and provision of services by state organizations to citizens and legal entities;
- completion of the process of division of powers between Executive authorities, optimization of the activities of territorial Executive authorities [3].

To implement each of these areas, it is planned to implement a set of projects aimed at creating conditions for the transition to a new basis of public administration. Thus, project management permeates the entire Concept of administrative reform.

A thorough analysis of the document "the Concept of administrative reform in the Republic of Kazakhstan until 2025" allows us to note that specific methods of transition to the ideology of project management are not proposed in this document, but it is indicated that "in order to implement the procedures for results-based management and project management, an appropriate standard regulatory and methodological base should be created with its subsequent experimental testing".

Methodology. Modern methods were used in the research: abstraction, systematic, logical and comparative analysis, generalization, synthesis, methods of proof, analogies, modeling, economic and historical analysis, monographic method, system approach.

Information support for the study was provided by legislative and regulatory acts of the Republic of Kazakhstan, data from periodicals related to the reform and integration of state bodies and project development systems.

The theoretical and methodological basis of the research is the main provisions contained in the scientific works of domestic and foreign economists on the problems and prospects of creating an integrated system of state bodies; legislative and regulatory acts on the subject of research; Kazakhstan and international regulations (standards) on project development; scientific and methodological literature; periodicals; materials of scientific conferences and seminars.

Results. The increasing pressure of external factors caused by the unstable development of the world economy, the decline in demand and prices for raw materials, the continuation of sanctions between Western countries and Russia, has negative consequences for the socio-economic development of Kazakhstan. In such crisis conditions, the relevance of rational and effective use of funds allocated by the state for the implementation of state projects and programs increases. It is proposed to introduce a project management system of the Government of the Republic of Kazakhstan, as it will determine the order of project activities of the Government: the system of bodies and the role structure of project activities. This will be a new format of work for the authorities and a kind of instruction on the effective implementation of projects. It will also provide a routine description of the process: how to initiate projects, who and how is responsible for their implementation, who and how controls the results. It was noted that to date, work is actively underway to implement the project management system in the public sector of the Republic of Kazakhstan [4]. The article considers the phased implementation of the project management system in the state bodies of the Republic of Kazakhstan. The authors reviewed the current legislative framework, identified gaps in the field of public administration. Based on the analysis, using the information modeling approach, the current model of project management elements is built, which cover all elements of the project management methodology of the best world practices. The authors propose an algorithm for implementing the project management system in the state bodies of the Republic of Kazakhstan. Before implementing a project management system in a government Agency, it is necessary to analyze the maturity of the organization, i.e. identify at what stage of maturity the organization is, since the implementation of project management implies, at a minimum, a process approach.

In modern management theory, as is known, there are five levels of maturity of an organization in process management [5], each of which has certain characteristics:

Level 1—the process being performed (the necessary resources, main parameters and results are defined);

Level 2—managed process (defined targets, reporting, process control and adjustment procedures);

Level 3 — established process (standards are set for the process, the process is performed based on standards);

Level 4—predictable process (process parameters are related to the organization's goals);

Level 5 — process being improved (process improvement goals that correspond to the organization's goals are defined, sources of existing and potential problems are identified, opportunities for process improvement are provided, and change management is provided) [6].

To implement project management in the state system of Kazakhstan, we conducted an analysis of the maturity of state bodies based on process management. According to the results of the analysis, it was revealed that the level of maturity of state bodies is currently at the lowest stage.

As we can see, the second stage provides an algorithm for implementing process management. We have not only designed the processes, but also defined specific requirements for the human resources needed to complete them.

We started by structuring all the processes. Then we developed process specifications that became the basis for the formation of employees' job responsibilities and determining the composition of specialists' competencies. Thus, acting strictly consistently, we have built profiles of professional positions.

It is important to emphasize that the requirements for performers are formulated on the basis of our analysis of business processes. Implementation of the process approach means that the organization uses a quality management system (QMS).

After the implementation of the process approach, it is necessary to conduct a compliance assessment, i.e. to assess the level of readiness of the state body to implement project management.

At the third stage, we have described the algorithm for implementing project management, i.e., based on the current legislative framework, we have shown where to fill in the existing gaps in order to build an integrated system for managing project activities in state bodies, including organizational, methodological and information support.

The implementation of project management in government agencies across the country is a large-scale project in itself. Therefore, its implementation should also be divided into successive stages:

- organizational (system formation, distribution of functions);
- methodological (development of regulations, regulations and other documentation);
- technological (creation of a common information system for all EB (Executive bodies));
- training (assessment and approval of competencies, training of specialists). All projects in government bodies (state) are divided into three types:

- priority – key initiatives that are personally controlled by the head of the body;
- internal – implemented by EB divisions;
- external – implemented by external organizations under the control of the authority [7].

National standards RK 54869-71-2011, as well as proven specialized planning tools are used – computer programs MS Project, Spider Project, Primavera and others. In order to organize work at different levels, project offices (basic, managerial, or strategic) are created in the regions. They include interacting curators from the customer and contractor teams and, accordingly, industry and project managers.

Conclusions. To overcome the inertia of the managers of the old school and modernize the structure of the public sector and local government, it is necessary to pay special attention to such areas of activity:

- continuous training of staff, as the governing and ordinary level to improve specific competences to solve specific professional tasks; to certify personnel according to modern management standards;
- to promote employee motivation (material and moral), on the basis of personal effectiveness and overall success of the undertaking, organize the feedback by managers;
- when implementing the principles of PM in an organization, move from simple initiatives to complex multi-component initiatives;
- record the results of each stage, identify its shortcomings and benefits, make necessary changes to the passport and record them again;
- maintain the integrity of the initiative in all areas of work (from initiation to acceptance and final report);
- clearly distribute roles and responsibilities among employees in order to avoid poor performance of assigned functions.

In conclusion, it should be noted that this model also has a number of disadvantages characteristic of the matrix management structure, which is noted by project management specialists, but in General it allows you to implement project management with minimal changes and losses, which is a serious factor for the above-mentioned bodies and organizations.

Thus, following the proposed algorithm, in our opinion, in Kazakhstan it is possible to implement project management in state bodies, which will increase the efficiency and effectiveness of their activities.

List of references:

1 Т. С. Нарбаев. Оценка зрелости управления проектами в Казахстане // Управление проектами и программами. - (2016). - № 2(46). - С. 144-163. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/309904368_Ocenka_zrelosti_Upravleniya_proektami_v_Kazahstane.

2 Ойнаров А. Р. Методологические основы управления проектами: монография / А. Р. Ойнаров. - Астана: Казахстанский центр государственно-частного партнерства. - 2015. – С. 42-46.

3 Бияк Л. Л. Роль проектного менеджмента в реализации приоритетных государственных проектов // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы V Международного журнала. научной конф. Буки-Веди. -2017. - С. 12-15. - URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/222/12543/> (дата обращения: 04.10.2020).

4 Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 5 ноября 2014 года № 69 "Об утверждении Положения о Министерстве национальной экономики Республики Казахстан". [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V>

5 Тхориков, Б. А. Основные элементы проектного управления в государственном секторе// Актуальные вопросы экономики и управления: материалы V Международного журнала. научной конф. (Москва, июнь). Буки-Веди. - 2017. - С. 138-142. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/222/12235/> (дата обращения: 04.10.2020).

6 Национальный стандарт Республики Казахстан СТ РК ИСО 21500-2014 "Руководство по управлению проектами". [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39196466#pos=0;0.

7 Алибекова К. Ж. Актуальные проблемы современного менеджмента в Казахстане / Астана. -2013. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2012/Economics/1_111536.doc.htm.

List of references(транслитерация):

- 1 Narbaev T. S. Otsenka zrelosti upravleniya proektami v Kazakhstane (Project management maturity assessment in Kazakhstan), *Upravlenie proektami i programmami*, 2016, No. 2(46), pp. 144-163. [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.researchgate.net/publication/309904368>. Ocenka zrelosti Upravleniya proektami v Kazahstane.
- 2 Oinarov A. R. Metodologicheskie osnovy upravleniya proektami (Methodological foundations of project management), monografiya, *Kazakhstanskii tsentr gosudarstvenno-chastnogo partnerstva*, Astana, 2015, pp. 42-46.
- 3 Biyak L. L. Rol proektnogo menedzhmenta v realizatsii prioritnykh gosudarstvennykh proektov (The role of project management in the implementation of priority state projects), *Aktualnye voprosy ekonomiki i upravleniya: materialy V Mezhdunarodnogo zhurnala nauchnoi konferentsii*, Buki-Vedi, 2017, pp. 12-15. - URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/222/12543/> (data obrashcheniya: 04.10.2020).
- 4 Prikaz Ministra natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 5 noyabrya 2014 goda No. 69 "Ob utverzhdenii Polozheniya o Ministerstve natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan". [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V>
- 5 Tkhorikov B. A. Osnovnye elementy proektnogo upravleniya v gosudarstvennom sektore (Key elements of project management in the public sector), *Aktualnye voprosy ekonomiki i upravleniya: materialy V Mezhdunarodnogo zhurnala nauchnoi konferentsii*, Buki-Vedi, 2017, pp. 138-142. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/222/12235/> (data obrashcheniya: 04.10.2020).
- 6 Natsionalnyi standart Respubliki Kazakhstan ST RK ISO 21500-2014 "Rukovodstvo po upravleniyu proektami" (Leadership in project management). [Elektronnyi resurs]. Rezhim dostupa: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39196466#pos=0:0.
- 7 Alibekova K. Zh. Aktualnye problemy sovremennoogo menedzhmenta v Kazakhstane (Current problems of modern management in Kazakhstan) 2013. [Elektronnyi resurs]. Rezhim dostupa: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2012/Economics/1_111536.doc.htm.

МЕМЛЕКЕТТІК БІЛІК ОРГАНДАРЫНДА ЖОБАЛЫҚ БАСҚАРУДЫ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТЕТІКТЕРІ

*Г. Султанова, Ж. Сюбебаева, С. Айтқұлова, А. Кендіжасарова

«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған, Қазақстан
e-mail: king_bara@mail.ru

Түйін. Мақалада жобалық менеджмент пен жобалық менеджменттің теориясы мен әдістемесі қазіргі уақытта барлық дамыған елдердегі мемлекеттік басқарудың негізі болып табылатындығы қарастырылады. Бұл салада ұлттық және халықаралық стандарттар бекітілді, тиісті заңнамалық база қалыптастырылды. Қазақстанда жобаларды басқару парадигмасы да мемлекеттік деңгейде қабылданды. Бұған биліктің барлық деңгейіне "енетін" "қолжетімді және жайлы тұрғын үй", "денсаулық сақтау", "сапалы білім беру", "агрөнеркәсіптік кешенді дамыту" сияқты басым ұлттық жобалардың қабылдануы мысал бола алады. Басқаша айтқанда, "жобалық менеджмент" деп аталатын менеджмент саласы дамудың инновациялық моделіне көшу жағдайында қазақстандық ғалымдардың, коммерциялық ұйымдардың да, мемлекеттік биліктің барлық деңгейіндегі атқарушы билік органдарының да мамандары мен басшыларының жіті назарында болады. Мұның себебі жобалық менеджментті тиімді және тиімді басқарудың заманауи философиясы ретінде жаһандық тану болып табылады.

Түйін сөздер: мемлекеттік басқару, жобаларды басқару, әкімшілік реформа, менеджмент, мемлекет.

СТРУКТУРНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОРГАНАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

*Г. Султанова, Ж. Сюбебаева, С. Айтқұлова, А. Кендіжасарова

НАО «Жетісуский университет им.И. Жансүгулова», Талдықорған, Казахстан
e-mail: king_bara@mail.ru

Резюме. В статье рассматривается то, что теория и методология проектного менеджмента и проектного менеджмента в настоящее время являются основой государственного управления во всех развитых странах. В этой области утверждены национальные и международные стандарты, сформирована соответствующая законодательная база. В Казахстане парадигма управления проектами также принята на государственном уровне. Примером тому служит принятие приоритетных национальных проектов — "доступное и комфортное жильё", "здравоохранение", "качественное образование", "развитие агропромышленного комплекса", которые "пронизывают" все уровни власти. Иными словами, сфера менеджмента, именуемая "проектным менеджментом", в условиях перехода к инновационной модели развития становится

предметом пристального внимания казахстанских ученых, специалистов и руководителей как коммерческих организаций, так и органов исполнительной власти всех уровней государственной власти. Причиной этого является глобальное признание проектного менеджмента как современной философии эффективного и результативного менеджмента.

Ключевые слова: государственное управление, управление проектами, административная реформа, менеджмент, государство.

IRSTI 06.73
UDC 338.001

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.20>

MUNICIPAL INFRASTRUCTURE PROJECT IN THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE IN KAZAKHSTAN

I.Y. Khan^{*1}, *A.B. Abylkasym*², *A.J. Kurmantayeva*³, *A.R. Shalbayeva*⁴

¹Miras University, Shymkent, Kazakhstan

²Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

³KazNPU named after Abay, Almaty city, Kazakhstan

⁴International humanitarian and technical University, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: musik711@mail.ru

Annotation. *The study focuses on the financing of infrastructure projects using municipal bonds.*

Originality of the research. The article considers a set of measures designed to activate the process of attracting investment in infrastructure at the municipal level using bonds. The parameters of securities issues of concessionaires were studied, and the experience of managing municipalities with securities as an element of debt policy was analyzed.

Research result. *The results of the research can be useful both in developing the financial policy of the state management of spatial development at the national and regional levels, and in conducting further research on the activation of the investment process in Kazakhstan at the municipal level.*

Key words: *municipal bonds, infrastructure, projects, activation, management.*

Basic provisions. The achievement of outstripping growth in the competitiveness of the regional economy as a result of the use of municipal infrastructure projects, which contributes to the emergence of synergistic and multiplicative effects, in comparison with the use of investments, is justified. For the first time, the authors propose an algorithm for methodological justification of the effectiveness of the use of municipal infrastructure projects in order to increase the competitiveness of the regional economy and decisions on the feasibility of using municipal infrastructure projects.

Introduction. One of the key features that has historically been critical for our country is the significant heterogeneity of territorial development.

The combination of geographical, economic, socio-demographic factors creates a certain imbalance in the spatial development of the Republic of Kazakhstan, which has been repeatedly noted by Kazakh scientists as an obstacle to the sustainable growth of the country's economy.

Of course, there is a similar imbalance in other countries [1].

But modern experience, including foreign experience, shows that the already established model of simple redistribution of part of income between unevenly developing regions of the country through the mechanism of the budget process is losing its effectiveness [2,3]. In the process of such redistribution between the donor and recipient regions, the prerequisites for intensive economic growth of the latter are not formed.

The main task in this case should be the mechanism of not just redistribution, but the intensification of economic processes, which is a direct consequence of creating conditions that are attractive for life. A key factor in the decision is the qualitative growth of investment in the region's infrastructure.

Materials and methods. The problem of municipal infrastructure deficit (taking into account the territorial conditions of Kazakhstan, especially its length and spatial disproportionality) is of particular importance.

Until recently, only current or average repairs of road networks and infrastructure facilities were carried out in this area, which did not affect the improvement of the living environment.

In turn, the coordinated and progressive development of municipal infrastructure not only contributes to the retention of the local population, but also increases the investment and migration attractiveness of the territories.

Results and discussion. The acute urgency of the problem of state competitiveness clearly indicates the need to strengthen territorial connectivity. However, the practical result of this strategy does not involve the renovation of municipal infrastructure, although the infrastructure library scheme is most preferable for municipalities [4,5]. At the

same time, the sanctions costs, risks and unattractiveness of domestic investment, as well as the pathological restraint of entrepreneurs and the fear of the population have led to the fact that money is «dead weight» on the accounts.

Municipal infrastructure bonds can become an effective tool for attracting private investment and at the same time for real development (including the first mortgage loan) [6]. They are widely used all over the world for housing renovation projects, development of engineering and transport infrastructure, modernization of housing and utilities and construction of social facilities, and in the case of depressed areas or single – industry towns-for complex rehabilitation or evolution of settlement functions.

For example, in the US, infrastructure bonds are issued by municipalities as «special purpose bonds». Revenue bonds are issued for specific infrastructure projects that generate cash flow [7]. If the object of the issue is a project in the field of education, medicine or social purposes, General bonds are issued. Important detail: in the United States, income from municipal infrastructure bonds in most States is not taxed, which creates additional investment attractiveness [8].

In this regard, the authority of the works of such American researchers as Stephen Erie, Brett Frischmann, and Robert Stimson is indisputable.

We should also note the influence of publications by Bank of America/Merrill Lynch and Brookings Institution, Barbara Weber and Andrew ang. Periodicals of the National Association of U.S. counties and the U.S. [9] Congress provided important assistance to the development of the municipal bond market. As a result, in 2016, the total issue of us municipal bonds reached almost \$ 4 trillion [10]. This experience is significant, since in different socio-economic systems, the interaction of internal processes with external conditions and internal opportunities is a determining factor in the qualitative change of space and the environment of life. The functioning of society is primarily related to the interests of both citizens and the state. And the consequence of the realization of these interests is the following: will there be a balance of power on a specific problem in society as a whole or not.

Currently, the use of best practices in the renovation of the infrastructure of municipalities in Kazakhstan is constrained by the willingness of municipalities themselves to organize activities to attract investment. The main constraints to improving the investment image of a municipality (MP) include the following:

- insufficient relevance or lack of investment aspects of municipal development plans, non-compliance with the requirements of financial structures, low level of interconnection of municipal development plans with regional and Federal strategic development;
- inconsistency of investment plans of MP with industry development plans (energy, roads, etc.) and insufficient financial capacity of municipalities to pay for the development of infrastructure development plans by specialized companies and a possible first mortgage payment;
- lack of experienced full-time specialists to organize the issue and effective management.

In modern Kazakhstan conditions, it is possible to consider three types of municipal infrastructure bonds: program, General and project (mortgage). The first type is program bonds that Finance the development of programs and infrastructure development plans for the Ministry of defense.

This kind of essential to release those municipalities that do not have infrastructure development plans that define the «growth points» of MP, taking into account the institutional features of the region and the requirements of investment structures. plans for the Ministry is based on the technical inspection of the infrastructure of the MP tariff audit of the housing and may include:

- documents of territorial planning and urban zoning (justification of the need to make changes to them);
- development of infrastructure schemes for settlements and industrial facilities;
- coordination of schemes for long-term investment development of municipalities with schemes for long-term (8-12 years) development of regional electric and gas supply organizations;
- recommendations for forming a long-term tariff.

This type of bond can be redeemed either from the General tax revenues of the municipality, or from the income from completed projects, according to plans for the Ministry of defense, or from the proceeds from the sale of such projects.

The second type is General bonds, which are respectively repaid from the total revenue base of the municipality. They are issued to Finance non-profit projects: repair of General-purpose roads, improvement of squares and parks, construction of kindergartens and schools, etc [11].

In turn, project (income), or mortgage bonds (the third and most promising type) issued for co-financing projects of municipal-private partnership (MPP), which are provided with stable demand (small generation, housing and utilities, rental housing, etc.). the source of repayment funds is income from the project or its sale.

Municipal infrastructure bonds could become a real tool for attracting private investment and simultaneously municipal development (including the first mortgage payment). They are widely used in Western countries for housing renovation projects, development of engineering and transport infrastructure, modernization of housing and utilities and construction of social facilities, and in the case of depressed areas or single – industry towns-for complex rehabilitation or evolution of the functions of single-industry settlements.

In the US, infrastructure bonds are issued by municipalities as «special purpose bonds». Revenue bonds are issued for specific infrastructure projects that generate cash flow. If the object of the issue is a project in the field of education, medicine or social purposes, General bonds are issued. Important detail: in the United States, income from municipal infrastructure bonds in most States is not taxed, which creates additional investment attractiveness. In 2018 the total issue of us municipal bonds amounted to almost \$4 trillion, or about 10% of the total amount of debt on the bonds. In another Federal state, Canada, municipal infrastructure loans are regulated by provincial laws. Accordingly, any issue of a municipality must be authorized by a specific province.

In modern Kazakhstan conditions, the most promising is project (income) or mortgage bonds issued for co-financing projects of municipal-private partnership, which are provided with stable demand (small generation, housing and utilities, rental housing, etc.). the source of repayment funds is income from the project or its sale. For the first installment of an infrastructure mortgage (up to 20-30% of the project cost), the issue of targeted mortgage bonds can be arranged.

But in an infrastructure mortgage scheme, it is very important to balance the interests of investors and infrastructure users, so that an increase in payment amounts or an increase in tax deductions does not become excessively burdensome.

In addition, for real control of the sources of repayment of bonds-project revenues-a Republican financial institution is needed, independent of regional and municipal authorities, which would conduct expertise and audit of projects and accumulate all the income that the infrastructure project will generate in order to pay investors according to the register.

An example of such an institution is the German development Bank KfW (development Bank of the Federal Republic of Germany), founded in November 1948 as a credit Institute for economic recovery. Owners: 80% – the Federation, 20% - Federal lands, assets-over 500 billion euros. KfW's mission is to provide long-term loans to Federal programs of structural transformation in the economy and control their intended use. Financing of the Bank's activities is based on the issue of bond loans in accordance with the law on KfW. Due to the subsidiary responsibility of the state, such bonds have a high investment rating (AAA/Aaa/AAA), which allows the Bank to attract significant loans for a long time and on the terms necessary for implementing special programs to support small and medium-sized businesses in the construction and rehabilitation of housing, as well as financing municipal infrastructure.

The main restriction for issuing municipal bonds in Kazakhstan is contained in the Budget code. Despite the absence of an explicit ban on issuing municipal bonds for infrastructure projects, this legislative incident is identified by both regulators and market participants as a current ban. Conflict of bonds: they are either project – based-infrastructure, but not municipal, or-municipal, but not infrastructure.

Moreover, the recently adopted new Budget code, which was approved by the government on improving the efficiency of public Finance management and passed the procedure of public hearings, practically repeated the previous version in terms of the content of the municipal bonds section.

If changes are made to the Budget code regarding the types, regulations for organizing and conducting targeted municipal bond loans to Finance the development of municipal infrastructure, as well as the creation of a management structure – the infrastructure development Bank-there will be a legislative framework and a legitimate real institution that coordinates infrastructure development projects.

This will allow municipalities to independently attract financial resources directly from the financial market without state subsidies. As a result, a self-regulating mechanism will be formed aimed at increasing the income of municipalities, solving social problems and developing the country's investment potential.

However, this table does not reflect the problems of development of the market of bonds issued to Finance concessions, which the professional community has repeatedly informed the regulator – the national Bank of the Republic of Kazakhstan, as well as industry ministries and departments involved in the practice of PPP implementation. Let's describe them in more detail.

First, the issue of preparation of the legislative and regulatory framework for the intensification of the process of attracting investment capital in the framework of PPP is quite acute.

Moreover, the issues of legal regulation of both investments in infrastructure projects and the activities of the projects themselves need to be worked out, especially the duality of the legal status of bonds: the issue is allowed, but the specific conditions for issue and circulation are not established.

Secondly, despite the fact that some experience has already been accumulated and the regulatory framework for the implementation of PPP projects has been developed, there is still uncertainty in the process of regulation and control within the framework of monitoring the implementation of relevant legislative acts. Not for the first time, it is noted that there is still no state body that could lead2 changes in the regulation of concession bonds. Its mission is to timely monitor changes in the legal field, market fluctuations, investor sentiment, and other criteria and factors that directly affect the interaction between private capital and the state. It is useful to study successful foreign experience, for example, the Hangzhou action Plan.

Third, within the framework of creating mutually beneficial and transparent, understandable conditions for PPP, the issue of forming guarantees from the state in the field of ensuring the return on investment in concession bonds remains open.

Unlike bonds of national concessions, loans for regional projects are usually not provided with a state guarantee of Kazakhstan.

Fourth, special attention should be paid to the relative limitations of the number of stakeholders involved in the financing of PPP projects. Moreover, this problem concerns both established investors who have been operating for a long time, and potential ones. But the specifics of investment in infrastructure projects create conditions in which only institutional investors are real. At the same time, a significant part of such investors are not involved, for example, pension assets and NPF investments are rarely used.

References

1. Nurashva K.K., Mergenbayeva A.T., Kulanova D.A., Abdikerimova G.I. (2019) et al. IPO Market: Transformation of Savings into Investments, *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, vol. 1, No. 377, pp. 119–125
2. Kilp J., Anvari V., Springfield S., Roberts C. (2019) The Impact of the Global Financial Safety Net on Emerging Market Bond Spreads, *Russian Journal of Money and Finance*, vol. 78, No. 2, pp. 43–66
3. Khamidullina E.R. (2013) The stages of development of the legislation on the securities market in Kazakhstan, *Vestnik KazNU, Ser. Yuridicheskaya*, No. 3, pp. 118–123. (In Russ.)
4. K.O. Shayakhmetova, A.T. Uteubaeva, A.A. Kabiev, B.T. Nazhmidenov (2019) Conceptual essence of risks in the financial market, *News of the national academy of sciences of the republic of kazakhstan series of social and human sciences* ISSN 2224-5294, Volume 3, No. 325, pp. 284 – 294.
5. L.M. Sembiyeva, A.A. Orozonova (2019), Strategy and tactics of financial policy of kazakhstan in the conditions of development of integration processes, *News of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of agricultural sciences*, ISSN 1991-3494, 2019, Vol. 5, No. 381, pp. 24-30.
6. Oficial'nyj sajt Kazahstanskoj fondovoj birzhi (KASE) (Official website of the Kazakhstan Stock Exchange (KASE)). <http://old.kase.kz/>
7. <http://kase.kz/ru/news/show/89487/> <http://kase.kz/ru/tickers/>
8. Pravila osyestvleniya depozitarnoi i inoi deiatelnosti v otnoshenii munitsipalnyh obligatsii (The rules of the charges of the Depository and other activities in relation to municipal bonds), *Ytverjdeno resheniem Soveta direktorov AO «Tsentralny depozitaru tsennyh bymag»* 16.07.2010g., Pvedeny v deistvie s 01.01.2019 g. <http://www.kacd.kz/download/policy1/rules>
9. Kilp J., Anvari V., Springfield S., Roberts C. (2019) The Impact of the Global Financial Safety Net on Emerging Market Bond Spreads, *Russian Journal of Money and Finance*, M., tom 78, No. 2, pp. 43-66.
10. AIFC Regulation on Obligations. December 20, 2017, Astana, *Astana International Finance Centre*.
11. Zakon Respubliki Kazahstan ot 2 ijulja 2003 goda No. 461-II O rynke cennyh bumag (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 05.10.2018 g.) (Law of the Republic of Kazakhstan No. 461-II of July 2, 2003 on the Securities Market (as amended as of 05.10.2018)).

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ДАМУДАҒЫ МУНИЦИПАЛДЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖОБА

И.Ю. Хан¹, А.Б.Әбілқасым², А.Ж.Курмантаева³, А.Р. Шалбаева⁴

¹Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан

²Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

³Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан

⁴Халықаралық гуманитарлық-техникалық университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: musik711@mail.ru

Түйін. Бұл зерттеу, муниципалды облигацияларды пайдалану арқылы инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруға арналған.

Зерттеудің бірегейлігі. Мақалада облигацияларды қолдана отырып, муниципалитеттер деңгейінде инфрақұрылымға инвестициялар тарту процесін күшейтуге арналған шаралар кешені қарастырылған. Концессионерлердің бағалы қағаздарын шығару параметрлері зерттелді, муниципалитеттерді борыштық саясаттың элементі ретінде бағалы қағаздармен басқару тәжірибесі талданды.

Зерттеу нәтижелері. Нәтижесінде алынған зерттеулер республикалық және өңірлік деңгейде кеңістіктік дамуды мемлекеттік басқарудың қаржы саясатын әзірлеу кезінде де, сондай-ақ муниципалдық басқару деңгейінде Қазақстандағы инвестициялық процесті жандандыру бойынша одан әрі зерттеулер жүргізу кезінде де пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: муниципалды облигациялар, Инфрақұрылым, жобалар, белсендіру, басқару

МУНИЦИПАЛЬНЫЙ ИНФРАСТРУКТУРНЫЙ ПРОЕКТ В РАЗВИТИИ ИНФРАСТРУКТУРЫ КАЗАХСТАНА

И.Ю. Хан¹, А.Б. Әбілқасым², А.Ж. Курмантаева³, А.Р. Шалбаева⁴

¹ Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

² Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан

³ КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан

⁴ Международный гуманитарно-технический университет, Шымкент, Казахстан

e-mail: musik711@mail.ru

Резюме. Исследование посвящено вопросам финансирования инфраструктурных проектов с использованием муниципальных облигаций.

Оригинальность исследования. В статье рассмотрен комплекс мер, призванных активизировать процесс привлечения инвестиций в инфраструктуру на уровне муниципалитетов с использованием облигаций. Были изучены параметры выпусков ценных бумаг концессионеров, проанализирован опыт управления муниципальных образований с ценными бумагами как элементом долговой политики.

Результаты исследования. Полученные в результате исследования, могут быть полезны как при разработке финансовой политики государственного управления пространственным развитием на республиканском и региональном уровне, так и при проведении дальнейших исследований по активизации инвестиционного процесса в Казахстане на уровне муниципального управления.

Ключевые слова: муниципальные облигации, инфраструктура, проекты, активизация, управление.

IRSTI 06.73

UDC 338.012

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.21>

AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX: ACTIVATION AND ASSESSMENT OF KAZAKHSTAN'S ADAPTABILITY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

A. D. Umbitaliev*¹, B. N. Sabenova², T. N. Mashirova³

¹ Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

^{2,3} NJC South Kazakhstan state university named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: akmira777@mail.ru

Annotation. The research is devoted to the issues of adaptability, agro-industrial complex, Kazakhstan, within the framework of the Eurasian economic Union and increasing its competitiveness.

Originality of the research. The authors believe that the assessment of the competitiveness of the agro-industrial complex should be carried out not by absolute, but by relative indicators: crop yield, productivity of livestock and poultry, net export index, profitability of production, the degree of depreciation of fixed assets, the volume of products per capita. Based on the analysis, the authors concluded that each partner country in the EAEU has its own comparative advantages, which should be taken into account when forming a single food market within the framework of the Eurasian economic Union.

Research result. The article examines the impact of economic integration on the national economy, including the country's agro-industrial complex. Positive and negative effects of integration are revealed. The dynamics of economic indicators of agriculture in Kazakhstan, Russia and Belarus is analyzed.

Key words: agro-industrial complex, economic adaptation, efficiency, competitiveness.

Basic provisions. The directions of using the best foreign practices of ensuring the competitiveness of the agro-industrial complex in relation to the Russian conditions and the task of adapting the Kazakh agro-industrial complex to the requirements of the Eurasian Economic Union are determined: 1) identification of fundamental differences in the institutional environment of the functioning of agro-industrial complexes in the leading agricultural states and in Kazakhstan; 2) identify key areas of application of foreign experience of state support of agro-industrial complex (coordination of national policies to support agriculture in the framework of integration associations, special-purpose regulation, tariff and non-tariff restrictions on imports of agricultural products, support the incomes of producers of agricultural products).

Introduction. Interstate economic integration is a characteristic feature of the current stage of development of the world economy (there are currently 21 integration groupings in the world) and has become a powerful tool for accelerated development of regional economies, increasing the competitiveness of countries that are members of integration associations on the world market.

The starting point of the integration process is direct international economic relations at the level of primary subjects of economic life, which, as they develop, ensure the gradual merging of national economies.

The development of integration processes leads to the acceleration of economic development in all areas, contributes to the modernization of production and the creation of new economic structures that result from the interaction of national economies. Interstate integration has the greatest impact on the so-called sensitive sectors of the economy, i.e. those that are most affected by integration processes.

Therefore, it is possible to use the advantages of integration only if each member state of the EAEU focuses on increasing the production of industries that are traditionally most competitive in local conditions, opening up the import of products that are scarce and less competitive on the national market due to a number of problems.

Therefore, based on the task of applying the effects of interstate integration, the agricultural sector of the Republic needs to maximize the existing development advantages, which will allow obtaining sustainable economic results and using the advantages of integration processes to a high degree for the development of the most competitive branches of agro-industrial production.

The main source of economic development in the participating countries is cooperation in the real sector. The creation of a single economic space and a common market involves combining the reproductive potentials of countries. To enhance mutually beneficial cooperation, it is important to develop a long-term and coordinated economic policy. The overall potential is still too weak.

The development of integration, on the one hand, requires subordination of national interests to the integration Association, partial renunciation of sovereignty in regulating foreign trade and protecting domestic producers, and at higher stages - in the monetary, fiscal and social spheres. On the other hand, integration has a number of long-term benefits.

Materials and methods. The analysis showed that the degree of intensity of integration processes varies significantly depending on the type of goods: the effects are most noticeable in trade in food products and agricultural raw materials. Under the conditions of sanctions imposed by a number of foreign countries and import substitution policies currently being implemented in both Russia and Kazakhstan, the development of integration processes in the field of agriculture, especially within the border regions, is becoming a powerful factor that reduces the risks of food security, both political and economic, of a natural nature.

Results and discussion. For the agricultural sector of Kazakhstan, based on the task of applying the effects of interstate integration, it is necessary to maximize the existing development advantages - a variety of soil and climate resources that allow cultivating various crops and raising many types of livestock and poultry, which, with optimal placement of industries, contributes to obtaining sustainable economic results of their activities.

Given the dynamic nature of integration effects, various options for the impact of the development of the Eurasian economic Union on sensitive sectors of agro-industrial production are proposed in the following scenarios [1]:

- stagnation of the current state of integration processes;
- elimination of non-tariff barriers to the movement of products; - formation of a common market of the participating countries.

Stagnation of the current state of integration processes. The analysis has shown that in some cases, unequal conditions may be created for the functioning of economic entities in the markets in different States of the Union.

Under these conditions, the advantages of interstate integration in the development of sensitive sectors of agricultural production in the Republic are not significantly manifested.

The main task in the conditions of stagnation of integration processes is to maintain the pace of development of sensitive industries and increase the competitiveness of their products [2].

Opportunities for the development of these industries should be provided by fair competition between the participating countries and consistency of economic mechanisms for the functioning of the agricultural sector in all countries [3].

During this period, it is necessary to gradually bring together certain elements of the economic mechanism and create common conditions of competition for the Union's producers, including the suppression of abuse of dominant position, anti-competitive agreements and unfair competition in order to stimulate the improvement of the quality and competitiveness of products.

Given that the problem is of a systemic nature, it is necessary to create working groups from the Antimonopoly authorities of the EAEU States with the participation of business representatives [4], which will eliminate violations of competition rules in the agricultural raw materials market, ensure equal access and compliance with a fair price policy for all participants in the EAEU market [5]. The main areas of optimization in the field of competition and antitrust regulation are:

- continuous monitoring of the state of competition and research of product markets;
- support for producers who comply with the rules of fair competition;
- strengthening of Antimonopoly control in the markets of agricultural raw materials and food.

In particular, price monitoring is necessary, including price parity.

It is necessary to provide for a gradual convergence of the main directions of state support for agriculture and the processing industry, reducing measures that distort trade.

In addition, it is necessary to coordinate mechanisms for the formation and use of joint investment projects, creating a single Fund to guarantee their implementation in order to support the development of sensitive sectors of the agro-industrial complex.

It is necessary to strengthen the dialogue between government bodies and the business community in solving problems of economic development, stimulating business activity and protecting the rights of investors. It is necessary to form unions and associations of commodity producers at the interstate level, which will help solve the problems of attracting investment and creating joint ventures.

Thus, at this stage, two multidirectional tasks are being solved:

- supporting the profitability of producers by maintaining the pace of production development and creating mechanisms for maintaining equal competition; ensuring market saturation and product availability for consumers by organizing price monitoring and reducing support that leads to trade distortion [6].

- Elimination of non-tariff barriers to product movement. Non-tariff barriers (NTBs) include the vast majority of trade barriers that create obstacles to foreign trade, with the exception of customs duties.

This term is ambiguous, since this category includes various measures of financial, credit, technical, administrative, and trade policies, including measures to protect the health of people, animals, plants, and the environment, etc. NTBs include measures that are deliberately aimed at regulating foreign trade (bans, quotas, licensing), or intended for other purposes, but have the side effect of hindering foreign trade (for example, health regulations, environmental protection, labeling, standards, veterinary and phytosanitary restrictions).

The use of NTBs in world practice is evaluated ambiguously, since they create more stringent conditions for goods of foreign origin compared to goods of national production. In addition, by being less open than customs duties, non-tariff barriers provide more opportunities for arbitrary actions by governments.

The world trade organization has officially set the goal of eliminating such barriers as much as possible, gradually moving to regulating trade exclusively by tariff methods.

However, almost all countries of the world use different forms of non-tariff regulation of foreign trade to varying degrees. To date, the Eurasian economic Union (EAEU) is working at full speed to eliminate or mitigate a wide range of non-tariff barriers in mutual and foreign trade, in particular, in accordance with the provisions of The Treaty on the Eurasian economic Union to eliminate non-tariff barriers to both domestic and foreign goods in the field of sanitary and phytosanitary measures (section XI), technical barriers to trade (section X), customs procedures (section VIII), including pre-shipment inspections and other formalities, as well as on the application of the classic set of trade policy instruments (section IX), including special protective, anti-dumping and countervailing measures.

It should be noted that the industries of Kazakhstan focused on the domestic market are less attractive than the exporting industries, both in terms of competitiveness (prospects for production growth, development of new markets, increasing competitive advantages), and in terms of credit reliability (profitability of production).

According to the results of the macroeconomic analysis of the development of the main sectors of the economy of Kazakhstan within the CES and the EEU, it was also revealed that the direction of the country's economy is still raw materials. The results of the study showed that mainly export-oriented goods of Kazakhstan origin are raw materials and intermediate consumer goods, while finished goods in Kazakhstan are import-oriented.

Thus, thanks to the EEU, Kazakhstan will be able to use its transit potential with common transport tariffs in the common customs space. It is the developed transport infrastructure that will have a positive impact on the expansion of industrial production within the country, and therefore on improving the material well-being of the population.

Integration, in our opinion, is an objective necessity in the context of globalization and an unstable world economy. Only together can we effectively confront global economic problems. It is necessary to resolve all issues through negotiations. The EAEU is expected to gain good momentum after removing mutual exemptions and restrictions on the free movement of goods and services, labor and capital in the common market. And this is one of the most important tasks of the EAEU. The most important thing is that there is a political will of the leaders of our States, the vectors of work and deadlines have been determined.

The EAEU countries are located at the crossroads of Europe and Asia and have a high transit potential. The new silk road is intended to become one of the most important sources of economic growth in our countries in the near future. For example, in Kazakhstan, this initiative complements the developed state program documents. The governments of Kazakhstan and China signed a cooperation Plan to combine the new economic policy «Nurly Zhol» and the construction of the "silk road Economic belt", which provides for the development of international transport corridors and infrastructure to form a basic network of safe and highly efficient transport routes of a new level.

The globalization of the world economy and the strengthening of international integration processes have led to macroeconomic changes in Kazakhstan, especially in post-crisis conditions. In the past few years, the problems of overcoming the consequences of the global crisis and developing a strategy for sustainable economic development

have come to the fore, so the role of the state is increasing, first of all, in ensuring food security - as the basis for the life of the country's population.

Due to the specifics of its organization and functioning, low investment attractiveness and limited financial opportunities, high exposure to unstable climatic conditions, and the objective risk of doing business, the agro - industrial complex needs regulation and state support most of all. This, in turn, caused the need for a comprehensive study of the agro-industrial complex as a system-forming sector of the national economy of Kazakhstan.

Thus, we can formulate the following conclusions:

1. The expectations of the EAEU member States regarding the future of the Union until 2025 are formed in close relation to the tasks of internal economic development and solving urgent problems that differ from country to country [7]. This is due to the different priorities of member States with regard to integration. Sometimes the difference in the priorities of the EAEU States is actively exploited at the level of official and expert discourse: it is emphasized that different economies of the EAEU countries cause a discrepancy in the goals and objectives of the member States, which hinders full integration and slows down its pace. However, in General, there is an understanding that this is an integral part of any integration process, which by definition involves different economies, as was the case, for example, in the European Union.

2. The General effects of integration expected in all member States in the medium term include increasing the competitiveness of national businesses and national goods; increasing investment attractiveness; realizing transit potential and developing transport and logistics infrastructure; reindustrialization and development of industrial cooperation; eliminating remaining barriers and restrictions in trade; and building human resources for the single labor market.

3. In some member States there is expectation of promoting the EAEC to address specific national objectives and the implementation of specific projects (e.g., railway construction, hydroelectric, nuclear, etc.). Thus, in addition to expectations of long-term benefits from the integration effect of «immediate benefits» that were supposed to be obtained when joining the Union and, if not, there is a certain degree of frustration in relation to the effects of Eurasian economic integration.

4. At the level of public opinion and expert assessments in almost all countries of the Union, there is a decrease in expectations from the Eurasian economic integration, which is recorded by both opinion polls and expert interviews. This is largely due to the fall in domestic and foreign trade volumes, crisis phenomena in the economies of all member States (falling GDP, devaluation of national currencies, etc.). there Is an increase in the vulnerability of national economies as a result of increasing their interconnectedness within the EAEU, a sense of slowing down the pace of integration. However, a number of experts understand that this negative dynamic is mainly due to the influence of external factors. As for the slowdown in integration, this is due to the following reasons. Those barriers that could have been removed quite easily and that immediately had a powerful effect on the movement of goods were removed at the first stage of integration. The next step will be painstaking, more complex, time-consuming and time-consuming work to coordinate the most sensitive aspects of integration. The removal of subsequent barriers, elimination of exemptions, and coordination of policies in more sensitive sectors can cause conflicts among economic entities and the leadership of countries, and, consequently, provoke serious criticism of the Union.

5. Expanding opportunities for increasing the volume of foreign trade with third countries and integration associations is one of the stable common expectations for all EAEU member States. There is a request for approval of foreign policy and foreign economic decisions in the part where they affect the interests of partners in the Union. There is an expectation of expanding the list of countries and blocs with which preferential and non-preferential trade agreements will be concluded; increasing the scale of foreign trade with the EU and China. There is an opinion that in the medium term, the integration Association will be able to increase the attractiveness of the single market for external partners and the importance of the Union in the foreign policy and foreign economic sphere.

Regarding the longer-term development of the EAEU, it can be argued that the Union will bring significant benefits both for the participating countries and its citizens, and for the overall economic development of the entire continent. Its gradual development will create the necessary platform for the stability and attractiveness of the Eurasian integration process.

References

1. Nazarbaev N.A. Evraziiskii soıyız: ot idei k istorii bıdyęego (The Eurasian Union: from idea to history, the future), *Izvestia*, 2011, 25 oktiabria, URL: <http://izvestia.ru> (data obrashhenija: 11.12.2012 g.).

2. Kireeva N.A., Zavodilo O.V. Institytsionalnye ýslovia fýnktsionirovaniia regionalnogo agropromyshlennogo kompleksa (na primere Saratovskoi oblasti) (Investment conditions for the functioning of the regional agro-industrial complex (on the example of the Saratov region)), *Agrarnyi naıchnyi jýrnal*, 2017, No. 10, pp. 77–83

3. Papelo V.H., Kovtýn B.A. Prodovolstvennoe samoobespechenie regionov i razvıtie selskikh territorii (Regional food self-sufficiency and rural development), *APK: ekonomika, ýpravlenie*, 2016, No. 2. pp. 72-80

4. Napolnov, A. V. The role of an investment bank in organizing an IPO, *Investment Banking*, 2007, No. 2, pp. 123-131
5. Food Security Doctrine of the Russian Federation, 2015, January, 30, No. 120
6. Svedeniia investitsii v osnovnoi kapital (Information on investments in fixed assets), *Byulleten Agentstva RK po statistike*, 2013-2019gg.
- 7 Programma po razvitiu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2013-2020 gody (Program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2013-2020), «Agrobiznes-2020». URL: <http://adilet.zan.kz> (data obraeniia: 09.11.2013 g.

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕН: ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚ АЯСЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ БЕЙІМДЕЛУІН ЖАНДАНДЫРУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

А.Д. Үмбеталиев¹, Б.Н. Сабенова², Т.Н. Маширова³

¹Шымкент университеті, Шымкент қаласы, Қазақстан

^{2,3}КАҚ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: akmira777@mail.ru

Түйін. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі Қазақстанның, агроөнеркәсіптік кешеннің, бейімделу мәселелеріне және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға арналған зерттеме.

Зерттеудің бірегейлігі. Авторлар агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін бағалау абсолютті емес, салыстырмалы көрсеткіштермен жүзеге асырылуы керек деп санайды: дақылдардың өнімділігі, мал мен құстың өнімділігі, таза экспорт индексі, өндірістің рентабельділігі, негізгі құралдардың тозу дәрежесі, жан басына шаққандағы өнім көлемі. Жүргізілген талдау негізінде авторлар ЕАЭО бойынша әрбір әріптес елдің өз салыстырмалы артықшылықтары бар деген қорытындыға келді, оларды Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде бірыңғай азық-түлік нарығын қалыптастыру кезінде ескеру қажет.

Зерттеу нәтижелері. Мақалада экономикалық интеграцияның ұлттық экономикаға, оның ішінде елдің агроөнеркәсіптік кешеніне әсері қарастырылады. Интеграцияның оң және теріс әсерлері анықталды. Қазақстан, Ресей және Беларусь ауыл шаруашылығының экономикалық көрсеткіштерінің динамикасы талданды.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, экономикалық бейімделу, тиімділік, бәсекеге қабілеттілік.

АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС: АКТИВИЗАЦИЯ И ОЦЕНКА АДАПТИВНОСТИ КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

А.Д. Умбиталиев¹, Б.Н. Сабенова², Т.Н. Маширова³

¹Шымкентский университет, город Шымкент, Казахстан

^{2,3}НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

e-mail: akmira777@mail.ru

Резюме. Исследование посвящено вопросам адаптивности, агропромышленного комплекса, Казахстана, в рамках евразийского экономического союза и повышение его конкурентоспособности.

Оригинальность исследования. Авторы считают, что оценка конкурентоспособности агропромышленного комплекса должна осуществляться не абсолютными, а относительными показателями: урожайность сельхозкультур, продуктивность скота и птицы, индекс чистого экспорта, рентабельность производства, степень износа основных средств, объем продукции на душу населения. На основе проведенного анализа авторы пришли к выводу, что каждая страна-партнер по ЕАЭС имеет свои сравнительные преимущества, которые необходимо учитывать при формировании единого рынка продовольствия в рамках Евразийского экономического союза.

Результаты исследования. В статье рассматривается влияние экономической интеграции на национальную экономику, в том числе на агропромышленный комплекс страны. Выявлены положительные и отрицательные эффекты интеграции. Проанализирована динамика экономических показателей сельского хозяйства Казахстана, России и Беларуси.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, экономическая адаптация, эффективность, конкурентоспособность.

MPHTH 06.77.64
UDC (УДК) 331.52:631.1

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.22>

MODERN ASPECTS OF RURAL EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

*Ryspekova M.O., Uchkampirova A.B., Duisenbekova A.A.**

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: aigerim.duisenbekova95@gmail.com

Abstract. *The article studies the social employment of the village population, since this problem significantly affects the professionalism and potential development of any villager. The worker creates the main wealth of society, leads to progressive, innovative ideas, turning them into a sought-after product, and also contributes to social life. The opposite side of employment can be attributed to unemployment, which leads to degradation, increases the number of beggars, and reduces the quality of life of society. Preventing unemployment and increasing the employed population is one of the central, strategic objectives of state policy.*

As part of the study carried out by the authors, a quantitative assessment of the structure of rural labor markets was carried out based on a sources combination of official statistical information. The results of the study will help to identify the negative consequences of rural unemployment for the economic activity of the regions, the dynamics of development, and the tension in the labor market in the countryside.

The study results contributed to the identification of the rural unemployment negative effects on the regional economic activity, the dynamics of development, and the tension in the labor market in the village. Significant impact of small business development on the number of employed populations has been revealed. The importance of households in studying the rural employment problem and state support measures for this category of households is assessed.

When analyzing the directions of development in the field of employment of the rural population, the following research methods were used: abstract-logical - in identifying modern aspects of employment; economic and statistical in the analysis of the state, changes in the structure of the rural population; as well as a monographic one - in determining the priority directions of increasing employment of the rural population and the mechanism of its regulation.

Key words: *regions, employment in rural population, problems of increasing employment, definition of working conditions, implementation of the program, human standard of living.*

Introduction. Employment issues in rural areas are now a fundamental problem in developing the agro-industrial complex of Kazakhstan. The employment level of the population is the leading indicator of the economic condition, the basis of the population's well-being, and the condition of social stability. Kazakhstan is one of the few countries with economies in transition where market reforms in the agrarian sector have led to a sharp drop in production, a decrease in living standards, and a sharp increase in unemployment. Therefore, we will explain the scientific and public interest in this topic.

The motivation of citizens in Kazakhstan to work and employment should be carried out due to the expansion of production, the creation of new sought-after industries, and increasing opportunities for the development of entrepreneurship. To this end, various Concepts State targeted programs are being developed on a long-term, medium-term basis with a specific budget of financing and the inclusion of the population in employment and development of individual regions and the economy as a whole [1, 2].

Important indicators of the transformation of employment are changes in the labor force's age composition under the influence of shifts in categories in the labor market. Despite inevitable fluctuations over the years, there was a clear trend towards an increase in the number of young people employed from 16 to 24 years of age (42 percent), which demonstrated the process of their rejuvenation in production [3].

Research Methods. The following methods of research were used in the process of work: methods of systemic, logical and comparative analysis, statistical methods. The study's information and empirical basis were the data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economic of the Republic of Kazakhstan, as well as reference and normative materials, scientific and methodological recommendations, economic periodicals, and the information potential of the Internet.

Results and Discussion. Recently the agro-industrial complex is gradually adapting to management's market method, but rural workers' demand is declining. However, other industries are increasing, the reason for this may not be a decrease in the production of labor costs of villagers during the agricultural production, and a decrease in the crops area and livestock of individual farms and cooperatives, with a continuing decline in production as a result of a decrease in the area of crops and livestock.

Table 1

Employed population in Kazakhstan, including in the agricultural sector (thousand people)

Indicators	Actual values					Deviations 2019/2015	
	2015	2016	2017	2018	2019	+,-	%
Employed population - total:	7631,1	7647,9	7704,6	8114,2	8301,6	+670,5	8,8
Agriculture, hunting, and fisheries	2349,2	2221,7	2175,2	2294,9	2196,1	-153,1	-6,52
Share of the rural employed population of the Republic of Kazakhstan,	30,78	29,05	28,23	28,28	26,45	-4,33	-14

Note: Compiled by the authors according to the source [4]

An analysis of Table 1 revealed that the working population in the countryside was declining from year to year and decreased by 6.52% over five years. In 2019, it amounted to 2196.1 thousand people, which is equal to about 26.45% of the total employed population. This was due to a decrease in areas, pastures for livestock, as well as the outflow of labor to the city, since in 2015 the share of the working rural population of the total employed population of the republic was 30.78%, then in 2019 this figure decreased by 14%.

Table 2

Formation of the labor force in agricultural production by regions of the Republic of Kazakhstan, in 2019

Region	Employed in agriculture		including			
	In total	specific weight, %	employees		self-employed	
			In total	specific weight, %	In total	specific weight, %
Northern	649,4	28,1	221,1	34,3	428,3	25,7
Western	247,3	10,7	54	8,4	193,3	11,6
Eastern	214,7	9,3	64,9	10,1	150,0	9,0
Central	134,0	5,8	60,7	9,4	73,3	4,4
Southern	1065,4	46,1	324,8	50,4	821,6	49,3
The Republic of Kazakhstan	2311,0	100	644,4	100	1666,6	100

Note: Compiled by the authors according to the source [4]

In agricultural production, the employed population increased in 2019 by 31.8% compared to 2000 and amounted to 2.3 million people, of which 72.2% were self-employed, and 27.8% were employees. Only in the southern region is 46.1% of the republican indicator, the northern - 28.1%; the proportion of self-employed in these regions is high, by 49.3 and 25.7% respectively. It was due to an increase in production volumes by 3.2 times over the next period. At the same time, there was a decrease in the number of employees in large agricultural enterprises, which is associated with the process of demarcation and the formation of peasant farms [5].

The process of unification of peasant farms in the form of a simple partnership is primarily associated with peasants' desire to maintain productive and economic independence and receive state subsidies issued for the production of agricultural products. Close dependence on the established agricultural production specialization of the region; The possibilities of expanding the production and influence of the acquired skills of the rural population in cultivating a particular crop, maintaining various types of animals contributes to the optimization of small peasant farms, which having merged into a cooperative, will be able to maintain their independence and obtain the status of individual entrepreneurs. At the same time, economic functions between peasant farms will be regulated, and this will create the basis for better use of workers and, in the future, will help transform into service cooperatives (agro-service, marketing, procurement, processing) [6]. The study shows in Table 2 the forecast of job creation in agricultural cooperatives of Kazakhstan for 2021.

During the crisis period, the "survival strategy" policy was used to provide promising employment. The basis of this strategy was the Roadmap program, which contains the current measures to preserve jobs, increase the time for the payment of unemployment benefits [7].

The current social situation has identified the following pressing problems of employment of citizens in rural areas:

- unsatisfactory level of formation of the institutional and legal provision of employment, which leads to incidents of conflicts in the labor market;

Table 3
Forecast of job creation in agricultural cooperatives of Kazakhstan for 2021

Region	Forecast of new		Allocation of necessary credit resources, million tenge
	agricultural cooperatives	workplaces	
The Republic of Kazakhstan	642	4651	35966
Northern	217	1580	12228
Southern	204	1495	11508
Western	112	792	6116
Eastern	70	512	3956
Central	39	279	2158

Note: Compiled by the authors according to the source [4]

- ineffective employment, which is manifested by a high concentration of labor in low-profit structures, a high level of ineffective use of labor, time, a decrease in the total number of employees in high-tech, as well as science-intensive areas of activity;

- the mechanisms of the use of labor are insufficiently effective, dynamically affecting macroeconomic transformations;

- a decline in the qualifications of the best personnel due to the real connection between wages and the level of professionalism, their movement into informal employment, migration abroad;

- growing gap between demand and supply in professional personnel;

- deterioration of quality characteristics, existing jobs and slow creation of new ones;

- an increase in injuries, as well as occupational diseases due to an increase in the proportion of jobs with unfavorable work criteria;

- an aggravation of the problems of employment of certain socio-demographic groups of the population: youth, disabled people, women, retired military personnel, etc.;

- maintaining a significant scale of hidden unemployment in production, expanding the supply of labor in the "shadow" sphere of employment;

- insufficiently mobile response to changes in demand and supply for a workforce with a vocational education system;

- the presence of spontaneous movement of labor within the state;

- low integration of migrants - oralmans to their historical homeland;

- weak accessibility of the housing market, which prevents flexible movement and the use of the economically active population;

- the lack of the possibility of accelerated retraining of the unemployed in the required specialties;

- the direction of large flows of labor migration from the CIS countries (primarily from Kyrgyzstan and Uzbekistan) to Kazakhstan;

- a significant volume of illegal labor migration and the lack of mechanisms for the return of migrant workers to their places of permanent residence, which are illegally located on the territory of the Republic of Kazakhstan;

- lack of a common automated information base on employment issues.

To overcome the turning points during the crisis, stimulating financial activity and transforming to an industrial-innovative work method today requires the state to form a new employment strategy - "development strategy."

Conclusion. The analysis of rural employment has resulted in the following proposals:

1. Historically, the cyclical views of scientists on the problem of state intervention in the process of employment management are traced: from a complete rejection of state intervention (classicism, neoclassicism) to the idea of the need for regulation by the government (neoclassical synthesis, partly Keynesianism). Based on the study of established theories of employment (classical, Marxist, Keynesian, Neoclassical, monetary, institutional), their main provisions and conclusions were systematized, and their impact on solving the above problems was investigated [8-10].

2. In the process of studying the main problems of employment in the regional labor market and studying the issues of forced unemployment of the rural population, we have developed a classification of the main factors affecting the growth of the labor population in agriculture. It allows you to more specifically determine the essence of employment and develop a certain set of measures to regulate it in the labor market. Employment factors are divided into the following groups: economic, organizational, socio-demographic, sectoral, scientific, and technical.

3. The study results contributed to the identification of the negative effects of rural unemployment on the economic activity of the regions, the dynamics of development, and the tension in the labor market in the village.

4. Significant impact of small business development on the number of employed populations has been revealed. In the structure of all registered small businesses of the republic, the largest share falls on individual entrepre-

neurs - 61.1%, small businesses - 20%, peasant farms - 18.9%. Currently, the number of employees in small and medium enterprises has reached 1726.2 thousand people, compared to 318.4 thousand in 2000; it has increased 5.4 times. In regional terms, the largest number of employees in small businesses is in the southern region regions, whose share reached 46.9%. Simultaneously, among enterprises engaged in agricultural activities, the largest share is accounted for by enterprises in the northern region (52.6%), and the smallest - in the western region.

5. Factors affecting the development of peasant farms and the growth of employment have been identified. The reasons for preventing the increase in employment in peasant farms were identified, their classification was given, and features were revealed.

6. The state of self-employed rural residents was coupled [11-12].

7. During sociological research, it was revealed that about 40% of respondents came to business, feeling the abilities for this kind of activity, 19.7% - due to the possibility of realizing their knowledge and skills. Simultaneously, in rural areas, most are engaged in entrepreneurship forcibly - 23% of respondents came to business since they regarded this as the only way to provide for the family, 17% became businessmen due to objective circumstances.

8. The importance of households in studying the problem of rural employment and state support measures for this category of households is assessed. We concluded that households' time should be attributed to working time since many types of agricultural products in the republic are produced there. Thus, the households of the population are socially necessary.

9. Recognition of the social importance of work in households is considered as a practical principle of social equality between the population of the city and the village: those employed in this area, if they do not have paid work or income, should be subject to social insurance and security, for which purpose appropriate legislative acts must be adopted.

10. The state can and should assist households: allocating subsidies for the purchase of breeding cattle, poultry, sowing material, veterinary services for animals, processing of sowing material, plant protection; allocate micro-credit for the construction of livestock premises, the rental of agricultural machinery, the acquisition of fuel and lubricants; Facilitate the co-operation of peasant farms and production cooperatives; Contribute to the rehabilitation of the rural procurement network, as rural development is a strategic objective of sustainable development and ensuring the food security of the state [13-15].

11. Prospects for increasing employment in the agricultural sector and the development of the labor market were determined: the projected dynamics of the number of rural cooperatives, as well as the number of labor resources in agricultural cooperatives and the allocation of the necessary credit resources for the development of rural territories of Kazakhstan, were determined.

Bibliography:

1 Маркетинговая деятельность сельхоз товаропроизводителей - путь к стабилизации их социального положения: Материалы международной научной конференции «Аграрные реформы на современном этапе: реальность и перспективы». // Проблемы агрорынка. - Алматы, 1999. - 88-89 с. (в соавторстве).

2 Научные основы занятости сельского населения в условиях рыночной экономики. // Проблемы агрорынка. - Алматы, 1999. - №3-4. -107-112 с. (в соавторстве).

3 Проблемы размещения объектов социальной сферы села в условиях многоукладной экономики. // Проблемы агрорынка. - Алматы, 2000. - №1. -90-95 с. (в соавторстве).

4 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан www.stat.gov.kz

5 Пенсионное обеспечение - основа повышения уровня жизни. // Проблемы агрорынка. - Алматы, 2000. - №3-4. -165-168 с.(в соавторстве).

6 Проблемы эффективной занятости сельского населения: Материалы международной научной конференции «10 лет независимости Казахстана: итоги и перспективы развития». // Алматы: университет «Кайнар», 2001. -284-287 с.

7 Проблемы занятости и безработицы сельского населения Южно-Казахстанской области // Проблемы агрорынка. - Алматы, 2001. - №1 (январь - март). - 105-107 с.

8 Проблемы бедности и неравенства доходов населения // Проблемы агрорынка. - Алматы, 2001. - №2 (апрель - июнь). - 70-74 с. (в соавторстве).

9 Меры повышения доходов сельского населения (рекомендации). -Алматы: КазНИИЭОАПК, 2001 (в соавторстве). - 35 с.

10 Основные тенденции в формировании трудовых ресурсов и занятости сельского населения // Проблемы агрорынка.- Алматы, 2002. - №1 (январь март).- 77-81 с.

11 Проблемы водоснабжения сельских территорий РК: Материалы международной научной конференции «Социально-экономические проблемы сельских территорий и развитие аграрного рынка». - Алматы: РГП «НИИЭАПКРСТ», 2003. - № 4.2. -10-12 с.

12 Рынок труда сельских территорий Республики Казахстан // Проблемы агрорынка.- Алматы, 2017. - №2 (апрель - июнь). -119-123 с.

13 Поддержка предпринимательства и самозанятости - одно из направлений регулирования сельского рынка труда // Труд в Казахстане: проблемы, факты, комментарии. – Алматы, 2017. - №8 (140). - 5-8 с.

14 Тенденции и структурные изменения в трудовых ресурсах села. // Аграрный сектор Казахстана: экономическая и социальная модернизация (сб. трудов). - Алматы: АО «КазАгроИниовация», ТОО «КазНИИЭАПКРСТ», 2017 (в соавторстве). - 564 с.

15 Тлеужанова М.А., Рыспекова М.О., Учкампирова А.Б. Проблемы и перспективы развития экспортного потенциала АПК Казахстана. // Проблемы агрорынка. – Алматы, 2016. - №3. - 123-127 с.

Bibliography:

1. Marketingovaya deyatelnost selkhoz tovaroproizvoditelei - put k stabilizatsii ikh sotsialnogo polozheniya: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii «Agrarnye reformy na sovremennom etape: realnost i perspektivy». // Problemy agrorynka. - Almaty, 1999. - 88-89 s. (v soavtorstve).

2. Nauchnye osnovy zanyatosti selskogo naseleniya v usloviyakh rynochnoi ekonomiki. // Problemy agrorynka. – Almaty, 1999. - №3-4. -107-112 s. (v soavtorstve).

3. Problemy razmeshcheniya obektov sotsialnoi sfery sela v usloviyakh mnogoukladnoi ekonomiki. // Problemy agrorynka. – Almaty, 2000. - №1. -90-95 s. (v soavtorstve).

4. Byuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan www.stat.gov.kz

5. Pensionnoe obespechenie - osnova povysheniya urovnya zhizni. // Problemy agrorynka. – Almaty, 2000. - №3-4. -165-168 s.(v soavtorstve).

6. Problemy effektivnoi zanyatosti selskogo naseleniya: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii «10 let nezavisimosti Kazakhstana: itogi i perspektivy razvitiya». // Almaty: universitet «Kainar», 2001. -284-287 s.

7. Problemy zanyatosti i bezrobotitsy selskogo naseleniya Yuzhno-Kazakhstanskoi oblasti // Problemy agrorynka. – Almaty, 2001. - №1 (yanvar - mart). - 105-107 s.

8. Problemy bednosti i neravenstva dokhodov naseleniya // Problemy agrorynka. – Almaty, 2001. - №2 (aprel - iyun). - 70-74 s. (v soavtorstve).

9. Mery povysheniya dokhodov selskogo naseleniya (rekomendatsii). -Almaty: KazNIIEOAPK, 2001 (v soavtorstve). - 35 s.

10. Osnovnye tendentsii v formirovanii trudovykh resursov i zanyatosti selskogo naseleniya // Problemy agrorynka.- Almaty, 2002. - №1 (yanvar mart).- 77-81 s.

11. Problemy vodosnabzheniya selskikh territorii RK: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii «Sotsialno-ekonomicheskie problemy

selskikh territorii i razvitie agrarnogo rynka». - Almaty: RGP

«NIIЕАРКІRST», 2003. - № 4.2. -10-12 s.

12. Rynok truda selskikh territorii Respubliki Kazakhstan // Problemy agrorynka.– Almaty, 2017. - №2 (aprel - iyun). -119-123 s.

13. Podderzhka predprinimatelstva i samozanyatosti - одно из направлений регулирования сельского рынка труда // Труд в Казахстане: проблемы, факты, комментарии. – Алматы, 2017. - №8 (140). - 5-8 с.

14. Tendentsii i strukturnye izmeneniya v trudovykh resursakh sela. // Agrarnyi sektor Kazakhstana: ekonomicheskaya i sotsialnaya modernizatsiya (sb. trudov). - Almaty: АО «KazAgroIniovatsiya», ТОО «KazNIIЕАРК–iRST», 2017 (v soavtorstve). - 564 s.

15. Tleuzhanova M.A., Ryspekova M.O., Uchkampirova A.B. Problemy i perspektivy razvitiya eksportnogo potentsiala APK Kazakhstana. // Problemy agrorynka. –Almaty, 2016. - №3. - 123-127 s.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕГІ ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ҚАЗІРГІ АСПЕКТІЛЕРІ

М.О., Рыспекова А.Б., Учкампирова А.А. Дүйсенбекова*

Л.Н.Гумилеватындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

e-mail: aigerim.duisenbekova95@gmail.com

Түйін. Мақалада ауыл халқының жұмыспен қамтылуын арттыру мәселелері қарастырылған, өйткені әлеуметтік мәселе әрбір адамның кәсіби мүмкіндіктерін қалыптастыру мен дамытуда, оның жеке басын қалыптастыруда және ашуда шеуіші рөл атқарады. Авторлар жүргізген зерттеу шеңберінде ресми статистикалық ақпарат көздерінің тіркесімі негізінде ауылдық еңбек нарықтарының құрылымын сандық бағалау жүргізілді. Зерттеу нәтижелері ауылдағы жұмыссыздықтың аймақтардың экономикалық белсенділігі, даму динамикасы және ауылдағы еңбек нарығындағы шиеленісу үшін жағымсыз салдарын анықтауға көмектеседі.

Түйінді сөздер: аймақтар, ауылдық елді мекендегі жұмыспен қамту, жұмыспен қамтуды арттыру мәселелері, еңбек жағдайларын анықтау, бағдарламаны іске асыру, адамның өмір сүру деңгейі, қоғамдағы әлеуметтік күйзелістер, Жұмыспен қамтудың трансформация индикаторлары, жұмыс күші.

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

*М.О. Рыспекова, А.Б. Учкampiрова, А.А. Дуйсенбекова**

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

e-mail: aiгерim.duisenbekova95@gmail.com

Резюме. В статье изучена социальная занятость населения села, так как данная проблема влияет значительно на профессионализм и потенциальное развитие любого сельчанина. В рамках исследования, выполненного авторами, проведена количественная оценка структуры сельских рынков труда на основе размещения источников официальной статистической информации. Результаты исследования будут способствовать выявлению негативных последствий сельской безработицы для экономической деятельности регионов, динамичности развития, напряженности рынке рабочей силы в селе.

Ключевые слова: регионы, занятость в сельском населении, проблемы повышения занятости, трудовые условия, реализация программы, благосостояние сельчан, факторы, индикаторами трансформации занятости, рабочая сила.

МРНТИ 68.01.14

УДК 339.138

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.23>

МАРКЕТИНГОВОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ГОСТИНИЦ В КАЗАХСТАНЕ

Е.А. Абенова¹, О.Ж. Устеннова², Б.И. Ахтымбаева³, М.Р. Смыкова^{3,4}

^{1,2,3} Университета Нархоз, Алматы, Казахстан

⁴ Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

e-mail: mraisovna@mail.ru

Аннотация. В статье определены основные направления управления конкурентоспособностью отелей. С помощью инструментов маркетинга, ориентируясь на индивидуальность, комплексность и эргономичность гостиничных услуг можно улучшить качество отелей. Важное значение в процессе оценки конкурентоспособности уделяется применяемым интернет-технологиям. При этом отзывы, получаемые через известные системы бронирования, служат барометром для оценки качества деятельности отелей. Исследование зарубежного опыта возможностей повышения конкурентоспособности показало, что основными трендами является индивидуальность или уникальность услуг, применение формата мультидизайнерских гостиниц, также акцент сделан на комплексность решений и дальнейшее развитие интернет-технологий. Оценка конкурентоспособности отеля зависит от его позиционирования, целевой аудитории и специализации. При этом, важно понять, какие качественные характеристики или ценности для гостей более приоритетны при предоставлении сервиса. Для повышения конкурентоспособности отелей целесообразно отслеживать цикл сервиса и контролировать показателя на каждом его этапе.

Ключевые слова: гостиницы, конкурентоспособность, эргономика, комплексность, продвижение, услуга, качество.

Основные положения. При оценке конкурентоспособности целесообразно учитывать тренды на рынке гостиничных услуг и возможности их применения для улучшения детальности гостиниц.

В связи с тем, что гостиничный бизнес является сферой услуг, то процесс управления конкурентоспособностью должен быть комплексным, с одной стороны целесообразно учитывать показатели сервиса, с другой стороны эргономики и привлекательный интерьер и экстерьер.

В управлении конкурентоспособностью гостиниц системный подход позволяет добиться устойчивых конкурентных преимуществ на длительный период времени.

Введение. На современном этапе рынок гостиничных услуг интенсивно развивается, происходит дифференциация типов гостиниц, как по тематическому направлению, так и по классу обслуживания и целевой аудитории. Особую актуальность приобретают бренды, работающие по франшизе, такие как, Риксос, Мариотт, Хаятт, Ритц Карлтон и другие.

Развитие рынка гостиничных услуг имеет свои особенности, которые отражаются в том, что все гостиницы страны можно разделить на две группы. На отечественный рынок активно входят популярные международные гостиничные сети, которые работают по договору франшизы или контракту на управление. Вместе с тем, имеется постсоветские отели, которые представляют собой классический формат. В целом, анализ гостиничного рынка в Казахстане показывает, что вошли на рынок не только высококлассные отели, но и

появились отели с брендами, которые не отличаются изысканностью, но являются незаменимыми для деловых туристов, среди них, такие как Холлидей Инн, Интерконтиненталь.

Материалы и методы. При проведении анализа была использована вторичная информация, результаты глубинного интервью экспертов гостиничного бизнеса, метод группировок и ранжирования. Теоретической основой для проведения исследования послужили труды отечественных и зарубежных ученых.

Результаты и обсуждение. Увеличение загрузки гостиниц на современном этапе является ключевым вопросом. Особенно остро стоит проблема в условиях пандемии, когда наблюдается резкое падение спроса. Увеличить сбыт можно, если подходить комплексно, не только повышать качество сервиса, но и использовать эффективную сбытовую систему. Гостиницы нуждаются в эффективных программах коммуникаций, что определено двумя взаимосвязанными целями: сделать гостиницу известной и привлекательной для гостей [1].

Продвижение гостиничных услуг отличается от классических подходов и имеет свою специфику. Такое качество, как неосязаемость услуг, не дает возможности потребителю визуализировать сервис.

Цифровые технологии, которые активно внедряются во все сферы детальности, в том числе и в гостиничный бизнес, предполагают применение новых инструментов продвижения. В частности, для продвижения гостиниц используется система Booking.com и социальные сети, которые выполняют две функции, такие как инструмент продвижения и способ оценки уровня сервиса. Система Booking.com определяет не только рейтинг гостиницы, но и позволяет понять конверсию, т.е. как часто потребители заходят на страницу каждого отеля. Косвенное влияние на рейтинг отеля в Booking.com оказывают мнения потребителей, их отзывы, жалобы и потребительские предпочтения [2].

В то же время, как показывают анализ, гостиницы иногда применяют средства недобросовестной конкуренции, отражая не всегда объективные отзывы в социальных сетях.

В условиях пандемии и спада спроса отели перешли из области конкуренции качеством в сферу ценовых войн. Однако это временная мера, связанная с кризисной ситуацией на рынке. По мере выхода из кризиса гостиницы перейдут из области конкуренции по ценовым параметрам в сферу конкуренции в области качественных характеристик, сервиса и других показателей конкурентоспособности.

Эволюция отечественных и мировых отелей показывает, что имеются как общие тренды, так и свои особенности. Важно понять, каким образом эволюционирует отельный бизнес на мировых рынках, и какие тенденции одинаковые или похожи с нашими отелями. В целом, как демонстрирует международный опыт, траектория развития гостиничного бизнеса и тренды у всех стран идентичны.

Современный рынок Казахстана представлен отелями, у которых имеются звезды и используют французскую систему классификации. Все отели условно можно разделить на две группы: высококлассные брендовые отели и отели среднего класса, предлагающие стандартный перечень услуг и оптимально эргономичный комплекс мероприятий и условий для гостей. Многие зарубежные страны прошли данный этап, но по мере насыщения рынка и обострения его перешли на новый уровень, обеспечивающий большее количество разнообразных услуг и уникальных конкурентных преимуществ [3].

В таблице 1 представлены современные тренды в отельном бизнесе и их особенности.

Современные тенденции ориентирует высокоразвитые страны и страны, специализирующиеся на туризме, использовать уникальные модные дизайнерские подходы при строительстве отелей. Появились отели, которые используют разные дизайнерские решения на каждом этаже – т.н. мультидизайнерский подход. Разноплановые решения привлекают новых гостей и в конечном итоге способствуют повышению загрузки отелей. Мультидизайнерские решения используют памятники архитектуры, модные веяния в искусстве и современные привлекательные стили [4]. В Казахстане пока можно выделить небольшое количество отелей, использующих определенный дизайнерский подход.

При этом следует отметить, что дизайнерские подходы требуют дополнительных затрат. Не всегда можно использовать дизайнерские проекты, потому что не во всех отелях позволяет площадь номерного фонда и вестибюлей, месторасположение отеля. Однако инновационный тренд принят рынком, и поэтому у него хорошие перспективы.

Во всем мире, в том числе и в гостиничном бизнесе, делается акцент на персонализацию бизнеса. Ключевым решением в гостиничном бизнесе является сбалансированность между стандартами отеля и индивидуализацией услуг. В рамках одного бренда отслеживают предпочтения гостя, который передвигается по всему миру, и предлагают услуги, пользующиеся спросом именно у данного клиента. Клиент осознает и понимает, что, пользуясь услугами данной гостиничной сети, он получит все те ценности, которые у нее сформированы, и в конечном итоге становится лояльным клиентом данного бренда.

Данный тренд можно и отнести к Казахстану, каждый клиент нуждается во внимательном и доброжелательном отношении. На международных рынках часто отели придерживаются стратегии индивидуализации, основанной на предоставлении уникального гостиничного продукта и качества обслуживания, что позволяет им позиционировать свои бренды класса люкс в высоком ценовом сегменте и при этом привлекать требовательных клиентов первоклассным уровнем сервиса.

Таблица 1

Тренды развития отельного бизнеса на международных рынках*

Последние тренды	Требования рынка	Мировые тренды	Особенности в Казахстане
Появление дизайнерских отелей	Интерес к необычным дизайнерским решениям	Развитие мультидизайнерских проектов	Монодизайнерские отели
Персонализация сервиса	Эксклюзивный индивидуальный подход к клиенту	Знание потребительских предпочтений и использование их при обслуживании потребителей	Изучение потребительских предпочтений
Программное обеспечение	Ограниченность времени у потребителя формирует инновационные подходы в продажах	Появление новых программных продуктов, позволяющих обеспечить эффективное резервирование и бронирование номеров	Использование современных информационных технологий
Удобство и комфорт	Потребитель нуждается в том, чтобы получить услугу в нужном месте, в нужное время без напряжения и свободно	Разработка международных стандартов, обеспечивающих четкое и последовательное регулирование всех процессов максимально ориентированных на потребителей	В сетевых отелях использование международных стандартов, в других отелях используют определенные стандарты отельного бизнеса
Комплексность услуг	Потребитель хочет поехать в страну и получить все туристские услуги надлежащего качества	В программе обслуживания клиента учитываются все возможные варианты развития и предоставления услуг.	Не всегда возможна реализация комплексной услуги

*Примечание - составлено автором на основании источника [3]

Как показывает опыт развития отельного бизнеса, важными для гостей остаются показатели эргономики. Эргономические параметры не только актуальны, но и формируют впечатление и отношение клиента к отелю, а также обеспечивают высокий уровень удовлетворенности клиентов. Следует отметить, что удобство и комфорт целесообразно обеспечить гостю или туристу по всей логистической цепочке, начиная с аэропорта и заканчивая предоставлением экскурсий [5]. Если говорить о комфорте, то здесь должны учитываться все мелочи и нюансы, важным является акустический комфорт, или звукоизоляция, которые создают благоприятные условия для гостя.

Значимыми также являются вопросы обеспечения спокойного сна клиента как необходимое условие для его проживания. Кроме того, отель должен обеспечить полноценный и качественный прием водных процедур. Только комплексный, системный подход в предоставлении качественных услуг, обеспечит конкурентоустойчивость отеля. В Казахстане, как показал анализ, большинство отелей выполняют определенные эргономические параметры, но при этом не всегда всё рассматривают в комплексе и системно.

Качественный сервис может быть достигнут с помощью компетентного персонала, который должен грамотно и своевременно обеспечить клиентов необходимой информацией о достопримечательностях, экскурсиях, доступных услугах. Одной из важных деталей является завтрак, предоставляемый отелем, поскольку он формирует его имидж. Отношение к подбору блюд, качеству и разнообразию кухни, уровню обслуживания - всё это должно быть направлено на вкусы гостей. Очень часто четырех- и трех-звездочные отели акцентируют внимание на подборе меню и завтрака. Как показал анализ деятельности отелей в Астане и Алматы, они предлагают классические блюда русской и казахской кухни (в частности котлеты, тефтели) для иностранных гостей, хотя они имеют совсем другие предпочтения. Одной из слабых сторон гостиничного бизнеса в Казахстане является то, что предоставленная гостям информация для не всегда является достоверной. Разрыв между тем, что обещали, и тем, что получил гость, отрицательно сказывается на уровне обслуживания, возникает диссонанс, который в конечном итоге ведет к неудовлетворенности клиента [5]. В целом цикл показателей сервиса в гостиницах Казахстана представлен на рисунке 1.

Управленческие решения в отелях должны быть ориентированы на цикл сервиса в отелях, и на каждом этапе должны соблюдаться как стандарты, так и качественное исполнение, направленное на полное удовлетворение запросов гостя.

Рисунок 1 - Цикл сервиса, обеспечивающий качественное обслуживание в отельном бизнесе*
 *Примечание - составлено автором на основании источника [5]

Заключение. Таким образом, можно отметить, что конкуренция на рынке гостиничных услуг, изменение потребительских предпочтений и расширение границ рынка способствуют развитию рынка, формированию новых подходов и дифференциации не только услуг, но и отелей. Все эти тренды постепенно входят на отечественный рынок и диктуют новые подходы к формированию рынка гостиничных услуг.

В целом, происходящие тренды на рынке гостиничных услуг предполагают, что их нужно учитывать при разработке программы позиционирования и разработки стратегии предприятия.

Список литературы:

- 1 Малахова Н. Н. Инновации в туризме и сервисе: учеб. пособие для вузов / Н. Н. Малахова, Д. С. Ушаков. – 2-е изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д : МарТ : Феникс, 2010.с.35-69
- 2 Панкрухин А.П. Маркетинг территорий// Рекламодатель: теория и практика, №1, 2002 с.132-149
- 3 Hsu, YL (Hsu, Yu-Lun) Facebook as international eMarketing strategy of Taiwan hotels. INTERNATIONAL JOURNAL OF HOSPITALITY MANAGEMENT Volume: 31 Issue: 3 Pages: 972-980 DOI: 10.1016/j.ijhm.2011.11.05 Published: SEP 2012
- 4 Котлер Филип, Латеральный маркетинг: технология революционных идей. - М.: Альпина Паблшерз 2010. С.321-353
- 5 Hsieh, YC (Hsieh, Yu-Chin (Jerrie) Hotel companies' environmental policies and practices: a content analysis of their web pages. INTERNATIONAL JOURNAL OF CONTEMPORARY HOSPITALITY MANAGEMENT Volume: 24 Issue: 1 Pages: 97-121 Published: 2012

Spisok literatury:

1. Malakhova N. N. Innovatsii v turizme i servise: ucheb. posobie dlya vuzov, N. N. Malakhova, D. S. Ushakov 2-e izd., dop. i pererab, Rostov n/D : MarT : Feniks, 2010, pp. 35-69.
2. Pankrukhin A.P. Marketing territorii, Reklamodatel: teoriia i praktika, No.1, 2002, pp.132-149.
3. Hsu, YL (Hsu, Yu-Lun) Facebook as international eMarketing strategy of Taiwan hotels, INTERNATIONAL JOURNAL OF HOSPITALITY MANAGEMENT Volume: 31 Issue: 3 pp. 972-980, DOI: 10.1016/j.ijhm, 2011.11.05 Published: SEP 2012.
4. Kotler Filip, Lateralnyi marketing: tekhnologiya revolyutsionnykh idei, M, Alpina Pablishez 2010, pp. 321-353.
5. Hsieh, YC (Hsieh, Yu-Chin (Jerrie) Hotel companies' environmental policies and practices: a content analysis of their web pages. INTERNATIONAL JOURNAL OF CONTEMPORARY HOSPITALITY MANAGEMENT Volume: 24 Issue: 1 pp. 97-121 Published: 2012.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН МАРКЕТИНГТІК БАСҚАРУ

Е.А. Әбенова¹, О.Ж. Устенова², Б.И. Ахтымбаева³, М.Р. Смыкова⁴

^{1,2,3} Нархоз Университеті, Алматы Қазақстан

⁴ Алматы Менеджмент Университеті, Алматы Қазақстан

e-mail: mraisovna@mail.ru

Түйіндеме. Мақалада қонақ үйлердің бәсекеге қабілеттілігін басқарудың негізгі бағыттары белгіленген. Қонақ үй қызметтерінің даралығына, кешенділігіне және эргономділігіне бағыт ала отырып, маркетинг құралдарының көмегімен отельдердің сапасын жақсартуға әбден болады. Бәсекеге қабілеттілікті бағалау үдерісінде қолданылатын интернет-технологияларға маңызды мән беріледі. Сонымен қатар, белгілі брондау жүйелері арқылы алынған пікірлер қонақ үйлердің сапасын бағалау үшін өлшем ретінде қызмет етеді. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру мүмкіндіктерінің шетелдік тәжірибесін зерттеу негізгі трендтер қызметтердің даралығы немесе бірегейлігі, мультидизайнерлік қонақ үйлер форматын қолдану болып табылатындығын, сондай-ақ шешімдердің кешенділігіне және интернет-технологиялардың одан әрі дамуына баса назар аударылғанын көрсетті. Қонақ үйдің бәсекеге қабілеттілігін бағалау оның позициясына, мақсатты аудиторияға және мамандануына байланысты. Бұл ретте қызмет көрсету кезінде қонақтар үшін қандай сапалық сипаттамалар мен құндылықтар басымдыққа ие екенін түсіну маңызды. Қонақ үйлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қызмет көрсету циклін қадағалап, оның әр кезеңіндегі көрсеткіштерді бақылаған жөн.

Түйінді сөздер: қонақ үйлер, бәсекеге қабілеттілік, эргономика, кешенділік, жылжыту, қызмет көрсету, сапа.

MARKETING MANAGEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF HOTELS IN KAZAKHSTAN

E.A. Abenova¹, O. Zh. Ustenova², B.I. Akhtymbaeva³, M.R. Smykova⁴

^{1,2,3} Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

⁴ Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: mraisovna@mail.ru

Summary. The article defines the major areas of competitiveness management of hotels. With the help of marketing tools, focusing on individuality, complexity and usability of hotel services can improve the quality of hotels. The applied Internet technologies are of great importance in the competitiveness assessment process. The study of foreign experience of opportunities for increasing competitiveness showed that the main trends are individuality or uniqueness of services, the use of the format of multi-design hotels, and the emphasis is on the complexity of solutions and the further development of Internet technologies. Evaluation of a hotel's competitiveness depends on its positioning, target audience and specialization. At the same time, it is important to understand which quality characteristics or values for guests are more priority in providing service. To improve the competitiveness of hotels, it is advisable to track the service cycle and control the indicator at each stage.

Keywords: hotels, competitiveness, ergonomics, complexity, promotion, service, quality.

МРНТИ 06.81.25

УДК 338.242.2

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.24>

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СРЕДА ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

А.Ж. Баймухаметова

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

e-mail: aifer@mail.ru

Аннотация. Изучив развитие инновационного предпринимательства в Казахстане, выявлены факторы, которые в наибольшей степени имеют влияние на совершенствование условий развития высокотехнологического бизнеса в Республике Казахстан. Внутренняя организация менеджмента на предприятии, в том числе постановка стратегий развития, зависит от различных внешних условий, пренебрегать которыми означает не оценивать негативный или позитивный эффект, воздействующий на долгосрочные решения. Одним из таких факторов нами была выбрана институционально-экономическая среда.

Статья посвящена институциональным и экономическим аспектам развития инновационного предпринимательства в Казахстане. Несостоятельность индустриально-инновационных программ с институциональной стороны во взаимодействии с низкими экономическими показателями сдерживают раз-

витие инновационного предпринимательства в Казахстане. Для улучшения институциональной базы и преодоления проблем, связанных с нарушением соответствия между намеченными целями и принятыми мерами по их реализации рекомендовано создать единый орган, курирующий исполнение инициатив, связанных с инновационным развитием государства, в частности с инновационным предпринимательством, что также благоприятно могло бы повлиять на экономические условия развития инновационного предпринимательства.

Целью исследования является определение институционально-экономических факторов, поддерживающих и стимулирующих развитие высокотехнологического бизнеса в Казахстане.

Методологической основой исследования являются труды отечественных и зарубежных авторов.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, институционально-экономическая среда, инновационная инфраструктура, отраслевая структура, технологическое развитие.

Основные положения. Современный циклический переход, осложненный пандемией Covid-2019, выявил слабые звенья в экономике многих стран. Решением большинства государств было закрытие границ и приостановка всех видов коммерческой деятельности, помимо жизнеобеспечивающих, что не могло не вызвать дестабилизацию социально-экономической обстановки. В момент выхода из карантина необходимым было создать ряд поддерживающих антикризисных мер по восстановлению и выходу экономики из кризиса.

Казахстан, как страна, выстраивающая рыночные отношения лишь с конца XX века, оказалась в тисках не только экономических и политических, но и институциональных издержек. Выявление экономических и институциональных проблем в статье дает возможность определить вектор дальнейшего развития инновационного предпринимательства, так как высокотехнологичный бизнес является важнейшим инструментом построения сбалансированной экономики будущего.

Введение. Кризисная обстановка в экономике, а также новые цифровые сценарии развития предприятий по всему миру, вынуждают изменить устоявшиеся традиционные подходы к управлению бизнесом. Необходимость решения данной проблемы актуализируют область исследования, связанную с выявлением факторов, которые в наибольшей степени имеют влияние на совершенствование условий развития высокотехнологичного бизнеса в Республике Казахстан. Гармоничное развитие инновационного предпринимательства характеризуется внутренней организацией менеджмента, в том числе постановкой стратегий развития, зависящая от различных внешних условий, пренебрегать которыми означает не оценивать негативный или позитивный эффект, воздействующий на долгосрочные решения. Одним из таких факторов нами была выбрана институционально-экономическая среда.

Методы: Теоретической и методологической базой исследования стали труды отечественных и зарубежных авторов в области инновационного предпринимательства. Основой стали общенаучные методы теоретического, а также эмпирического исследования: наблюдение, сравнение и анализ.

Результаты и обсуждение. Институциональная среда, по определению О. Уильямсона, нобелевского лауреата в области экономики, базовое юридическое обоснование для ведения экономической деятельности [1].

Реформы, изменяющие институциональные условия развития инновационного предпринимательства в первую очередь были связаны с переходом от административно-командной системы к рыночным отношениям и способствовали улучшению инвестиционного климата, что привлекло в страну первые новые технологии и систему управления предприятиями [2].

Переход экономики, основанной на принципах рынка, подразумевал увеличение конкуренции и преодоление монополизма, что было возможно за счет развития предпринимательского сектора. Зарождение предпринимательской деятельности в Казахстане произошло одновременно с ослаблением государственного надзора над ценообразованием, в то время была разработана первая программа по развитию предпринимательской деятельности и проведен форум предпринимателей Казахстана. Затем вследствие монетарной политики, целью которой было снизить темпы инфляции, большое количество субъектов малого и среднего бизнеса ушли из производственной сферы по причине сокращения государством потоков денежных средств, что вызвало нехватку оборотного и собственного капитала у предприятий.

Очередной попыткой наладить предпринимательскую среду государства стала приватизация собственности. С обретением независимости в Казахстане сохранилась социальная направленность приватизационных мероприятий, соответственно не имели экономического эффекта. Процесс приватизации сопровождался отсутствием продуманных целей и схем, проводился без разработки правовых норм, что привело к тому, что руководители приватизированных компаний стали неэффективными собственниками т.к. акции отдавались на безвозмездной основе. Таким образом процесс приватизации привел к рецессии, а предприятия, требующие инвестиционных вложений и реструктуризации производства, остались в руках людей, не имеющих знаний и опыта управления предприятиями [3].

В целях реализации стратегий по внедрению инноваций в предпринимательские структуры был создан ряд программ, в которых планировалось: создание инновационной инфраструктуры, преодоление сырьевой направленности и диверсификация экономики, развитие экспортоориентированности, укрепление научной и технической базы инновационных предприятий. С момента принятия данных программ перед страной стали появляться многочисленные цели по вхождению в рейтинги топ развитых стран мира. В реалиях все те области, нуждающиеся в доработке, остаются на зачаточном этапе развития.

Одной из наиболее важных причин несостоятельности отечественных программ по мнению экспертов является некорректная формулировка мероприятий, не отражающих конкретных мер по достижению заявленных целей. Анализ причин неоправданности программ по индустриально-инновационному развитию страны нашел отражение в научных статьях А.Есентугелова, Ж.Бопиевой, Д.Мухамеджановой.

Эффективная институциональная база в совокупности с благоприятной экономической средой являются базовыми условиями в развитии инновационного предпринимательства. Понятие «экономическая среда» подразумевает совокупность действий участников, а также внешних и внутренних факторов, так или иначе влияющих на эффективность деятельности предприятия [4].

В современном экономическом словаре «экономическая среда»- это понятие, означающее «совокупность экономических условий развития предпринимательства, деловой жизни; предполагает наличие сильных стимулов к труду, экономической свободы, включая свободное перемещение всех ресурсных компонентов производства»[5].

«Экономическая среда» в контексте рыночных отношений отождествляется с внешней средой, которая состоит из множества экономических агентов и их свойств, взаимодействующих с рассматриваемым субъектом инновационного предпринимательства [6].

По определению Канадского банка развития бизнеса «экономическая среда» подразумевает совокупность внешних факторов, влияющих на деятельность предприятия через покупательскую способность потребителей или бизнеса [7].

В рамках исследования были систематизированы научные воззрения об экономической среде инновационного предприятия и предложено следующее определение: экономическая среда - это многообразие экономических агентов, создающих внешние и внутренние факторы, которые впоследствии формируют условия для экономического поведения инновационного предприятия.

Если внутренние факторы регулируются самим предприятием путем выбора бизнес-модели и стратегии развития, то внешние - корректируются государством.

К внешним факторам относятся:

- 1) Показатели отраслевой структуры
- 2) Уровень политической и экономической стабильности
- 3) Степень технологического развития
- 4) Показатели культуры инновационного предпринимательства.

Пропорциональность и сбалансированность отраслевой структуры -одна из главных характеристик устойчивой экономики. Непрерывная технологическая цепочка отраслей позволяет обеспечивать расширенное воспроизводство за счет сбалансированного распределения инвестиций в новые технологии и создавать конкурентоспособный национальный продукт. Это условие на постсоветском экономическом пространстве было нарушено в ходе распада единого народнохозяйственного комплекса. Казахстан, как и многие другие республики СНГ, наследовал урезанную отраслевую структуру ресурсо-ориентированной экономики. Системообразующие предприятия были сосредоточены лишь в добывающей отрасли. Ликвидация колхозов и совхозов привела к банкротству сельского хозяйства и пищевой отрасли. Разрыв хозяйственных связей между предприятиями разных стран привел к утере их оборотного капитала и банкротству других отраслей перерабатывающей промышленности. Национальную экономику, ее системообразующие добывающие предприятия можно было сохранить лишь за счет привлечения иностранного капитала. Малая приватизация привела к созданию малого и среднего бизнеса в основном в сфере социально-бытовых услуг. Доходы этого сектора обеспечивали незначительные налоговые отчисления в государственный бюджет. Таким образом, экономическая среда изначально не благоприятствовала индустриальному, и тем более, инновационному развитию.

На рисунке 1 изображено многообразие отраслей промышленности в Казахстане, подразделяющихся на производящих товары и предоставляющих услуги. Имея большой потенциал для развития расширенной отраслевой структуры, локомотивами казахстанской экономики по производству товаров по сей день является горнодобывающая промышленность в состав которой входит весь добывающий сектор: добыча угля, сырой нефти, природного газа, железных руд, цветных металлов и др., в сфере услуг-торговля. После распада советского союза большинство обрабатывающих предприятий остались за пределами государства, а Казахстан остался сырьевым придатком, поставляющим природные ресурсы, что и определило во многом дальнейшее экономическое развитие страны и привело к отраслевой диспропорции [8].

Отрасли экономики

*Рисунок 1- Классификация отраслей Казахстана
Примечание-составлено автором по источнику [8]*

Анализируя данные таблицы 1, по обрабатывающей промышленности в структуре ВВП за 2010-2019 годы также можно сделать неутешительные выводы. Доля обрабатывающей промышленности за 10 летний период неизменно колеблется в коридоре 10%-11 % от ВВП. Заметно снизилась доля добывающего сектора, что отражает стремление государства отойти от сырьевой зависимости экономики [9].

*Таблица 1
Доля обрабатывающей промышленности в структуре ВВП в 2003-2019 гг.*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Горнодобывающая промышленность	119,5	117,7	117,1	115,2	115,2	112,7	112,9	113,6	114,9	114,4
Обрабатывающая промышленность	111,3	111,0	111,0	110,7	110,2	110,1	110,3	111,2	111,4	111,1

Составлено автором по источнику [8]

Стабильность макро- и микроэкономических показателей, сбалансированный рост ВВП, устойчивость валютной системы напрямую влияют на приоритетность развития инновационного сектора, на увеличение инвестиций в НИОКР, разработку и адаптацию новых бизнес- технологий. Нефтяная зависимость экономики Республики Казахстан реализует негативные сценарии развития предпринимательского сектора особенно в условиях кризиса. Падение цены на нефть ослабляет национальную валюту, что приводит к повышению цен, понижению покупательской способности и как следствие банкротству предприятий.

Проанализировав динамику курса тенге и цены на нефть в кризисные годы, можно заметить, что темпы роста ВВП напрямую зависят от уровня цен на нефть. Стремительный рост волатильности цен на нефть наблюдается в период финансового кризиса 2008 года, когда цена на нефть снизилась на 36 %, в то время как тенге подешевел на 22.5 %. Аналогичная ситуация наблюдалась в 2014 году когда падение цен произошло на 54,5 процента, следствием чего было обесценивание тенге на 91 %. Кризис, вызванный пандемией covid-19, сопровождался рекордным понижением цены на нефть на 64% и 12,5 % снижением национальной валюты. Проанализировав динамику уровня ВВП в кризисные годы, можно сделать вывод о том, что зависимость от нефтяных цен препятствует стабильному пропорциональному росту ВВП и как следствие снижению инвестиций в НИОКР, финансированию инновационного сектора экономики и развитию инновационного предпринимательства в целом. Экономика Казахстана может вернуться к показателям времён развала СССР [10].

На рисунке 3 продемонстрированы изменения курса национальной валюты и ВВП Республики Казахстан за 1993-2020 годы. Под влиянием волатильности цен на нефть национальная валюта стремительно дешевеет, что стимулирует такие негативные события как: общий рост цен на экспортируемые продукты, снижение покупательской способности потребителей, падение спроса и банкротство предприятий малого, среднего и в больших масштабах крупного предпринимательства.

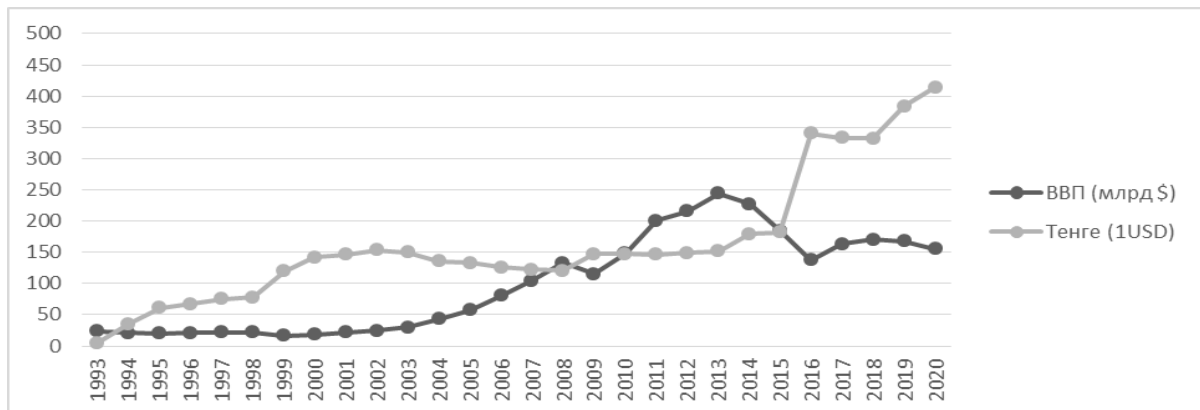

Рисунок 3. Изменение курса тенге по отношению к доллару и динамика изменения ВВП 1993-2020 годы
Примечание. Составлено автором по источнику [8]

Проблема развития инновационного предпринимательства в Казахстане особенно актуальна в условиях цифровой трансформации, говоря о технологическом факторе, так как малый и средний бизнес является проводником для внедрения новейших технологий, отражающих технологическую сторону развития.

Очевидно, что для ее решения необходимо совершить фундаментальные преобразования в сложившейся системе, так как построению инновационного предпринимательства не может сопутствовать технологическое отставание государства. Внедрение инноваций охватывают ряд сфер взаимоотношений, слаженная работа которых способствует эффективному развитию национальной инновационной системы и повышению уровня технологического развития.

Инновационно-культурное развитие населения одно из важнейших по значению факторов, влияющих на развитие инновационного предпринимательства в государстве, а также регулирующих спрос на высокотехнологичную продукцию. Востребованность информационной базы в отношении возможностей, предоставляемых центрами развития инноваций, напрямую зависит от заинтересованности в нем. Предполагаемым следствием станет повышение качества и количества предлагаемого информационного материала, рост уровня инновационных идей с дальнейшим увеличением доли предприятий, выпускающих инновационную продукцию.

Заключение. Благоприятная институциональная и экономическая среда в равной мере оказывают значительное влияние на развитие инновационного предпринимательства. Экономические и институциональные условия как по отдельности, так и в совокупности не способствуют развитию инновационного предпринимательства в Казахстане. Импульсом ко взрыву накопленной массы проблем стал очередной глобальный кризис и карантин Covid 19, обнажившие нерешенные проблемы государства, начиная от ослабления национальной валюты и заканчивая слабой технологической оснащенностью городов и регионов в экономической среде и несостоятельность программ инновационного развития в институциональной среде. Острая проблема, которая заключается в зависимости от природных богатств и импорта готовой продукции ставит государство в уязвимое положение, продолжающееся с момента обретения независимости и по сей день.

Для улучшения институциональной базы и преодоления проблем, связанных с нарушением соответствия между намеченными целями и принятыми мерами по их реализации было бы целесообразно создать единый орган, курирующий исполнение инициатив, связанных с инновационным развитием государства, в частности с инновационным предпринимательством.

Можно предположить, что следствием налаженной институциональной базы стало бы и улучшение экономических показателей. Распределив приоритеты вокруг инновационной сферы развития, государству необходимо создать благоприятные условия для развития инновационного предпринимательства, как драйвера технологического прогресса в стране.

Список использованной литературы:

1. О. Е. Williamson. Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications// О. Е. Williamson//Free Press N. Y.-1975
2. Каренов Р.С. 20 лет экономического перехода в Казахстане и перспективы индустриально-инновационного развития страны//Р.С.Каренов// Вестник КарГУ-2011.-№4(64)
3. Экономика независимого Казахстана: история рыночных реформ [Текст] / А. Есентугелов; ред: К. К. Еженова. - Алматы: ЦИМЭК, 2007. - 356 с.

4. Истомина Е.А. Благоприятная экономическая среда как форма обеспечения эффективности развития цифровых производственных отношений// Е.А.Истомина// сборник статей VI Всероссийской научно-практической конференции-2019.- С 52-55

5. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. — 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с. 1999.

6. Л. И. Лопатников. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. – (<https://lopaticnikov.pro/slovar/ei/ekonomicheskaya-sreda>)

7. The Business Development Bank of Canada and the financial institution devoted to Canadian entrepreneurs// Economic environment- (<https://www.bdc.ca/en/articles-tools/entrepreneur-toolkit/templates-business-guides/glossary/economic-environment>)

8. Сейдахметов А.С. Кәсіпкерлік [Текст]: оқулық / А. С. Сейдахметов, Қ. Ж. Елшібекова, А. Қ. Измаханова. - Алматы: Экономика, 2011. - 348 бет.

9. Министерство национальной экономики Республики Казахстан Комитет по статистике- (<https://stat.gov.kz/>)

10. А. Туркаев. Экономика Казахстана может вернуться к показателям времен развала СССР. Исследование. (<https://informburo.kz/stati/ekonomika-kazahstana-mozhet-vernutsya-k-pokazatelyam-vremyon-razvala-sssr-issledovanie.html>)

Список использованной литературы:

1. О. Е. Williamson. Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications, Free Press N. Y, 1975, No. 2, pp. 40-47.

2. Karenov R.S. 20 let ekonomicheskogoperekhoda v Kazakhstaneiperspektivyindustrialno-innovatsionnogorazvitiyastrany(20 years of economic transition in Kazakhstan and the prospects for industrial and innovative development of the country), *VestnikKarGU*, 2011, No.4(64), pp 75-82.

3. А. Esentugelov. EkonomikanezavisimogoKazakhstana: istoriiarynochnykh reform (Economy of independent Kazakhstan: the history of market reforms),*TSIMEK*, 2007,pp. 262-264.

4. Istomina E.A. Blagopriiatnaiaekonomicheskaiasredakak forma obespecheniiaeffektivnostirazvitiatsifrovyykhproduktivnykhotnoshenii(Favorable economic environment as a form of ensuring the effectiveness of the development of digital industrial relations), *sbornikstatey VI Vserossiyskoynauchno-prakticheskoykonferentsii*, 2019,pp. 52-55

5. Raizberg B.A., LozovskiiL.Sh., Starodubtseva E.B. Sovremennyeekonomicheskiislovar. (Modern economic dictionary), *INFRA-M*, 1999, No 2, pp.326-327.

6. L. I. Lopatnikov. Ekonomiko-matematicheskiiislovar: Slovarsovremennoiekonomicheskoinauki(Dictionary of Economics and Mathematics: Dictionary of Modern Economics), https://lopaticnikov.pro/slovar/ei_ekonomicheskaya-sreda.

7. The Business Development Bank of Canada and the financial institution devoted to Canadian entrepreneurs, Economic environment, <https://www.bdc.ca/en/articles-tools/entrepreneur-toolkit/templates-business-guides/glossary/economic-environment>.

8. Seidakhmetov A.S. Kәсіпкерлік(Entrepreneurship), *Economics*, 2011, pp. 302-303.

9. Ministerstvo natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan Komitet po statistike,<https://stat.gov.kz/>

10. А. Turkaev. EkonomikaKazakhstanamozhetvernutsia k pokazateliavremenrazvala SSSR. Issledovanie(The economy of Kazakhstan may return to the indicators of the times of the collapse of the USSR. Study), <https://informburo.kz/stati/ekonomika-kazahstana-mozhet-vernutsya-k-pokazatelyam-vremyon-razvala-sssr-issledovanie.html>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ИНСТИТУЦИОНАЛЬДЫ - ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОРТАСЫ

А.Ж.Баймухаметова

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан,

e-mail: ajfer@mail.ru

Түйін. Мақалада Қазақстандағы инновациялық кәсіпкерліктің дамуына негіз болған экономикалық және институционалдық жағдай қарастырылған. Тәуелсіздік алған уақыттан бастап, бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан, өзекті мәселе, негізінен табиғи байлық және дайын өнім импортынан бастап мемлекетті тәуелділік жағдайға әкеп тірейтіндігімен байланысты. Сонымен қатар, қалыптасқан экономикалық және институционалдық жағдай инновациялық кәсіпкерліктің дамуына қолайлылық тудырып отырған жоқ.

Түйін сөздер. Инновациялық кәсіпкерлік, институциональды - экономикалық ортасы, инновациялық инфрақұрылым, салалық құрылым, технологиялық даму, ковид-19.

INSTITUTIONAL AND ECONOMIC ENVIRONMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN

A.Zh. Baimukhametova

Kazakh National University named after a-Farabi

e-mail: aifer-@mail.ru

Summary. *The article examines the economic and institutional conditions that hinder the development of innovative entrepreneurship in Kazakhstan. The acute problem of dependence on natural resources and imports of finished products puts the state in a vulnerable position that has continued from the moment of gaining independence to the present day. The economic and institutional conditions, among other things, are not conducive to the development of innovative entrepreneurship.*

Key words: *innovative entrepreneurship, institutional and economic environment, innovative infrastructure, industrial structure, technological development, covid-19.*

МРНТИ06.52.45

ӘӨЖ338.28

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.25>

КӘСПОРЫННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛ МЕНЕДЖМЕНТІНІҢ РӨЛІ

Е.С. Байтиленова^{1}, Г.С. Сугирова², А. К. Нұртаева³, С. Е. Абдыкалык⁴*

¹*М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан*

^{2,4}*Алматы Экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан*

³*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан*

e-mail: nailya0478@mail.ru

Түйін. *Кәсіпкерлік қызметтің тәуекел-менеджментінің теориялық мәселелері қаралды; кәсіпкерлік құрылымдардың өндірістік-шаруашылық қызметін басқару процесінде тәуекел жағдайларының туындау себептері зерттелді. Кәсіпкерлік құрылымдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз ететін фактор ретінде кәсіпкерлік қызметтің ішкі Тәуекелдерін басқару жүйесін қалыптастыру кезінде процесік тәсілді пайдалану ұсынылады. Бұл тәсіл ұйымда қауіпті жағдайлардың пайда болуы сөзсіз болатын процестер мен процестерді бөруден тұрады.*

Кәсіпорында тәуекелдерді басқаруды ұйымдастыру және қою жүйесі ұсынылған, ол қаржылық менеджментпен қатар қазіргі уақытта компанияны тиімді басқаруды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін негізгі компонент болып табылады. Тәуекелдерді басқару жүйесінің орталығында теориялық ұсыныстарға сәйкес келетін және ішкі және сыртқы теңдестірілген, сонымен қатар зиянды болдырмауға ғана емес, сонымен қатар компанияның құнын құруға бағытталған тәуекелдерді анықтау процедурасы жатыр.

Түйін сөздер. *тәуекелдерді басқару, талдау және бағалау, стратегиялық шешімдер қабылдау, қаржылық жағдай, алдын-алу әрекеті, экономикалық өсу*

Кіріспе. Соңғы жылдары мамандар арасында да, кәсіпкерлер мен менеджерлер арасында да тәуекел проблемаларына қызығушылықтың айтарлықтай өсуі байқалды. Бұл, ең алдымен, 90-жылдардың басындағы ҚР-дағы экономикалық және саяси салалардағы трансформациялық процестермен, тиісінше олардағы белгісіздіктің күрт артуымен байланысты. Ондаған жылдар бойы жұмыс істеп келе жатқан өндіріс пен сатуды басқарудың көптеген жүйелері қажетті шешімдер мен қарсы шараларды уақытында қабылдау үшін тез пайда болатын және дамитын сыртқы ортадағы оқиғаларға барабар жауап беру үшін жарамсыз болып қалды. Осылайша, қазір отандық экономика кіретін экономикалық қатынастардың нарықтық жүйесі оның шарттарына сәйкес келетін жаңа қажеттіліктер мен тәуекелдерді экономикалық талдаудың әлеуетті мүмкіндіктеріне ерекше қызығушылық тудырады. Өтімділік дағдарысы, инфляция мен жұмыссыздықтың өсуі, ЖІӨ – нің төмендеуі, ұлттық валютаның құнсыздануы, өндірісті тоқтата тұру және инвестициялық жобаларды тоқтату, өкінішке орай, қазіргі бизнес-ортаның ажырамас серіктері мен атрибуттарына айналды.

Қазіргі жағдайда отандық экономика тиімді экономикалық өсуді қажет етеді, сондықтан тұрақты жұмыс істейтін өнеркәсіптік кәсіпорындарға бағытталған менеджменттің дәстүрлі әдістері жеткілікті нәтиже бермейді. Осыған байланысты кәсіпорындардағы дағдарысты жағдайлардың алдын алуға мүмкіндік беретін тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйелерін құрудың өзектілігі артып келеді. Тәуекел-менеджмент жүйесі ҚР кәсіпорындарында стратегиялық басқарудың ажырамас элементі және кіші жүйесі болуы тиіс. Осылайша, өнеркәсіптік кәсіпорынның тәуекелдерді басқарудың сауатты құрылған интеграцияланған жүйесі стратегия мен бизнес-процестерді іске асырудағы қауіптерді анықтауға және олар туралы меншік иелері мен басқару құрамын ақпараттандыруға мүмкіндік береді. Сайып келгенде, бұл біртіндеп тұтастай алғанда қаржы

нарықтарының тәуекелдерін оңтайландыруға әкеледі, бұл инвестициялық тартымдылықты арттыру арқылы жергілікті жердің, өңірдің, елдің экономикасына айтарлықтай әсер етеді.

Әдістері. Жетекші халықаралық компаниялардың тәжірибесі бизнесті дамыту тұрақтылығы мен басқару тиімділігін арттыру компанияны басқару жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде тәуекел менеджментін белсенді пайдаланбай, оның ауқымы мен өндіріс пен қызмет көрсету ерекшелігіне қарамастан мүмкін еместігін айқын көрсетеді [1].

Барлық кәсіпорындар өздерінің бизнес – процестерін жүзеге асыру кезінде әр түрлі тәуекелдерді басқару қажеттілігіне жүйелі түрде тап болады. Сондықтан компанияның жоғары басшылығы тәуекелдерді басқару қажеттілігін ұйымның барлық менеджерлері мен қызметкерлері бірінші кезектегі маңызды факторлардың бірі ретінде тануына қол жеткізуі керек. Жоғары басшылық ұйымдағы тәуекелдерді басқару үшін бас жауапкершілікте болады. Оның айрықша құзыреті-тиісті қызметкерлер арасында жауапкершілік пен өкілеттіктерді бөлу. Тәуекелдерді басқару процесінде қабылданатын шешімдер заңнамалық талаптар шеңберінде болуы және корпоративтік мақсаттарға жауап беруі тиіс. Осылайша, тәуекел үшін жауапкершілік пен осы тәуекелді бақылау мүмкіндігі арасындағы оңтайлы тепе-теңдікті анықтау өте маңызды.

Кесте 1

Тәуекелдерді басқарудың артықшылықтары

№	Артықшылықтары	Сипаттамасы
1	Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде белгісіздік факторын төмендету	Теріс оқиғаларды бақылау олардың пайда болу ықтималдығын азайту және олардың әсерін азайту үшін нақты әрекеттермен бірге жүреді. Тіпті еңсерілмейтін оқиғалар басталған кезде де, ұйым тиісті жоспарлау мен дайындықтың арқасында қажетті тұрақтылыққа қол жеткізе алады.
2	Жақсартудың перспективалық мүмкіндіктерін пайдалану	Тәуекелдерді басқару процесінде тәуекел жағдайында қолайлы салдардың пайда болу ықтималдығы бағаланады. Егер қызметкерлер тәуекелдерді білсе және оларды басқару үшін қажетті дағдыларға ие болса, перспективаларды іздеу тиімдірек болады.
3	Жақсартылған жоспарлау және қызмет тиімділігін арттыру	Ұйым туралы объективті деректердің болуы, оның мақсатты көрсеткіштері, операциялары мен перспективалары теңдестірілген және тиімді жоспарлауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде ұйымның жағымды перспективаларды пайдалану, жағымсыз салдарларды азайту және қызметті жақсарту қабілетін арттырады.
4	Ресурстарды үнемдеу	Белгілі бір бизнес – операцияларды жүргізудің экономикалық орындылығы мәселелеріне ерекше назар аударылады. Қолда бар ресурстардың көлемін есепке алу, активтердің өтімділігін арттыру қымбат қателіктерден аулақ болуға ғана емес, сонымен қатар өндірістік қызметтен түсетін пайданы арттыруға қол жеткізуге мүмкіндік береді.
5	Мүдделі тараптармен өзара қарым-қатынасты жақсарту	Тәуекелдерді басқару процесі компания қызметкерлерін оның мүдделі ішкі және сыртқы тараптарын анықтауға және олар мен басшылық арасындағы екі жақты диалогты дамытуға мәжбүр етеді. Мұндай байланыс арнасы компанияны мүдделі тараптардың оның қызметіндегі өзгерістерге қалай жауап беретіні туралы ақпаратпен қамтамасыз етеді.
6	Шешім қабылдау үшін ақпараттың сапасын арттыру	Тәуекелдерді басқару процесі басқарудың әртүрлі деңгейлерінде стратегиялық шешімдер қабылдау үшін қажетті ақпарат пен талдаудың дәлдігін арттырады
7	Іскерлік беделдің өсуі	Инвесторлар, кредиторлар, сақтандыру компаниялары, жеткізушілер мен клиенттер өздерін өздерінің қаржылық және өндірістік тәуекелдерін басқаратын нарықтағы сенімді серіктес ретінде көрсеткен ұйымдармен жұмыс істеуге дайын болады.
8	Құрылтайшылар тарапынан қолдау	Тәуекелдерді сапалы басқару әлеуетті тәуекелдердің егжей-тегжейлі дерек қорының болуы және кәсіпорынның жұмыс істеуінің бақыланып жатқан жағдайларының болуын көрсету есебінен басшылықтың компания құрылтайшылары алдында беделін қамтамасыз етеді.
9	Өндірістік процесті және жобалардың іске асырылу барысын бақылау	Инвестициялық бағдарламалардың іске асырылуын нақты бақылауды қамтамасыз ететін бизнес – процестердің параметрлерін мониторингтеуге және өлшеуге байланысты мәселелерге тәуекелдерді басқару процесінде ерекше назар аударылады

Ескерту: авторлар құрастырған

Басқарушылық тұрғыдан алғанда, тәуекел - жоспарланған нәтижелерден теріс салдармен ауытқу мүмкіндігі (кірістің, клиенттің жоғалуы, қызметкерлердің ұйымнан кетуі және т.б.).

Тәуекелдерді басқарудың мәні жоспарланған нәтижелерден ықтимал ауытқуларды анықтау және перспективаларды жақсарту, шығындарды азайту және шешімдердің негізділігін арттыру үшін осы ауытқуларды басқару болып табылады. Тәуекелді басқару дегеніміз - жақсартудың перспективалары мен мүмкіндіктерін анықтау және қалаусыз дамудың ықтималдығын болдырмау немесе азайту. Сонымен қатар, тәуекелдерді басқаруды қолдану кәсіпорынға 1-ші кестеде келтірілген келесі артықшылықтарды бере алады.

Нәтижелер мен талқылау. Қолданбалы аспектіде тәуекелдерді басқару процесінде бірқатар практикалық қолдану салалары бар. Біз олардың болжамды тізімін береміз: стратегиялық, операциялық және бюджеттік жоспарлау; активтерді басқару және ресурстарды бөлуді жоспарлау; кәсіпкерлік қызметтегі өзгерістер (стратегиялық, технологиялық және ұйымдастырушылық); өнімнің жаңа түрлерін жобалау және дамыту; сапа менеджменті; қоғаммен өзара әрекеттесудің әлеуметтік аспектілері; экология және қоршаған ортаны қорғау; іскерлік және кәсіби этика кодексі; ақпараттық қауіпсіздік; азаматтық жауапкершілік мәселелері; олардың орындалуын бағалау үшін тұтынушының талаптарын талдау; бизнес-процестердің оларға қойылатын талаптарға сәйкестігін бағалау; кәсіби қауіпсіздік пен еңбекті қорғауды басқару; жобаларды басқару; келісімшарттарды, жеткізушілерді және сатып алуды басқару; қосалқы мердігерлік ұйымдарды басқару; персоналды басқару; корпоративтік басқару.

Тәуекелдерді басқару процесінің ауқымы кәсіпкерлік қызмет барысында қабылданатын басқару шешімдерінің маңыздылығына байланысты.

Тәуекелдерді басқару процесі ең маңызды мәселелер бойынша жоспарлау мен шешім қабылдаумен қатар жүруі керек. Бұл, ең алдымен, саясаттағы өзгерістерге, жаңа стратегиялар мен процедураларды ұсынуға, жобаларды басқаруға, ірі ақшалай инвестицияларға немесе ішкі ұйымдастырушылық қақтығыстар мен қайшылықтарды оңтайландыруға қатысты [2, 245с.].

Ұйымның пайда болу қаупі ішкі, сыртқы және сыртқы факторлардан туындауы мүмкін. Тәуекелдер келесі санаттар бойынша саралануы мүмкін – стратегиялық, қаржылық, операциялық, қауіптер [3].

Тәуекелдерді басқарудың негізгі міндеті – жоғарыда аталған барлық факторларды ескеру, осы ақпарат негізінде сәйкестендіру, бағалау, талдау және тәуекелдерді басқару.

Тәуекелдерді басқару-бұл ұйымның қозғалыстағы дамуын, атап айтқанда ұйымның өткенін, бүгінін және болашағын талдайтын тұрақты және дамып келе жатқан процесс.

Тәуекелдерді басқару процесінің негізгі құрылымдық элементтері 2-ші кестеде көрсетілген.

Тәуекелдерді басқаруды ұйымның әртүрлі деңгейлерінде қолдануға болады: стратегиялық, тактикалық (екінші буын басшыларының деңгейі), сондай-ақ операциялық. Оны жеке жобаларда, қажетті шешімдерді іздеуде және жеке тәуекел аймақтарын басқаруда пайдалануға болады [4, 325с.].

Кейбір елдерде тәуекелдерді басқару стандарттары қабылданған, мысалы, австралиялық/Жаңа Зеландия стандарты AS/NZS 4360:2004 Risk Management (тәуекелдерді басқару).

Кәсіпорынды басқару жүйесінің ең танымал стандарты-ИСО 9001-сонымен қатар өз талаптарында тәуекелдерді басқаруға байланысты мәселелерді қамтиды.

Іс жүзінде стандарттың өзі осы тәуекелдерді жоюға бағытталған – өйткені персоналды оқытуға, жеткізушілерді/ мердігерлерді басқаруға және өлшеу құралдарын тексеруге байланысты мәселелер – бұл мәселелердің бәрі жағымсыз жағдайлардың алдын алуға бағытталған. Сонымен қатар, жеке талаптар тәуекелдерді бағалау мәселелерімен тікелей байланысты. Ескерту әрекеттері-сәйкессіздіктердің немесе басқа жағымсыз жағдайлардың себептерін жоюға бағытталған әрекеттер. Талаптар аясында ұйым қандай сәйкессіздіктер туындауы мүмкін (өнімдер, процестер және басқару жүйелері), осы сәйкессіздіктердің пайда болуына қандай себептер себеп болуы мүмкін екенін талдап, мүмкін болса, бұл сәйкессіздік болмауы үшін қандай әрекеттерді орындау керектігін анықтауы керек.

Сонымен қатар, әрбір жүргізілген профилактиканың тиімділігі үшін, яғни жағымсыз жағдайдың алдын алу мүмкін болды ма, жоқ па, соны талдау қажет. [5].

Тәуекелдерді басқару мақсаттарына жетудің көптеген жолдары бар, сондықтан барлық бағыттарды бірыңғай құжатқа біріктіру мүмкін емес. Осы тәуекелдерді басқару стандарттары тар мамандандырылған нормативтер болып табылмайды. Тәуекелдерді басқару саласында әзірленген стандарттар әр түрлі ұйымдардың оңтайлы шешімдеріне негізделген, бұл сәйкесінше әр түрлі кәсіпорындарды кеңінен қолдануға мүмкіндік береді. Кәсіпорындардың тәжірибесіне тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу олардың дамуының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, қауіпті жағдайларда шешім қабылдаудың негізділігін арттыруға, бақыланатын жағдайларда қызметтің барлық түрлерін жүзеге асыру арқылы қаржылық жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді.

Кесте 2

Тәуекелдерді басқару процесінің құрылымдық элементтері

№	Кезең	Сипаттама
1	Өзара әрекеттесу және кеңес беру	Тәуекелдерді басқару процесінің әр кезеңінде осы процестің сыртқы және ішкі қатысушыларымен өзара әрекеттесу және кеңес беру қажет
2	Тәуекелдерді басқару контекстін анықтау	Кәсіпкерлік ортаның сыртқы сипаттамаларын, ұйымның ішкі параметрлерін, сондай-ақ процесс жүзеге асырылатын тәуекелдерді басқару параметрлерін белгілеу қажет. Олардың негізінде тәуекелдер өлшемшарттары, сондай-ақ оларды талдаудың құрылымы мен әдістері анықталатын қызметке қойылатын талаптар айқындалуға тиіс.
3	Тәуекелдерді сәйкестендіру	Тәуекел жағдайлары жоспарланған нәтижелерге (мақсаттарға) қайда, қашан, неге және қалай кедергі келтіруі, әлсіретуі, кешіктіруі немесе қолайлы болуы мүмкін екенін анықтау керек.
4	Тәуекелдерді талдау	Салдарды, пайда болу ықтималдығын, сондықтан тәуекел деңгейін, сондай-ақ тәуекел жағдайларының себептері мен факторларын анықтау қажет. Мұндай талдау ықтимал салдарлардың ауқымын және олардың пайда болуының мүмкін жолдарын ескеруі керек. Тәуекелдерді талдау кезінде тәуекелдерді бақылаудың қолда бар құралдарын (модельдері мен әдістерін) анықтау және бағалау қажет.
5	Тәуекелдерді бағалау	Тәуекел деңгейін бұрын белгіленген критерийлермен салыстыру жүзеге асырылады. Алынған деректер мен тәуекел – менеджменттің параметрлеріне сәйкес (1-кезеңді қараңыз) әлеуетті пайда мен жағымсыз салдар арасындағы теңгерім анықталады. Бұл тәуекелдік шешімнің ауқымы мен сипаты, тәуекелге басқарушылық әсер туралы шешім қабылдауға, сондай - ақ тәуекелдерді басқарумен байланысты қызметтің басым бағыттарын белгілеуге мүмкіндік береді.
6	Тәуекелді шешім қабылдау және іске асыру	Мақсаты әлеуетті пайданы ұлғайту және кейіннен туындайтын тәуекелді жағдайларды ықтимал шығындарды қысқарту болып табылатын мамандандырылған экономикалық тұрғыдан орынды стратегиялар мен іс-шаралар жоспарларын әзірлеу және енгізу жүргізіледі.
7	Мониторинг және талдау	Қызметті үнемі жақсарту үшін тәуекелдерді басқару процесінің барлық кезеңдерінің тиімділігіне мониторинг жүргізу қажет.

Ескерту: авторлар құрастырған

Қорытынды. Өнеркәсіптік кәсіпорында тәуекелдерді басқару процесін енгізудің теориялық және әдістемелік тәсілдерін зерттеу келесі негізгі тұжырымдар мен ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді:

1. Тәуекелдерді басқаруды бизнес-процесс жүйесінің дербес мәні, құрылымы, элементі және басқару объектісі ретінде қарастыру қажет.

2. Ұйымда тәуекелдерді басқарудың тиімді және тиімді жүйесін жүргізу қажет, яғни ұйым қызмет саласына қарамастан кәсіпорынның негізгі бизнес - процестерінің бүкіл тізбегі бойынша тиімділік пен тиімділікті есептеуі керек.

3. Тәуекелдерден үнемі жалтару кірісті жоғалтуға және кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын жоғалтуға әкеледі. Маңызды сезінуі ықтимал тәуекелді жағдай, бұл тек арқылы қолдану жүйелі тәуекел-менеджмент.

4. Осы жоспардың мақсаты кәсіпорын қызметінің барлық негізгі бағыттарына, оның барлық бизнес-процестеріне тәуекел-менеджмент жүйесін интеграциялау болып табылады.

5. Тәуекелдерді басқару жүйесі басқару процестерінің жұмыс істеуін, қызмет көрсетуін, өлшенуін, бақылануын және жетілдірілуін қамтамасыз етуге бағытталған кәсіпорынның біріктірілген менеджментінің жалпы жүйесінің бөлігі болып табылады. Тәуекелдерді басқару жүйесі мен кәсіпорынды басқарудың жалпы жүйесін біріктіру қажет.

Осылайша, тәуекел жағдайының күрделенуі тәуекелдерді басқару тетіктерінің өзгеруіне әкеледі. Қазіргі уақытта тәуекел фрагментті қолайсыз оқиға ретінде емес, қоршаған ортаның атрибуты ретінде қарастырылады. Тиісінше, субъектінің жұмыс істеуі өсіп келе жатқан белгісіздік жағдайында орын алады, ал бір белгісіз жағдайды шеше отырып, субъект жаңа белгісіз жағдайларға. Мұндай жағдайларда тәуекелдерді басқаруды тәуекелдерді азайтуға болмайды, өйткені әлеуметтік дамудың қазіргі кезеңінде ықтимал қолайсыз оқиғаны мүмкіндікке айналдыру міндет болып табылады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы қорытындылардың кәсіпорындағы тәуекелдерді басқару проблемасын одан әрі теориялық және практикалық зерттеуге бағытталуымен байланысты.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

- 1 Аубакирова Л.Т. Анализ основных подходов к понятию политического риск // Вестник ЕНУ им. Л.Н.Гумилева. - Астана, 2003. - С. 11-13.
- 2 Rice G. Managerial procedure for political risk forecasting // Management International review. - 2006. - Vol. 26. - P. 34-35.
- 3 Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. - М.: Финансы и статистика, 1996. - С. 11.
- 4 Мадера А.Г. Риски и шансы: неопределенность, прогнозирование и оценка. - М., 2014. - С. 47-49.
- 5 Metropolis N., Ulam S. The Monte Carlo Method // Journal of the American Statistical Association. - 2007. - 44, №247. - P. 335-341.
- 6 Thomas C. Schelling / 2006 prologue to 'Meteors, Mischief, and War', in Strategies of commitment and other essays // Harvard University Press, 2006. - P. 12-17.

Spisok literary:

- 1 Aubakirova L.T. Analiz osnovnykh podkhodov k ponyatiyu politicheskogo risk // Vestnik ENU im. L.N.Gumileva. - Astana, 2003. - S. 11-13.
- 2 Rice G. Managerial procedure for political risk forecasting // Management International review. - 2006. - Vol. 26. - P. 34-35.
- 3 Balabanov I.T. Risk-menedzhment. - M.: Finansy i statistika, 1996. - S. 11.
- 4 Madera A.G. Riski i shansy: neopredelennost, prognozirovaniye i otsenka. - M., 2014. - S. 47-49.
- 5 Metropolis N., Ulam S. The Monte Carlo Method // Journal of the American Statistical Association. - 2007. - 44, №247. - P. 335-341.
- 6 Thomas S. Schelling / 2006 prologue to 'Meteors, Mischief, and War', in Strategies of commitment and other essays // Harvard University Press, 2006. - P. 12-17.

РОЛЬ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Е.С. Байтиленова^{1*}, Г.С. Сугирова², А.К. Нуртаева³, С.Е. Абдыкалык⁴

¹Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

^{2,4}Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан

³Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

e-mail: nailya0478@mail.ru

Резюме. В статье рассмотрены теоретические вопросы риск-менеджмента предпринимательской деятельности; исследованы причины возникновения рискованных ситуаций в процессе управления производственно-хозяйственной деятельностью предпринимательских структур. Предлагается использовать процессный подход при формировании системы управления внутренними рисками предпринимательской деятельности как фактора, обеспечивающего повышение конкурентоспособности предпринимательских структур. Подход заключается в выделении в организации сети процессов и процессов, в которых возникновение рискованных ситуаций неизбежно.

Представлена система организации и постановки риск-менеджмента на предприятии, которая наряду с финансовым менеджментом в настоящее время становится основным компонентом, позволяющим организовать эффективное управление компанией. В центре системы управления рисками лежит процедура выявления рисками, которая должна соответствовать теоретическим рекомендациям и быть внутренне и внешне сбалансирована, а так же ориентирована не только на предотвращение ущерба, но и на создание стоимости компании.

Ключевые слова: риск – менеджмент, анализ и оценка, стратегическое принятие решений, финансовое положение, предупреждающее действие, экономический рост

THE ROLE OF RISK MANAGEMENT IN THE COMPANY'S ECONOMIC SECURITY SYSTEM

E. S. Baytilenova¹, G. S. Sugirova², A. K. Nurtayeva³, S. E. Abdykalyk⁴

¹Taraz regional University named after M. H. Dulati, Taraz, Kazakhstan

^{2,4}Almaty Academy of Economics and statistics, Almaty, Kazakhstan

³Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

e-mail: nailya0478@mail.ru

Summary. the theoretical issues of risk management of business activities; investigated the causes of risky situations in the management of production and business activities of business structures. It is proposed to use the process approach in the formation of internal risk management of business as a factor providing increasing the competitiveness of business organizations. The approach is to allocate the organization of the network of processes and processes in which the occurrence of risk situations is inevitable.

The article presents a system for organizing and setting up risk management at the enterprise, which, along with financial management, is now becoming the main component that allows you to organize effective management of

the company. At the heart of the risk management system is the risk identification procedure, which must comply with theoretical recommendations and be internally and externally balanced, as well as focused not only on preventing damage, but also on creating value for the company.

Key words. risk management, analysis and evaluation, strategic decision-making, financial position, preventive action, economic growth

МРНТИ 06.73.07

УДК 336.64

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.26>

ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИЯТИЙ ИТ-СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Э.С.Балапанова¹, Г.И.Абаева², Л.А.Байбулекова³, Н.Б.Шиганбаева⁴

¹Казахский Национальный педагогический университет им.Абая, Алматы, Казахстан

²Костанайский Региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан

³Казахстанско-Немецкий университет, Алматы, Казахстан

⁴Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан

e-mail: e.balapanova@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена вопросам развития предприятий ИТ-сектора в Республике Казахстан и мерам финансовой государственной поддержки. Обозначены проблемы в получении государственных грантов на проекты в сфере информационных технологий, недоступности банковского кредита по причине высоких процентных ставок, недостаточности государственной поддержки ИТ-сектора. Проанализированы показатели доли сферы информационных технологий в валовом внутреннем продукте зарубежных стран, объемы рынка информационно-коммуникационных технологий Казахстана. Приведено количество действующих компаний на территории Республики Казахстан в сфере информации и связи, определены крупнейшие налогоплательщики Казахстана среди ИТ-предприятий. Рассмотрены вопросы привлечения инвестиций в развитие ИТ-сектора страны, который становится все более привлекательной для бизнеса. Проведенный анализ показал, что в Казахстане имеется проблема недостаточности государственной финансовой поддержки ИТ-сектора, что не позволяет компаниям, работающим в данной сфере, достичь высокой рентабельности.

Ключевые слова: информационные технологии, цифровизация, предприятия ИТ-сектора, ИТ-рынок, финансовые ресурсы, инвестиции, налоги, стартап проект, дебиторская задолженность, государственная поддержка.

Основные положения. Сегодня развитие информационных технологий (ИТ) существенно изменило не только развитие общества, но и всех отраслей экономики. Развитие информационно-коммуникационных технологий является одним из стратегических направлений модернизации экономики Республики Казахстан. В условиях массовой самоизоляции интернет-технологии показали глобальному сообществу свои преимущества, актуализировалось инвестирование в ИТ-бизнес.

Введение. Фундаментом для цифровой трансформации экономики Казахстана, стала государственная программа «Информационный Казахстан-2020». Она способствовала развитию перехода к информационному обществу, совершенствованию государственного управления, созданию институтов «открытого и мобильного правительства», росту доступности информационной инфраструктуры не только для корпоративных структур, но и для граждан страны [1, с.18].

Несмотря на сформировавшуюся благоприятную среду, механизм получения государственных грантов на проекты в сфере информационных технологий недоступен по причине низкой квалификации экспертов, отсутствия ответственности за результат. Процентные ставки по банковскому кредиту достаточно высокие и воспользоваться им могут только компании, занимающиеся куплей-продажей.

Успешная работа современного предприятия ИТ-сектора невозможна без наличия необходимых финансовых ресурсов. Несмотря на то, что в современной экономической литературе проблеме финансирования и инвестирования в развитие предприятий ИТ-сектора уделено немалое внимание, вопросы развития ИТ сектора недостаточно изучены и нуждаются в разработке рекомендаций и предложений.

Материалы и методы. Теоретико-методологическую основу исследования составили фундаментальные труды зарубежных и казахстанских ученых, посвященные проблеме обеспечения финансовыми ресурсами предприятия, базовые концепции теории денег, денежного обращения, управления денежными ресурсами.

Методология исследования основана на общих принципах экономической теории, методах экономико-математического анализа, методах статистики и вероятностных оценок.

В качестве информационной и эмпирической базы исследования были использованы материалы экономической литературы, посвященные вопросам финансирования и инвестирования предприятий, методические указания и положения, а также статистические и аналитические материалы.

Результаты. Развитие ИТ-отрасли тесно связано с развитием экономики - чем выше уровень развития экономики, тем выше уровень развития информационно-коммуникационных технологий.

По прогнозам ведущих мировых экспертов, к 2020 году 25% мировой экономики будет цифровой, и внедрение технологий цифровизации экономики, позволяющих государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, становится все более масштабным и динамичным процессом[2, с.294].

Правительство и государственные органы Казахстана, осознавая важность информатизации общества и развития цифровых технологий в определении долгосрочного экономического роста, принимают активное участие в развитии данной сферы как одного из ключевых направлений государственной политики.

На сегодняшний день доля сферы информационных технологий в валовом внутреннем продукте Южной Кореи составляет 9%, в Японии — 5,5%, в Китае и Индии — 4,7%, а в Узбекистане — всего 2,2%. По результатам отчета Международного союза электросвязи в индексе информационно-коммуникационного развития Казахстан занимает 52 место среди 176 стран мира. Вместе с тем в регионе СНГ Казахстан входит в тройку лидеров, разместившись на 3 месте после Беларуси (32 место) и России (45 место) [3, с.15].

Фундаментом для цифровой трансформации экономики Казахстана, стала госпрограмма «Информационный Казахстан-2020», утвержденная в 2013 году. Она способствовала развитию перехода к информационному обществу, совершенствованию государственного управления, созданию институтов «открытого и мобильного правительства», росту доступности информационной инфраструктуры не только для корпоративных структур, но и для граждан страны.

Рынок информационно-коммуникационных технологий Казахстана в 2019 году составил 5,9 млрд. долларов, из которых 3,5 млрд. долларов пришлось на связь и 2,4 млрд. долларов – на ИТ-рынок. 72% ИТ-рынка Казахстана не регулируется государством; регулируемый и полурегулируемый рынки составляют 28% – это государственные органы, квазигоссектор и недропользователи.

Крупнейшими налогоплательщиками Казахстана среди ИТ-компаний по итогам 2019 года являются: ТОО «САП Казахстан» (3 млрд. тенге), ТОО «Business & Technology Services» (2,63 млрд. тенге), ТОО «Eram Kazakhstan» (1,44 млрд. тенге), филиал «Аксенчер Текнолоджи Венчурз Б.В.» в РК (1,2 млрд. тенге), ТОО «Sara Software» (1,1 млрд. тенге), ТОО «IT Integra» (1 млрд. тенге), ТОО «Business Application Solutions» (856 млн. тенге), ТОО «Prime Source» (853 млн. тенге), ТОО «Soft Technology Utilities» (793,6 млн. тенге) и ТОО «Атаком» (776 млн. тенге) [4, с.2727].

Объемы уплаченных налогов в отрасли в годовой динамике показывают темпы развития казахстанского ИТ-сектора. Если в 2013 году по статье «Издание прочего программного обеспечения» налоговые поступления составили 36 млн. тенге, то по итогам 2019 года этот показатель составил 1,3 млрд.тенге.

В 2020 году ИТ-рынок Казахстана привлек инвестиций на 18,3 миллиарда тенге. В этом большую роль, как основной заказчик, сыграло государство. Таким образом, ИТ-сфера в Казахстане становится все более привлекательной для бизнеса. По итогам 2019 года количество компаний, работающих в сегменте информации и связи Казахстана составило 7,7 тыс., что на 11,8% больше, чем в 2019 году (рисунок 1). В 2020 году 98,8% приходится на малые компании, доля средних компаний составила 0,7%, доля крупных — 0,5%.

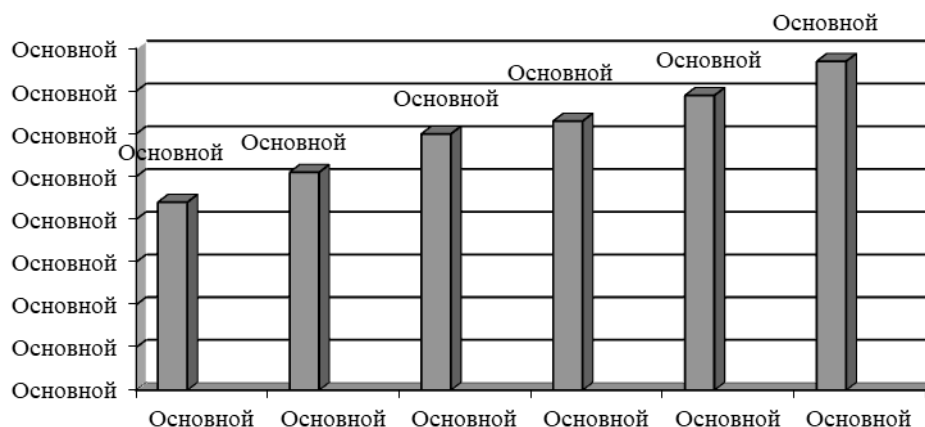

Рисунок 1 – Действующие компании на территории Республики Казахстан в сфере информации и связи (тыс.единиц) за 2014-2019 годы(составлено авторами на основе изучения источников)[4, с.2728].

За первое полугодие 2020 года объём услуг по компьютерному программированию и консультациям в IT-секторе составил 110,5 млрд. тенге, увеличившись по сравнению с аналогичным периодом 2019 года на 46,1%.

Объём информационных услуг увеличился в 2020 году на 18% (ИФО — 116,1%) за год и достиг 59,3 млрд. тенге (2019 году объём информационных услуг составлял 50,3 млрд. тенге).

В 2020 году в Международном технопарке IT-стартапов насчитывалось 244 проекта, 3,4 тыс. участников сообщества и 65 инвесторов. Проекты распределены по 20 направлениям. Наибольшее количество проектов реализуются в категории «Мобильные приложения» - 79 стартапов. В направлении «Электронная коммерция» реализуются 58 стартапов. В тройку направлений-лидеров также входит «Цифровая автоматизация»: 57 проектов.

Обсуждение. Компании IT-сектора чутко реагирует на изменения внешней среды. В плане вероятности наступления рисков чаще всего отмечается возможность углубления политического кризиса, сокращение спроса на внутреннем рынке, технические сбои, включая перебои с работой интернета, и отток кадров за рубеж. Маленькие компании и ориентированные на внутренний рынок опасаются увеличения дебиторской задолженности.

Перспективы IT-отрасли в значительной мере зависят от пакета мер поддержки секторов экономики со стороны государства. Отсутствие налогового стимулирования и при существенном падении спроса на IT-товары и услуги со стороны пострадавших от кризиса секторов экономики в 2020 году отрасль может вернуться к уровню 2019 года по доле в ВВП и численности занятых не ранее 2024 г. Экономия на инвестициях в отрасль во время кризиса скажется на конкурентоспособности казахстанских IT-товаров и услуг на внутреннем и внешнем рынках. Однако меры налогового стимулирования могут существенно способствовать восстановлению IT-отрасли, обеспечить ее дальнейший ускоренный рост и продолжение цифровизации секторов казахстанской экономики[5, с.892].

Заключение. IT-сфера является наиболее перспективным направлением развития экономики, способным своими разработками обеспечить инновационное развитие страны. В Казахстане сектору ИКТ уделяется серьезное внимание в действующих государственных программах. Тем не менее, на IT-рынке наблюдается значительное преобладание импортных товаров и услуг, дефицит квалифицированных собственных специалистов, низкая доля электронной торговли в общем объеме розничной торговли, все это создает препятствия для получения дивидендов цифровой экономики.

1. Проведенный анализ показал, что в Казахстане имеется проблема недостаточности государственной поддержки IT-сектора, что не позволяет компаниям достичь высокой рентабельности. Это лишает отечественных разработчиков возможности развиваться, быть конкурентоспособными и ориентированными на экспорт, приносить дополнительные поступления в бюджет и увеличивать число рабочих мест. Столь низкая доходность создает неблагоприятные условия для развития данной отрасли в Республике Казахстан, фактически заставляя рассматривать возможность вывода своего бизнеса в юрисдикцию других государств.

2. Развитие IT-сектора Казахстана, требует комплексного подхода с участием всех элементов экосистемы сектора, в которую входит: развитие инфраструктуры предприятий через обеспечение доступности к сети Интернет, улучшение условий ведения бизнеса через дополнительные налоговые преференции, создание спроса через продвижение отечественных товаров и услуг на внутреннем и внешнем рынках, обеспечение доступа к финансам через развитие и стимулирование венчурного финансирования.

Список литературы

- 1 Аубакирова Г. Цифровая трансформация экономики Казахстана. Проблемы теории и практики управления. - 2019. - №2. - С. 18-26.
- 2 Богомолов Е.В. Институциональные аспекты цифровой экономики. Философия хозяйства. - 2017. - №6. - С. 294-299.
- 3 Лухманова Г.К., Ладаненко Е.И., Беделбаева А.Е. Современное состояние конкурентоспособности экономики Республики Казахстан Вестник университета Туран. - 2019. - №2(82). - С. 15-20.
- 4 Притворова Т.П., Абзалбек Е.Ж., Кизимбаева А. IT-услуги в Казахстане: динамика и возможности цифровизации промышленности. Экономика, предпринимательство и право. - 2020. - Т.10. - №11. - С. 2727-2744.
- 5 Лухманова Г.К., Габдуллина Р.Ж., Сыздыкбаева Н.Б. Государственная поддержка инновационного предпринимательства в Республике Казахстан. Молодой ученый. -2016. -№7(111). -С. 892-895.

References

- 1 Aubakirova G. Cifrovaya transformaciya ekonomiki Kazahstana. Problemy teorii i praktiki upravleniya. - 2019. - №2. -S. 18-26.

2 Bogomolov E.V. Institucional'nye aspekty cifrovoj ekonomiki. Filosofiya hozyajstva. - 2017. - №6. - S. 294-299.

3 Luhmanova G.K., Ladanenko E.I., Bedelbaeva A.E. Sovremennoe sostoyanie konkurentosposobnosti ekonomiki Respubliki Kazakhstan. Vestnik universiteta Turan. - 2019. - №2 (82). - S. 15-20.

4 Pritvorova T.P., Abzalbek E.ZH., Kizimbaeva A. IT-uslugi v Kazahstane: dinamika i vozmozhnosti cifrovizacii promyshlennosti. Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo. - 2020. - T.10. - №11. - S. 2727-2744.

5 Luhmanova G.K., Gabdullina R.ZH., Syzdykbaeva N.B. Gosudarstvennaya podderzhka innovacionnogo predprinimatel'stva v Respublike Kazakhstan. Molodoj uchenyj. - 2016. - №7(111). - S. 892-895.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ІТ-САЛАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫН ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ

**Э.С.Балапанова*¹, *Г.И.Абаева*², *Л.А.Байбулекова*³, *Н.Б.Шиганбаева*⁴

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан

³Қазақ-Неміс университеті, Алматы қ., Қазақстан

⁴Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы қ., Қазақстан

e-mail: e.balapanova@gmail.com

Түйін. Мақала Қазақстан Республикасындағы ІТ-саласы кәсіпорындарын дамыту мәселелеріне және оны мемлекет тарапынан қаржылық қолдау шараларына арналған. Ақпараттық технологиялар саласындағы жобаларға мемлекеттік гранттар алудағы қиындықтар, банктік несиенің пайыздық мөлшерлемелерінің жоғарылығы, ІТ-саланы мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі мәселелері белгіленді. Шет елдердің жалпы ішкі өніміндегі ақпараттық технологиялар саласы үлесінің көрсеткіштеріне, Қазақстанның ақпараттық-коммуникациялық технологиялар нарығының көлеміне талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасының аумағында ақпарат және байланыс саласында жұмыс істейтін компаниялардың саны келтірілді, ІТ-кәсіпорындар арасында Қазақстанның ірі салық төлеушілері анықталды. Бизнес үшін барынша тартымды болып отырған еліміздің ІТ-саласын дамытуға инвестициялар тарту мәселелері қарастырылды. Жүргізілген талдау Қазақстанда ІТ-саладасында жұмыс істейтін компанияларға жоғары табыстылыққа қол жеткізуге кедергі болып отырған мемлекеттік қаржылық қолдаудың жеткіліксіздігі мәселесінің бар екендігін көрсетті.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, цифрландыру, ІТ-саласының кәсіпорындары, ІТ-нарық, қаржы ресурстары, инвестициялар, салықтар, стартап жоба, дебиторлық берешек, мемлекеттік қолдау.

FINANCIAL SUPPORT OF IT-SECTOR ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

**E.S.Balapanova*¹, *G.I.Abayeva*², *L.A. Baibulekova*³, *N.B.Shiganbayeva*⁴

¹Abai Kazakh national pedagogical university, Almaty, Kazakhstan

²Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan

³Kazakh-German University, Almaty, Kazakhstan

⁴Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan

e-mail: e.balapanova@gmail.com

Summary. The article is devoted to the development of IT-sector enterprises in the Republic of Kazakhstan and measures of financial state support. Problems in obtaining state grants for projects in the field of information technology, unavailability of bank credit due to high interest rates, and insufficient state support for the IT sector are identified. The indicators of the share of the information technology sector in the gross domestic product of foreign countries, the volume of the market of information and communication technologies in Kazakhstan are analyzed. The number of operating companies in the territory of the Republic of Kazakhstan in the field of information and communication is given, the largest taxpayers of Kazakhstan among IT enterprises are identified. The issues of attracting investment in the development of the country's IT sector, which is becoming more and more attractive for business, are considered. The analysis showed that in Kazakhstan there is a problem of insufficient state financial support for the IT sector, which does not allow companies operating in this area to achieve high profitability.

Key words: information technologies, digitalization, IT-sector enterprises, IT-market, financial resources, investments, taxes, startup project, accounts receivable, government support.

ПРОСТРАНСТВЕННАЯ МОБИЛЬНОСТЬ РАБОЧЕЙ СИЛЫ, ОРИЕНТИРОВАННАЯ НА ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

*С.В.Беспалый, Л. И. Кашук, А.Р. Солтангазинов

Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Казахстан

e-mail: sergeybesp@mail.ru

Аннотация. Литература по региональному предпринимательству имеет тенденцию пренебрегать межрегиональными потоками человеческого капитала, и, тем не менее, пространственная мобильность предоставляет зарождающимся предпринимателям знания и сети в разных местах для использования предпринимательских возможностей. Целью проведенного исследования являлось установление взаимосвязи между мобильностью и предпринимательством. Изучено, с помощью чего многопрофильный опыт и нелокальные знания обеспечивают мигрантов стремлением к предпринимательству, основанному на возможностях. Показана связь между региональной средой и предпринимательскими мотивами, основанными на возможностях, для людей с опытом пространственной мобильности и без него. Приведен анализ данных обследования динамики рабочей силы, в котором сравниваются характеристики и движущие силы предпринимательских мотивов мигрантов и местных жителей. Проведен опрос, который свидетельствует о более высокой распространенности предпринимательской деятельности, основанной на возможностях, среди предпринимателей-мигрантов по сравнению с их местными коллегами.

На основе проведенного анализа и опроса установлено, что опыт пространственной мобильности значительно повышает вероятность вступления в бизнес, основанный на возможностях. Региональная среда оказывает влияние на предпринимательские мотивы мигрантов и не мигрантов, но по-разному. Местные предприниматели в большей степени подвержены влиянию эндогенного характера фирмы, в то время как предприниматели-мигранты начинают бизнес, основанный как на местных потребностях, так и на внешней связи с более обширными рыночными зонами.

Ключевые слова: мигранты; пространственная мобильность; предпринимательские мотивы; предпринимательство, основанное на возможностях; предпринимательство, основанное на необходимости.

Основные положения. Мигранты являются носителями знаний и создателями сетей, а их опыт мобильности обеспечивает способность городов и регионов внедрять в многопозиционные и мультишкалярные процессы накопленные знания.

Анализ предпринимательской деятельности, основанной на возможностях, среди предпринимателей-мигрантов показал, что опыт мобильности перевешивает локальную личную сеть с точки зрения повышения вероятности начала бизнеса, основанного на возможностях. Вклад этого исследования заключается в демонстрации потенциально отличительного механизма, действующего через пространственную мобильность предпринимательских агентов, лежащих в основе процессов регионального предпринимательства.

Введение. Предпринимательство, основанное на возможностях, определяется как предпринимательские решения, мотивированные восприятием и использованием инновационных бизнес-идей. Это понятие было впервые введено в опросе GlobalEntrepreneurshipMonitor, в отличие от предприимчивости, обусловленной необходимостью, когда люди вынуждены начинать собственный бизнес из-за безработицы или неудовлетворенности работой. Предпринимательство, основанное на возможностях, в отличие от предпринимательства, основанного на необходимости, положительно влияет на инновации и технологический прогресс, таким образом, являясь формой производительного предпринимательства.

Статья построена следующим образом. Рассматривается литература, относящаяся к взаимосвязи между пространственной мобильностью и предпринимательством, основанным на возможностях, и выдвигается гипотеза о разной взаимосвязи между региональной средой и предпринимательскими мотивами среди людей с опытом пространственной мобильности и без него. Статья затрагивает два исследовательских вопроса, касающихся предпринимательской деятельности внутренних мигрантов: во-первых, как опыт, приобретенный мигрантами ранее, способствует формированию предпринимательских мотивов, основанных на возможностях? Во-вторых, в какой степени и каким образом региональная среда взаимодействует с мигрантами, имеющими знания, для формирования ориентированного на возможности предпринимательства? Далее приводятся данные опроса, по влиянию различных региональных факторов, связанных с предпринимательскими мотивами мигрантов и не мигрантов. В заключение представлены результаты в отношении пространственной мобильности и предпринимательских мотивов.

Методы. В статье, приведен анализ международных исследований, а также обзор казахстанских источников, посвященных эмпирическим исследованиям пространственной мобильности и ориентированного

на возможности предпринимательства на разных территориях. В ходе исследования был проведен опрос, касающийся оценки пространственной мобильности, влияющей на предпринимательские возможности. Данные опроса показали высокий уровень распространенности предпринимательской деятельности, основанной на возможностях, среди предпринимателей-мигрантов по сравнению с их местными коллегами. Кроме того, что опыт пространственной мобильности значительно повышает вероятность вступления в бизнес, основанный на возможностях.

Собранный эмпирический материал и его анализ позволил определить региональные пространственные факторы и их влияние на мобильность и ориентированное на возможности предпринимательство в различных территориях Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение. В последнее десятилетие наблюдается рост исследований по региональному предпринимательству. Тем не менее, теории в области региональных исследований предпринимательства переоценивают эндогенные процессы развития предпринимательства и инноваций [1]. Это правда, что предпринимательские возможности сконцентрированы в определенных местах, которые обладают хорошо функционирующими предпринимательскими экосистемами, но также сильно зависят от способности людей использовать эти возможности [2]. Тем не менее, вопрос о том, кто начинает бизнес, основанный на возможностях, все еще привлекает ограниченное внимание исследователей. Исследование о предпринимателях в Силиконовой долине впервые выявило экономический вклад мигрантов как начинающих предпринимателей в экономику. Действительно, мигранты все чаще рассматриваются в качестве источника оживления региональной экономики [3]. С этой точки зрения межрегиональная мобильность человеческого капитала и разнородные знания о местоположении играют ключевую, но недостаточно изученную роль в развитии предпринимательства.

В качестве отправной точки концептуальной ясности объект исследования этой статьи ориентирован на внутренних мигрантов в Казахстане по двум причинам. Во-первых, число внутренних мигрантов в мире составляет около 740 миллионов человек, что более чем в три раза превышает число международных мигрантов. По данным Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Бюро национальной статистики в 2019 году внутренние мигранты в Казахстане составляют более 1 млн 115,7 тыс. чел. [4]. Таким образом, внутренний мигрант заслуживает исследовательского внимания не только из-за его огромных масштабов, но и из-за его более широкого значения для человеческого потенциала в поиске экономических возможностей и мобильности [5]. Во-вторых, внутренняя миграция служит подходящим параметром для изучения роли пространственной мобильности на региональном уровне, а не на уровне страны. Несмотря на давний упор экономических географов на международную миграцию как более важный способ передачи знаний, ученые, в исследованиях начали замечать, что международные мигранты часто имеют пространственную биографию, как и внутренние мигранты. Это косвенно указывает на сложные процессы мобильности, в которых локальные знания накапливаются постепенно. Как и в случае международной миграции, предприниматели-иммигранты должны преодолеть как региональные (например, из Павлодара в Нур-Султан), так и страновые (например, из Казахстана в Россию) барьеры в институциональной, культурной и социальной среде. Сосредоточение внимания на внутренних мигрантах позволяет нам исследовать, является ли межрегиональная неоднородность знаний ценным активом для высококачественной предпринимательской деятельности.

Роль внутренних мигрантов в продвижении регионального предпринимательства посредством пространственной мобильности и нелокальных знаний стала очевидной в ряде недавних исследований [6, 7, 8]. Мартынович в своем исследовании сравнил информационные данные о предпринимателях местных и переехавших, изучив относительную важность нелокальных знаний в сравнении с местной вовлеченностью в предпринимательство [6].

Опыт пространственной мобильности, ориентированный на возможности предпринимательства. Предпринимательство, основанное на возможностях, рассматривается как форма продуктивного предпринимательства, в которой предпринимательские мотивы движутся стремлением людей к достижениям с восприятием рыночных возможностей и эксплуатацией инновационных идей. Напротив, предпринимательская деятельность, обусловленная необходимостью, продвигается личными потребностями в выживании, такими как непривлекательные или недоступные возможности трудоустройства. В целом, предпринимательская деятельность, основанная на возможностях, создает больше рабочих мест и доходов, чем деятельность, обусловленная необходимостью.

Исследования инноваций уже доказали, что неоднородные источники знаний могут вызывать новые инновации. До недавнего времени пространственная мобильность ассоциировалась с предпринимательскими навыками и инновациями. Пространственная мобильность мигрантов определяется в этой статье как личный опыт проживания в более чем одном месте. Ученые, систематически представляют важность нелокальных знаний в создании нового регионального пути во всех типах региональных инновационных систем, хотя они неявно подчеркивают больше глобально передаваемых знаний [9]. Другие исследования, однако, основаны на

межрегиональной мобильности внутри страны. Исследователи делают акцент либо на местной вовлеченности, либо на международной миграции талантов, эмпирически подтверждая тот факт, что внутренние перемещения в пределах национальных границ увеличивает вероятность вхождения в предпринимательство [8]. Что касается стимулирования предпринимательства, основанного на возможностях, то есть, два способа. Во-первых, опыт жизни и работы в более чем одном месте дает мигрантам знания из разных мест. Во-вторых, мигранты обладают преимуществами обладания знаниями транслокальной сети по сравнению с немобильными местными жителями. Хотя, мигранты могут столкнуться с трудностями при использовании предпринимательского опыта и сетей в других регионах и сельских территориях проживания. Но тем не менее, предприниматели-мигранты могут компенсировать потерю местных социальных сетей за счет знаний накопленных ранее.

Нелокальные знания мигрантов будут положительно влиять на формирование предпринимательства, основанного на возможностях.

Предприниматели-мигранты и взаимодействие со структурой возможностей территорий. Предпринимательские процессы в значительной степени зависят от институционально ограниченных процессов сопоставления между мотивированными предпринимательскими талантами и потенциальными предпринимательскими возможностями. Существует множество факторов на уровне региона, поощряющих или препятствующих развитию предпринимательства. Можно утверждать, что мигранты и немигранты сталкиваются с различными региональными структурами возможностей при создании фирм и предприятий, так как они имеют разный доступ к ресурсам в различных пространственных масштабах и в разной степени локальной вовлеченности. В этом отношении местные жители имеют больше возможностей ориентироваться и получать доступ к потенциальному человеческому капиталу для поддержки начальной фазы. Напротив, мигранты могли бы обратиться к внешней сети и базе знаний, чтобы искать возможности для предпринимательства и поддержки.

Начнем с того, что количество возможностей определяется как ключевое измерение региональной структуры, которая влияет на формирование предпринимательства, основанного на возможностях. Со стороны спроса, более высокий уровень доходов жителей тех или иных территорий может поддержать использование быстрорастущих предпринимательских возможностей. Если сравнить качество предпринимательской деятельности в разных регионах с низким доходом и в регионах с высоким доходом, можно сделать вывод, что предприниматели с мотивированными потребностями имеют более высокую вероятность быть успешными и продуктивными в регионах с низким доходом. С одной стороны, если люди хотят только начать бизнес, обусловленный необходимостью, у них нет стимулов для перехода в регионы с более высокими доходами. С другой стороны, более богатые территории, способные развивать и поддерживать рост новых малых предприятий, привлекают потенциальных предпринимателей для открытия бизнеса, основанного на возможностях.

С точки зрения предложения, теория предпринимательства, распространяющая знания, впервые предложенная немецким экономистом Аудретшем, рассматривала региональные знания и плотность организаций, производящих знания, как источник предпринимательской деятельности [10]. Как для мигрантов, так и для местных жителей количество возможностей, существующих в окружающей среде, побуждает их вступать в бизнес, основанный на возможностях, а не на необходимость.

Вероятность мигрантов начать бизнес, основанный на возможностях, будет успешным в регионах с высоким доходом.

Далее разберем взаимосвязи между предпринимательством, основанным на возможностях, и экосистемой регионального предпринимательства, в первую очередь касающейся окружения фирмы и наличия талантов, которое было сформулировано на основе дифференцированного взаимодействия мигрантов и местных жителей с экосистемой.

Вероятность того, что местные жители начнут бизнес, основанный на возможностях, положительно связана с окружением фирмы в регионе.

Вероятность как мигрантов, так и местных жителей начать бизнес, основанный на возможностях, положительно связана с наличием молодых талантов в регионе.

Вероятность того, что мигрант начнет основанный на возможностях бизнес, напрямую связана с доступом региона на внутренний рынок.

Вероятность запуска мигрантом бизнеса, основанного на возможностях, положительно связана с региональным притоком иностранных инвестиций.

Ключевым фактором, который необходимо учитывать при оценки, является история миграции, которая должна включать две переменные для интерпретации влияния пространственной мобильности на предпринимательские мотивы. Следует отметить, что исследование фокусируется на мобильности и опыте, а не просто на обладании миграционным статусом. Следовательно, первая переменная состоит в том, чтобы идентифицировать опыт пространственной мобильности, что позволяет оценить знания о местоположении и адап-

тироваться к новой региональной среде. Необходимо также учитывать количество миграций внутри Казахстана для измерения степени индивидуальной пространственной мобильности и степени, в которой люди обладают знаниями об определенных территориях.

Данные переменные также должны включать факторы на индивидуальном уровне. Сначала рассматривается демографическая характеристика людей, в том числе пол, возраст и уровень образования. Что еще более важно, необходимо включать встроенность в локальные социальные сети, измеряемую количеством надежных связей, друзей в регионе, которые могут повлиять на создание бизнеса.

Существуют несколько переменных, используемых для отражения региональной предпринимательской среды. Все региональные переменные могут быть рассчитаны как среднее значение за последние 3 года с тех пор, как отдельные лица стали самозанятыми или работодателями. Первый - это ВВП на душу населения, используемый для определения уровня доходов в регионе, который влияет на развитие предпринимательских возможностей со стороны спроса. Второй показатель измеряется количеством студентов в высших учебных заведениях. Третий показатель - транспортная доступность, чтобы измерить размер потенциалов внутреннего рынка. Транспортные исследования показывают, что объем грузоперевозок отражает размер местного рынка. Таким образом, объем грузопотока может использоваться для представления степени рынка и доступа к удаленным рынкам.

В рамках исследования был проведен опрос внутренних мигрантов и местных жителей территорий Павлодарской области (мигрантов – 2723, местных жителей -5825). Рассмотрим описательный анализ статуса занятости и характеристик предпринимателей. В таблице 1 сравнивая статус занятости между мигрантом и немигрантами не обнаруживается различий между этими двумя группами с точки зрения статуса занятости. Как для мигрантов, так и для немигрантов, около четверти населения в настоящее время или ранее занималось предпринимательской деятельностью.

*Таблица 1
Занятость мигрантов и немигрантов, в процентах*

Статус занятости	Мигранты	Немигрирующие (местные жители)
Работодатели	11	9
В настоящее время работающий не по найму	14	14
Действующие сотрудники с опытом предпринимательской деятельности	3	3
Нынешние сотрудники без предпринимательского опыта	72	74
Итого	100	100

Тем не менее, дальнейший анализ социально-демографических показателей показывает, что предприниматели-мигранты более образованны, чем предприниматели, не являющиеся мигрантами.

В таблице 2 показаны предпринимательские мотивы предпринимателей-мигрантов и немигрантов.

*Таблица 2
Причины стать предпринимателями, сравнение между мигрантами и не мигрантами предпринимателями, в процентах*

Показатели	Предприниматель-мигрант	Предприниматель не мигрант
Нет возможности трудоустройства	40	49
Нет возможности трудоустройства, но воспользоваться хорошей предпринимательской возможностью	14	13
Иметь возможность трудоустройства, но воспользоваться хорошей предпринимательской возможностью	38	33
Возможность трудоустройства хороша, но предпринимательская возможность еще лучше	8	5
Итого	100	100

Интересно, что предприниматели-мигранты начинают свой бизнес, который в большей степени стимулируется использованием предпринимательских возможностей. Таблица 2 показывает, что 46% предпринимателей-мигрантов, по сравнению только с 38% коллегами-немигрантами, становятся работающими не по найму или работодателями, несмотря на достойные предложения о работе. Стало очевидным, что способность мигрантов к пространственной мобильности и многоплановым знаниям представляет собой преимуще-

ство для предпринимательства. Согласно данным, 86% предпринимателей-мигрантов имеют трудовой стаж в более чем одном населенном пункте, прежде чем начать работу вместе миграции.

Заключение. В ходе исследования, было выявлено:

1. Мигранты являются носителями знаний и создателями сетей, а их опыт мобильности обеспечивает способность территорий и регионов внедрять процессы накопления знаний.

2. Предпринимательская деятельность, основанная на возможностях, среди предпринимателей-мигрантов может успешно реализовываться. Опыт мобильности перевешивает локальную личную сеть с точки зрения повышения вероятности начала бизнеса, основанного на возможностях. В результате, ориентированная на мигрантов предпринимательская политика должна быть признана в экономике знаний, нацеленной на продвижение производительного предпринимательства.

3. Местные предприниматели в большей степени подвержены влиянию эндогенного характера окружения фирмы в той или иной территории, в то время как предприниматели-мигранты начинают бизнес, движимые как влиянием уровня местного дохода, так и внешней связью с более обширными рынками.

4. Региональная связь с внешним рынком выгодна для привлечения и запуска бизнеса мигрантом, внедрения новых знаний и увеличения размера местных стартапов. Следовательно, растущая предпринимательская экосистема, в которой доминируют МСП, побуждает местных жителей начинать бизнес, основанный на возможностях. Также, если власти территорий хотят извлечь максимальную выгоду из инвестиций в создание предпринимательской экосистемы, им следует также приложить усилия для ассимиляции мигрантов и повышения их вовлеченности.

5. В дальнейшем, возможно исследовать, как региональная среда влияет на мигрантов и немигрантов, а также перечень стимулирующих факторов в различных территориях.

Список использованной литературы:

1. Исакова, М.С., Алшембаева, Л.Т. Государственное управление развитием малого предпринимательства. /М.С. Исакова, Л.Т. Алшембаева// Проблемы Агрорынка. -2019.-№4.-С. 185-191.

2. Беспалый, С.В. Влияние пространственных факторов на развитие пригородных сельских территорий Павлодарской области Республики Казахстан/ С.В. Беспалый// Проблемы Агрорынка. -2020.-№1.-С. 165-171.

3. Рыбаковский, Л.Л. Миграция населения: учеб. пособие для вузов /Л.Л.Рыбаковский. - Москва: Юрайт, 2019. -480 с.

4. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Бюро национальной статистики. – (<https://stat.gov.kz/>).

5. Попова, И.В. Миграция в современном мире: тенденции и вызовы XXI столетия: монография. - Новосибирск: СибАК, 2016. - 100 с.

6. Martynovich, M. The role of local embeddedness and non-local knowledge in entrepreneurial activity. *Small Business Economics*. - 2017. - № 49(4), - P. 741–762.

7. Frederiksen, L., Wennberg, K., Balachandran, C. Mobility and entrepreneurship: Evaluating the scope of knowledge-based theories of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*. – 2016. - № 40(2), - pp. 359–380.

8. Huggins, R., Thompson, P. Culture, entrepreneurship and uneven development: A spatial analysis. *Entrepreneurship & Regional Development*. – 2015. - № 26(9–10), - pp. 726–752.

9. Tirpl, M., Grillitsch, M., Isaksen, A. Exogenous sources of regional industrial change: Attraction and absorption of non-local knowledge for new path development. *Progress in Human Geography*. – 2018. - №42(5), - pp. 687–705.

10. Audretsch, D. B., Belitski, M. Entrepreneurial ecosystems in cities: Establishing the framework. *Journal of Technology Transfer*. – 2017. - № 42(5), - pp.1030–1051.

References

1. Iskakova, M.S., Alshembaeva, L.T. Gosudarstvennoe upravlenie razvitiem malogo predprinimatel'stva (State management of small business development), *Problemy Agrorynka*, 2019, No4, pp. 185-191.

2. Беспалый, С.В. Влияние пространственных факторов на развитие пригородных сельских территорий Павлодарской области Республики Казахстан (The influence of spatial factors on the development of suburban rural areas of the Pavlodar region of the Republic of Kazakhstan), *Problemy Agrorynka*, 2020, No1, pp. 165-171.

3. Rybakovskij, L.L. Migraciya naseleniya: ucheb. Posobie dly avuzov (Migration of the population: textbook. textbook for universities), *YUrajt*, 2019, 480 p.

4. Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan, Byuro nacional'noj statistiki. – (<https://stat.gov.kz/>).

5. Popova, I.V. Migraciya v sovremennom mire: tendencii i vyzovy XXI stoletiya: monografiya (Migration in the modern world: trends and challenges of the XXI century: monograph), *Novosibirsk: SibAK*, 2016, 100 p.

6. Martynovich, M. The role of local embeddedness and non-local knowledge in entrepreneurial activity, *Small Business Economics*, 2017, No 49(4), pp. 741–762.
7. Frederiksen, L., Wennberg, K., Balachandran, C. Mobility and entrepreneurship: Evaluating the scope of knowledge-based theories of entrepreneurship, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 2016, No 40(2), pp. 359–380.
8. Huggins, R., Thompson, P. Culture, entrepreneurship and uneven development: A spatial analysis, *Entrepreneurship & Regional Development*, 2015, No 26(9–10), pp. 726–752.
9. Tirplė, M., Grillitsch, M., Isaksen, A. Exogenous sources of regional industrial change: Attraction and absorption of non-local knowledge for new path development. *Progress in Human Geography*, 2018, No 42(5), pp. 687–705.
10. Audretsch, D. B., Belitski, M. Entrepreneurial ecosystems in cities: Establishing the framework, *Journal of Technology Transfer*, 2017, No 42(5), pp. 1030–1051.

КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУ МҮМКІНДІГІНЕ БАҒЫТТАЛҒАН ЖҰМЫС КҮШІНІҢ КЕҢІСТІК ҰТҚЫРЛЫҒЫ

*С.В.Беспалый, Л. И. Кашук, А.Р. Солтангазинов

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан

e-mail: sergeybesp@mail.ru

Түйін. Аймақтық кәсіпкерлік туралы әдебиеттер адам капиталының аймақаралық ағындарын елемегенге тырысады, алайда кеңістіктік ұтқырлық дамып келе жатқан кәсіпкерлерге кәсіпкерлік мүмкіндіктерді пайдалану үшін әртүрлі жерлерде білім мен желілерге мүмкіндік береді. Жүргізілген зерттеудің мақсаты ұтқырлық пен кәсіпкерлік арасындағы байланысты орнату болды. Көп салалы тәжірибе мен жергілікті емес білімі мигранттарды мүмкіндіктерге негізделген кәсіпкерлікке деген ұмтылыспен қамтамасыз етеді. Мигранттар мен жергілікті тұрғындардың кәсіпкерлік себептерінің сипаттамалары мен қозғаушы күштерін салыстыратын жұмыс күшінің динамикасын зерттеу мәліметтеріне талдау жасалды. Сауалнама жүргізілді, онда жергілікті әріптестерімен салыстыру бойынша кәсіпкер-мигранттар арасында мүмкіндіктерге негізделген кәсіпкерлік қызметтің жоғары таралғанын көрсетеді.

Жүргізілген талдау мен сауалнама негізінде кеңістіктік ұтқырлық тәжірибесі мүмкіндіктерге негізделген бизнеске кіру ықтималдығын едәуір арттыратынын анықталды. Жергілікті кәсіпкерлерге фирманың эндогендік сипаты көбірек әсер етеді, ал мигрант кәсіпкерлер жергілікті қажеттіліктерге де, нарықтық аймақтармен сыртқы байланысқа да негізделген бизнесті бастайды.

Түйінді сөздер: мигранттар; кеңістіктік ұтқырлық; кәсіпкерлік себептер; мүмкіндікке негізделген кәсіпкерлік; қажеттілікке негізделген кәсіпкерлік.

SPATIAL MOBILITY OF THE WORKFORCE ORIENTED ON THE POSSIBILITY OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

*S.V.Bespalyy, L.I. Kashuk, A.R. Soltangazinov

Innovative University of Eurasia, Pavlodar.

e-mail: sergeybesp@mail.ru

Summary. The literature on regional entrepreneurship tends to neglect the interregional flows of human capital, and yet spatial mobility provides emerging entrepreneurs with knowledge and networks in different locations to exploit entrepreneurial opportunities. The aim of the study was to establish the relationship between mobility and entrepreneurship. It explored how multidisciplinary experience and non-local knowledge provide migrants with the desire for opportunity-based entrepreneurship. An analysis of the data from a survey of labor force dynamics is presented, which compares the characteristics and driving forces of entrepreneurial motives of migrants and local residents. A survey has been conducted that shows a higher prevalence of opportunity-based entrepreneurship among migrant entrepreneurs compared to their local counterparts.

Based on the analysis and survey conducted, it was found that the experience of spatial mobility significantly increases the likelihood of entering an opportunity-based business. Local entrepreneurs are more influenced by the endogenous nature of the firm, while migrant entrepreneurs start businesses based on both local needs and external linkages with wider market areas.

Key words: migrants; spatial mobility; entrepreneurial motives; opportunity-based entrepreneurship; necessity-based entrepreneurship.

ГТАХР(МРНТИ) 06.77.62
(УДК/ББК): 331.56/57:574.5=512.122

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.28>

COVID-19-ҒА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫҢ ӨСУІ ЖАҒДАЙЫНДА ҚР ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСТАРЫН ТАЛДАУ

**Б.Д. Бекназаров¹, А.Ю. Агабеков², С.М. Туралина³, Н.С. Жармаханбетов⁴*

¹М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

^{2,3,4}Silkway Халықаралық университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: bakyt.80@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада COVID-19 пандемиясына қарсы іс-шаралар жүргізу нәтижесінде жұмыссыздықтың артуы және мемлекет тарапынан халықты жұмыспен қамту мәселелеріне байланысты жүргізіліп жатқан жұмыстарға талдау жасалған. Жұмыссыздықтың артуы мен халық табыстарының деңгейі төмендеуі анықталып, оны реттеу барысындағы тұрғындарға және шағын және орта бизнеске мемлекеттік қолдау көрсетудің тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылған.

Кез келген қоғамның ең өзекті әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің қатарына жұмыссыздықты жатқызуға болады. Жұмыссыздық мемлекеттің ең басты өндіруші күші – жұмыс күшінің – толықтай тиімді пайдаланылмауына және, соның нәтижесі ретінде, әлеуметті жалты ұлттық өнімнің едәуір қысқаруы жағдайлары қарастырылған.

Сонымен қатар, мемлекеттің өндіріске жұмсауға мүмкіндігі бар шығындарын жұмыссыздық бойынша жәрдемақылар төлеу, жұмыссыздарды қайта кәсіби оқыту мен оларды жұмысқа орналастыруға қаражат жұмсау арқылы елдің ұлттық табысының төмендеуіне ықпал ететін тұстары талданды.

Әлеуметті жұмыс күші ресурстарын толықтай пайдалана алмау нәтижесінде экономикалық жүйе өзінің өндірістік мүмкіншілік шеңберінен төмен қалып, экономикалық өсу мақсатын кейінге қалу жағдайлары келтірілген.

Түйінді сөздер: макроэкономикалық тұрақсыздық, Халықаралық Еңбек Ұйымы, жұмыссыздық, дағдарыс, еңбек ресурстары, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік жәрдемақылар, шағын және орта бизнес.

Нәтижелер және талқылау. Еңбек нарығының қазіргі жағдайы экономикалық және әлеуметтік өзгерістермен негізделген, жұмыспен қамту саласында болып жатқан үдерістердің анықсыздығын көрсетеді. Сонымен бірге, еңбек нарығындағы жағдай, әсіресе ауылдық жерлерде, үлкен шиеленіспен сипатталады. Нарықтық қатынастардың дамуы жұмыс күшіне деген сұраныс пен ұсынысты реттеу, еңбек қатынастары жүйесін реформалау мен жұмыс орындарының сапалық сипаттамаларының артуы, кәсіби білім беру жүйесінің жаңа экономикалық жағдайға бейімделуімен байланысты еңбек нарығында туындайтын мәселелерді зерттеуді көздейді.

Кіріспе. Әлемде COVID-19 пандемиясының салдарынан еңбек нарығы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Әртүрлі салалардағы көптеген кәсіпорындардың қызметіне үлкен шектеулер енгізуге тура келді. Бірқатар компаниялар қысқартылған жұмыс уақытын енгізді, бірқатар қызмет көрсету кәсіпорындары, көліктің кейбір түрлері өз қызметін тоқтатты. Осыған байланысты жұмыссыз адамдардың саны айтарлықтай артты. Бұл әсіресе тұрақты жұмысы жоқ, уақытша, күнделікті жалақы негізінде жұмыс істейтін халықтың бөлігіне қатты әсер етті. Қызметкерлердің мұндай санатына жүк тиеушілер, аспаздар, даяшылар, сатушылар, супермаркеттердегі кассирлер, құрылыстардағы жұмысшылар – біліктілігі төмен жұмысшылар жатады.

Бұл зерттеу пандемияға қарсы шараларға байланысты жұмыссыздықтың арту деңгейі мен экономиканың дамуы төмендеген салаларын талдауға бағытталған. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- COVID-19 пандемиясы жағдайында Қазақстанның еңбек нарығындағы жағдайды бағалау;

- халықтың жұмыспен қамтылуына және кірістеріне әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды анықтау.

COVID-19 пандемиясына байланысты көптеген адамдар жұмыссыз қалды. Қазақстанда табыс көзінен айырылғанын мәлімдегендердің барлығына үкімет карантин кезеңінде әлеуметтік жәрдемақы түрінде 42,5 мың теңге бөліңді.

Пандемия кезінде ақша бөлу бойынша Қазақстан ТМД елдері арасында бірінші орында тұр. Елдің жақсы несиелік рейтингі, ұлттық және басқа да бюджеттен тыс қорлардың болуы Үкіметке халыққа да, бизнес өкілдеріне де бұрын-соңды болмаған қолдау көрсету үшін кең мүмкіндіктер берді. Жалпы алғанда, пандемияға байланысты дағдарысқа қарсы күреске шамамен 6 трлн теңге немесе елдің ЖІӨ-нің шамамен 8% - ы бөлінді. Олар халықты әлеуметтік қорғауға, денсаулық сақтау жүйесінің инфрақұрылымын нығайтуға, қауіпті ауру жұқтырған науқастарды емдеуге тікелей тартылған медицина қызметкерлерін материалдық ынталандыруға, ал едәуір бөлігі жұмыссыздықтың қарқынды өсуіне жол бермеу үшін бизнес субъектілерінің белсенді қызметін қолдауға бағытталған.

Өткен жылдың желтоқсан айында Қытайда коронавирус табылған кезде ХВҚ әлемдік экономиканың өсу қарқынының шамамен 2,7% - ға дейін баяулауын болжады. Алайда, коронавирустың әлем экономикасына теріс әсері әлдеқайда маңызды болды, сондықтан 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында олар өз болжамдарын түзетті-қазір ХВҚ экономиканың минус 4,9% деңгейіне дейін құлдырауын күтуде. Демек, әлемдік экономика ағымдағы жыл ішінде өз қарқынында шамамен 7,5% - ға жоғалуы тиіс [Great Lockdown].

Теориялық талдау. Еңбек ресурстарына 16 жастан 64 жасқа дейінгі адамдар, сондай-ақ осы жас шегіне кірмейтін барлық жұмыс істейтіндер кіреді. Еңбекке қабілетті жастағы адамдар барлық жұмыспен қамтылғандардың 82% - дан астамын құрайды. Еңбекке қабілетті жастың заңнамалық шекараларын елдер демографиялық жағдайды, ұлттық ерекшеліктерді және экономикалық даму деңгейін қоса алғанда, бірқатар факторларға байланысты белгілейді. Мысалы, Боливияда балаларға 10 жастан бастап, Аргентина мен Францияда - 14 жастан бастап, Австрияда, Канада мен Қытайда - 15 жастан бастап, Біріккен Корольдікте, АҚШ - та, Ресей Федерациясында және Қазақстанда-16 жастан бастап жұмыс істеуге рұқсат етілген [1]. Жұмыс істемейтін мүгедектер мен зейнеткерлер бұдан тыс.

Қазақстан да 2018 жылдан бастап зейнетке шығу жасын ұлғайтты. "Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы" 2013 жылғы 21 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ерлердің зейнеткерлік жасы 63 жасты, әйелдердің зейнеткерлік жасы 58 жасты құрайтын. Енді қазақстанда еңбекке қабілетті жастың жоғарғы шегі ерлер үшін 63 жасқа тең, әйелдер үшін 10 жыл ішінде 2027 жылға дейін зейнеткерлікке шығу жасы жыл сайын 6 айға артып, 2027 жылға қарай 63 жылды құрайды [2].

Коронавирустық пандемияға байланысты сақталып отырған экономикадағы белгісіздік әлемнің барлық елдеріне, соның ішінде Қазақстанға да әсер етті.

Халықаралық еңбек ұйымында (ХЕҰ) да экономикалық белсенділіктің тез қалпына келуі күтілмейді. Маусым айының соңында оның басшысы соңғы бағалау 2020 жылдың бірінші жартысында әлемдегі жұмыс уақытының бұрынғыдан едәуір қысқарғанын көрсетеді деп мәлімдеді. Ұйымның есептік деректері бойынша Еуропа және Орталық Азия елдерінде жұмыс сағаттарының саны бірінші тоқсанда 3,4% - ға (алдыңғы бағалау - 3%), екінші тоқсанда -13,9% - ға (алдыңғы бағалау-12,9%) қысқарды. Нәтижесінде, еңбек нарығындағы жағдайдың дамуының ең оптимистік болжамы жыл соңына дейін дағдарысқа дейінгі көрсеткіштерге оралуға кепілдік бермейді. БҰҰ-да жұмыс күшіне деген сұраныс COVID -19 таралу қаупі жойылғанға дейін төмен болады деп болжайды [3].

Зерттеу нәтижелері. Қазақстанда 2020 жылдың бірінші тоқсанында жұмыссыздық деңгейі 4,8% - ды құрады. Статистика комитетінің ресми деректеріне сәйкес ағымдағы жылдың, яғни пандемия басталғанға дейін Қазақстандағы жұмыссыздар саны 442 мың адамды құрады.

Пандемияға байланысты қабылданған шаралардың арқасында ол екінші тоқсанда 5% - ға дейін өсті, жұмыссыздар саны 454 мың адамға жетті. [Ranking.kz]

Электрондық еңбек биржасының деректері мұны айқын көрсетеді. Сонымен, Elnbek.kz [ЭЕБ] электронды еңбек биржасындағы түйіндемелер мен бос орындар саны төтенше жағдай кезінде өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда тиісінше 35% - ға және 23% - ға төмендеді. Алайда, мамыр айында төтенше жағдай режимі мен қатаң коронавирустық карантин тоқтатылған кезде түйіндемелер саны да, бос орындар саны да белсенді түрде қалпына келе бастады. Мамыр айында ЭЕБ түйіндемелері мен бос жұмыс орындарының саны сәуірмен салыстырғанда сәйкесінше 1,6 және 3,5 есе өсті. Бұл ретте құрылыс жаңа бос жұмыс орындары құрылатын басты салаға айналды. Қаңтар-мамыр аралығында ЭЕБ бос жұмыс орындарындағы саланың үлесі 8% - дан 43% - ға дейін өсті.[4] Мұндай үрдіс маусымдық жұмыстардың жандануымен, сондай - ақ үкіметтік дағдарысқа қарсы шаралар пакетін, оның ішінде «Жұмыспен қамтудың жол картасын» іске асырумен байланысты болуы мүмкін, онда ізденушілердің қатысу шарттарының бірі ЭЕБ-де бос жұмыс орындарын орналастыру болып табылады.

Өңірлер тұрғысынан төтенше жағдайдан кейін бос жұмыс орындарының көпшілігі Алматы, Нұр-сұлтан және Қостанай қалаларында құрылды (мамырда құрылған бос жұмыс орындарының жалпы санының 29%-ы), ал 2020 жылдың бес айындағы түйіндемелердің ең көп мөлшері Түркістан, Жамбыл және Алматы облыстарына тиесілі (2020 жылдың қаңтар-мамыр айларында ұсынылған түйіндемелердің жалпы санының 31% - ы). Халықты жұмыспен қамту орталықтарында тіркелген жұмыс іздеушілер саны бойынша да Оңтүстік үш өңір көшбасшылар қатарында болды және 2020 жылғы қаңтар-мамырда 102 мың адамды немесе олардың жалпы санының 32% - ын құрады[4]. Олардың ішінде Түркістан облысы елдегі ең көп артық жұмыс күші бар аймақтардың бірі болып табылады. Жұмыссыздық деңгейі бойынша өңір елде екінші орынды алады, ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі бойынша 3 орын алады және Қазақстанның еңбек нарығының жалпы құрылымында ауылдық жерлердегі жұмыс күшінің саны бойынша да өңір екінші орында тұр.

Елдің барлық дерлік өңірлерінде жұмыспен қамтылған халық санының азаюы байқалады. Экономикада сұранысты қолдау және халыққа әлеуметтік көмек беру мақсатында COVID-19 таралуына байланысты енгізілген төтенше жағдай режимі кезеңінде 4,6 млн қазақстандыққа 42 500 теңге әлеуметтік төлем берілді (оған барлығы 8 млн адам үміткер болды). Ресми тұрғыдан алғанда, дәл осынша адам жұмыссыз қалуға мәжбүр болған, ол жұмыс күшінің 49,8% құрады [5].

Әлеуметтік жәрдемнің ең көп бөлігі Алматы облысында - 646,9 мың адамға; Түркістан облысында- 528,9 мың адамға және Алматы қаласында-433,7 мың адамға тағайындалды. Дәл осы өңірлерде төтенше жағдай кезінде қазақстандықтардың ең көп саны жұмыссыз қалды деп есептеуге болады.

COVID -19 ға дейінгі халықты жұмыспен қамту жағдайын талдап көрейік. 2019 жылы Қазақстан экономикасы жақсы нәтижелер көрсетті. Ішкі жалпы өнімнің өсуі маусым айында 2,9% - дан 4,1% - ға дейін жеделдеді, ал 10 айдың қорытындысы бойынша өсім 4,4% - ды құрады. Экономикалық белсенділіктің өсуі көбінесе шикізаттық емес сектор өндірістері көлемінің кеңеюіне байланысты болды. 4,4% -ды құраған жалпы ішкі өнімнің өсіндегі 3,8 пайызды осы сектордың үлесі құрады. Екі таңбалы өсім жеңіл өнеркәсіпте, фармацевтикада, сондай-ақ машина жасауда байқалды.

Өндірістік белсенділік еңбек нарығының көрсеткіштеріне оң әсерін тигізді. 2019 жылдың қазан айында жұмыссыздық деңгейі 4,8% - ды құрады. Халықтың нақты табысы өсіп, жылдың 9 айында өсім 6,4% - ды құрады, ал 2019 жылғы қарашада инфляция жылдық мәнде 5,4% - ды құрады[6].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты халықтың табыс динамикасын талдау қызықты. 2019 жылы елдегі орташа жалақы шамамен 15 пайызға өсті. Жалақының нақты өсуі шамамен тоғыз пайызды құрады. Бұл соңғы жылдардағы ең жоғары көрсеткіш екендігі атап өтілді. Жыл басынан бері ең төменгі жалақы 1,5 есеге арттырылды, сондай-ақ жалақысы төмен қызметкерлер үшін салық жүктемесі 10 есеге төмендетілді. 1 маусымнан бастап бюджет саласының жекелеген қызметкерлерінің жалақысы 30 пайызға дейін көтерілді. 1,1 миллионнан астам жалақысы төмен жұмысшылардың жалақылары орташа есеппен 31 пайызға өсті. Ең жоғары орташа айлық жалақы дәстүрлі түрде Атырау облысына тиесілі: 325 мың теңге. Алғашқы үштікке Маңғыстау облысы мен Нұр-сұлтан қаласы да енді. Ең төменгі жалақы Жамбыл, Түркістан және Солтүстік Қазақстан облыстарында байқалады.

Тек төрт өңірде ғана орташа жалақы орташа республикалық мәннен асып түседі. Бұл ретте Атырау облысында - 74 пайызға, Маңғыстау облысында-55 пайызға, Нұр - Сұлтан мен Алматыда-тиісінше 54 және 22 пайызға жоғары(1-кесте).

Кесте 1.

2019 жылдың II тоқсанындағы орташа айлық жалақы

№	Аймақтар	Орташа айлық жалақы, мың теңге	Орташа республикалық мәннен ауытқу, %
1	Ақмола облысы	140,4	-24,7
2	Ақтөбе облысы	156,9	-15,9
3	Алматы облысы	135,6	-27,3
4	Атырау облысы	325,0	74,2
5	Шығыс Қазақстан облысы	157,1	-15,8
6	Алматы	227,4	21,9
7	Нұр - Сұлтан	287,7	54,2
8	Шымкент	138,8	-25,6
9	Жамбыл облысы	126,5	-32,2
10	Батыс Қазақстан облысы	181,6	-2,6
11	Қарағанды облысы	169,1	-9,3
12	Қостанай облысы	144,8	-22,4
13	Қызылорда облысы	157,9	-15,3
14	Маңғыстау облысы	289,6	55,2
15	Павлодар облысы	157,3	-15,7
16	Солтүстік Қазақстан облысы	130,3	-30,2
17	Түркістан облысы	128,1	-31,3

Ескерту: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика бойынша комитетінің деректері 2019 ж

Орта есеппен соңғы бес жылда халықтың атаулы табысы бір жылда 10,9% - ға өсіп келген. 2019 жылдың үшінші тоқсанында халықтың жанбасына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарының ең жоғарғы мәні Атырау облысында тіркелді: 221,3 мың теңге, бұл көрсеткіш орташа республикалық деңгейден 2 еседен астам асып түсті. Өңірде атаулы табыстардың нақты өсімі бір жыл ішінде 8,9%- ды құрады. Атаулы ақшалай кірістердің шамасы бойынша екінші орынды елорда алады: 169,5 мың теңге, нақты мәнде бір жыл ішінде 9,3% - ға өсу. Алматыда 150,4 мың теңгені құрады инфляцияны ескере отырып, өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда небәрі 1,9% - ға артық.

Түркістан облысы табысы ең төмен өңір болып қалуда, мұндағы көрсеткіш орташа республикалық деңгейдің 47,7%-ын құрайды. 2019 жылдың үшінші тоқсанында өңірлер арасында халықтың жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстарының ең жоғары және ең төмен мәндерінің арасындағы айырмашылық 4,4 есе құрады.

Нақты мәнде Жамбыл (жылына+12%) және Түркістан (жылына+11,8%) облыстарының тұрғындары өз кірістерін арттырды. Екі аймақ ең төменгі кірісі бар анти-лидерлердің үштігіне кіреді.

Әлемдік дағдарыс пен COVID-19 пандемиясының салдарынан биылғы жылы қазақстандықтардың табыстарының өзгеруінің типтік емес және күтіліп отырған теріс көрінісі байқалатынын атап өтеміз. Сонымен, әдетте, бірінші тоқсанда стандартты күнтізбелік төмендеуден кейін сәуір айында және одан әрі кіріс деңгейі жыл соңына дейін тұрақты тоқсандық өсуді көрсетуі керек.

Алайда, 2020 жылы сәуір айындағы көрсеткіштер наурыз айына дейін төмендеді, ал мамыр айында тағы бір құлдырау болды. Салыстыру үшін: өткен жылдың сәуірінде 2019 жылдың наурызына қатысты бірден 6,6% өсім байқалды.

Бұрын сатып алу қабілетінің осындай келеңсіз құлдырауы Қазақстандықтардың әмиянына айтарлықтай соққы берген 2016 жылғы дағдарыста ғана байқалған болатын.

Қазақстанда жан басына шаққандағы орташа номиналды табыс 2020 жылғы мамырда бір ай бұрынғы 110,2 мың теңгенің орнына 103,8 мың теңгені құрады.[Finprom.kz].

Инфляцияны ескере отырып, кірістердің сатып алу қабілеті бір айда ғана емес, өткен жылмен салыстырғанда да 1,8% -ға төмендеді.

2020 жылғы қаңтар-наурызда халықтың жан басына шаққандағы атаулы орташа табысы ҚР бойынша 110,4 мың теңгені құрады. Дағдарыстық «карантиндік» сәуір мен мамырда болған төмендеуді ескерместен де, бұл табыс деңгейі ел бойынша орташа есеппен небәрі 3,6 күнкөріс минимумын құрады, бірақ көптеген аймақтарда бұл арақатынас әлдеқайда төмен (2-кесте).

Кесте 2.

Халықтың жан басына шаққандағы орташа ақшалай табыстары, мың теңге

	2020 ж. I тоқ- сандағы, барлығы	Өсім				Ең төменгі күнкөру деңгейі (наурыз)	Табыстың ең төменгі күн- көру деңгейі- не қатынасы
		Тоқсандық		Жылдық			
		Номи- налды, %	Нақты, %	Номи- налды, %	Нақты, %		
Қазақстан	110,4	-0,7	-2,8	13,6	7,2	30,7	3,6
Ақмола облысы	95,1	-5,4	-7,3	15,6	9,3	29,3	3,2
Ақтөбе облысы	94,4	-6,0	-7,9	9,9	3,9	27,6	3,4
Алматы облысы	78,8	-3,4	-5,4	6,8	0,7	31,0	2,5
Атырау облысы	217,8	0,9	-1,4	8,8	2,6	29,5	7,4
Шығыс Қазақстан облысы	105,0	-1,5	-3,3	16,8	10,4	30,7	3,4
Алматы	164,5	0,4	-1,7	6,8	8,8	34,2	4,8
Нұр - Сұлтан	161,6	-7,7	-1,3	8,9	1,9	35,2	4,6
Шымкент	71,3	-7,9	-9,9	9,7	3,1	28,7	2,5
Жамбыл облысы	77,4	3,3	1,2	17,3	11,0	28,6	2,7
Батыс Қазақстан обл.	110,0	-6,1	-7,9	9,6	3,8	27,9	3,9
Қарағанды облысы	110,6	-1,5	-3,4	11,4	5,1	28,5	3,9
Қостанай облысы	96,3	-3,5	-5,4	17,1	10,8	28,4	3,4
Қызылорда облысы	83,3	2,6	0,7	16,6	10,2	28,7	2,9
Маңғыстау облысы	153,5	6,3	4,3	5,6	-0,5	35,8	4,3
Павлодар облысы	111,7	-2,5	-4,8	13,8	7,3	27,7	4,0
Солтүстік Қазақстан облысы	93,0	-1,9	-3,7	12,0	6,0	28,1	3,3
Түркістан облысы	6,5	2,7	0,1	23,0	15,6	30,4	1,4

[Finprom.kz] деректері

Мысалы, халық тығыз орналасқан Алматы, Жамбыл және Қызылорда облыстарында, сондай – ақ Алматы мен Шымкентте ең төменгі күнкөріс деңгейінің үш есесіне, ал Түркістан облысында тіпті екі есесіне дейін жеткен жоқ.

Қазақстан халқының нақты табысы 2020 жылғы маусымда 1,7% -ға қысқарды. Төтенше жағдай кезеңінде мемлекет кәсіпорындардың жабылуына және оларды қашықтан немесе қашықтықтан жұмыс режиміне ауыстыруға байланысты кірістерінен айырылған адамдарға ай сайынғы төлемдерді жүзеге асыраба-стады. 4.5 млн. адам мемлекеттен 42 500 теңге төлем түрінде қаржылық қолдау алды. Пандемия кезеңінде 2020 жылғы 11 мамырдағы деректер бойынша төлемдер 1 912 500 млн.теңгені құрады.

Бір ең төменгі жалақы (42 500 теңге) мөлшерінде қосымша әлеуметтік төлемдерді бұрын ресми жұмысы барлар ғана емес, өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар мен бейресми еңбек еткендер де алғаны маңызды. Ол үшін олар төтенше жағдайдың барлық кезеңінде мемлекеттен ай сайынғы әлеуметтік төлем ала алатындай етіп өздерінің мәртебесін рәсімдеуі жеткілікті болды.

Сонымен қатар, ресми тіркелген жұмыссыздар 1-ші, 2-ші, 3-ші топтағы мүгедектер мен мүгедек балалармен бірге тегін азық-түлік жиынтықтары ұсынылатын азаматтар санаттарының кеңейтілген тізіміне енгізілді. Бұл шара 800 мыңнан астам адамды қамтыды және қызықты, ол азық-түлік-тұрмыстық жиынтықтарды өндіруге және оларды жеткізуге қатысатын шағын және орта бизнесті қолдаумен біріктірілген.

Қазақстан Республикасы Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі карантин енгізілген өңірлерде коммуналдық қызметтерге ақы төлеуге көмек көрсету тетігін әзірледі. Бұл санаттарға Қазақстанда 1,6 миллион адам түсті. Коммуналдық қызметтер үшін төлемдер 1-сәуірден 30-сәуірге дейін жүзеге асырылды, сондай-ақ екінші төлемді жергілікті атқарушы органдар 1-мамырдан 30- сәуірге дейін жүзеге асыра бастады [7].

Талқылау. Ресми деректер бойынша осы жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша экономикада жұмыс істейтін азаматтардың саны 8,8 млн адамды, жұмыссыздық деңгейі 4,8% құрады.

Наурыз-сәуір айларында карантиндік шаралардың енгізілуіне байланысты 4,2 млн қазақстандық уақытша жұмыспен қамтылмай қалды. Карантиндік шаралардың әлсіреуі ағымдағы жылдың 20 сәуірінен басталды, бұл жұмыспен қамтудың кезең-кезеңімен қайта жандануына ықпал етті, жыл соңында күтілетін жұмыссыздық деңгейі 6,1% - ды құрауы мүмкін [5].

Ел экономикасына жасалған соңғы шолуында Дүниежүзілік банк 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің 3% - ға төмендеуін, кейіннен 2,5% - дық қалпына келуін болжайды. Республиканың Ұлттық Банкі ЖІӨ-нің 2-2,3% - ға қысқаруымен ағымдағы жылға оптимистік болжам жасап отыр.

Экономикалық даму перспективаларына әсер ететін басты фактор-ол пандемиямен күрестегі жетістік болып отыр. Экономикадағы және еңбек нарығындағы жалпы жағдай карантиндік шектеулерді қаншалықты тез алыптастауға және бизнестің белсенділігін қалпына келтіруге байланысты. Әзірге карантиндік шаралар аясында іскерлік белсенділік индексі өткен жылдармен салыстырғанда төмен болып отыр.

2020 жылғы наурыз-сәуір айларында құлағаннан кейін индекс мамыр-маусым айларында, карантин біраз уақытқа әлсіреген кезде өсе бастады, шілдеде ол 44,7 тармақты құрады, бұл шектеулер әлсіреген маусымдағы көрсеткіштердің 2,1 пунктіне төмен. Екінші «локдаун» тамыз айында аяқталғаннан кейін белсенділік біршама қалпына келді және индекс 45,4 тармаққа жетті, дегенмен бір жыл бұрынол 51 тармақ шамасында болған[8].

Қазақстан билігі бизнеске қолдау шараларының тұтас кешенін ұсынды, олардың тізімі үнемі кеңейіп келеді. Бұл жұмыспен қамтылған халықтың 39% - дан астамын шағынжәне орта кәсіпкерлік жұмыс орындарымен қамтамасыз ететін ел үшін маңызды.

Сонымен қатар Халықаралық ұйымдардың экономистері басқа перспективаларды болжап отыр: Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) Қазақстан үшін болжамын нашарлатты. Сәуір айында халықаралық ұйым 2019 жылы республиканың нақты ЖІӨ-нің 4,5% өсуін назарға ала отырып, 2020 жылдың қорытындысы бойынша көрсеткіш 2,5% - ға төмендейді деп болжады. ХВҚ маусым айында COVID-19 пандемиясының "2020 жылдың бірінші жартысында экономикалық белсенділікке күтілгеннен гөрі теріс әсер еткенін және қалпына келтіру бұрын болжанғаннан гөрі біртіндеп болатынын" хабарлады. Енді мамандар 2020 жылы Қазақстанның нақты ЖІӨ-нің төмендеуі 2,7% - ды құрайды деп есептейді. Сарапшылар өткен жыл мен қазіргі жыл арасындағы айырмашылық өте маңызды деп санайды (7,2 тармақ). ХВҚ-ның сәуір айындағы болжамдары бойынша 2020 жылы Қазақстандағы жұмыссыздық 7,8% деңгейінде болады[9].

Тұжырымдар. Халықтың нақты табысының төмендеуі жыл соңына дейін жалғасады. Негізгі капиталға салынған инвестициялардың қысқаруымен бірге табыстың төмендеуі тауарлардың ішкі тұтынуына әсер етеді. Бірақ сонымен бірге ішкі сұраныстың қысқаруынан оң нәтиже болады. Ол инфляциялық процестерді тоқтата тұру және тұтыну бағасының өсуін бәсеңдету сияқты құбылыстарда көрініс табады.

Мемлекет шағын және орта бизнеске "адамға балық аулау таяқшасын беру керек, ол балықты өзі ұстайды"қағидасы бойынша қолдау көрсетуде белсенділік танытуда.

2020 жыл 1 қыркүйектегі халыққа Жолдауында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев экономиканың зардап шеккен секторларында шағын және орта бизнестің қолданыстағы барлық несиелері бойынша пайыздық мөлшерлемелерді жылдық 6%-ға дейін мемлекеттік субсидиялауды қамтамасыз етуді тапсырды. Ол төтенше жағдай енгізілген кезде 16 наурыздан бастап 12 айлық кезенді қамтуы керек [10]. Бұдан басқа, экономиканың неғұрлым зардап шеккен секторларында бизнес үшін айналым қаражатын толықтыру бағдарламасы кеңейтіледі. Ол 2020 жылы аяқталады деп жоспарланған болатын, бірақ мемлекет басшысы оны қамтуды кеңейте отырып, 2021 жылдың соңына дейін ұзартуды тапсырды. Қаражат 200 млрд теңгеге ұлғайтылып, бағдарламаның жалпы көлемін 800 млрд теңгеге дейін жеткізеді.

Бұдан басқа, жұмыспен қамтуды қолдау маңызды болып қала береді. Дағдарыс кезінде ең көп зардап шеккен салалардағы бизнес үшін олардың жалақы қорына жүктелген жүктеме азайтылады. Бюджеттен тыс қорларға еңбекақы төлеуден түсетін аударымдар жыл соңына дейін жойылуға тиіс.

Ресми деректер бойынша бүгінгі таңда жұмыспен қамту шараларымен 743 мың адам қамтылды. Жұмыспен қамтудың жол картасы шеңберінде тұрақты жұмыс орындарын құруға және өңірлердің әлеуметтік инфрақұрылымын жақсартуға баса назар аударып отырып, инфрақұрылымдық жобалардың тізбесі оңтайландырылды. "Осы 6702 жоба аяқталғаннан кейін аралас салаларда қосымша 100 мыңнан астам тұрақты жұмыс орны құрылады. Қажетті ресурстар бөлінді, барлық құралдар бар, сондықтан еңбек нарығында теңгерімсіздіктің туындауына жол беруге болмайды. Үкімет органдары алдына нақты тапсырмалар қойылды:

- Еңбек министрлігі мен әкімдіктер қаражатты толық игеруді және мемлекеттік бағдарламаларда қарастырылған іс-шараларды іске асыру;

- электрондық еңбек биржасының бизнес-процестерін оңтайландыру және жұмыспен қамту шараларымен проактивті қамтуды дамыту бойынша шаралар қабылдау, жұмыспен қамту шараларын іске асыру мониторингін күшейту;

- әкімдіктер әрбір жұмыссыздың бейінін қалыптастырып, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бойынша атаулы жұмыс жүргізу; жұмыспен қамтудың жоспарланған индикаторларына қол жеткізуді қамтамасыз ету және тұрақты жұмыс орындарын құруға ерекше назар аудару қажет;

- Ұлттық экономика, ауыл шаруашылығы министрліктері "Атамекен" ҰКП-мен және әкімдіктермен бірлесіп, бизнес-бастамаларды дамыту және қолдау жөніндегі жұмысты жандандыру [11].

Дағдарысқа қарамастан, бизнес, әсіресе орта бизнес, дамуын жалғастыруда. Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша, 2020 жылдың бірінші тоқсанының соңына қарай елде 2 481 заңды тұлға орта кәсіпорындар жұмыс істеді, олар 1,4 млрд теңгеге жуық өнім шығарды. Бұл сегмент барлық шағын және орта бизнес субъектілерінің 0,2% - ынан аз болса да, ол оның барлық шығарылымының 21,3% - ын қамтамасыз етеді. Бұл ретте ол өзінің дамуына, негізінен, өз қаражаты есебінен инвестициялайды. KPMG "Қазақстандағы тікелей инвестициялар нарығы" компаниясының зерттеуінде қазақстандық кәсіпорындардың 59%-ы өз ақшаларын негізгі капиталға (яғни тікелей дамытуға) салады делінген. Бұл ретте банктердің кредиттері бар болғаны 8%-ды құрайды, дегенмен бизнес үшін қаражаттың негізгі көзі дәл осы банк секторы болып табылады. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа Жолдауында атап өткендей, "шағын және орта бизнес пандемияның негізгі соққысын өз мойнына алып, қиын кезеңдерді бастан кешуде". Мұндай жағдайда кәсіпкерлерге пандемияның "соққысын" тегістеуге арналған әртүрлі қолдау шаралары ұсынылады. Бұл бизнеске экономикалық тұрлаусыздықты жеңуге және сол арқылы Қазақстандағы бүкіл экономика мен халықтың жұмыспен қамтылуын қолдауға көмектесуі тиіс [12].

Еңбек нарығы үнемі өзгеріп отырады және 5 жыл бұрын сұранысқа ие мамандықтар бүгінде маңызды емес және жалақысы төмен болуы мүмкін. Мұндай өзгерістерді болжау оңай емес. Дегенмен, коронавирустық пандемия жаңа тауашаларды ашты және АКТ және онымен байланысты бағыттар; медицина және фармацевтика, медициналық бұйымдар өндірісі; азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету инфрақұрылымы (сауда инфрақұрылымы, тамақ өнімдерін өндіру және т.б.); құрылыс және құрылыс индустриясы сияқты салаларды дамытуға серпін берді деп сеніммен айтуға болады. Карантин режимінің енгізілуіне байланысты интернеттің және тиісінше онлайн-қызметтер мен электрондық сауданың маңыздылығы едәуір өсті. Сондай-ақ, халықтың онлайн-режимдегі жұмыс жағдайларына біртіндеп бейімделуі байқалады. Фармацевтикалық тауарлар мен медициналық өнімдерге сұраныстың артуына байланысты медициналық инфрақұрылым маңызды рөл атқарады. Ал құрылыс саласы экономика өсімінің драйверлерінің біріне айналды. Сондықтан пандемия салдарын жою және оның соңынан экономиканы дамыту бойынша жүргізілетін жұмыстар осы тенденцияларды ескере отырып іске асырылуы қажет деп санаймыз.

Қорытынды: Сондықтан да қазіргі кезде экономиканың нақты секторында жұмыссыздықпен күресу проблемасын жаңа жұмыс орындарының құрылуымен, жұмыспен қамту саясатын үздіксіз және белсенді жүргізілуімен, жұмыссыздықтан сақтандыру жоспарларымен шешу керектігі уақыт заңдылығы.

Әдебиеттер тізімі

1. Р.К. Ниязбекова, С.А. Илашева, Б.Д.Бекназаров. Түркістан облысының еңбек нарығының тауарлар мен қызметтерді жеткізу тізбегіндегі орны мен рөлі, Хабаршы, №3, (11) 2020 ж. pp. 151-159

2. "Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы" 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Қазақстан Республикасының Заңы (жүктеу: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31408637).
3. <https://www.un.org/development/desa/ru/>
4. <https://www.google.com/search?q>
5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek?lang=kk>
6. <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-12/v-kazakhstan-vyrosli-dokhody-naseleniya>
7. <https://24.kz/ru/news/delovye-novosti/item/416752-dokhody-kazakhstansev-sokrashchayutsya>
8. <https://m.nationalbank.kz/ru/news/1.html>
9. <https://factcheck.kz/socium/statistika-zanyatosti-v-kazaxstane-pravda-ili-manipulyaciya/>
10. ҚАЗАҚСТАН ЖАҢА ЖАҒДАЙДА: ӘРЕКЕТ ЕТУ КЕЗЕҢІ. Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы.
11. <https://primeminister.kz/ru>
12. https://www.inform.kz/ru/kak-v-kazahstane-podderzhivayut-malyi-i-sredniy-biznes-vo-vremya-pandemii_a3694302

References

- 1 Niyazbekova R.K., Pashcheva S.A., Beknazarov B.D. Turkestans oblysyny e bek nary yny-tauarlar men yzmetterd zhetk zu t zbeg ndeg orny men. *Khabarshy* No. 3 -11, 2020 zh, pp. 151-159.
- 2 Law of the republic of Kazakhstan dated June 21 2013 No. 105-V «Opension provision in the-republic of Kazakhstan» (downloaded at https://online.zakon.kz/document/doc_id/31408637).
- 3 <https://www.un.org/development/desa/ru/>
- 4 <https://www.google.com/search?q>
- 5 https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek_lang_kk
- 6 <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019/12/v-kazakhstan-vyrosli-dokhody-naseleniya>
- 7 <https://24.kz/ru/news/delovye-novosti/item/416752-dokhody-kazakhstansev-sokrashchayutsya>
- 8 <https://m.nationalbank.kz/ru/news/1.html>
- 9 <https://factcheck.kz/socium/statistika-zanyatosti-v-kazaxstane-pravda-ili-manipulyaciya>
- 10 KAZAKHSTAN IN THE NEW CONDITION: THE PHASE OF ACTION. Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan, September 1, 2020 .
- 11 <https://primeminister.kz/ru>
- 12 https://www.inform.kz/ru/kak-v-kazahstane-podderzhivayut-malyi-i-sredniy-biznes-vo-vremya-pandemii_a3694302

АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЯ ДОХОДОВ КАЗАХСТАНЦЕВ В УСЛОВИЯХ РОСТА УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ, СВЯЗАННОГО С ПАНДЕМИЕЙ COVID-19

**Б.Д.Бекназаров*¹, *А.Ю.Агабеков*², *С.М.Туралина*³, *Н.С.Жармаханбетов*⁴

¹Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова,
Шымкент, Казахстан

^{2,3,4}Международного Университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан

e-mail: bakyt.80@mail.ru

Резюме. В статье рассмотрены актуальные проблемы сохранения доходов населения в условиях кризиса и роста уровня безработицы, связанных с пандемией коронавируса COVID-19 как в мире, так и в стране. Проанализированы меры государства по поддержке населения и открытию новых рабочих мест.

Ключевые слова: макроэкономическая нестабильность, Международная Организация Труда, безработица, кризис, трудовые ресурсы, социальная поддержка, социальные пособия, малый и средний бизнес.

ANALYSIS OF CHANGES IN INCOMES OF KAZAKHSTAN CITIZENS IN THE CONTEXT OF RISING UNEMPLOYMENT ASSOCIATED WITH THE COVID-19 PANDEMIC

**B.D.Beknazarov*¹, *A.U.Agabekov*², *S.M.Turalina*³, *N.S.Zharmakhanbetov*⁴

¹M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

^{2,3,4}Silk Way International University, Shymkent, Kazakhstan

e-mail: bakyt.80@mail.ru

Summary. The article deals with the current problems of preserving the population's income in the context of the crisis and the growth of the unemployment rate associated with the COVID-19 coronavirus pandemic both in the world and in the country. Government measures to support the population and create new jobs are analyzed.

Key words: macroeconomic instability, international Labor Organization, unemployment, crisis, labor resources, social support, social benefits, small and medium-sized businesses.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО БИЗНЕСА

Р.Ж. Калгулова, Ш.Т. Алмагамбетова, В.Н. Боброва*

КазАДИ им. Л.Б. Гончарова, Алматы, Казахстан

e-mail: gulya_m86@mail.ru

Аннотация. *Малый бизнес выполняет достаточно большую роль в экономике, его развитие влияет на экономический рост, на ускорение научно-технического прогресса, на насыщение рынка товарами необходимого качества, на создание новых дополнительных рабочих мест, т.е. решает многие актуальные экономические, социальные и другие проблемы. Во всех экономически развитых странах государство оказывает большую поддержку малому предпринимательству, которому свойственны цивилизованные черты. Успешное развитие экономики невозможно без активного взаимодействия бизнеса и государства, мобилизации совместных усилий и целенаправленного использования имеющихся ресурсов.*

Помощь государства остается основным и необходимым условием развития малого бизнеса. При этом основной тенденцией в развитии системы помощи стал отход от прямых дотационных мер воздействия, так как помощь государства в такой форме недостаточно стимулирует предпринимательскую инициативу. Свою большую эффективность доказали меры косвенной поддержки, такие как гарантированные кредиты, государственные заказы, льготное налогообложение. Важной тенденцией поддержки малого бизнеса является уход от всеобщего охвата программ, помощь должна носить стимулирующий и выборочный характер.

Ключевые слова: *Малый бизнес, субъекты частного предпринимательства, предпринимательство, кредитование, льготное финансирование, портфель кредитов, секьюритизация, инвестиционная программа, коэффициент ликвидности, государственная поддержка.*

Основные положения. В условиях пандемии, усугубившей проблемы развития малого бизнеса, вопросы государственной поддержки являются актуальными.

В статье анализируются меры, направленные на реализацию мероприятий, предусмотренных программами развития субъектов малого бизнеса. Экономическая реальность в условиях пандемии требует проведения дополнительных мер со стороны финансового сектора для формирования экономики с высокой добавленной стоимостью и уровнем дохода.

Введение. Становление и развитие сектора малого бизнеса является одним из приоритетных направлений социально-экономической политики любого государства. Процесс развития малого предпринимательства Казахстана протекает ускоренными темпами, вынуждая решать эту проблему в ограниченные сроки, создавая предварительно правовую, административную и финансовую основу его функционирования.

В настоящее время, когда Казахстан находится на пороге качественно нового этапа своего развития, несмотря на сложившуюся сложную экономическую ситуацию в мировом народном хозяйстве и экономический кризис, частично затронувший и нашу страну, экономика республики должна базироваться на предпринимательской инициативе и косвенном государственном регулировании, на механизме конкуренции, обеспечивающей социально-экономический отбор наиболее эффективных хозяйствующих субъектов с наименьшими издержками производства и в то же время наиболее полно удовлетворяющей рыночные потребности. Это возможно только при действенной государственной поддержке предпринимательства.

В Послании Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [1], Указе Президента Республики Казахстан «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года. [2], Плате нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева [3], Статье Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [4], Послании Президента РК К. К. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основы стабильности и процветания Казахстана [5] и других документах последовательные действия по поддержке малого и среднего бизнеса выделены в основное приоритетное направление государственной политики.

Материалы и методы исследования. Обоснование теоретических положений и выводов осуществлялось на основе аналитического, статистического, логического метода, системного подхода.

Результаты и обсуждение.

Экономическая теория предлагает три варианта отношения государства к малому бизнесу (МБ):

- полное устранение государства от проблем при наличии частного субъекта;
- наличие государственного регулирования деятельности частного субъекта;
- непосредственная хозяйственная деятельность государства.

Отнесение субъектов предпринимательства к категориям используется для целей:

- государственной статистики;
- оказания государственной поддержки;
- применения иных норм законодательства Республики Казахстан.

Для целей государственной статистики используется только критерий среднегодовой численности работников.

Субъектами малого предпринимательства являются индивидуальные предприниматели без образования юридического лица и юридические лица, осуществляющие предпринимательство, со среднегодовой численностью работников не более ста человек и среднегодовым доходом не свыше трехсоттысячекратного месячного расчетного показателя, установленного Законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года.

Субъектами микропредпринимательства являются субъекты малого предпринимательства, осуществляющие частное предпринимательство, со среднегодовой численностью работников не более пятнадцати человек или среднегодовым доходом не свыше тридцатитысячекратного месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года.

Для целей государственной поддержки и применения иных норм законодательства Республики Казахстан субъектами малого предпринимательства, в том числе микропредпринимательства, не могут быть признаны индивидуальные предприниматели и юридические лица, осуществляющие:

- 1) деятельность, связанную с оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров;
- 2) производство и (или) оптовую реализацию подакцизной продукции;
- 3) деятельность по хранению зерна на хлебоприемных пунктах;
- 4) проведение лотереи;
- 5) деятельность в сфере игорного бизнеса;
- 6) деятельность, связанную с оборотом радиоактивных материалов;
- 7) банковскую деятельность (либо отдельные виды банковских операций) и деятельность на страховом рынке (кроме деятельности страхового агента);
- 8) аудиторскую деятельность;
- 9) профессиональную деятельность на рынке ценных бумаг;
- 10) деятельность кредитных бюро;
- 11) охранную деятельность;
- 12) деятельность, связанную с оборотом гражданского и служебного оружия и патронов к нему.

Индивидуальные предприниматели и юридические лица, осуществляющие деятельность, указанную в настоящем пункте, относятся к субъектам среднего предпринимательства, а в случае соответствия критериям - к субъектам крупного предпринимательства.

Роль и место малого бизнеса в экономике возрастает, т.к. его развитие влияет на экономический рост, ускорение научно-технического прогресса, насыщение рынка товарами, на создание дополнительных рабочих мест, т.е. решает многие актуальные экономические, социальные и другие проблемы. Это возможно только при действенной государственной поддержке предпринимательства.

В Казахстане в период пандемии произошло увеличение объема кредитования в Северо-Казахстанской, Костанайской и Карагандинской областях. При этом существенное уменьшение по Восточно-Казахстанской области, это связано со снижением численности действующих субъектов МСП, возглавляемых женщинами, соответственно и численности занятых. Тем не менее, доля кредитования в г. Алматы в общем портфеле кредитов выросла, учитывая также и другие источники кредитования [6].

Валовый внутренний продукт (ВВП) Казахстана по итогам 1 полугодия 2020 года снизился на 1,8%, что составило уменьшение на 5,9 процентных пункта по сравнению с 1 полугодием 2019 года. Основными факторами снижения показателей экономики стали ввод ограничительных мер, а также снижение производственной активности в базовых отраслях экономики. В структуре ВВП за январь-июнь 2020 г. производство товаров составило 38,8%, производство услуг – 55,1%. Основную долю в производстве ВВП занимает промышленность – 30,5%, оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов – 14,4%. Объем промышленного производства в январе-июне 2020 г. составил 12541,8 млрд. тенге в действующих ценах, что на 3,1% больше, чем в 1 полугодии 2019 г. Основной вклад в ВВП страны из субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП) вносит малое предпринимательство (МП), на его долю в 1 полугодии 2020 года приходилось 22,0%, в то время как на средний бизнес – 6,4% ВВП. В 1 полугодии 2020 года доля МП по сравнению с аналогичным показателем 2019 года практически не изменилась. В целом, доля МП в ВВП Казахстана осталось на том же уровне, что и в предыдущем году.

На 1 июля 2020 года в Республике Казахстан насчитывалось 1345,9 тысяч единиц субъектов малого и среднего предпринимательства, что на 25,3 тысячи больше, чем в 2019 году (1320,6 тыс. единиц). В структуре

МСП на долю индивидуальных предпринимателей приходится 63,5%, на крестьянские хозяйства – 16,2%, на юридические лица, относящиеся по критериям к субъектам МП – 20,2%. Юридических лиц, относящихся по критериям к субъектам СП насчитывается 2 541 единиц, что составляет 0,2% от общего количества субъектов МСП. Малое и среднее предпринимательство в Казахстане в 1 квартале 2020 года обеспечило работой более трёх миллионов человек, или 37,0% экономически активного населения [7].

Фонд «Даму» выступает основным институтом развития малого и среднего бизнеса (МСБ), основной целью деятельности Фонда является поддержка в открытии и продвижении отечественного предпринимательства. За 2013-2019 годы Правительство Республики Казахстан через Фонд «Даму» обеспечило объемы льготного финансирования МСБ, сопоставимые со странами Организации по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР): бюджет программ поддержки МСБ за этот период составил 748 млрд тенге. Данные меры позволили профинансировать 85,6 тысяч проектов МСБ на общую сумму 3,5 трлн тенге. За 7 лет портфель кредитов МСБ в банках второго уровня (БВУ) вырос до 4,0 трлн тенге, доля МСБ в портфеле выросла до 26,9% [8].

В странах ОЭСР основными инструментами поддержки предпринимательства являются субсидии, гарантии, льготное кредитование, финансирование экспортоориентированных компаний и другие. В Казахстане данные меры также успешно внедрены и реализуются. Наряду с традиционными мерами поддержки, Фонд «Даму» внедряет новые инструменты, такие как секьюритизация, льготное кредитование на принципах исламского финансирования, выпуск купонных «зеленых облигаций». Данные меры способствуют дальнейшему развитию предпринимательства.

Казахстан проводит амбициозную политику по вопросам финансирования бизнеса: в 2018 г. Турция направила на развитие бизнеса 11 856 млн. долларов США, Россия – 2298, Австрия – 993, Казахстан – 901,5, Финляндия – 899, Нидерланды – 754,7, Чехия – 338 млн. долларов США [9]. Сравнительный анализ политики по вопросам финансирования бизнеса приведен на рисунке 1.

Правительством Казахстана с начала пандемии коронавирусной инфекции принимается ряд антикризисных мер по возобновлению роста экономики. Субъектам малого и среднего бизнеса в наиболее пострадавших отраслях была предоставлена отсрочка платежей по кредитам сроком до 1 октября 2020 г.

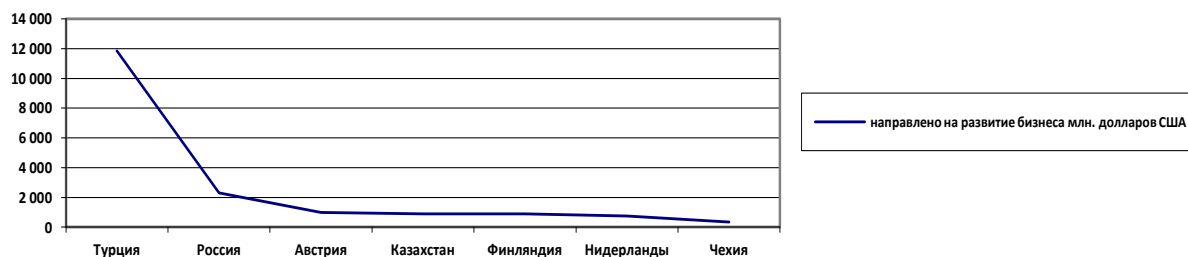

Рисунок 1 - Сравнительный анализ политики по вопросам финансирования бизнеса (составлена на основе данных [9])

Агентством РК по регулированию и развитию финансового рынка совместно с Национальным Банком реализуется программа льготного кредитования предпринимателей из пострадавших отраслей на пополнение оборотных средств. Общий объем программы составляет 600 млрд тенге, предоставляются займы под оборотный капитал на 1 год по ставке 8% годовых. Выдано 3125 займов на общую сумму 380 млрд тенге [7].

Реализуется инвестиционная программа «Экономика простых вещей», бюджет программы был увеличен с 600 млрд до 1 трлн тенге, предоставляются кредиты по ставке 6% годовых. Параллельно действует программа «Дорожная карта бизнеса-2025», которая позволяет снизить долговую нагрузку. Гарантии предоставляются до 85% от займа. Как контрциклическая мера Агентством на временной основе были снижены требования по достаточности капитала. Снижены требования по достаточности капитала, по кредитам, выдаваемым субъектам малого предпринимательства, что позволяет стимулировать выдачу таких займов. Снижены требования по коэффициенту ликвидности [9].

Данные меры позволили высвободить 468 млрд тенге собственного капитала и ликвидности в размере 1,8 трлн тенге. Данные средства направлены в экономику страны для поддержки банковского кредитования.

Анализируя зарубежный и отечественный опыт развития данного сектора, можно указать на следующие преимущества малого бизнеса:

- более быстрая адаптация к местным условиям хозяйствования;
- большая независимость действий субъектов малого предпринимательства, гибкость и оперативность в принятии решений;
- относительно невысокие расходы при осуществлении деятельности, особенно затраты на управление;

- большая возможность реализовать свои идеи, проявить свои способности;
- более низкая потребность в первоначальном капитале и способность быстро вводить изменения в продукцию и процесс производства в ответ на требования местных рынков;
- относительно более высокая оборачиваемость собственного капитала и др.

Сфера услуг по поддержке малого бизнеса в Казахстане развивается неравномерно. Мировой опыт показывает, что его успешное развитие в равной степени зависит и от государственной поддержки, и от предпринимателей, нуждающихся в этих услугах и заинтересованных в развитии собственного бизнеса. Основные факторы, влияющие на развитие малого бизнеса в Казахстане можно сформулировать следующим образом:

1. Защита частной собственности, как основного гаранта роста. Для развития предпринимательства институт частной собственности является залогом того, что предприниматели будут думать о развитии производства в будущем, а не о сиюминутных прибылях любой ценой.

2. Проведение политики полного благоприятствования предпринимательству. Эта политика означает объявление предпринимательства государственной программой развития, предоставление возможности свободного открытия предприятий, свобода производственной деятельности, снятие ограничений к требованиям уставного капитала, численности, основным производственным фондам и т.д.

3. Введение эмбарго на импортируемые товары. Чтобы защитить отечественного товаропроизводителя, вводятся эмбарго на импортируемые товары. Именно такая политика была использована для защиты американского предпринимателя, когда в страну ввозилось буквально все, начиная от продуктов питания, заканчивая промышленными товарами, машинами и механизмами. Такая политика в свое время позволила поддержать собственных предпринимателей от внешней конкуренции, дать время для наращивания оборота и опыта работы собственным предпринимателям, которые в последствии смогли конкурировать с иностранными фирмами.

4. Снижение налоговых ставок. Известен следующий факт, что если сумма налогов превышает определенный уровень (45-50 %) от балансовой прибыли, то объемы поступлений в бюджет сначала прекращают расти, а затем начинают снижаться: предприниматели перестают платить налоги, что в свою очередь, ведет к сокращению налоговой базы. Этот эффект называется "кривой Лаффера" и уже наблюдается как в странах СНГ, так и у нас.

5. Изменение в банковской системе. Одним из самых сложных вопросов в развитии предпринимательства является финансовое обеспечение фирм. На первоначальном этапе, когда предприниматели практически не имеют собственных средств, кредиты банков являются практически единственным способом финансирования. Политика банков в сторону сокращения процентной ставки и увеличения продолжительности сроков кредитования являются мощным фактором предпринимательской активности.

6. Привлечение иностранных инвестиций - второй немаловажный источник финансирования - позволяет получить помощь не только в форме реальных инвестиций, но и в виде технологий, "ноу-хау".

7. Упрощение процедуры создания предприятий, корпораций и выпуска акций. Введение механизма ограниченной ответственности также значительно активизирует предпринимательскую деятельность. Упрощение процедуры регистрации предприятия, сокращение количества справок, требований не только экономит время, но и делает процесс создания бизнеса доступным для как можно большего числа предпринимателей [10].

Заключение. В государственных программах поддержки малого предпринимательства выделяются два вида программ - основные и обеспечивающие.

Целью основных программ является планирование, организация и контроль над предпринимательской деятельностью.

Обеспечивающие программы обслуживают малые предприятия путем создания соответствующей инфраструктуры бизнеса и обеспечением всеми необходимыми видами ресурсов (материальных, финансовых, трудовых, информационных).

Таким образом, оптимальная роль государства состоит в том, чтобы, с одной стороны, достигнуть максимальной либерализации и открытости экономики, с другой - вести активную работу по строительству инфраструктуры и привлечению частного сектора к развитию ключевых отраслей.

Новая экономическая реальность требует трансформации финансового сектора для формирования экономики с высокой добавленной стоимостью и уровнем дохода. Для этого финансовый сектор и услуги должны быть более доступными для населения и бизнеса. При этом финансовый сектор должен сохранять необходимый уровень устойчивости к различным шокам.

Рекомендуется активно стимулировать развитие финансового сектора для большей высокотехнологичности, конкурентоспособности.

Комплекс мер должен быть направлен на обеспечение стабильности финансовой системы, повышение роли финансового рынка в поддержке экономического роста, привлечение инвестиций, развитие фондового рынка, страхового рынка, рынка микрокредитования, защиту потребителей финансовых услуг, развитие финансовых технологий, инноваций, а также интеграции внутреннего рынка глобальной системы.

Список использованной литературы:

- 1 Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». URL: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/.
- 2 Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966.
- 3 План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084.
- 4 Статья Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». URL: <https://www.akorda.kz/>.
- 5 Послание Президента РК К.К. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основы стабильности и процветания Казахстана. – Астана. – Акорда.- 2 сентября 2019 г.
- 6 Сансызбаева, Г.Н., Мусульманкулова, А.А. Дифференциация развития женского предпринимательства по регионам Республики Казахстан // Статистика, учет и аудит. – 2020. - № 3(78). - С. 17-23.
- 7 Официальный сайт Комитета РК по статистике <https://stat.gov.kz/>
- 8 Официальный сайт АО «Фонд развития предпринимательства Даму» <https://www.damu.kz/>
- 9 Государственная программа поддержки и развития бизнеса "Дорожная карта бизнеса-2025" Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 декабря 2019 года № 968. – Астана. – Акорда. - 2019
- 10 Наурызбекова, А.Е. Государство и проблемы малого и среднего предпринимательства в Казахстане // Вестник КазГУ. Серия экономическая. – Алматы, – 2017. – № 2.- С.5

Spisok ispolzovannoi literatury:

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera natsii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyi politicheskii kurs sostoyavshegosya gosudarstva». URL: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/.
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 fevralya 2018 goda № 636 «Ob utverzhenii Strategicheskogo plana razvitiya Respubliki Kazakhstan do 2025 goda. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966.
- 3 Plan natsii - 100 konkretnykh shagov po realizatsii pyati institutsionalnykh reform Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva (mai 2015 goda). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084.
- 4 Statya Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera natsii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Vzglyad v budushchee: modernizatsiya obshchestvennogo soznaniya». URL: <https://www.akorda.kz/>.
- 5 Poslanie Prezidenta RK K.K. Tokaeva narodu Kazakhstana «Konstruktivnyi obshchestvennyi dialog – osnovy stabilnosti i protsvetaniya Kazakhstana. – Astana. – Akorda.- 2 sentyabrya 2019 g.
- 6 Sansyzbaeva, G.N., Musulmankulova, A.A. Differentsiatsiya razvitiya zhenskogo predprinimatelstva po regionam Respubliki Kazakhstan // Statistika, uchet i audit. – 2020. - № 3(78). - S. 17-23.
- 7 Ofitsialnyi sait Komiteta RK po statistike <https://stat.gov.kz/>
- 8 Ofitsialnyi sait AO «Fond razvitiya predprinimatelstva Damu» <https://www.damu.kz/>
- 9 Gosudarstvennaya programma podderzhki i razvitiya biznesa "Dorozhnaya karta biznesa-2025" Utverzhdena postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 24 dekabrya 2019 goda № 968. – Astana. – Akorda. - 2019
- 10 Nauryzbekova, A.E. Gosudarstvo i problemy malogo i srednego predprinimatelstva v Kazakhstane // Vestnik KazGU. Seriya ekonomicheskaya. – Almaty, – 2017. – № 2.- С.5

ШАҒЫН БИЗНЕСТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

Р.Ж.Қалғұлова *, Ш.Т. Алмағамбетова, В.Н. Боброва

Л.Б. Гончаров атындағы ҚазАЖИ, Алматы, Қазақстан

e-mail: gulya_m86@mail.ru

Түйін. Шағын бизнес экономикада үлкен рөл атқарады, оның дамуы экономикалық өсуге, ғылыми-техникалық прогресті жеделдетуге, нарықты қажетті сапалы тауарлармен қанықтыруға, жаңа қосымша жұмыс орындарын құруға әсер етеді, яғни көптеген өзекті экономикалық, әлеуметтік және басқа да мәселелерді шешеді. Барлық экономикалық дамыған елдерде мемлекет өркениетті белгілермен сипатталатын шағын кәсіпкерлікке үлкен қолдау көрсетеді. Бизнес пен мемлекеттің белсенді өзара іс-қимылынсыз, бірлескен күш-жігерді жұмылдырусыз және қолда бар ресурстарды мақсатты пайдаланусыз экономиканың табысты дамуы мүмкін емес.

Мемлекет көмегі шағын бизнесті дамытудың негізгі және қажетті шарты болып қала береді. Бұл ретте көмек жүйесін дамытудағы негізгі үрдіс тікелей дотациялық ықпал ету шараларынан кету болды,

өйткені мемлекеттің осындай нысандағы көмегі кәсіпкерлік бастаманы жеткілікті ынталандырмайды. Кепілдік берілген кредиттер, Мемлекеттік тапсырыстар, жеңілдікті салық салу сияқты жанама қолдау шаралары өзінің үлкен тиімділігін дәлелдеді. Шағын бизнесті қолдаудың маңызды бағыты-бағдарламаларды жалты қамтудан аулақ болу, көмек ынталандырушы және таңдаулы болуы керек.

Түйінді сөздер: Шағын бизнес, жеке кәсіпкерлік, кәсіпкерлік, несиелеу, жеңілдетілген қаржыландыру, несиелік портфель, секьюритизендіру, инвестициялық бағдарлама, өтімділік коэффициенті, мемлекеттік қолдау.

STATE SUPPORT OF SMALL BUSINESSES

R.Zh. Kalgulova*, Sh.T. Almagambetova, V.N. Bobrova

L.B. Goncharov Kazakh Automobile and Road Institute (KazADI), Almaty, Kazakhstan

e-mail: gulya_m86@mail.ru

Summary. Small business plays a fairly large role in the economy, its development affects economic growth, accelerates scientific and technological progress, saturates the market with goods of the required quality, creates new additional jobs, that is, it solves many urgent economic, social and other problems. In all economically developed countries, the state provides great support to small businesses, which are characterized by civilized features. Successful economic development is impossible without active interaction between business and the state, mobilization of joint efforts and targeted use of available resources.

State aid remains the main and necessary condition for the development of small businesses. At the same time, the main trend in the development of the aid system has become a departure from direct subsidized measures of influence, since state aid in this form does not sufficiently stimulate entrepreneurial initiative. Measures of indirect support, such as guaranteed loans, government orders, and preferential taxation, have proven to be very effective. An important trend in supporting small businesses is moving away from universal coverage of programs; assistance should be stimulating and selective.

Key words: Small business, private entrepreneurship, entrepreneurship, lending, concessional financing, loan portfolio, securitization, investment program, liquidity ratio, government support.

УДК 336.02
МРНТИ 06.35.51

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.30>

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В СИСТЕМЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

К.А. Кененова

Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

e-mail: kkenen@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассмотрены цели, уровни и инструменты налогово-бюджетной политики государства и их взаимосвязь, а также изучены факторы, влияющие на эффективность бюджетно-налоговой политики государства. Для определения количественных значений эффективности налогово-бюджетной политики страны рассмотрены такие методы, как определение величины налоговой нагрузки, оценка эффективности затрат бюджетных средств, приведены расчеты данных параметров применительно к условиям Республики Казахстан. С целью снижения нагрузки на бюджет рекомендуется сокращение прямого финансирования реального сектора экономики, отдавая предпочтение стимулированию рыночных инструментов развития.

Ключевые слова: налоговая нагрузка, эффективность затрат, бюджетно-налоговая политика, дефицит бюджета, устойчивость бюджета

Основные положения. Для повышения эффективности бюджетно-налоговой политики автором предлагается алгоритм оценки бюджетных рисков и проведение работы по повышению уровня бюджетного самообеспечения всех регионов страны, необходимость совершенствование механизма госаудита и финконтроля, отвечающее за эффективное формирование и использование финансовых ресурсов государства.

Введение. Актуальность темы данной статьи связана с тем, что для достижения экономического роста страны и выполнения социальных программ, принятых правительством Казахстана, необходимо повышение эффективности бюджетно-налоговой политики государства. Решение многочисленных задач в экономической и социальной сферы жизнедеятельности страны требует кардинально повысить эффективность бюджетно-налоговой политики государства.

Эффективность бюджетно-налоговой политики государства зависит от достаточного количества налоговых поступлений и достижения минимальных затрат на налоговое администрирование. При этом

необходимо сохранение социальной и финансовой политики на таком уровне, чтобы уровень налоговой нагрузки не был непосильным бременем для экономики и налогоплательщиков. Положительной тенденцией для повышения эффективности бюджетно-налоговой политики является создание благоприятного климата для международных инвестиций и их привлечение.

Исследуя данную проблему, отмечаем наличие двух уровней бюджетно-налоговой политики страны.

Первый уровень отвечает за стратегические (долгосрочные) цели бюджетно-налоговой политики, оказывающие непосредственное воздействие на происходящие в стране социально-экономические процессы. Цели второго уровня характеризуются заданием параметров в бюджетно-налоговой сфере.

В процессе реализации тактические и оперативные цели могут изменяться и приводить к корректировке стратегических целей.

Реализация рассмотренных целей производится при помощи определенного набора фискальных инструментов.

Методы исследования: анализ, синтез, обобщение. В статье использован мировой опыт разработки модели развития бюджетного менеджмента, использованы методы, как расчет налоговой нагрузки, оценка эффективности затрат бюджета, работа с рисками, повышение уровня бюджетного самообеспечения регионов и их реализация в условиях Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение. На протяжении длительного времени умы ведущих экономистов мира работали над повышением эффективности бюджетно-налоговой политики государства с целью макроэкономического регулирования. Э. Ю. Коломийчук и К. М. Петраш [1] подразделяют бюджетно-налоговую политику страны на два уровня (рисунок 1).

Рисунок 1 – Уровни бюджетно-налоговой политики страны

Первый уровень, показанный на рисунке 1, отвечает за стратегические (долгосрочные) цели бюджетно-налоговой политики, оказывающие непосредственное воздействие на происходящие в стране социально-экономические процессы. Достижение целей первого уровня предусматривает реализацию целей второго уровня, которые подразделяются на тактические (среднесрочные) и оперативные (краткосрочные).

К особенностям целей второго уровня относится определение необходимых параметров функционирования бюджетно-налоговой сферы государства. При реализации целей второго уровня, допустимо изменение тактических и оперативных целей, путем использования набора фискальных инструментов.

Цели первого уровня направлены на обеспечение устойчивого социально-экономического развития государства и повышение уровня жизни населения. Для количественного измерения показателей, описывающих достижение целей первого уровня, автор предлагает рассматривать валовой внутренний продукт (ВВП) в качестве обобщающего показателя экономической деятельности.

При рассмотрении целей второго уровня, в качестве обобщающего показателя предлагается принять величину фискального пространства государства. Казахские ученые М.Б. Кадырова, Г.А. Джунусбекова, А.С. Есенгельдина определяют фискальное пространство как резерв бюджета правительства, который можно использовать для достижения определенных целей без ущерба для финансовых позиций и стабильности экономики [2, с.190]. Фискальное пространство может быть создано при помощи увеличения налогов, использования внешних грантов, привлечения кредитов (как внешних, так и внутренних), оптимизации менее приоритетных расходов бюджета. Однако, необходимо проводить разумную макроэкономическую политику и обеспечивать устойчивость бюджета.

По мнению Л.Л. Игониной, для снижения нагрузки на бюджет следует сокращать прямое финансирование реального сектора экономики, заменив его стимулированием рыночных инструментов развития [3, с.4].

Величина фискального рассчитывается, опираясь на значения доходов, расходов бюджета, трансфертов и займов. Взаимосвязь инструментов и результатов налогового-бюджетной политики приведена на рис. 2.

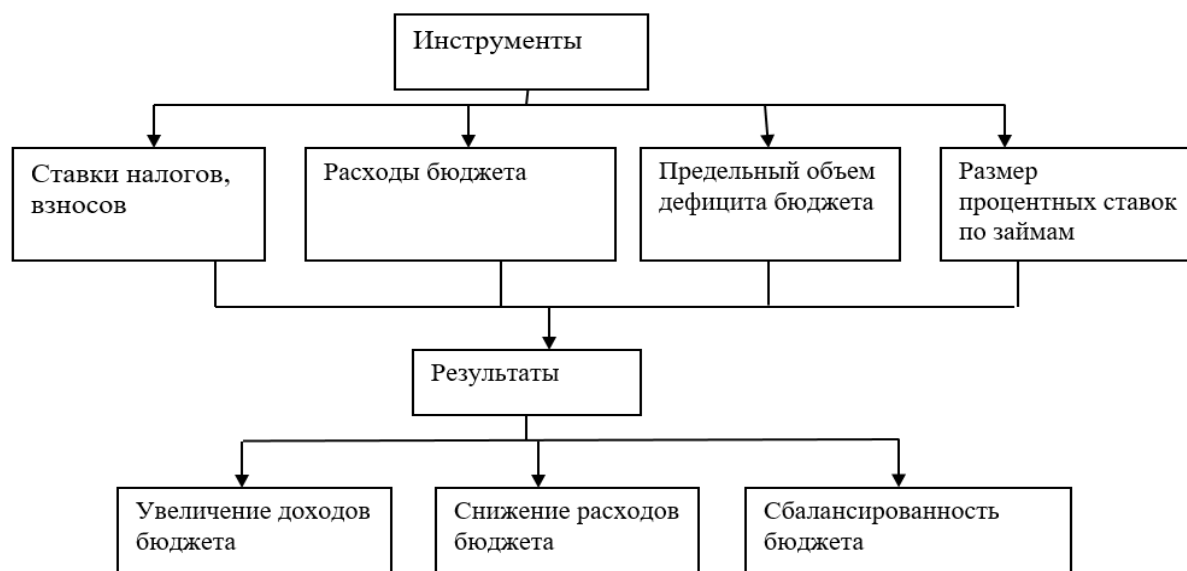

Рисунок 2 – Взаимосвязь инструментов и результатов налогового-бюджетной политики

По нашему мнению, эффективность бюджетно-налоговой политики следует оценивать с учетом следующих факторов (рисунок 3).

Из рисунка 3 видно, что эффективность бюджетно-налоговой политики государства зависит от достаточного количества налоговых поступлений и достижения минимальных затрат на налоговое администрирование, при этом необходимо сохранение социальной и финансовой политики на таком уровне, чтобы уровень налоговой нагрузки не был непосильным бременем для экономики и налогоплательщиков.

По мнению казахских ученых З.Д. Исаковой, А.К. Курманалиной, К.М. Касымовой, положительной тенденцией для повышения эффективности бюджетно-налоговой политики является создание благоприятного климата для международных инвестиций и их привлечение [4, с.39].

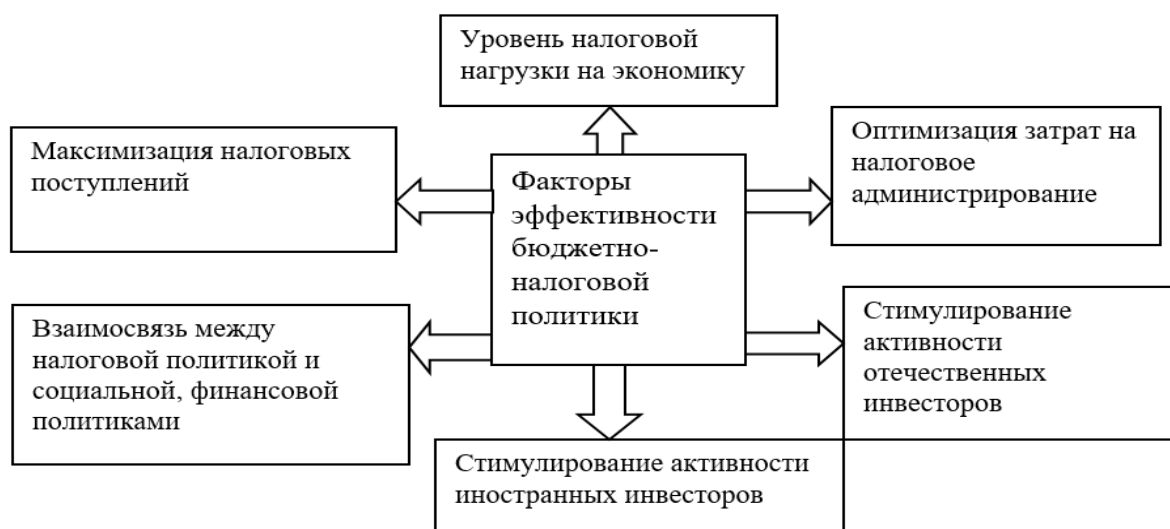

Рисунок 3 – Факторы, влияющие на эффективность бюджетно-налоговой политики государства

Увеличение относительной доли налоговых льгот, направленных на стимулирование инновационного развития экономики, является общемировой тенденцией.

Данная тенденция обуславливает необходимость постоянного совершенствования Казахстаном системы предоставления налоговых льгот субъектам инновационной деятельности, прежде всего субъектам малого и среднего предпринимательства.

Использование широкого спектра налоговых мер, разработанных во всем мире, может помочь выбрать решение, которое наилучшим образом соответствует текущей экономической ситуации и внутренним реалиям. В то же время приведенные примеры свидетельствуют об отсутствии единого готового решения по выбору соответствующих механизмов налогового стимулирования.

Ю.Н. Иванова и В.В. Казаков для определения качества бюджетно-налоговой системы предлагают использовать такой показатель, как уровень налоговой нагрузки [5].

На основе данных Министерства финансов Республики Казахстан нами проведен расчет налоговой нагрузки в стране в период 2013-2019 гг.

Таблица 1

Налоговая нагрузка в Республике Казахстан в 2013-2019 гг.

Показатели	2013 г	2014 г	2015 г	2016 г	2017 г	2018 г	2019 г
Сумма уплаченных налогов, трл.тг.	6,3	7,3	7,6	9,3	11,6	10,8	12,8
ВВП, трл. тг.	35,9	39,6	40,9	46,9	54,3	61,8	64,6
Налоговая нагрузка, %	17,5	18,4	18,5	19,8	21,3	17,4	19,8

На рисунке 4 проиллюстрирована динамика налоговой нагрузки в Республике Казахстан в 2013-2019 гг. Однако, по мнению Н.Н. Быковой, оценка налоговой нагрузки не может дать абсолютно точный результат, так как не учитывает ВВП, производимый в «теневой экономике»; не учитывает корректировки налогов за счет проведения вычетов, причем эти операции осуществляются в разный календарный период [6, с.373].

Важной макроэкономической проблемой любого государства становится определение границ оптимального размера налоговой нагрузки. С одной стороны, рост налоговой нагрузки выше оптимального значения способствует снижению деловой активности субъектов экономики, уменьшает собираемость, способствует росту теневой экономики и развитию схем уклонения от налогов.

Использование низких налоговых ставок, приводят к росту деловой активности предприятий, развитию экономики.

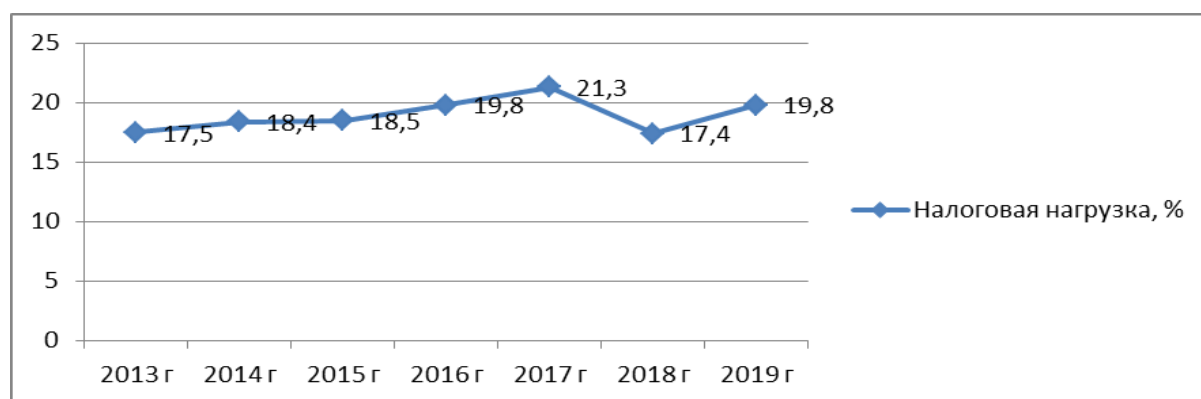

Рисунок 4 – Динамика налоговой нагрузки в Республике Казахстан в 2013-2019 гг.

С другой стороны, уровень налоговой нагрузки не должен быть минимальным, так как от величины доходной части государственного бюджета зависит нормальное финансовое обеспечение и функционирование государства, возможность выполнения намеченных социальных программ.

Для эффективного исполнения бюджета надо иметь действенный инструментарий по оценке государственных расходов.

Предлагаемая З.Д. Искаковой формула (2), применяемая для оценки эффективности затрат бюджета способствует контролю над расходами бюджетных средств, что, несомненно, скажется на эффективности исполнения бюджета [7, с.98].

$$K = (\Sigma D - \Sigma Z) / \Sigma Z$$

(2)

где К – коэффициент эффективности использования бюджета;

ΣD – налоговый доход за год;

ΣZ – налоговые затраты за год;

В таблице 2 проведем расчет эффективности затрат бюджета Республики Казахстан.

Таблица 2

Эффективность затрат бюджета Республики Казахстан в период 2013-2019 гг.

Показатели	2013 г	2014 г	2015 г	2016 г	2017 г	2018 г	2019 г
Доходы, трл.тг.	6,3	7,3	7,6	9,3	11,6	10,8	12,8
Затраты, трл.тг.	6,8	7,7	8,2	9,4	12,4	11,3	14,0
Коэффициент эффективности использования бюджета	-0,07	-0,05	-0,07	-0,01	-0,06	-0,04	-0,09

Результаты расчетов, приведенных в таблице 2, свидетельствуют о том, что в течение всего анализируемого периода в стране имел место небольшой дефицит бюджета. В соответствии с измененными бюджетными правилами, определенными в Концепции новой бюджетной политики Республики Казахстан, начиная с 2018 года, предусматривается снижение дефицита государственного бюджета относительно ВВП до 1%.

В 2019 г. наблюдается тенденция ухудшения коэффициента использования бюджета за счет роста затрат.

Несмотря на рост доходной части, дефицит госбюджета в 2019 году углубился до -1,9% от ВВП против -1,3% в 2018 г. В свою очередь, расходная часть бюджета увеличилась на 20,6% по сравнению с 2018 г. из-за роста расходов на социальную сферу. Вследствие опережающего роста затрат бюджета, наращивание его расходов оказывается очень нежелательным, особенно на фоне снижения накоплений Нацфонда из-за необходимости производить расходы из его средств.

Правительство Республики Казахстан планировало снижение в 2019 году дефицита госбюджета до -1% от ВВП, но в начале 2019 г. были приняты коррективы, изменившие бюджетную ситуацию. Предпринятое в республике фискальное стимулирование экономики на фоне падения нефтяных цен можно назвать оправданным и своевременным [8].

На наш взгляд, рекомендация Счетного комитета Республики Казахстан о необходимости внедрения системы управления бюджетными рисками и планировании долгосрочной устойчивости государственных финансов является своевременной и актуальной.

Заключение. Эффективность бюджетно-налоговой политики государства зависит от достаточного количества налоговых поступлений и достижения минимальных затрат на налоговое администрирование. При этом необходимо сохранение социальной и финансовой политики на таком уровне, чтобы уровень налоговой нагрузки не был непосильным бременем для экономики и налогоплательщиков. Положительной тенденцией для повышения эффективности бюджетно-налоговой политики является создание благоприятного климата для международных инвестиций и их привлечение.

С целью снижения нагрузки на бюджет рекомендуется сокращение прямого финансирования реального сектора экономики, отдавая предпочтение стимулированию рыночных инструментов развития.

Для повышения эффективности бюджетно-налоговой политики предлагается алгоритм оценки бюджетных рисков и проведение работы по повышению уровня бюджетного само обеспечения всех регионов страны.

Список использованной литературы:

1 Коломийчук Э. Ю. Оценка эффективности налоговой нагрузки / Э.Ю.Коломийчук, К. М. Петраш // Экономическое развитие России: драйвер роста или генератор вызовов: Материалы Международной научно-практической конференции. – 2016. – С. 131-134.

2 Кадырова М.Б., Джунусбекова Г.А., Есенгельдина А.С. Современные подходы к управлению бюджетными средствами в Республике Казахстан // Вестник КарГУ. – 2015. – №1(77). – С. 188-192

3 Игонина Л.Л. Оценка эффективности бюджетно-налоговой политики: ретроспективный и целеориентированный подходы // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2014. №28(265) с.2-10

4 Исакова З.Д., Курманалина А.К., Касьмова К.М. Государственный аудит – важный элемент государственного управления в Республике Казахстан в новом формате // Вестник КРСУ. – 2018. – Т. 18, №1. – С. 39-44

5 Иванова Ю. Н., Казаков В.В. Налоговая нагрузка как показатель эффективности налоговой политики государства // Вестник Томского государственного университета. 2015. №399 С.199-203

6 Быкова, Н. Н. Основные аспекты бюджетно-налоговой политики государства / Н. Н. Быкова. // Молодой ученый. — 2016. — № 28 (132). — С. 372-375.

7 Искакова З.Д. Теоретические основы финансов, кредита и роль финансовой системы в развитии Стратегии Казахстана. – Алматы, 2014. – 254с.

8 Отчет Счетного комитета по исполнению республиканского бюджета за 2019 год URL: <http://www.esep.gov.kz>. 20.04.2020.

References

1 Kolomiichuk E. Yu. (Otsenka effektivnosti nalogovoi nagruzki), E. Yu. Kolomiichuk, K. M. Petrash, Ekonomicheskoe razvitie Rossii: draiver rosta ili generator vyzovov: *Materialy Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii.* – 2016. – pp. 131-134.

2 Kadyrova M.B., Dzhunusbekova G.A., Esengeldina A.S. (Sovremennye podkhody k upravleniyu byudzhethnymi sredstvami v Respublike Kazakhstan), *Vestnik KarGU*, 2015., №1(77), pp. 188-192

3 Igonina L.L. (Otsenka effektivnosti byudzhethno-nalogovoi politiki): retrospektivnyi i tseleorientirovannyi podkhody, *Natsionalnye interesy: priority i bezopasnost.*, 2014., №28(265) pp.2-10

4 Iskakova Z.D., Kurmanalina A.K., Kasymova K.M. (Gosudarstvennyi audit – vazhnyi element gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazakhstan v novom formate), *Vestnik KRSU.*, 2018., Т. 18, №11., pp. 39-44

5 Ivanova Yu. N., Kazakov V.V. (Nalogovaya nagruzka kak pokazatel effektivnosti nalogovoi politiki gosudarstva), *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta.*, 2015., №399 pp.199-203

6 Bykova, N. N. (Osnovnye aspekty byudzhethno-nalogovoi politiki gosudarstva), N. N. Bykova., *Molodoi uchenyi.*, 2016., № 28 (132), pp. 372-375.

7 Iskakova Z.D. Teoreticheskiye osnovy finansov. kredita i rol finansovoy sistemy v razvitii Strategii Kazakhstana, Алматы. 2014., 254 p.

8 Otchet Schetnogo komiteta po ispolneniyu respublikanskogo byudzheta za 2019 god URL: <http://www.esep.gov.kz>. 20.04.2020.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БЮДЖЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕ БЮДЖЕТ-САЛЫҚ САЯСАТЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

К.А. Кененова

Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: kkenen@mail.ru

Түйін. Мақалада мемлекеттің салық-бюджет саясатының мақсаттары, деңгейлері мен құралдары және олардың өзара байланысы, сондай-ақ мемлекеттің салық саясатының тиімділігіне әсер ететін факторлар қарастырылады. Елдің салық-бюджет саясаты тиімділігінің сандық мәндерін айқындау үшін салық жүктемесінің шамасын айқындау, бюджет қаражаты шығындарының тиімділігін бағалау сияқты әдістер қаралып, осы параметрлердің Қазақстан Республикасының шарттарына қатысты есептері келтірілген. Бюджетке жүктемені азайту мақсатында дамудың нарықтық құралдарын ынталандыруға басымдық бере отырып, экономиканың нақты секторын тікелей қаржыландыруды қысқарту ұсынылады.

Бюджеттік-салық саясатының тиімділігін арттыру үшін автор бюджеттік тәуекелдерді бағалау алгоритмін және елдің барлық өңірлерін бюджеттік өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейін арттыру бойынша жұмыс жүргізуді, мемлекет қаржысының тиімділігін арттыруда мемлекеттік аудит және бақылау жүйесін заңдылықтар тетіктерін жетілдіру арқылы ұсынады.

Түйінді сөздер: салық жүктемесі, шығындардың тиімділігі, бюджеттік-салық саясаты, бюджет тапшылығы, тұрақтылығы, бюджет

ANALYSIS AND EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF FISCAL POLICY IN THE SYSTEM OF INTER-BUDGET RELATIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kenenova K.A.,

Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: kkenen@mail.ru

Annotation. This article examines the goals, levels and tools of the state's fiscal policy and their relationship, as well as the factors that affect the effectiveness of the state's fiscal policy. To determine the quantitative values of the effectiveness of the country's fiscal policy, we consider such methods as determining the size of the tax burden, evaluating the effectiveness of budget expenditures, and calculating these parameters in relation to the conditions of the Republic of Kazakhstan. In order to reduce the burden on the budget, it is recommended to reduce direct financing of the real sector of the economy, giving preference to stimulating market-based development tools.

To improve the efficiency of fiscal policy, the author suggests an algorithm for assessing budget risks and working to increase the level of budget self-sufficiency in all regions of the country.

Key words: tax burden, cost effectiveness, fiscal policy, budget deficit, budget stability

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАНТ ЖӘНЕ ҚАНТ ҚЫЗЫЛШАСЫ НАРЫҒЫНДА ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

*А.Р.Кереева, Г.Б. Конысбаева**

*І. Жансүгіров атындағы Жетысу университеті Талдықорған, Қазақстан
e-mail: konyysbaeva73@mail.ru*

Аңдапта. *Экономиканың ең маңызды саласының бірі – бұл ауыл шаруашылығы болып табылады. Ауыл шаруашылығы, сонымен қатар өзіне тән ерекшеліктерге ие. Қазіргі кезде экономикалық қатынастар мен өндіріс жағдайының өзгеруіне байланысты нарықтық қатынастарға көшу кезіндегі ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігін анықтау қажет. Нарықтық экономикада тәжірибе көрсеткендей, үдемелі өндірістік шешімге жету үшін қант қызылшасы өндірісін экономикалық тұрғыдан тиімді дамыту үшін сансыз мәселелер туындайды. Енді Қазақстандағы қант қызылшасы өнеркәсібінде күрделі өзгерістер болды. Осы заманғы аграрлық қарым-қатынастағы елдердің даму барысына талдау жасау Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің ары қарай дамуы мемлекеттік қолдаудың тиімділігі және қант зауыты төңірегіне топтасқан кооперативтік бірлестіктерді құру арқылы инновацияны енгізуге тең дәрежеде ыңғайлы жағдай жасай отырып, бәсекеге қабілеттілікті арттыруға жұмылдырылуы керек екендігін көрсетеді. Қант қызылшасымен айналысатын кәсіпорындарда жұмыстың орнықтылығын жоғарылату, инновациялар мен ғылыми-техникалық ілгерілеудің жетістіктерін енгізу және тиімді жоспарлау мен басқару үшін, дұрыс баға белгілеу, қант нарығын шет мемлекеттерден қорғау, жаңа тетіктерін әзірлеу және басқада көптеген мәселелерді қарастыруды талап етеді. Бұл мақалада Қазақстан Республикасында қант қызылшасы өндірісі мен ауыл шаруашылық байланыстардың интеграциялануы және өндіріс тиімділігін арттыру мақсатында ғылыми-инновациялық жүйенің тиімділіктері қарастырылған.*

Түйінді сөздер: *қант қызылшасы, кластер, интеграция, технология*

Негізгі ережелер. Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы еліміздің агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және Қазақстанда жалпы ауыл шаруашылығы саласын дамытуға бағытталған. Бұл бағдарламаның мақсаты, ҚР агроөнеркәсіптік кешені субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдайлар жасау болып табылады.

Осы мақала Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы бойынша жазылған.

Кіріспе. Елімізде ауыл шаруашылығын дамыту үшін атқарылып жатқан жұмыстардың ауқымы барған сайын кеңейіп келеді. Оның ішінде отандық тұқым шаруашылығын оңтайландырып арттыруға да айрықша көңіл бөлініп отыр.

Нарықтық экономика жағдайында қант өндіру мәселесі аса қажетті және маңызды болып отыр, себебі әр жанұяда күнделікті тұтынатын азық-түлік болып есептеледі, сонымен қатар көптеген тағам түрлерінің сапасын және көптеген тағамдарды дайындауда пайдаланылатын компонент болып табылады.

Қазіргі кезде Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Ол бойынша 2021 жылы қант қызылшасы алқабын 32 мың гектарға дейін жеткізу, өнім көлемін 1,0 млн тоннаға өсіру жоспарланып отыр. Осы арқылы ішкі нарықты отандық шикізаттан алынған қантпен толтыру, импорттық шикізатқа тәуелділікті төмендету, қант қызылшасын өндіретін шаруашылықтарға жұмысын алға бастыру үшін қолдау жасау белгіленгенін де атап айтуымыз керек. Елдегі жыл сайынғы қантқа сұраныс – 400 мың тонна. Сарапшылардың есебі бойынша Кедендік одақ елдерінде тәтті түбірдің жаңа жиналымынан 5,3 млн тонна қант өндірілген. [1].

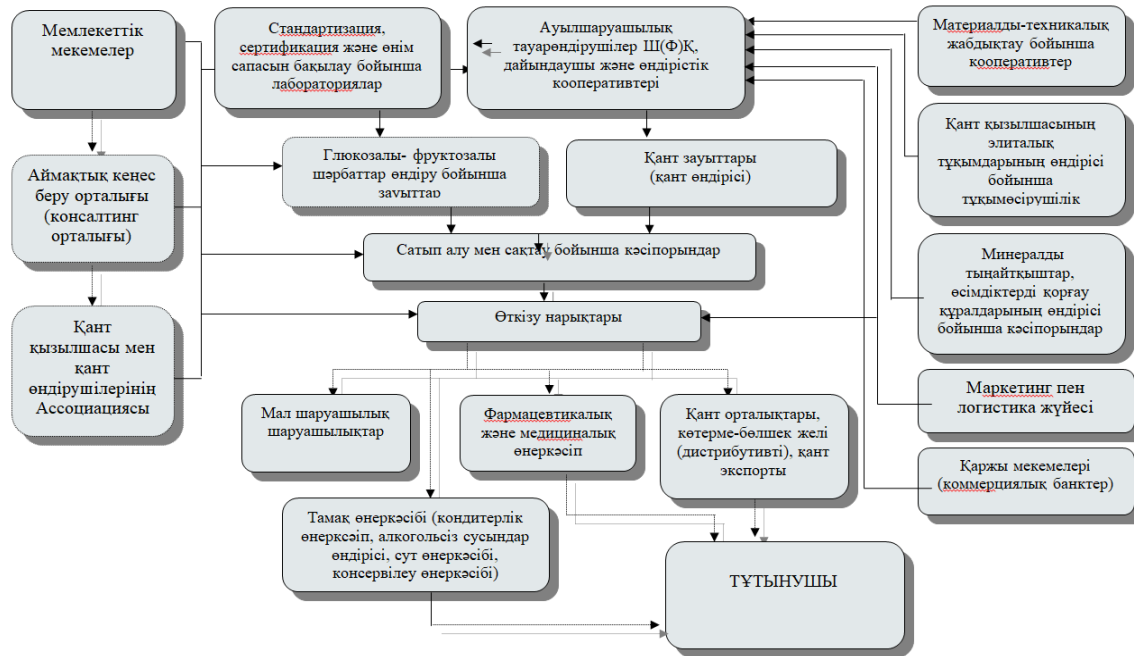
Әдістер. Бұл зерттеудің негізіне шетелдік және отандық авторлардың еңбектері, зерттелетін мәселеге қатысты заңнамалық және нормативтік актілер, экономика және қаржы саласындағы арнайы әдебиеттер, сондай-ақ қазақстандық және шетелдік ғалымдардың теориялық әзірлемелері кірді. Зерттеу барысында келесі жалпы ғылыми әдістер қолданылды: күрделілік, салыстыру, логистикалық және жүйелік тәсілдер. Осы әдістерді қолданған кезде алынған нәтижелердің сенімділігінің жеткілікті деңгейіне, сондай-ақ алынған тұжырымдардың негізділігіне қол жеткізіледі.

Нәтижелер мен талқылау. Ғалымдар Л.И. Леутский мен Р.У. Рахметовалардың жұмыстарында ірі қалалар аумақтарында 28 агроөнеркәсіптік кластерлердің даму мүмкіндіктері, оның ішінде қант пен кондитерлік өнімдерді өндіру бойынша аймақтық кластерді дамыту қарастырылады. Берілген кластерді

құрудың мақсаты заманауи қалдықсыз технология негізінде қант қызылшасы өндірісі мен оны терең өңдеу кәсіпорындарын интеграциялау болып табылады [2].

Кластердің мазмұны мен құрылымын кластер картасы – өндірістік үрдістің барлық тікелей және қосымша мүшелерін көрсететін сызба толық сипаттайды. 1-суретте республикадағы қызылша қанттық кластердің құру құрылымы көрсетілген.

Сурет 1– Қазақстан Республикасында қызылша қанттық кластерді құру құрылымы

Қызылша қанттық кластерге төмендегідей қосымша, жанама салалар кіруі керек:

- өнеркәсіптік және қоғамдық ұйымдар: қант пен қант қызылшасы өндірушілерінің Ассоциациясы, Ұлттық фермерлердің Ұлттық Ассоциациясы, Қазақстанның аграрлық партиясы, тамақ өнімдерін өндірушілердің Кеңесі;

- мемлекеттік мекемелер – Ауыл шаруашылығы министрлігі, индустрия және сауда министрлігі, стандартизация және сертификация комитеті, қант қызылшасы мен қант сапасын бақылау лабораториясы, кедендік комитет;

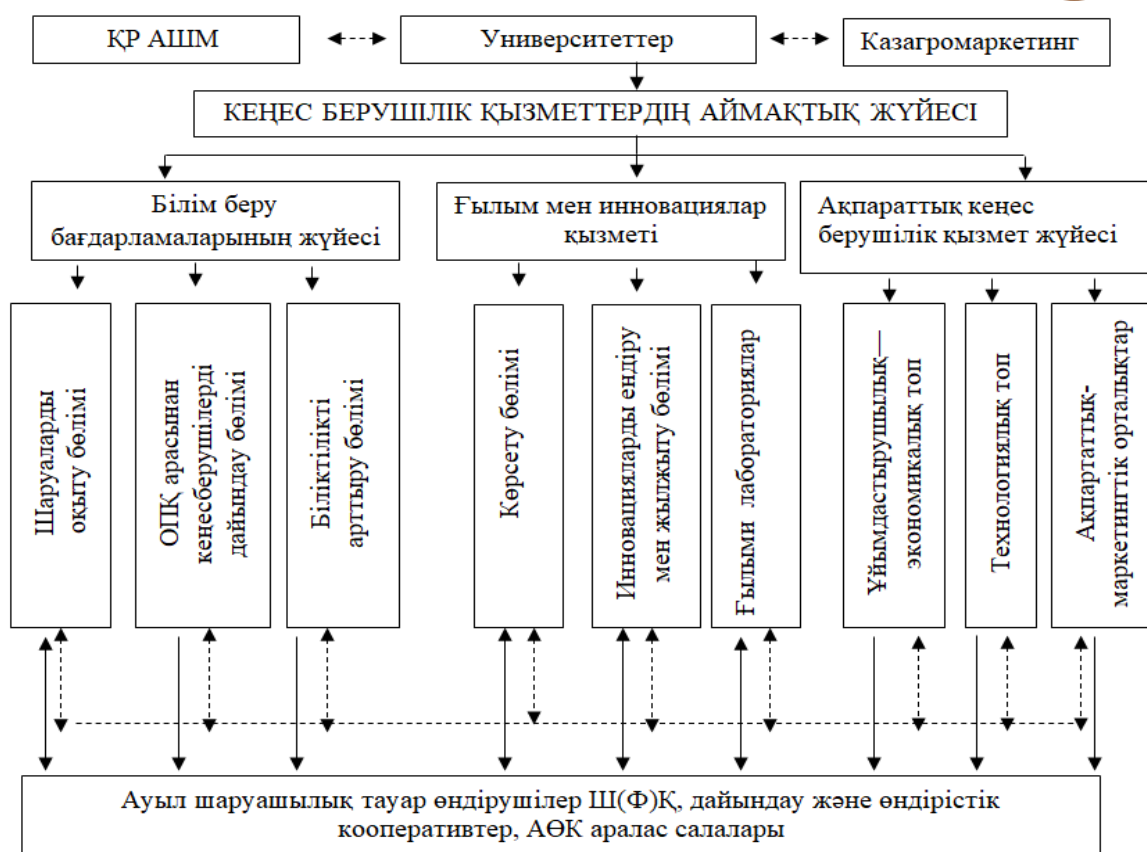
Өндіріс тиімділігін арттыру мақсатында келтірілген мүшелердің әрқайсысы ғылыми-инновациялық жүйенің негізі болып табылатын ғылым мекемелерімен тығыз әріптестікте болуы керек. Көптеген елдерде нақты мемлекеттің аграрлық саясатына сай келетін әртүрлі ықпалдар мен кестелер біртебірте қолданылады және әрбір кезеңде елдің аграрлық секторының өзгеріп тұратын жағдайларына бейімделіп тұратын кеңес берушілік қызметтерді ұйымдастырудың үйлестірілген әдістері артықшылықпен қолданылады. Кеңес берушілік қызметтердің аймақтық жүйесінің ұсынылатын шамалы құрылымы 2 суретте көрсетілген.

Республикадағы қанттық өнімдердің жетіспеушілігінің алдын алудың балама жолдары ретінде оларды отандық өндірістің көмірсуы бар шикізаттардан жүгері, бидай, қара бидай дәндері, картоптардан алу болып табылады. Әлемде бұндай шикізат түрлерін өңдеу мәселесі бұрыннан шешіліп, әсіресе жоғары дамыған биотехнологиялық өнеркәсіпті АҚШ, Канада, Жапония, Оңтүстік Корея және т.б. елдерінде жоғары тиімділікті сала болып табылады.

Берілген өнімнің негізгі өндірушілері-мал өсірумен айналысатын шаруашылықтар, кез-келген алкогольсіз сусындардың өндірушілері, сыра өндірушілері, кондитерлік өнеркәсіп, балмұздақ өндірушілері, консервілеу өнеркәсібі, сүт өңдеушілер (қоюландырылған сүт, йогурттар жасау және т.б.), медициналық және фармацевтикалық өнеркәсіп. Жалпы глюкозалы-фруктозалы шербаттардың өндірісі мен тұтынуы барлық әлемде өсуін жалғастыруда, дегенмен елдердің салыстырмалы аз жиынында екені белгілі [3].

Қант нарығы талдаушыларының халықаралық талдаушыларының жасаған қорытындыларына сай елде глюкозалы-фруктозалы шербеттер өндірісі бойынша өнеркәсіптер құру үшін келесі бес алғы шарттардан тұрады:

- 1) қант импорттаушысы мәртебесі және ішкі нарықтағы қанттың жоғары бағалары;
- 2) ішкі крахмалдың жеткілікті қорлары (жеткізілімдері) немесе крахмалды импорттауға қабілеттілік;

Сурет 2- Кеңес берушілік қызметтердің аймақтық жүйесінің құрылымы

3) жеткілікті дамыған азық-түлік секторы және тұтыну құрылымы, әсіресе жұмсақ спирттік сусындар үшін;

4) зерттеулерге және зауытта мен құрал-жабдықтарды жаңғыртуға салынатын капитал;

5) жайлы мемлекеттік саясат.

Қазіргі уақытта жүгеріден кейін крахмал көзі ретінде екінші болып табылатын бидай болғандықтан Қазақстанда астық өнімдерін кешенді қайта өңдеу бойынша кәсіпорындар құру үшін барлық алғышарттар бар деп айтуға болады:

1. Құрамында крахмалы бар өнімдердің үлкен шикізаттық базасы бар.

2. Ерекше газ-жел биореакторларды қолдану және астық крахмалының толық ферментативті гидролизі үшін тиімді технологиясын есебінен жоғары тиімділікті өндіріс құру мүмкіндігі бар.

3. Республиканың барлық аймақтары бойынша берілген өнім тұтынушыларының ірі нарығының бар болуы.

Қазақстан үшін крахмалы құрамында бар қантты өнімдер өндірісін дамытудан артықшылықтарды келесідей көрсетуге болады:

– глюкозалы-фруктозалы шербаттердың өзіндік құны барынша төмен (АҚШ-да 40%, Жапонияда 50 – 54%);

– крахмал өнімдерінің кең ассортименті;

– қант диабетімен ауыратындар, артық салмақтан, зат алмасуынан зардап шегетіндер, балалар мен қарттар үшін қанттық заттар негізінде диеталық бағыттағы әртүрлі өнімдер тобын жасау;

– ұзақ мерзімге балғындығын сақтап тұруға мүмкіндік беретін, қарапайым қантқа қарағанда глюкозалы-фруктозалы шербат үлкен ылғалдұстағыштық қабілеті;

– тосаптардың, қою тосаптардың, тәтті қоймалжындардың қантталуына жол бермейтін, глюкозалы-фруктозалы шербат ауыр кристаллдануы;

– тамақ өнімдерінің микробты инфекциялануы мүмкіндігін азайтатын глюкозалы-фруктозалы шербат ерітінділерінің жоғары осматикалық қысымы және т.б;

Қазақстанда бұндай зауыттарды өндіру әртүрлі ауыл шаруашылық шикізаттарын қайта өңдеудің жаңа биотехнологиялық әдістерін өнеркәсіптік пайдалану бойынша іргелі, әрі қолданбалы сипаттағы ғылыми бағыттардың дамуына қарымды түрткі болуы мүмкін.

Осылай, жүргізілген зерттеу қазіргі уақытта Қазақстандағы қызылша қантты кластерінің көптеген маңызды компоненттері жеткілікті дамымаған және басқа нарық мүшелерінің талаптарын қанағаттандырмайды. Бірегей технологиялық циклдың әрбір қатысушысының табысты пайдалануы біріншіден, өндіріс дамуының бұл үрдістің әрбір кезеңіндегі технологияны жетілдіру қызығушылықтарын есепке алатын сонымен қатар, онда еңбектенетіндердің еңбегін материалды ынталандыратын болуы керек. Мысалы, пайдалы, шектелмеген көлемде әлеуетті сұранысқа ие дақылдар – қант қызылшасы мен жүгерінің өндірісін өсіру ауылшаруашылығының тиімділігін артырып, сонымен қатар, импорттық шикізаттан тәуелділікті төмендетіп, республиканың азық-түліктік қауіпсіздігін нығайтатын еді [4].

Қазақстан қызылша өсіруді қайта қолға алу үшін де, жаңа жоғары технологиялық өндірістерді дамыту үшін де әлеуетті мүмкіндіктерге ие. Қазақстандағы қант қызылшасы мен астық дақылдары тек отандық шикізат көзі емес, жемшөп дақылдары ретінде де құндылыққа ие. Олардың жинау мен қайта өңдеудегі қалдықтары мал шаруашылығында бағалы жем-шөп боп табылады. Өз кезегінде, қызылша мен жүгеріні қайта өңдеу жем- шөптың көбейуіне, сапалы арзан шикізаттан Қазақстанның тамақ өнеркәсібі де, мал шаруашылығы да ұтар еді.

Егемен, тәуелсіз мемлекет ретінде азық-түліктің әлемдегі ірі тұтынушылары мен өндірушілерімен көршілесетін Қазақстан үшін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ішкі нарықты реттеу үлкен мәні бар іс. Бұндай шаралардың қажеттілігі ішкі нарыққа азық-түлік тауарларының әрқилы жеткізілімдерімен, ол өз кезегінде бағалардың өткір тербелісі мен инфляциялық үрдістердің өсімінің себебі болып табылатын ауыл шаруашылық өнімі өндірісі көлемінің маусымдық ауысымдарымен анықталған. Бұл нарықтың келесі кемшілігі – өндіріс көлемі мен өткізу нарықтарының теңгерімсіздігі, бұл да мемлекет тарапынан араласуда қажет етеді. Соңғы жылдары Қазақстан республикасының ауыл шаруашылығы министрлігі қант пен қантты қызылша нарығы мәселелерін шешу мақсатында бірқатар шаралар орындалған. Нарықтағы жағдайда қалыптандыру және қанттың бағаларын төмендету үшін шаралар жүзеге асты.

Алға қойылған міндеттерге сәйкес ауыл шаруашылық министрлігі қызылша қанттық нарықтың қайта өңдеуші кәсіпорындарын дамыту бойынша белгілі шаралар кешенін әзірледі. Олардың негізгілері:

- қызылша өсіретін тауарөндірушілердің маусымдық шығындарын (ЖЖМ, минералды тыңайтқыштар, тұқымдар сатып алу) жеңілдетілген несиелендіру, қызылша өсіретін шаруашылықтарға ауылшаруашылық техникасы үшін 5-7 жылға қант зауыттары арқылы немесе ірілендірілген шаруашылықтар арқылы төменпайыздық мөлшерлеменен лизинг (немесе пайыздық мөлшерлеменің орнын толтыру) сұрақтарын шешу;

- өндірісті қалпына келтіру мен дамыту бойынша құрал-жабдықтарды сатып алу үшін лизингті пайдалану;

- қант зауыттарын қайта құрастыру және техникалық қайта жаратандыру;

- сыртқы, республикалық, аймақтық нарықтардың конъюктурасын зерттеу бойынша маркетингтік орталықтар құруға және кәсіпорындарға олардың тауарларын жылжытуда қызмет көрсетуге ықпалдасу;

- өндірістің техникалық және технологиялық стандарттарын және қант қызылшасы мен қанттың сапасын халықаралық талаптарға сай келтіру;

- тікелей шоғырланған –интеграциялық құрылымдар құру.

Қант қызылшасының өндірушілері мен қайта өңдеушілері арасындағы экономикалық өзара қарым-қатынастардың даму сұрақтарында бұл өте маңызды мәнге ие. Қазіргі күнде өндірушілердің ассоциациясын құру көптеген елдерде кең қолданысқа ие. Бұл бір шетінен шикізат өндірушілерінің ассоциациясы, ал екінші шетінен қант қызылшасын қайта өңдеушілердің қызығушылықтарын көрсетеді. Біріншіден, шикізатқа сұраныс тарапынан бірегей платформаны ұсыну үшін, екіншіден, ұлттық келісім шарттар мен келісімдерді жүзеге асыруда өнімді ұсыну сұрақтарында бұндай ассоциациялардың рөлі өте маңызды.

Қант өндірісі шығындары құрылымында транспорттық қызметтердің алатын үлесі жоғары болғандықтан, үкімет кейбір ауыл шаруашылық дақылдары үшін темір жол тарифтарын 50% дейін төмендетуге ниетті.

Дегенмен бұл шаралардың шаруашылық байланыстарды жақсартуға тигізетін әсері жеткіліксіз, өйткені қант нарығын болжау оңай шаруа емес, әрі үнемі мемлекеттік реттеуді қажет етеді. Қалыпты қант нарығын мемлекеттің қатысуынсыз құру мүмкін емес. Өйткені мемлекет сатып алу бағалары несиелендіру шарттарын, баждарды, салықтарды, биржалық сауданы қамтитын өзара байланысқан сұрақтарды шешуі керек [5].

Қорытынды. Сәйкесінше, келесідей қорығында шығаруға болады:

1. Қазақстан Республикасының қант пен қант қызылшасы нарығындағы заманауи халықаралық экономикада инновациялық үрдіс ретінде кластерлік даму интеграциялық үрдістер және мемлекет тарапынан шикізатты терең өңдеу өндірісін ұйымдастыруды ынталандыру көмегімен дами алады.

2. Қазақстанда табиғи-климаттық жағдайлардың ерекшеліктерінен қант қызылшасы түріндегі шикізатпен өз өзін толық қамтуға қолжеткізу өте қиын. Сондықтан, елде басқа шикізаты ресурстардан қантты заттарды алудың инновациялық балама көздерін дамыту керек.

3. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық өндірісіне мемлекет тарапынан едеуір үлкен көмек көрсетілді. Дегенмен, ұлттық ауыл шаруашылығының одан арғы өсімі мен тұрақты даму қажеттілігі бұл үрдісті тоқтатпауды ғана емес, оны керісінше кеңейтуді талап етеді. Бұл үрдісте қанттық өндіріс және оны сәйкес ресурстармен қамтамасыз ету, соңғы жылдарда жүзеге асақанға қарағанда, одан да көп күш-жігерді талап ететін Қазақстан Республикасының басымды міндеттерінің бірі ретінде қарастырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1 Балапанов М.Ж. «Тенденции развития сахарного производства в мире и формирование его инфраструктурных отраслей в Казахстане» // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, Алматы, 2002, №10. - 57-60 с.

2 Шарипов А.К. Проблемы эффективного развития свеклосахарного производства в Республике Казахстан. Диссертация. 08.00.05/Каз. НИИ экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий. - Алматы, 2010. - 289 с.

3 Константинов, С. А. Теория эффективности сельского хозяйства: учебное пособие / С. А. Константинов. - Минск: ИВЦ Минфина, 2013. - 180 с.

4 Есполов Т.И., Куватов Р.Ю., Керимова У.К. «Повышение эффективности сельского хозяйства Казахстана в условиях его интеграции с внешними рынками», Алматы, 2004. - 596 с.

5 Есполов Т.И., Керимова У.К., Нигаи Б.Н. «Менеджмент в аграрном секторе Республики Казахстан», Алматы, 2006. - 296 с.

Әdebietter tizimi

1 Balapanov M.Zh. «Tendentsii razvitiia sakharnogo proizvodstva v mire iformirovanie ego infrastrukturykh otraslei v Kazakhstane» // Vestnik selskokhoziaistvennoi nauki Kazakhstana, Almaty, 2002, №10. - 57-60 s.

2 Sharipov A.K. Problemy effektivnogo razvitiya sveklosakharnogo proizvodstva v Respublike Kazakhstan. Dissertatsiya. 08.00.05/Kaz. NII ekonomiki agropromyshlennogo kompleksa i razvitiya selskikh territorii. - Almaty, 2010. - 289 s.

3 Konstantinov, S. A. Teoriiia effektivnosti selskogo khoziaistva: uchebnoe posobie / S. A. Konstantinov. - Minsk: IVTs Minfina, 2013. - 180 s.

4 Espolov T.I., Kuvatov R.Iu., Kerimova U.K. «Povyshenie effektivnosti selskogo khoziaistva Kazakhstana v usloviakh ego integratsii s vneshnimi rynkami», Almaty, 2004.-596 s

5 Espolov T.I., Kerimova U.K., Nigai B.N. «Menedzhment v agrarnom sektore Respubliki Kazakhstan», Almaty, 2006. - 296 s.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ РЫНКА САХАРНОЙ И САХАРНОЙ СВЕКЛЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*А.Р Кереева., Г.Б Конысбаева**

Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Қазақстан

e-mail: konyysbaeva73@mail.ru

Резюме. *Одной из важнейших отраслей экономики является сельское хозяйство. Сельское хозяйство также имеет характерные особенности. В настоящее время необходимо определить экономическую эффективность сельскохозяйственного производства при переходе к рыночным отношениям в связи с изменением экономических отношений и условий производства. В рыночной экономике практика показывает, что для достижения прогрессивного производственного решения возникает бесчисленное множество проблем для экономически эффективного развития производства сахарной свеклы. Теперь в промышленности сахарной свеклы в Казахстане произошли серьезные изменения. Анализ хода развития стран в современных аграрных отношениях показывает, что дальнейшее развитие агропромышленного комплекса Казахстана должно быть сфокусировано на повышении конкурентоспособности путем создания равных условий для внедрения инноваций через эффективность государственной поддержки и создание кооперативных объединений, консолидированных вокруг сахарного завода. Для повышения устойчивости работы на предприятиях, занимающихся сахарной свеклой, внедрения и эффективного планирования и управления достижениями инноваций и научно-технического прогресса, правильного ценообразования, защиты сахарного рынка от иностранных государств, разработки новых механизмов и многое другое. В данной статье рассмотрены эффективность научно-инновационной системы в целях интеграции производства сахарной свеклы и сельскохозяйственных связей в Республике Казахстан и повышения эффективности производства.*

Ключевые слова: *сахарная свекла, кластер, интеграция, технология*

WAYS TO IMPROVE THE ECONOMIC EFFICIENCY AND ECONOMIC RELATIONS OF THE SUGAR AND SUGAR BEET MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*A.R Kereyeva, G.B Konysbayeva**

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

e-mail: konysbaeva73@mail.ru

Summary. *One of the most important sectors of the economy is agriculture. Agriculture also has its own characteristics. Currently, it is necessary to determine the economic efficiency of agricultural production in the transition to market relations due to changes in economic relations and production conditions. In a market economy, practice shows that in order to achieve a progressive production solution, countless problems arise for the cost-effective development of sugar beet production. Now the sugar beet industry in Kazakhstan has undergone major changes. The analysis of the development of the countries in modern agricultural relations shows that the further development of the agro-industrial complex of Kazakhstan should be focused on improving competitiveness by creating equal conditions for innovation through the effectiveness of state support and the creation of cooperative associations consolidated around the sugar factory. To increase the sustainability of work at sugar beet enterprises, implement and effectively plan and manage the achievements of innovation and scientific and technological progress, correct pricing, protect the sugar market from foreign states, develop new mechanisms, and much more. This article examines the effectiveness of the scientific and innovation system in order to integrate sugar beet production and agricultural relations in the Republic of Kazakhstan and improve production efficiency.*

Key words: *sugar beet, cluster, integration, technology*

МРНТИ 06.35.35

УДК 338.001.36

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.32>

ОЦЕНКА СТОИМОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕННЫХ ЗАТРАТ

*Р.Е. Джаниангло, О.Ю. Когут**

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: kogut.1108@gmail.com

Аннотация. *Наличие и использование человеческого капитала является основой эффективной деятельности любой организации. Значимость данного фактора возрастает с каждым днем, а влияние оказывает не только на деятельность организации, но и на ее стоимость. Нами проведен анализ и обобщение существующих работ, в которых рассматривается данная тематика, с целью выявления теоретических и методологических разработок, использование которых будет возможно и в рамках нашего исследования. В работе структурированы затраты на формирование человеческого капитала, рассмотрены основные методики оценки стоимости человеческого капитала с учетом различных подходов к определению его сущности. Используя затратный подход, рассмотрены виды затрат на человеческий капитал, исследована их экономическая сущность. Впервые предложена комплексная математическая модель, позволяющая получить величину человеческого капитала в стоимостном выражении.*

Ключевые слова: *человеческий капитал, стоимость, подходы, методы, методики, капитал образования, капитал здоровья, капитал культуры.*

Основные положения. *Человеческий капитал является интенсивным фактором развития потому, что это не простое сложение работников, а сумма с синергетическим усилением эффективных профессионалов, конкурентоспособных специалистов, накопленных знаний и технологий, инструментов профессионалов, среды работы, качества их жизни. В центре человеческого капитала - знания, образование и профессионализм. На основе анализа различных источников был сделан следующий вывод: интеллектуальная компонента человеческого капитала (человеческий интеллектуальный капитал) — это система характеристик, определяющих способность человека, т.е. качество рабочей силы индивидуума или совокупного работника организации, страны, материализуемое или проявляющееся в процессе труда, в основе которого лежит экономический интерес.*

Введение. *Человеческий капитал в настоящее время является одним из главных факторов успешного функционирования любой организации и экономики в целом. Поэтому многие ученые и исследователи считают человеческий капитал наиболее ценным ресурсом постиндустриального общества и стратегически более важным, чем наличие природных ресурсов, которые исчерпаемы. Во всех странах человеческий капитал во многом определяет научно-технический прогресс, конкурентоспособность экономики и темпы экономического развития страны.*

Трансформация роли человеческого капитала, превращение его из затратного фактора в основной фактор производства и социального развития, привело к образованию новой парадигмы развития стран и мирового сообщества. В рамках этой парадигмы человеческий капитал в развитых странах занимает до 80%

национального богатства. В связи с этим основным приоритетом в соответствии со Стратегическим планом развития Республики Казахстан до 2050 г. [1] для нашей страны является развитие человеческого капитала, включая укрепление здоровья граждан и их образование, повышение уровня благосостояния и увеличение продолжительности жизни.

Наука и практика создали большой набор методик, которые отличаются между собой как по уровню исследования человеческого капитала, так и применяемым подходом, в рамках каждого из подходов есть методики, направленные на один из сторон оценки человеческого капитала.

Материалы и методы. В процессе исследования проблемы оценки стоимости человеческого капитала изучались фундаментальные труды классиков экономической и философской мысли, монографии, научные труды, статьи отечественных и зарубежных ученых по данной тематике. Методологической основой написания статьи являются системный и комплексный подходы, совокупности методов и способов научного познания: анализ, синтез, аналогия, индукция, дедукция и обобщение.

Системный и комплексный подход к оценке стоимости человеческого капитала означает, что деятельность отдельных организаций должна изучаться как часть системы более высокого иерархического уровня с учетом внутренних и внешних связей. В то же время объект следует оценивать не только с точки зрения достижения его локальных целей, но и обязательно с точки зрения того, насколько эти цели соответствуют целям системы более высокого иерархического уровня и интересам общества в целом.

Обзор исследований по тематике. Исследованием вопросов, связанных с проблемами человеческого капитала, занимались: западные ученые Петти У., Фарр У., Туроу Л., Смит А., Энгель Э., Витстейн Т., Дублин Л., Лотка А., Шульц Т., Беккер Г., Кендрик Дж., Фитц-енц Я., Фламхольц Э. и др.; российские ученые-экономисты Тугускина Г.Н., Царев В.В., Евстратов А.Ю., Аллавердян В., Арабян К.К., Чигорьев К.Н. и др.

В современном виде теория человеческого капитала сформировалась в конце 50-х - 60-х гг. XX в. Роль «первооткрывателя» этой теории в ее современном виде принадлежит американскому ученому-экономисту Т. Шульцу, лауреату Нобелевской премии по экономике 1979 г. Т. Шульц предложил следующее определение: «Все человеческие ресурсы и способности являются или врожденными, или приобретенными. Каждый человек рождается с индивидуальным комплексом генов, определяющим его врожденный человеческий потенциал. Приобретенные человеком ценные качества, которые могут быть усилены соответствующими вложениями, мы называем человеческим капиталом» [2].

Профессора Добрынин А.И., Дятлов С.А. и Цыренова Е.Д. считают, что человеческий капитал - это не просто набор навыков, знаний, способностей, которыми обладает человек. Во-первых, это приобретенный запас навыков, знаний и умений. Во-вторых, это такой набор навыков, знаний, умений, который рационально применяется человеком в той или иной сфере общественной деятельности и приводит к росту производительности труда и производства. В-третьих, рациональное использование этого запаса в виде высокопроизводительной деятельности закономерно приводит к увеличению доходов работника. И, в-четвертых, рост доходов заинтересовывает, мотивирует человека путем инвестиций, которые можно использовать для поддержания здоровья, образования и т.д., для увеличения, накопления нового запаса знаний, навыков и мотивации, чтобы эффективно использовать их в будущем [3].

Проблема оценки стоимости человеческого капитала представляет интерес в связи со сложностью и универсальностью этой категории, а также ее важности для обеспечения эффективности экономики. Среди авторов нет общего мнения и относительно методики оценки стоимости человеческого капитала на микроуровне.

Методика оценки индивидуальной стоимости работника организации, предложенная профессорами В.В. Царевым и А.Ю. Евстратовым, основана на дисконтировании денежных потоков. Но, на наш взгляд, при оценке человеческого капитала на основе затратного подхода должна быть применена операция, обратная дисконтированию, т.е. компаундинг.

Не снижая ценности исследований, перечисленных выше авторов, отметим, что существующие методики оценки стоимости человеческого капитала не позволяют рассчитать стоимость отдельного сотрудника, так как они либо отсутствуют фактические первичные данные, либо неизвестно, как определять состав человеческого капитала.

Результаты и обсуждение. Современные тенденции глобальной экономике показывают изменение роли человека, который является не только целью общественного производства, но и ресурсом социально-экономического прогресса. Ученые-экономисты по-разному трактуют понятие человеческого капитала. Но они согласны с тем, что человеческий капитал является главной движущей силой общества и что государство, а не только сам человек, должно уделять особое внимание формированию человеческого капитала. При этом в приведенных выше определениях человеческий капитал выступает и как цель экономического развития, и как главный производственный ресурс, без которого любая целенаправленная деятельность вообще невозможна.

С учетом вышеизложенного нами сформулировано следующее определение: *человеческий капитал* - это созданный в результате инвестиций в человека и накопленный самим человеком совокупность знаний, умений и навыков человека, эффективное использование которых определяют производительность труда и могут стать источниками дохода для человека, семьи, организации и общества в целом. Другими словами,

человеческий капитал - это форма капитала и мера воплощенной способности человека генерировать доход, который явно оценивается.

В отличие от средств производства человеческий капитал не является собственностью организации. Человеческий капитал воплощается в личности его владельца и его особенность в том, что он неотделим от самого человека. Человеческий капитал не может быть предметом купли-продажи, его можно только сдать в аренду, заключив трудовой договор. На период работы работодатель покупает право пользоваться трудом сотрудника, а не сам труд, которым сотрудник продолжает владеть.

Имеется еще ряд сходства человеческого и физического капитала. Например, оба приносят доход владельцу, оба служат обязательными компонентами экономического роста. Физический капитал амортизируется, т.е. его собственник имеет гарантию воспроизводства вложенных средств и стимул к инвестированию. А человеческий капитал – нет.

В зависимости от основных составных элементов человеческий капитал можно рассмотреть, как совокупность определенных элементов, показанных таблице 1.

Таблица 1.
Состав человеческого капитала и его ключевые элементы

Состав человеческого капитала	Ключевые элементы
<i>Капитал образования</i> - система знаний и навыков человека, приобретенных в процессе обучения	Обучаемость, интеллект, креативность, уровень квалификации
<i>Капитал здоровья</i> - система физического и психологического здоровья, предопределяющая умение к труду	Физическая сила, работоспособность, способность к труду, иммунитет к заболеваниям
<i>Капитал культуры</i> – система культурных ценностей и моделей поведения, воплощенных в социальном взаимодействии людей	Традиции, имидж, деловая репутация, морально-нравственные качества
<i>Примечание:</i> Разработано на основе источников [4, 5]	

Проведенный анализ позволил обобщить основные методы оценки стоимости человеческого капитала организации (рис. 1).

Рисунок 1. Методы оценки стоимости человеческого капитала
Примечание: Разработано на основе источников [6, 7]

1. *Метод расчета на основе прямых затрат на персонал.* Этот метод включает расчет затрат на персонал, включая заработную плату, налоги, охрану труда и технику безопасности, затраты на обучение и повышение квалификации.

2. *Метод определения первоначальных и восстановительных затрат на персонал.* Первоначальные затраты организации на персонал состоят из затрат на поиск, привлечение и первоначальное обучение сотрудников.

3. *Метод конкурентной оценки стоимости человеческого капитала.* Этот метод представляет собой создание лучших условий для персонала, чем у организации-конкурента.

4. *Метод перспективной стоимости человеческого капитала.* Помимо оценки конкурентоспособности, он учитывает динамику стоимости человеческого капитала в будущем на 3, 5, 10 и 25 лет.

5. *Метод измерения индивидуальной стоимости работника.* Стоимость сотрудника с учетом вероятности того, что он останется в организации в течение некоторого времени, формирует предстоящую стоимость. Эта стоимость включает два элемента: предстоящая условная стоимость и вероятность продолжения работы в организации.

6. *Оценка стоимости человеческого капитала на основе испытаний в среде бизнеса.* Эта оценка может быть получена двумя способами:

- на основе фактических данных, полученных сотрудником на основе прибыли, которую он принес организации, или прироста ее активов, включая интеллектуальные активы;
- оценка человеческого капитала на основе структуры бизнес-доктрин в менеджменте, экономике и маркетинге с использованием высоких информационных технологий.

7. *Финансовый метод определяет величину человеческого капитала как разность между общей рыночной стоимостью компании и стоимостью ее материальных и нематериальных активов.* Этот метод также не обеспечивает точной оценки стоимости человеческого капитала организации, поскольку расчеты используемых в нем стоимостных величин еще не основываются на единой общепринятой методологии.

8. *Сравнительный метод предполагает косвенную оценку стоимости человеческого капитала на основе сопоставления результатов деятельности организации с показателями конкурентов.* Применение этого метода, во-первых, не дает точной количественной оценки человеческих ресурсов, поскольку выделить их влияние на конкурентоспособность организации в общем воздействии на нее человеческого капитала очень сложно. Во-вторых, метод не совсем корректный, так как практически нет организаций, которые не используют человеческий капитал.

В данной работе применяется затратный подход, основанный на определении затрат, которые нужны для воспроизводства или замены объекта оценки, с учетом износа. При этом сумма затрат на создание объекта принимается за меру стоимости.

Таким образом, чтобы определить стоимость человеческого капитала отдельного сотрудника, а потом всех сотрудников организации, надо рассчитать отдельные элементы. Для использования этого подхода надо все затраты, формирующие человеческий капитал, разделить на 3 группы (рис. 2).

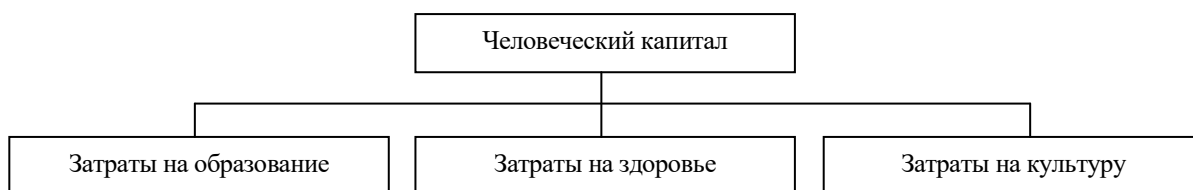

Рисунок 2. Структура затрат на человеческий капитал
Примечание: Разработано на основе источников [8, 9]

Затраты на обучение возникают с детства: детский сад, школа, учебные кружки, подготовительные курсы, университет. Поэтому основная часть вложений приходится на начало жизни, но это не значит, что в будущем человек не учится. Процесс развития продолжается и в дальнейшем по мере получения сотрудником необходимого опыта работы, выполнения должностных обязанностей и общения с коллегами, а также в форме повышения квалификации, переподготовки и т.д.

С учетом затрат на получение начального, среднего и высшего образования, обучения в профессионально-технических училищах и на курсах повышения квалификации, можно достаточно объективно оценить капитал образования сотрудника (с учетом роста во времени вложенной денежной суммы - компаундинга):

$$K_o = \left\{ \sum_t Z_{но,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{со,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{во,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{пк,t} [\Pi(1 + r_t)] \right\} * [(V_{пен} - V_{фак}) / (V_{пен} - V_{нач})] * PT \quad (1)$$

где: $Z_{но,t}$ - затраты на получение начального образования в t -м году; $Z_{со,t}$ - затраты на получение среднего общего или профессионального образования в t -м году; $Z_{во,t}$ - затраты на получение высшего образования в t -м году; $Z_{пк,t}$ - затраты на повышение квалификации в t -м году; r_t - ставка наращивания в t -м году; $V_{пен}$ - возраст, по достижении которого сотрудник уходит на пенсию; $V_{фак}$ - фактический возраст сотрудника; $V_{нач}$ - возраст, с которого начинается трудовая деятельность сотрудника; PT - результаты тестирования ($PT = 0 - 1$).

В качестве r_t принимается ставка рефинансирования Национального банка Республики Казахстан.

Развитие любого современного общества зависит от качественных характеристик его человеческого капитала; капитал здоровья играет здесь важную роль. Здоровье каждого человека и общественное здоровье в целом - важный элемент потенциала государства. Здоровье - сложная и многомерная категория, требующая использования междисциплинарных методов исследования.

Под капиталом здоровья подразумеваются инвестиции в человека, осуществляемые с целью формирования, поддержания и совершенствования его здоровья и работоспособности, например, затраты, связанные с охраной здоровья (проведение профилактических осмотров сотрудников, страхование здоровья и другие меры профилактики болезней).

Затраты на здоровье — это совокупность государственных, частных и внешних затрат, а также затрат на социальное обеспечение и медицинское обслуживание за счет собственных средств. Капитал здоровья сотрудника определяется как сумма следующих компонентов:

$$K_3 = \left\{ \sum_t Z_{гос,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{юл,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{фл,t} [\Pi(1 + r_t)] \right\} * [(V_{пен} - V_{фак}) / (V_{пен} - V_{нач})] * PT \quad (2)$$

где: $Z_{гос,t}$ - затраты государства на здоровье в t -м году; $Z_{юл,t}$ - затраты юридических лиц на здоровье в t -м году; $Z_{фл,t}$ - затраты физических лиц на здоровье в t -м году.

Главную роль в формировании человеческого капитала в экономике знаний, играет сфера культуры, что связано со следующими обстоятельствами. Применение человеком своего культурного потенциала в процессе социальной деятельности еще не значит, что он используется как человеческий капитал. Эта трансформация может быть произведена только в результате социального действия, которое позволяет человеку стать субъектом труда и занять соответствующую его культурному уровню профессиональную нишу, которая позволяет ему получить не только социально-профессиональный статус, но и доступ к добавочному доходу, превышающему затраты, необходимые для простого воспроизводства работника и его семьи.

Различные авторы сходятся во мнении, что капитал культуры имеет синергетический эффект, стимулирующий развитие общества, создание интеллектуальной основы, гарантирующей устойчивый экономический рост и повышение качества (уровня) жизни населения. Культурный капитал включает в себя затраты на культуру, искусство, спорт, туризм:

$$K_K = \left\{ \sum_t Z_{ок,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{зфк,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{пук,t} [\Pi(1 + r_t)] \right\} * [(V_{пен} - V_{фак}) / (V_{пен} - V_{нач})] * PT \quad (3)$$

где: $Z_{ок,t}$ - затраты на обучение в школах и училищах культуры и искусства в t -м году; $Z_{зфк,t}$ - затраты на занятия физической культурой, спортом и туризмом в t -м году; $Z_{пук,t}$ - затраты на посещение учреждений культуры (библиотеки, театры, музеи и т.д.), искусства и спорта в t -м году.

Отсюда, человеческий капитал сотрудника организации будет равен

$$ЧК = \sum_t Z_{но,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{со,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{во,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{пк,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{гос,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{юл,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{фл,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{ок,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{зфк,t} [\Pi(1 + r_t)] + \sum_t Z_{пук,t} [\Pi(1 + r_t)] * [(V_{пен} - V_{фак}) / (V_{пен} - V_{нач})] * PT \quad (4)$$

Заключение. В современной экономике понятие «человеческий капитал» используется для описания способностей и навыков людей, влияющих на эффективность их работы. Таким образом, можно заключить, что производительные и неотделимые от индивида способности рассматриваются как капитал.

Несмотря на множества работ, посвященных изучению человеческого капитала и методик его оценки, на практике при определении стоимости этого вида капитала имеется много нерешенных проблем. Основная проблема состоит в том, что некоторые показатели человеческого капитала невозможно измерить, например, нет способа измерить количество или стоимость человеческих способностей. Помимо того, что расчет стоимостных ценностей сам по себе является очень трудоемким процессом, гораздо сложнее собрать, обработать и оценить достоверность необходимой информации, и это касается любого уровня исследования (макроэкономического, регионального, корпоративный).

Для оценки стоимости человеческого капитала организации необходимо использовать методику, основанную на учете понесенных затрат.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года» от 15 февраля 2018 года № 636. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>
2. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1968, vol. 6.
3. Царев В.В., Евстратов А.Ю. Оценка индивидуальной стоимости работника коммерческого предприятия // Управление персоналом, 2008, №24. С. 34 - 39.
4. Ильинский И.В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном воспроизводстве. - СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1996. - 163 с.
5. Пришляк Е.А., Радко С.Г. Исследование факторов, влияющих на формирование человеческого капитала в Российской Федерации // *Управленческие науки*, 2018, №2. С. 94 - 105.
6. Маленков Ю.А. Управление развитием человеческого капитала компании // *Образование и бизнес*, 2000, №24.
7. Тугускина Г.Н. Сравнительный анализ методик и показателей оценки человеческого капитала предприятий // *Современные технологии управления*, №6, 2015.
8. Чапенко И.В., Миронова Д.Д. Человеческий капитал и инновационные факторы его развития // *Инженерный вестник Дона*, №2, 2012. С. 153 - 163.
9. Чигорьяев К.Н., Скопинцева Н.А., Ульященко В.В. Оценка стоимости человеческого капитала на основе произведенных затрат // *Известия Томского политехнического университета*. Т. 313, №6, 2008. С. 54 - 56.

References:

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Strategicheskogo plana razvitiya Respubliki Kazakhstan do 2025 goda» ot 15 fevralya 2018 goda No.636 (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan until 2025" dated February 15, 2018 No. 636). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>
2. Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences, N.Y., 1968, vol. 6.
3. Tsarev V.V., Evstratov A.Yu. Otsenka individualnoi stoimosti rabotnika kommercheskogo predpriyatiya (Assessment of the individual value of an employee of a commercial enterprise), *Upravlenie personalom*, 2008, No.24, Pp. 34 - 39.
4. Ilinskii I.V. Investitsii v budushchee: obrazovanie v innovatsionnom vosproizvodstve (Investing in the Future: Education in Innovative Reproduction), SPb, Izd-vo SPbUEF, 1996, P.163.
5. Prishlyak E.A., Radko S.G. Issledovanie faktorov, vliyayushchikh na formirovaniye chelovecheskogo kapitala v Rossiiskoi Federatsii (Research of factors affecting the formation of human capital in the Russian Federation), *Upravlencheskie nauki*, 2018, No.2, Pp. 94 - 105.
6. Malenkov Yu.A. Upravlenie razvitiem chelovecheskogo kapitala kompanii (Managing the development of the company's human capital), *Obrazovanie i biznes*, 2000, No.24.
7. Tuguskina G.N. Sravnitelnyi analiz metodik i pokazatelei otsenki chelovecheskogo kapitala predpriyatii (Comparative analysis of methods and indicators for assessing the human capital of enterprises), *Sovremennye tekhnologii upravleniya*, No.6, 2015.
8. Tsapenko I.V., Mironova D.D. Chelovecheskii kapital i innovatsionnye faktory ego razvitiya (Human capital and innovative factors of its development), *Inzhenernyi vestnik Dona*, No.2, 2012, Pp. 153 - 163.
9. Chigoryaev K.N., Skopintseva N.A., Ulyashchenko V.V. Otsenka stoimosti chelovecheskogo kapitala na osnove proizvedennykh zatrat (Estimating the cost of human capital based on the costs incurred), *Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta*, T. 313, No.6, 2008, Pp. 54 - 56.

ЖҰМСАЛҒАН ШЫҒЫНДАР НЕГІЗІНДЕ АДАМИ КАПИТАЛ ҚҰНЫН БАҒАЛАУ

Р.Е.Джанишанло, О.Ю.Когут*

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: kogut.1108@gmail.com

Түйін. Адами капиталдың болуы және пайдаланылуы кез келген ұйымның тиімді қызметінің негізі болып табылады. Біздің зерттеуіміздің аясында қолдануға болатын теориялық және әдіснамалық әзірлемелерді анықтау мақсатында біз осы тақырыпты қарастыратын қолданыстағы жұмыстарға талдау және жалпылау жүргіздік. Алғаш рет адами капиталдың құнын құндылық тұрғысынан алуға мүмкіндік беретін кешенді математикалық үлгі ұсынылды.

Түйін сөздер: адами капитал, құн, тәсілдер, әдістер, әдістемелер, білім капиталы, денсаулық капиталы, мәдениет капиталы.

ASSESSMENT OF THE VALUE OF HUMAN CAPITAL BASED ON COST

R.E.Dzhanshanlo, O.Yu. Kogut

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: kogut.1108@gmail.com

Summary. The availability and use of human capital is the basis for the effective operation of any organization. We have analyzed and summarized existing works in which this topic is considered, in order to identify theoretical and methodological developments, the use of which will be possible within the framework of our research. For the first time, a complex mathematical model has been proposed that makes it possible to obtain the value of human capital in value terms.

Key words: human capital, cost, approaches, methods, techniques, education capital, health capital, culture capital.

МРНТИ 13.21.15

ӘОЖ: 379.832

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.33>

ҚАЗАҚСТАНДА ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНІҢ САПАСЫН АРТТЫРУДА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ КӘСІПТІК ҚАНАҒАТТАНУ ДЕҢГЕЙІН АНЫҚТАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

С.А.Нахипбекова*, Н.Т.Батырова, Г.Р.Момбекова, Г.Ж.Байбосынова

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Түркістан қ., Қазақстан

e-mail: symbat.nakhipbekova@ayu.edu.kz

Аңдатпа. Мақалада қонақ үй бизнесінің сапасын арттыруда қызметкерлердің кәсіптік қанағаттану деңгейін анықтаудың әдістемелік аспектілері зерттелген. Қонақ үй бизнесінің тұтынушыларына сапалы қызмет көрсету және олардың кірістілігін арттыру қабілеттілігі олардың жұмысшыларының жұмысына қанағаттануына байланысты. Бұл тұрғыда зерттеудің мақсаты: қонақ үй бизнесі үшін өте маңызды жұмыскерлердің жалпы қанағаттанушылық деңгейлерін анықтау, қанағаттануға әсер ететін факторларды анықтау, қызметкерлердің кейбір демографиялық сипаттамалары мен олардың жұмысына қанағаттануы арасындағы және аймақпен, мәртебесі мен құқықтық құрылымымен байланысты анықтау. Қорытындыларға сәйкес, қызметкерлердің жалпы қанағаттанушылығы жақсы деп санауға болатын деңгейде және қанағаттануға әсер ететін он екі фактор екені анықталды: көшбасшылық, білім беру және даму, тұтынушыға бағытталу, басқаруды жетілдіру, еңбек қауіпсіздігі, байланыс, сыртқы көрініс, арыз-шағымдар, жұмыс уақыты, іскерлік орта, басқару ортасы, жұмыс сапасы.

Қонақ үй бизнесінің дамуында жаңашыл басқару әдістерінің арасында көп қызығушылық тудырған сапа менеджмент жүйесін енгізумен тікелей байланыстылығын анықтау үшін сауалнама жүргізілді.

Түйінді сөздер: қонақ үй, сапа менеджмент жүйесі, қонақжайлылық индустриясы, кәсіптік қанағаттану.

Негізгі ережелер. Қазақстан Республикасында қонақ үй бизнесінің сапасын арттыруда қызметкерлердің кәсіптік қанағаттану деңгейін анықтаудың негізгі тенденциялары мен проблемалары жіктелді; теориялық және әдістемелік негіз ретінде іргелі зерттеулердің диссертациясы және жетекші отандық және шетелдік ғалымдар мен авторлардың қонақ үй бизнесінің басқару мәселелері бойынша қолданбалы жұмыстары пайдаланылды.

Кіріспе. Қазіргі әлемде бизнес пен елдер арасында қатты бәсекелестік бар. Бұл бәсекелестік құбылыс барлық салаларда көрінеді. Туризм секторы - бұл бәсекелестік көп әсер ететін секторлардың бірі. Соңғы жиырма жылдықтағы тұтынушылардың маңызды тенденцияларының бірі «сапаға» ұмтылу болды. Сол себептен қонақ үйлер сапаға ұмтылу бойынша жұмыс істеуге бағытталды. Осы әзірлемелерге сәйкес, біздің зерттеуіміздің басты мақсаты - жалпы сапа менеджментін туристік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыратын менеджмент әдісі ретінде қолдануға болатындығын және оларды туристік кәсіпорындардың ақпараттарына ұсыну. Ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорынның жұмысына әсер ететін маңызды фактор - бұл бәсекелестерімен салыстырғанда сапалы өнім мен қызмет көрсету. Сапа өндіріс құнын төмендету, тиімділікті арттыру, нарықтағы үлесті арттыру сияқты стратегиялық артықшылықтар береді. Жалпы сапа менеджменті тек сапа мен тиімділікті болжайтын түсінік емес.

Сапа ұғымы көп өлшемді ерекшелікке ие болғандықтан, бірыңғай анықтама беру өте қиын. Осы себепті бүкіл әлемдегі ұйымдар мен сарапшылардың кейбір тұжырымдамалық сипаттамалары келесі түрде жасалған. Сапа дегеніміз - бұл өнімнің немесе қызметтің оның сипатталған немесе ықтимал қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігіне негізделген барлық сипаттамалары [1].

Е.С. Асқаровтың пікірінше «сапа адамдардың өмір сүру деңгейін бағалайтын негізін қалаушы критерий. Тұтынушының талаптары мен тілектерін неғұрлым толық қанағаттандыру принциптеріне негізделеді және де кез келген бұйымды жобалау осы принципке негізделуі тиіс» деп санайды [2].

К.К.Бердалиев зерттеуінде «сапа адамның, өндірістің, әлеуметтік қоғамның бір нәрсеге мұқтаждығын ойдағыдай қанағаттандыру құралы (процесі)» деп есептейді [3].

Сапа дегеніміз - бұл өнімнің немесе қызметтің оның сипатталған немесе ықтимал қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігіне негізделген барлық сипаттамалары [4].

Сапа тұжырымдамасының негізгі бағыты тұтынушыларды қанағаттандыру болып табылады. Дизайн, өнімділік, баға, қауіпсіздік және уақтылы жеткізу қажеттіліктерді дәл анықтаумен бірге өндіруші нарықтағы бәсекелестерінен әрдайым алға шығарады [5].

Т.М.Мендебаев, А.З.Габдуллина және А.Т. Альпейсовтердің пікірінше «сапа – тұтынушыны қызықтыратын өнім қасиеттерінің жиынтығы. Бұл еліміздің экономикалық жағынан бағалауда қолдануға қажет сипаттама» деп танылады.

Уақыт өте келе сапа ұғымы кәсіпорынның менеджменттің инновациялық моделінен сапа менеджментінің тұжырымдамасына айналды. Қызмет сапасы тұтынушының қалауымен үйлесімді [7].

ИСО Халықаралық Стандарттар бюросының түсінігі бойынша сапа белгілі бір өнім мен қызметтің талаптарды орындай алу мүмкіндіктеріне ие қасиеттердің жиынтығы.

Америка сапаны бақылау одағының танымында: сапа өнім немесе қызметтің белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандыра білу қабілетіне ие болуы [8].

Европа сапа бақылау ұйымының пайымдауында «белгілі бір өнім немесе қызметтің тұтынушы талаптарына сай келу дәрежесі» деп танылады [9].

Жоғарыда келтірілген ұғымдарды негіздейтін болсақ: Сапа өнім немесе қызмет турасында тұтынушылардың ой-тұжырымында ойдағы нәтижеге және қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын сенімнің өлшемі [10].

Қызметкерлерді қанағаттандыру - бұл жұмыс орындарында жұмыс істейтін адамдар үшін де, бизнес менеджерлері үшін де кең ауқымды мәселе. Әсіресе 1930-шы жылдардан кейін жұмысшылардың құнын жұмыс орындарында жақсы түсіне бастады және қызметкерлердің мотивациясы мен жұмысына қанағаттану сияқты түсініктер пайда болды. Туризм саласында жұмыс істейтін қонақ үй кәсіпорындарында жүргізілген жұмысшылардың қанағаттанушылық зерттеулерінің көпшілігінде қызметкердің жұмысына қанағаттануына әсер ететін факторлар және осы факторлардың қанағаттануға әсер ету дәрежесі зерттелген.

Деректер жиынтығы және методология. Бұл зерттеулерде халықаралық тәжірибелер мен Қазақстандағы кәсіптік қанағаттануды зерделеу, сапа менеджмент жүйесін қолданатын және қолданбайтын қонақ үй операторлары мен қызметкерлердің жұмысқа қанағаттану деңгейін бағалау үшін он екі негізгі фактор анықталды. Бұл факторлар: көшбасшылық, басқару ортасы, жұмыс уақыты, еңбек қауіпсіздігі, білім беру және даму, тұтынушыға бағытталу, басқаруды жетілдіру, байланыс, арыз-шағымдар, сыртқы көрініс, іскерлік орта және жұмыс сапасы болып белгіленді. Әдебиетте әдетте, кәсіптік қанағаттану қызметке жалпы қанағаттануға әсерін тигізеді, ал жалпы қанағаттандыру қайтадан зерттеу және пайдалану ұсынысына әсер етеді.

Факторлар бойынша зерттеу әдісі мен гипотеза төмендегіше ұсынылады: Көшбасшылық; Білім беру және даму; Тұтынушыға бағытталу; Басқаруды жетілдіру; Еңбек қауіпсіздігі; Байланыс; Сыртқы көрініс; Арыз-шағымдар; Жұмыс уақыты; Іскерлік орта; Басқару ортасы; Жұмыс сапасы.

Гипотеза 1: Қонақ үйлердің көшбасшылық бағалары мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң байланыс бар.

Гипотеза 2: Қонақ үй индустриясындағы қызметкерлерге білім беру және дамуын бағалауы және кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң қатынас бар.

Гипотеза 3: Қонақ үйлердің тұтынушыға бағытталу бағалары мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң байланыс бар.

Гипотеза 4: Қонақ үйлердің басқаруды жетілдіру бағалары мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң байланыс бар.

Гипотеза 5: Қонақ үй индустриясындағы қызметкерлердің еңбек қауіпсіздігін бағалауы мен кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң қатынас бар.

Гипотеза 6: Қонақ үй қызметкерлерінің арасындағы байланыс бағалары мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң байланыс бар.

Гипотеза 7: Қонақ үй қызметкерлерінің сыртқы көріністі бағалауы мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң байланыс бар.

Гипотеза 8: Қонақ үйлерге түскен арыз-шағымдардың бағалануы және кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң қатынас бар.

Гипотеза 9: Қонақ үйлердің жұмыс уақытын бағалауы мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында оң байланыс бар.

Гипотеза 10: Қонақ үй шаруашылығында іскерлік ортаны бағалауы мен қонақ үй кәсіпорындарында кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында позитивті байланыс бар.

Гипотеза 11: Қонақ үй шаруашылығында басқару ортасы мен қонақжайлық кәсіпорындардағы кәсіптік қанағаттану деңгейі арасында позитивті байланыс бар.

Гипотеза 12: Қонақ үй индустриясында жұмыс сапасын бағалауы және кәсіптік қанағаттану деңгейлері арасында позитивті байланыс бар.

Методологиялық әдіс. Сауалнама жүргізу үшін 5 баллдық Likert шкаласы қолданылды. Сауалнама 3 бөліктен құралды. Бірінші бөлімде қызметкерлердің демографиялық сұрақтар қамтылды. Екінші бөлікте қонақ үйлердің қанағаттану деңгейін кәсіптік қанағаттандыруға әсер ететін факторларға қатысты пікірін анықтау үшін сұралды. Біз 5 баллдық Лайкерт шкаласы бойынша бағалау жасауды дұрыс деп шештік, себебі ол қонақ үй шаруашылығы саласында кәсіптік қанағаттануды анықтау үшін пайдаланылады, «5: толығымен келісемін және 1: толығымен келіспеймін» деп белгіленді.

Зерттеу Қазақстан Республикасы, Астана, Алматы, Шымкент, Түркістан қалаларындағы 3, 4 және 5 жұлдызды жалпы саны он қонақ үйлерде жұмыс жасайтын 192 маманды құрады. Қатысушылардың 26-ы қабылдау бөлімі, 36-ы тамақтану, 38-і қабат қызметтері, 21-і басқару қызметі бөлімі, 9-ы бухгалтерия, 11-і техникалық қызмет көрсету, 40-ы қонақ үй бизнесі кәсіпорындарының түрлі бөлімдері, оның ішінде сату және маркетинг бөлімдері бар (1 кесте).

Талдау көрсеткендей, 18-25 жас тобындағы – 22,7%, 26-35 жас тобында - 34,8%, 36-45 жас тобындағы - 32,3% және 46-55 жас тобында – 6,6 %, 56 және одан жоғары 0,5%. Қатысушылардың 35,9% - ер адамдар, ал 61,1% - әйелдер.

Адам факторы көп қажет ететін салада, әсіресе клиенттер мен қызметкерлердің өзара байланысы үздіксіз болатын туризм сияқты қызмет көрсету саласында маңызды бола түседі. Сондықтан, олардың еңбек сыйымдылығын ескере отырып, қызметкерлер қонақ үй бизнесіндегі маңызды ресурс ретінде қарастырылады. Демек, өндіріс секторындағы кәсіпорындардағы кадрлар бөлімдерімен салыстырғанда қонақ үй кәсіпорындарындағы кадрлар бөлімінің рөлі күрделі құрылымға ие деп айтуға болады. Бұл кәсіпорындардың жетістігі ұсынылатын қызметтің сапасына, қарастырылып отырған қызметтерді ұсынатын адамдарды таңдауға, олардың жұмысқа орналасуына, оқуына және уәжіне байланысты болатындығына байланысты. Қонақ үйде тұтынушылар тек тұруын ғана емес, сонымен бірге қызмет ететін персоналдың қарым-қатынасы мен ұқыптылық деңгейін бағалайды.

Талдау көрсеткендей, Шымкент қаласындағы қонақ үйлерде сауалнамаға жауап берген респонденттердің қонақтарға тікелей қызмет көрсетушілердің үлес салмағы 65 % болса, ал Астана қаласындағы қонақ үйлердегі қонақтарға тікелей қызмет көрсетушілердің үлес салмағы 57,5 болып табылады. Зерттеу мәліметтері 2019 жылдың наурыз айында сауалнама сұрақтарына толық жауап берген 192 адамнан жиналды.

Яғни қонақтарға тікелей қызмет көрсетушілердің үлес салмағы басым болған сайын көрсетілетін қызметтің сапасын анықтауға болады.

Жас ерекшелігі бойынша 35 жасқа дейінгі тобындағы респонденттердің 70% Астана, Шымкент қалаларындағы қызметкерлер болса, Алматы қаласындағы қызметкерлердің 35 жасқа дейінгі тобындағылардың үлес салмағы- 48,6 % . 35 жастан жоғары тобындағы респонденттердің 51,4 % Түркістан қаласындағы қонақ үй қызметкерлері болса, Астана, Шымкент қалаларындағы қызметкерлердің үлес салмағы 30 % құрайды. Яғни Алматы қаласындағы қызметкерлердің еңбек өтілі жоғары болып табылады.

Кесте 1.

Қонақ үйлерде мамандардың қызмет көрсету, жасы және жынысы бойынша көрсеткіштері (2019 ж.)

	Қатысқан-дар	Оның ішінде				
		Қонақтарға тікелей қызмет көрсететін	Жасы бойынша		Жынысы бойынша	
			35-ке дейін	35-тен жоғары	Ер	Әйел
Астана қаласы						
1. Қазжол Астана	100,0	55,0	80,0	20,0	35,0	65,0
2. Тенгри	100,0	60,0	60,0	40,0	30,0	70,0
	100,0	57,5	70,0	30,0	32,5	67,5
Алматы қаласы						
1. Қазақстан	100,0	65,0	35,0	65,0	40,0	60,0
2. Амбассадор	100,0	60,0	65,0	35,0	45,0	55,0
3. Астана интер отель	100,0	64,7	64,7	35,3	52,9	47,1
4. Айсер	100,0	70,0	50,0	50,0	35,0	65,0
	100,0	64,9	53,2	46,8	42,9	57,1
Шымкент қаласы	100,0					
1. Риксос		65,0	70,0	30,0	35,0	65,0
2. Гранд Шымкент	100,0	65,0	70,0	30,0	35,0	65,0
	100,0	65,0	70,0	30,0	35,0	65,0
Түркістан қаласы	100,0	64,7				64,7
1. Түркістан			52,9	47,1	35,3	
2. Яссы	100,0	61,1	44,4	55,6	27,8	72,2
	100,0	62,9	48,6	51,4	31,4	68,6
	192	63,0	59,4	40,6	37,0	63,0

Ескерту - 2019 жылы жүргізілген сауалнама нәтижелері негізінде автормен жасалған

Жынысы бойынша Астана қаласындағы қонақ үй қызметкерлерінің әйел адамдардың үлес салмағы 67,5% болса, Алматы қаласы қонақ үй қызметкерлерінің 57,1 % әйел адам болып табылады. Алматы қаласындағы қонақ үй қызметкерлерінің 42,9 % ер адамдар болса, Астана қаласындағы қызметкерлердің 32,5 % ер адамдар болып табылады.

Білім деңгейі бойынша 3 жұлдызды қонақ үйлерде жоғарғы оқу орнын бітірген респонденттердің үлес салмағы 42,6%, 4 жұлдызды қонақ үйлерде 62,8%, 5 жұлдызды қонақ үйлерде 55,7%. Бұл жерде 4 және 5 жұлдызды қонақ үйлерде кәсіби мамандандырылған қызметкерлердің үлес салмағы басым екенін көруімізге болады. Кәсіптік мектеп бітірген респонденттердің үлес салмағы 3 жұлдызды қонақ үйлерде 26,7 %, 4 жұлдызды қонақ үйлерде 16,5 %.

Нәтижелер және бағалау. Сапа менеджмент жүйесін қолданатын және қолданбайтын қонақ үй кәсіпорындары қызметкерлерінің қанағаттануын салыстыру келесідей нәтижелер алуға мүмкіндік берді. Дисперсиялық талдау сапа менеджмент жүйесін қолданатын және қолданбайтын қонақ үй кәсіпорындары қызметкерлерінің қанағаттану деңгейіне әсер ететін факторларды бағалау үшін алынған жалпы мәліметтерге сүйене жасалды (2 кесте).

2 кестені талдау бойынша сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорнында жұмыс істейтін мамандар қонақ үй кәсіпорындарындағы тұтынушыға бағытталу (AOM = 4,1163) кәсіптік қанағаттандыруға әсер етеді деп санайды. Сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорындарында жұмыс жасайтын қызметкерлер жұмыс уақыты (AOM = 3,5951) кәсіптік қанағаттануға әсер ететіндігін көрсетті. Сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорындарында жұмыс жасайтын қызметкерлер басқару ортасы (AOM = 3,9172) кәсіптік қанағаттануға әсер ететіндігін дәлелдеді. Сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорындарында жұмыс жасайтын қызметкерлер мен сапа менеджмент жүйесін қолданбайтын қонақ үй кәсіпорындарында жұмыс жасайтын қызметкерлердің қанағаттану деңгейінде айтарлықтай айырмашылық бар. Себебі сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй қызметкерлерінің қанағаттануы (AOM = 4,0112), ал сапа менеджмент жүйесін қолданбайтын қонақ үй қызметкерлерінің қанағаттануы (AOM = 2,8992). Сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорнында жұмыс істейтін мамандар қонақ үй кәсіпорындарындағы еңбек қауіпсіздігі (AOM = 4,2371) кәсіптік қанағаттандыруға әсер етеді деп санайды. Сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорнында жұмыс істейтін мамандар қонақ үй кәсіпорындарындағы басқаруды жетілдіру (AOM = 3,8456) кәсіптік қанағаттандыруға әсер етеді деп

санайды. Сапа менеджмент жүйесін қолданатын қонақ үй кәсіпорнында жұмыс істейтін мамандар қонақ үй кәсіпорындарындағы жұмыс сапасы (АОМ = 4,1723) кәсіптік қанағаттандыруға әсер етеді деп есептейді. Басқа факторлар арасында айтарлықтай айырмашылық болмады.

Кесте 2.

Сапа менеджменті жүйесін пайдалану деңгейін дисперсиялық талдау негізінде анықтау (2019 жыл)

Факторлар	Сапа менеджменті жүйесін қолдану	N	Арифметикалық орта мәні	Стандарттық ауытқу	Орта квадраттық қателік
1. Көшбасшылық	Ия	149	4,5503	0,48075	0,03938
	Жоқ	43	4,3721	0,41282	0,06295
2. Білім және даму	Ия	149	3,8322	0,63272	0,05183
	Жоқ	43	3,4264	0,76748	0,11704
3. Тұтынушыға бағытталу	Ия	149	4,1163	0,53402	0,04375
	Жоқ	43	3,6357	0,66989	0,10216
4. Жұмысшылардың қанағаттануы	Ия	149	4,0112	0,74174	0,06077
	Жоқ	43	2,8992	0,99612	0,15191
5. Басқаруды жетілдіру	Ия	149	3,8456	0,96991	0,07946
	Жоқ	43	2,6899	0,77799	0,11864
6. Еңбек қауіпсіздігі	Ия	149	4,2371	0,45897	0,03760
	Жоқ	43	3,9380	0,46151	0,07038
7. Байланыс	Ия	149	4,3579	0,55628	0,04557
	Жоқ	43	4,1318	0,53025	0,08086
8. Сыртқы көрініс	Ия	149	4,3311	0,72025	0,05901
	Жоқ	43	4,3023	0,77601	0,11834
9. Арыз-шағымдар	Ия	149	3,9765	0,74056	0,06067
	Жоқ	43	3,1977	0,77259	0,11782
10. Жұмыс уақыты	Ия	149	3,5951	1,02854	0,08426
	Жоқ	43	2,4341	1,04536	0,15942
11. Іскерлік орта	Ия	149	3,9195	0,67077	0,05495
	Жоқ	43	3,1008	0,66482	0,10138
12. Басқару ортасы	Ия	149	3,9172	0,77003	0,06308
	Жоқ	43	2,8372	0,81770	0,12470
13. Жұмыс сапасы	Ия	149	4,1723	0,67961	0,05568
	Жоқ	43	3,2713	0,84595	0,12901

Ескерту - 2019 жылы жүргізілген сауалнама нәтижелері негізінде автормен жасалған

Ескерту – «ия» - деп жауап бергендер саны 149, «жоқ» деп жауап бергендер саны 43.

Қорытынды. Зерттеуде кәсіптік қанағаттанушылықты қозғайтын факторлар 12 көрсеткіштер негізінде қарастырылды. Бұл факторлар: көшбасшылық, басқару ортасы, жұмыс уақыты, еңбек қауіпсіздігі, білім беру және даму, тұтынушыға бағытталу, басқаруды жетілдіру, байланыс, арыз-шағымдар, сыртқы көрініс, іскерлік орта және жұмыс сапасы. Жүргізілген зерттеу жұмыстарынан көріп отырғандай, қонақ үй кәсіпорындарында жұмыс істейтін адамдар өздерінің жұмыстарының сапасы мен имиджіне риза. Қонақ үй бизнесі бойынша нәтиже еңбек қауіпсіздігі өмірдегі ең үлкен проблемалардың бірі болып табылады.

Қонақ үй кәсіпорындарында жұмыс істейтін қызметкерлердің жұмыс орталары және тұтынушыларға қызмет көрсетілетін орталар бірдей орындарда болғандықтан, іскерлік ортадағы сапалық және әлеуметтік жағдайлар жоғары деңгейде дайындалады. Бұл жұмысшыларға жұмыс ортасына қанағаттанатынын көрсетеді. Қонақ үйлерде негізінен 8 сағаттан астам жұмыс істейді, бірақ қалыпты жұмыс уақыты 8 сағатты құрайды. Қазақстанның Еңбек Кодексында жұмысшылардың жұмыс уақыты аптасына 40 сағатты құрайды. Алайда қонақ үйлер тәулігіне 24 сағат қызмет көрсететіндіктен жұмысшылар жұмыс уақытына толық қанағаттанбайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Çanar Çetin. Total Quality Management. Beta Publishing. İstanbul. 2010. 30-36 б.
2. Асқаров Е.С. Сапаны басқару. Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2013. - 4-5 б.
3. Бердалиев К.Б. Стратегиялық менеджмент. Оқулық. - Алматы: Дәуір, 2011. - 59 -60 б.

4. Shevkinaz Gumush son, Ige Pynar, Perran Akan, Atilla Akbaba. Service Quality. Concepts, Approaches and Applications. Detay Publishing. Ankara.2007, 7-86.
5. Said Kyngyr. Total Quality Management. Nobel Publishing. Ankara.2013, 3-56.
6. Мендебаев Т.М., Габдуллина А.З., Альпеисов А.Т. Сапаны басқару. Оқулық. - Алматы: Дәуір, 2013. – 9-15 б.
7. Fusun İstanbullu Dincher. Total Quality Management in Tourism Sector. Service Quality in Tourism Enterprises. Weekend Seminar. 3.Erciyes University Nevşehir. School of Tourism and Hotel Management. Nevşehir.1996.p.14-37.
8. Bozkurt, Ridvan, Aynur Odaman ISO 9000 Kalite Güvence Sistemleri: Sistem Kurme Süreci, Örnek Kalite El Kitabı, Örnek Prosedürler, Talimatlar ve Formlar El Kitabı.1997, 19-25 б.
9. Aziz, N.A., Yassin, N.M., How willmarket orientation and external environment influence the performance among SMEs in the agro-food sector in Malaysia? International Business Research 3 (3), 2010, 5-86.
10. Oparanma, A.O., Hamilton, D.I., Jaja, S.A., Strategies for managing hospitality in a turbulent environment: Nigerian experience. International Journal of Management and Innovation 1 (1) 2009, 6-96.

Әдебиеттер тізімі:

1. Canan Çetin. Total Quality Management. Beta Publishing. İstanbul. 2010. 30-36 б
2. AasaarovЕсCs Csapanyббасаарu Ooyуқұpraly- Aalmaty Экономика 2013. – 4-5 бб
3. БбердалиевКкБб Cstrategiyaly mmenedzhment Ooyuly.- Aalmaty Ддуыр 2011. – 59 -60 б.
4. Shevkinaz Gumush son, Ige Pynar, Perran Akan, Atilla Akbaba. Service Quality. Concepts, Approaches and Applications. Detay Publishing. Ankara.2007, 7-86б
5. Said Kyngyr. Total Quality Management. Nobel Publishing. Ankara.2013, 3-56б
6. MmendebaevTtMm, ГгabdullinaAa3z, AalpeisovAaTt Csapanyббасаарu Ooyuly. - Aalmaty Ддуыр 2013. – 9-15 бб
7. Fusun İstanbullu Dincher. Total Quality Management in Tourism Sector. Service Quality in Tourism Enterprises. Weekend Seminar. 3.Erciyes University Nevşehir. School of Tourism and Hotel Management. Nevşehir.1996.p.14-37.
8. Bozkurt, Ridvan, Aynur Odaman ISO 9000 Kalite Güvence Sistemleri: Sistem Kurme Süreci, Örnek Kalite El Kitabı, Örnek Prosedürler, Talimatlar ve Formlar El Kitabı.1997, 19-25 б.б
9. Aziz, N.A., Yassin, N.M., How willmarket orientation and external environment influence the performance among SMEs in the agro-food sector in Malaysia? International Business Research 3 (3), 2010, 5-86.б
10. Oparanma, A.O., Hamilton, D.I., Jaja, S.A., Strategies for managing hospitality in a turbulent environment: Nigerian experience. International Journal of Management and Innovation 1 (1) 2009, 6-96.б

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОВЫШЕНИЕМ КАЧЕСТВА ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

С.А.Нахипбекова*, Н.Т.Батырова, Г.Р.Момбекова, Г.Ж.Байбосынова

Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясауи

г.Туркестан, Казахстан

e-mail: symbat.nakhipbekova@ayu.edu.kz

Резюме. В статье исследуются методологические аспекты определения уровня профессиональной удовлетворенности сотрудников повышением качества гостиничного бизнеса. Способность гостиничного бизнеса предоставлять клиентам качественные услуги и повышать их рентабельность зависит от удовлетворенности их сотрудников. В этом контексте целью исследования является определение общего уровня удовлетворенности сотрудников, что очень важно для гостиничного бизнеса, определение факторов, влияющих на удовлетворенность, определение взаимосвязи между некоторыми демографическими характеристиками сотрудников и удовлетворенностью работой и регион, статус и правовое устройство. Согласно результатам, общий уровень удовлетворенности сотрудников был признан хорошим, и существует двенадцать факторов, которые влияют на удовлетворенность: лидерство, образование и развитие, ориентация на клиента, улучшение управления, безопасность труда, общение, внешний вид, жалобы, рабочее время, бизнес. окружающая среда, среда управления, качество работы.

Ключевые слова: гостиница, система менеджмента качества, гостиничная индустрия, профессиональное удовлетворение.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF DETERMINING THE LEVEL OF PROFESSIONAL SATISFACTION OF EMPLOYEES IN IMPROVING THE QUALITY OF HOTEL BUSINESS IN KAZAKHSTAN

*S.Nakhipbekova**, *N.Batyrova*, *G.Mombekova*, *G.Baibosynova*
International Kazakh-Turkish University named after H. A. Yasavi
Turkestan, Kazakhstan

e-mail: symbat.nakhipbekova@ayu.edu.kz

Summary. *The article explores the methodological aspects of determining the level of professional satisfaction of employees in improving the quality of the hotel business. The ability of the hotel business to provide quality services to customers and increase their profitability depends on the satisfaction of their employees. In this context, the purpose of the study is to determine the general level of employee satisfaction, which is very important for the hotel business, to determine the factors influencing satisfaction, to determine the relationship between certain demographic characteristics of employees and job satisfaction and the region, status and legal structure. According to the results, the overall level of employee satisfaction was found to be good and there are twelve factors that affect satisfaction: leadership, education and development, customer orientation, management improvement, occupational safety, communication, appearance, complaints, working hours, business environment, management environment, quality of work.*

Key words: *hotel, quality management system, hotel industry, professional satisfaction.*

МРНТИ 06.54.57
УДК 664

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.35>

ИННОВАЦИИ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

^{1*}*Л.В.Олейник*,²*Ш.И.Каркинбаева*,³*К.Т.Ауезова*

¹*Рудненский индустриальный институт, Казахстан, г. Рудный*

^{2,3}*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,*

Нур-султан, Казахстан

e-mail: lvoleinik@mail.ru

Аннотация. *На сегодняшний день одна из самых важнейших тем – это продовольственная безопасность, в связи с чем огромное внимание, авторами уделяется теме инновационного подхода в пищевой промышленности. В статье рассмотрено реальное состояние дел пищевой промышленности Казахстана, в разрезе регионов, выявлены проблемы. В работе раскрыты и выявлены основные факторы инновационного развития в пищевой промышленности и определен комплекс мер по повышению уровня инновационной активности предприятий отрасли. Важным вопросом является импортозамещение и ресурсоэффективность, который должен решаться инновационным путем развития пищевой промышленности. Предложены пути внедрения инноваций в предприятиях пищевой промышленности с учетом отраслевой специфики. Пищевая промышленность является стратегически важной отраслью экономики РК в целом, поэтому разработка и внедрение инновационных технологий на предприятиях пищевой промышленности представляет достаточный интерес. Авторами затрагивается вопрос возможности использования в пищевых производствах электрофизических методов воздействия, в частности кавитационного воздействия. Представлены сведения о существующих за рубежом разработках и уже внедренных в пищевой промышленности, путь которых вполне приемлем для Казахстана.*

Ключевые слова: *инновации, пищевая промышленность, внедрение, комплексный подход, инновационное развитие.*

Основные положения: В статье говорится о современном состоянии инновационной деятельности в пищевой промышленности Казахстана. Затрагиваются вопросы современного состояния развития и уровня внедрения инновационных технологий в пищевой промышленности. Также раскрываются проблемы практического использования инноваций и развития инновационной деятельности в контексте поиска путей развития отрасли. Приводятся сведения о существующих внедренных разработках в этом направлении.

Введение. Инновации в пищевой промышленности должны быть направлены, в первую очередь, на решение таких вопросов как повышение качества и безопасности продуктов питания, в том числе продуктов социально-значимых и продуктов первой необходимости. Кроме того, одной из приоритетных задач для пищевой отрасли является решение проблемы импортозамещения и ресурсоэффективности. Все эти задачи, преимущественно, решаются путем внедрения новых рецептур и новых технологий производства, либо мо-

дификаций отдельных технологических операций. В настоящее время патентные исследования показывают наличие огромного количества разработок в этой области, однако многие из них так и остаются без внедрения. Решением такой проблемы может стать комплексный подход внедрения инноваций, который должен реализовываться путем эффективного взаимодействия производителей и научных организаций.

Сущность термина «инновация» впервые заговорила в начале XIX века. По происшествии, достаточно длительного периода времени термин инновация стал рассматриваться как одна из закономерностей технических инноваций [1]. Шумпетер в своей работе «Теория экономического развития» рассматривал инновации как средство предпринимательства с целью получения прибыли.

Методы. В основу исследования легли такие методы, как дедукция, в частности, рассматривался опыт Европейских развитых стран, статистический анализ инновационной развитости предприятий Казахстана в разрезе регионов. Применили метод экстраполяции, то есть путем проведения логико-методологической процедуры распространения выводов, сделанных относительно пищевой промышленности и ее инновационное состояние, а также распространение выводов, сделанных на основе настоящего исследования.

Результаты и обсуждения. В современной экономической литературе термин «инновация» характеризуется как превращение потенциального научно-технического прогресса в реальный, воплощенный в новых продуктах и технологиях. В ряде исследований зарубежных ученых термин «инновация» получил широкое распространение с переходом экономики к рыночным отношениям. До этого в отечественной экономической литературе проблемы инноваций широко освещались только в рамках исследований научно-технического прогресса. Обобщая существующие точки зрения на сущность и сущность рассматриваемого экономического термина, инновация может быть определена следующим образом:

Инновации - это социальный, технический, экономический процесс, который благодаря практическому использованию идей и изобретений приводит к созданию продуктов и технологий, которые обладают лучшими по своим свойствам [2];

Инновации - это социальный, технический, экономический процесс, который благодаря практическому использованию идей и изобретений приводит к созданию продуктов и технологий, которые обладают лучшими по своим свойствам [3];

Инновация - это процесс реализации новой идеи в любой сфере жизни человека, способствующий удовлетворению существующих потребностей на рынке и приносящий экономические выгоды;

Инновации в области производства пищевых продуктов - это новые технологии, новое оборудование, новые формы организации, финансирования и кредитования производства, новые подходы к обучению, подготовке и повышению квалификации кадров. По предмету и сфере применения в агропромышленном комплексе целесообразно различать четыре типа инноваций: селекционные и генетические; технические, технологические и производственные; организационные, управленческие и экономические; социально-экологический. Следует отметить, что инновационные процессы, как в разрезе отдельных предприятий пищевой промышленности, так и в агропромышленном комплексе в целом, имеют свою специфику. Их важное отличие заключается в разнообразии региональных, отраслевых, функциональных, технологических и организационных особенностей. Сложность и особенности сельскохозяйственного производства характеризуются высоким уровнем рисков инновационных процессов, к которым относятся:

- риск финансирования научных исследований и результатов производства;
- риск временного разрыва между затратами и результатами;

- неопределенность спроса на инновационную продукцию не интересует частных инвесторов вкладывать средства в развитие сельского хозяйства. Анализ отечественной и зарубежной литературы по данной проблеме позволяет сделать вывод, что термин «инновация» напрямую связан с таким понятием, как «инновационный процесс». Инновационный процесс - это комплекс последовательных работ от получения новой идеи до ее использования потребителем в виде нового или улучшенного продукта, технологического процесса, новых способов организации и управления производством. Его можно представить в виде структуры, состоящей из следующих звеньев: сфера, производящая инновации, организационно-экономический механизм трансфера инноваций, потребители инновационной продукции. Координирующим, регулирующим и контролирующим органом в данном случае являются государственные органы [4].

Всего в Казахстане в 2019 году функционировало 4 319 предприятий из них 683 обрабатывающей промышленности по продуктовым и процессным инновациям. Наиболее инновационно-активными являются г. Алматы, где имеется 140 предприятий и Алматинская область 88 предприятий и на 3-м месте Карагандинская область у которой 72 инновационных предприятия. Однако, самыми инновационно-малоактивными оказались Атырауская и Мангистауская, там всего по 8 предприятий, и в Западно-Казахстанской области всего 9 предприятий.

Исследование показало важность и необходимость внедрения качественно нового подхода в развитии инновационной составляющей пищевой промышленности Казахстана.

Таблица 1

Показатели инновационной активности предприятий обрабатывающей промышленности по продуктовым и процессным инновациям за 2019 год

	Количество предприятий - всего, единиц	из них	Уровень активности в области инноваций, в %
		имеющие инновации	
Республика Казахстан	4 319	683	15,8
Акмолинская	185	33	17,8
Актюбинская	154	28	18,2
Алматинская	386	88	22,8
Атырауская	95	8	8,4
Западно-Казахстанская	142	9	6,3
Жамбылская	138	34	24,6
Карагандинская	435	72	16,6
Костанайская	200	32	16,0
Кызылординская	70	15	21,4
Мангистауская	125	8	6,4
Павлодарская	249	23	9,2
Северо-Казахстанская	142	16	11,3
Туркестанская	127	19	15,0
Восточно-Казахстанская	353	59	16,7
г.Нур-Султан	358	64	17,9
г.Алматы	868	140	16,1
г. Шымкент	292	35	12,0

ЕС усиливает инновации в пищевой промышленности. Финансируемые усилия направлены на обеспечение устойчивого удовлетворения потребностей в питании растущего населения в ближайшие десятилетия. Одним из интересных достижений в технологии пищевых продуктов является работа ведущих институтов, развитых стран, которые разрабатывают средства для 3D-печати продуктов питания. Учитывая массовое распространение 3D-печати за последние несколько лет, это развитие, вероятно, было неизбежным. Технология будет работать, создавая конечный продукт слой за мельчайшим слоем. Это решение откроет безграничные возможности для изменения формы, текстуры, состава и, в конечном итоге, вкуса пищевых продуктов в будущем.

Эксперты считают, что данная технология будет популярна как среди производителей продуктов питания, так и среди розничных продавцов и потребителей.

Одна из основных проблем производителей продуктов питания - как продлить срок хранения без ущерба для вкуса или качества продуктов. Это постоянная проблема с незапамятных времен с первыми решениями, такими как обработка дымом или солью, ферментация и другие решения, широко используемые с древних времен. Это метод консервации, который в недалеком будущем может в четыре раза или даже в 10 раз увеличить срок хранения пищевых продуктов.

Обработка под высоким давлением - это процесс холодной пастеризации, при котором продукты, запечатанные в упаковке, попадают в среду с высоким изостатическим давлением (300-600 МПа), которое передается через воду. Этот метод эффективно инактивирует микроорганизмы, чтобы гарантировать безопасность пищевых продуктов. Такое сочетание высокого давления и низкой температуры окружающей среды безопасно сохраняет вкус, пищу, внешний вид, текстуру и пищевую ценность продуктов. Данный способ - кавитационного воздействия вполне применим и на территории Казахстана.

Совершенно новые методы, которые в настоящее время разрабатываются, включают процесс, называемый обработкой под высоким давлением

Обработка под высоким давлением учитывает сенсорные и питательные свойства продуктов из-за отсутствия термической обработки и сохраняет их первоначальную свежесть в течение всего срока хранения.

Рестораны и знаменитые повара могут уйти в прошлое, так как ученые заняты разработкой одной из первых в мире автоматизированных кухонь - так называемого робота-шефа. Он состоит из пары полностью сочлененных и автоматизированных роботизированных манипуляторов, которые могут для всех целей и задач воспроизводить движения рук и кистей рук человека. Разработчики считают, что их робот-повар обладает

таким же уровнем ловкости, как и любой другой человек, особенно когда дело касается скорости и чувствительности.

Этот робот-повар черпает вдохновение у знаменитых шеф-поваров, чьим кулинарным навыкам робот следит буквально. Каждый записанный «рецепт» - это не только список ингредиентов и набор инструкций, но также полное и точное воспроизведение реальных движений и движений оригинального шеф-повара.

Сельское хозяйство является главным поставщиком продуктовых рынков, а его вертикальное развитие может стать крупномасштабным будущим. Поскольку все больше и больше людей переезжают в города, а традиционное сельское хозяйство требует больших участков земли, решение будущего растениеводства может заключаться в выращивании сельскохозяйственных культур «вверх». В этой концепции вертикального развития нет ничего нового, она была впервые предложена Диксоном Деспоммье, который отметил, что расширение концепции садов на крыше может стать будущим сельского хозяйства. Он задумал построить специально построенные фермерские «башни», которые позволили бы выращивать урожай на каждом уровне зданий, включая крышу.

Эти виды ферм обычно делятся на две категории - гидропоника (растения выращивают в бассейне с водой, обогащенной питательными веществами) или аэропоника (обнажают корни и опрыскивают обогащенным питательными веществами туманом). Ни то, ни другое не требует почвы, и, как правило, также включается искусственное освещение, если солнечного света нет в избытке.

Эти виды хозяйств имеют явные преимущества перед более традиционными методами ведения сельского хозяйства. Физическая площадь земли сведена к минимуму, возможно круглогодичное сельское хозяйство и устранены агрохимикаты.

Использование предложенных путей развития инновационного процесса позволит перейти к созданию высокоэффективной, стратегически ориентированной системы создания, внедрения и коммерциализации инноваций на пищевых предприятиях.

Одним из основных условий обеспечения непрерывного экономического роста является качественное обновление производственного сектора, особенно отраслей, приоритетное развитие которых в сфере инноваций предусматривает техническое перевооружение и модернизацию всех секторов экономики.

Инновационное развитие страны - одна из стратегических задач Казахстана. Инновационный путь развития предусматривает достижение экономического роста как за счет активного внедрения инноваций, так и за счет роста ВВП за счет прибыли от инновационной деятельности. Одним из главных условий обеспечения непрерывного экономического роста является качественное обновление производственного сектора, особенно отраслей, приоритетное развитие которых в инновационной сфере обеспечивает техническое перевооружение и модернизацию всех секторов экономики. Важным фактором развития и укрепления новой экономики является интенсификация инноваций. Основная роль в этом принадлежит науке как генератору научно-технического развития.

Наиболее полное и эффективное внедрение инноваций происходит на крупных предприятиях, таких как финансово-промышленные группы, холдинги, транснациональные корпорации и т.д. Эти типы организаций обладают значительными финансовыми ресурсами, которые обеспечивают им быстрое создание и внедрение новых научных знаний, и технические решения [5].

Крупные научно-исследовательские предприятия, учебные заведения и финансовые компании могут свободно объединяться на определенный период времени для совместного финансирования и проведения НИОКР, а также опытно-конструкторских работ по созданию и дальнейшему использованию новых дорогостоящих, перспективных технологий и преодолению актуальных в настоящее время научных проблем.

Заключение. Исследования промышленных инноваций показывают, что инновации наиболее успешно внедряются в пищевой промышленности.

Быстрый оборот и постоянный спрос на продукты питания позволили многим предприятиям сформировать новую рыночную политику, направленную на разработку новых видов продукции, модификацию существующих, новые направления в обеспечении процесса хранения продуктов питания и т.д.

Таким образом, подводя итоги, можно отметить, что в современных условиях формирования рыночных отношений образовательной подсистеме в пищевой промышленности отводится важное место. Переход отрасли на инновационный уровень развития - объективная закономерность развития промышленного производства в XXI веке. Взаимосвязь инноваций и образовательной подсистемы, как показывает исследование, заключается в том, что именно их взаимное сочетание обеспечит решение первостепенных задач, стоящих перед отраслью.

Список использованной литературы:

- 1 Шумпетер, Й. Теория экономического развития: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1982. – С. 456.
- 2 Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др.; Под. ред. проф. С.Д. Ильенковой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - С. 9.
- 3 Кулагин А.С. Немного о термине «инновация» // Инновации. - 2004. - №7. - С. 58.

4 Минниханов Р.Н. Инновационный менеджмент в АПК / Р.Н. Минниханов, В.В. Алексеев, Д.И. Файзрахманов, М.А. Сагдиев. - М.: Изд-во МСХА, 2003. - С. 13.

5 Таубаев А.А. Формирование и развитие наукоемкого сектора в Казахстане. — Караганда: Санат-Полиграфия, 2007.— 170 с.

References:

1 Shumpeter, I. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya: Per. s nem. – М.: Progress, 1982. – S. 456.

2 Innovatsionnyi menedzhment: Uchebnik dlyavuzov / S.D. Ilenkova, L.M. Gokhberg, S.Yu. Yagudini dr.; Pod. red. prof. S.D. Ilenkovi. - 2-e izd., pererab. idop. - М.: YuNITI-DANA, 2003. - S. 9.

3 Kulagin A.S. Немного о термине «innovatsiya» // Innovatsii. - 2004. - №7. - S. 58.

4 Minnikhanov R.N. Innovatsionnyimenedzhment v APK / R.N. Minnikhanov, V.V. Alekseev, D.I. Faiz-rakhmanov, M.A. Sagdiev. - М.: Izd-voMSKhA, 2003. - S. 13.

5 Taubaev A.A. Formirovanie i razvitie naukoemkogo sektora v Kazakhstane. — Karaganda: Sanat-Poligrafiya, 2007.— 170 s.

АЗЫҚ-ТҮЛІК ӨНЕРКӘСІБІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР

^{1*}Л.В.Олейник, ²Ш.И.Каркинбаева, ³Қ.Т.Әуезова

¹Рудный индустриалды институты, Рудный, Қазақстан

^{2,3}Еуразия ұлттық университеті. Л.Н. Гумилев, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

e-mail: lvoleinik@mail.ru

Түйін. Бүгінгі күні ең маңызды тақырыптардың бірі - азық-түлік қауіпсіздігі, соған байланысты авторлар тамақ өнеркәсібіндегі инновациялық тәсіл тақырыбына үлкен назар аударады. Мақалада Қазақстандағы тамақ өнеркәсібіндегі жағдайдың нақты жағдайы аймақтар тұрғысынан қарастырылып, проблемалар анықталған. Жұмыста тамақ өнеркәсібіндегі инновациялық дамудың негізгі факторлары ашылып, анықталған және саладағы кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейін арттыру бойынша шаралар кешені анықталған. Импортты алмастыру және ресурстардың тиімділігі маңызды мәселе болып табылады, оны тамақ өнеркәсібін дамыту арқылы инновациялық жолмен шешу қажет. Салалық ерекиеліктерді ескере отырып, тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында инновацияларды енгізу жолдары ұсынылады. Тамақ өнеркәсібі тұтастай алғанда Қазақстан Республикасы экономикасының стратегиялық маңызды саласы болып табылады, сондықтан тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында инновациялық технологияларды әзірлеу және енгізу жеткілікті қызығушылық тудырады. Авторлар тамақ өндірісінде әсер етудің электрофизикалық әдістерін, атап айтқанда, кавитация әсерін қолдану мүмкіндігі туралы мәселе көтереді. Шетелде болған және тамақ өнеркәсібіне енгізілген, оның тәсілі Қазақстан үшін қолайлы болып табылатын жаңалықтар туралы ақпарат ұсынылған.

Түйіндісөздер: инновация, тамақ өнеркәсібі, енгізу, кешенді тәсіл, инновациялық даму.

INNOVATION IN THE FOOD INDUSTRY

^{1*}L.V.Oleinik, ²Sh.I.Karkinbaeva, ³K.T.Auezova

¹Rudny Industrial Institute, Rudny, Kazakhstan

^{2,3}Eurasian National University. L.N. Gumilyov, Kazakhstan, Nur-Sultan

e-mail: lvoleinik@mail.ru

Summary. The article talks about the current state of innovation in the food industry in Kazakhstan, touches on the current state of development and the level of implementation of innovative technologies in the food industry, and also reveals the problems of the practical use of innovations and the development of innovation in the context of finding ways to develop the industry. A classification of innovations of food industry enterprises, taking into account the industry specifics, as well as a mechanism for improving innovation at the industry level through the introduction of a conceptual scheme of interaction between participants in the innovation process, is proposed. The food industry is a strategically important sector of the economy of the Republic of Kazakhstan as a whole, therefore, the development and implementation of innovative technologies at food industry enterprises is of sufficient interest.

The authors raise the issue of the possibility of using electrophysical methods of exposure in food production, in particular, cavitation exposure. The information about the existing implemented developments in this direction is given. The work reveals and identifies the main factors of innovative development in the food industry and defines a set of measures to increase the level of innovative activity of enterprises in the industry.

Key words: innovation, food industry, implementation, integrated approach, innovative development.

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫҢ ӘЛЕМДІК РЕСУРСТЫҚ ӘЛЕУЕТІН ТАЛДАУ

*Р.У.Рахметова¹, М.А.Ежебеков², *А.А.Чейрханова³*

¹Туран-Астана университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

^{2,3}Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: alma.cheirkhanova@narхоз.kz**

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның аграрлық секторының даму көзі болып табылатын табиғи ресурстарының көлеміне және пайдалану тиімділігіне сәйкес әлем елдерінің арасында алатын орнын зерттеген. Ауыл шаруашылығына жарамды табиғи ресурстарға бай елдердің ішінде АҚШ пен Ресейдің аграрлық секторының өнімділігін сипаттайтын көрсеткіштерімен Қазақстанның аграрлық мәліметтерін салыстырып, ресурс әлеуетінің қайтарымының талдау жасаған, нәтижесінде еліміздің табиғи ресурстары көлеміне қарағанда өндіріс көлемінің төмендігі анықталды және бар байлықты толық пайдалана алмай отырғандығын негізделген. Осыған байланысты Қазақстанның аграрлық секторының даму деңгейі қай елдермен сәйкес келетінін анықтау үшін әлемдік 193 елдің ішінен аграрлық табиғи ресурсқа бай 32 елді таңдап алып, табиғи әлеуетті тиімді пайдалануын сипаттаушы көптеген көрсеткіштерге екі нысанда көпөлшемді статистика математикалық әдістердің ішіндегі кластерлік талдау әдісімен компьютерлер технологиясында арнаулы SPSS-22 бағдарламасында топтастыру арқылы кластерлерге бөліп орнын анықтаған. Осы екі нысанда кластерге енген елдермен Қазақстанның табиғи ресурстарын тиімді пайдалану, немесе қайтарымының салыстырып талдау жасалған.

Түйінді сөздер: аграрлық әлеует, табиғи ресурс, әлемдік елдер, кластерлік талдау.

Негізгі ережелер. Әлемдік тәжірибе қол жеткізгендей, аграрлық секторды ұйымдастырудың бірнеше артықшылықтары бар. Оның негізгілеріне жататындар жоғары өнімділікке қол жеткізу. Кластер ішінде талап етілген ресурсқа кәсіпорындардың мүмкіндіктері оларды горизонталды біріктіруге қарағанда әлдеқайда ұтымды және тиімді болады. Қазіргі экономикада көптеген жергілікті тұтынушылардың болуымен байланысты тәуекелділікті төмендету мен нарық мүмкіндіктерін жақсы айырып тану нәтижесінде кластер шеңберінде жеткізушілерді кең көлемде мамандандыру туындайды.

Сыртқы бәсекелестермен салыстырғанда кластер ішінде бәсекелестік қысым мен бақталастық қатаң түрде болмайды. Сондықтан кластер ішінде үлкен ақпараттандыру есебінен шығынды төмендетіп, әртүрлі кластер қатысушыларының еңбек өнімділігін арттыруға болады. Кластер және жаңа бизнесті құруда кластер өндіріс пен жаңа технологияда туындайтын қоздырушы себептерді құрайды, яғни жаңа бизнестің қалыптасуына терең әрі кең көлемде мүмкіндік береді және көп дәрежеде олардың артықшылықтарын жандандырады.

Кіріспе. Аграрлық сектор – Қазақстанның әлемдік даму жолына шығуға мүмкіндік беретін «локомотивінің» бірі. Сондықтан Қазақстан үшін аграрлық секторды көтеру мен дамыту – алдыңғы қатарлы міндеттер және жалпы ұлттық экономиканы көтеру мен дамытудың жолы болып табылады. Бұл туралы еліміздің алғашқы президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылдың 5-ші қазанындағы Қазақстан халқына арнаған жолдауында атап өткен болатын [1].

2017-2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін (АӨК) дамытудың мемлекеттік бағдарламасында осы саланың басымдылығын белгілей отырып «Еңбек өнімділігін 2021 жылы 2015 жылға қарағанда 38%–ға жоғарылату, жалпы өнім көлемін 30%–ға ұлғайту, экспортқа шығарылатын өнімдердің көлемін 600 млн АҚШ долларына жеткізу, азық – түлікті көтерме сауда арқылы сатуды 29%–ға жоғарылату, аталған көрсеткіштер арқылы АӨК саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру» деп нақты шешімдер белгіленген [2].

Зерттеу әдістері. Еліміздің аграрлық ресурстар әлеуетінің қайтарымының әлемдік елдер арасындағы орнын анықтау мақсатында 32 елмен салыстыру жүргізілді. Ол үшін көпөлшемді статистика-математикалық әдістерді, оның ішінде кластерлік талдау әдісін пайдаланып SPSS–22 – компьютерлік арнаулы бағдарлама базасында бірнеше экономикалық көрсеткіштермен топтастыру арқылы Қазақстанның өзінің табиғи ресурстарын пайдалану деңгейіне салыстырмалы талдау жасалды. **Нәтижелер және талқылау.** Соңғы жылдардағы аграрлық саладағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің экономика және ұйымдастыру мәселелерін, өндірістің ұсақ тауарлығын, бұл мәселені шешу жолдарын зерттеген ғалымдардың ішінен Т.И. Есполов, У.К. Керимова, Г.Р. Мадиевтің және т.б. еңбектерінен көреміз. Аграрлық саланың ұсақ шаруашылықтарының өнімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және инновациялық технологияларды қолдану мүмкіншілігінің шектеулілігін, ұсақ тауарлықты жою үшін ұсақ шаруашылық көздері ерікті түрде

бірігуі қажет. Бүгінгі күні «бірікпеу себебі – пайлық үлестері бар ауыл тұрғындарын ынталандырушы экономикалық және басқа тетіктердің болмауында» деп көрсетеді отандық ғалымдар [3].

Қазақстанның аграрлық даму үрдістерінде елді азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселелерін табысты шешу үшін елдің агроөнеркәсіптік өндірісінің бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттырудың экономикалық негізі болып табылатын тиісті инвестициялар қажеттігін де бүгінде отандық ғалымдар көтеріп отыр [4].

Мемлекет тарапынан жоғарыда қойылған міндеттерді жүзеге асыруда кездесіп отырған мәселелерді Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев 2019 жылдың 15-ші шілдедегі Үкіметтің кеңейтілген отырысында ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі мен экспортты 2,5 есеге ұлғайтуда мақсат айқындалғанымен, бұл сала инвесторлар үшін әлі де тартымсыз болып отырғаны жасырын емес. Ауыл шаруашылығына тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлемінің 1% және негізгі капиталға инвестициялар көлемінің 3,2% тартылғандығы алаңдатарлық көрсеткіштер екендігін баса айтқан болатын [5].

Жалпы аграрлық сектордың ресурстық әлеуетін әлемдік деңгейдегі зерттеулерді қарағанда, оның ішінде Henrie M., & Sousa-Poza A. зерттеуімен салыстырмалы талдау жасай отырып, Scopus индекстеу базасы бойынша жарияланымдық белсенділікке шолу жасалынды. Соңғы 2010-2019 жылдардағы аграрлық әлеует туралы ғылыми мақалаларды талдау жасағанда жариялымдардың негізінде зерттеушілердің белсенділігі келесі елдерде басым. Қытайда–77, АҚШ–та 24, Жапонияда –23. Білім салалары арасында осы мәселемен 2% аграрлық сала үлесінде болса, басқа салалардан, мысалы 21% әлеуметтік ғылым; 12% инжиниринг; 10% бизнес; 14% компьютерлік ғылым атауға болады. Зерттеулер нәтижесіне қарасты аграрлық саласында осы тақырыпта ғылыми деңгейде зерттеулердің аздығын байқауға болады [6]. Қазір еліміздің ауыл шаруашылығына жарамды жері 2017 жылдың мәліметі бойынша 216,9 (80,4%) млн га, оның ішінде егістік жері 29,4 (10,9%) млн гектарды алып жатыр. Қазақстан жалпы ауыл шаруашылығына жарамды жер көлемі бойынша әлемдік елдер ішінде 5-ші орында, алдында Қытай, АҚШ, Австралия, Бразилия, ал кейін тұрған 6-шы орында Ресей. Еліміз аграрлық ел, себебі барлық жерінің 80 пайызы аграрлық салаға жарамды, әлем бойынша үшінші орында, оның ішінде жайылым 187 млн га, яғни мал шаруашылығына қолайлы. Негізгі аграрлық көрсеткіштерімен әлемдік аренадағы екі ел АҚШ және Ресеймен салыстырсақ, олар жер көлеміне сәйкес ауыл шаруашылығы өнімінің өндірісін де сол орындарды алып тұр. Сонымен қатар осы елдердің жер ресурстарын пайдалану өнімділігіне байланысты жалпы дәнді дақыл және ет өндірісі көлеміне байланысты мәліметтері жинақталды. Осы көрсеткіштер бойынша талдау жасайық (кесте 1).

Кесте 1.

Қазақстанның аграрлық әлеуетінің әлемдік салыстырмасы (2018 ж.)

Көрсеткіштер	АҚШ		Ресей		Қазақстан	
	көлемі	орны	көлемі	орны	көлемі	орны
Ресурстық потенциалы						
Ауылшаруашылығына жарамды жер, көлемі млн га	405,5	2	216,2	6	216,9	5
барлық жерінен үлесі,%	44,5	80	13,3	162	80,4	3
Егістік, млн га	157,8	1	121,6	3	29,4	13
барлық жерінен үлесі,%	16,6	59	7,5	119	10,9	95
Ауылшаруашылық өнімі, млрд. АҚШ долл: оның ішінде						
Егін шаруашылығы	189	3	41	9	6	54
Мал шаруашылығы	141	2	32	6	4	47
Жан басына тамақ өнімдерін өндіру, кг						
Дәнді дақыл	1211	5	544	24	1089	6
импорт	26	141	15	152	15	154
экспорт	314	11	97	30	401	8
Ет	132	9	37	62	52	41
импорт	7	80	20	40	12	60
экспорт	16	23	0,4	73	0,1	102
100 гектардан алынған өнімдер						
100 га егістіктен алынған дәнді дақыл, т	279		108		68	
100 га ауылшаруашылығы жеріне есептелген ет, т	11		4,8		0,5	
Ескерту –[7, World data Atlas 2019] дерек көзі негізінде есептелді						

Мысалы, АҚШ жер көлемімен әлемде екінші орында тұрса, ауыл шаруашылығы өндірісі көлемімен де сол 2–3 орынды алады. Ресей елі де жер көлеміне сәйкес сол орындардан көп болғанда 2–3 орын төмен тұр. Қазақстан ауылшаруашылық жері бойынша 5 орында, ал өндірісі бойынша, әсіресе мал шаруашылығы 47 орында, яғни 42 рет төмен. Ал егістік жері бойынша 13–ші орын алғанымен егін шаруашылығының өндіріс көлемі жағынан 54–ші орында. АҚШ технологиясы дамыған ел, сондықтан біздің елмен салыстыру артық десек, алайда Ресеймен жер көлемі шамалас болғанымен, өндіріс көлемі жағынан 10 есе төмен екендігін көрсетіп отыр.

Жан басына есептегенде өндірілетін тамақ өнімдерін алатын болсақ Қазақстан тек дәнді дақылдарды көп көлемде өндіреді, яғни жан басына қажетті мөлшерді қамтамасыз етеді және экспортқа шығарады. Өнімдердің ішінде мал өнімдері тиісті деңгейде өндірілмейтінін байқауға болады. Мал өнімдерінен тек АҚШ өз халқын толық қамтамасыз етеді, Ресей мен Қазақстан қажетті норманың 50 пайызына жуық қамтамасыз етсе, қалғанын импорт арқылы толықтырады.

Сонымен негізгі ресурс ауыл шаруашылық жерді пайдалану тиімділігін салыстырмасын қарасақ, АҚШ 100 га ауылшаруашылық жерінен 279 тонна дәнді дақыл жинаса, Ресей 108 т, ал Қазақстан 4 есе кем 68 тонна жинаған. Бұдан дәнді дақылдардың өнімділігі төмен, одан өзіндік құны жоғарылайды, экспорттан түсетін табыстың да төмен болғанын байқауға болады. Егіннің өнімділігінің төмен болуы жердің құнарлығы, агротехнологиялық талаптардың орындалмауы және басқа да себептердің бар екені белгілі. Ал ет өнімдері Ресейде АҚШ елімен салыстырғанда екі есе төмен, ал Қазақстанда 20 есеге дейін төмен екенін көруге болады. Бұл Қазақстанда негізгі ресурс жерді тиімді пайдалана алмайтынымызды көрсетеді және мал шаруашылығының индустриалды жолға қойылмағаны байқалады.

Осы жоғарыда айтылған аграрлық әлеуеті жоғары 32 елмен салыстырсақ, ауылшаруашылық жер көлемінен 5-ші орында, оның ішінде мал шаруашылығына қолайлы жайылым көлемі 80 пайыздан жоғары. Ал Бразилияның ауылшаруашылығына жарамды 235 млн гектар (4-ші орын) жерінен 27,7 млн тонна ет өндіріп, осы елдердің үшіннен 3- орынды алады, ал Қазақстан 1 млн тонна ет өндіріп 23 орында. Өзбекстан 25 млн жерімен (10 есе кем) ет өндірісі көлемімен 24 орында.

Егістек жері көлемімен еліміз 11-шы орында, алдымызда Пәкістан (31,2 млн га, 9 орын), Австралия (30,8 млн га, 10 орын). Егістік жерді пайдалану тиімділігін қарасақ, Қазақстанда дәнді дақылдардан 20,1 млн тонна өндіріп, 18-ші орында болса, осындай жерден Австралия 50 млн тонна астық өндіреді (9 орын), Пәкістан 44,1 млн тонна (11 орын). Осы елдерде жер көлемі мен өндірісі сәйкес келеді, яғни бар ресурсты тиімді толық пайдаланып отырғаны көрінеді. Жер ресурсы таусылмас байлық және басқа ресурстардан ерекшелігі тозбайды, тек қана пайдаланудың нормативтік технологиялары сақталып отыру керек.

Енді осы негізгі ресурс – жерге байланысты Қазақстанның даму деңгейі қай елдердің деңгейінде екенін білу үшін математикалық әдіс – кластерлік талдауды қолданып SPSS–22 – компьютерлер арнаулы бағдарламасымен жоғарыдағы 1-ші кестедегі статистикалық мәліметтермен талдау жасаймыз. Кластерлік талдау әдісі де корреляциялық талдау барысында, кластерлік талдауды – факторлық талдаудың анағұрлым қарапайым және көрнекі аналогы ретінде көптеген айнымалылардың өзара байланысын зерттеу үшін қолдануға болады [8,9]. Бұл мағынада факторлық және кластерлік талдаудың арақатынасы қызығушылық танытады.

Кластерлік талдаудың үлкен артықшылығы, ол объектілерді бір параметр бойынша емес, тұтас белгілер жиынтығы бойынша топтастыруға болады [9]. Сонымен қатар, кластерлік талдау көптеген математикалық–статистикалық әдістерге қарағанда, қарастырылып отырған объектілердің түріне ешқандай шектеулер қоймайды және көптеген бастапқы деректерді еркін қарауға мүмкіндік береді. Кластерлік талдау көпөлшемді ақпараттар көлемін қарастыруға және әлеуметтік–экономикалық ақпараттың үлкен массивтерін тез арада қысқартуға және ықшамдауға мүмкіндік береді [11,12,13].

Есепті шығаруда 2 нұсқаға тоқталдық. Бірінші нұсқаға енген көрсеткіштер: ауыл шаруашылық аумағы, млн га (АША); егістік алқабы, млн га (ЕА); дәнді дақылдар өнімі, млн т (ДДӨ), ет өнімі, млн т, (ЕӨ). Екінші нұсқада: дәнді дақылдар өнімі, млн т (ДДӨ), ет өнімі, млн т, (ЕӨ).

Компьютерлік есептеу нәтижесінде топтасқан кластерлердің шынайылығын төмендегі 2 кестеден көруге болады. Бұнда Фишер критерийі F кестелік мәнінен ($F=2,7$) әлде қайда жоғары және маңыздылығы да ($p=0,05$) қабылданған шамадан өте төмен екендігі соңғы графада көрсетілген. Сондықтан алынған топтамаларға талдау жасауға болады.

Бірінші нұсқада қарастырылып отырған елдердің аграрлық көрсеткіштері: ауыл шаруашылық аумағы, млн га (АША); егістік алқабы, млн га (ЕА); дәнді дақылдар өнімі, млн т (ДДӨ), ет өнімі, млн т, (ЕӨ). Есептеу нәтижесінде 32 ел үш кластерге (кесте 3) топталды.

Зерттелген 32 елдің 4 – көрсеткіші бойынша 3 кластерге топтасты. Елдердің топтасу нәтижесі бойынша Қазақстан 3 – ші кластер тобында 26 елдің қатарында орналасқан. Өкінішке орай ауыл шаруашылық жер ресурсы бойынша екінші кластерде болуы керек. Осы кластердегі елдерден ет өнімінің көлемі 12 еседей кем. Ал егістік жері үш есе кем болғанымен жиналған дәнді дақыл көлемі 7,5 есеге кем. Үшінші топтағы елдердің орташа ауылшаруашылығына жарамды жер көлемі 47 млн га, ол біздің елден 5 есе кем, ал өндірілген еттің көлемі үш есеге кем, ал егістік жері екі еседен артық, бірақ жиналған дәнді дақылдардың көлемі шамалас.

Кесте 2.

Дисперсиялық талдау көрсеткіштері

Variable	Analysis of Variance (CLUSTER=AGRO)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	Signif. p
Agricultural area (million hectares)	25,84	2	5,16	29	72,55	0,0000
Arable land (million hectares)	23,54	2	7,45	29	45,81	0,0000
Cereals production quantity (million tonnes)	27,47	2	3,53	29	112,75	0,0000
Total production of meat (million tonnes)	26,44	2	4,56	29	83,98	0,0000
Ескерту – SPSS - 22 компьютерлік бағдарлама базасында шығарылған нәтижесі						

Кластер ішіндегі елдермен салыстырсақ Иран, Қазақстанмен астық өндірісі көлемі шамалас болғанымен, жер көлемі бойынша екі есеге кем. Ал Пәкістанмен егістік көлемі шамалас болғанмен, осы ел астықты 2 есе, етті 4 есе көп өндіреді. Қорыта келгенде, қолдағы ресурс әлеуетін толық тиімді пайдаланбау байқалады және өнімділіктің төмен екенін көреміз. Әлемдегі 189 елмен салыстырғанда 2018 жылы бидайдың 1 гектарынан 12,3 ц жинап 109 орынға орналастық.

Бұл елімізде негізгі жер ресурсы әлеуетінің жоғары екенін және оның тиімді пайдалануы жолға қойылса, елді толық азық түлікпен қамтамасыз етумен қатар экспорт әлеуетін көтеру мүмкіншілігінің бар екенін көрсетеді.

Кесте 3.

Бірінші нұсқадағы кластерлердің орташа мәндерімен салыстыру

Кластердегі елдер	Елдер саны	АША, млн га	ЕА, млн га	ДДӨ, млн т	ЕӨ, млн т
Кластер 1: Қытай, АҚШ	2	466,5	138,6	529,6	66,1
Кластер 2: Австралия, Бразилия, Ресей, Индия	4	250,2	91,05	153,1	12,4
Кластер 3: Қазақстан, Сауд Аравиясы, Аргентина, Мексика, Оңтүстік Африка, Канада, Иран, Колумбия, Украина, Алжир, Түркия, Ауғанстан, Боливия, Пәкістан, Түркменстан, Франция, Испания, Өзбекстан, Ұлыбритания, Германия, Польша, Румыния, Италия, Қырғызстан, Малайзия, Азербайжан	26	47,0	13,5	22,1	2,9
Жалпы жиын орташасы	32	254,6	81,1	234,9	27,1
Қазақстан		216,9	29,4	20,1	1,0

Жалпы әлемде ауылшаруашылығына жарамды жер көлеміне байланысты 3-ші орынды иеленген еліміздің азық-түлікпен қамтамасыз ету шарасында алатын орнын анықтау үшін астық және ет өндірісі көлемі бойынша екінші нұсқамен топтастырылды. Бұл нұсқада елдер 4 кластерге бөлінді және Қазақстан тағы да ең төменгі көрсеткішті 4-ші кластерден орын алды (кесте 4).

Бұл нұсқада Қазақстан ет өндірісінің төмендігіне байланысты 4-ші кластерге енді. Осы кластердегі елдердің табиғи ресурстық потенциалы жалпы ауылшаруашылық жері екі еседі кем және одан төмен. Бұдан Қазақстанда мал шаруашылығын дамыту тұрақты қарқын алмағаны белгілі. Қазақстанның табиғи жағдайлары мал шаруашылығын дамытуға қолайлы. Қазақстан дәстүрлі түрде қой, жылқы, түйе және ірі қара мал өсіруге мүмкіндігі өте жоғары. Мал шаруашылығы саласының төмен бәсекелестігі оның өндірісі негізінен үй шаруашылықтарында ірі қара малдың 63% шоғырланған, шаруа (фермер) қожалықтарында – 28,9% және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында – 8,1% орналасқан. Осы тәуелсіздік жылдарда мал басы екі есеге дейін кеміп, қазір 6,8 млн басқа жетті. Осыдан ет өнімдерінің импорты 2000 жылы 39,9 мың т болса, ал 2017 жылы 612 мың тоннаны құрады.

Сонымен қатар ауылшаруашылығы өнімділігі төмен, оны 32 елмен табиғи ресурстың пайдалану деңгейінің салыстырмасынан көруге болады. Қазақстан табиғи ресурстарын пайдалану барлық егістік жеріне (29,4 млн га) шаққанда жиналған астықтың көлемінен Қазақстан 27 орында болса, ал ауылшаруашылығына жарамды жеріне (216,9 млн га) шаққанда өндірілген еттің көлемінен 31-ші орында.

Кесте 4.

Екінші нұсқадағы кластерлердегі елдердің орташа мәндерімен салыстыру

Кластердегі елдер	Елдер саны	ДДӨ, млн т	ЕӨ, млн т
Кластер 1: Қытай, АҚШ	2	529,6	66,1
Кластер 2: Бразилия, Ресей, Индия	3	187,5	15,1
Кластер 3: Австралия, Аргентина, Мексика, Канада, Туркия, Пәкістан, Франция, Испания, Германия, Польша	10	45,9	5,4
Кластер 4: Қазақстан, Сауд Аравиясы, Оңтүстік Африка, Иран, Колумбия, Украина, Алжир, Ауғанстан, Боливия, Түркменстан, Өзбекстан, Ұлыбритания, Румыния, Италия, Қырғызстан, Малайзия, Азербайжан	17	10,1	1,6
Жалпы жиын орташасы	32	193,3	22,0
Қазақстан		20,1	1,0

Осы бар табиғи байлықты толық пайдаланып отырған, оның ішінде 1 гектар егістіктен көп көлемде астық жинап отырған елдердің алғашқылары Қытай – 51,8 ц, Германия – 38,6 ц, Ұлыбритания – 37,9 ц, Франция – 37,1 ц, Өзбекстан – 33,3 ц. Ал жалпы ауылшаруашылығына жарамды жердің 1 гектарын барынша толық мал шаруашылығына пайдаланып отырған, оның ішінде ет өндірісі көлемінен алғашқы елдерге Германия – 497,0 кг, Польша – 296,6 кг, Италия – 289,1 кг, Испания – 251 кг. енеді.

Қорытынды. Еліміздің аграрлық саласының тұрақты даму жолына түсуі осы саланың табиғи ресурстарын тиімді пайдаланумен байланысты. Нарыққа өту кезеңінде егін шаруашылығында астық өнімдерінің экспорттық әлеуеті қысқа мерзімде табыс әкелетіндіктен, мал шаруашылығын ығыстырды.

Осының себебінен, республикада ауыл шаруашылығына жарамды жерлерге көп жылдар бойы бірыңғай дәнді дақылдар егіліп, агротехнологиялық талаптардың бұзылуынан егістіктің құнарлығы төмендеді және мал шаруашылығының өндірістік әлеуеті төмендеді.

Аграрлық сектордың ең ірі саласы егін және мал саласын дамыту параметрлеріне экономикалық факторлардан басқа агротехникалық, зооветеринарлық, инженерлік және технологиялық талаптар орындау қажеттілігіне байланысты саланың өндірістік құрылымынан тиімсіз саланы алып тастауға болмайды. Стратегиялық шешім кез келген жағдайда факторлардың жиынтығымен анықталады, бірінші кезекте қолда бар ресурстық әлеуетті ұзақ тұрақты пайдалануды кездеу керек болады. Атап айтқанда астық өндірісі шаруашылығында ауыспалы егістікте жердің құнарлығын сақтау үшін агротехнологиялық талап бойынша жем-шөп өсімдіктері егіледі. Ал ол мал шаруашылығын дамытудың негізі - жем қоры болып табылады. Сондықтан аграрлық секторды дамыту әр түрлі бағытта және кең көлемде үйлесім мамандануы және шоғырлануы тиімді. Барлық жағдайда егін мен мал шаруашылығы өз үйлесімін табуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандықтардың әл – ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына жолдауы. – 05.10. 2008.

2 Қазақстан Республикасының 2017–2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіп кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – Астана 2017.

3 Мадиев Г.Р., Есполов А.Т., Керимова У.К., и др. Учебное пособие «Экономика и организация сельскохозяйственной кооперации». – Алматы: КазНАУ, 2017. – 220 с.

4 Калиев Г., Молдашев А. Проблемы развития аграрного сектора Казахстана. Общество и экономика. 2019. – №9. 100-111 с.

5 Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/

6 Henrie M., & Sousa-Poza A. Project Management Journal, 2005. 36 (2): P.5–1.

7 World data Atlas 2019 // <https://knoema.ru/atlas/Казахстан>.

8 Миркин, Б. Г. Методы кластер-анализа для поддержки принятия решений: обзор: – М.: Изд. дом Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», 2011. – 88 с.

9 Наследов А. IBM SPSS Statistics 20 и Amos: Профессиональный статистический анализ данных. Практическое руководство. С-Пб.: Питер, 2013, – 416 с.

10 В.П. Боровиков. Популярное введение в современный анализ данных и машинное обучение на Statistica. М.: Горячая линия – Телеком, 2013. -288 с.

11 Уэйн Винстон Microsoft Excel. Анализ данных и построение бизнес моделей М.: Издательство: Русская редакция, –2013. 576 с.

12 Рахметова Р.У., Дуброва Т.А. Прикладные модели эконометрики // Монография. – Алматы: Экономика. 2011. – 335 с.

13 Бююль А., Цёфель П. SPSS: Искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей: Пер. с нем. – СПб.: ДИАСофтЮП, 2005. – 608 с.

References:

1. Nazarbaev N.Ə. «Қазақстандықтардың әл – ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына жолдауы. – 05.10. 2008.

2. Қазақстан Республикасының 2017–2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіп кешенінің дамытуының мемлекеттік бағдарламасы. – Astana 2017.

3. Madiev G.R., Espolov A.T., Kerimova U.K., i dr. Uchebnoe posobie «Ekonomika i organizatsiya selskokhozyaistvennoi kooperatsii». – Almaty: KazNAU, 2017. – 220 s.

4. Kaliev G., Moldashev A. Problemy razvitiya agrarnogo sektora Kazakhstana. Obshchestvo i ekonomika. 2019. – №9. 100-111 s.

5. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/

6. Henrie M., & Sousa-Poza A. Project Management Journal, 2005. 36 (2): P.5

7. World data Atlas 2019 // <https://knoema.ru/atlas/Kazakhstan>.

8. Mirkin, B. G. Metody klaster-analiza dlya podderzhki prinyatiya reshenii: obzor: – М.: Izd. dom Natsionalnogo issledovatel'skogo universiteta «Vysshaya shkola ekonomiki», 2011. – 88 s.

9. Nasledov A. IBM SPSS Statistics 20 i Amos: Professionalnyi statisticheskii analiz dannykh. Prakticheskoe rukovodstvo. S-Pb.: Piter, 2013, – 416 с.

10. V.P. Borovikov. Populyarnoe vvedenie v sovremennyy analiz dannykh i mashinnoe obuchenie na Statistika. М.: Goryachaya liniya – Telekom, 2013. -288 s.

11. Уэйн Винстон Microsoft Excel. Анализ данных и построение бизнес моделей М.: Издательство: Русская редакция, –2013. 576 с.

12. Rakhmetova R., Dubrova T. Prikladnye modeli ekonometriki // Monografiya. – Almaty: Ekonomika. 2011. – 335 s.

13. Byuyul A., Tsefel P. SPSS: Iskusstvo obrabotki informatsii. Analiz statisticheskikh dannykh i vosstanovlenie skrytykh zakonovnostei: Per. s nem. – SPb.: DiaSoftYuP, 2005. – 608 с.

АНАЛИЗ МИРОВОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНОГО СЕКТОРА

Р.У.Рахметова¹, М.А.Ежебеков², А.А.Чейрханова^{*3}

¹Университет Туран-Астана, г.Нур-Султан, Казахстан

^{2,3}Университет Нархоз, Алматы, Қазақстан

*e-mail: alma.cheirkhanova@narhoz.kz**

Резюме. В данной статье рассматривается положение аграрного сектора Казахстана среди стран мира по объему природных ресурсов и эффективности их использования. С целью определить, какие страны соответствуют уровню развития аграрного сектора Казахстана, 32 страны из 193 богатых природными ресурсами были отобраны и проведена кластеризация в программе SPSS. Таким образом, проведен сравнительный анализ рационального использования или эффективности природных ресурсов Казахстана со странами, включенными в кластер.

Ключевые слова: аграрный потенциал, природный ресурс, мировые страны, кластерный анализ.

ANALYSIS OF THE GLOBAL RESOURCE POTENTIAL OF THE AGRICULTURAL SECTOR

R. Rakhmetova¹, M. Yezhebekov², A. Cheirkhanova^{*3}

¹Turan-Astana University, Nur-Sultan, Kazakhstan

^{2,3}Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: alma.cheirkhanova@narhoz.kz**

Resume. This article discusses the situation of the agricultural sector of Kazakhstan among the countries of the world in terms of the volume of natural resources and the efficiency of their use. In order to determine which countries correspond to the level of development of the agricultural sector of Kazakhstan, 32 countries out of 193 rich in natural resources were selected and combined into a special SPSS program. Thus, a comparative analysis of the rational use or return of natural resources of Kazakhstan with the countries included in the cluster was carried out.

Key words: agricultural potential, natural resource, world countries, cluster analysis.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ

*С.Н. Сүйеубаева¹, Э.С. Мадиярова², А.А. Апышева³

^{1,2} Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен, Қазақстан

³ С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

e-mail: Suyeubaeva@mail.ru

Аңдатпа. Тамақ өнеркәсібі кез келген елдің экономикасы үшін өте маңызды сала болып табылады, өйткені тамақ өнімдерін өндіру халықтың шұғыл және бірінші кезекті қажеттіліктерін қанағаттандырумен тікелей байланысты. Өзні құрамына 40-тан астам мамандандырылған салалар, кіші салалар мен жекелеген өндірістерді біріктіретін тамақ өнеркәсібі – ұлттық экономиканың маңызды қоғамдық салалардың бірі болып табылады. Қазақстандық азық-түлік нарығын зерттеудің өзектілігі оны талдау кезінде алынуы мүмкін нәтижелермен расталады. Статистикалық деректерді өңдеу және оларды жүйелеу графиктер мен кестелер түрінде ұсынылған. Негізгі көрсеткіштер қазіргі заманғы азық-түлік өнімдері нарығының импортқа тәуелділігін айқындайды, бұл шикізаттық бағыттағы импорттық өнімдердің ұлғаюына байланысты болған. Экспортқа тауарлардың аз түрлері жіберіледі, негізінен ет және балық өнеркәсібінің өнімдері. Қазақстан аумағында тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарының бір бөлігі негізінен тұтыну қағидаты бойынша орналасқан, екінші бөлігі шикізат базасымен тығыз байланысты шоғырландырылған.

Түйін сөздер: Тамақ өнеркәсібі, азық-түлік нарығы, сусындар нарығы, талдау, экспорт, импорт.

Негізгі ережелер. Мақалада тамақ өнеркәсібі ел экономикасының экономикалық және азық-түліктік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін жүйе құраушы саласы ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында тамақ өнеркәсібінің орналасу аймақтары бойынша жай-күйі талданып, Қазақстанда қандай салалар көшбасшы болып табылатындығы, бүгінгі таңда нарықта қандай өнімдердің импортқа тәуелділігі бар екенін және экспортқа қандай өнімдерді шығару мүмкіндігінің жоғары екендігі анықталған. Талдау қорытындылары бойынша біршама ұсыныстар келтірілген.

Кіріспе. Бүгінгі таңда тамақ өнеркәсібінің ұлттық экономикадағы жетекші рөлі мен әлеуметтік маңызы белгілі және айқын. Себебі азық-түлік өнімдерін тиісті сапада және қажетті мөлшерде қол жетімді бағамен өндіру халықтың өмір сүру деңгейінде, оның әл-ауқаты мен әлеуметтік қамсыздандыруда тікелей көрінеді [1]. Сондай-ақ, қайта өңдеу және өңдеу өнеркәсіптері өндіретін жалпы ішкі өнімнің, ұлттық және таза табыстың үлестері бойынша басқа салалармен салыстырғанда сөзсіз басым болып табылады. Осындай ел экономикасы үшін маңызы зор саланың қазіргі жағдайы кімді болса да ойландырады анық. Тұтынылатын азық-түлік өнімдерінің құрылымы мен сапасы еліміздің халқының денсаулығына әсер етіп, мемлекеттің экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін анықтайтындығы, осы зерттеудің тақырыбының өзектілігін айқындайды.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында ғылыми мақаланың мазмұнын ашу үшін дедукция, жүйелі көзқарас, деректерді топтау, салыстырмалы және динамикалық талдау, факторлық экономикалық талдау, статистикалық талдау әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау. Бүгінде, Қазақстанның әлемдік азық-түлік нарығында өз орнын алуы және ең алдымен, экологиялық таза тағам өнімі арқылы бірінші орынды иеленуі еліміздің басты мақсаты болып саналады. Алға қойған мақсаттарға толығымен қол жеткізу үшін Елбасымыз Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекітті [2]. Бағдарламаның басты артықшылықтары: ішкі нарықты толықтыру және отандық өнімнің экспорттық әлеуетін дамыту, ауыл шаруашылық кооперациясына шағын және орта шаруашылықтарды тарту, су ресурстарын тиімді пайдалану және сауда-логистикалық инфрақұрылымды дамыту болып табылады. Мемлекеттік бағдарламаның тапсырмаларын орындау және жақсы көрсеткіштерге қол жеткізу мақсатында 28 ақпандағы Үкімет отырысында мақұлданған келесідей іс-шаралар жоспары жасалды.

Мемлекет ішінде өндірілетін, сонымен бірге, шет елдерден тасымалданатын және өткізілетін азық-түлік тауарлары сапасының Қазақстан Республикасының тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы заңнамасында келтірілген талаптарды орындауы тиіс [3]. Заңға сәйкес мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін нашарлататын, азық-түлік тауарларына бағаның негізсіз көтерілуін, азық-түліктің ішкі ресурстарының төмендеуін арзандататын, азық-түлік тауарларын Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерлерге заңсыз әкетуге ықпал ететін, сапасыз және халық үшін қауіпті азық-түлік тауарларын ішкі нарыққа әкелуге ықпал ететін шешімдер қабылдауына және іс-әрекеттер жасауына жол берілмейді.

Азық-түлік өнімдері мен сусындарды шығару нарығын талдау барысында бірінші кезекте бұл саланың өңдеу өнеркәсібіндегі үлесін анықтау қажет (кесте 1).

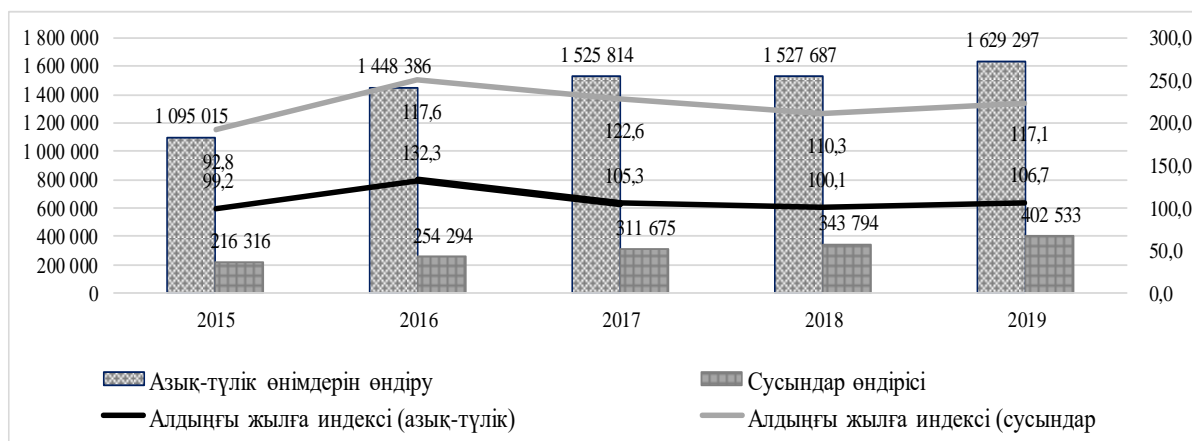
1 кесте

Азық-түлік өнімдері мен сусындар бойынша өңдеу өнеркәсібінің 2015-2019 ж.ж. өндіріс көлемі*

Көрсеткіштер	Өнеркәсіптік өнім (тауар, қызмет) өндірісінің көлемі, млн.тг				
	2015	2016	2017	2018	2019
Өнеркәсіп бойынша барлығы	14 903 099	19 026 781	22 790 209	27 218 063	29 102 989
Өңдеу өнеркәсібі	5 949 728	8 046 845	9 400 848	10 403 854	11 191 973
Алдыңғы жылға индексі	97,7	135,2	116,8	110,7	107,6
Азық-түлік өнімдерін өндіру	1 095 015	1 448 386	1 525 814	1 527 687	1 629 297
Алдыңғы жылға индексі (азық-түлік)	99,2	132,3	105,3	100,1	106,7
Алдыңғы жылға индексі сусындар	92,8	117,6	122,6	110,3	117,1
Сусындар өндірісі	216 316	254 294	311 675	343 794	402 533
Ет өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және консервілеу	144 357	189 765	199 899	216 176	239 720
Жемістер мен көкөністерді қайта өңдеу және консервілеу	92 587	127 079	129 463	125 636	132 237
Өсімдік және мал майлары мен тоң майларын өндіру	89 196	126 347	128 461	132 311	145 662
Сүт өнімдерін өндіру	171 864	225 955	234 121	256 846	289 187
Ұн тарту өнеркәсібі өнімдерін, крахмалдар мен крахмал өнімдерін өндіру	241 971	258 447	291 030	274 588	274 558
Нан-тоқаш және ұн өнімдерін өндіру	162 118	201 780	214 412	200 268	200 352
Басқа азық-түлік өнімдерін өндіру	140 314	199 129	189 606	191 375	201 205

*4-ші әдебиет негізінде құрастырылған

2019 жылы Қазақстан Республикасы бойынша азық-түлік өнімдерін өндіру көлемі 6,7%-ға өсті, ал сусындар өндірісі 17,1%-ға өсті [4]. Төмендегі 1-ші суретте келтірілген өндіріс көлемдерінің өзгеру динамикасын қарастыра отырып, 2016 жылы өнім бойынша – 32,3%, сусындар бойынша – 17,6% өндірістің күрт ұлғаюын көруге болады. Мүмкін, бұл 2016 жылы республикадағы осы салада қызмет атқаратын кәсіпорындардың көбеюімен байланысты. Әйтсе де, келесі жылдары өндіріс өсімі байқалғанымен қарқын азайған.

Сурет 1. ҚР 2015-2019 жылдар аралығында өндірілген азық-түлік өнімдері мен сусындар көлемі, млн. теңге

2-ші кестеде өңдеу өнеркәсібінде, атап айтқанда, азық-түлік өнімдері мен сусындар өндірісінде нақты көлем индекстері келтірілген. Осы кестеден 2019 жылы өндіріс қарқыны экономикалық қызметтің барлық түрлері бойынша физикалық көлемде төмендегенін көруге болады. Ұн тарту өнеркәсібі өнімдерін, нан-тоқаш және ұн өнімдерін өндіру, сондай-ақ, өзге де тамақ өнімдерін өндіру, жемістер мен көкөністерді қайта өңдеу және консервілеу бойынша қарқынның едәуір төмендеуі байқалады.

2 кесте

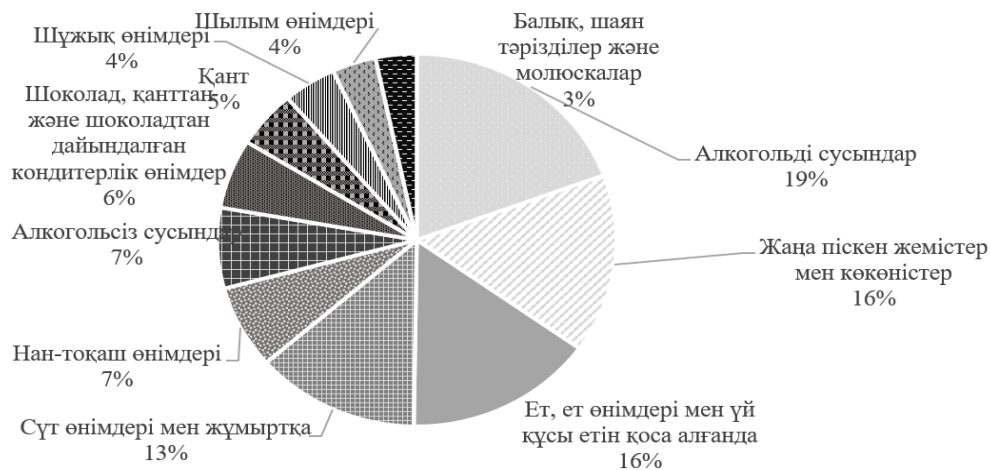
Экономикалық қызмет түрлері бойынша өнеркәсіп өнімінің нақты көлем индекстері*

Көрсеткіштер	2015	2016	2017	2018	2019
Өнеркәсіп, барлығы	100,3	98,4	98,9	107,3	104,4
Өңдеу өнеркәсібі	101,1	100,2	100,6	105,6	104,5
Азық-түлік өнімдерін шығару	103,8	100,8	104,2	105,1	100,9
Етті қайта өңдеу және консервілеу, ет өнімдерін өндіру	103	102,7	108,1	109,4	105,6
Балықты, шаян тәрізділерді және ұлуларды өңдеу және консервілеу	110,8	105,7	105,6	131,2	105,9
Жемістер мен көкөністерді қайта өңдеу және консервілеу	90,9	99,9	102,7	102,2	91,9
Өсімдік және мал майлары мен тоң майларын өндіру	113,3	96,2	105,1	115,2	104,6
Сүт өнімдерін шығару	107,2	103,6	109	100,3	107,8
Ұн тарту өнеркәсібі өнімдерін, крахмалдар мен крахмал өнімдерін өндіру	100	97,2	108,8	101,2	99,5
Нан-тоқаш және ұн өнімдерін өндіру	100,7	98	106,2	106,4	99,5
Басқа азық-түлік өнімдерін шығару	106,7	85	132,8	98,1	91,2
Жануарларға дайын жем дайындау	114,5	120,3	106,9	157,6	110,7
Сусындар шығару	106,5	98,6	101,3	109,3	103,2

*4-ші әдебиет негізінде құрастырылған

Тамақ өнеркәсібі саласындағы өндіріс қарқынының төмендеуінің маңызды факторларының бірі болып импорт позицияларының күшейуі табылады [5]. Мәселен, 2019 жылы тамақ және ауыл шаруашылығы өнімдерінің таза импорты экспорт көлемімен ақшалай болсын, сәйкес келмейді - 62,14%.

Азық-түлік тауарларының тауар айналымындағы ең үлкен үлесті алкогольді сусындар - 19% алады, екінші орынды жемістер мен көкөністер, ет және ет өнімдері - 16%, сүт өнімдері үшінші орында - 13%, нан-тоқаш өнімдері мен алкогольсіз сусындар-7% бөлісті (сурет 2).

Сурет 2. Қазақстан Республикасындағы 2019 жылғы азық-түлік тауарларының тауар айналымының үлесі

Талдау жасай отырып, тамақ өнімдері бойынша Қазақстан Республикасының сыртқы сауда тауар айналымын қарастырмауға болмайды, кейбір фактілерді, оның сыртқы саудасы туралы атап өту қажет (кесте 3):

- Қазақстан (тиісінше 60,56% және 39,44%);
- азық-түлік өнімдері бойынша тауар айналымы бар болғаны 3,7%;
- азық-түлік өнімдері бойынша тауар айналымындағы Экспорт 57,76%, ал импорт 42,24% құрайды;
- Қазақстанға импорттың басым бөлігі (48,8%) - Машиналар, жабдықтар, қозғалтқыштар және басқалар;
- Қазақстанға ең ірі импортерлер: Ресей, Қытай және Германия;
- ең ірі экспорттаушылар: Қытай, Италия, Ресей.

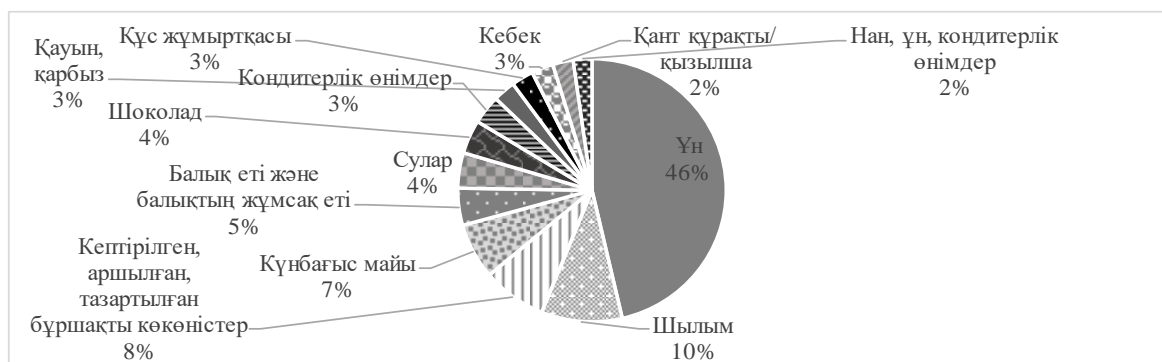
3 кесте

Қазақстан Республикасының 2015-2019 жылғы сыртқы тауар айналымының жалпы көлемі

Көрсеткіш	2016		2017		2018		2019	
	мың тонна	млн. АҚШ. дол.	мың тонна	млн. АҚШ. дол.	мың тонна	млн. АҚШ. дол.	мың тонна	млн. АҚШ. дол.
Тауар айналымы	9 400,8	3 958,2	11 005,9	3 733,9	11 502,2	4 254,3	11 941,8	4 460,7
Экспорт	2 639,6	1 000,4	3 596,8	1 057,4	4 118,9	1 241,5	4 555,5	1 366,2
Импорт	6 761,2	2 957,8	7 409,1	2 676,5	7 383,3	3 012,9	7 386,4	3 094,6
Қалдық	4 121,6	1 957,3	3 812,3	1 619,1	3 264,4	1 771,4	2 830,9	1 728,4

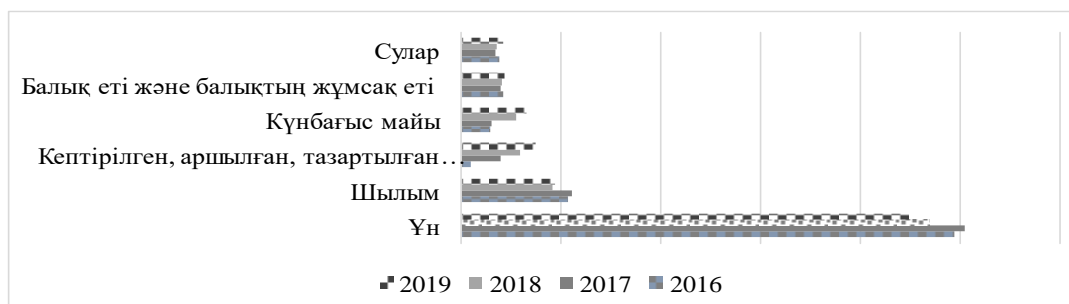
3-ші кестеден импорт елдің тауар айналымындағы экспорттан басым екенін көруге болады. АҚШ долларын құрады, бұл 2018 жылға қарағанда 4,9% -ға және 2015 жылға қарағанда 12,7%-ға көп. 2019 жылы импортталатын тауарлардың үлесі 69,4%-ды құрады, экспортталатын тауарлардың үлесі 30,6%-ды құрады. Тоннада импортталатын тауарлардың көрсеткіштері 2019 жылы - 7 386,4 мың тоннаны, ал экспортталатын - 4 555,5 мың тоннаны құрады.

Қазақстанның сыртқы сауда айналымы экспортталатын тауардың ұлғаюы есебінен артты [5]. Статистикалық деректер бойынша 2019 жылы экспорттың өсуі және елдің жалпы тауар айналымындағы импорттың 2018 жылға қарағанда 2,34%-ға азаюы көрінеді [4]. Экспортталатын азық-түлік тауарларының түрлері бойынша қатынасы үлестік мәнде 3-ші суретте көрсетілген.

Сурет 3. 2019 жылы Қазақстан экспорттайтын азық-түлік тауарларының үлесі

Экспортқа шығарылатын азық-түлік тауарларының жетекші түрлері бойынша 4 жылдың динамикасында неғұрлым толық талдау жасай отырып, мынадай өзгерістер байқалады: балық еті (+9,3%), су және шырындар (+16,7%), күнбағыс майы (+20,8%), бұршақты көкөністер (+27,1%), темекі (+3,6%) және ұн бойынша экспорт азайды (-4,5%) (сурет 4).

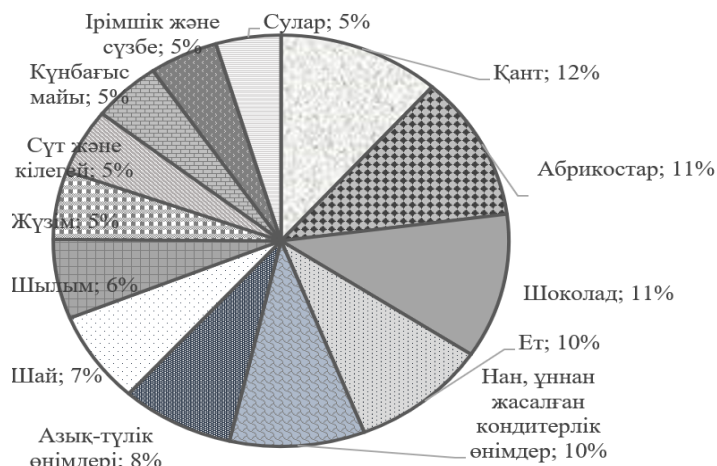

Сурет 4. 2016-2019 жылғы азық-түлік тауарларының жетекші түрлерінің экспортының өзгеру динамикасы, мың АҚШ долл.

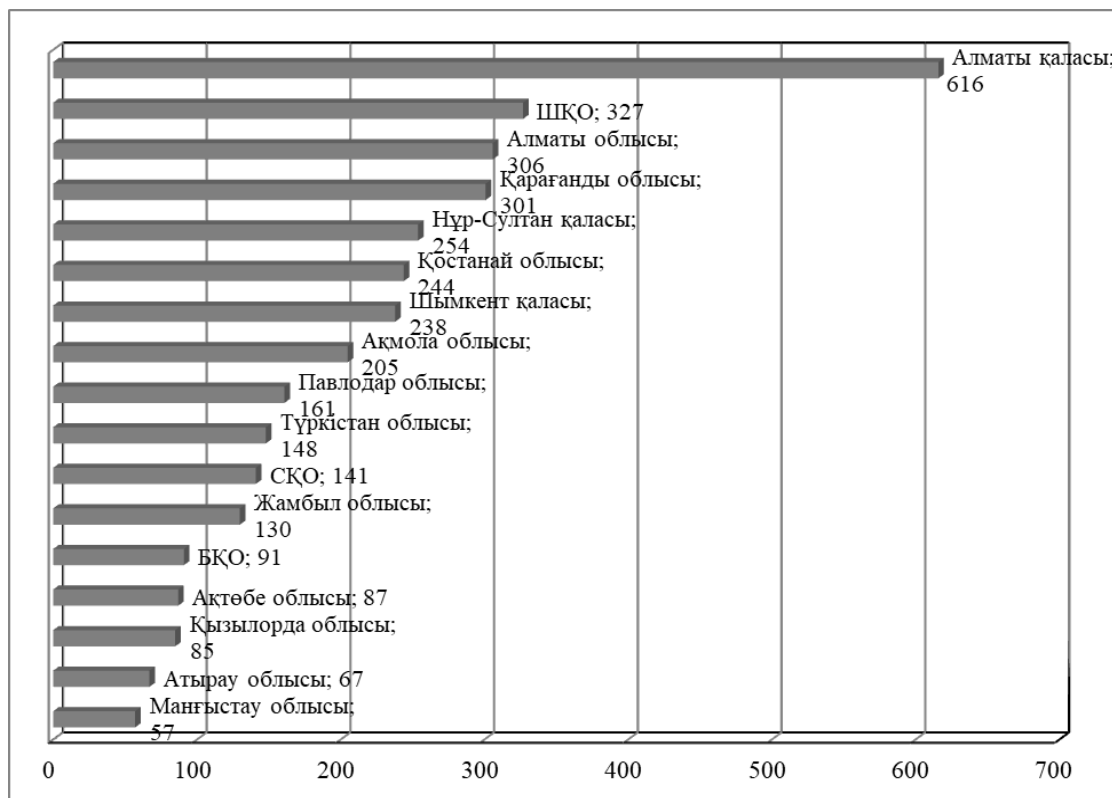
Үлестік мәнде қарым-қатынас импортталатын азық-түлік тауарларының түрлері бойынша түсірілген (сурет 5).

Бұған дейін Қазақстанның 2016 жылы 6 млрд. доллардың азық-түлік тауарларын импортталған. Өткен жылдың қорытындысы бойынша, импорттың көлемі 7 млрд. доллардан сәл асты. Бұл 2016 жылмен салыстарғанда артық екенін көруге болады.

Сурет 5. ҚР-мен импортталатын азық-түлік өнімдерінің үлесі 2019 жылы

6-шы суретте Қазақстанда өңірлер бойынша тамақ өнімдерін өндірушілердің саны көрсетілген. Қазақстанда тамақ өнімдерін өндірушілердің ең көп саны Алматыда – 616 (17,81%). Екінші орында Шығыс Қазақстан облысы-317 (9,46%). Үшінші Алматы облысында-306 кәсіпорын (8,85%).

Сурет 6. Қазақстанда 2019 жылдың соңына өңірлер бойынша азық-түлік өнімдерін өндірушілердің саны

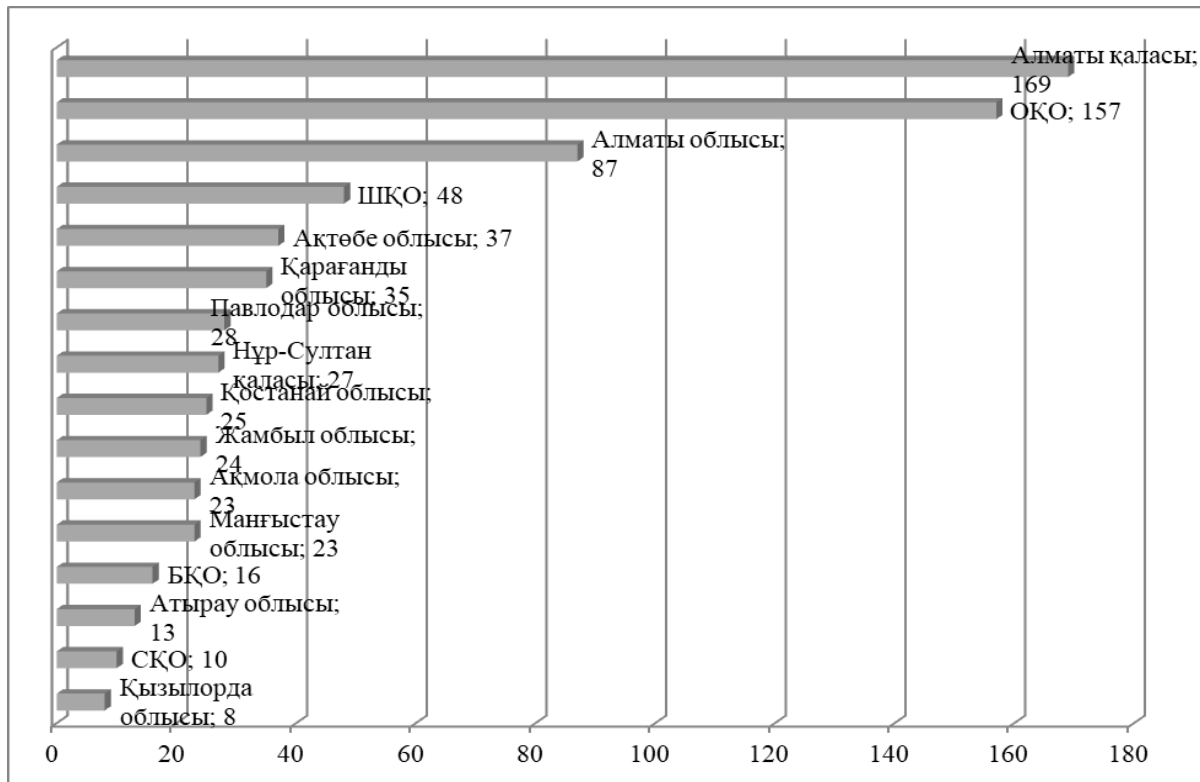
Тамақ өнімдерін өндірушілердің ең аз саны Атырау және Маңғыстау облыстарында: 67(1,94%) және 57 (1,65%) шоғырландырылған.

Қазақстанда сусын өндіруші компаниялардың саны: ірі, орта және шағын кәсіпорындар. Қазақстанда барлығы 730 сусын өндіруші компания тіркелген, оның ішінде белсенді 169 (сурет 7).

Төмендегі, 7-ші суретте келтірілген сусындар өндірумен айналысатын ұйымдардың жалпы санынан: Ірі кәсіпорындар (қызметкерлер саны 250 адамнан астам) - 19; орта ұйымдар (101-ден 250 адамға дейін) - 26; шағын кәсіпорындар (5-тен 100 адамға дейін) – 685 болды.

Сонымен, ең көп тіркелген компаниялар Алматы қаласында - 169 (23,15%), ОҚО -157 (21,51%) және Алматы облысында - 87 (11,92%), Шығыс Қазақстан облысы төртінші орында-48 (6,58%).

Ең аз өндіруші компаниялар Қызылорда облысында - 8 (1,10%), СҚО - 10 (1,37%) және Атырау облысында - 13 (1,78%) орналасқан.

Сурет 7. 2019 жылдың аяғындағы өңірлер бойынша Қазақстанда сусын өндіруші компаниялардың саны

2019 жылы азық-түлік тауарларының экспортындағы жетекші орында:

- 1) бидай немесе қара бидай ұны;
- 2) сигарлар, ұштары кесілген сигаралар, сигарлар және темекіден немесе оның алмастырғыштарынан жасалған сигареттер;
- 3) кептірілген, аршылған, тұқымдық қабығынан тазартылған немесе тазартылмаған бұршақты көкөністер;
- 4) тазартылмаған немесе тазартылған, бірақ химиялық құрамы өзгертілмеген күнбағыс, мақсары немесе мақта майы және олардың фракциялары;
- 5) жас, тоңазытылған немесе мұздатылған балық еті және өзге де балық еті (фаршты қоса алғанда);
- 6) құрамында қант немесе басқа да тәттілендіретін немесе дәмді-хош иісті заттар бар минералды және газдалған суларды қоса алғанда, сулар және жеміс немесе көкөніс шырындарын қоспағанда, өзге де алкогольсіз сусындар;
- 7) құрамында какао бар шоколад және өзге де дайын тамақ өнімдері.

Азық-түлік импортындағы жетекші орында:

- 1) құрақ немесе қызылша қантты және қатты күйдегі химиялық таза сахароза;
- 2) жаңа піскен өрік, шие және шабдалы (шірнелерді қоса алғанда), алхоры және терндер;

- 3) құрамында какао бар шоколад және өзге де дайын тамақ өнімдері;
- 4) жас, тоңазытылған немесе мұздатылған үй құсының еті және тағамдық қосымша өнімдері;
- 5) құрамында какао бар немесе жоқ нан, ұннан жасалған кондитерлік өнімдер, печенье және өзге де нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдер; фармацевтикалық мақсаттарда пайдалануға жарамды вафельді пластиналар, бос капсулалар, вафельді қабаттар;
- 6) басқа жерде аталмаған немесе енгізілмеген тамақ өнімдері;
- 7) дәмді-хош иісті қоспалары бар немесе оларсыз шай.

Қорытынды. Талдау нәтижелері көрсеткендей, отандық тамақ өнеркәсібі тауарлардың кең ассортименті бойынша ішкі нарықты қанықтыра алмайды. Ішкі өндірістің болуына қарамастан, оның көлемі республиканың қажеттіліктерін қанағаттандырмайды, бірқатар азық-түлік позициялары бойынша импортқа жоғары тәуелділік бар. Бұл, ең алдымен, ауыл шаруашылығы өнімдерін терең қайта өңдеу өндірісін дамытудың жеткіліксіз деңгейіне және олардың біртіндеп қысқаруына байланысты болған үрдіс. Қазақстан шикізат базасы болып табылады, әйтсе де, елімізде әлемдік нарықта сататын, содан кейін дайын өнімді сатып алатын шикізатты өндіру мен қайта өңдейтін зауыттар мен кәсіпорындар бар [6]. Осы орайда, Қазақстанда жеміс-көкөніс дақылдарын өнеркәсіптік қайта өңдеумен айналысу стратегиялық тұрғыдан тиімді, бұл қолайлы климатқа, еңбек ресурстарына қол жеткізуге, халық тарапынан өсіп отырған сұранысқа, экспорттық әлеуеттің өсуіне байланысты. Яғни натуралды шикізат өнімдерінен өндірілген сапасы жоғары азық-түлік өнімдерін шығару бойынша жетік тәжірибесі қалыптасқан отандық тамақ өнеркәсібінің болашақта сыртқы нарықтарды жаулап алуға мүмкіндігі зор.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Обзор рынка продуктов питания и напитков в Казахстане. Интернет ресурс Корпоративного блога исследовательской компании BRIF Research Group // Режим доступа: <https://www.brif.kz/blog/?p=781>
- 2 «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы. [Электрондық ресурс]. Қолжетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423>
- 3 Елбасының Қазақстан халқына жолдауы «Бәсекелік Қазақстанға, бәсекелік экономикаға, бәсекелік ұлт!» // Егемен қазақстан. – Астана: 2004. №57–58. – Б. 23–26.
- 4 ҚР Ұлттық экономика Министрлігінің статистика бойынша Комитетінің ресми сайты . – Қолжетімділік режимі: stat.gov.kz, свободный. (Қарау күні: 28.05.2020 ж.)
- 5 Кابدұлшарипова А.М., Суйеубаева С.Н., Сырымбек М. Аймақтың азық-түліктік қауіпсіздігін бағалау // Вестник университета Туран. –2018. – №1 (77). – С. 72-78.
- 6 Обрабатывающая промышленность Казахстана 2015-2019 г.г. Статистический ежегодник на казахском и русском языках / под ред. Асанова А.С. – Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2020. – 507 б.

References:

- 1 Obzor ry`nka produktov pitaniya i napitkov v Kazakhstane (Overview of the food and beverage market in Kazakhstan), *Internet resurs Korporativnogo bloga issledovatel`skoj kompanii BRIF Research Group*, Rezhim dostupa: <https://www.brif.kz/blog/?p=781>
- 2 Ob utverzhdenii gosudarstvennoj programmy` razvitiya agropromy`shlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2017 – 2021 gody` (On approval of the state program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021), *Postanovlenie Pravitel`stva Respubliki Kazakhstan ot 12 iyulya 2018 goda No. 423*, Rezhim dostupa: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423>
- 3 Konkurentny`j Kazakhstan, konkurentnaya e`konomika, konkurentnaya naczija! (Competitive Kazakhstan, competitive economy, competitive nation!), *Poslanie Glavy` gosudarstva narodu Kazakhstana, Egemem Kazakhstan*, Astana, 2004, No. 57–58, – pp. 23–26.
- 4 Oficial`ny`j sajt Komiteta po statistike Ministerstva Naczional`noj e`konomiki RK, Rezhim dostupa: stat.gov.kz
- 5 Kabdulsharipova A.M., Sujeubaeva S.N., Sy`ry`mbek M. Oczenka prodovol`stvennoj bezopasnosti regiona (Assessment of food security in the region), *Vestnik universiteta Turan*, 2018, No. 1 (77), pp. 72-78.
- 6 Obrabaty`vayushhaya promy`shlennost` Kazakhstana 2015-2019 g.g. (Manufacturing industry of Kazakhstan 2015-2019), *Statisticheskij ezhegodnik na kazakhskom i russkom yazy`kakh*, pod red. Asanova A.S., Astana: Agentstvo Respubliki Kazakhstan po statistike, 2020, 507 p.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

*С.Н. Суйеубаева¹, Э.С. Мадиярова², А.А. Апышева³

^{1,2} Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан

³ Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

e-mail: Suieubaeva@mail.ru

Резюме. Пищевая промышленность является очень важной отраслью для экономики любой страны, так как производство продуктов питания напрямую влияет на экономическую и продовольственную безопасность государства. Актуальность исследования казахстанского продовольственного рынка подтверждается результатами, которые могут быть получены при его анализе. Обработка статистических данных и их систематизация представлена в форме графиков и таблиц. Основные показатели предполагают зависимость современного рынка продовольственных товаров в большей степени от импорта, это связано с увеличением ввоза импортной продукции сырьевого направления. На экспорт отправляется малое количество товаров в основном это касается мясной и рыбной промышленности. Часть предприятий по производству пищевой продукции размещены на территории Казахстана в основном по принципу потребления, другая часть тесно связана с сырьевой базой. В статье анализируется состояние пищевой промышленности по территориям расположения, определены, какие отрасли в Казахстане являются передовыми, какие продукты на сегодняшний день имеют импортозависимость на рынке и какие продукты занимают лидирующие позиции в экспорте. По итогам анализа предложены рекомендации.

Ключевые слова: пищевая промышленность, рынок продуктов питания, рынок напитков, анализ, экспорт, импорт.

ANALYSIS OF THE STATE OF THE FOOD INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*S.N. Suieubayeva¹, E.S. Madiyarova², A.A. Apysheva³

^{1,2} East Kazakhstan Technical University named after D. Serikbayev, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

³ S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

e-mail: Suieubaeva@mail.ru

Summary. The food industry is a very important industry for the economy of any country, as food production directly affects the economic and food security of the state. The relevance of the study of the Kazakhstan food market is confirmed by the results that can be obtained from its analysis. The processing of statistical data and its systematization is presented in the form of graphs and tables. The main indicators suggest the dependence of the modern market of food products to a greater extent on imports, this is due to an increase in the import of imported raw materials. A small number of goods are exported, mainly in the meat and fish industries. Part of the enterprises for the production of food products are located on the territory of Kazakhstan mainly on the basis of consumption, the other part is closely connected with the raw material base. The article analyzes the state of the food industry by location, determines which industries in Kazakhstan are advanced, which products currently have import dependence on the market and which products occupy leading positions in exports. Based on the results of the analysis, recommendations are proposed.

Key words: Food industry, food market, beverage market, analysis, export, import.

МРНТИ -06.35.51

УДК 330341.4;330.342;338.33

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.38>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІ ДАМУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

У.А. Текенов^{*1}, А.Н. Дауренбекова²

¹АО «Университет Нархоз», г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

e-mail: tekenov_uzak@mail.ru

Түйін. Мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының тиімді институттарын дамыту ұтымды экономикалық саясатты қалыптастырудың, инновациялық белсенділікті арттырудың, экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың маңызды шарттарының бірі болып табылады. Бұл ретте мемлекет табыс алу мүмкіндігінің болмауына немесе сыртқы ортаның жоғары белгісіздігіне байланысты әзірге отандық бизнес қамтымай қалатын жеке сектордың қызметін басым салаларға бағыттауы тиіс. Сондықтан мақалада Мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті (МЖӘ) қолданудың дәстүрлі салалары, даму кезеңдері, базалық белгілері мен негізгі қағидалары қарастырылған. МЖӘ-нің күшті және әлсіз жақтарына, мүмкіндіктері мен қауіптеріне талдау жасалды. Бұл Қазақстандағы МЖӘ мәселелері мен даму болашағын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижесінде авторлар мынадай қорытындыға келеді. Қазақстанда МЖӘ дамытуда кездесетін кедергілерге қарамастан, Қазақстанда тиімді басқару саласында мемлекеттің (мемлекеттік органдар тұлғасында) және капиталдың (жеке компаниялар тұлғасында) өзара іс-қимылының неғұрлым тиімді нысаны ретінде балама жоқ.

***Түйінді сөздер:** мемлекеттік-жеке иелік әріптестік, концессия, құрылыс, жобалар, инфрақұрылым.*

Негізгі ережелер. Әлемдік экономиканың дамуының қазіргі жағдайында дамыған елдер мемлекет пен бизнестің экономикалық саладағы өзара іс-қимылына мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту түрінде үлкен көңіл бөледі. Осы елдердегі мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту тәжірибесі оның мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының ең сәтті институттарының бірі және инновациялық белсенділікті арттырудың, экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың маңызды шарттарының бірі екендігін көрсетеді.

Кіріспе. Қазақстан экономикасын реформалау оның түбегейлі өзгерістеріне, сондай-ақ ел экономикасын қайта құру процесінде мемлекеттік реттеудің орны мен рөлінің өзгеруіне әкелді. Алайда, қазіргі жағдайда «аралас» типтегі экономикадағы мемлекеттің рөлі туралы тұжырымдамалық ережелер толық дамымаған және оның қызметі мен қазақстандық қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне әсер ету тетіктері толық сипатталмаған.

Дамыған елдерде «аралас» экономика мемлекет пен жеке меншіктің әр түрлі арақатынасында үстемдік етеді, олардың арасындағы шекаралар жиі бұлдырланады. Сондықтан мемлекеттік-жеке кәсіпкерліктің тиімді дамуы. Бұл бір жағынан жеке-кәсіпкерлік бастаманың әлеуетін іске асыруға, екінші жағынан, әлеуметтік маңызды салаларда мемлекеттің бақылау функцияларын сақтауға мүмкіндік береді.

Қазақстанда мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің (МЖӘ) алғашқы жалпы анықтамаларының бірі «2011-2015 жылдарға арналған Қазақстандағы МЖӘ дамыту бағдарламасында» «...жауапкершіліктің дәстүрлі саласында нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған құқықтар мен міндеттемелерді, тәуекелдерді, шығындар мен пайдаларды теңгерімді бөлу негізінде тиісті келісімдерде айқындалған мемлекет пен жеке кәсіпкерлік субъектілері арасындағы қатынастар жүйесі» деп атап өтілген.

Кейінірек 2015 жылы республикада «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы» Заң қабылданды, онда мемлекеттік-жеке меншік бизнесті жүргізудің және әр түрлі контрагенттердің мүдделерінің динамикалық тепе-теңдігін қамтамасыз етудің тиімді экономикалық тетігі мемлекеттік серіктестік арасындағы ынтымақтастық нысаны ретінде түсінілетін мемлекеттік-жеке меншік серіктестік болып танылды. «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 4-бабына сәйкес мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің айрықша белгілері мыналарды қамтиды:

1) мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы шарт жасасу арқылы мемлекеттік серіктес пен жеке серіктес арасындағы қатынастарды қалыптастыру;

«Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасының ерекшеліктеріне байланысты» үш жылдан отыз жылға дейін »мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасын іске асырудың орта мерзімді немесе ұзақ мерзімді мерзімі;

3) мемлекеттік серіктес пен жеке серіктестің мемлекеттік-жеке меншік серіктестік жобасын іске асыруға бірлескен қатысуы;

4) мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобасын іске асыру үшін мемлекеттік серіктес пен жеке серіктестің ресурстарын біріктіру [2].

Жоғарыда келтірілген анықтамалардың әрқайсысы белгілі бір дәрежеде мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті қолданудың нақты сипаттары мен бағыттарын көрсетеді. Біздің ойымызша, әлеуметтік жобаларды және қомақты капиталды салымдар мен экономикалық инфрақұрылымды басқаруды қаржыландыру үшін қосымша қаржыландыру көздерін және басқарушылық тәжірибені тарту үшін мемлекет пен бизнестің серіктестігі тетік ретінде мемлекет пен бизнестің арасындағы өзара түсіністікпен толықтырылуы керек. Бұл, әсіресе, экономикалық үдерістердің тұрақсыздығы жағдайында және халықтың әлауқатын арттыру мақсатында мемлекеттік саясатты іске асырудың әлеуметтік бағытының жоғарылауына теріс әсер ететін әлемдік экономикалық дағдарыстың салдарларының күшеюі жағдайында маңызды.

Әдіснама. Зерттеу салыстыру, аналогия, талдау және синтез, абстракция, жалпылау және жүйелік тәсілдерді қолдана отырып жүргізілді. Зерттеудің қайнар көздері ретінде ғылыми-мерзімді басылымдар, теориялық және аналитикалық мақалалар, қазақстандық және шетелдік авторлардың еңбектері болды, олар мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің мәні мен олардың қолданылуын түсінудің өзекті және прогрессивті ғылыми тәсілдерін талқылады.

Нәтижелер және талқылау. Қазақстан Республикасының Президенті 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында «...кәсіпкерлікті дамыту үшін мемлекеттік –жеке меншік әріптестік маңызды рөл атқарады. Мәселе бірқатар мемлекеттік қызметтерді бизнеске беру туралы болып отыр» деп атап өтті. Осы Жолдауда ол МЖӘ -ті дамытудың отыз жылдық тарихы бар деп қорытындылады [3, 46].

Сонымен, 1991-1993 жылдары Қазақстан Республикасының «Концессиялар туралы» Заңы қабылданды [4]. Ол Қазақстан Республикасындағы шетелдік инвесторларға меншік, жер және табиғи ресурстар түрінде жеңілдіктер берудің ұйымдастырушылық экономикалық және құқықтық жағдайларын реттеді. 2005 жылы пилоттық концессиялық жобаларды іске асыру басталды (Шар - Өскемен теміржолы, Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы электр жеткізу желілерінің құрылысы. 2006-2010 жж. «Концессиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданып, қажетті заңнамалық база қалыптасты [5]. Сонымен бірге, 2008 жылы Қазақстанда мемлекеттік-жеке меншік әріптестік орталығы құрылды [6]. 2011 жылы «2011-2015 жылдарға арналған Қазақстанда МЖӘ дамыту бағдарламасын бекіту туралы» Үкімет қаулысы қабылданды [7]. 2012-2013 жылдары «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің жаңа нысандарын енгізу және оларды қолдану аясын кеңейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды [8]. 2015 жылы «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, ол осы уақытқа дейін қолданылады [2].

Сонымен бірге, Қазақстанда МЖӘ кеңінен қолданылатын индустриалды және әлеуметтік инфрақұрылымның келесі дәстүрлі салалары ерекшеленеді, атап айтқанда:

1. көлік инфрақұрылымы: автомобильдер мен теміржолдарды, автостанцияларды, теміржол станцияларын, әуежайларды, тұрақтарды салу және пайдалану;
2. энергетикалық инфрақұрылым: электр станцияларын салу, электр тарату желілерін ұстау;
3. тұрғын үй-коммуналдық инфрақұрылым: сумен жабдықтау және су бұру, тұрмыстық қалдықтарды кәдеге жарату (көму), абаттандыру және көгалдандыру;
4. әлеуметтік инфрақұрылым: балабақшалар, мектептер мен жатақханалар, медициналық нысандар, мәдени және спорт нысандарын салу және пайдалану.

Дүниежүзілік банктің әдіснамасына сәйкес мемлекеттік және жеке меншік секторлардың рөлін МЖӘ-нің келесі нысандары ұсынылды: қызмет көрсету және басқару, лизинг, BOT моделі, жеке секторға объектілерді сату мен жалпы сату бойынша келісім-шарттар.

Сонымен бірге Қазақстандағы мемлекеттік және жеке құрылымдардың серіктестігі қазір негізінен концессия түрінде дамыды.

Концессия механизмін пайдалану мемлекетке шектеулі бюджет қаражаты жағдайында әлеуметтік маңызды міндеттер мен жобаларды іске асырумен байланысты мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі күні тоғыз концессия объектісі пайдалануға берілді:

- 1.«Шар - Өскемен» 1 теміржол желісі;
- 2.«Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы» екі аймақаралық электр жеткізу желісі;
- 3.Ақтау халықаралық әуежайының үш жолаушылар терминалы;
- 4.Мақат - Қандығаш темір жол учаскесін төрт электрлендіру;
- 5 Ақтөбе облысы Қандығаш қаласында газтурбиналық электр станциясының құрылысы;
- 6 Эралиев - Құрық теміржол учаскелерінің құрылысы;
- 7 Қорғас - Жетіген теміржол учаскелерінің құрылысы;
- 8 Астана - Щучинск автомобиль жолдарының құрылысы;
- 9.Алматы - Қапшағай жолының құрылысы.

Алайда, алғашқы МЖӘ жобалары (концессиялар) көбінесе сәтсіз болғанын мойындау керек. Осылайша, жеке инвестор Достар Темір Жолы «Шар-Өскемен темір жолының құрылысы» (мемлекет қатысушысы, Қазақстанның Инвестициялық Қоры) концессиялық келісімін жүзеге асыруда, өзінің күшін есептемей, құрылысты аяқтай алмады. Осыдан кейін жеке инвесторды басқалар бірнеше рет өзгертті. Алайда, нәтижесінде барлық жеке компаниялардың орнына «Қазақстан темір жолы» мемлекеттік ұлттық тасымалдаушы келді, ол бюджеттік ақшаны енгізіп, теміржолды аяқтады (бұл жоба үшін шығарылған зейнетақы қорларынан инфрақұрылымдық облигацияларға кеткен барлық бюджет қаражаттары ұлттық тасымалдаушыға қайтарылмады).

«Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысының аймақаралық электр жеткізу желісінің құрылысы» екінші концессиялық жобасын іске асыру барысында осы құрылысқа мемлекет атынан қарыз алған жеке инвестор «Батыс Транзит» техникалық ақауларды жасай отырып, оны өздігінен аяқтай алмады. Бұл компания облигация ұстаушының келесі купонын төлей алмады.

Қазақстан МЖӘ жобаларын іске асырудағы осындай сәтсіздіктерге қарамастан, оны дамыту тоқтаған жоқ. Алайда, қазіргі уақытта МЖӘ тетігі бойынша жобаларды іске асыру басымдықты ескере отырып жүзеге асырылатын болады: бұл мемлекеттік қолдаудың кез-келген шараларын және мемлекеттік бюджеттен шығындарды өтеу көздерін қажет етпейтін жобалар.

Сонымен бірге мемлекет өз үлесін мүлдік, салықтық жеңілдіктер, жеке кәсіпкерлікке құқықтық кепілдіктер, кейде қаржылық ресурстар түрінде де енгізеді. Сонымен бірге мемлекет қоғамдық мүдделерді сақтау мақсатында бақылау және реттеу функцияларын өзіне қалдырады.

Жеке кәсіпкерлік оның үлесі ретінде - тәжірибе, тиімді менеджмент, алдыңғы қатарлы технологиялар мен технологиялар, бизнес үшін үйлесімді институционалды орта.

МЖӘ қатысушылары арасындағы пайда, әдетте, әр тарап қабылдаған тәуекелдерге сәйкес бөлінеді.

МЖӘ қатысушылардың әрқайсысының жақсы жақтары:

1. Мемлекеттік сектор үшін: заңды билік, протекционистік (қорғаныс) сатып алу саясаты, қоғамдық қажеттіліктерді, еңбек және капитал ресурстарын қанағаттандыру мақсаттарын теңдестіру;

2. Жеке сектор үшін: тиімді басқару және өндірістік қуаттылық, жаңа технологиялар, ақша ағындарын басқару тәжірибесі, персоналды дамыту, ресурстарды кешенді пайдалану.

Мемлекет үшін МЖӘ тетігі:

- мемлекеттік меншікті басқарудың заманауи әдістерін енгізу және тиімді пайдалану арқылы экономиканы ынталандыру саясатын әзірлеу;

- жиынтық тәуекел мен жауапкершілікті серіктестер арасында бөлуді жүзеге асыру;

- мемлекеттік капиталды инвестициялауды азайту, яғни. инфрақұрылым объектілерін салуға уақытты қысқарту және объектіні өмір бойы пайдалану кезінде шығындарды бөлудің тиімділігін арттыру арқылы бюджеттің шығыс бөлігі;

- жаңа жұмыс орындарын құру және елдегі жұмыссыздықты азайту арқылы мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсарту.

Алайда, мемлекет үшін МЖӘ-нің жағымсыз жақтарын атап өту қажет:

- ұзақ мерзімді перспективада мемлекеттің жеке секторға төлейтін жалпы төлемдері тек қана бюджет қаражаты есебінен құрылыс құнынан үлкен көлемде жүзеге асырылады. Бұл банктегі сияқты: сіз «ай сайын аздап төлейсіз» деп несие алдыңыз, бірақ соңында сіз алғаннан 1,5-2 есе көп мөлшерде қайтарасыз.

- үкіметтің құрылған инфрақұрылым объектісін басқару құқығы өте шектеулі, сондықтан мемлекет өзінің бақылау және реттеудің кейбір функцияларын жоғалтады;

- мемлекет жеке серіктестерді іріктеуге, МЖӘ аясында жобаны одан әрі бақылауды жүзеге асыруға белгілі бір қосымша шығындарды көтереді (мысалы, конкурстық комиссиялардың қызметін қаржыландыру, объектінің құрылысы мен пайдаланылуын бақылау және бақылау жөніндегі жұмыс топтары және т.б.);

- белгіленген талаптарға сәйкес келмейтін, мерзімінің бұзылуына және сапасыз объектілерді құруға әкелетін жеке серіктесті таңдау қаупі.

Жеке бизнестің МЖӘ жобаларына қатысуына кедергі келтіретін факторлар:

- Жеке инвесторлардың объектілерді пайдаланғаны үшін алынатын алымдарды мемлекеттік реттеу (мысалы, автомобиль жолындағы ақы төлеу).

- нысанға меншік құқығын мемлекетке рәсімдеу. Бұл компания үшін бұл объект оның активтерінің жалпы көлемінде ескерілмейтіндігін білдіруі мүмкін, сондықтан несие берушілер үшін кепіл бола алмайды;

- іске асырылып жатқан жобаның қауіптілігі мен жауапкершілігі дәстүрлі мемлекеттік тапсырыстармен салыстырғанда жоғары (мысалы, жеке сектор объектіні пайдалануға беру мерзімінің аяқталуына толықтай жауап береді, сондықтан жұмыс кестесіндегі аздаған бұзушылықтар айыппұлдарға әкеледі).

Алайда, мемлекеттік және жеке бизнес үшін МЖӘ-нің жағымсыз жақтарына қарамастан, ҚР Президенті 2017 жылғы 31 қаңтарда Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» бизнестің әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысуы туралы сөйлеген сөзінде, «... біз оларды мектепке дейінгі тәрбиеге тартуда жақсы нәтижелерге қол жеткіздік» деп атап өтті. Егер алдыңғы 3 жылда мемлекет 40 мың орындық 189 балабақша салса, онда 100 мың орынға 1300-ден астамы жеке меншік секторды ашты ... Мен үшін осы саладағы МЖӘ үлгісі түбегейлі маңызды. Бұл мемлекет пен бизнестің маңызды ұлттық міндеттердің бірі - 2020 жылға қарай 3-6 жас аралығындағы балаларды толықтай камту мәселесін қалай шешетіндігін көрсетеді»[3, 4б.].

Одан әрі ол «жеке меншік капиталды тартуды» ұсынады және МЖӘ-нің барлық түрлері мен нысандарын: мемлекеттік мүлікті сенімгерлік басқаруды, қызметтерді көрсетуге арналған келісімшарттарды және басқаларды қолданады. Сонымен бірге барлық мақұлдау процедуралары, әсіресе шағын жобаларға қатысты жеңілдетіліп, жеделдетілуі керек. МЖӘ инфрақұрылымды, оның ішінде әлеуметтік дамудың негізгі тетігі болуы керек»[3, 4 б.].

Сондықтан 2017-2018 жылдары 1 трлн теңгеден астам сомаға 500-ге жуық МЖӘ келісімшарттары жасалды. Бұл жалпы сомасы 240 млрд. Теңгенің 276 жобасын, оның ішінде 150 млрд.теңгеге республикалық маңызы бар 5 жоба мен 90 млрд.теңгеге жергілікті маңызы бар 271 МЖӘ нысандарын пайдалануға мүмкіндік берді.

2019 жылы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобалары аясында шамамен 900 миллиард теңгеге жуық инвестиция тартылды.

2019 жылдың 1 шілдесіндегі жағдай бойынша 1,2 трлн теңгеге 565 МЖӘ келісімдері, оның ішінде 9-ы республикалық және 556 жергілікті жобалар жасалды.

Жобалардың ең көп саны білім беру саласында - 276, денсаулық сақтау саласында - 114 келісімшарт, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласында - 65, мәдениет және спорт саласында - 49 келісім.

Аймақтық тұрғыда МЖӘ жобаларының көп бөлігі шығыс қазақстан облысына тиесілі: 181 жоба, бұл елдегі жалпы санның 30% құрайды. МЖӘ жобаларының саны бойынша екінші орынды алматы алады: 53 жоба, олардың үлесі 8,8%. Қостанай облысы үздік үштікті аяқтайды: МЖӘ 47 жобасы, үлесі 7,8%. Аяқталған МЖӘ жобаларының саны бойынша топ-5-ке ақмола және қызылорда облыстары кірді: сәйкесінше 40 және 39 жоба.

Қорытынды. 2018-2019 жылдары МЖӘ жетілдіру үшін келесі түзетулер әзірленді, атап айтқанда:

1. МЖӘ жобаларын жоспарлау процесін жобаның тұжырымдамасын алып тастау және МЖӘ шартының жобасын қарастыру арқылы 5-тен 3 кезеңге дейін қысқарту МЖӘ жобаларын дайындау мерзімі 7 айдан 3 айға дейін қысқарады

2. МЖӘ жобалары үшін ұзақ мерзімді тұтыну кепілдігі 3 жылдан кем емес мерзімге МЖӘ үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді тұтыну кепілдігін заңнамалық түрде бекіту инвесторларға ұзақ мерзімді инвестицияларды жоспарлауға мүмкіндік береді.

3. Жеке қаржылық бастама жобалары үшін құжаттаманы жеңілдету жеке меншік сектор бастамашылық еткен МЖӘ жобалары үшін жоба тұжырымдамасын әзірлеуді бизнес-жоспарға ауыстыру ұсынылады іскери тәжірибеде жобаны жоспарлаудың таныс құжаты.

4. «МЖӘ бағдарламасын» іске асыру стандартты МЖӘ жобалары үшін жеке серіктесті таңдауға арналған барлық процедуралар қосымша сараптамаларды қоспағанда, мемлекеттік бағдарламалардағы әр бағыт үшін жеңілдетілген түрде белгіленуі мүмкін.

МЖӘ рәсімдері қол жетімді болады.

5. МЖӘ шарттарын және МЖӘ келісімдері бойынша мемлекеттік міндеттемелерді қазынашылық органдарында тіркеу.

Қазынашылық тіркеуді енгізу Қаржы министрлігімен орталық және жергілікті деңгейде қабылданған МЖӘ бойынша міндеттемелерді, оның ішінде Республикалық бюджет туралы заңда белгіленген лимиттердің сақталуын бірыңғай есепке алуға және бақылауға мүмкіндік береді, сондай-ақ инвесторларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін неғұрлым тиімді қорғауды қамтамасыз етеді. МЖӘ келісімшарттарына деген инвестордың сенімін арттыру қажеттігі туындайды.

Осылайша, МЖӘ - бұл классикалық мемлекеттік сатып алулардан түбегейлі ерекшеленетін инфрақұрылымдық қызметтерге ерекше көзқарас. Сонымен қатар, МЖӘ жобалары салалық стратегия мен экономикалық саясаттың бөлігі болып табылатын стратегиялық сипаттағы басым жобалар болуы керек. Оларды жүзеге асыруда мемлекет жетекші рөл атқарады. Тәжірибесі мол Еуропа елдерімен және АҚШ-пен салыстырғанда, Қазақстандағы МЖӘ-тің тәжірибесі төмен.

Сонымен, МЖӘ-ті ұйымдастыру ұлттық экономиканы тиімді басқару саласында мемлекет пен жеке бизнестің өзара іс-қимылының ең оңтайлы түрі болып табылады деп тұжырым жасауға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1 Варнавский В. Г. Управление государственно-частными партнерствами за рубежом / В. Г. Варнавский // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2012. – № 2. – с. 134–147.

2 Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве» (с изменениями по состоянию на 03.07.2017 г.)- Астана, Юрист, 2017г., с.4.

3 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева Народу Казахстана 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»//газета «Казахстанская правда», 1 февраля 2017 г.с.4.

4 Закон Республики Казахстан от 23 декабря 1991 года №1021-ХІІ О концессиях в Республике Казахстан.

5 Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года №167 ІІІ «О концессиях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2018 г.)

6 Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 июля 2008 года №693. Создать акционерное общество «Казахстанский центр государственно-частного партнерства».

7 Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 731 «Об утверждении Программы по развитию государственно-частного партнерства в Республике Казахстан на 2011 - 2015 годы и внесении дополнения в постановление Правительства Республики Казахстан от 14 апреля 2010 года № 302».

8 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственно-частного партнерства»

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Varnavskii V. G. Upravlenie gosudarstvenno-chastnymi partnerstvami za rubezhom / V. G. Varnavskii // Voprosy gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya. – 2012. – № 2. – s. 134–147.
- 2 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 379-V «O gosudarstvenno-chastnom partnerstve» (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 03.07.2017 g.)- Astana, Yurist, 2017g., s.4.
- 3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbaeva Narodu Kazakhstana 31 yanvary 2017 goda «Tretya modernizatsiya Kazakhstana: globalnaya konkurentosposobnost»//gazeta «Kazakhstanskaya pravda», 1 fevralya 2017 g.s.4.
- 4 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 dekabrya 1991 goda №1021-XII O kontsessiyakh v Respublike Kazakhstan.
- 5 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 iyulya 2006 goda №167 III «O kontsessiyakh» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 28.12.2018 g.)
- 6 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 17 iyulya 2008 goda №693. Sozdat aktsionernoe obshchestvo «Kazakhstanskii tsentr gosudarstvenno-chastnogo partnerstva».
- 7 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 29 iyunya 2011 goda № 731 «Ob utverzhdenii Programmy po razvitiyu gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Respublike Kazakhstan na 2011 - 2015 gody i vnesenii dopolneniya v postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 14 aprelya 2010 goda № 302».
- 8 Zakon Respubliki Kazakhstan «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam gosudarstvenno-chastnogo partnerstva»

ПРАКТИКА РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ

*У.А.Текенов*¹, А.Н. Дауренбекова²*

¹АО «Университет Нархоз», г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

e-mail: tekenov_uzak@mail.ru

***Резюме.** Развитие эффективных институтов взаимодействия государства и бизнеса является одним из важных условий формирования эффективной экономической политики, повышения инновационной активности, развития экономической и социальной инфраструктуры. При этом государство должно направлять деятельность частного сектора в приоритетные сферы, которые пока остаются неохваченными отечественным бизнесом ввиду отсутствия возможности получения прибыли или высокой неопределенности внешней среды. Поэтому в статье рассмотрены теория и практика развития ГЧП с анализом современного состояния ГЧП в Казахстане. Это позволило определить проблемы и перспективы развития ГЧП в Казахстане.*

***Ключевые слова** - государственное-частное партнерство, концессия, строительство, проекты, инфраструктура.*

PRACTICE OF DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN KAZAKHSTAN

*U.A.Tekenov*¹, A.N. Daurenbekova²*

¹JSC "Narхоз University", Almaty, Kazakhstan

²«Turan» University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: uzak.tekenov@mail.ru

***Summary.** The development of effective institutions of interaction between the state and business is one of the important conditions for the formation of an effective economic policy, increasing innovation activity, development of economic and social infrastructure. At the same time, the state should direct the activities of the private sector to priority areas, which are still not covered by domestic business due to the lack of profit opportunities or high uncertainty of the external environment.*

Therefore, the article considers traditional spheres of application, stages of development, basic features and basic principles of PPP. The analysis of strengths and weaknesses, opportunities and threats of PPP is given. It allowed to define problems and prospects of PPP development in Kazakhstan.

***Key words**- public-private partnership, concession, construction, projects, infrastructure.*

МРНТИ 06.39.41
УДК 005.6

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.39>

ВНЕШНИЕ ПРИЧИНЫ НИЗКОЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ СМК БОЛЬШИНСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.Б.Токбура, Г.К.Молдашев, У.А.Торекулова*

Университет Международного Бизнеса, Алматы, Казахстан

e-mail: moldashev@mail.ru

Аннотация. В статье обобщены материалы широко известных зарубежных и отечественных ученых и экспертов в области прикладной науки «менеджмент качества» по результатам их многолетних исследований (более 30 лет) проблемы влияния различных факторов внешней среды на результативность функционирования, управления, поддержки и улучшения систем менеджмента качества (СМК) различных организаций, разработанных на основе требований международных стандартов (МС) ISO серии 9000. Установлено, что за последние 10 лет наблюдается устойчивая тенденция снижения уровня мирового рынка услуг по сертификации СМК во всех сферах и отраслях общественного производства и услуг. Многие компании отказываются от сертификации из-за высокой его стоимости и повышения интенсивности работы с документированной информацией. Аналогичная тенденция падения интереса потребителя к стандартам ISO серии 9000 имеет место и в Казахстане. Так, по наблюдениям авторов статьи в стране количество сертифицированных предприятий по МС ISO на сегодня по сравнению с 2010 годом уменьшилось в два раза. Сделан вывод, что решение проблемы кроется в осознании высшим руководством предприятия, того факта, что дорога к качеству сложна, терниста, бесконечна и нацелена на перманентное улучшение механизмов ведущих к устойчивому развитию и доминированию на рынке на основе МС ISO серии 9000.

Ключевые слова: менеджмент, качество, предприятие, результативность, стандарты ISO, сертификация.

Основные положения и введение. Исследованием и обобщением 30-летнего мирового опыта применения международных стандартов (МС) ISO серии 9000, проведенным техническим комитетом ISO/TC 176 «Менеджмент качества» [1,2], установлены, что 50-90% предприятий в различных странах внедрили систему менеджмента качества (СМК) формально и не получают от них должной отдачи и реальной пользы:

- так, на сегодня результативность сертифицированных СМК на предприятиях Японии составляет 50, США 40, Западной Европы 30, в странах СНГ 20-10%, т.е. из сертифицированных в мире 1 миллиона предприятий – 700 тыс. имеют не работающие реально на практике фиктивные, формальные и бумажные СМК;

- с учетом затрат на разработку и сертификацию одного предприятия в год в среднем в размере 15 тыс. долларов, ежегодно выбрасывается на ветер финансовый «пузырь» в объеме 10,5 млрд. долларов (700 тыс. x 15 тыс. = 10,5 млрд. \$).

В результате на сегодня в мире наблюдается тенденция падения интереса потребителя к стандартам ISO и кризисного их состояния. Поэтому изучение, выявление и устранение причин низкой результативности сертифицированных по МС ISO предприятий – актуальная проблема науки в области менеджмента качества. Содержание статьи будет также интересной в практическом плане для менеджеров, занимающихся разработкой, освоением и внедрением СМК в организациях различных сфер и отраслей экономики страны.

Методы. Для изучения проблемы использовались такие общепринятые в прикладной науке «Менеджмент качества» методы исследования как сбор, наблюдение, сравнение, описание, анализ, синтез и обобщение внешних причин низкой результативности СМК у большинства сертифицированных компаний и фирм страны за последние 10-15 лет, по материалам научных публикаций отечественных и зарубежных ученых и специалистов.

Результаты и обсуждение. По заключению директора Всероссийского НИИ сертификации (ВНИИС), проф. Версана В.Г. [1] к внешним факторам отрицательно влияющим на результативное функционирование СМК предприятий во многих странах относятся:

- «отсутствие в МС ISO серии 9000 методических рекомендаций по интеграции СМК в действующую систему общего менеджмента (СОМ) предприятия;

- традиционное использование во многих предприятиях и странах даже с развитой экономикой функциональной организационной структуры управления (пирамиды), тогда как процессный подход к менеджменту сочетается с матричной моделью управления».

Аналогичного мнения придерживается один из разработчиков модели Европейской Награды за Качество, итальянский ученый Тито Конти [2]:

- «одна из причин низкой результативности СМК заключается в МС ISO серии 9000, которые ввели это понятие в науку и практику в отрыве от СМ предприятия;

- руководители предприятий должны понять, что на фирме не существует отдельной, разобщенной и дезинтегрированной СМК, СЭМ, ОHSAS, SA, СЭнМ, а есть единая, целостная и интегрированная система менеджмента (ИСМ), составная часть которой - СМК;

- вопрос о переходе предприятий к матричной структуре управления не решается даже самыми передовыми компаниями мира».

Высказывания директора ВНИИС, проф. В.Г.Версана и бывшего президента Европейского общества качества (ЕОК) Т.Контти о совместимости процессного подхода СМК с матричной структурой управления иллюстрирует рисунок 1.

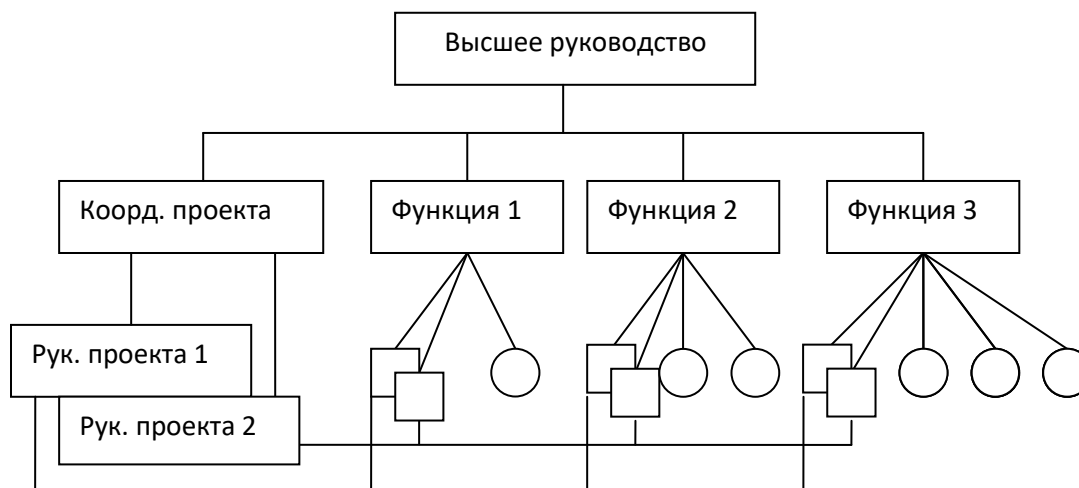

Рисунок 1 - Схема матричной структуры управления

(□ - исполнители проекта, о - исполнители функции)

Примечание – составлено авторами на основе источников [1,2]

В исследованиях Ю.Т. Шестопаля и Н.Ю. Щетининой [3] сделан вывод: «Одной из причин неэффективного менеджмента организации является непонимание взаимосвязи его функций с функциями СМК».

В результате изложенного, а также в связи с тем, что СМК во многих сертифицированных предприятиях страны на 80-90% внедрено в административном порядке не ради повышения качества продукции /услуг и процессов деятельности, а ради получения сертификата ISO, моды, рекламы и отчетности перед Правительством, Министерством и Акиматом на местах, то в них на наш взгляд функционируют параллельно и изолировано друг от друга (автономно) две несовместимые, разобщенные и дезинтегрированные системы управления:

- реально используемая, традиционная, административная, вертикальная, функциональная, доминирующая временно, но не документированная по требованиям ISO и унаследованная от советской эпохи, основанная на «праве силы» и эгоизме их высшего руководства;

- новая, горизонтальная, процессная, имитационная и формально созданная для внешних аудиторов и получения сертификата, основанная на «силе правил» и документированная по требованиям МС ISO 9001.

Однако, это временный, неизбежный и болезненный процесс, связанный с необходимостью коренной перестройки менталитета первого руководителя и его трансформации к неформальному лидерству через освоение методологии процессного менеджмента. Так, по мнению директора российского журнала «Стандарты и качество» Н.Г. Томсон [4] «...доморощенный менеджмент без системного подхода к управлению процессами может в мгновение ока разорить компанию». Для полного освоения процессного менеджмента в сертифицированной организации, по мнению мировых корифеев менеджмента качества (Э.Деминг, Д.Джуран, А.Фейгенбаум, К.Исикава, Г.Тагути и др.), необходимо не менее 10-15 лет. Сократить или продлить эти сроки может только первый руководитель организации, т.к. никто кроме него не сможет обеспечить радикальные изменения менталитета остальных руководителей организации. Для этого, по рекомендации выдающегося американского «гуру» менеджмента П. Друкера [5], «Первый руководитель должен сам олицетворять изменения, которые хочет увидеть в людях».

К тому же МС ISO не догма, а способ организации мышления и всего лишь инструмент создания эффективной системы управления организацией, а не цель которую надо достигнуть любым путем.

По мнению директора ТОО «Euroasia MS» проф. В.И. Соловьева к внешним причинам низкой результативности СМК относятся [6,7]:

- негативные ситуации между участниками бизнес-среды, когда «балом правят агашки», у которых ценностями являются взятки, откаты и т.д.;

- появилась «новая услуга» по продаже фейковых сертификатов соответствия, т.е. «сегодня заказал, а завтра получили» вождельный сертификат – «однодневку», который имеет в тендерах одинаковый вес в сравнении с организацией, имеющей и поддерживающей зрелую конкурентоспособную систему менеджмента.

Как участники разработки проекта создания «СМК Университета Международного Бизнеса», г.Алматы и имеющие более чем 15-летний опыт его совершенствования, считаем необходимым отметить также следующие внешние факторы, влияющие на её низкую результативность:

- Во-первых, в основной отрасли экономики страны – добыче, разработке, переработке, производстве и реализации нефтегазовых ресурсов – нет конкуренции в том понимании, какое заложено в МС ISO 9001. Однако, в этих условиях оставлять СМК в формальном виде – большой риск вероятности банкротства 70-80% отечественных предприятий. Поэтому государство должно активно содействовать развитию массового движения за качество менеджмента предприятий.

- В формальных СМК предприятий есть также определенная доля вины отдельных недобросовестных консультантов и аудиторов органа по подтверждению соответствия (ОПС), т.к. они зависимы от своих потребителей и выполняют услуги на платной основе. При этом, консультанты в типе «писаря» и «прислуги», разрабатывающие документацию и процессы СМК предприятия «под ключ» без привлечения топ-менеджеров, а общающийся только с сотрудниками службы качества уводит предприятие в сторону от построения реальной СМК и заведомо обрекает на неудачу создаваемый проект. В таких организациях как показывает практика возникает конфликт интересов: «верхи» не знают как управлять по новому, а «низы» не хотят работать по старому. При этом «низы» (как правило сильные специалисты) - либо увольняются, либо смиряются с судьбой, но теряют интерес к позитивным изменениям. К тому же, отдельные ОПС в погоне за деньгами и из-за боязни потери клиента, закрывают глаза на факт не освоенности МС ISO серии 9000 в предприятии, продают фейковые сертификаты и комплект документов «под ключ» за 2-3 млн. тенге, строя свой бизнес на их продаже (даже без обучения персонала и диагностического аудита).

Однако не стоит упрекать в таком положении дел лишь консультантов и ОПС, поскольку ответственность консультанта и организации за создание реальной СМК равна 40:60, ибо спасение утопающих - дело рук самих утопающих. Консультант и внешние аудиторы в своей деятельности как эксперты СМК общего профиля не в состоянии и не обязаны знать и учитывать специфику, тонкости, нюансы и слабые места всех процессов организации. Они не могут и не имеют морального права давать готовых рецептов улучшения на все случаи жизни и устанавливают только общую схему, каркас, направление и методологию системного управления и развития организации (что делать?). Механизмы и алгоритмы процессов и процедур (как делать?) – должны разрабатывать, адаптируя требования стандартов ISO 9001 к специфике предприятия, а затем, реализовать и улучшать – руководители организации. Поэтому, односторонние усилия здесь не результативны, но качественный консалтинг по внедрению СМК однозначно необходим предприятию.

- Непрерывная организационная чехарда, при которой частая и бессмысленная смена первых руководителей организаций обязательно приводит к радикальной смене их политики, тактики и стратегии менеджмента. В результате ослабляется преемственность поколений и стабильность предприятий, что тормозит завершение многих позитивных начинаний предыдущего руководителя.

- И, конечно, нельзя умолчать, что понятийный аппарат стандартов ISO – туманный, «птичий», непонятный для большинства пользователей. Рекомендации по их применению написаны либо теоретиками в области менеджмента без адаптации требований ISO 9001 на практическую плоскость, либо практиками органов стандартизации или сертификации, имеющими недостаточную базовую теоретическую подготовку в области фундаментального менеджмента. В такой ситуации, требовать от менеджеров эффективного управления предприятием на основе принципов и инструментов системного менеджмента качества не вполне этично и справедливо.

Заключение. Количество предприятий имеющих сертификаты на СМК и другие системы менеджмента (экологии, эргономики, социальной ответственности и энергетики) в Казахстане на начало 2020 г. - 5 тыс. и в последние 5 лет их численность снижается, а живущих по принципам МС ISO 9001:2015 не более 15-20%, из числа сертифицированных. В тоже время, мы не претендуем на абсолютную истинность своих суждений по всем изложенным пунктам. Однако, отрицать реальную действительность не имеет здравого смысла, и не замечать этого – значит закрывать глаза на очевидное, ибо проблема низкой результативности сертифицированных предприятий в стране крайне актуальна, открыто дискутируется в официальной печати и должна найти свое положительное решение на всех уровнях управления. В тоже время, мы априори приняли, что СМК – эффективная система управления предприятием, признанная мировым сообществом. Однако, сле-

дует знать, что реальная СМК – это состояние духовного развития и корпоративной культуры предприятия и она достигается усилиями всего персонала при коренном изменении его менталитета, а менталитет же наш пока во многих Казахстанских предприятиях соответствует прежнему бытию, т.к. люди подражают всему тому, что заложено в организационную культуру и проповедуется его руководством. Следовательно, для результативной реализации СМК, не хватает пока у высшего руководства предприятий уровня интеллекта, мастерства и культуры, поэтому у нас действует временно закон Ф.М. Достоевского – «искажения великодушных идей» [8].

Таким образом, повышение результативности СМК - извечная, многофакторная и актуальная проблема всех предприятий страны независимо от их размера, формы собственности и состояния экономики. Решение проблемы кроется в осознании руководством предприятий того факта, что дорога к качеству терниста, бесконечна, нацелена на непрерывное улучшение качества ее жизни и осуществлении адекватных действий в соответствии требованиями МС ISO 9001:2015.

Список литературы

1. Версан В.Г. Кризис в стандартизации систем менеджмента. Причины. Пути выхода // Стандарты и качество. 2017. - № 3. – С. 78-83.
2. Конти Т. Кризис в стандартизации СМК должен быть преодолен // Стандарты и качество. 2016. - № 9. – С. 78-81.
3. Шестопад Ю.Т., Щетинина Н.Ю. Конкурентоспособность и качество // Стандарты и качество. 2015. - № 2. – С. 62-65.
4. Томсон Н.Г. Лояльный и компетентный // Деловое совершенство. – 2017. - № 2. – С. 3-5.
5. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке: учеб. пособие: пер. с англ. – М.: Вильямс, 2012. – 272 с.
6. Соловьев В.И. ISO 9001- путь к созданию эффективных правил управления организацией // Мир Качества. 2017. - №7. С. 15.
7. Соловьев В.И. Теория и практика менеджмента. Информационно- аналитический портал STANDARD.KZ Общественного объединения «КОКИМ» 2020. www.standard.kz газета Мир качества.
8. www.croguis.ru/2128.html Достоевский М.Ф. - Дневник писателя.

Spisok litetratury

1. Versan V.G. Krizis v standartizacii sistema menedzhemnta. Prichiny. Puti vxyoda , *Standarty I kazhestvo*, 2017, No. 3, pp. 78-83.
2. Konti T. Krizis v standartizacii SMK dolzhen byt' preodolen, *Standarty I kachestvo*, 2016, No. 9, pp. 78-81.
3. Shestopal Yu.T. Shchetinina N.Yu. Konkurentosposobnost' I kachestvo, *Standarty I kachestvo*, 2015, No. 2, pp. 62-65.
4. Tomson N.G. Loyal'nyi I kompetentnyi, *Delovoe sovershenstvo*, 2017, No. 2, pp. 3-5.
5. Druker P. Zadachi I menedzhementa v XXI veke: ucheb. posobie: per.s angl. – M.: Vil'yams, 2012, 272 pp.
6. Solov'ev V.I. ISO 9001 – put' k sozdaniyu effektivnykh pravil upravleniya organizatsiei, *Mir Kachestva*, 2017, No 7, pp. 15.
7. Solov'ev V.I. Teoriya I praktika menedzhmenta. Informacionno-analiticheskii portal STANDARD.KZ Obshhestvennogo ob'edineniya "KOKIM" 2020. www.standard.kz gazeta *Mir kachestva*.
8. www.croguis.ru/2128.html Dostoevskii M.F., Dnevnik pisatelya.

«ҚР КӘСПОРЫНДАРЫНЫҢ БАСЫМ БӨЛІГІНДЕ СМЖ ТӨМЕН НӘТИЖЕЛІГІНЕ СЫРТҚЫ СЕБЕПТЕР

А.Б. Токбура, Г.К. Молдашев*, У.А. Тореқұлова

Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: moldashev@gmail.ru

Түйін. Мақалада ISO 9000 сериялы халықаралық стандарттар негізінде дайындалған кәсіпорындардың СМЖ-ң нәтижелілігіне әртүрлі сыртқы орта факторларының әсері жөніндегі мәселелерді зерттеу бойынша отандық және шетелдік авторлардың материалдары жалпыланған. Зерттелген тақырып бойынша еліміздің әртүрлі кәсіпорындары негізінде авторлардың көзқарастары баяндалған. Келелі мәселелерді шешу үшін кәсіпорынның жоғарғы басшылығының сапаға жету жолы өте күрделі, азапты және шексіз екенін ұғынуы керектігі жөнінде қорытынды жасалған.

Түйінді сөздер: менеджмент, сапа, кәсіпорын, нәтижелілік, ISO стандарттары, сертификаттау.

EXTERNAL REASONS OF LOW EFFICIENCY OF QMS IN MANY ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.B. Tokbura, G.K. Moldashev, U.A. Torekulova*
University of International Business, Almaty, Kazakhstan
e-mail: moldashev@mail.ru

Summary. The article summarizes the materials of foreign and domestic authors on the research problem related to the influence of various external factors on the effectiveness of the functioning system of the QMS of enterprises, developed on the basis of the international standards ISO 9000 series. The authors' position on the researched topic is presented on the example of various enterprises of the country. It is concluded that the solution of the research problem related to the awareness of the top management system of the enterprise, on the fact that the way to quality system is difficult, thorny and endless.

Key words: management, quality, enterprise, efficiency, ISO standards, certification.

МРНТИ 06.54.41
УДК 330.354

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.40>

ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК-КОНСТРУКТОРЛЫҚ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

**Ә.Е. Төлепов¹, А.Б. Тлесова²*

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

**e-mail: adil-tulepov@mail.ru*

Аңдатпа. Мақалада инновациялық экономиканың негізгі компоненттерінің бірі - ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарының Қазақстандағы даму қарқыны баяндалған. Сонымен қатар, қазіргі таңда әлемде орын алып отырған COVID-19 эпидемиясының елдің инновациялық қызметіне әсері анықталып, негізгі мәселелерді шешу үшін ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қаржыландыру маңыздылығы дәлелденген. Еліміздегі ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарының негізгі көрсеткіштері талданып, оның қазіргі экономикалық дағдарыс уақытында тиімді дамыту ұсыныстары жасалған. Сонымен қатар, инновациялық экономиканы дамытудың, ғылыми әзірлемелер мен инновациялардың кәсіпорындар және ұйымдармен байланысты қызмет етуінің негізгі мәселелері анықталып, оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар дайындалған. Инновациялық экономиканы қолдау бойынша мемлекеттік саясаттың рөлі және осы бағыттағы шетелдік мемлекеттердің тәжірибесі қарастырылып, оны еліміздің экономикасында қолдану ерекшеліктері баяндалған.

Түйінді сөздер: инновациялық экономика, инновациялық қызмет, COVID-19 пандемиясы, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар

Негізгі нәтижелер. Мақаланы жазу кезінде келесі негізгі нәтижелерге қол жеткізілді: мемлекеттің инновациялық экономикасын дамытудағы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың (бұдан әрі - ҒЗТҚЖ) маңызы анықталды; Қазақстан Республикасында ҒЗТҚЖ дамуының негізгі көрсеткіштерінің серпіні талданды; талдау нәтижелері бойынша еліміздегі инновациялық экономиканың даму қарқыны бағаланды; COVID-19 пандемиясының елдің инновациялық экономикасына тигізетін әсері болжанып, қорытынды жасалды.

Кіріспе. Қазіргі таңда экономикасы дамушы елдер инновациялық қызметін біртіндеп жетілдіру үдерісімен сипатталады. Бұл орайда, бірінші кезекте мемлекеттің және оның жекелеген аймақтарының инновациялық әлеуетін тиімді пайдалану және дұрыс бағалау мәселелері тұрады. Бұл үрдіс Қазақстанның экономикасына да тән. 2015 жылы өткен «Қазақстан - жаңа жаһандық инновациялық хаб» атты халықаралық инновациялық форумында еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев атап өткендей: «Экономиканың түрлі салаларында инновацияларды әзірлеу және енгізу біздің мемлекетіміздің дамуының басым стратегиялық бағыттарының бірі болып табылады. Бұл үшін идеяның қалыптасу кезеңінен бастап өндірісте қолдануға дейінгі үрдістерде барлық қажетті жағдайлар қалыптасуда және инновациялық үдерісті қолдаудың қазіргі заманғы инфрақұрылымы құрылуда. Инновациялық белсенділіктің тұрақты өсуі, кәсіпкерлік, ғылым және білім арасындағы үйлесімді қызметтің қалыптасуы шикізаттық экономикадан инновациялық түрге табысты өтудің кепілі болып табылады» [1].

Материалдар және әдістер. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы ҒЗТҚЖ негізгі даму көрсеткіштерін талдау және олардың инновациялық экономиканы қалыптастыру мен дамытудағы маңызын айқындау болып табылады. Зерттеудің негізі индукциялық, библиографиялық және статистикалық әдістер арқылы жүргізілді. Негізгі материалдар ретінде шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері және Қазақстанның ресми статистикалық мәліметтері қолданылды.

Қазақстанның инновациялық экономикасының дамуы баяу жүзеге асырылу үстінде. Дегенмен, саланың дамуында әлі де жетіспеушіліктер көп. Инновациялық қызметтің дамуының жай-күйін 2019 жылғы Дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі жөніндегі есеп мәліметтерінен көруге болады [2]. Есепте көрсетілгендей, Қазақстан инновациялық әлеуетінің дамуы бойынша салыстырмалы түрде төмен орынды алады (95-позиция), бұл ғылыми институттардың танымдылығының өте төмен деңгейде болуына (100-ден 0,01), жарияланымдардың дәйексөзделу деңгейінің төмендігіне (100-ден 83,7), тауар таңбасын тіркеуге арналған өтінімдердің төмен болуына (1 миллион адамға 195), сондай-ақ ҒЗТҚЖ-ға арналған шығындардың өте төмен көлеміне (ЖІӨ-нің 0,12%-ы) байланысты екені белгілі [3]. Бұл көрсеткіштер 2020 жылы одан да әрі құлдырауға ұшырауы әбден мүмкін. Бұған әрине, биылғы COVID-19 індетінің кесірінен елімізде карантин жариялануына байланысты туындаған экономикалық құлдырау себеп болмақ. Ел шекарасының жабылуына және мемлекетаралық тауар айналымының шектелуіне байланысты елдің экономикалық дамуында теріс көрсеткіштер орын алып отыр. Басты мысал - мұнай шикізаты мен мұнай өнімдеріне әлемдік бағаның төмендеуі болып отыр. Бүгінгі таңда жаңа коронавирус індетінің ел экономикасына ықпалының үш арнасын атап өтуге болады. Біріншіден, мұнай бағасы жылдың басынан бері барреліне 70 доллардан 48-ге дейін, яғни шамамен 30% - ға төмендеді. Нәтижесінде, қазақстандық валюта бірінші коронавирустық эпидемия толқыны кезеңінде бір доллар үшін 450 теңгеге дейін арзандады. Екіншіден, Қытайдан тауар түсімінің қысқаруы болып табылады, бұл өз кезегінде инфляцияға қысымның өсуін анықтайды. Сонымен қатар, қысым тек "өнімсіз тауарларға" ғана емес, азық-түлік өнімдеріне де әсер етті. Үшіншіден, инвестициялық белсенділікке, әсіресе өңдеуші өнеркәсіпке әсер етуі. 2020 жылдың қаңтар айының қорытындысы бойынша статистика Қазақстанда өңдеу өнеркәсібіндегі негізгі капиталға салынған инвестициялардың 54% - ға төмендегенін көрсетті. Инвестицияның болмауы салықтардың көбеюімен ғана емес, ең бастысы - жұмыссыздықтың жоғары деңгейін сақтау және халықтың нақты табыстарының кемуімен сипатталады. Басқа елдерден инвестициялардың үлкен көлемін тарту үшін, әсіресе әлемдік қаржы дағдарысының басталу қаупі жағдайында билік органдарына елеулі реформалар жүргізу қажет. Осы реформалардың бірі өнімдік және үдерістік инновацияларды тиімді дамыту үшін инновациялық әлеуетті және ҒЗТҚЖ-ны дамыту болуы тиіс. Қазақстан жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингінде 2019 жылы өз позициясын 2018 жылмен салыстырғанда 4 орынға жақсарта отырып, 55 орынға жайғасты [2]. Бірақ есепте көрсетілгендей, Қазақстанның инновациялық әлеуеті төмен деңгейде және 2020 жылы көрсеткіштердің одан да төмендеуінің ықтималдығы жоғары. Ең төмен ҒЗТҚЖ-ға арналған шығындар көлеміне тиесілі. Сондықтан осы салаға шығындарды арттыру маңызды. Экономикалық дамуы мұнайға тәуелді ел ретінде Қазақстан экономикасының тұрақтылығын осындай әлемдік экономикадағы өзгерістер кезінде бір қалыпта ұстап тұру өте күрделі мәселе. Бұл жағдай мемлекеттік органдарға тұрақты өсуді қамтамасыз ету және проблемаларды шешу үшін ұлттық экономиканы әртараптандыру және инновациялық экономиканы дамыту жөніндегі тиісті шараларды қолдану қажеттігін тағы да дәлелдей түседі. Инновациялық экономика - бұл білімге, инновацияларға, жаңа идеяларды, жаңа техниканы, жүйелер мен технологияларды қабылдауға, оларды адам қызметінің әртүрлі салаларында практикалық іске асыруға негізделген қоғам экономикасы [4]. Ол білім мен инновацияның, ең алдымен, ғылым мен білімнің ерекше рөлін анықтайды. Қазірдің өзінде экономикасы дамыған елдер экономиканың өсуін ынталандыру және жұмыс орындарын құру, өнеркәсіптің, энергетика мен ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қоршаған ортаны қорғау мақсатында ғылымды, оның ішінде, зерттеулер мен әзірлемелерді дамытуға көп көңіл бөледі. ҒЗТҚЖ-ның дамуы мультипликаторлық әсерін тигізетін салалар бұл тізіммен шектелмейді. ҒЗТҚЖ - бұл эксперименттер, теориялық идеялар, стандартты үлгілерді өндіру, дайын өнімді белгіленген стандарттарға сәйкес шығаруға бағытталған шаралар жиынтығы [5]. Яғни, ҒЗТҚЖ – инновациялық қызметтің бастапқы кезеңі болып табылады.

Нәтижелер. Қазақстан Республикасының ғылыми дамуының қарқынының негізгі көрсеткіштерін 1-кестеде қарастырайық.

1-кестеден көріп отырғанымыздай, 2019 жылдың қорытындысы бойынша ҒЗТҚЖ-ға ішкі шығындар 82 333,1 құрады, бұл 2018 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 14% артық (72224,6). Зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалған шығындардың ЖІӨ-үлесі өзгеріссіз (0,12%) қалған. ҒЗТҚЖ жүзеге асырған ұйымдар саны 2017 жылғы көрсеткішпен бірдей – 386, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 2-ге ғана артық. ҒЗТҚЖ айналысатын қызметкерлер саны 2019 жылы 21843 адамды құрады. Бұл 2018 жылғы көрсеткіштен, 535 адамға кем. Зерттеуші-мамандар саны да 2019 жылы өткен жылмен салыстырғанда 330 адамға кеміген. Ғалымдардың ішінде ғылым докторлары – 37 адамға, ғылым кандидаттары – 120 адамға, бейіні бойынша докторлар 19 адамға азайған. Қызметкерлер саны бойынша тек философия докторлары ғана оң нәтижені көрсетіп отыр. 2019 жылы 1045 адамды құрады. Бұл 2018 жылмен салыстырғанда 189 адамға артық.

Кесте 1
Қазақстан Республикасында ҒЗТҚЖ дамуының негізгі көрсеткіштерінің серпіні

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ҒЗТҚЖ-ға арналған ішкі шығындар млн. теңге	33 466,8	43351,6	51253,1	61672,7	66347,6	69302,9	66600,1	68 884,2	72224,6	82 333,1
ЖІӨ-дегі ҒЗТҚЖ-ға ішкі шығындардың үлесі, %	0,15	0,15	0,16	0,17	0,17	0,17	0,14	0,13	0,12	0,12
ҒЗТҚЖ жүзеге асырған ұйымдар саны, бірлік	424	412	345	341	392	390	383	386	384	386
ҒЗТҚЖ орындайтын қызметкерлер саны, адам	17 021	18 003	20 404	23 712	25 793	24 735	22 985	22081	22 378	21843
Оның ішінде:										
зерттеуші-мамандар	10 870	11 488	13 494	17 195	18 930	18 454	17 421	17205	17 454	17 124
Оның ішінде:										
Ғылым докторлары	1 341	-	1 065	1 688	2 006	1 821	1 828	1818	1 740	1703
Бейіні бойынша докторлар	-	1 486	719	605	596	549	493	354	336	317
Философия докторлары (PhD)	59	95	131	218	330	431	456	589	856	1045
Ғылым кандидаттары	3 012	3 286	3 629	4 915	5 254	5 119	4 726	4541	4 360	4240
<i>Ескерту: автормен Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің статистикалық деректері негізінде жасалған [3]</i>										

Талдау нәтижелері көрсеткендей, соңғы жылдары ғылыми-техникалық бағдарламалар шеңберінде орындалатын ЖІӨ-ге қатысты ҒЗТҚЖ-ның үлесі төмендеуде. Бүгінде технологиялық көшбасшы елдердің ЖІӨ-дегі ғылыми сыйымдылық көрсеткіші 2,7-4,3% деңгейін көрсетіп отыр. Бұл көрсеткіш 1% - ға тең немесе одан аз болатын болса, елдің ғылыми-технологиялық қауіпсіздігі үшін қауіпті болып есептеледі. Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің деректері бойынша, 2019 жылы ғылыми сыйымдылық көрсеткіші Қазақстанда 0,12% құрайды, яғни 1%-дан алты есе төмен. Қазақстанда ғылымды дамытуға көп қаржы жұмсалатындығына қарамастан, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қаражаттар әлі де жеткіліксіз, өйткені 2025 жылға қарай зерттеулер мен әзірлемелерге арналған шығындардың ЖІӨ-дегі үлесін 1% - ға дейін жеткізу мақсаты қойылған.

Талқылау. 2010-2019 жылдар кезеңіндегі инновациялық процестердің шығындары мен нәтижелерінің қорытындысы - олардың арасындағы байланыс әлсіз екенін көрсетеді. Осы уақытқа дейін ҒЗТҚЖ-ны қолдаудың барлық шаралары тек ғылыми ұйымдарға қатысты болды. Қазақстандық ғалымдардың ғылыми әзірлемелерінің нақты экономикаға шығуы қиын үрдіс, кәсіпкерлер ынталандырудың болмауы себебінен оларды енгізуге асықпайды. Қазақстанда іргелі зерттеулерге қаражаттың 24%-ы, қолданбалы зерттеулерге-50%-ы, тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелерге-25%-ы жұмсалады. Инновациялық экономикасы дамыған елдерде шығыстардың құрылымы әртүрлі: 15-20% – іргелі әзірлемелерді қаржыландыру үлесі, 30-35% – қолданбалы зерттеулер және басым үлесі – 40% - бизнес белсенді қаржыландыратын тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелер [6]. Әсіресе инновациялық технологиялар импортының экспорттан арту үрдісі байқалады, бұл отандық инновациялық сектор әлеуетінің толық қалпына келтірілмеуімен, сондай-ақ бірқатар шетелдік технологиялардың бәсекеге қабілеттілігінің неғұрлым жоғары деңгейімен түсіндіріледі. Қаржыландыру шығындарының 80%-ы - импорттық технологиялар трансфері болып табылады. Отандық кәсіпорындардың отандық аналогтарды сатып алудың және жаңа үлгілерді әзірлеуге тапсырыс берудің орнына технологиялар мен жабдықтарды импорттауды жөн санауының себептері әр түрлі. Импорттың өсуінің басты себебі - отандық инновациялық сектордың жалпы бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі болып табылады. Бұл - отандық ҒЗТҚЖ-ның жоғары құны, отандық әзірлемелердің едәуір ұзақтығы мен тәуекелдерінің көптігі, ұсынылатын инновациялық шешімдердің төмен сапасы, бәсекеге қабілетсіздігі және тағы басқа себептерге байланысты. Отандық инновациялық сектордың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігі институционалдық инфрақұрылымның нарықтық экономика жағдайларына сәйкес келмеуіне негізделген. Қазақстан экономикасы үшін лайықты отандық бәсекелестер болмаған кезде инновациялардың

импорты жоғарылай беретіні хақ. Бұл ретте, бәсекелестік адал, әрі әділ болуға тиіс, ал отандық инновациялардың көпшілігі бәсекеге қабілетті болуға және дамыған елдерге экспортталуы қажет.

Мұндай кемшіліктерге қарамастан инновациялық секторды дамытуға біршама шаралар жүйесі орындалып жатырғаны да мәлім. Мәселен, 2015 жылдан бастап "Ғылым қоры" АҚ ғылым және ғылыми-техникалық қызметті коммерцияландыру жобаларын гранттық қаржыландыру мақсатында байқау өткізе бастады. Сондай-ақ, Дүниежүзілік банк елдің инновациялық әлеуетін көтеру мақсатымен өткен бес жылдағы қарыз сомасынан он есе асатын ірі несиелік бөлді. "Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік" АҚ Кәсіпорындардың технологиялық дамуына қосымша қаражат ұсынды. Сонымен қатар, 2015-2019 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық дамудың екінші бағдарламасы байланысты қаржыландыру және өндіріс саласындағы әкімшілік басқару қызметі инновациялық қызметтің шығындылығын 55 млрд.теңгеге дейін қысқартып, шығындардың тиімділігін 0,93 теңгеге дейін көтерді [7]. Бірақ инновацияны дамыту саласы оң серпінді болуына қарамастан әлі де шығынды сала болып отыр. ЖІӨ-дегі шығындар үлесінің төмен деңгейде болуы инновациялардың құрылымы мен сапасына кері әсерін тигізеді. Мемлекеттік компаниялар мен холдингтер тарапынан мақсатты ғылыми-техникалық бағдарламалардағы жоғары технологиялық өнімдер жасауға арналған шығындар деңгейінің төмен болуы олардың инновациялық қызметінің әлсіз екендігін айқындайды. Нақты сектор тарапынан іс жүзінде қолданылатын инновациялық өнімдерге сұранысының жеткіліксіздігі отандық ғылымның экономика үшін тиімді технологиялық шешімдер жасауымен емес, жарияланған мақалалар саны, дәйексөзділік деңгейлерімен ғана бағаланатынын көрсетеді. Нәтижесінде ғылыми қызметтің неғұрлым тиімді саласы ретінде тек зерттеу жұмыстары ғана есептеледі. Ал ел экономикасы үшін кәсіпорындарда қолданылатын технологияларды жасақтау ескерілмейді. Сондықтан, ҒЗТҚЖ нәтижелерін нақты өндіріс пен өңдеу саласында қолданылуын қамтамасыз ету үшін ғылым мен кәсіпорындардың бір-бірімен байланыста қызмет етуін қамтамасыз ету қажет. Сонымен бірге, дағдарыс кезінде ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалатын барлық шығындарды қысқарту — тиімсіз тәсіл. Компаниялар ҒЗТҚЖ-ны жетілдіруді өздерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мүмкіндігі ретінде қарастыруы керек [8].

Бұл ретте мемлекеттік қолдау шаралары да маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта әлемде ғылым мен инновация саласындағы мемлекеттік саясаттың келесі төрт моделі ажыратылады:

- А моделі: мемлекеттің өзі зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды жүзеге асырады (мысалы, Ресей Федерациясы).

- В моделі: мемлекеттік бюджет есебінен алынған ҒЗТҚЖ-ның барлық нәтижелері кез келген отандық өндірушіге оның инвестициялау міндеттемесімен (АҚШ) тегін беріледі.

- С моделі: мемлекет ҒЗТҚЖ-ның белгілі бір басым бағыттары бойынша (Батыс Еуропа елдері) қаржылық қолдау көрсетеді.

- D моделі: ҒЗТҚЖ басым бағыттарын жаппай бюджеттік қаржыландыру жүзеге асырылатын алдыңғы модельдің үдемелі нұсқасы (Жапония, Оңтүстік Корея, "Азия Жолбарыстары") [9]. Автордың пікірінше, Қазақстанда А және С модельдері қолданылады. Өйткені ғылыми әзірлемелерге берілетін гранттар мемлекеттік қолдаудың бір тетігі ретінде есептеледі.

Қорытынды. Инновациялық жобаларды ұйымдастырудың және ҒЗТҚЖ-ны қаржыландырудың мемлекеттік емес тетіктері инновациялық экономиканы қалыптастырудың басым бағыты болуы шарт. Тиісінше, мемлекеттен бірінші кезекте ҒЗТҚЖ мен нақты секторлардың байланысын құқықтық, институционалдық қолдау шаралары орындалуы керек. Инновациялық экономиканың дамуының тағы бір тежеуші факторы - көптеген кәсіпорындардың ҒЗТҚЖ-ға бөлінген қаражатты тиімді пайдалануға дайын еместігі. Бұл кәсіпорындардың инновациялық инвестициялық жобаларды басқарудың әдістері мен технологияларын қолдана білмеу себебінен. Сонымен қатар, зияткерлік меншікті қорғау мен беруде, инновациялық өнімді сертификаттауда құқықтық және ұйымдастырушылық шаралары жөнінде де көптеген мәселелер бар. Сол себепті көптеген ғылыми-техникалық әзірлемелер инновациялық өнімге айналмай, жай әзірлеме ретінде қалып қояды. Сондықтан инновацияларды жеке қаржыландыру, тәуекелдерді сақтандыру, венчурлік қорлардың жұмыс істеуі, заманауи инновациялық инфрақұрылым құру үшін қолайлы режим құру — мемлекеттің, кәсіпорындар мен ғылым саласының үш жақты тығыз қызметі нәтижесінде қол жеткізілетіні анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Казинформ ресми сайты. Инновациялар – Қазақстанның дамуының стратегиялық бағыты. Кіру режимі: [inform.kz](https://www.inform.kz) https://www.inform.kz/ru/n-nazarbaev-innovacii-strategicheskoe-napравlenie-razvitiya-kazahstana_a2838302

2. Дүниежүзілік экономикалық форумның ресми сайты. Электрондық ресурс. URL: <https://www.weforum.org/> (Өтініш берген күні: 10.11.2020)

3. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты. Электрондық ресурс. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/24/statistic/6> (Өтініш берген күні: 12.11.2020)

4. Н.К.Карпович. Аймақтық деңгейде экономиканың инновациялық компонентін дамыту / Н. К. Карпович. - Мәтін: тікелей // Экономика, басқару, қаржы: I Халықаралық материалдар. ғылыми. конф.

(Пермь, маусым 2011). - Пермь: Меркурий, 2011. — Б.52-54. - Электрондық ресурс. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/10/640/> (өтініш берген күні: 21.12.2020).

5. ViaFuture ресми сайты. ҒЗТҚЖ: түрлері және тиімділік факторлары. Мақала. Электрондық ресурс. URL: <https://viafuture.ru/sozdanie-startapa/niokr-rasshifrovka> (өтініш берген күні: 21.12.2020)

6. Новая Эра.KZ. Ақпараттық-инновациялық журнал. Мақала: Қазақстанда неге инновациялар енгізілмейді. - Жаңа дәуір ақпараттық-инновациялық журналы. – 2017ж. - № 4(20). Кіру режимі: <http://novaera.kz/pochemu-v-kazahstane-ne-vnedryayutsya-innovatsii.html>

7. Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылыми порталының ресми сайты. Қазақстан ғылымын ғылыми жарылыс күтуде. Электрондық ресурс. URL: https://nauka.kz/page.php?page_id=18&lang=1&item_id=796 (өтініш берген күні: 21.12.2020)

8. «The McKinsey хабаршысы» ғылыми журналы. Дағдарыс жағдайында ҒЗТҚЖ-ны жетілдіру. № 21, 2010. Электрондық ресурс. URL: <http://vestnikmckinsey.ru/government/sovershenstvovanie-niokr-v-usloviyakh-krizisa> (өтініш берген күні: 02.12.2020)

9. Р.В.Павленков, М.Ю.Сологуб. Мемлекеттік инновациялық саясатты жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар. Заңдағы Бизнес. № 4, 2008. Электрондық ресурс. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prakticheskie-rekomendatsii-posovershenstvovaniyu-gosudarstvennoy-innovatsionnoy-politiki/viewer> (өтініш берген күні: 19.12.2020)

References

1. Kazinform resmi saity. Innovasiolar, Qazaqstannyn damuynyn strategiyalyq baғыty. Kiru rejimi: [inform.kz https://www.inform.kz/ru/n-nazarbaev-innovaci-strategicheskoe-napравlenie-razvitiya-kazahstana_a2838302](https://www.inform.kz/ru/n-nazarbaev-innovaci-strategicheskoe-napравlenie-razvitiya-kazahstana_a2838302)

2. Düniejüzilik ekonomikalыq forumnyn resmi saity. Elektronдық resurs. URL: <https://www.weforum.org/> (Ötiniş bergen küni: 10.11.2020)

3. Qazaqstan Respublikasy Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің resmi saity. Elektronдық resurs. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/24/statistic/6> (Ötiniş bergen küni: 12.11.2020)

4. N.K.Karpovich. Aймақтық деңгейде экономиканың innovasiyalыq компонентін дамыту, N. K. Karpovich, Mätin: tikelei // Экономика, басқару, қаржы: I Halyqаралық материалдар. ғылыми. конф. (Perm, mausym 2011), Perm: Merkurii, 2011.,B.52-54.,Elektronдық resurs. URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/10/640/> (ötiniş bergen küni: 21.12.2020).

5. ViaFuture resmi saity. ҒЗТҚЖ: түрлері және тиімділік факторлары. Мақала. Elektronдық resurs. URL: <https://viafuture.ru/sozdanie-startapa/niokr-rasshifrovka> (ötiniş bergen küni: 21.12.2020)

6. Новая Эра.KZ. Ақпараттық-инновациялық журнал. Мақала: Qazaqstanda nege innovasiolar engizilmeidi., Жаңа дәуір ақпараттық-инновациялық журналы. 2017ж., № 4(20). Kiru rejimi: <http://novaera.kz/pochemu-v-kazahstane-ne-vnedryayutsya-innovatsii.html>

7. Qazaqstan Respublikasy Ұлттық ғылыми порталының resmi saity. Qazaqstan ғылымн ғылыми жарылыс күтуде. Elektronдық resurs. URL: https://nauka.kz/page.php?page_id=18&lang=1&item_id=796 (ötiniş bergen küni: 21.12.2020)

8. «The McKinsey habarşysy» ғылыми журналы. Дағдарыс жағдайында ҒЗТҚЖ-ны жетілдіру. № 21, 2010. Elektronдық resurs. URL: <http://vestnikmckinsey.ru/government/sovershenstvovanie-niokr-v-usloviyakh-krizisa> (ötiniş bergen küni: 02.12.2020)

9. R.V.Pavlenkov, M..Sologub. Memlekettik innovasiyalыq sаяsattы jetildiru boynşа praktikalыq ұsynyстар. Zanдағы Бизнес. № 4, 2008. Elektronдық resurs. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prakticheskie-rekomendatsii-posovershenstvovaniyu-gosudarstvennoy-innovatsionnoy-politiki/viewer> (ötiniş bergen küni: 19.12.2020)

РОЛЬ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ И ОПЫТНО-КОНСТРУКТОРСКИХ РАБОТ В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Ә.Е.Төлепов¹, А.Б.Тлесова²

¹Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, Уральск, Казахстан

e-mail: adil-tulepov@mail.ru

Резюме. В статье изложены темпы развития в Казахстане одной из основных составляющих инновационной экономики - научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ. Кроме того, выявлено влияние эпидемии COVID-19, которая сейчас происходит в мире на инновационную деятельность страны, доказана важность финансирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ для решения основных проблем. Проанализированы основные показатели научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ в стране, выработаны рекомендации по их эффективному развитию в условиях нынешнего экономического кризиса. Кроме того, определены основные вопросы развития инновационной экономики, функционирования научных разработок и инноваций, связанных с предприятиями

и организациями, подготовлены предложения по их совершенствованию. Рассмотрена роль государственной политики по поддержке инновационной экономики и опыт зарубежных государств в этом направлении, изложены особенности ее применения в экономике страны.

Ключевые слова: инновационная экономика, инновационная деятельность, пандемия COVID-19, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы

THE ROLE OF RESEARCH AND DEVELOPMENT IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ECONOMY IN KAZAKHSTAN

A. Tolepov¹, A. Plesova²

¹Eurasian national University named after L. N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan

²West Kazakhstan University named after M. Utemisov, Uralsk, Kazakhstan

e-mail: adil-tulepov@mail.ru

Summary. The article describes the dynamics of development of one of the main components of the innovative economy - research and development work in Kazakhstan. In addition, the impact of the covid-19 epidemic, which is currently taking place in the world, on the country's innovation activities has been identified, and the importance of funding research and development activities to solve key problems has been proven. The main indicators of research and development activities in the country are analyzed, and recommendations for its effective development in the context of the current economic crisis are developed. In addition, the main issues of the development of the innovative economy, the functioning of scientific developments and innovations related to enterprises and organizations were identified, and proposals for their improvement were developed. The role of state policy in supporting the innovation economy and the experience of foreign countries in this direction are considered, and the features of its application in the country's economy are outlined.

Key words: innovative economy, innovation activities, COVID-19 pandemic, research and development activities

ФИНАНСЫ

IRSTI (МРПТИ) 06.73.35
UDC (УДК) 336.767.1

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.41>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE SECURITIES MARKET DEVELOPMENT: DOMESTIC AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

*N.E. Dabyldaeva, D.E. Galymzhan**

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: dana_9716@mail.ru

Annotation. *The securities market is considered as a part of the financial market. Today, the securities market has become the main object of research for many economists and scientists. One of the main reasons for this trend is that in the context of globalization of the world's economies, the main tool for the development of the financial sector of the state's economy is the development of the securities market. As a result of the modern process of globalization, the financial markets of States are becoming closer and more dependent on each other.*

The formation and organization of the securities market of the Republic of Kazakhstan began after the country gained its sovereignty. One of the main features of the formation of the domestic securities market during this period is the use of foreign experience of developed countries by the state.

Key words: *securities, stocks, bonds, securities market, stock exchange.*

Introduction. In the context of modern globalization, almost all developed and developing countries of the world are striving to improve the securities market. The state considers the stock market as one of the tools by which economic development is achieved. In all countries of the world, the stock market is considered the main driving force of the economy. For this reason, the development of this market is a guarantee of political, economic, and social stability of the society. However, in the context of global crises, unstable economic and political situation, this market is the first to be hit. This was especially evident in the example of the global financial crisis, which began in 2008.

In this situation, the relevance of the chosen work is obvious. At the same time, studying the experience of developing countries and regions of the world, as well as the domestic securities market, developing the infrastructure of the modern securities market, improving the activities of the financial center and stock exchanges will create new opportunities in the development of the securities market.

Materials and methods. During the writing of the article used such theoretical research methods as analysis and synthesis, induction and deduction, modeling, as well as empirical research methods such as quantitative and qualitative analysis, comparative analysis.

Results and discussion. Securities market is the set of relations between financial market participants that are part of the financial market, related to the redistribution of funds through the issuance and circulation of securities.

Professors Romanovsky M. V. and Beloglazova G. N. in the book «Finance and credit» is written: «the securities market is the process of converting savings into investments through types of securities and market instruments». According to the authors' concept, the concepts of «securities market» and «stock market» are designated on the basis of a category considered in isolation from each other [1, p. 50].

Kilyachkov A. A. and Chaldayeva A. A. commented on the content, goals and functions of securities and their relationships. The main functions and tasks of the market include:

- concentration of free funds of investors and spending the accumulated funds on the development of key sectors of the economy;
- servicing the national debt. The state can repay this debt through securities if the state has a certain budget deficit;
- financial regulation and control market and carrying out speculative actions in the market;
- redistribution of property rights. During the purchase of securities on the stock market, ownership rights are transferred from the Issuer to the investor.

Galanov V. A. offers a classification of functions of the securities market of a different type. In particular, it defines the following functions of the securities market: commercial, appraiser, information, regulator [2, p. 80].

Scientist Altunina T. M. in the work «Objects and subjects of the securities market» refers to the securities market as a component of the financial market. Securities, depending on their market characteristics, are reflected in the form of a monetary substitute (monetary surrogate). «The securities market is formed from securities and operations with them, participants and infrastructure that provide operations» [3, p. 20].

The difference between securities is largely determined by the purpose of their issue. Types of securities of the Republic of Kazakhstan, their features and purposes of issue are indicated (table 1).

*Table 1.
Securities of the Republic of Kazakhstan and their differences from each other**

Basic securities	Derivative security
1. Stock - is a type of security that determines the share of the share holder in a joint-stock company and certifies ownership. The purpose of the issue is to attract capital to the joint-stock company for a long period of time.	1. Option - a security that certifies the purchase and sale of the underlying asset under a contract concluded between the buyer and the seller in the future at the specified price. The purpose of the issue is to insure future changes in the price of the underlying asset.
2. Bond - is an equity security that allows the issuer to transfer the full value of the bond to its holder and pay interest on it for a certain period of time. The purpose of issuing is to attract borrowed funds to the issuer.	2. Futures - a security under a contract concluded between the buyer and the seller that obliges them to perform purchase and sale actions at the specified price in the future in relation to the underlying asset at the specified price. The purpose of the issue is to insure against future changes in the price of the underlying asset.
3. Bank deposit certificate is a document that certifies the amount of a legal entity's cash deposit and entitles a certain amount of money to receive payment at a fixed percentage within the specified period. The purpose of the issue is to attract additional funds.	3. Depository receipt – a security indicating that a foreign company owns a certain part of the issued shares. The purpose of issuing is to attract funds to the issuer. 4. Swap - a type of security that explains the action of exchange with financial instruments, basic assets within the period of time established by the concluded contract. The purpose of the issue is to insure against increased costs among trade participants.
*Note: compiled by the author on the basis of literature [4], [5]	

According to the results of the world Federation of exchanges in 2018-2019, the list of the largest stock markets in the world includes such countries as the United States, Japan, Great Britain, China, and France. The US stock market is the world's largest stock market by turnover. These 3 stock markets make up the top three countries in the world.

In 2018, the volume of current shares in the US securities market increased to 199-207% of GDP. By the end of 2018, the total volume of shares in the US stock market is 2 times higher than GDP. Accordingly, in the UK, this figure increased by 92-104%, and in Japan-by 53-104%. Indicators of the domestic securities market are significantly lower than these indicators.

In the period from 2015 to 2019, the value of the New York Stock Exchange index «DJI» increased from 17674.39 to 24999.67, the value of the Tokyo Stock Exchange index «NIKKEI 225» increased from 17164.75 to 20773.49, and the value of the London Stock Exchange index «FTSE 250» increased from 16305.77 to 18711.75. For comparison, the value of the KASE index for the current year is 2459.29. From year to year, the value of the indices of 3 exchanges increases. An increase in the position of the index value indicates an increase in the share price of the companies that make up the index, a high level of liquidity.

*Table 2.
Structure of government securities in circulation: (mln tenge)**

Indicators	2016	2017	2018	2019
Total in circulation, including	4 702 726	6 799 430	9 680 197	9 723 575
Notes of the National Bank	354 000	2 518 658	3 957 073	3 521 623
State securities of the Ministry of Finance	4 335 726	4 242 558	5 598 088	6 012 879
Securities of local executive bodies	13 000	38 214	125 036	189 073
*Note: compiled by the author on the basis of literature [6]				

During the analysis of the structure of government securities for 2016-2019, structural changes are observed between the issue securities of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan and the National Bank. Based on the data reported for 2016 and 2019, the issue of notes of the National Bank of the Republic of Kazakhstan is lower in comparison with the securities of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. This indicates the activity of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan in issuing securities when conducting financial policy in the state. However, an increase in the financial volume of government securities issuance leads to an increase in government debt.

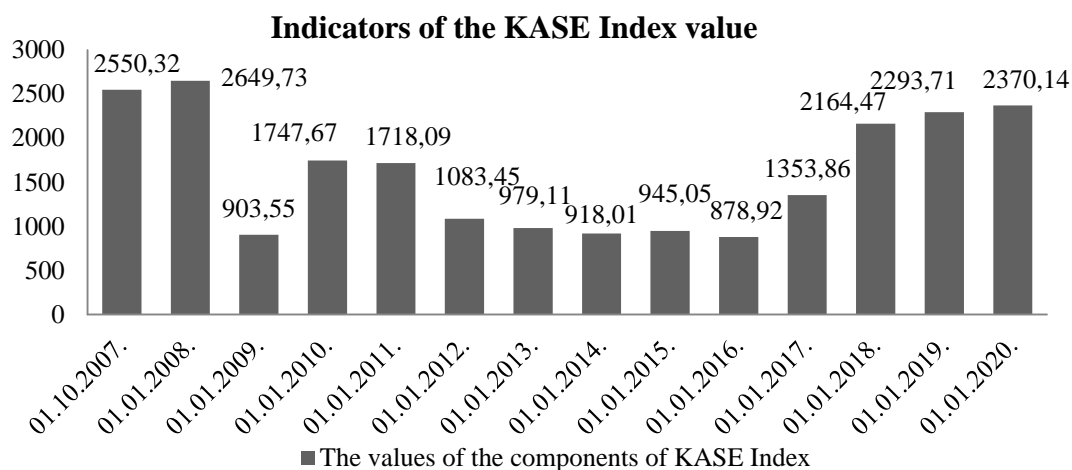
Table 3.

Issue of shares, bonds and shares (pai) by issuers of the Republic of Kazakhstan (units)*

Indicators	2017	2018	Growth rate	2019	Growth rate
Number of share issues	5626	4994	-11 %	4798	-4%
Non-government bonds number of issues	1562	1572	0,6%	1589	1,1%
Number of shares (pai) issues	0	107	-	112	4,7 %
General	7188	6673		6499	

*Note: compiled by the author on the basis of literature [6]

As can be seen from table 3, the growth rate of the issue of active shares for the period 2017-2019 is not observed. The total issue of shares in 2017 was 5626 units. In 2018-2019, the issue of shares was 4994 and 4798 units. In 2018, the growth rate decreased by 11%, in 2019-by 4%. The decrease in the issue of shares may be due to the low liquidity of shares of companies offering for sale on the exchange, and the emergence of new requirements on the part of the exchange regarding the compliance of the listing procedure with international standards.

*Note: compiled by the author on the basis of literature [7]

Figure 1- Indicators of the KASE Index value

Currently, the main index of the Kazakhstan stock exchange is «KASE». The index consists of 7 components. Among them: JSC «Bank CenterCredit», «KAZ Minerals PLC, «Halyk Bank», JSC «Kcell», JSC «KEGOC», JSC «Kazakhtelecom», JSC «KazTransOil».

As can be seen from figure 1, in 2007 the index value was 2550.32. Due to the beginning of the global financial crisis in 2008 and the coverage of the crisis by the domestic securities market, the Index value decreased. In 2017, the index value was equal to 1353.86, and since this year, the index value indicators have been increased. On January 1 of 2020, the index value was equal to 2370.14.

The negative effect of the global crisis that began in 2008 had a negative impact on the domestic securities market and is characterized by a sharp drop in the value of the KASE indices on the world securities market and the volume of operations.

The following practical recommendations can be put forward for the development of the domestic securities market:

- Along with the german model of the securities market, the organization of corporate governance by introducing effective aspects of the English model to the market. It is noted that the main feature of the German model

is the high role of the banking sector in the market. In this regard, the introduction of experience in the domestic securities market of a many different institutions, such as pension funds, as in the English model, will improve the form of corporate governance.

- Informing the public about the market activity in order to ensure the emergence of new investors. Currently, in order to improve the domestic securities market, it is necessary to familiarize the population with new investment methods. To this end, it is necessary to expand the range of programs held on the Atameken TV channel and the «Exchange simulator», which introduces students to the market activities.

- Return of new institutional investors to the market by private pension asset management companies. Since 2013, the arrival of the UAPF to replace the NPF in the market has not changed the situation in the securities market. Until 2013, the availability of NPF provided demand for securities of domestic corporate companies. When implementing this project in the future, it is necessary to take into account the shortcomings in the regulation of pension funds. After all, one of the main reasons for the creation of the UAPF in 2013 was due to the loss of profitability of pension assets.

- Changing the policy of dividend and coupon income in order to increase the liquidity of securities of domestic companies. It is obvious that in countries with developed stock markets, the yield on stocks and bonds is higher than in our country.

- The decrease in the financial size of the tax benefits to issuers and fees for the passage of stock exchange listing. To ensure that new issuers appear on the market from the state, it is necessary to increase their interest in the stock market. The reduction of the company's profit tax on the exchange and the exchange's listing fees have a negative impact on the entry of small and medium-sized capitalized companies to this market. It is important to increase the output of new products, such as "Corporate bonds".

- Acceleration of the process of placing companies on the primary market under the «People's IPO» program. In addition to JSC «Air astana», «KazMunayGas», planned in 2019-2020 on the site of the AIX exchange, in the future, the start of trading with securities of JSC «KazTransGas», JSC «Samruk – Energo», JSC «NMSC Kazmortransflot», JSC «Kazakhstan Temir Zholy», JSC «Kaztemirtrans» may show positive results in terms of the domestic securities market.

- Increasing the value of the KASE Index by introducing large domestic companies into the components of the KASE index in the global securities market.

- Increasing the interest of foreign investors in the domestic market through the modernization of operations with derivative securities and Islamic securities on stock exchanges. Currently, according to the KASE stock exchange, operations with these securities are not performed.

- Bringing the infrastructure of stock exchanges, technologies on the exchange platform, clearing system and mechanisms for concluding contracts in accordance with international standards and implementing world experience.

Cooperation between KASE and the Moscow exchange (MOEX) in improving the activities of the KASE and AIX stock exchanges in the domestic securities market; introduction of effective experience of world stock exchanges through strategic partnership with the AIX exchange and the US stock exchanges NASDAQ and Shanghai (SSE). In the future, consider the experience of the London, Tokyo, New York and other stock exchanges and improve the experience of implementing effective technologies, depending on market conditions

Conclusion. As a result of the research, we found that there are many ways and alternatives for the development of the domestic securities market. Programs of state support of the securities market do not lose their relevance every year.

In the development of the securities market, along with the traditional directions of issuers, such as increasing interest in the market, familiarizing the population with new ways of investing, applying the corporate governance model in the market, the country has developed modern development tools, such as the introduction of foreign experience with developed stock markets, the use of new technologies in exchange activities. Their relevance lies in the fact that in the current market time, the role of the financial market, including the securities market, in the economy is increasing from year to year.

Using these methods and techniques for the development of the securities market, favorable conditions are created for the effective work of all participants in the domestic market. This, in turn, will ensure the influx of new investors and issuers to the market. Accelerates the process of gaining significant positions in the global securities market by bringing the securities market infrastructure in line with international standards. It is obvious that in the context of a globalized economy, the identified prerequisites and tools are crucial for the development of the securities market.

References:

1. Финансы и кредит. В 2 т. Т. 1. Государственные финансы. Финансовые рынки и институты : учебник для вузов / под. ред. М.В. Романовского, Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. – 3-е изд., перераб и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2015. – 302 с.
2. Рынок ценных бумаг: учебник / В.А.Галанов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2019. – 414 с.

3. Объекты и субъекты рынка ценных бумаг : [учеб. пособие] / Т. М. Алтунина; [науч. ред. В. Н. Мамяченков] ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. – 188 с.
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. : [Электрондық ресурс] URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
5. Бағалы қағаздар рыногы туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі N 461 Заңы: [Электрондық ресурс] URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000461>
6. Официальный сайт НБ РК. Текущее состояние рынка ценных бумаг Республики Казахстан по состоянию 2016-2019 гг. // [Электронный ресурс] URL: <https://www.nationalbank.kz/kz/structuresecurities/struktura-valyuty-gcb-v-obrashchenii>
7. Официальный сайт Казахстанской фондовой биржи. Индекс KASE - с 01.10.2007 по 30.04.2020 // [Электронный ресурс] URL: https://kase.kz/kz/stock_market/index_kase/archive/01.10.2007/30.04.2020/
8. Official website of the New York stock exchange // [Electronic resource] URL: https://www.theice.com/publicdocs/data/NYSE_Global_Index_Group_Monthly_Performance_Report_201812.pdf
9. Малая энциклопедия трейдера / Эрик Найман. – 18-е изд.- М.: Альпина Паблишер, 2018.- 458 с.
10. Боди Эви, Мертон Роберт. Финансы. : Пер. с англ.- М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2018.-592 с.:ил. – парал. Тит. Англ
11. Чалдаева, Л. А. Рынок ценных бумаг : учебник для академического бакалавриата / Л. А. Чалдаева, А. А. Киячков. — 7-е изд., перераб. и доп. — М: Издательство Юрайт, 2018. — 381 с.

References:

1. Finansy i kredit. V 2 t. T. 1. Gosudarstvennye finansy. Finansovye rynki i instituty : uchebnyk dlya vuzov / pod. red. M.V. Romanovskogo, G.N. Beloglazovoj, L.P. Kroliveckoj. – 3-e izd., pererab i dop. – М. : Izdatel'stvo Yurajt, 2015. – 302 pp.
2. Rynok cennyh bumag: uchebnyk / V.A.Galanov. – 2-e izd., pererab. i dop. – М. : INFRA-M, 2019. – 414 pp.
3. Ob'ekty i sub'ekty rynka cennyh bumag : [ucheb. posobie] / Т. М. Altunina; [nauch. red. V. N. Mamyachenkov]; М-voobrazovaniya i nauki Ros. Federacii, Ural. feder. un-t. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2017. – 188 pp.
4. Қазақстан Respublikasynyn Azamattyk Kodeksi 1994 zhylygy 27 zheltokсандagы № 268-ХІІІ. : [Elektron-dyk resurs] URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
5. Bagaly kagazdar rynogy turaly Қазақстан Respublikasynyn 2003 zhylygy 2 shildedegi No 461 Zany: [Elektron-dyk resurs] URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000461>
6. Oficial'nyj sajt NB RK. Tekushee sostoyanie rynka tsennyh bumag Respubliki Kazakhstan po sostoyaniuu 2016-2019 // [Elektronnyj resurs] URL: <https://www.nationalbank.kz/kz/structuresecurities/struktura-valyuty-gcb-v-obrashchenii>
7. Oficial'nyj sajt Kazahstanskoj fondovoj birzhi. Indeks KASE - s 01.10.2007 po 30.04.2020 // [Elektronnyj resurs] URL: https://kase.kz/kz/stock_market/index_kase/archive/01.10.2007/30.04.2020/
8. Official website of the New York stock exchange // [Electronic resource] URL: https://www.theice.com/publicdocs/data/NYSE_Global_Index_Group_Monthly_Performance_Report_201812.pdf
9. Malaya enciklopediya trejdera / Erik Najman. – 18-e izd.- М.: Al'pina Pablisher, 2018.- 458 pp.
10. Bodi Evi, Merton Robert. Finansy. : Per. s angl.- М.: ООО «I.D. Vilyams», 2018.-592 pp.:il. – paral. Tit. Angl
11. Chaldaeva, L.A. Rynok cennyh bumag : uchebnyk dlya akademicheskogo bakalavriata / L. A. Chaldaeva, A. A. Kilyachkov. — 7-e izd., pererab. i dop. — М: Izdatel'stvo YUrajt, 2018. — 381 pp.

БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫН ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

*Н.Е. Дабылтаева, Д.Е. Ғалымжан**

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: dana_9716@mail.ru*

Түйін. Бағалы қағаздар нарығы қаржы нарығының бір бөлігі ретінде қарастырылады. Қазіргі таңда бағалы қағаздар нарығы көптеген экономистердің, ғалымдардың негізгі зерттеу объектісіне айналды. Бұл тенденцияның басты себептерінің бірі – әлем елдерінің экономикаларының жаһандану жағдайында мемлекет экономикасының қаржы секторын дамытудың негізгі құралы бағалы қағаздар нарығын дамыту болып табылады. Бүгінгі жаһандану процесі нәтижесінде мемлекеттердің қаржы нарықтары бір-біріне етене жақындасуы мен тәуелділігі байқалады.

ҚР бағалы қағаздар нарығының қалыптасуы мен ұйымдастырылуы еліміз өз егемендігін алғаннан кейін басталды. Осы мерзім аясында отандық бағалы қағаздар нарығын қалыптастырудың басты ерекшеліктерінің бірі – мемлекет дамыған елдердің шетелдік тәжірибесін қолдануы болып табылады.

Түйін сөздер: бағалы қағаздар, акция, облигация, бағалы қағаздар нарығы, биржа.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

*Н.Е. Дабылтаева, Д.Е. Галымжан**

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

e-mail: dana_9716@mail.ru

Резюме. Рынок ценных бумаг рассматривается как часть финансового рынка. На сегодняшний день рынок ценных бумаг стал основным объектом исследования многих экономистов и ученых. Одной из главных причин этой тенденции является то, что в условиях глобализации экономик стран мира основным инструментом развития финансового сектора экономики государства является развитие рынка ценных бумаг. В результате современного процесса глобализации происходит сближение и зависимость финансовых рынков государств друг от друга.

Становление и организация рынка ценных бумаг РК началась после обретения страной своего суверенитета. Одной из главных особенностей формирования отечественного рынка ценных бумаг в рамках этого срока является использование государством зарубежного опыта развитых стран.

Ключевые слова: ценные бумаги, акции, облигации, рынок ценных бумаг, биржа.

МРНТИ 06.73.02

УДК 336

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.42>

ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Р.Садыкова, К.Мадыханова, А.Якупова*

Алматы Менеджмент Университет, Алматы

e-mail: raushan.2006@mail.ru

Аннотация. В этой статье делается попытка указать на некоторые из наиболее острых налоговых вопросов, возникающих в условиях новой нормы, и предложить подход к возможному ответу. В частности, в данной статье рассматриваются вопросы трансфертного ценообразования и постоянного представительства для целей международного налогообложения. В нем делается вывод о том, что тщательная документация и индивидуальный подход имеют важное значение для транснациональных корпораций, и не только, для снижения налоговых рисков. При этом в данном материале внимание также уделяется последствиям НДС, возникающим в результате решения правительства отложить уплату НДС, а также о введении мер финансовой помощи в связи со снижением оборачиваемости бизнеса. В нем также делается вывод о том, что выход из кризиса требует долгосрочного и скоординированного подхода на наднациональном уровне.

Ключевые слова. налоговый менеджмент, налоговое планирование, налоговая система, платежи по НДС, трансфертное ценообразование.

Основные положения. Принятие мер налогового стимулирования в части налогов с твердой налоговой базой будет ощутимо, однако, не направлено в пользу всех налогоплательщиков, поэтому скорейшая корректировка НДС и зарплатных обязательств, поможет хозяйствующим субъектам сохранить рабочие места и избежать социальной напряженности в Казахстане.

Введение. За исключением беспрецедентного кризиса в области здравоохранения, распространение COVID-19 вызвало самый большой экономический и финансовый шок столетия на рынке Казахстана и за рубежом. Превентивные и ответные механизмы, разработанные национальными правительствами, международными и наднациональными организациями для реагирования на кризис, в свою очередь, вызывают множество налоговых вопросов.

Для бизнеса очень важно понимать, как различные принятые меры влияют на налоговые системы и как они изменились, чтобы отреагировать на шок. Таким образом, они смогут обеспечить соблюдение налоговых требований, а также воспользоваться любыми соответствующими налоговыми льготами. Такое упреждение особенно сложно, учитывая сложность мер и различные уровни, на которых они разрабатывались / разрабатываются: международный, ЕАЭС и национальный.

Методы исследования. Выводы данной статьи основываются на эмпирических, теоретических и социологических методах исследования. Преимущественно применялись методы сравнения и экономического анализа.

Результаты и обсуждение. Чтобы противостоять медико-санитарному и экономическому кризису, правительства многих стран ввели меры изоляции, запретив или существенно ограничив производственную деятельность, ограничив транспорт и установив жесткие и длительные периоды карантина для физических лиц.

Для транснациональных корпораций новый ограничительный контекст ведения бизнеса ставит под сомнение их установленную политику трансфертного ценообразования. Кроме того, существует явный риск признания пограничных постоянных представительств в том месте, где сотрудники были ограничены онлайн работой.

Начнем с вопроса о трансфертном ценообразовании. Принцип «вытянутой руки» остается ключевым. Политика трансфертного ценообразования должна обеспечивать соблюдение принципа рыночной независимости даже в нынешних исключительных обстоятельствах. Однако основная проблема транснациональных корпораций состоит в том, чтобы доказать с помощью своей документации по трансфертному ценообразованию, что регистрация убытков или низкой прибыли связана с кризисом COVID-19, то есть не с манипуляциями с трансфертным ценообразованием.

Для этого предприятию нужно:

1. Иметь соответствующую документацию для подтверждения экономических результатов, зарегистрированных и отражающих текущие условия, с использованием надлежащих сопоставимых данных.
2. Выполнить соответствующие корректировки трансфертного ценообразования, чтобы оправдать перераспределение функций, видов деятельности и рисков между различными субъектами группы, принимая во внимание влияние кризиса на цепочку поставок.

В этом свете транснациональные корпорации должны также принимать все необходимые меры для защиты сути своей деятельности во всех юрисдикциях, в которых они расширяют свою деятельность, например по возможности нанимая местных директоров.

Что касается вопроса о постоянном представительстве, разъяснения были даны, например, Организацией экономического сотрудничества и развития. В частности, ОЭСР сосредоточила внимание на том, можно ли считать постоянное представительство зависимого агента существующим на том месте работы, где сотрудники должны оставаться и работать вдали от исходного места работы или своего постоянного местожительства во время кризиса. Фактически, в соответствии с введенными ограничениями, многие предприятия, ведущие трансграничную деятельность, были вынуждены регулировать трудовые отношения с приграничными работниками, не имея возможности вернуться к месту своего жительства и / или внедрять дистанционную работу, в результате которой место работы переносилось по адресу места жительства сотрудников [1].

ОЭСР пояснила, что в принципе постоянное представительство не может рассматриваться как отвечающее требованиям так называемого домашнего офиса. Это особенно связано с тем, что такой временный режим работы был принят с единственной целью соблюдения конкретных ограничений, налагаемых национальными законодательными органами в условиях форс-мажорных обстоятельств [2].

Учитывая вышесказанное, крайне важно, чтобы предприятия ограничивали любые изменения своих налоговых стратегий тем, что строго требуется для соблюдения действующих ограничений. В любом случае, каждое предприятие должно оценивать налоговый режим сотрудников и деятельности в индивидуальном порядке, чтобы гарантировать, что все соответствующие факты и обстоятельства должным образом учтены.

В эти беспрецедентные времена пандемии коронавируса одна из важнейших экономических целей каждого правительства - сохранить бизнес в рабочем состоянии, сохранив при этом уровень занятости.

Такая новая экономическая реальность вынудила большинство государств развернуть беспрецедентные пакеты поддержки для бизнеса. Хотя реализация этих пакетов поддержки была необходимым шагом для выживания многих предприятий, нельзя контролировать потенциальные неблагоприятные последствия, которые возникают в результате их принятия, которые могут иметь множество последствий также для системы НДС.

Одной относительно распространенной мерой, применяемой в Казахстане, а также и европейскими странами, такими как, в частности, Кипр, Греция, Италия, Швеция и Соединенное Королевство, является возможность для предприятий отложить уплату НДС.

Основная цель этой меры - повысить ликвидность экономики, чтобы помочь бизнесу продолжать работу. Ожидается, что эта мера повлияет на доходы национальных правительств в краткосрочной перспективе, но в конечном итоге позволит этим правительствам собирать причитающийся налог в будущем.

Верно, что вышеуказанная мера, по крайней мере, в краткосрочной перспективе, предоставит предприятиям некоторую передышку, чтобы справиться с разрушительными последствиями пандемии. Однако возникает вопрос о долгосрочном воздействии такой стратегии отсрочки, которое в конечном итоге исчезнет, как только наступит срок уплаты НДС. А именно, смогут ли предприятия уплатить отложенный НДС, когда он наступит, или, вместо этого, они будут бороться с таким обязательством, что приведет к дальнейшим финансовым осложнениям для них?

Ответ на вышеупомянутый вопрос действительно будет зависеть от нескольких элементов, таких как скорость восстановления экономики, период отсрочки НДС, а также размер финансовой помощи. Кроме того, более правильно предположить, что приведенный выше базовый сценарий будет применяться в основном к малому и среднему бизнесу, то есть к налогоплательщикам, которые имеют тенденцию уклоняться от уплаты налогов из-за отсутствия разделения собственности и контроля, а также их особой структуры. и ограниченные ресурсы для выполнения своих обязательств по НДС [3].

Чтобы предотвратить сценарий, при котором предприятия не выполняют свои обязательства по НДС, с одной стороны, предприятиям необходимо понимать, что их обязательства по НДС перед государством в конечном итоге останутся неизменными, и, таким образом, тщательно планировать и устанавливать выделение ресурсов для своевременной и своевременной уплаты НДС. С другой стороны, правительствам следует рассмотреть возможность предоставления предприятиям некоторой гибкости в уплате НДС, например, разрешив уплату НДС в рассрочку.

В качестве альтернативы или в дополнение к отсрочке уплаты НДС Казахстан, как и правительства нескольких стран решили предоставить финансовую помощь предприятиям, которые сообщили о снижении оборота из-за вспышки COVID-19. Хотя финансовая помощь может сильно различаться в разных странах с точки зрения пороговых значений и методов помощи в отношении ликвидности, во всех этих финансовых пособиях уровень оборачиваемости принимается в качестве определяющего фактора.

Хотя этот тип мер не имеет прямого отношения к НДС, действительно может иметь косвенное влияние на структуру НДС и, в частности, на уровни уклонения от уплаты НДС. В частности, реализация вышеуказанных мер может дать предприятиям возможность преднамеренно применять стратегии уклонения от уплаты налогов, чтобы ложно сообщать о сокращении своего оборота. Конечной целью мошеннического бизнеса будет участие в схеме и получение финансовой помощи от государства. Часто используемая стратегия уклонения от уплаты НДС связана с занижением объема продаж. Другими словами, возможность получить помощь от государства может подтолкнуть бизнес к использованию стратегии, чтобы получить право на финансовую помощь. В этом контексте поведение налогоплательщиков будет определяться неопределенностью на рынке и экономической нестабильностью в результате пандемии.

Также в случае финансовой помощи опасения, связанные со злоупотреблением этой мерой, кажутся более применимыми к малому и среднему бизнесу, который, как представляется, более склонен к уклонению от уплаты НДС, а также к предприятиям, оказавшимся в трудном положении - являющимся последним этапом цепочки транзакций, то есть перед конечным потребителем. Также может случиться так, что последствия уклонения от уплаты налогов будут различаться в разных областях страны, или бизнеса в зависимости от других факторов, таких как уровень налоговой морали.

В свете вышеизложенного правительство может рассмотреть возможность введения более строгих условий для предоставления финансовой помощи, направленных на устранение возможности для предприятий участвовать в таких стратегиях уклонения. Например, возможным условием могло бы быть разрешение наложения адресных и суровых наказаний на предприятия, которые намеренно сообщали о сокращении оборота, чтобы получить в противном случае неправомерную финансовую помощь. Несмотря на практическую сложность выявления предприятий, не соблюдающих правила, страх наказания может фактически лишить эти предприятия стимулов к уклонению от уплаты налогов, чтобы сообщить о снижении уровня оборота.

Однако экономический кризис выходит далеко за рамки отдельного предприятия. Это влияет на всю экономику в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе. Тогда это гораздо более серьезная проблема для законодателей и политиков.

Сохранение прямых краткосрочных последствий и более негативных прогнозов на будущее было бы фатальным. Вместо этого настало время для общего долгосрочного налогового планирования, направленного на надлежащую поддержку наиболее уязвимых предприятий и поощрение инвестиций и предпринимательства в РК [4].

Конкретный перезапуск экономики требует структурированных налоговых льгот, особенно для МСБ, и с целью гарантировать ликвидность. Такой структурированный план должен должным образом учитывать возможное значительное сокращение налоговых поступлений в ближайшие годы, а также непропорционально высокие затраты на соблюдение налоговых требований для МСБ.

Государство должно, и частично уже занято над тем, чтобы:

- Снизить налоги на занятость, включая социальные отчисления, и на капитал, включая налог на прибыль;
- Принять меры по устранению двойного налогообложения;
- Содействовать цифровизации и упрощению налоговых систем, особенно в отношении НДС, для облегчения инвестиций и торговли;
- Ввести налоговые льготы, например налоговый кредит для юридических / физических лиц, инвестирующих в корпоративный капитал.

Заключение. В заключение, такие соображения должны найти отражение в практической реализации ответа государства на кризис. Такой ответ Казахстана также должен быть соответствующим образом скоординирован со странами партнерами на международном уровне. Путь вперед должен быть многосторонним и основанным на сотрудничестве. В частности, целью должна быть гармонизация налоговых систем для: сохранения достигнутого, но все еще хрупкого равновесия, модернизации налогового сотрудничества и решения налоговых проблем цифровой экономики.

Также следует отметить, что реализация мер по оказанию помощи предприятиям в эти трудные времена станет решающим аспектом для мировой экономики и ее восстановления после кризиса COVID-19. Несмотря на это, не менее важно принять во внимание, что реализация быстрых мер может привести к нежелательным последствиям, поскольку эти меры могут исказить структуру налогообложения, и НДС в частности, установленную в настоящее время. Тем не менее, приведенный выше анализ не стремится игнорировать важность рассматриваемых мер. Скорее, он предполагает, что необходимо внести коррективы, чтобы гарантировать, что система не будет использоваться для злоупотреблений и не приведет к неблагоприятным результатам.

Список использованной литературы:

1. ОЭСР, Промежуточная экономическая оценка коронавируса ОЭСР: Мировая экономика в опасности (Париж, 2 марта 2020 г.), <https://www.oecd.org/berlin/publikationen/Interim-Economic-Assessment-2-March-2020.pdf>
2. ОЭСР, Налоговая и фискальная политика в ответ на кризис, связанный с коронавирусом: укрепление доверия и устойчивости (15 мая 2020 г.), <http://www.oecd.org/ctp/tax-policy/tax-and-fiskalnaya-politika-v-otvet-na-koronavirus-krizis-ukreplenie-uverennost-i-ustoychivost.htm>
3. K. Yiallourou, The Limitations of the VAT Gap Measurement, 28 (4) EC Tax Review, 196 (2019); Ю. Кейнан, Корпоративное управление и профессиональная ответственность в налоговом законодательстве (10/2003).
4. Указ Президента РК «О дальнейших мерах по стабилизации экономики» (16 марта 2020 г.)

Spisok ispolzovannoi literatury:

1. OESR, Promezhutochnaya ekonomicheskaya otsenka koronavirusa OESR: Mirovaya ekonomika v opasnosti (Parizh, 2 marta 2020 g.), <https://www.oecd.org/berlin/publikationen/Interim-Economic-Assessment-2-March-2020.pdf>
2. OESR, Nalogovaya i fiskalnaya politika v otvet na krizis, svyazannyi s koronavirusom: ukreplenie doveriya i ustoichivosti (15 maya 2020 g.), <http://www.oecd.org/ctp/tax-policy/tax-and-fiskalnaya-politika-v-otvet-na-koronavirus-krizis-ukreplenie-uverennost-i-ustoychivost.htm>
3. K. Yiallourou, The Limitations of the VAT Gap Measurement, 28 (4) EC Tax Review, 196 (2019); Yu. Keinan, Korporativnoe upravlenie i professionalnaya otvetstvennost v nalogovom zakonodatelstve (10/2003).
4. Ukaz Prezidenta RK «O dalneishikh merakh po stabilizatsii ekonomiki» (16 marta 2020 g.)

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Р.Садыхова, К.Мадыханова, А.Якупова*

Алматы Менеджмент Университеті, Алматы,

e-mail: raushan.2006@mail.ru

Түйін. Бұл мақалада жаңа ережелер туындаған жағдайда салық мәселелерін атап өтуге және мүмкін жауапқа көзқарасты ұсынуға тырысады. Атап айтқанда, бұл мақалада халықаралық салық салу мақсатында трансферттік баға белгілеу және тұрақты мекеме мәселелері қарастырылған. Мұнда мұқият құжаттар мен дербестендірілген тәсіл салықтық тәуекелдерді азайту үшін ғана емес, көпұлтты азаматтар үшін де маңызды деген қорытындыға келеді. Сонымен бірге, бұл материалда үкіметтің ҚҚС төлеуді кейінге қалдыру туралы шешімінен туындайтын ҚҚС салдарына, сондай-ақ бизнес айналымының төмендеуіне байланысты қаржылық көмек шараларын енгізуге назар аударылады. Сонымен қатар, дағдарысты еңсеру ұлттықтан жоғары деңгейде ұзақ мерзімді және келісілген тәсілді қажет етеді деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: салықтық менеджмент, салықтық жоспарлау, салық жүйесі, ҚҚС бойынша төлемдер, трансферттік баға белгілеу.

TAXATION PROBLEMS IN A PANDEMIC

R.Sadykova, K.Madykhanova, A.Yakupova*

Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: raushan.2006@mail.ru

Summary. This article attempts to point out some of the sharpest tax issues posed by the new regulation and to suggest an approach to a possible answer. Especially, this article discusses the issues of transfer pricing and permanent establishment for the purposes of international taxation. It concludes that careful documentation and a personalized approach are essential for multinationals, and not only, to reduce tax risks. At the same time, this material also pays attention to the consequences of VAT, including the payment of VAT as a result of the government's decision, as well as the introduction of financial assistance measures in connection with a decrease in business turnover. It also concludes that overcoming the crisis requires a long-term and coordinated approach at the over-national level.

Key words: tax management, tax planning, tax system, VAT payments, transfer pricing.

МРНТИ 06.58.55
УДК 339.137

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.43>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ

Н.К. Шайханова^{*1}, К.Ж. Шолпанбаева², Л.И. Белоусова³

НАО ВКУ им.Сарсена.Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

e-mail: nurgul.shaykhanova@mail.ru

Аннотация. Финансовая политика играет ключевую роль в организации деятельности любого государства. Она является частью социально-экономической политики государства по обеспечению сбалансированного роста финансовых ресурсов во всех звеньях финансовой системы страны. Определяющим значением финансовой политики государства является системная организация финансов с учетом действия экономических законов и в соответствии с целями развития общества. Следует отметить, что государством разрабатываются множество видов политик, начиная с экономической, социальной и заканчивая технологической, инновационной, внутренней, внешней. Для реализации любых видов политик требуется аккумуляция соответствующих денежных средств, накоплений, своевременность их формирования и использования, требует разработки и реализации качественной и дееспособной финансовой политики. Поэтому финансовая политика играет приоритетную роль в организации и регулировании общественной жизни всего государства.

Ключевые слова. Финансовая политика, бюджет, налоги, фискальная политика, денежно-кредитная политика, субвенция, инструменты регулирования, Национальный банк, финансовые ресурсы, налоговая система.

Основные положения. В данной статье рассмотрены приоритетное значение финансовой политики в организации экономической и общественной деятельности государства, прослеживается авторское видение структурообразующих составляющих финансовой политики государства. Авторами акцентируется внимание на необходимости согласованных действий в процессе реализации составляющих финансовой политики Республики Казахстан.

Введение. В зависимости от продолжительности периода реализации и характера решаемых задач финансовая политика подразделяется на финансовую стратегию и тактику. Финансовая стратегия – это долгосрочное направление финансовой политики, рассчитанное на будущее и предполагающее решение масштабных задач. В процессе его развития прогнозируются основные тенденции развития финансовых отношений, формируются концепции их использования и принципы организации. В отличие от финансовой стратегии, финансовая тактика направлена на решение проблем определенного этапа развития общества и характеризуется гибкостью и мобильностью. Финансовая стратегия и тактика должны быть взаимосвязаны, но тактика вторична по отношению к стратегии. Однако если государство не добивается результата с помощью тактики, то необходимо внести коррективы в стратегию. [1]

Иногда финансовая политика трактуется в широком смысле, объединяя в эту концепцию бюджетную, денежно-кредитную и инвестиционную политику. Иногда исследователи различают реальную финансовую политику и денежно-кредитную политику, которая затрагивает вопросы денежно-кредитного регулирования и, прежде всего, обеспечения денежной массы.

Разница между финансовой и денежно – кредитной политикой заключается в том, что мероприятия, проводимые в их рамках, осуществляются двумя официально независимыми государственными институтами – Министерством финансов и Центральным банком. Инструменты (совокупность методов) обеих политик принципиально различны.

На наш взгляд, финансовая политика объединяет налоговую, бюджетно-финансовую и денежно-кредитную политику. Поэтому надо отметить, что единой программы, которая отражала бы единую финансовую политику государства в целом, таковой нет. Отдельно разрабатываются фискальная политика страны и денежно-кредитная политика Центрального банка. Следует уточнить, что под фискальной политикой государства подразумевается совокупность действий государства направленная на мобилизацию финансовых ресурсов в государственный бюджет и маневрирование расходами бюджета. Соответственно, совокупность налоговой и бюджетно-финансовой политик дает фискальную политику государства.

Методы исследования – исследование проведено с использованием описательного метода, сравнительного анализа и обобщения. Источниками исследования послужили теоретические материалы и практические данные организации и проведения налоговой, денежно-кредитной и бюджетной политики уполномоченных органов, а также законодательные акты регулирования налоговых и бюджетных отношений Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение Основными инструментами бюджетной политики являются налоги и государственные расходы (государственный бюджет). Отсюда следует, что фискальная политика государства регулирует финансовые потоки между отраслями национального хозяйства, формирует государственные фонды денежных ресурсов и обеспечивает решение социально-экономических задач, таких как обеспечение экономического роста, занятости населения, стабильности денежного обращения.[2]

Налоговая политика направлена на обеспечение доходов в государственный бюджет путем изъятия части доходов населения и хозяйствующих субъектов. Налоговая политика может быть реализована через фискальную и стимулирующую функции налогов. Фискальная функция предполагает мобилизацию доходов в бюджет в целях пополнения государственной казны, а стимулирующая мобилизуя доходы, создает стимулы к стабильному экономическому росту, развитию производства, техническому обновлению. Следует отметить, что налоговая система Казахстана за время обретения независимости страны постоянно совершенствуется и больше приобретает стимулирующий характер, наблюдается снижение налоговой нагрузки на экономику. Так, в соответствии с принятым Налогом кодексом РК от 25 декабря 2017г. действующим в настоящее время ставки корпоративного подоходного налога составляет 20%, тогда как ранее было 30%, если НДС в 1992 году составлял 20%, в действующем законе – 12%, социальный налог в 1999 году 26%, с 2019г. – 9,5% и т.д. При этом произошло снижение налоговой нагрузки на несырьевой сектор с повышением на добывающий сектор экономики; создаются условия модернизации и диверсификации экономики; улучшается налоговое администрирование и управление налоговых процедур. Существенно уменьшены формы предоставления отчетностей, отрегулированы порядок проведения налоговых проверок в сторону их сокращения.

Бюджетно-финансовая политика как часть фискальной политики государства направлена на распределение и использование бюджетных ресурсов по отраслевому, целевому, территориальному и другим направлениям. Отраслевое распределение предполагает распределение бюджетных средств по отраслям: изъятие части доходов отраслей с высокой доходностью и распределение их через бюджет в менее доходные, но стратегически важные отрасли. Например, распределение между добывающей и перерабатывающими отраслями, направление средств на развитие агропромышленного комплекса, туризм, пищевой и легкой промышленности. Распределение средств между сферами материальной и непроизводственной: направление бюджетных ресурсов на развитие здравоохранения, образование, социальное обеспечение и т.д. Территориальное перераспределение предполагает распределение национального дохода отдельными регионами. Казахстан, занимая 9 место по величине территории в мире, имеет регионы, которые находятся на разных уровнях развития в силу сосредоточенности природных богатств, географического месторасположения, экологически бедственного положения, развитости промышленности, плотности населения и т.д. Несмотря на эти факторы, граждане страны должны получать относительно одинаковый уровень услуг, и качество жизни. Поэтому осуществляется перераспределение созданной стоимости общества между отдельными территориальными подразделениями. На сегодняшний день из 17 субъектов республики (3 города республиканского значения – Алматы, Нур-Султан, Шымкент и 14 областей), только 4 являются донорами [3].

Вопросы улучшения эффективности местного управления, разработка комплекса мер государственной поддержки регионов в настоящее время приобретают все большее значение среди задач государственного регулирования экономики страны. Это вызвано тем, что основные социально-экономические проблемы (растущая безработица, резкое падение уровня жизни значительных масс населения, дифференциация доходов, формирование новых социальных групп, обострение экологической ситуации и ряд других) проявляются именно в регионах и, следовательно, требуют своего решения в первую очередь на этом уровне. Отрадно, что в последние годы государством понимается, что только сильные регионы строят сильное государство. В конце 2019 года Правительством РК утверждена «Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы» где основной целью ставится повышение экономической конкурентоспособности регионов и улучшение качества жизни населения через управляемую урбанизацию. В целях реализации поставленной цели ставятся задачи Программы:

- 1) развитие функциональных городских районов - агломераций с центрами в городах Нур-Султане, Алматы, Шымкенте и Актобе;
- 2) развитие функциональных городских районов с центрами в областных центрах, городе Семей;
- 3) развитие моногородов с численностью населения более 50 тысяч человек, не входящих в состав функциональных городских районов;
- 4) развитие приграничных моно- и малых городов с прилегающими территориями;
- 5) развитие сельских населенных пунктов [4].

Таким образом, социально-экономическая и демографическая ситуация в стране, географическое положение, размер конкретной территории, численность и плотность проживающего населения, сложившаяся отраслевая специализация хозяйства, оказывают свое влияние на развитие производственных комплексов и социальной сферы административной территории. Соответственно, региональным органам власти отводится важная роль в качественном управлении регионом. К их компетенции относятся функции по обеспечению

благополучия населения, охране природной и экологической системы, созданию благоприятных условий для высокоэффективной деятельности предприятий и организаций муниципальной собственности, созданию условий для развития всех элементов социальной инфраструктуры, услугами которых пользуются жители региона. При этом, реальность и эффективность местного управления будет определяться прежде всего материально-финансовыми ресурсами, имеющимися в распоряжении местных органов власти.

Именно наличие достаточной финансовой базы является необходимым условием эффективного управления развитием региона и осуществления тех функций управления, ответственность за которые относится к компетенции региональных органов управления.

Денежно-кредитная политика осуществляется Национальным банком страны. Основной целью Национального Банка РК является обеспечение стабильности цен в Республике Казахстан. Стабильность цен означает достижение и сохранение низкого уровня инфляции. Низкая инфляция позволяет поддерживать покупательную способность населения, снизить экономическую неопределенность, способствует росту долгосрочных инвестиций в производство и наилучшим образом способствует экономическому росту и улучшению благосостояния населения. Инструментами денежно-кредитной политики являются:

1 Учетная ставка (ставка рефинансирования). Так как Центральный банк является кредитором последней инстанции, то ставка рефинансирования непосредственно влияет на рыночную стоимость кредитных ресурсов банков второго уровня. Если центральный банк преследует цель сдерживания денежной массы в обращении, снижение уровня инфляции – повышает ставку рефинансирования, и наоборот. Чем выше ставка рефинансирования, тем выше и процентная стоимость кредита банков выдаваемых экономике, тем ниже ликвидных ресурсов в стране. На сегодняшний день ставка рефинансирования Национального банка РК составляет 9 % годовых [5].

2 Резервные требования Центрального банка к банкам второго уровня (БВУ). Поскольку БВУ 90% средств формируют за счет привлеченных ресурсов и получают основной доход (маржу) выгодно размещая их, Центральный банк предъявляет им резервные требования – хранить определенную сумму денежных средств на счету в национальном банке как гарантия возврата привлеченных ими ресурсов. И опять повышая или снижая резервные требования, оказывает непосредственное воздействие на ликвидные ресурсы БВУ. В случае понижения кредитные ресурсы БВУ повышаются и банки начинают проводить активную кредитную политику, увеличивая тем самым общий уровень денежной массы в обращении; и наоборот.

3 Операции на открытом рынке. Купля-продажа Нот Национального банка в целях регулирования денежной массы в обращении. Ноты Национального банка выпускаются на срок от 7 до 28 дней и более. Сейчас ноты стали выпускаться на срок до 1 года и фактически превратились из инструмента регулирования в инструмент инвестирования, что противоречит назначению Нот как инструмента денежно-кредитной политики Национального банка. Поэтому в настоящее время одним из приоритетов работы Национального Банка является перенаправление избыточной ликвидности на нужды экономики. Для этого с 2019 года Национальным Банком совместно с Министерством финансов РК ведется активная работа по увеличению предложения государственных ценных бумаг (ГЦБ) в среднесрочном сегменте при сокращении количества выпусков долгосрочных бумаг. В результате скоординированной работы, постепенно происходит перебалансировка ликвидности с краткосрочных нот Национального Банка в государственные бумаги Минфина. С мая 2020 года Минфин РК начал выпускать краткосрочные ГЦБ со сроком до 3-х лет. В свою очередь, Национальный Банк с июля 2020 года приостановил выпуск нот со сроком 1 год, что стимулирует интерес инвесторов к приобретению соответствующих ГЦБ Минфина [6].

4 Валютные интервенции, т.е. купля-продажа иностранной конвертируемой валюты на внутреннем рынке в целях регулирования курса национальной валюты. Следует отметить, что курс национальной валюты имеет важное значение не только для стабильного внутреннего развития страны, но и оказывает существенное влияние на ее внешнеэкономическую деятельность. Так, удорожание – ревальвация национальной валюты стимулирует импорт и сдерживает экспорт, поскольку дорогая валюта приводит к удорожанию отечественных товаров на внешнем рынке и становится его не выгодным вывозить (экспортировать). И наоборот, снижение курса национальной валюты – девальвация, стимулирует экспорт, так как товар, выраженный в иностранной валюте по сниженному курсу национальной валюты, становится более дешевым и соответственно, конкурентоспособным на мировом рынке.

С 2015 года Национальный Банк проводит денежно-кредитную политику в режиме инфляционного таргетирования при плавающем обменном курсе тенге. Инфляционное таргетирование – режим денежно-кредитной политики, при котором конечной целью является ценовая стабильность. Важную роль при режиме инфляционного таргетирования играет процентный канал, через который политика процентных ставок центрального банка воздействует на рыночные ставки с дальнейшим переносом на потребительское, сберегательное, инвестиционное поведение населения, и, в конечном итоге, на инфляционные процессы. Инфляция представляет собой одну из наиболее острых проблем современного развития экономики во многих странах мира. Всеобщий рост цен приводит к обесцениванию сбережений, падению стимулов к инвестированию,

снижению доверия к национальной валюте. Инфляция наносит невосполнимый урон экономике, делая невозможным долгосрочное планирование. В конечном итоге, высокая инфляция замедляет темпы экономического роста. Многолетний международный опыт показывает, что наиболее эффективной стратегией для поддержания сбалансированного развития экономики и повышения благосостояния общества является обеспечение низких темпов инфляции. Стабильность цен является ключевой целью многих центральных банков.

С переходом на инфляционное таргетирование действующим режимом политики обменного курса является плавающий обменный курс тенге. Данный режим позволяет автоматически реагировать на внешние шоки и в короткие сроки после изменения фундаментальных факторов достигать равновесного значения, что наилучшим образом способствует стабильному развитию всех секторов экономики и сегментов финансового рынка.

Национальный Банк не вмешивается в процесс курсообразования, при этом оставляет за собой право проводить интервенции для предотвращения чрезмерных изменений курса тенге, а также для обеспечения стабильности финансовой системы. Интервенции в целом не противоречат политике плавающего обменного курса [5].

Заключение. Таким образом, финансовая политика государства является достаточно масштабным, емким понятием в деятельности государства. Она объединяет в себя отдельно разрабатываемую и реализуемую государством фискальную и денежно-кредитную политики государства. Практика поставила перед Национальным банком Республики Казахстан сложную задачу, связанную не только с обеспечением ценовой стабильности, но и с достижением общего уровня устойчивости финансовой системы в предусмотренных параметрах реализации общей финансовой политики государства. Стратегия денежно - кредитного регулирования должна основываться не на использовании только одного вида политики инфляционного таргетирования, а на обеспечении рационального взаимодействия различных подходов и различных инструментов. Поэтому реализация денежно-кредитной политики Национального банка Республики Казахстан должна предусматривать не только достижение ценовой и финансовой стабильности, но и возможность влияния на макроэкономическую стабильность через реализацию общей финансовой политики государства.

Список литературы:

1. Мельников В.Д. Финансы: учебник. – Алматы: Экономика, 2012. – 808 с.
2. Сейтхожина Д.А. С Государственное регулирование экономики. Учебное пособие. – Алматы: CyberSmith, 2020. – 288 с.
3. «О республиканском бюджете на 2021-2023 годы» Закон Республики Казахстан от 2 декабря 2020 года № 379-VI ЗРК. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000379>, свободный. (Дата обращения: 15.01.2021 г.).
4. «Государственная программа развития регионов на 2020-2025 годы» Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990. Режим доступа: <https://primeminister.kz/>, свободный. (Дата обращения: 15.01.2021 г.).
5. Официальный сайт Национального банка РК. Денежно-кредитная политика. – Режим доступа: <https://nationalbank.kz/ru/links/dkp>, свободный. (Дата обращения: 05.01.2021 г.).
6. Минфин обновил план выпуска государственных ценных бумаг 11 Августа 2020 года. Интернет ресурс. – Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/minfin-obnovil-plan-vypuska-gosudarstvennyh-cennyh-bumag_a3682077, свободный. (Дата обращения: 25.12.2020 г.).

References:

1. Melnikov V. D. Finance: uchebnik. – Almaty: Ehkonomika, 2012. – 808 p.
2. Seitkhodzina D. A. S Gosudarstvennoe regulirovanie ehkonomiki. Uchebnoe posobie. – Almaty: Cyber-Smith, 2020 – 288 p.)
3. «O the Respublikanskom budgete na 2021-2023 gody» Zakon Respubliki Kazakhstan ot 2 dekabrya 2020 goda No. 379-IV ZRK. – Rezhim dostupa: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000379>, svobodnyj. (Data obrashcheniya: 15.01.2021.)
4. «Gosudarstvennaya programma razvitiya regionov na 2020-2025 gody» Utverzhdena postanovleniem pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 27 dekabrya 2019 goda No. 990. – Rezhim dostupa: <https://primeminister.kz/>, svobodnyj. (Data obrashcheniya: 15.01.2021.)
5. Oficial'nyj sajt Nacionalnogo banka Respubliki Kazakhstan. Denezhno kreditnaya politika. – Rezhim dostupa: <https://nationalbank.kz/>, svobodnyj. (Data obrashcheniya: 05.01.2021)
6. Minfin obnovil plan vypuska gosudarstvennykh cennykh bumag 11 avgusta 2020 goda. Internet resurs. – Rezhim dostupa: https://www.inform.kz/ru/minfin-obnovil-plan-vypuska-gosudarstvennyh-cennyh-bumag_a3682077, svobodnyj. (Data obrashcheniya: 25.12.2020).

ҚАРЖЫ САЯСАТЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

*Н.К. Шайханова*¹, К.Ж. Шолпанбаева², Л.И. Белоусова³*

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Өскемен, Қазақстан

e-mail: nurgul.shaykhanova@mail.ru

Аңдатпа. Қаржы саясаты кез-келген мемлекеттің қызметін ұйымдастыруда шеңшеуші рөл атқарады. Бұл елдің қаржы жүйесінің барлық буындарында қаржы ресурстарының теңдестірілген өсуін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының бір бөлігі. Мемлекеттің қаржы саясатының мазмұны экономикалық заңдардың әрекетін ескере отырып және қоғам дамуының міндеттеріне сәйкес қаржыны жүйелі түрде ұйымдастыру болып табылады. Осы ретте мемлекет экономикалық, әлеуметтік және технологиялық, инновациялық, ішкі және сыртқы саясаттан бастап көптеген саясат түрлерін әзірлейтінін айта кету керек. Саясаттың кез-келген түрін жүзеге асыру тиісті қаражаттарды, ақша жинақтарын, оларды қалыптастыру мен пайдаланудың уақтылы жинақталуын талап етеді, сапалы және тиімді қаржылық саясатты әзірлеу мен жүзеге асыруды көздейді. Сондықтан, қаржылық саясат бүкіл мемлекеттің қоғамдық өмірін ұйымдастыруда және реттеуде басым рөл атқарады.

Түйін сөздер. қаржы саясаты, бюджет, салықтар, фискалдық саясат, ақша-несие саясаты, субвенция, реттеу құралдары, Ұлттық банк, қаржылық ресурстар, салық жүйесі.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF FINANCIAL POLICY

*N.K. Shaikhanova*¹, K. Zh. Sholpanbaeva², L.I. Belousova³*

NAO VKU named after Sarsen Amanzholov,

Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

e-mail: nurgul.shaykhanova@mail.ru

Summary. Financial policy plays a key role in organizing the activities of any state. It is part of the state's socio-economic policy to ensure a balanced growth of financial resources in all links of the country's financial system. The content of the financial policy of the state is the systematic organization of finance, taking into account the operation of economic laws and in accordance with the objectives of the development of society. It should be noted that the state develops many types of policies, ranging from economic, social and ending with technological, innovative, internal and external. The implementation of any types of policies requires the accumulation of appropriate funds, savings, the timeliness of their formation and use, requires the development and implementation of high-quality and efficient financial policy. Therefore, financial policy plays a priority role in organizing and regulating the public life of the entire state.

Key words. financial policy, budget, taxes, fiscal policy, monetary policy, subvention, regulatory instruments, National Bank, financial resources, tax system.

IT И ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

МРНТИ 20.01.33
УДК 811.1/9:030:004

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.44>

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ

Г.А.Мадьярова¹, К.Н.Байсалбаева², А.Ибрайымкызы³

^{1,2}Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан

³Кыргызская академия образования, Бишкек, Кыргызстан

e-mail:k.bais@mail.ru

Аннотация. Авторами исследуются терминологии, относящейся к информационным технологиям. Исходя из потребности специальных терминологических, толковых и электронных словарей на казахском языке авторы описывают этапы разработки англо-русско-казахского словаря часто используемых IT-терминов с использованием речевых технологий.

А также в статье рассматриваются самые распространенные электронные словари и производится сравнительный анализ их. Для сравнения электронных словарей и оценки качества переводов были выбраны следующие критерии: Озвучка транскрипции, Голосовой ввод, Рукописный ввод, Исправление опечаток, Автоматическая смена направления перевода, Наличие мобильного приложения, Наличие казахского языка

Ключевые слова: термин, электронный словарь, компьютерная лексикография, онлайн-словарь.

Основные положения. В век компьютерных технологий невозможно представить работу без онлайн-словаря или переводчика. Рукописными словарями пользоваться не совсем удобно, любой человек имея компьютер и смартфон, использует пакеты прикладных программ для перевода слов, которые дают большие возможности в сравнении бумажным словарем [1].

Введение. За последние годы в целях специального обучения практическому использованию информационных технологий было введено несколько новых профессии. Его роль в системе образования определяется такими вопросами, как создание информационного образа мира, формирование эффективных взаимоотношений между информационной средой и человеком, что является основой профессиональной деятельности в современном информационном обществе [2]. Кроме того, сегодня в сфере педагогической науки происходит углубление социальных изменений, необходимых для совершенствования ее методологии и парадигмы, включая формирование компьютерных терминов на казахском языке [2].

Большинство русско-казахских словарей, используемых в настоящее время многими пользователями, являются техническими эквивалентами, то есть большинство терминов взяты в русской версии без перевода. Дело в том, что большинство русских терминов, использованных в качестве модели при создании казахского термина, являются иностранными словами и они повторяются в русском языке, а не в определенной системе, на основании которой существует слишком много омонимов, синонимов и неоднозначные термины. Также необходимо попытаться передать одним словом сильно отличающиеся друг от друга термины, которые можно перевести в отдельные слова, и, наконец, найти слово, содержащее полное значение термина, и оставить его на русском языке [3].

Современная компьютерная лексикография практически полностью заменила существовавшие в течение многих столетий традиционные ручные и рукописные лексикографические практики на новые безбумажные информационные технологии. Данное направление является одним из разделов прикладной лингвистики и представлено совокупностью методов и программных средств обработки текстовой информации для создания словарей [4]. Данное направление является одним из разделов прикладной лингвистики и представлено совокупностью методов и программных средств обработки текстовой информации для создания словарей [4]. Центральным объектом компьютерной лексикографии является компьютерный или электронный словарь, под которым понимается любое лексикографическое произведение на машинных носителях, снабженное программами автоматической обработки и наполнения [4].

Материалы и методы. Основной проблемой, которая возникнет при решении поставленных задач, является автоматизация распознавания речи. Для исследования будут использованы современные алгоритмы речевых технологий [5].

На первом этапе будет разработана определение часто используемых IT-терминов в современных печатных и электронных изданиях путем сравнительного статистического анализа. Для этого будут использова-

ны возможности и программные средства компьютерной алгебры. При необходимости будет разработана собственная система аналитических вычислений.

На втором этапе будут использованы теоретические результаты первого этапа. Для корректного практического применения необходимо разработать алгоритмы речевых технологий и компьютерной лингвистики как области функционирования терминосистемы [6].

Третий этап будет посвящен разработке терминологического, толкового и электронного словарей IT-терминов и определение установленных единых принципов представления и толкования единиц терминологии для создания оптимальных условий пользования ими [6]. Для практического применения будет разработано программное обеспечение.

В результате выполнения всех этапов будут созданы терминологический, толковый и электронный словарь часто используемых IT-терминов на государственном языке с применением речевых технологий. Для практического применения будут разработаны алгоритмы и программные средства, обеспечивающие работы речевых технологий.

В настоящее время выпущено довольно большое количество электронных словарей. На наш взгляд, самыми частыми для использования стали:

- 1) ABBYY Lingvo;
- 2) Multitran;
- 3) Cambridge dictionary;
- 4) Prompt;
- 5) Yandex;
- 6) Google.

Итак, рассмотрим подробно каждый из них.

1) ABBYY Lingvo. Этот достаточно обширный словарь имеет множество языков, поэтому у вас не возникнет трудностей с подбором нужного вам языка. К сожалению, в ABBYY Lingvo вы не сможете найти полнотекстовый перевод, но вполне реален перевод текстов из буфера обмена. В некоторых словарях большая часть слов озвучиваются носителями языков. В программу также входит модуль, который помогает запоминать новые слова [6].

2) Один из наиболее полных и самых популярных в России автоматических онлайн-словарей: Мультитран (разработчик Андрей Поминов) [4]. Словарная база Мультитрана, как и большинства такого рода словарей, создана путём сканирования, распознавания и переработки большого количества бумажных словарей и объединения полученных переводов слов в единую базу данных. Наиболее полно представлены англо-русско-английская, немецко-русско-немецкая и французско-русско-французская части словаря, калмыцко-русско-калмыцкая часть словаря. Помимо Интернет-версии, распространяется оффлайн-версия Мультитрана, совместимая с операционными системами Microsoft Windows, Pocket PC, Symbian, Linux. Словарь насчитывает более 800 предметных областей и имеет возможность активного самостоятельного пополнения пользователями [4].

3) Cambridge dictionary. Кембриджский словарь делового английского идеально подходит для студентов, изучающих деловой английский, студентов, изучающих бизнес, и всех, кто использует английский в своей работе. На основе уникального Cambridge English Corpus словарь содержит более 35 000 слов, фраз и значений, а также лексику, специфичную для бизнеса, такую как «количественное смягчение», «краудсорсинг» и «черный рыцарь». Он также включает в себя помощь в естественном использовании английского языка в деловых ситуациях, таких как встречи, конференц-связь и электронная почта. Мобильное приложение также доступно и продается отдельно [7].

4) Prompt – наделен такими свойствами, которые подойдут каждому человеку на все случаи жизни.

Особенности этого электронного словаря достаточно глобальны. Например, производится профессиональный перевод текстов с проверкой, программа Prompt умеет распознавать различные форматы файлов, возможен перевод буфера обмена и озвучивание слов! Все это уже вы слышали, подумаете вы, но спешу заметить, заверение брачного договора что Prompt - это целая сеть программ, которая берет в себя как профессиональный перевод, так и более универсальный [8].

5) Yandex — поисковая система, принадлежащая российской корпорации «Яндекс». Синхронный перевод для 99 языков, подкаски при наборе, словарь с транскрипцией, произношением и примерами употребления слов, а также многое другое. Самые популярные направления перевода: с английского на русский и с русского на английский, с немецкого на русский и с русского на немецкий и т.д. [9].

6) Google – поисковая система. Более чем миллионом серверов в центрах обработки данных по всему миру и ежедневно обрабатывает более одного миллиарда поисковых запросов и 24 пользовательских данных. Быстрый рост Google с момента её основания привёл к появлению большого числа продуктов, не связанных непосредственно с главным продуктом компании — поисковой системой. У Google есть онлайн-

переводчик Google ведёт разработку мобильной операционной системы Android, используемой на большом количестве смартфонов, а также операционной системы [10]

Для сравнения электронных словарей и оценки качества переводов были выбраны несколько критериев (Таблица 1).

*Таблица 1
Сравнительный анализ существующих электронных словарей*

№	Название электронного словаря	Адрес размещения	Озвучка транскрипции	Голосовой ввод	Рукописный ввод	Исправление опечаток	Автоматическая смена направления перевода	Наличие мобильного приложения	Наличие казахского языка
1	ABBYY Lingvo Live	https://www.lingvolive.com/	+	+	+	+	+	+	-
2	Multitran	http://www.multitran.ru	+	+	+	+	+	+	+
3	Cambridge dictionary	http://dictionary.cambridge.org	+	+	+	+	+	+	-
4	Prompt	http://www.translate.ru/	+	+	+	+	+	+	+
5	Yandex	https://translate.yandex.ru/	+	+	+	+	+	+	+
6	Google	https://translate.google.ru/	+	+	+	+	+	+	+

Заключение. Принимая во внимание все вышеперечисленные факторы, кафедра «Информационные системы и общеобразовательные дисциплины» Алматинской академии и статистики начали разработку электронного толкового словаря часто используемых IT-терминов.

По результатам сравнительного анализа ряда электронных словарей следует отметить, что по анализируемым критериям они условно различаются по количеству языков и качеству перевода. При этом, несмотря на то, что наш казахский язык входит в число языков, при поиске перевода слова мы обнаружили, что толкового словаря на казахском языке не хватает.

В дальнейшем мы будем определять исследовательскую работу как создание и развитие электронного толкового словаря на казахском языке в области информационных технологий.

Список использованной литературы:

1. Елена Чекрыжова. 8 лучших онлайн словарей для изучения английского. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://enginform.com/article/top-8-slovary-dlya-izucheniya-angliyskogo>
2. Герыч А.А. Перспективы информационно-коммуникационных технологий в образовании. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-informatsionnokommunikativnyh-tehnologiy-v-vysshem-obrazovanii>
3. Информатика терминдерінің қазақша-орысша-ағыншынша, орысша-қазақша- ағылшынша, ағыншынша-қазақша-орысша сөздігі / Балапанов Е.Қ., Бөрібаев Б., Бекбаев А.Б. т.б. –Алматы: Сөздік-Словарь, 1998.
4. М.В.Макарич, Ю.Б.Попова, М.А.Швед. Лингвистическое и программное обеспечение англо-беларуско-русского словаря технических терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskoe-i-programmnoe-obespechenie-nie-anglo-belarusko-russkogo-slovara-tehnicheskikh-terminov>
5. Тузлукова, В. И. Типология педагогических лексикографических источников в международной педагогической лексикографии / В.И.Тузлакова // Сб. Трудов Второй международной научно-практической конф. «Международная педагогическая лексикография в теории и практике обучения в высшей школе» (25-28 августа 2001 года). С.78.
6. Звягинцев Вячеслав Сергеевич. Нормализация и кодификация медицинской терминологии в условиях вариантности. Автореферат. М.-2017
7. <http://dictionary.cambridge.org>
8. <http://www.translate.ru/>
9. <https://translate.yandex.ru/>
10. <https://translate.google.ru/>

Spisok ispolzovannoi literatury:

1. Elena Chekryzhova. 8 luchshikh onlain slovarei dlya izucheniya angliiskogo. [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <https://enginorm.com/article/top-8-slovarey-dlya-izucheniya-angliyskogo>
2. Gerych A.A. Perspektivy informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologii v obrazovanii. [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-informatsionno-kommunikativnyh-tehnologiy-v-vysshem-obrazovanii>
3. Informatika terminderiniң qazaqsha-oryssha-aғыnshynsha, oryssha-qazaqsha- aғыlshynsha, aғыnshynsha-qazaqsha-oryssha sөzdigi / Balapanov E.K., Bөribaev B., Bekbaev A.B. t.b. –Almaty: Sөzdik-Slovar, 1998.
4. M.V.Makarich, Yu.B.Popova, M.A.Shved. Lingvisticheskoe i programmnoe obespechenie anglo-belarusko-russkogo slovarya tekhnicheskikh terminov [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskoe-i-programmnoe-obespechenie-anglo-belarusko-russkogo-slovarya-tehnicheskikh-terminov>
5. Tuzlukova, V. I. Tipologiya pedagogicheskikh leksikograficheskikh istochnikov v mezhdunarodnoi pedagogicheskoi leksikografii / V.I.Tuzlakova // Sb. Trudov Vtoroi mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konf. «Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya leksikografiya v teorii i praktike obucheniya v vysshei shkole» (25-28 avgusta 2001 goda). S.78.
6. Zvyagintsev Vyacheslav Sergeevich. Normalizatsiya i kodifikatsiya meditsinskoi terminologii v usloviyakh variantnosti. Avtoreferat. M.-2017
7. <http://dictionary.cambridge.org>
8. <http://www.translate.ru/>
9. <https://translate.yandex.ru/>
10. <https://translate.google.ru/>

ЗАМАНАУИ ЭЛЕКТРОНДЫҚ СӨЗДІКТЕРДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Г.А.Мадьярова¹, К.Н.Байсалбаева^{*2}, А.Ибрайымкызы³

^{1,2}Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан

³Қырғыз білім беру академиясы, Бишкек, Қырғызстан

e-mail: k.bais@mail.ru

Аңдатпа. Авторлар ақпараттық технологияға қатысты терминологияны зерттейді. Олар қазақ тіліндегі арнайы терминологиялық, түсіндірме және электронды сөздіктердің қажеттілігіне байланысты, сөйлеу технологияларын қолдана отырып, жиі қолданылатын ІТ терминдерінің ағылшынша-орысша-қазақша сөздігін жасау кезеңдерін сипаттайды.

Мақалада ең көп таралған электрондық сөздіктер қарастырылып, оларға салыстырмалы талдау жасалған. Электрондық сөздіктерді салыстыру және аударма сапасын бағалау үшін келесі критерийлер таңдалды: транскрипцияның дауыстық баламы, дауыстық енгізу, қолжазбамен енгізу, қателерді түзету, аударма бағытын автоматты түрде өзгерту, мобильді қосымшаның қол жетімділігі және қазақ тілінің болуы.

Түйін сөздер: термин, электрондық сөздік, компьютерлік лексикография, онлайн сөздік.

COMPARATIVE ANALYSIS OF EXISTING ELECTRONIC DICTIONARIES

G.A.Madiarova¹, K.N.Baisalbayeva^{*2}, A.Ibraimkizi³

^{1,2}Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan

³Kyrgyz Academy of Education, Bishkek, Kyrgyzstan

e-mail: k.bais@mail.ru

Summary The authors investigate the terminology related to information technology. Based on the need for special terminological, explanatory and electronic dictionaries in the Kazakh language, the authors describe the stages of developing an English-Russian-Kazakh dictionary of frequently used IT terms using speech technologies.

The article also examines the most common electronic dictionaries and makes a comparative analysis of them. To compare electronic dictionaries and assess the quality of translations, the following criteria were chosen: Voice acting of transcription, Voice input, Handwriting input, Correcting typos, Automatic change of translation direction, Availability of a mobile application, Availability of the Kazakh language

Key words: term, electronic dictionary, computer lexicography, online dictionary.

МРНТИ 20.01.45
УДК 519.683.2; 378.14

<https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.45>

«ПРОГРАММАЛАУҒА КІРІСПЕ» ПӘНІНЕН ОНЛАЙН КУРС ЖАСАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

**Б.Бөрібаев, А.Жумаханова, М.Сағынай, А.Ақылбек, Д.Рахман*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

**e-mail: baxit@mail.ru*

Түйін. Мақалада қашықтан білім берудің өзекті әдісі ретінде жаппай ашық онлайн курстардың ерекшеліктері – әлемдік білім беру тәжірибесіндегі оның орны және Open Edx платформасын қолданып, жүзеге асыру жолдары қарастырылады. Осы процеске байланысты технологиялық және әдістемелік мәселелер талданады. Қашықтықтан оқыту технологияларын қолдану кезіндегі пайдаланушыларға арналған біліктілікті арттыру істерінің алатын орны, маңыздылығы туралы айтылып, оларды онлайн түрінде қолдану істері талданған. Қазіргі кездегі желі мәліметтері ішінде программалау бойынша ақпараттардың өте көп екендігі белгілі, сондықтан жаппай ашық онлайн-курсын ұйымдастыруды оқу-әдістемелік материалдарымен қамтамасыз ету, оқу материалының мақсаты мен міндеттерін анықтау, оның тыңдаушыларының әртүрлі ерекшеліктері болатындығын ескеріп отыру және осыларды техникалық қамтамасыз етілу жолдарына басты назар аударылған. Ақпараттық технологиялар негізінде программаларды құрастыру үшін алгоритмдер түрлерін талдау арқылы білім негізін қалыптастыруға қол жеткізуге мүмкіндік беретін, авторлар әзірлеген ашық онлайн курсты жасау кезеңдері мен ерекшеліктері сипатталады.

Түйінді сөздер: MOOK, Open EdX, жаппай ашық онлайн курстар, электрондық оқыту, қашықтықтан білім беру.

Негізгі жағдайлар. Қазіргі кезде ғаламтордағы материалдардың кең қолданысқа ие болуына орай білім саласында жаппай ашық онлайн курстарын жасау өте өзекті іске айналып отыр. Біздің елімізде де осы бағытта бірсыпыра оқу орындары мемлекеттік тілде курстар әзірлеп, оларды өздерінде және де жетекші университет сайттарына орналастыра бастады. Осы тұрғыдан алғанда, программалау саласында онлайн курстар жасау, оларды оқу орындарында негізгі дәрістерге қосымша материалдар ретінде кең қолдану және де оның нәтижелерін тексеру жұмыстарын да оңтайландыру білім беру саласын жаңа сатыға көтеру мүмкіндіктерін беретіні талас тудырмайтын мәселелер болып табылады.

Кіріспе. Қарқынды дамып келе жатқан қазіргі қоғам ақпараттық дәуірге көшумен, ақпараттық технологиялар мен виртуалды коммуникациялардың дамуымен сипатталады. Бұл өзгерістер, білім беру саласын қоспағанның өзінде, қоғам өмірінің барлық салаларында жаһандық өзгерістерге әкеліп соқтыратыны талас тудырмайтын мәселе болып табылады. Білімге негізделген қоғам жоғары білім беру жүйесінің парадигмалары мен өзгерісін, заманауи адамның қажеттіліктеріне сәйкес болуы үшін оқытудың жаңа тәсілдері мен технологияларын іздестіруді талап етеді. Білім алу мен ақпарат алмасуға еркін қол жеткізуді қамтамасыз ететін ашық білім беру кеңістігін құру – жұмыстан қол үзбей жүріп, өзін-өзі жетілдіру жолындағы әрбір жеке тұлғаның да, мемлекеттің де игілігі мен табысының кепілі.

Ақпараттық қоғамның қалыптасуының ажырамас бөлігі білім берудің ашық моделін дамыту болып табылады. Ашық білім беру жүйесі ақпараттық, материалдық және адам ресурстарының алмасып, сыртқы ортамен үнемі байланыста бола отырып, өзін-өзі үздіксіз дамытуын қамтамасыз етеді [1].

Ақпараттық технологиялардың дамуы дәстүрлі білім беру жүйесіне де өз әсерін тигізбей қоймады, оның нәтижесі ретінде, электрондық түрде білім беру (e-learning) жүйесінен соң, мобильді білім беру жүйесі, содан соң әлеуметтік желілерде білім беру, ақырында, соңғы кездері кеңінен қанат жайып келе жатқан жаңа бағыт – жаппай ашық онлайн курстары қалыптасты.

Ашық білім берудің басты мақсаты – адамның білім алу құқығын қамтамасыз ету, оның ашықтылығы тек білім алушыларға ғана қаратып айтылған жоқ, сонымен қатар білім ресурстарының және білім беру үрдісінің ашықтылығын да көрсетеді. Ғаламтор кеңістіктеріндегі құралдардың, әлеуметтік желілердің және ғаламтор әрекеттерінің алуан түрлілігі ғаламның ажырамас бөлігі ретінде дамып келе жатқан ашық түрде оқу мүмкіндігі болып отыр. Соңғы онжылдықта бірқатар жоғары оқу орындары (ЖОО) жергілікті және қашықта орналасқан студенттердің жаңа мәліметтерге қол жеткізуі үшін жаппай ашық онлайн курсы (MOOC – mobile open online course; ЖАОК – жаппай ашық онлайн курс) мүмкіндіктерін пайдалануда және бұл білім берудің ашық моделі көпшілікке білім алуды жеңілдетуде. Жалпы алғанда, бұл жаңа технология білім беру жүйесіне өзекті қарқынмен алға дамытып келеді. Жаппай ашық онлайн курс – электронды оқыту

технологияларын қолданатын, жаппай интерактивті түрде қатысуға және ғаламтор арқылы ашық қол жеткізуге мүмкіндік беретін оқыту курсы [2].

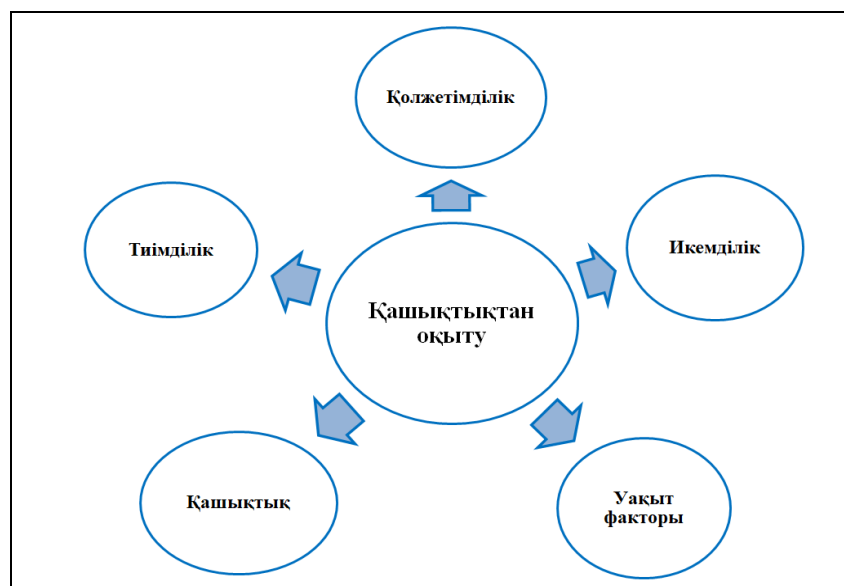
Әдістеме. Қазіргі әлемде ақпараттық технологиялар адам өмірінің барлық салаларына еніп, білім беру саласын да толығынан қамтып келеді. Интернет технологиясын және қашықтықтан оқытуды қолдану қазіргі кезде таң қаларлықтай жаңалық емес. Бүгінгі таңда қашықтықтан оқыту білім беру процесіне басқа көзқараспен қарауға мүмкіндік беріп келеді. Интернеттің пайда болуымен адамдар желідегі түрлі ресурстарға тікелей қол жеткізе алады. Мұндай технологиялардың потенциалы өте жоғары, сондықтан қазіргі уақытта адам қызметінің ешқандай бағыты ақпараттық технологиясыз жұмыс істемейді. Мұндай технологияларды білім беруде белсенді қолдану қашықтан оқыту ісінің орнын толығынан анықтады.

Қашықтан оқыту – оқытушы мен студенттердің бір-бірімен қашықтықта өзара әрекеттесуі, оқу үрдісіне тән барлық компоненттерді (мақсаттар, мазмұны, әдістері, ұйымдастырушылық формалары, оқу құралдары) бейнелейді және интернет-технологиялардың нақты құралдарымен немесе интерактивті басқа да құралдармен жүзеге асырылады.

Қазіргі таңда қашықтықтан оқыту ісі келесі негізгі элементтерді қолдануға негізделген [3]:

- ақпарат тарату құралдары (пошта, теледидар, радио, ақпараттық байланыс желілері);
- ақпарат алмасудың техникалық ортасына тәуелді әдістер жиыны.

Интернетті пайдаланатын қашықтықтан оқыту технологиялары пайдаланушылар үшін жеке біліктілікті арттыру курстарын жасау үшін де, жоғары білім беру үшін де қолданылып келеді. Қашықтықтан оқытудың негізгі формалары онлайн және офлайн болып екіге бөлінеді. Интернетте оқудың бірқатар маңызды артықшылықтары бар (1 сурет):

1 сурет – Қашықтан оқыту мүмкіндіктері

- икемділік – студенттер өздеріне ыңғайлы уақытта және ыңғайлы жерде білім ала алады;
- қашықтық – студенттер қашықтықта шектелмейді және тұрғылықты жеріне қарамастан оқи алады;
- тиімділік – оқу орнына баратын ұзақ сапарлардың құны айтарлықтай төмендейді, т.б.

Қашықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып, білім беру процесінің негізгі міндеттеріне шолу жасасақ [3-4]:

- білім беру жүйесіне ақпараттық технологияларды енгізу;
- білім беру жүйесін жекешелендіру;
- білім тиімділігі мен сапасын жетілдіру;
- оқытудың дәстүрлі формалары қол жетімді емес адамдарға білім беру қызметтерін көрсету.

Қашықтан оқытудың маңызды сапасы білім алушылардың өзін-өзі оқытуы, яғни өздігінен оқу болып табылады, өйткені ол оның білім тиімділігі, алған білім көлемі мен ұзақ мерзімді жады үшін жауап береді. Оның тәуелсіз жұмысының нәтижелері оның тікелей ниеттеріне, сондай-ақ «ұйымдастыру деңгейіне, тәртібіне, еңбекқорлығына, қабілетіне, қарым-қатынас мәдениеті мен техникалық мүмкіндіктеріне» байланысты болады.

Қашықтықтан оқыту сапасы қазір материалды берудің басқа формаларынан кем емес және керісінше, кейбір қатынастарда ұтымды болады. Яғни:

Біріншіден, талдаушылар ақпараттық технологиялар арқылы алынған білім көрнекілік пен интерактивтіліктің арқасында жақсы меңгеріледі және есте қалады деп санайды.

Екіншіден, қашықтықтан оқыту оқытушымен тұрақты байланысты, түсініксіз мәселелер бойынша кеңес алу мүмкіндігін қамтамасыз ете алады.

Үшіншіден, қашықтықтан оқытудағы құралдар жүйесі оқытушыға білім алушының белсенділігін жақсы бақылауға және бағалауға ерік береді.

Жаппай ашық онлайн курстарды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін бірнеше қағидаларды қарастырып, оларға тоқталып өтейік :

- Білім беру ұйымдарында оқыту курсының жоғары деңгейдегі сапасын қамтамасыз ету үшін (әзірлеу, аккредиттеу, білімді бақылау және т.б.) халықаралық тәжірибе (Edx, Coursera, FutureLearn және басқа) негізінде білім алушылардың оқу нәтижелері мен құзыреттерінің сәйкестігін бағалау арқылы жаппай ашық онлайн курстар жүзеге асырылады.

- Білім беру ұйымдары онлайн платформаға орналастырғанға дейін курстарды оқу-әдістемелік сараптау және апробациялау сапасы жүйесін қамтамасыз ететін жаппай ашық онлайн курсын ұйымдастырады.

- Онлайн платформадағы бағалау рәсімдеріне келесідей талаптар қойылады:

- 1) оқыту нәтижелерін бағалауға байланысты іс-шараларды өткізу кезінде тұлғаны сәйкестендіру. Тұлғаны сәйкестендіру үшін мынадай технологиялар қолданылады [2-3]:

- пернетақтада мәтінді терудің бірегей үлгісі (символдарды теру жылдамдығын тексеретін бағдарлама, пернетақтадағы пернелерді басу, пернелер комбинациялары арасындағы кідіру (пернетақтадағы әріптерді іздеуге байланысты) уақыты, ритімдік теру);

- сертификаттау орталықтары (өту барысында тұлғаны сәйкестендіруді және іс-шараның өту жағдайын бақылауды қамтамасыз ететін ұйым ұсынатын жұмыс орындарында іс-шаралар өткізу);

- онлайн-прокторинг (камераларды және білім алушы жұмыс жасап отырған құрылғының экранын трансляциялау құралдарын пайдалана отырып, іс-шаралар барысында білім алушыларды қашықтықтан бақылау);

- биометриялық технология (тұлғаны сәйкестендірудің және іс-шараның өту жағдайларын бақылаудың автоматтандырылған құралдарын пайдалану);

- 2) курсты аяқтағаны туралы берілген сертификат негізінде білім алушылардың оқу жетістіктері туралы ақпаратқа қол жеткізіледі (білім алушының сертификатында не есептік жазбасының астында көрсетілген сілтеме бойынша).

- Барлық бақылау тапсырмалары мен қорытынды емтихандарды тапсырған онлайн-курстардағы тыңдаушыларға тиісті сертификаттар беріледі. Сертификаттың мазмұны:

- 1) сертификат берілген білім алушының жеке басын біркелкі сәйкестендіру қамтамасыз етіледі;

- 2) сертификатта оның жоғары оқу орнының онлайн-платформасымен қауымдастырылған Интернет желісінде, доменде орналасқан электронды нұсқа-қасына сілтеме болады;

- 3) сертификатта оқу нәтижелерін меңгеру деңгейі туралы (бағалау өл-шешмарттары, оқу жоспары немесе басқа да деректер курс туралы ақпаратта, не тікелей сертификатта немесе электронды нұсқасында жазылады) ақпарат қамтылады.

- Жоғары оқу орындары (ЖОО) бекіткен тізбеге кіретін онлайн курста оқу нәтижесін растайтын сертификат болған жағдайда, білім алушы оқыған пәнін ағымдағы немесе алдағы академиялық оқу кезеңіне жоспарланған жеке оқу жоспарына қосуға үміттенеді.

- Қазақстан Республикасының ЖОО-лары әзірлеген ашық онлайн курстарды меңгеру нәтижелерін сынау тәртібі мен шарттары, қайта сынақтан өтуге/қайта аттестаттауға жіберілген ашық онлайн курстар бойынша онлайн-платформаларда оқу нәтижелеріне қойылатын талаптар ЖОО-ы арасындағы білім алушылардың ішкі академиялық ұтқырлығы жөніндегі келісім шеңберінде іске асырылады.

- ЖАОК бойынша білім алушылардың оқу жұмысының еңбек сыйымдылығын айқындау мынадай негізде жүзеге асырылады [5]:

- 1) онлайн платформада білім алушының оқу жұмысының еңбек сыйымдылығын бағалау кезінде кредиттерді аударудың және жинақтаудың еуропалық жүйесі (ECTS – The European Credit Transfer System) пайдаланылады;

- 2) онлайн курстарды қайта есептеу кезінде берілген сертификатта көрсетілген кредиттер санын, сынақ бірліктерін немесе академиялық сағаттарды оларды білім алушының таңдаған ағымдағы немесе алдағы академиялық оқу кезеңіндегі мамандықтың оқу жоспарлары мен жеке оқу жоспарларына енгізілген оқу пәндерімен қатаң сәйкестікте қайта есепке алып жазылады;

3) аралас оқыту технологиясын іске асыру кезінде онлайн-курстар бойынша кредиттер санын қайта есептеу қашықтықтан оқыту технологиясын қолдана отырып, пәннің құрылымына бекітілген пропорционал арақатынасы шеңберінде жүзеге асырылады;

4) кредитті қайта есептеуді ЖОО-ның оқу-әдістемелік комиссиясы айқындайды және ЖОО-ның корпоративті порталында (сайтында) ашық түрде жарияланады [6].

Нәтижелері. Біз ұсынып отырған «Программалауға кіріспе» курсы программалау тілі негіздерін үйренуге арналған. Ол бакалавриатта оқылатын *Алгоритмдер, мәліметтер құрылымы және программалау және Программалау тілдері* пәндерінің алғашқы модулін толық қамтиды. Бұл курс жалпы программалау тілдерін үйренгісі келетін кез келген жастағы білім алушыларға арналған. Курс презентация түріндегі – дәрістерден, есеп түріндегі – тапсырмалардан (есептер зертханалық жұмыстардан алынады) және жауап нұсқалары көрсетілген тесттерден тұрады.

Курсымыздың мақсаты – ақпараттық технологиялар негізінде программаларды құрастыру үшін алгоритмдер түрлерін талдау амалы арқылы операторлар, мәліметтер құрылымы және программалау туралы білім негізін қалыптастыру. Программалау бойынша ақпараттардың өте көп екендігі белгілі, сондықтан жаппай ашық онлайн-курсын ұйымдастыруды оқу-әдістемелік материалдарымен қамтамасыз етуден, атап айтқанда, оқу материалының мақсаты мен міндеттерін анықтаудан, оның тыңдаушыларының әртүрлі ерекшеліктері болатындығын ескеруден және тыңдаушылардың техникалық қамтамасыз етілу ерекшеліктері мен оқу материалдарының мақсатын ескеру арқылы әдістемені таңдаудан бастаған жөн.

«Программалауға кіріспе» жаппай ашық онлайн курсын дайындау екі кезеңге бөлінді: дайындық кезені және құрастыру кезені [7]. Дайындық кезеңінде негізгі материалдардың құрылымы жасалынады, модульдерге бөлінеді, мәтіндер өңделеді, курс бойынша бейнедәрістер дайындалады. Ал дәрістің құрылымына келетін болсақ, курстың мазмұнын түсіндіретін 10-15 минуттық бейнелік көрініс фильміне бөлінген апталық дәрістердің бағдарламасы болуы қажет. Қазіргі кредиттік технологиялардың талабы бойынша, жалпы бір пәнді оқыту процесінің ұзақтығы семестр бойынша 15 аптадан аспауы қажет. Сол уақыт мерзіміне сәйкес әр аптаның өзіндік тапсырмасы болуы керек, дәріс мәтіндері мен әдістемелік материалдар тыңдаушыларға дер кезінде беріліп, орындалған тапсырмалар сабақ талаптарына сай орындалып отырады. Бұл курс жоғарыда көрсетілген пәндердің алғашқы бөлігін құрайтын болғандықтан, ол 7 дәріс, 7 тест және бірнеше кейс тапсырмалары мен өзіндік жұмыстарынан тұрады. Соңында, осы курс арқылы білімін жетілдіргендер барлық тақырыптарды қамтитын тесттер сұрақтарына жауап береді.

Күтілетін оқу нәтижелері:

- Компьютерлік жүйенің құрылғылары мен құрамын таныстыру барысында талдау әдістемесін қолдану арқылы білім негізін қалыптастыру;
- Таныстыру және талдау әдістемесі арқылы программаларда қолданылатын санау жүйелері мен оларды түрлендіру бағытында теориялық білімді қалыптастыру;
- Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы программалау негізінде мәліметтер типтерімен танысу барысында программаларды құрастыру;
- Алгоритмдерді құрастыру үшін олардың негізгі түрлерін талдау амалын жүйелеу арқылы білім негізін қолдану;
- C++ және Python тілдері негізінде программа операторларын жазу үшін алгоритмдер схемаларын пайдалану.

Оқу нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін индикаторлар:

- Компьютерлік жүйенің құрылымдық сызбасын келтіру;
- Компьютерлік жүйе элементтері арасындағы өзара байланысты анықтау;
- Программалауда қолданылатын санау жүйелерін игеру;
- Бір санау жүйесіндегі санды екінші санау жүйесіне түрлендіру;
- Программалаудың негізгі ұғымдарын меңгеру;
- Программалауда қолданылатын мәліметтер типтерін талдау;
- Мәліметтер типтерінің түрлерін ажырату;
- Программалауда, деректер қорында қолданылатын мәліметтер типтерінің ерекшеліктерін меңгеру;
- Алгоритм түсінігін қолдана отырып, программалаудағы алгоритм рөлін анықтау;
- Блок-схемаларды қолданып алгоритмнің негізгі түрлерін талдау;
- Алгоритм түрлерін ажырату;
- Алгоритм негізінде құрылған кодтарды игеру;
- C++ және Python тілдерінде жазылатын кодтардың айырмашылығын меңгеру;
- Программалау тілдеріндегі кодтауға мысалдар келтіру;

1-кесте

Оқу курсының мазмұнын жүзеге асыру тәртібі

Апта / модуль	Тақырыптың атауы
1-модуль	Компьютер құрылғылары және оның негізгі сипаттамалары
1	1-дәріс (бейнедәріс түрінде): Компьютер және оның негізгі құрылғылары
2-модуль	Программалаудағы санау жүйелері
2	2-дәріс(бейнедәріс түрінде): Программалауда қолданылатын санау жүйелерінің жалпы сипаттамалары
2	Практикалық сабақ (тапсырмалар түрінде): «Программалауда қолданылатын санау жүйелерінің жалпы сипаттамалары» дәрісі бойынша өзін-өзі тексеру есептері
2	СӨЖ 1 «Программалауда қолданылатын санау жүйелерін талдау негізінде бір санау жүйесінен екіншісіне түрлендіруді сипаттау» Форма: кейс
2	3-дәріс(бейнедәріс түрінде): Программалаудың негізгі ұғымдары, түсініктері
3-модуль	Программалу тілдеріндегі мәліметтер типтері
3	4-дәріс(бейнедәріс түрінде): Мәліметтер типтері және оның негізгі түрлері
3	Практикалық сабақ (тапсырмалар түрінде): «Мәліметтер типтері және оның негізгі түрлері» дәрісі бойынша өзін-өзі тексеру есептері
4-модуль	Программалау тілдеріндегі алгоритмдер мен негізгі операторлар
4	5-дәріс (бейнедәріс түрінде): Алгоритм және алгоритмдеу ұғымдары. Сызықтық, тармақты және циклдік алгоритмдер, C++ және Python программалау тілдерінде мысалдар келтіру
4	6-дәріс(бейнедәріс түрінде): Оператор ұғымы, меншіктеу және таңдау операторлары, C++ және Python программалау тілдерінде мысалдар келтіру
4	7-дәріс(бейнедәріс түрінде): Циклдік операторлар, C++ және Python программалау тілдерінде мысалдар келтіру.
4	Практикалық сабақ (тапсырмалар түрінде): «Алгоритмдер және олардың түрлері, операторлар, меншіктеу, таңдау, циклдік операторлар, C++ және Python программалау тілдерінде мысалдар келтіру» дәрістері бойынша өзін-өзі тексеру есептері
4	СӨЖ 2 «Программалау тілдеріндегі алгоритмдер мен негізгі операторларды қолдану арқылы программалау негіздерін қалыптастыру» Форма: кейс

Жаппай ашық онлайн курстарындағы басты мәселелердің бірі – студенттердің жұмыстарын бағалау. Дәрістен кейін берілетін тапсырмаларды беретін уақытта алдымен қайта қарап, онлайн курсына бейімдеп салуы қажет. Жүздеген немесе одан да көп тапсырмаларды қолмен тексеру мүмкін емес, осы уақытта онлайн платформалар ұсынған тапсырмаларды өзі тексеретін бағдарламалардың шаблондарын өз мақсаттарына сәйкес жетілдіруі тиіс. Онлайн платформаларда білімді бағалаудың тест не болмаса студенттердің бірін-бірі тексеруі арқылы жүргізілуі мүмкін.

Ашық онлайн курстардың кең спектрін іске асыратын бағдарламалық жүйелерді енгізудің болашағы жарқын екенін түсінуге мүмкіндік берді. Бұл жүйе барлық студенттердің бір мезгілде қатысуын талап ететін білім өнімі және оның әсер ету құны, әңгімелесулер мен конкурста дайындалу кезінде студенттердің ойластырылған жұмысы, оқытудың барлық тәртібі икемді болуы сияқты артықшылықтарын тұрады. Студенттер қатаң регламенттелген уақытта және орында емес, ыңғайлы, үздіксіз тәсілмен білім алу мүмкіндігіне ие болады. Бүгінде білім беру қажеттілігіне ешкім күмәнданбайды.

Қорытынды. Бұл жұмыста Open Edx платформасының мүмкіндіктерін пайдалану жолымен, «Программалауға кіріспе» жаппай ашық онлайн курсы жасалып, оқу процесінде қолдану мақсатында іске қосылды [7]. Жалпы жұмыс бойынша келесі жұмыстар орындалып, жүзеге асырылды:

- Программалау негіздеріне қатысты дәріс кешені толық құрастырылды;
- Ашық онлайн курстар талабына сәйкес жасалған тесттер жүйеленіп, тақырыптарға сәйкес университет сайтына орналастырылды;
- Осы курс бойынша үйренушілердің білімін тексеруге арналған кейс тапсырмалары жасалынды;
- Курста көрсетілген жеті сабаққа сәйкес, тақырыптар бойынша реттелген бейнедәрістер университеттің қашықтан оқыту департаментінің талаптарына сәйкес толық түсірілді;
- ЖАОК жасалатын Open Edx платформасына ерекшеліктері ескеріліп, оның қолданылу мүмкіндіктеріне талдау жасалынды;

• Барлық ақпараттық материалдар тексеруден өткеннен кейін, олар Қазақ ұлттық университетіндегі жаппай ашық онлайн курс платформасында программалау пәндері саласынан мемлекеттік тілде жасалған алғашқы пәндердің бірі ретінде еліміздегі алдыңғы қатардағы 12 университет пайдаланатындай түрде іске қосылды [6].

Осы жасалған жаппай ашық онлайн курсы программалау тілдерін оқытуда заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру жүйесін жаңа деңгейге көтеретініне сенімдіміз.

Қолданылған әдебиеттер

1. Артюшевская С.В. «Массовые открытые онлайн-курсы в контексте формирования глобального информационного общества» // Психология и педагогика, № 31, 2013, С. 88-98
2. Бөрібаев Б., Меңдібаев Е. Қашықтан оқыту – білім беру сапасын арттырудың тиімді құралы // «Білімді бағалаудың құзыретті бағдарлы жүйесі» - 44 ғылыми-әдістемелік конференция материалдары, 3 кітап, 2014 ж. 17-18 қаңтар: ҚазҰУ, 116-118 б.
3. Титова С.В., Талмо Т.В. «Модель интерактивной лекции на базе мобильных технологий» // Высшее образование в России, 2015, № 2, С. 126-127
4. С.Әлімжанов. ҚазҰУ – үздіктер қатарында // «Айқын» газеті, №169 (3045) 11 қараша, 2016 ж.: www.aykyn.kz
5. Бөрібаев Б., Шоқанқызы Е. «Информатика пәнінен ЖАОК дайындаудың әдістемелік мәселелері» // Статистика, учет и аудит, № 64, 2017, С. 189-194
6. Первый этап внедрения MOOK в Казахском национальном университете имени аль-Фараби // ҚазҰУ хабаршысы=Вестник КазНУ. Серия журналистики, 2016. - № 1, С. 99-104
7. Программалауға кіріспе // open.kaznu.kz сайты, 09.11.2020

References

1. Artiushevskaya S.V. Massobyte otkrytye online kursy v kontekste formirovaniya global'nogo informacionnogo obchestva (sector of Psychology and pedagogy) Psihologia I pedagogika, No. 31, 2013, S. 88-98)
2. Buribaev B., Mendibaev E. Qashyqtan oqytu bilim beru sapasyn arttyrudin tyimdi quraly (sector of Competently oriented knowledge assessment system). Bilimdi bagalaudyn quziretti bagdarly juyesi. 44 gylymni adistemelik konferencia, 3 kitap, 2014, 17-18 january: KazNU, S. 116-118)
3. Titova S.V. Talmo T.V. Model' interaktivnoy lekciii na bazemobil'nyh tehnologii (Higher education in Russia), 2015, No.2, pp.. 126-127
4. S.Alimjanov. KazUY uzdikter qatarynda (Aikyn newspaper). No.169 (3045) 11 November, 2016, www.aykyn.kz
5. Buribaev B., Shokankyzy E. Informatica paninen JAOK dayindaudyn adistemelik maseleleri. Statistics, Accounting and Auditing, No. 64, 2017, pp. 189-194
6. Pervyi etap vnedrenia MOOC at the Kazakh National University named after al-Farabi (Gazette KazNU. Journalism Series) KazUU habarshysy- KazNU. Seria jurnalistiki, 2016. No. 1, pp. 99-104
7. Programmalauga kirispe. Site open.kaznu.kz, 09.11.2020

МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РАЗРАБОТКИ ОНЛАЙН-КУРСА ПО ДИСЦИПЛИНЕ "ВВЕДЕНИЕ В ПРОГРАММИРОВАНИЕ"

Б.Бурибаев*, А.Жумаханова, М.Сағынай, А.Ақылбек, Д.Рахман

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: baxit@mail.ru

Аннотация. В статье в качестве актуального метода дистанционного образования рассматриваются особенности массовых открытых онлайн-курсов – его роль в мировой образовательной практике и пути реализации с использованием платформы Open Edx. Анализируются технологические и методические вопросы, связанные с этим процессом. Были проанализированы место и важность работы по повышению качества образования при применении технологий дистанционного обучения, а также их использования в онлайн режиме. В настоящее время среди данных в сети очень много информации по программированию, поэтому основное внимание уделено обеспечению слушателей открытых онлайн-курсов необходимыми учебно-методическими материалами, определению целей и задач обучения, с учетом того, что степени восприятия информации у слушателей также не одинаковы и имеются различия в их технической оснащенности. Описываются этапы и особенности создания открытого онлайн-курса, разработанного авторами, позволяющего добывать формирования знаний посредством анализа алгоритмов для построения программ на основе информационных технологий.

Ключевые слова: MOOK, Open edX, массовые открытые онлайн курсы, электронное обучение, дистанционное образование.

**METHODOLOGICAL ISSUES OF DEVELOPING AN ONLINE COURSE ON THE SUBJECT
"INTRODUCTION TO PROGRAMMING"**

B.Buribaev**, *A.Zhumakhanova*, *M.Sagynay*, *A.Akylbek*, *D.Rakhman

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: baxit@mail.ru

Summary. *The article considers the features of mobile open online courses as an actual method of distance education: its role in world educational practice and ways of implementation using the Open Edx platform. Technological and methodological issues related to this process are analyzed. The place and importance of improving the quality of education in the application of distance learning technologies, as well as their use online, were analysed. Currently, there is a lot of information on programming among the data on the network, therefore, the main focus is on providing participants of open online courses with the necessary teaching materials, defining the goals and objectives of training, taking into account the fact that the degrees of perception of information among students are also not the same and there are differences in their technical equipment. It describes the stages and features of creating an open online course developed by the authors, which allows to achieve the formation of knowledge through the analysis of algorithms for building programs based on information technologies.*

Keywords: *MOOC, Open edX, mobile open online courses, e-learning, distance education.*

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Г.И.Абаева - к.э.н., доцент, Костанайский Региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Г.И.Абдикеримова - к.э.н., доцент, Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
Е.А.Абенова –к.п.н., доцент Университета Нархоз, Алматы, Казахстан
С.Е.Абдыкалык - магистр, ст.препод., Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
А.Ю.Агабеков – к.э.н., Международного Университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан
С.Айтқұлова – магистр, ст.препод., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдықорган, Казахстан
Т.А.Айдаров - к.э.н., доцент, НАО Южно-Казахстанский университет им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
А.Акылбек – магистрант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Ш.Т.Алмагамбетова - к.э.н., асс.проф., КазАДИ им. Л.Б. Гончарова, Алматы, Казахстан
Э.М.Алиева - м.э.н., ст.препод., НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
М.Алекбаева - магистр юридических наук, НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдықорган, Казахстан
А.А.Апышева – к.э.н., Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан
Ж.Ш.Арапбаева - м.э.н., ст.препод., Шымкентский университет, город Шымкент, Казахстан
К.Т.Ауезова – к.техн.наук., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-султан, Казахстан
Б.И.Ахтымбаева - к.г.н, ассоц.проф., Университет Нархоз, Алматы, Казахстан
А.Б.Әбілқасым - к.э.н., ст.препод., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
Е.С.Байтиленова - к.э.н., и.о. доцент, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан
А.Ж.Баймухаметова – докторант, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан
Э.С.Балапанова - PhD, ст.препод., Казахский Национальный педагогический университет им.Абая, Алматы, Казахстан
Л.А.Байбулукоева - к.э.н., проф., Казахстанско-Немецкий университет, Алматы, Казахстан
Н.Т.Батырова – проф., Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави, Туркестан, Казахстан
Г.Ж.Байбосынова – доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави, Туркестан, Казахстан
К.Н.Байсалбаева - PhD, доцент Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
Д.Бабаиш – магистр, ст.препод., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдықорган, Казахстан
Г.У.Бекманова - м.э.н., ст.препод., НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
М.У.Бейсенова – д.э.н., Университет Мирас, Шымкент, Казахстан
Б.Д.Бекназаров – докторант, Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
С.В.Беспалый - к.э.н., ассоц. проф., Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Казахстан
Л.И.Белюсова – ст.препод., НАО ВКУ им.Сарсена.Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан
К.Блеутаева – д.э.н., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдықорган, Казахстан
Г.С.Бердибекова – к.э.н., ст.препод., Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан
В.Н.Боброва - ст.препод., КазАДИ им. Л.Б. Гончарова, Алматы, Казахстан
Б.Бурибаев - к.т.н, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
В.И.Верига – к.э.н., Национальный университет «Полтавская политехника им. Юрия Кондратюка» Полтава, Украина
Б.Гусенов – ст.препод., магистр, НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова». Талдықорган, Казахстан
А.М.Даузова - доктор PhD, Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
А.Н.Дауренбекова - Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан
Н.Е.Дабылтаева – к.э.н., Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
Р.Е.Джанишило – д.э.н.проф., Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
У.К.Джакишева – к.э.н., Казахский Национальный педагогический Университет им.Абая, Алматы, Казахстан
Д.Дигай – ст.препод., магистр юрид.наук, НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдықорган, Казахстан
А.А.Дүйсенбекова– докторант, Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Д.Е.Галымжан – магистрант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
А.К.Ержанов – д.э.н., проф., Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
М.А.Ежебеков – ст.препод., Университет Нархоз, Алматы, Қазақстан
Е.Ж.Ертаев - к.э.н., ст.препод., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
А.А.Ешитаева – магистрант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Д.П.Жаздыкбаева - м.э.н., ст.препод., Институт Мардана Сапарбаева, Шымкент, Казахстан
А.А.Жантаева - доктор PhD, Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
Н.С.Жармаханбетов – ст.препод., Международного Университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан
Ж.М. Жумағалиева – магистрант, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Э.Е.Жусипова - доктор PHD, ЮКУ им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
А.Жумаханова – магистр, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
А.Ибрайымқызы - к.п.н., доцент, Кыргызская академия образования, Бишкек, Кыргызстан
М.А.Канабекова - к.э.н., ст.препод., КазНПУ имени Абая, Алматы, Казахстан
М.Т.Кальменова – к.э.н., Университет Дружбы народов им. А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан
Е.В.Калиева - к.э.н., Алматинский технологический Университет, Алматы, Казахстан
Ш.И.Каркинбаева - Магистр экономических наук, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-султан, Казахстан
Л.И.Кашук - к.э.н., ассоц. проф., Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Казахстан

Р.Ж.Калгулова - к.э.н., проф., КазАДИ им. Л.Б. Гончарова, Алматы, Казахстан
К.А.Кененова - докторант, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан
А.Р.Кереева - ст.препод., Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
А.Кендіжасарова - магистр, препод., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдыкорган, Казахстан
З.М.Кененбаева – ст.препод., Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан
Г.Б.Конысбаева - ст.препод., Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Г.П.Коптаева - к.э.н., доцент, Университет Мирас, Шымкент, Казахстан
Е.В.Коба – к.т.н., Национальный университет «Полтавская политехника им. Юрия Кондратюка» Полтава, Украина
О.Ю.Козут - докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
А.Ж.Курмантаева - м.э.н., ст.препод., КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан
А.Ш.Купеиев - д.э.н., ст.препод., Университет Мирас, Шымкент, Казахстан
Д.А.Куланова - к.э.н., доцент., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
А.К.Купеиева - к.э.н., ст.препод., Университет дружбы народов имени академика А. Куатбекова, Шымкент, Казахстан
С.Кушибай - д.э.н., проф., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
Б.А.Мархаева – д.э.н., Институт Мардана Сарпарбаева, Шымкент, Казахстан
К.Мадыханова – к.э.н., доцент, Алматы Менеджмент Университет, Алматы
Г.А.Мадьярова - к.п.н., доцент Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
Э.С.Мадиярова – к.э.н., ассоц.проф., Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан
Т.Н.Маширова - к.э.н., ст.препод., НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
Г.Е.Мауленкулова - к.э.н., ст.препод., НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
Ж.А.Макишев – к.э.н., Алматинский технологический Университет, Алматы, Казахстан
А.А.Мелдебекова - м.э.н., ст.препод., КазНПУ имени Абая, город Алматы, Казахстан
С.Т.Миржақытова – д.э.н., проф., АССА-Нархоз, Алматы, Казахстан
Г.К.Молдашев - д.с.-х.н., проф.кафедры, Университет Международного Бизнеса, Алматы, Казахстан
Г.Р.Момбекова – PhD, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави, Туркестан, Казахстан
А.К.Нуртаева - магистр, ст.препод., Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
С.А.Нахипбекова – PhD, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави, Туркестан, Казахстан
А.К.Низамдинова - к.э.н., и.о. доцента, Казахский Национальный Университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Н.С.Нурпеисова - к.э.н., Алматинский технологический Университет, Алматы, Казахстан
Р.Н.Нурғалиева – к.э.н., Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан
Г.К.Нурғалиева - к.э.н., и.о. проф., Казахский Национальный Университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Л.В.Олейник - магистр Экономики и бизнеса, Рудненский индустриальный институт, Казахстан, г. Рудный
Л.А.Омарбакиев – д.э.н., проф., Университет Туран, Алматы, Казахстан
А.Б.Оразбаева - м.э.н., ст.препод., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
Д.Раимов – доцент, магистр, Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
Р.У.Рахметова - д.э.н., проф., Университет Туран-Астана, г.Нур-Султан, Казахстан
Д.Рахман – магистрант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
М.О. Рыспекова – к.э.н., и.о. профессора кафедры «Экономика и предпринимательство» Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева
М.Сағынай – магистр, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Р.Садықова - к.э.н., доцент, Алматы Менеджмент Университет, Алматы
К.У.Стамкулова – д.э.н., проф., НАО Университет Нархоз, Алматы, Казахстан
М.У.Стамкулова – к.э.н., ст.препод., Южно-Казахстанский университет им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
Б.Н.Сабенова - к.э.н., ст.препод., НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
Э.Г.Сатыбекова - к.э.н., ст.препод., Международный гуманитарно-технический университет, Шымкент, Казахстан
А.А.Садықбекова - к.э.н., доцент, Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
А.Сапарова – магистр, препод., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдыкорган, Казахстан
Е.Сапаров - магистр экон.наук, НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдыкорган, Казахстан
С.С.Сапарбаева – к.э.н., ассоц.проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Ф.Сейдахметова – д.э.н., проф., Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
М.Б. Сейдуанов – магистрант, Казахский Национальный Университет им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан
М.Р.Смькова – к.э.н, ассоц.проф., Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан
А.Р.Солтангазинов - доктор PhD, ассоц. проф., Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Казахстан
С.Н.Сүйеубаева – к.э.н., ассоц.проф., Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан
Г.С.Сугирова - к.э.н., доцент, Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
Г.Султанова – ст.препод., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдыкорган, Казахстан
Ж.Сюбебаева – магистр, ст.препод., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдыкорган, Казахстан
К.Т.Тайғашинова – д.э.н., проф., Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
Г.Т.Танабаева - м.э.н., ст.препод., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
У.А.Текенов - д.э.н., проф., АО «Университет Нархоз», г.Алматы, Казахстан
А.Б.Тлесова – к.э.н., доцент, Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, Уральск, Казахстан
А.Б.Токбура - магистр наук (зарубежный), зав.кафедрой, Университет Международного Бизнеса, Алматы, Казахстан

У.А.Торекулова - PhD, доцент кафедры, Университет Международного Бизнеса, Алматы, Казахстан
Ә.Е.Толепов – докторант, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Ж.К.Туребаева- к.э.н., ст.препод., Университет «Мирас», г. Шымкент, Казахстан
Б.О.Туребекова - к.э.н., доцент, Казахский университет технологии и бизнеса, Нур-Султан, Казахстан
С.М.Туралина – к.э.н., Международного Университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан
А.А.Турлыбекова - м.э.н., ст.препод., ЮКТПУ, Шымкент, Казахстан
Г.Тулешова – к.э.н., НАО «Жетысуский университет им.И. Жансугурова», Талдыкорган, Казахстан
А.Д.Умбиталиев - д.э.н., проф., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
О.Ж.Устенова – к.э.н., ассоц., проф., Университета Нархоз, Алматы, Казахстан
А.Б.Учкампирова - PhD по спец. «Экономика», доцент кафедры «Экономика и предпринимательство» Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
И.Ю.Хан - к.э.н., ст.препод., Университет Мирас, Шымкент, Казахстан
А.А.Чейрханова – PhD, Университет Нархоз, Алматы, Қазақстан
А.Р.Шалбаева - м.э.н., ст.препод., Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан
Н.К.Шайханова – к.э.н., доцент кафедры НАО ВКУ им.Сарсена.Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан
И.И.Шевченко - Магистр маркетинга, ст.препод., НАО Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
Н.Б.Шиганбаева – ст.препод., Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан
К.Ж.Шолпанбаева – к.э.н., проф.кафедры НАО ВКУ им.Сарсена.Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан
А.Якупова – магистрант, Алматы Менеджмент Университет, Алматы

РУКОВОДСТВО ДЛЯ АВТОРОВ журнала «Статистика, учет и аудит»

(с учетом изменений в Требованиях к научным изданиям для включения их в Перечень изданий, рекомендуемых для публикации результатов научной деятельности-Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 апреля 2020 года № 170)

Журнал «Статистика, учет и аудит» (в дальнейшем - Журнал) публикует оригинальные работы ученых и специалистов научно-исследовательских организаций, высших учебных заведений, организаций и административных структур Казахстана, а также иностранных авторов. В журнале публикуются оригинальные статьи по научным направлениям статистики, учета и аудита, микро и макроэкономические вопросы международной и отечественной экономики, финансов, информатики и педагогики. Также публикуются рецензии, хроники научной жизни и др. материалы, имеющие отношение к деятельности Учредителя журнала.

Обязательными условиями для публикации являются:

1. Соответствие публикуемых научных статей (в том числе обзоров) заявленной цели и тематическому направлению журнала. Научная статья - изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащее авторские разработки, выводы, рекомендации ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

2. Структура научной статьи включает **название, аннотацию, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.** В каждой оригинальной статье (за исключением социально-гуманитарного направления) обеспечивается воспроизводимость результатов исследования, описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Содержание других типов публикаций не превышает 10% (десять) от общего количества статей в номере. При этом автор или коллектив авторов вносят значительный вклад в концепцию, научный дизайн, исполнение или интерпретацию заявленного научного исследования и создание научной статьи.

Наличие **библиографической информации** – заголовка статьи, аннотации, ключевых слов, информации об авторах **на английском языке** обязательно.

2.1 В аннотации (андатпа, abstract) публикуемой статьи **на языке статьи** излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации составляет не более 300 слов (минимальный объем-100 слов).

2.2 Резюме (түйін, summary) на двух не на языке статьи (казахском, русском и английском) языках. Например, **резюме и summary- это переводы андатпа** на русском и английском языках (если статья написана на казахском) **и рекомендуется их приводить после списка литературы.**

2.3 Ключевые слова (түйінді сөздер, keywords) предназначены для поиска текста статьи и определения ее предметной области. Например, они приводятся после аннотации (если статья написана на русском) и двух резюме (түйін, summary). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи.

2.4 Информация об авторах – имена (Фамилия И.О. авторов) с указанием ученой степени и ученого звания (при наличии), аффилиации (полное название учреждения, которое представляет автор (авторы), название страны, и адреса всех авторов публикаций, в том числе с указанием основного автора-выделить звездочкой(*), e-mail (основного автора).

3. Список литературы. Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках (без цитирования [12], при цитировании или пересказе авторского текста [12, с. 29]). Используемая литература, указываемая в ссылках, дается в конце статьи пронумерованной и в порядке упоминания по авторам. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них помещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье: источников законодательных, нормативно-правовых актов-ссылки на них делать в тексте сразу же после них, а источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета) в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Список литературы предоставляется на языке оригинала и должен состоять не более чем из 20 наименований.

3.1 Наличие **транслитерированных списков литературы** (используемых источников) к каждой статье. Существуют различные системы транслитераций. Редакция предлагаем некоторые способы транслитерации:

➤ **3.1.1**

Пример транслитерации библиографического описания научной статьи

Шаг 1. Транслитерируем описание статьи:

Байтин М.И., Петров Д.Е. Отрасль права и отрасль законодательства // Право и политика. – 2004. – № 1. – С. 19–30.

Получаем:

Baitin M.I., Petrov D.E. Otrasl' prava i otrasl' zakonodatel'stva // Pravo i politika. – 2004. – № 1. – S. 19–30.

Шаг 2. Убираем специальные разделители между полями («//», «–», «») и заменяем их на запятые:

Baitin M.I., Petrov D.E. Otrasl' prava i otrasl' zakonodatel'stva, Pravo i politika, 2004, № 1, S. 19–30.

Шаг 3. После транслитерированного заглавия статьи вставляем в круглые скобки перевод заглавия на английский язык и выделяем название журнала курсивом:

Baitin M.I., Petrov D.E. Otrasl' prava i otrasl' zakonodatel'stva (Sector of law and sector of legislation), *Pravo i politika*, 2004, № 1, S. 19–30.

Шаг 4. Меняем «№» на «No.» и страницы – «S.» на «pp.». Необходимо обратить внимание на то, что обязательно должны быть указаны первый и последний номера страниц статьи.

Baitin M.I., Petrov D.E. Otrasl' prava i otrasl' zakonodatel'stva (Sector of law and sector of legislation), *Pravo i politika*, 2004, No. 1, pp. 19–30.

➤ **3.1.2** На данной странице Вы можете выполнить **транслит**- онлайн русских букв латиницей:

lim-english.com/posts/...

4. Ответственность за содержание статей несут авторы.

5. Этические принципы, которыми должен руководствоваться автор научной публикации.

Представление статьи на рассмотрение в редакцию подразумевает, что она содержит полученные автором (коллективом авторов) новые научные результаты, которые ранее нигде не публиковались.

Автор должен осознавать, что несет персональную ответственность за представляемый текст рукописи. Это предполагает соблюдение следующих принципов:

5.1. Автор статьи гарантирует, что предоставляет редакции журнала достоверные результаты выполненной научной работы или исследования. Заведомо ложные или сфальсифицированные утверждения приравниваются к неэтичному поведению и являются неприемлемыми.

5.2. В случае, если главный редактор журнала запрашивает у автора научной статьи ее исходные данные для рецензирования, автор, если это возможно, должен быть готов предоставить открытый доступ к таким данным; автор также берет на себя обязательство сохранять исходные материалы статьи в течение разумного периода, прошедшего после ее публикации.

5.3. Автор гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой самостоятельную и оригинальную работу. В случае использования фрагментов чужих работ или заимствования утверждений других авторов, в статье должны быть оформлены соответствующие библиографические ссылки с обязательным указанием автора и первоисточника. **Все статьи проходят обязательную проверку через систему «Антиплагиат».** Чрезмерные заимствования, а также плагиат в любых формах, включая неформальные цитаты, перефразирование или присвоение прав на результаты чужих исследований, являются неэтичными и неприемлемыми действиями. Статьи, представляющие собой компиляции из материалов, ранее опубликованных другими авторами, без их творческой переработки и собственного авторского осмысления, редакцией журнала к публикации не принимаются.

5.4. Автор безусловно признает вклад всех лиц, так или иначе повлиявших на ход исследования или определивших характер представленной научной работы. В частности, в статье должны быть сделаны библиографические ссылки на отечественные и зарубежные публикации, которые имели значение при проведении исследования. Информация, полученная в частном порядке путем разговора, переписки или обсуждения с третьими лицами, не должна использоваться без получения открытого письменного разрешения от ее источника. Все источники должны быть раскрыты. Даже в том случае, если используемые в статье письменные или

иллюстративные материалы получены от большого числа людей, автору статьи необходимо представить в редакцию все соответствующие разрешения на использование этих материалов.

5.5. Автор гарантирует, что представленная в журнал рукопись статьи не находится на рассмотрении редакции другого научного журнала и не была ранее опубликована в другом журнале. Несоблюдение этого принципа расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия статьи с рецензирования. Текст статьи должен быть оригинальным, то есть публиковаться в представленном виде в периодическом печатном издании впервые. Если элементы рукописи ранее были опубликованы в другой статье, автор обязан сослаться на более раннюю работу и указать, в чем состоит существенное отличие новой работы от предыдущей. Дословное копирование собственных работ и их перефразирование неприемлемы, они могут быть использованы только как основа для новых выводов.

5.6. Автор статьи гарантирует правильность списка соавторов. В числе соавторов должны быть указаны все лица, внесшие существенный интеллектуальный вклад в концепцию, структуру, а также в проведение или интерпретацию результатов представленной работы. Другим лицам, чье участие в представленной в журнал работе ограничилось некоторыми ее аспектами, должна быть выражена благодарность. Автор статьи должен также гарантировать, что все соавторы ознакомлены с окончательным вариантом статьи, одобрили его и согласны с ее представлением к публикации. Все указанные в статье соавторы несут совокупную ответственность за ее содержание. Если статья является мультидисциплинарной работой, соавторы могут также принимать на себя ответственность за свой личный вклад в работу, продолжая при этом нести коллективную ответственность за результат исследования в целом. Недопустимо указание в качестве соавторов статьи лиц, не принимавших участия в исследовании.

5.7. В случае обнаружения существенных ошибок или неточностей в статье на этапе ее рассмотрения или после ее опубликования автор обязан незамедлительно уведомить об этом редакцию журнала и принять совместное решение о признании ошибки и/или ее исправлении в максимально короткие сроки. Если редакция узнает от третьего лица, что опубликованная работа содержит существенные ошибки, автор обязан незамедлительно исправить их либо предоставить редакции доказательства правильности ранее предоставленной им информации.

5.8. Автор обязуется указывать в своих рукописях все источники финансирования работы, заявлять о возможных конфликтах интересов, которые могут повлиять на результаты исследования, их интерпретацию, а также на суждения рецензентов. Потенциальные конфликты интересов должны быть раскрыты как можно раньше.

6. При отрицательном отзыве рецензентов редакция Журнала обязуется сообщать авторам все комментарии об их работе, сделанные рецензентами, если только они не содержат обидные или клеветнические замечания.

7. К статье прилагаются заполненные формы для размещения сборника статей в Научной электронной библиотеке (eLibrary.ru) и включения сборника статей в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ):

Форма

для размещения сборника статей в Научной электронной библиотеке (eLibrary.ru) и включения сборника статей в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ)

1. Название статьи: на казахском, русском и английском языках

2. Сведения об авторе (авторах):

– фамилия, имя, отчество (полностью) автора (авторов) с указанием ученой степени и ученого звания (при наличии) на трех языках:

– место работы автора (авторов) (должность и организация) на трех языках:

– контактная информация:

e-mail автора (авторов) -

тел.номер автора (авторов) -

8. Редакция оставляет за собой право редакторской правки.

Технические требования

1. Общий объем статьи, включая аннотацию, ключевые слова, литературу, таблицы и рисунки не должен превышать 8-10 страниц. Исключение составляют заказные и обзорные статьи.

2. Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии шрифтом гарнитуры Times New Roman:

3. Схематический пример оформления статьи.

ВНИМАНИЕ:
DOI (Digital Object Identifier) присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДОИ Фаундэйшен).

МРНТИ

УДК 339.74

DOI (Digital Object Identifier) xxxxxxxxxx

По центру приводятся: **Название статьи**

(Поля: сверху - 2 см., слева - 3 см. справа-1,5 см., Шрифт полужирный. Кегль-14 пт, межстрочный интервал – одинарный.)

- Фамилии и инициалы авторов (напр. *И.В.Иванов, .П.Крылов*)
- Полное название учреждения, которое представляе(ю)т автор(ы) с указанием города и страны, электронного адреса основного автора выделением надстрочной звездочкой. Если авторы из разных учреждений, то соответствие между автором и учреждением устанавливается надстрочными индексами, например:

**И.В. Иванов¹, С.П. Крылов²*

¹*Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан*

²*Международная академия бизнеса, Алматы, Казахстан*

e-mail: ivanov@mail.ru

- **Аннотация.**

- **Ключевые слова.**

- **Текст статьи:** Поля: сверху, снизу - 2 см., справа-1,5см., слева -3см. Шрифт Times New Roman. Кегль-14 пт. Абзацный отступ-1,25 см., межстрочный интервал – одинарный).

- **Список литературы.** Транслитерированный список литературы (References)

- После списка литературы приводятся:

Название статьи перед каждым резюме на двух не на языке статьи (казахском, русском и английском) языках.

После каждого названия статьи приводятся см. выше (*последовательно*) пп. **2.4, 2.2, 2.3** Руководства для авторов

Схематический пример оформления статьи

3. Таблицы и рисунки с названиями должны быть пронумерованы по порядку (если их несколько). Нумерация таблицы (Таблица 1.) должна быть расположена вверху слева выше названия таблицы через абзацный отступ.

4. Рисунки, фотографии, таблицы должны быть четкими и контрастными в формате jpg, иметь разрешение не менее 300 dpi, подрисовочные надписи к ним должны быть расположены ниже рисунка по центру. Цветные рисунки, диаграммы не допускаются.

5. На рисунках должен быть минимум буквенных и цифровых обозначений, обязательно объясненных в статье или подрисовочных подписях.

6. Необъясненные сокращения слов, имен, названий, кроме общепринятых, не допускаются. Аббревиатуры расшифровываются после первого появления в тексте, например: Организация по экономическому сотрудничеству и развитию (ОЭСР).

7. Упомянутые в статьях единицы измерения должны соответствовать Международной системе единиц СИ.

8. Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Education (каждая формула - один объект). Нумеровать следует лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

9. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статей. Материалы, статьи не возвращаются

10. Авторам для рассмотрения статьи необходимо представить на

e-mail: zhurnal.aesa.99@mail.ru :

10.1. Электронную версию статьи;

10.2. Справку о Проверке на плагиат с обязательным использованием лицензионной системы, в том числе по международным базам данных;

10.3. Сведения об авторах в базу данных для РИНЦ

10.4. Представить оригинал или сканированные квитанцию об оплате за публикацию статьи и квитанцию об оплате за присвоение DOI (Digital Object Identifier) авторам (после подтверждения редакцией Журнала статьи к опубликованию).